

φ 20 069

1996 -01- 24

10
Psz

SOCIETAS
GEOGRAPHICA
HUNGARICA

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

CXIX./XLIII./KÖTET

1995. 1. SZÁM

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

GEOGRAPHICAL REVIEW • GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

BULLETIN GÉOGRAPHIQUE • BOLLETTINO GEOGRAFICO

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

FŐSZERKESZTŐ:

DR. NEMERKÉNYI ANTAL

SZERKESZTŐK:

DR. HORVÁTH GERGELY

DR. PAPP SÁNDOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELUSZKY PÁL, DR. FRISNYÁK SÁNDOR, DR. KERÉNYI ATTILA,
DR. MAROSI SÁNDOR, DR. MEZŐSI GÁBOR, DR. PROBÁLD FERENC,
DR. SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY, VILLÁNYI PÉTER

Szerkesztőség: 1062 Budapest VI., Andrássy út 62., Telefon/telefax: 111-7688

A folyóiratot a Magyar Földrajzi Társaság rendes és jogi tagjai tagsági illetményként kapják.

TARTALOM

A 119. kötet elé – <i>dr. Nemerkenyi Antal</i>	1
É r t e k e z é s e k	
<i>Dr. Gábris Gyula:</i> A folyóvízi felszínalakítás módosulásai a hazai későglaciális–holocén őskörnyezet változásainak tükrében	3
<i>Kristó András:</i> A Hargita felszínalakítási jellemvonásai	11
<i>Dr. Lóki József–dr. Szabó József:</i> A beépítettség vizsgálata Debrecen város területén légi- fényképek alapján	23
K i s e b b k ö z l e m é n y e k	
<i>Dr. Krolopp Endre–dr. Scheuer Gyula–dr. Schweitzer Ferenc:</i> A Kelet-gerecsei Kő- hegy (Köles-hegy) travertino takarójának kora	35
<i>Pető László:</i> A kisipar földrajzi sajátosságai Hargita megyében	39
V i t a	
<i>Dr. Csorba Péter–dr. Mezősi Sándor:</i> Quo vadis hazai földrajz?	43
S z e m l e	
<i>Dr. Kocsis Károly–dr. Probáld Ferenc:</i> Helyzetkép a hazánkban folyó társadalomföldrajzi kutatásokról	49
<i>Hidvégi Miklós–dr. Zentai László:</i> Elektronikus atlaszok	55
<i>Dr. Szabó József:</i> Geográfia és művészet sivatagi találkozása. Gondolatok egy Szaharai fotókiállítás kapcsán	61
K r ó n i k a	
Dr. Berényi István hatvan éves – <i>dr. Tiner Tibor</i>	65
Dr. Frisnyák Sándor kitüntetése	66
Dr. Sárfalvi Béla kitüntetése	66

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL REVIEW
GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN
BULLETIN GÉOGRAPHIQUE
BOLLETTINO GEOGRAFICO
ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

1995. évi tartalom

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
CXIX. (XLIII.) KÖTET – 1995.

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

114 20104

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

GEOGRAPHICAL REVIEW • GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

BULLETIN GÉOGRAPHIQUE • BOLLETTINO GEOGRAFICO

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

FŐSZERKESZTŐ:

NEMERKÉNYI ANTAL

SZERKESZTŐK:

HORVÁTH GERGELY ÉS PAPP SÁNDOR

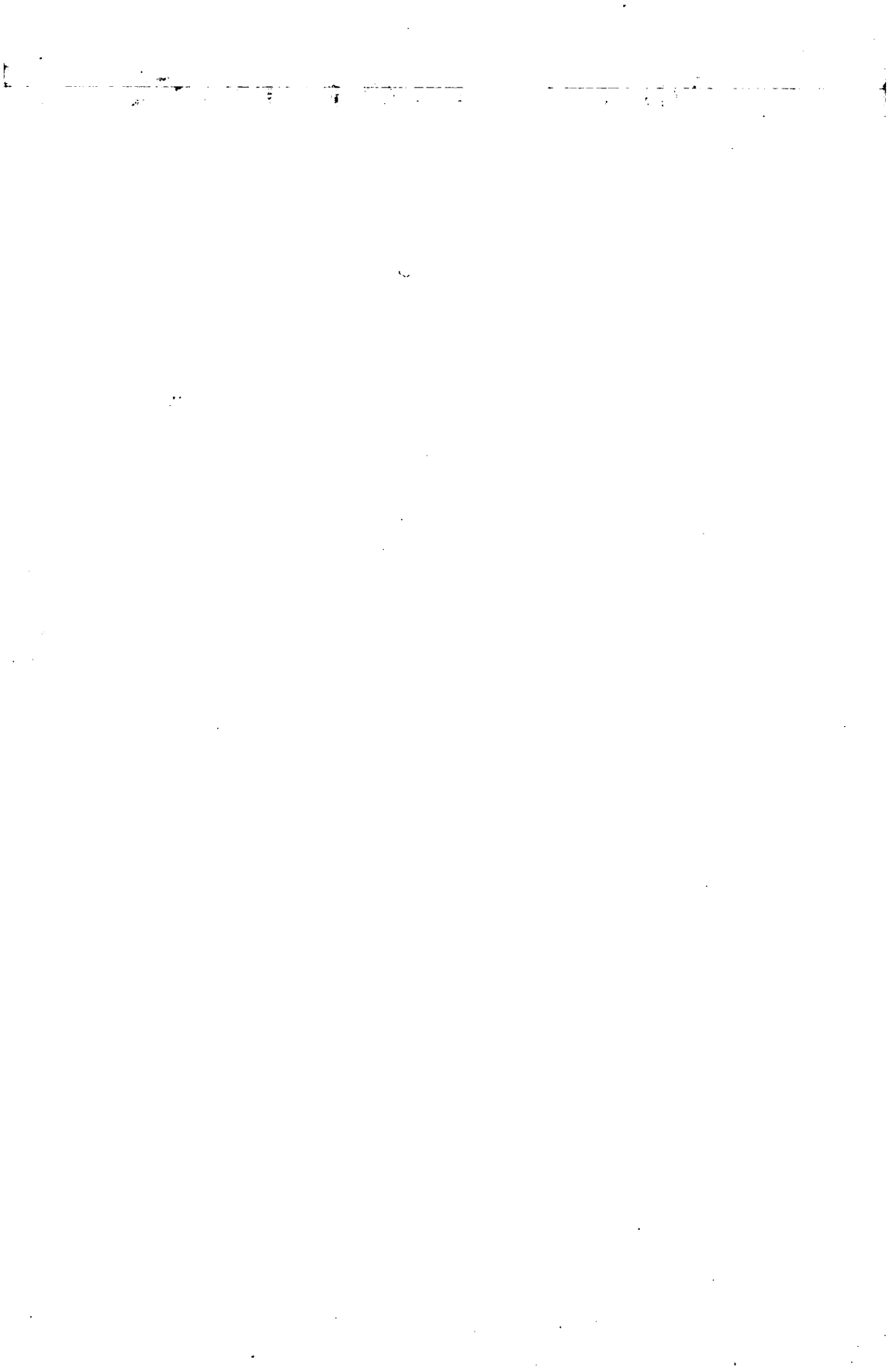
SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA, MAROSI SÁNDOR,
MEZŐSI GÁBOR, PROBÁLD FERENC, SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY,
VILLÁNYI PÉTER

Szerkesztőség: 1062 Budapest VI., Andrássy út 62., Telefon: 111-7688

Megjelenik negyedévenként

A folyóiratot a Magyar Földrajzi Társaság rendes és jogi tagjai tagsági illetményként kapják.

TARTALOM

Értekezések

Bayer, K.: Közép-Európa: útkereszteződés és élő paradoxon – Csehország mint magterület példáján át	251
Beluszky Pál dr.: Közép-Európa – merre vagy?	223
Bognár András dr.: Etnikai változások a baranyai háromszögben	137
Carter, F.W.: Közép-Európa: valóság vagy földrajzi fikció?	233
Gábris Gyula dr.: A folyóvízi felszínalakítás módusulásai a hazai későglaciális–holocén öskörnyezet változásainak tükrében	3
Kiss Gy. Csaba: Egy régi vita folytatása: Hol van Közép-Európa?	221
Klemenčič, M.: Horvátország és Közép-Európa: múlt és távlatok	273
Kristó András: A Hargita felszínalakítási jellemvonásai	11
Lóki József dr.–Szabó József dr.: A beépítettség vizsgálata Debrecen város területén légi-fényképek alapján	23
Móga János: Az Erdélyi-középhegység	105
Rey, V.: Új Közép-Európára várva	263

S z e m l e

Hidvégi Miklós–Zentai László dr.: Elektronikus atlaszok	55
Kiss Éva dr.: A svéd iskolarendszer és a földrajztanítás	163
Kocsis Károly dr.–Probáld Ferenc dr.: Helyzetkép a hazánkban folyó társadalomföldrajzi kutatásokról	49
Szabó József dr.: Geográfia és művészet sivatagi találkozása. Gondolatok egy szaharai fotókiállítás kapcsán	61

K i s e b b k ö z l e m é n y e k

Fazekas Árpád dr.: Magda Pál (1770–1841) – egy elfelejtett akadémikus Nyíregyházáról	292
Horváth Gergely dr.: Számítógépes földrajzoktatási programok Németországban	279
Krolopp Endre dr.–Scheuer Gyula dr.–Schweitzer Ferenc dr.: A Kelet-gerecsei Kő-hegy (Köles-hegy) travertino takarójának kora	35
Makádi Mariann: Van új a NAT alatt?	287
Pető László: A kisipar földrajzi sajátosságai Hargita megyében	39
Réti György dr.: Giuseppe Vedovato, egy hungarofil olasz tudós	294
Zakariás Zoltán dr.: Javaslat a földrajzi helymegjelölés új rendszerére	155

V i t a

Csorba Péter dr.–Mezősi Gábor dr.: Quo vadis hazai földrajz?	43
---	----

K r ó n i k a

Teleki Pál emléktábla-avatás a Közgazdaságtudományi Egyetemen – Andorka Rudolf dr. és Bora Gyula dr.	72
Dr. Balogh Béla András hetven éves – Boros László dr.	66
Dr. Székely András 70 éves – Gábris Gyula dr.	298
125 éve született Cholnoky Jenő – Horváth Gergely dr.	299
Természetföldrajzi oktatók és kutatók találkozója Pécsen – Horváth Gergely dr.	302
A Lázár Deák Alapítvány hírei – Hőnyi Ede	177
Egy tudós földrajztanár életútja – Dr. Göcsei Imre 80 éves – Jáki Katalin dr.	171
Réthly Antal (1879–1975) szobrának leleplezése az Országos Meteorológiai Szolgálat székházában – Kéri Menyhért dr.	71
125 éves a Magyar Állami Földtani Intézet – Korpás László dr.	173
Prinz Gyula mellszobra az érdi múzeumkertben – Kubassek János dr.	69

Reguly Antal emlékülés és szoboravatás Érden – <i>Kubassek János dr.</i>	70
In Memoriam Adler-Rácz József – <i>Neidenbach Ákos</i>	79
Búcsú Kristó Andrástól (1930–1994) – <i>Nemerkényi Antal dr.</i>	76
Megemlékezés Xantus János halálának századik évfordulóján – <i>Nemerkényi Antal dr.</i>	74
40 éves a Cartographia – <i>Papp-Váry Árpád dr.</i>	175
Dr. Sárfalvi Béla 70 éve – <i>Probáld Ferenc dr.</i>	297
Új német regionális folyóirat: Europa Regional – <i>Sólyom Péter</i>	177
Hopp Ferenc emlékezete – <i>Somogyi Sándor dr.</i>	74
Kristó András a pályatárs szemével – <i>Székely András dr.</i>	77
Dr. Berényi István hatvan éves – <i>Tiner Tibor dr.</i>	65
Beszámoló az 1994. évi Eyasi-expedíció észak-tanzániai útjáról – <i>Tózsér Pál</i>	300
Tanulmányút a Pasterze-gleccserhez – <i>Veress Márton dr.</i>	75
A Hévízi-felhívás szövege	67
A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság 1993. évi közgyűléséről	302
Dr. Frisnyák Sándor kitüntetése	66
Dr. Sárfalvi Béla kitüntetése	66
Geográfusok 1994. évi publikációi	178
Új elnök a párizsi Société Géographie élén	302

Társasági élet

A 119. kötet elé – <i>Nemerkényi Antal dr.</i>	1
Jelentések a szakosztályok és területi osztályok 1993–94. évi működéséről	81
A Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról az 1994. évben	91
Helyreigazítás	161
Helyreigazítás	296
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 48. vándorgyűléséről és 119. közgyűléséről – <i>Horváth Gergely dr.</i>	305
Főtitkári jelentés (beterjesztette <i>Nemerkényi Antal dr.</i>)	312
Kitüntetések a 119. közgyűlésen	315
Megalakult a Társaság Székelyföldi Területi Osztálya – <i>Horváth Gergely dr.</i>	317

Tallózó

Tallózás szakmai folyóiratokban – <i>Horváth Gergely dr.</i>	195
Egy középiskolai földrajztanár gondolatai az új földrajz tankönyvekről – <i>Kiss Attila</i>	198
Földrajzi szakmódszertani folyóiratainkból – <i>Makádi Mariann</i>	319

Irodalom

Európa regionális földrajza – <i>Horváth Gergely dr.</i>	93
<i>Cséfalvay Zoltán</i> : A modern társadalomföldrajz kézikönyve – <i>Izsák Éva</i>	95
<i>Kubassek János</i> : Magyar expedíciók Ázsiában – <i>Mari László</i>	96
<i>Krizsán László</i> : Magyar utazók Afrikában – <i>Lerner János dr.</i>	97
A világ városai a történelem sodrában – <i>Both Mária</i>	98
Történeti földrajzi tanulmányok – <i>Csüllög Gábor</i>	99
Ázsiai kultúrák – <i>Horváth Gergely dr.</i>	100
<i>Dürr Béla</i> : Amerika története és földrajza – <i>Horváth Gergely dr.</i>	101
Földrajzi Atlasz – <i>Horváth Gergely dr.</i>	102
A Szlovák-kerszt Bioszféra Rezervátum – <i>Móga János</i>	103
<i>Bora Gyula–Nemerkényi Antal</i> : Magyarország földrajza – <i>Kiss Éva dr.</i>	207
<i>Both Mária–Corba F. László</i> : Tudománytörténet I. – <i>Karátson Dávid dr.</i>	209
<i>Dr. Frisnyák Sándor</i> (szerk.): Tállya – <i>Beluszky Pál dr.</i>	211
Honfoglalás és régészet – <i>Somogyi Sándor dr.</i>	213
<i>Hunyadi László</i> : Csillagászat és általános természeti földrajz a középiskolák számára – <i>Balogh János</i>	215

Pécsi Márton: Negyedkor és löszkutatás – Csorba Péter dr.	216
Pinczés Zoltán: A jelenkori fagy felszínformáló hatása hazánkban és ennek gyakorlati jelentősége – Székely András dr.	218
Beharangozó: Regionális földrajz a középiskolák számára – Kiss Attila	219
Dr. Balázs Dénes: Életem – utazásaim – Kubassek János dr.	321
Köztes Európa 1763–1993 – Kocsis Károly dr.	323
Új környezetismereti és földrajzi atlasz általános iskolásoknak – Makádi Mariann	325

A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK ÍRÓI 1995-BEN

ANDORKA RUDOLF	KROLOPP ENDRE
BALOGH JÁNOS	KUBASSEK JÁNOS
BAYER, K.	LERNER JÁNOS
BELUSZKY PÁL	LÓKI JÓZSEF
BOGNÁR ANDRÁS	MAKÁDI MARIANN
BORA GYULA	MARI LÁSZLÓ
BOROS LÁSZLÓ	MEZŐSI GÁBOR
BOTH MÁRIA	MÓGA JÁNOS
CARTER, F.W.	NEIDENBACH ÁKOS
CSORBA PÉTER	NEMERKÉNYI ANTAL
CSÜLLÖG GÁBOR	PAPP-VÁRY ÁRPÁD
FAZEKAS ÁRPÁD	PETŐ LÁSZLÓ
GÁBRIS GYULA	PROBÁLD FERENC
HIDVÉGI MIKLÓS	REY, V.
HORVÁTH GERGELY	RÉTI GYÖRGY
HÖNYI EDE	SCHEUER GYULA
IZSÁK ÉVA	SCHWEITZER FERENC
JÁKI KATALIN	SÓLYOM PÉTER
KARÁTSZON DÁVID	SOMOGYI SÁNDOR
KÉRI MENYHÉRT	SZABÓ JÓZSEF
KISS ATTILA	SZÉKELY ANDRÁS
KISS ÉVA	TINER TIBOR
KISS GY. CSABA	TŐZSÉR PÁL
KLEMENČIC, M.	VERESS MÁRTON
KOCSIS KÁROLY	ZAKARIÁS ZOLTÁN
KORPÁS LÁSZLÓ	ZENTAI LÁSZLÓ
KRISTÓ ANDRÁS	

Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság
Felelős szerkesztő: dr. Nemerikényi Antal

A szedés és a tördelés a MICROTOLL KFT. munkája
1028 Budapest, Patakegyi út 3. Tel./fax: 176-9816
Ügyvezető igazgató: Éva Penney

Készült az ANTIKVA KKT. nyomdájában
1400 példányban
1032 Budapest, Vályog u. 10.
Felelős vezető: Várkonyi Mátyás

HU ISSN 0015-5411

A 119. KÖTET ELÉ

Tisztelt Olvasó!

Egy éve jelenik meg illetménylapként a Földrajzi Közlemények. Egyetlen kötet alapján természetesen nehéz messzemenő következtetéseket levonni, de reméljük, minden számban találtak tanulmányt, híradást, ismertetést, amelyről úgy vélték, igen, ez nekem (is) szól, ezt használni, hasznosítani tudom.

Ha végignézzük az elmúlt év tanulmányainak, cikkeinek témáját, látható, milyen sokágú, milyen szerteágazó a földrajz. Hiszen foglalkoztak cikkek vulkáni kaldérákkal, a sívatagi felszínformálódással, a baranyai vagy éppen székelyföldi közösségek össze- és értéktartó erejével, feszegettek környezeti-környezetvédelmi problémákat és természetesen az oktatás problémakörét. Bizonyára sokunkkal fordult már elő, hogy szakmánkról szólva, nem földrajzos képzettségűek meghökkenve, csodálkozva reagáltak: ez is, ez mind földrajz?! Igen, ez is, ez mind vagy talán éppen ez a földrajz: megtalálni e látszólag szerteágazó jelenségek között természet és társadalom egymásrautaltságát, összefüggéseit. A tartalmi sokszínűség, szakmánk kívülrőlők számára történő bemutatásának igénye, no meg a közelgő ezredforduló adta az ötletet, hogy föltegyünk egy kérdést Olvasóinkhoz: hogyan látják, milyennek ítélik a földrajz szerepét, helyzetét a harmadik évezred küszöbén?! Miben látják feladatát, mit tartanak a geográfia lényegi kérdéseinek? Várjuk tehát írásait, hozzászólásait „A földrajz a harmadik évezred küszöbén” témáról, és bíznunk benne, hogy tartalmas, a földrajztudomány izgalmas kérdéseit tárgyaló vitaanyagokat jelentethetünk meg a Közlemények hasábjain.

Amelyeken idén – terveink szerint – a földrajztudomány hazai művelői mellett, neves külföldi kutatók tanulmányaival is találkozhatnak. Az IGU (Nemzetközi Földrajzi Unió) tavaly Prágában tartott kongresszusa résztvevői közül kértünk ugyanis fel néhányat, hogy folyóiratunk olvasói számára is érdekes, elsősorban térségünk problémáival foglalkozó kutatásaikról küldjenek tanulmányt a Közleményekben való megjelentetésre. Elődeink munkáját méltató dicséret, hogy a felkérést mindannyian örömmel, sokan pedig kifejezetten megtiszteltetésnek véve vállalták.

Idén megvalósítandó terveink között szerepel, hogy a Közlemények példányszámát valamennyivel megemeljük. Mindez azért kívánczik e beköszöntőbe, mivel a néhány száz többletpéldány a határainkon túl élő, dolgozó magyar geográfusokhoz, földrajztanárokhöz jut majd el – reményeink szerint ugyancsak illetménylapként!

Végül szólunk kell egy kevésbé szívmengető témáról is. Társaságunk a folyóiratot – mint az önök előtt ismert – a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, illetve a tagdíjából erre fordítható összegből jelenteti meg. Az Akadémia által folyósított összeg azonban immár évek óta változatlan, vagyis valós értékében évről évre kevesebb. Az illetménylapként megjelenő folyóirat ugyanakkor a korábbi 900-as példányszám helyett most 1500–1600 példányban készül. A magasabb példányszám, a folyamatosan emelkedő nyomdai és postai költségek mellett folyóiratunk további megjelentetése szó szerint kritikussá vált. Az évente négy alkalommal megjelenő folyóirat egy számának nyomdai, postázási és egyéb költségei már tavaly is 300 ezer forintot tettek ki, amely összegnek az Akadémiától kapott támogatás csak mintegy a felét fedezi.

S mindez akkor, amikor a Közlemények a magyar geográfia művelői számára az egyre jobban beszűkülő hazai publikációs lehetőségek egyik utolsó állandó fóruma, amikor a

Közlemények, mint könyvtári cserefolyóirat révén biztosíthatjuk mintegy 250 külföldi szakmai folyóirat könyvtárunk részére való beszerzését, s amikor – mint láttuk – határainkon túl is szakmai figyelem és várákozás övezi lapunkat.

Az idei évre az Akadémia egyszeri többlettámogatást szavazott meg, amelyet ezúton is köszönünk, több helyen pályázatokat nyújtottunk be és próbáljuk úgy átcsoportosítani anyagi eszközeinket, hogy jövőre is köszönthessük az Olvasót, a 120. kötet első oldalán...

Dr. Nemerkenyi Antal
főszerkesztő

A FOLYÓVÍZI FELSZÍNALAKÍTÁS MÓDOSULÁSAI A HAZAI KÉSOGLACIÁLIS–HOLOCÉN ŐSKÖRNYEZET VÁLTOZÁSAINAK TÜKRÉBEN¹

RIVER ACTIVITY AS A FUNCTION OF CHANGING PALEOENVIRONMENTAL CONDITION
DURING THE LATE GLACIAL–HOLOCENE PERIOD IN HUNGARY

DR. GÁBRIS GYULA²

Abstract

The past decades interdisciplinary research produced a lot of new data about the last 13 000 years environmental changes in Hungary, so it became essential to compare the geomorphological results and to form a new synthesis. The author provides an overview of the results of palynological, palaeontological, geomorphological and archaeological investigations concerning the changes in the paleoenvironment, their chronostratigraphical order and causes. One major conclusion is that the youngest (and lowest) real terrace of the Hungarian rivers (II/a) was formed completely during the Pleistocene, especially during the Allerød period as a result of river downcutting. In the Holocene there might have been two periods of the river incision during the transition between the Boreal and the Atlantic, and during the second half of the Subboreal.

Bevezetés

Az ötvenes évek végére az utolsó 13 ezer év (későglaciális–holocén) felszínfejlődésének (főként a folyóvízi felszínfejlődésnek) olyan sémája alakult ki a magyar geomorfológiában (*Bulla B.* 1941, *Góczán L.* 1955, *Marosi S.* 1955, *Pécsi M.* 1950, 1953, 1959, *Somogyi S.* 1962), amelyben az események kormeghatározása közvetett módon történt, s elsősorban – az évtized elején összegezett, de az előző időszak kutatási eredményeire támaszkodó – pollenanalitikai szintézisen (*Zólyomi B.* 1936, 1952) és annak geomorfológiai értelmezésén alapult. A folyók teraszokat kialakító, bevágó, feltöltő, vagy völgyzsélesítő mechanizmusának, ill. ezek időbeli váltakozásának ez a leírása a geomorfológiai eseménykrónikának a későbbi terepkutatások tapasztalatai szerint is megfelelt, és legfeljebb részleteiben igényelt módosítást. A változások idejének megállapításában azonban kétségek merülhettek fel, jóllehet a korszerűbb (pl. radioaktív) módszerekkel végzett kormeghatározások hiányoztak, s nagyrészt mind a mai napig késnek.

A fent említett séma rövid vázlata szerint a wurm végén a magyarországi folyók erősen feltöltötték völgyüket. A holocén elején (preboreális) ezt medermélyítő, völgybevágó tevékenység váltotta fel, amely a II/a. folyóterasz kivésését eredményezte. A boreálisban folyóvölgyeink ismét feltöltődtek – miközben az előbbi terasz felszínén száraz körülmények között a szél futóhomokot halmozott fel – amit az atlanti fázisban az erősen kanyargó folyók oldalazó eróziója követett. E két szakaszban rakódott le az az üledék, amelyet a szubboreálisban felerősödő bevágódás (*Somogyi S.* 1962) részben kitakarított, részben a maradékból kialakította az óholocén I. sz. teraszt. Az ártér mindkét szintje már az újholocénban – a szubboreális második felében és a szubatlanti fázis során – véssődött ki, tehát igen rövid idő alatt képződött.

¹ Előadás Amsterdamban az „European river activity as a function of climatic changes during the Late Glacial and Early Holocene ESF Workshop” (1992. okt. 15–17.) keretében.

² ELTE Természetföldrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

A pleisztocén végi–holocén öskörnyezet változásának kutatása Magyarországon

Az alábbiakban vázlatosan áttekintem az utóbbi évtizedek különböző módszerekkel végzett – és olykor egészen speciális megközelítésű – azon kutatásait, amelyek konkrét adatokat szolgáltatnak a jelzett időszak környezeti változásainak megismeréséhez, és ebből kísérelem meg vezetni a folyóvízi felszínfejlődés menetére vonatkozó újabb – inkább csak közvetett bizonyítékokkal ugyan, de mégis sokoldalúan alátámasztott – szintézist. A könnyebb áttekinthetőség céljából az összegyűjtött adatokat (néhány esetben először megrajzolva, ill. átszámítva) összefoglaló ábrán mutatom be (*1. ábra*).

A környezet változásaira vonatkozó legrészletesebb vizsgálati eredményekkel ma is a palinológia szolgál. **Járainé Komlódi M.** (1966, 1969, 1987) meghatározta a jelzett időszak csaknem egészére az Alföld júliusi, januári és évi középhőmérsékletének változását (*1. ábra 1-a,2,3*). Az ország különböző részeiben végzett későbbi elemzések tovább finomították ismereteinket e téren (**Csongor É.–Félegyházi E.–Szabó I. 1982, Miháltzné Faragó M. 1983, Nagyné Bodor E. 1988**). A folyók tevékenységét alapvetően befolyásoló csapadékviszonyokra azonban, sajnos, ezek a kutatások nem adnak számszerűen megbecsülhető eredményeket, csupán bizonyos minőségi jellegű (nedvesebb, szárazabb stb.) megállapításokat szűrhetünk le belőlük.

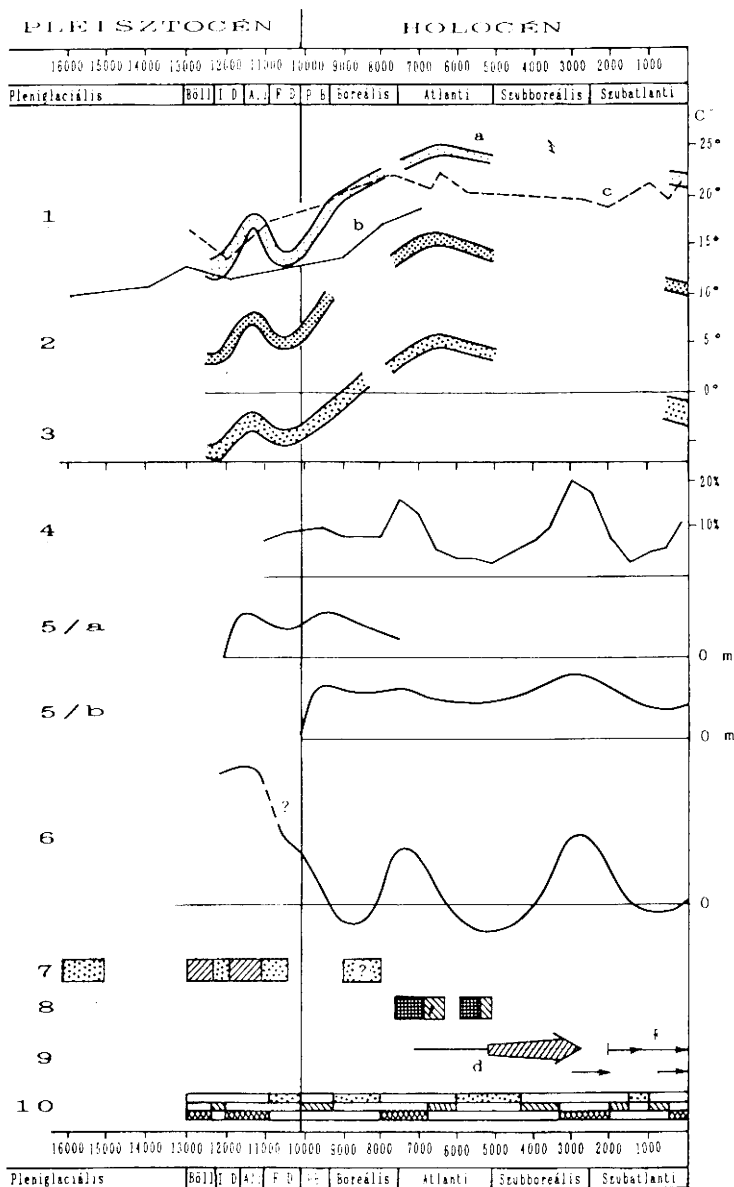
A környezet változásainak jelzésére jó adatokat szolgáltatott a középhegység barlangjainak üledékeiben talált *kisemlősök (pockok) maradványainak* tanulmányozása (**Kretzoi M. 1957, Kordos L. 1977, 1987**). A hőmérséklet feltételezett alakulását az ábrán a „pocok–hőmérő” adatainak (**Kordos L. 1977**) az Alföld tszf.-i magasságára átszámított értékei mutatják (*1. ábra 1-b*). E kutatások alapján a jelzett időszakra (**Kordos L. 1977**) a jelen dolgozatban nagyon fontos nedvességviszonyok változására is közelítő görbét (*Arvicola* humiditás) rajzolhatunk fel (*1. ábra 4*).

Újabb módszerként (ún. malako–hőmérő) jelent meg a szakirodalomban a szárazföldi *molluska- (Gastropoda-) leletek* finomrétegtani vizsgálata, amelyből a felsőpleisztocén–holocén hőmérsékleti viszonyokra (*1. ábra 1-c*) kaphatunk adatokat (**Szőör Gy.–Sümei P.–Hertelendi E. 1991**). A kutatásokból levont paleoklimatikus következtetések kiegészítik, ill. alátámasztják a pollenanalízis és a kisemlősök vizsgálata alapján rajzolt képet.

Külön kérdéskör a *tavak* (Magyarország esetében elsősorban a Balaton) *szintváltozásainak* kutatása. Főként a pollenanalízis eredményei (**Miháltzné Faragó M. 1983, Nagyné Bodor E. 1988**) – ezenkívül szedimentológiai, geokémiai, valamint diatóma-, osztrakóda-, molluszkavizsgálatok összegezése (**Cserni T. et al. 1991**) – alapján határozhatjuk meg legnagyobb tavunk vízszintváltozásainak menetét a jelzett időszakban (*1. ábra 5-a, 5-b*), amit kiegészíthetünk a Velencei- és a Fertő-tó egy-egy ide illő adatával is.

Kifejezetten geomorfológiai kutatásokat jelentett az alföldi *folyók kanyarulatméreteinek változásaiból* levezethető vízhozamváltozások becslése (**Gábris Gy. 1985, 1986, 1995**), valamint a *deflációs homokmozgás időszakainak* meghatározása (**Borsy Z. et al. 1982, 1985, 1989**). Az új eredmények (*1. ábra 6 és 7*) azonban nem voltak beilleszthetők a régi sémába, s olyan gondolatokhoz vezettek, amelyek szinte kikényszerítik a folyóvíz munkájára vonatkozó szintézis újragondolását is.

A *régészeti adatok* elősegíthetik az ősi települések területi megoszlásának módosulásán kirajzolódó folyómeder-változásoknak és azok korának megállapítását. A telep-helyek átlagos tszf.-i magasságának változásai az árvízszintek meghatározásában kapnak szerepet. A feltárások sztratigráfiai értékelése pedig néhány esetben bizonyítékokkal szolgált a szikesedési ill. a humuszképződési folyamatok idejének meghatározására (*1.*

1. ábra. A magyarországi földrajzi környezet későglaciális-holocén változásainak összefoglaló táblája.

1 - júliusi középhőmérséklet (a - pollenanalízis alapján, b - malako-hőmérő, c - pocok-hőmérő); 2 - évi középhőmérséklet; 3 - januári középhőmérséklet; 4 - „Arvicola humiditás”; 5 - a Balaton vízszintváltozásai (a - Ny-i medence; b - K-i medence); 6 - a folyók középvízhozamának változásai; 7 - deflációs szakaszok (pontosítás - homokmozgás, vonalkázás - talajképződés a homokbuckákon); 8 - szikesedés (vonalkázás) és humuszképződés (keresztvonalazás) az Alföldön; 9 - társadalmi hatások: a termesztett növények elterjedése, gátépfítés, erdőirtás; 10 - a folyók szakaszjellegének változásai (pontosítás - feltöltés, vonalkázás - völgyészélesítés, keresztvonalazás - bevágódás)

Figure 1. Summary table of the environmental changes during the Lateglacial-Holocene period in Hungary. 1 - July average temperature (a - palynological data, b - volethermometer, c - malacothermometer); 2 - average annual temperature; 3 - January average temperature; 4 - „Arvicola humidity”; 5 - Balaton's water level changes (a - Western basin, b - Eastern basin); 6 - variation of the rivers discharges; 7 - deflation periods (dotted areas - wind blown phases, single-hatched - period of soil formation on the dunes); 8 - periods of alcali soil (single-hatched) and humus horizon (cross-hatched) formation in the Great Hungarian Plain; 9 - anthropogenic effects (d - cultivated plants, e - deforestation and f - dikes); 10 - type of river mechanism (dotted areas - accumulation, single-hatched - transitional phase, cross-hatched - erosion)

ábra 8), amelyek mind hozzájárulhatnak a holocén környezeti változások menetének és időrendjének leírásához (*Bácskai E.* 1980, 1981, 1991).

A folyóvízi felszínalakítás menete

Az ismertetett kutatások credménycinek fényében úgy látszik, hogy néhány ponton kronológiai módosításra szorul a magyarországi folyók mechanizmus-változásainak az utolsó 13 ezer évre vonatkozó időrendje. A változtatás kényszere egy ellentmondásból fakad: *használjuk a ma már klasszikusnak nevezhető vegetációtörténeti kutatások alapján Észak-Európában felállított holocén beosztást és annak időkereteit, de a radioaktív kormeghatározásainkat is megpróbáljuk „belegyömöszölni” ebbe a rendszerbe.* Az összehangolás nehézsége abból fakad, hogy Magyarországon az éghajlatot meghatározó tényezők eltérnek és a kérdéses időkben is eltértek a nyugat- és észak-európaiaktól. Hazánk földrajzi fekvése, az éghajlatát meghatározó tényezőkhöz viszonyított helyzete, domborzatának medence jellege más körülményeket teremtett a globális klímaingadozások megnyilvánulásai számára. Általánosságban kimondható (*Somogyi S.* 1988), hogy az atlanti éghajlati hatások a Kárpát-medencében később jelentkeztek és korábban értek véget, mint ÉNy-Európában.

A kronológiai módosítások röviden az alábbiakban foglalhatók össze.

Az időben hozzánk legközelebb álló mélyítő folyóvízi eróziós szakasz időpontja valószínűleg nem a szubboreális elejére, hanem csak a második felére tehető. Ezt támasztja alá *Kordos L.* (1977) „*Arvicola* humiditás” görbéjének maximuma, amely a csapadékos időszakot 3000 B.P. körülre teszi. Tavaink vízszintje is magasan állt ekkor. *Nagyné Bodor E.* (in: *Cserni T. et al.* 1991) balatoni pollenvizsgálatai szerint a tó keleti medencéjében a vízszint legmagasabb állása a szubboreális második felében lehetett. A Fertő-tó területe is nagyobb volt a mainál az időszámításunk előtti első évezredben (*Bácskay E.* 1991). A sok csapadék és a viszonylag hűvös éghajlat hatására a szubboreális második felében a folyók bevágódtak.

Az atlanti fázis megítélését nagymértékben változtatni kellene; az újabb adatok alapján felvázolható kép sokkal árnyaltabb, mint amilyennek eddigi ismereteink szerint látszott. A vízmérleg – legalább a fázis második felében – az eddig feltételezetttnél jelentősen kedvezőtlenebbül alakulhatott, s így e szakasz sokkal szárazabb lehetett, mint eddig gondoltuk. Ezt bizonyítja a Balaton alacsony vízszintje (*Cserni T. et al.* 1991), *Kordos L.* „*Arvicola* humiditás” görbéjének mélypontja, valamint *Csongor É.–Félegyházi E.–Szabó I.* (1982) pollenanalízissel és C¹⁴-es adatokkal alátámasztott paleohidrográfiai rekonstrukciója, amely szerint a Tisza kanyarulatai az atlantikumban (kb. 6200 B.P.) a mainál is kisebb vízhozamra (*Gábris Gy.* 1985, 1986) utalnak. A régészeti feltárások üledékföldtani elemzése (*Bácskay E.* 1991) szintén száraz éghajlatot jeleznek, sőt a középső neolitikumi (6200–6600 B.P.) lakószint feletti szikes talajok szélsőségesen kontinentális, veszteséges vízháztartású éghajlatot jeleznek. A szárazság folytatását jelzi, hogy a középső rézkori (kb. 5000 B.P., *Bognár-Kutzián I.* 1987) telepeket befedő rétegekben is előfordulnak hasonló szikes talajok. A folyók mentén élőknek az alacsonyabban fekvő neolitikumi lakóhelyekről a réz- és bronzkorszakban történt magasabbra telepődése (*Somogyi S.* 1988) a vízjárás szélsőséges alakulását bizonyítja a korszak végi átmeneti időben. Mindebből következtethető, hogy az atlantikum második felében és a szubboreális elején folyóink főként feltöltő munkát végeztek.

A magyarországi holocén másik – a folyók felszínalakító tevékenységét is alapvetően befolyásoló – nedves szakasza a boreális-atlantikum átmenet idején feltételezhető. A

Balaton vízállásának magas szintje, és **Kordos L.** humiditási görbéje is ezt sugallja. A kelet–magyarországi palinológiai vizsgálatok azonban a medencén belül jelentős éghajlati különbségekre mutatnak rá: az Alföld K-i fele a többihez képest sokkal kontinentálisabb vonásokat mutat. Ebből gyakoribb árvizek, szélsőséges vízhozamok következtek.

A boreális fázist eddigi ismereteink szerint a holocén legszárazabb szakaszaként tartottuk számon: erre az időre tettük a holocén legjelentősebb homokmozgásait. **Borsy** és munkatársai (**Borsy Z. et al.** 1982, 1989) azonban csak a felső–pleniglaciális és későglaciális kori homokmozgást bizonyították, s nem tudták kimutatni a közép- és kelet-magyarországi futóhomok-területek deflációját a boreálisban. Csupán az idősebb homokformák gyenge átalakulása volt megfigyelhető, ez azonban a XVIII. sz.–i társadalmi beavatkozások következtében beállott szélérozíó hatásaitól nem választható el biztosan. A Balaton ekkori viszonylag magas vízszintje (**Cserni T. et al** 1991) kedvező vízháztartásra utal, **Kordos L.** humiditási görbéje pedig a holocén átlagához áll közel. A palinológiai vizsgálatok, a „pocok-hőmérő” és az újabb „malako-hőmérő” módszerek adatai egyaránt a mainál melegebb klímára utalnak, de a nedvességviszonyok az ellentmondásos adatok alapján alig értelmezhetők; a legfrissebb eredmények alapján ma a hazai holocénen belül mind a környezet állapotának, mind a folyók aktivitásának megítélése szempontjából ez a szakasz tűnik *a legkevésbé értékelhetőnek*.

A legfiatalabb pleisztocén (II/a sz.) folyóterasz ármentessé válásának – folyóink erős bevágódásának – holocén voltára fő bizonyítékként azt a tényt tekintették, hogy a terasz felszínén sehol sincs lösztakaró, és a mai árvízszint feletti helyenként különlegesen nagy magasságát a rátelepedő – holocénnak leírt – futóhomoknak köszönheti. A holocénban ugyanis már képződött lösz, a homokmozgást viszont boreálisnak tartották. **Borsy Z.** és munkatársai már idézett munkái azonban csak a pleisztocénen belül, nevezetesen pleniglaciálisban ill. a későglaciális idősebb és fiatalabb driász szakaszában bizonyították a deflációt (Kelet- és Közép-Magyarországon egyaránt).

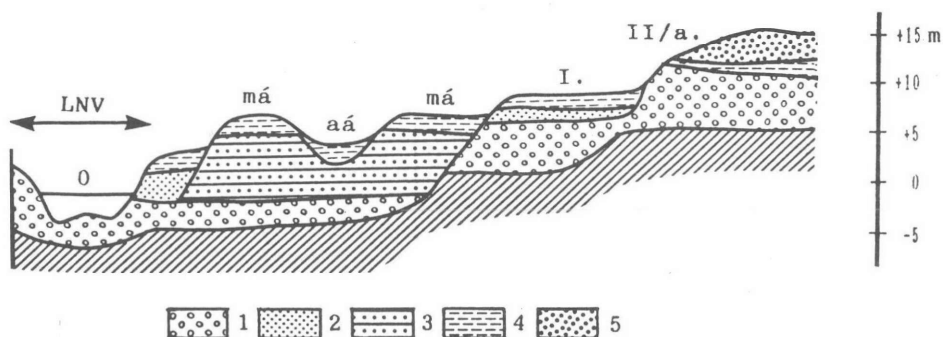
Már **Kriván P.** (1960) felvetette azt a később mellőzött gondolatot, hogy a Duna legfiatalabb pleisztocén teraszának nemcsak az anyaga rakódott le a jégkorszak legvégén, hanem a kiformalódásának (tehát a folyó bevágó munkájának) ideje is még pleisztocén lehet. Egyelőre kevés bizonyítékkal szolgálhatunk ebben a kérdésben, de a Balaton magas vízállása az allerödben (**Miháltzné Faragó M.** 1983), a homokmozgások (idősebb és fiatalabb driász), valamint a közöttük újabban meghatározott erős talajképződési periódusok (bölling és alleröd), valamint nyugat- és középeurópai párhuzamok időrendje szerint nagyon valószínű, hogy a II/a sz. terasz kivésését, vagyis *a folyók mélyítő erózióját* a holocén preboreálisról a későglaciálisra, elsősorban *a két driász közé helyezhetjük*.

Az fentiekben érintett kérdések mindenesetre további alapos kutatást és bizonyítást igényelnek.

Következtetések

A fentiekben részletezett kutatási eredmények értékelése alapján készített összefoglaló táblázatban feltüntettem a magyarországi folyók mechanizmusának a környezet eddig megismert változásaival összhangban levő menetét, a folyók bevágó, feltöltő és átmeneti jellegének időbeli változásait (*1. ábra 10*). Ebből kitűnik, hogy a magyarországi folyóvölgyek általánosított szelvényén (*2. ábra*) bemutatott, geomorfológiai és szedimentológiai módszerekkel egyaránt igazolt folyóvízi felszínalakítás időkeretei a következőképpen módosítandók. Az utolsó pleisztocén terasz (II/a) teljes egészében a pleisztocénben alakulhatott ki az allerödben (bölling?) végbement mélyítő erózió hatására. A fiatal dri-

ásban a folyók esetenkénti oldalozó erózióval váltakozva főleg völgyfeltöltést végeztek, az ármentes térszínen a defláció dűnéket épített. A preboreális elején a megnövekvő vízhozam és a csökkenő hordalékmenyiség rövidebb időre bevágódást idézhetett elő, növelve a II/a terasz magasságkülönbségét, de a fázis második felében és a boreális elején tovább folytatódott az üledékképződés (az I. terasz anyagának lerakódása). A következő völgymélyítő szakasz a boreális-atlanti átmenet idejére tehető (I. sz. óholocén terasz kivésése). Növekedett a kontinentalitás, és ezzel az árvizek gyakorisága; a vízhozamok szélsőségesek váltak. Az atlantikum második felében és a szubboreális elején a folyók főként feltöltő munkát végeztek. A holocén újabb bevágódási fázisa a magas ártér kialakulását eredményezte a szubboreális második felében. Az alacsony ártér feltöltése és kiformálása szubatlanti korú; a Duna (és a magyarországi folyók többsége) jelenleg enyhén bevágó aktivitást mutat.

2. ábra. A magyarországi folyóvölgyek általánosított keresztmetszelvénye (Pécsi M 1959).

II/a – utolsó pleisztocén terasz; I – óholocén „terasz”; má – magas ártér; aá – alacsony ártér; LNV – a legnagyobb árvíz szintje; 1 – homokos kavics; 2 – folyóvízi homok; 3 – homok és iszap; 4 – agyag; 5 – eolikus homok

Figure 2. General profile of Hungarian river valleys (after Pécsi, M. 1959).

II/a – Last Pleistocene terrace; I – old-Holocene „terrace”; má – higher floodplain; aá – lower floodplain; LNV – highest water level; 1 – sandy gravel; 2 – fluvial sand; 3 – sand and mud; 4 – clay; 5 – aeolian sand (younger Dryas)

IRODALOM

- Bácskai E. 1980: A magyar holocénsztratigráfia régészeti dokumentációs pontjai az Alföldön. Neolitikum – MÁFI Évi Jel. 1978-ról pp. 429–432.
- Bácskai E. 1981: A magyar holocénsztratigráfia régészeti dokumentációs pontjainak rétegtani adatai – MÁFI Évi Jel. 1979-ről pp. 551–559.
- Bácskai E. 1991: Régészeti kutatások földtani tanulságai magyarországi példákön – MÁFI Évi Jel. 1989-ről pp. 614–621.
- Bognár-Kutzián, I.–Csongor, É. 1987: New results of radiocarbon dating of archaeological finds in Hungary – in: Holocene Environment in Hungary (szerk: Pécsi, M.–Kordos L.) Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 131–140.
- Borsy Z. 1977: A magyarországi futóhomokterületek felszínfejlődése – Földr. Közl. 25 (101). pp. 3–16.
- Borsy Z.–Csongor É.–Sárkány S.–Szabó I. 1982: A futóhomok mozgásának periódusai az Alföld ÉK-i részében – Acta Geogr. Debrecina 20. pp. 5–33.
- Borsy, Z.–Félegyházi, E. 1983: Evolution of the network of water courses in the north-eastern part of the Great Hungarian Plain from the end of the Pleistocene to our days. Quatern. Stud. in Poland, 4, pp. 115–124.
- Borsy Z.–Csongor É.–Lóki J Szabó I. 1985: újabb koradatok a bodrogi futóhomok mozgásainak idejéhez (Recent results in the radiocarbon dating of wind-blown sand movements in the Tisza–Bodrog interfluve) – Acta Geogr. Debrecina, 22. pp. 5–16.
- Borsy Z.–Csongor É.–Félegyházi E. 1989: A Bodrogi köz kialakulása és a vízhálózat változásai – Alföldi Tanulmányok 13. pp. 65–81.
- Bulla B. 1941: A magyar medence pliocén és pleisztocén teraszai – Földr. Közl. 69. pp. 199–230.

- Cserni T.–Bodor Nagy E.–Hajós M.** 1991: A Balaton aljzatára mélyített TÓ 24. sz. fúrás földtani vizsgálatának eredményei – MÁFI Évi Jel. 1989-ről, pp. 178–209.
- Csongor É.–Félegyházi E.–Szabó I.** 1982: A Karsa-ér medrének vizsgálata pollenanalitikai és radiokarbon módszerekkel – Acta Geogr. Debrecina, 20. pp. 51–82.
- Gábris Gy.** 1985: Az Alföld holocén paleohidrologiai vázlata – Földr. Ért. 34. pp. 391–408.
- Gábris Gy.** 1986: Alföldi folyóink holocén vízhozamai – Alföldi Tanulmányok, 10. pp. 35–52.
- Gábris Gy.** 1992: River activity as a function of palaeo-environmental changes during the Late Glacial and Holocene period in Hungary – ESF Workshop, Amsterdam, 15–17 Oct 1992, Abstracts, pp. 27.
- Gábris Gy.** 1995: A paleohidrologiai kutatások újabb eredményei – Kézirat, Budapest, p. 8.
- Góczán L.** 1955: A Szentendrei-sziget geomorfológiai fejlődéstörténete – Földr. Ért. 4. pp. 301–318.
- Járáiné Komlódi M.** 1966: Adatok az Alföld negyedkori klíma- és vegetációtörténetéhez I. – Bot. Közl. 53. pp. 191–201.
- Járáiné Komlódi M.** 1969: Adatok az Alföld negyedkori klíma- és vegetációtörténetéhez II. – Bot. Közl. 56. pp. 43–55.
- Járáiné Komlódi M.** 1987: Postglacial climate and vegetation history in Hungary – in: Holocene environment in Hungary (szerk. **Pécsi, M.–Kordos, L.**) Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 37–47.
- Kordos L.** 1977: Holocén klímaváltozások kimutatása Magyarországon a „pocok hőmérő” segítségével – Földr. Közl. 25 (101). pp. 222–229.
- Kordos L.** 1987: Climatic and ecological changes in Hungary during the last 15 000 years – in: Holocene Environment in Hungary (szerk. **Pécsi, M.–Kordos, L.**) Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 11–25.
- Kretzoi M.** 1957: Wirbeltierfaunistische Aufgaben zur quartärchronologie der Jankovics-Höhle. Folia Arch. 9, pp. 16–21.
- Kriván P.** 1960: A Duna ártéri színlőinek kronológiája – Földt. Közl. 90. pp. 56–71.
- Marosi S.** 1955: A Csepel-sziget geomorfológiai problémái – Földr. Ért. 4. pp. 279–300.
- Miháltzné Faragó M.** 1983: Palynológiai vizsgálatok a Balaton fenékmintáin – MÁFI Évi Jel. 1981-ről, pp. 439–448.
- Nagyné Bodor E.** 1988: A Balaton pannóniai és holocén képződményeinek palynológiai vizsgálata – MÁFI Évi Jel. 1986-ról, pp. 535–557.
- Pécsi M.** 1950: Völgyfejlődéstörténeti és terraszmorfológiai megfigyelések a Dunavölgy balpartján Budapest és Baja között – Hidr. Közl. 30. pp. 260–266.
- Pécsi M.** 1953: Morfológiai megfigyelések a Duna völgyében Dunabogdány–Szentendre és Nógrádverőce–Dunakeszi között – Földr. Ért. 2. pp. 149–175.
- Pécsi M.** 1959: A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalkotása – Akadémiai Kiadó, Budapest, 346 p.
- Pécsi M.** 1968: A Duna-ártéri szintek kialakulása és fontosabb agrárföldrajzi vonatkozásai – Földr. Közl. 16 (92). pp. 267–271.
- Somogyi S.** 1962: A holocén időszakra vonatkozó kutatások földrajzi (hidromorfológiai) értékelése – Földr. Ért. 11. pp. 185–202.
- Somogyi S.** 1988: Magyarország holocén kori főbb paleoökológiai változásai – Földr. Ért. 38. 227–230.
- Szőör Gy.–Sümei P.–Hertelendi E.** 1991: Őshőmérsékleti adatok meghatározása malakohőmérő-módszerrel az Alföld felső-pleisztocén–holocén klímaváltozásaival kapcsolatban – Acta Geogr. Debrecina, 28–29. pp. 217–229.
- Zólyomi B.** 1936: Tízezer év története virágporszemekben – Term. Tud. Közl. 68/19–20, pp. 504–515.
- Zólyomi B.** 1952: Magyarország növénytakarójának fejlődéstörténete az utolsó jégkorszaktól – MTA Biol. Oszt. Közl. 1. pp. 491–530.

A Magyar Földrajzi Társaság bizottságai

Számvizsgáló Bizottság

Gábris Gyula (elnök)
Kovács Zoltán
Láposi Ferencné
Mari László
Süli-Zakar István

Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU)

Magyar Nemzeti Bizottsága

Kertész Ádám (elnök)
Simon Imre (titkár)
Mészáros Rezső
Pécsi Márton
Probáld Ferenc
Szabó József
Tóth József

Földrajzi Közlemények szerkesztőbizottsága

Nemerkényi Antal (főszerkesztő)
Horváth Gergely (szerkesztő)
Papp Sándor (szerkesztő)
Beluszky Pál
Frisnyák Sándor
Kerényi Attila
Marosi Sándor
Mezősi Gábor
Probáld Ferenc
Somogyi Sándor
Varajti Károly

Földrajzi Közlemények Nemzetközi Szám szerkesztőbizottsága

Pécsi Márton (elnök)
Nemerkényi Antal (főszerkesztő)
Lóczy Dénes (szerkesztő)
Bora Gyula
Bernát Tivadar
Borsy Zoltán
Enyedi György
Jakucs László
Krajkó Gyula
Lovász György
Pinczés Zoltán
Sárfalvi Béla
Tóth József

Oktatási és Közművelődési Bizottság

Varajti Károly (elnök)
Ardai Lajosné
Balogh Béla András
Fábri Miklós
Fügedi Péter
Hevesi Attila
Kormány Gyula
Köves József
Mérő József
Miczek György
Takács Lajos
Tirpákné Juhász Anna

Múzeumi Bizottság

Becsei József (elnök)
Havas Gáborné
Martinovich Sándor

Könyvtári Bizottság

Papp-Váry Árpád (elnök)
Csendes László
Fábri Mihály
Pluhár József
Simonfai Lászlóné

Emlék Bizottság

Somogyi Sándor (elnök)
Dezsényi János
Frisnyák Sándor
Köves József
Kubassek János

*A bizottságoknak – a Számvizsgáló
Bizottság kivételével – hivatalból
tagja a mindenkori elnök, főtitkár
és titkár.*

A HARGITA FELSZÍNALAKTANI JELLEMVONÁSAI

GEOMORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF HARGITA

KRISTÓ ANDRÁS†*

Abstract

Hargita is the most southerly member of the volcanic range running on the inside of the Eastern-Carpathian, and it is also the last, closing member of the Carpathians on the Southeast. The most important characteristic also from the geomorphological point of view of Hargita, that it was formed on the faultline running on the edge of the depression of the Transylvanian basin. Consisting originally independent items, but during their eventual development joining into a continuous volcanic range. The individual volcanic eruption centres peaking at 1200–1800 m are connected by 800–1000 m high flat ridges. Due to young age of the volcanism, the rock breaking and forming effects are very forceful. One can observe that the present terrain was formed both by rock quality and periglacial effects, but the original volcanic forms are still very dominant (craters, calderas, necks, lava flows). Important features are in the mountain ranges' varied surface formation the primary volcanic slopes, the prepared sand walls of the lava flows, the slightly sloping lavaflow sheets, and the steep specifically shaped and directed valleys affected by the volcanic structure and rock quality.

A Hargita a Keleti–Kárpátok belső oldalán húzódó vulkáni vonulat legdélibb hegysége, egyben a kárpáti vulkáni koszorú délkeleti zárótagja.

A hegység csapásiránya megegyezik a Keleti–Kárpátok ÉNy–DK-i fő szerkezeti irányával. A Hargita Ny-i és DNy-i oldalán az Erdélyi-medence átlagosan 800–850 m magasságú felszínéhez lejt, a K-i oldalon pedig a Gyergyói-medence 850 m körüli déli peremével, a Marosfői-küszöb 960 m magasan fekvő középidői képződményével, valamint a szintén 850 m körüli magasságban elhelyezkedő intrakárpáti Csíki-medencesor térszínével érintkezik**.

A Hargita és előtere szerkezeti kapcsolatai

A hegység a gerincevonalon mért teljes hossza mintegy 65–70 km, szélessége pedig 20–25 km. Északnyugati szomszédja, a Görgényi–havasok Dél-Görgényi-hegycsoportjától a Libán-hágó (991 m), a Sikaszó völgye – a Nagy-Küküllő egyik forráspatakja – és a Gyergyói-medence közötti alacsony hegynyereg választja el. A Csíki-medencék plio-pleisztocén korú feltöltött szintjével érintkező peremét 800–850 m körüli magasságban húzódó hegységi lejtők jelölik ki.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a Csíki- és a Gyergyói-medencék feltöltött felszíne mind szerkezeti, mind pedig felszínalaktani szempontból különbözik a Ny-i oldalon a hegységhez kapcsolódó, szintén hegylábfelszínként értelmezett Hargita-plató felszíni formáitól, habár kialakulásuk nagyjából azonos folyamatokra vezethető vissza.

* Márton Áron Főgimnázium, Csíkszereda.

** A Szerző posztumusz cikkéhez tévkép nem készült. Olvasóink térbeli tájékozódásához figyelmükbe ajánljuk *Karátson D.* a Földrajzi Közlemények 1994. 2. számában megjelent tanulmánya térképeit!

A keleti oldal hegylábfelszínei ugyanis – a mélyfúrások és a geofizikai vizsgálatok alapján egyaránt – a tektonikus medenceszerkezet képződményciként értelmezhetőek, noha üledéksorukat nagyjából vulkanoklasztikus felhalmozódások és közbeteleptült lávaárak, a mélyebb részeken pedig folyóvízi hordalékkal váltakozó tavi és mocsári üledékek alkotják. Kialakulásukban azonban a vulkánossággal egyidős, illetve azt követő sülyedések kéregmozgások játszották a fő szerepet.

A nyugati oldalon viszont a hegység előterében az Erdélyi-medence miocén végi peremi üledéksorából, északabbra pedig pannon kori üledékekből álló, viszonylag egyenletesen DNy-i irányba lejtő felszínt találunk. A Nagy-Küküllő, a két Homoród, a Vargyas- és a Kormos-patak, valamint mellékvizeik a felszínbe vágják be völgyeiket. A völgyek regressziója általában nem érte még el a plató hegylábi peremét, és így a Hargita-plató sík felszíne a hegylábi övezetben majdnem teljes épségében rajzolódik ki.

Mindenképpen a Hargitához kell számítanunk a domborzatilag tőle ugyan elkülönülő, ám vulkanológiai, szerkezeti és geomorfológiai értelemben egyaránt hozzákapcsolódó, harántirányú töréses övezetek – főként a Csíki-medencesort tagoló küszöbök – mentén létrejött laterális kitörések vulkáni építményeit is. E vulkáni küszöbök adják, mint azt már *Primics Gy.* (1892) is említi, a Csíki-medence hármastagolódását. Ilyen a Kőd–Bogát–vonulat, amely a Felcsíki-medencét különíti el a Középcsíki-medencétől, ilyen a Harom–Somlyó–vonulat Csíkszereda D-i és K-i peremén, amely a Közép- és Alcsíki-medencét elválasztó Zsögödi-küszöböt alkotja, de ekként értelmezhető a Csomád–Büdös hegycsoportja is az Alcsíki-medence déli peremén, amelyhez még a Bálványos-vár különálló nekkjét is hozzásorolhatjuk.

A Hargita a Piricskétől D-re fokozatosan lealacsonyodik. A hegység összefüggő fő vonulatának határát itt az Uzonkafürdői-nyereg (712 m) vonalában húzhatjuk meg, noha az alsó-kréta flis üledékek között kisebb kiterjedésű vulkáni képződmények szigetszerűen egészen Málnásfűrdőig húzódnak. A gerincevonalon emelkedő legdélibb fekvésű dagadókúp, a Nagy-Murgó (1015 m) vulkáni hegye már az alsó-kréta flisből emelkedik ki.

A Hargita geomorfológiai szempontból is érvényesülő legfontosabb jellemvonása, hogy a hegység az Erdélyi-medence beszakadási peremvonalának fő törésvonala mentén keletkezett, eredetileg különálló, és csak későbbi fejlődésük során összenőtt vulkáni építmények sorozatából áll. Az egyes, 1200–1800 m magas kitörési központokban tetőző vulkáni szerkezeteket alacsonyabb, 800–1000 m-es, lapos gerince-szakaszok kapcsolják össze.

A Hargita szerkezeti–domborzati tagolása

É-ről D felé haladva a következő vulkáni építményeket különíthetjük el:

– Az *Északi-Hargitában* az *Osztoros* (vagy Osztoróc, térképeken sokszor Ostoros, román térképeken Vf. Poienii – 1384 m). A különben szabályos vulkáni kúp csúcsrésze hiányzik, kráterudvarát DK-i irányban, a Felcsíki-medence felé a Lok-patak csapolja le. Az egykori tűzhányó szerkezeti formái még jól látszanak. Az ÉK-i oldalon 940 m-ig alacsonyodó nyereggel kapcsolódik hozzá a *Csík magosa* (Rachitis – 1152 m) dácit dagadókúpa, amely már a Gyergyói-medence D-i peremén foglal helyet.

– Az Osztoróc D-i oldalán lévő 1260 m magas hágótól D-re magasabb, és kuszább szerkezetű vulkáni központ, a *Fertő-tető* (Fărteu vagy Muntele Mic – 1589 m) következik. Déli peremét markáns választóvonal, a Nagy-Madaras-patak harántvölgye jelöli ki, amelynek völgyfője az Északi-Hargita legjelentősebb hidrotermálisan megbontott övezete, ma is erőteljes mofettás gázömléssel, nagy kaolinteleppel, amelyhez pirites és cin-

nabaritos ércesedés is társul. A gerincvonal itt, a Nagy-Madaras-patak erősen hátravágódó völgyfője és a Ny felé tartó Ivó-patak völgyfője között 1379 m-re alacsonyodik.

Itt jegyzem meg, hogy tájféldrajzi szempontból is e két völgyfő vonalában legcélszerűbb az északi- és a jóval magasabb és összetettebb szerkezetű Központi-Hargitát egymástól elkülöníteni.

– A *Központi-Hargita* vulkáni együttese a Tolvajos-hágóig (977 m) terjed. Ez a hegység legmagasabb (1700–1800 m) és egyben legbonyolultabb kőzetfelépítésű része. Központját hatalmas kaldéra jelöli ki, amelynek udvarát a Vargyas-patak csapolja le DNy-i irányban. Mind a kaldéra peremén, mind pedig belsejében több kitörési közpotot, dagadókúpot különíthetünk el. A félkör alakú kaldéraperem – a Hargita legmagasabb gerince –, a *Madarasi-* (1801 m), a *Rákosi-* (1758 m), a *Madéfalvi-* (1710 m) és a *Csicsói-Hargita* (1760 m) csúcsaiban tetőzik (1. kép). Hargitafürdő térségében, a Csicsói-Hargita fiatalabb kőzetei alól felszínre bukkan a *Nagy-Aratás* (Aratás – 1399 m) idősebb vulkáni építménye is. Hargitafürdőn ismét jellegzetes kénhidrogén, széndioxidos gázömléseket, valamint erőteljesen kaolinosodott pirites ércképződést találunk.

1. kép. A Madarasi-Hargita kaldérája. Előtérben a Csicsói-Hargita pados elválású piroxénandezit-sziklái (Nemerkényi A. felvétele)

Pict. 1. The caldera of Madaras-Hargita. The banded parting piroxenandesit rocks of the Csicsó-Hargita can be seen in the foreground (photo A. Nemerkényi)

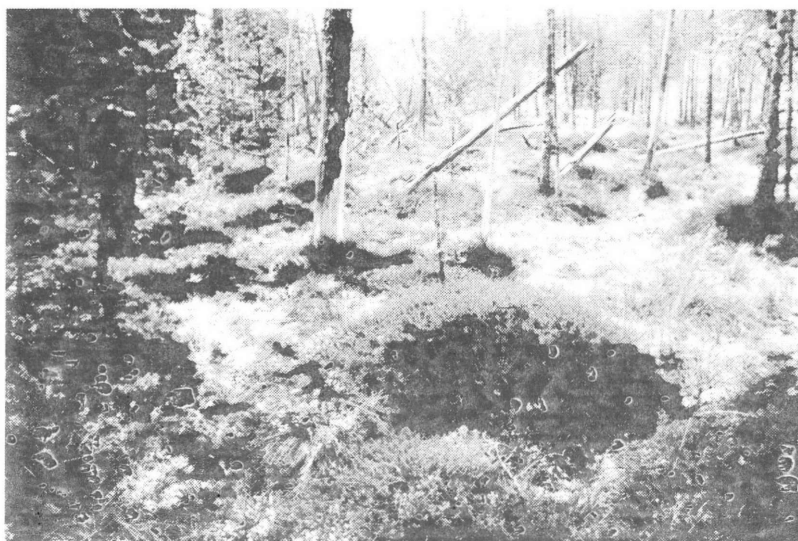
– A Tolvajos-hágótól D-re fekvő *Déli-Hargitát* négy nagy vulkáni építmény, a *Nagy-kő-bükk* (Lucs-kaldéra, Dealul Fagului – 1229 m), a *Kakukk-hegy* (Cucu – 1558 m), a *Piricske* (Piliske – Pilișca Mare – 1376 m) és a *Csomád-Büdös-hegycsoport* alkotja, amelyekhez É felől a Harom-Suta-Somlyó vulkáni maradványai, a D-i végeken pedig a Sepsibükkszád-Málnásfürdő térségében lévő, elszigetelt kitörési központok csatlakoznak.

A Nagy-kő-bükk bonyolult vulkáni építménye a Tolvajos-hágótól a Bánya-patak – Köves-patak – Kovács-patak közötti nyeregig terjed (2. kép). Központi részén helyezkedik el a szakirodalomban kráterként, ill. kaldéraként egyaránt értelmezett Lucs tőzegláp nagy mélyedése, amelynek peremét a Ny-i oldalon a Kormos-patak már átvágta, K-i oldalán pedig a Nagyos-patak völgyfője egészen a láp szegélyéig vágódott hátra (3. kép). E

térség még sok kutatnivalót rejteget, ugyanis a Nagy-Madaras-patak fejének kaolinossodott övezetéhez hasonló mélyedés egyes peremi részeit az itteni tűzhányó–tevékenység legutolsó, a Tető-fenyő (1390 m), illetve a Nagy-kő-bükk (1230 m) kitörési központjából származó nagy lávaömléseinek anyaga fedi be.

2. kép. A Nagy-kő-bükk sekély kaldéraudvara (Nemerkényi A.)
 Pict. 2. The shallow calderabasin of Nagy-kő-bükk (A. Nemerkényi)

3. kép. A Nagy-kő-bükk udvarának alját elfoglaló Lucs-láp (Nemerkényi A.)
 Pict. 3. Lucs-swamp contained in the basin of Nagy-kő-bükk (A. Nemerkényi)

E vulkáni csoporthoz sorolandó a Középcsíki-medencét D felől lezáró, és a markáns megjelenésű Nagy-Somlyó-hegyet (1035 m) is magába foglaló Harom-Somlyó vulkáni

építmény is. Ennek Ny-i peremét a Nagy-kő-bükk fiatalabb lávái borítják. A Harom-Somlyó egységet tektonikai feldaraboltsága, medenceperemi széles hegyláb felszínei és maturusabb lepusztulási formái egyaránt határozottan elkülönítik a Déli-Hargita többi részétől.

A Kakukk-hegy csoportja a Mitács-hágóig terjed. Központját a Kakukk-hegy Ny-i és D-i oldalán, valamint a Kapus-hegy É-i részén jól felismerhető, **Karátson D. et al** (1992) szerint eróziósan összenőtt kráterként, illetve annak peremén ülő, 1400–1500 m magas lávadómokként értelmezett formaegyüttes jelöli ki (4. kép).

4. kép. A Kakukk-hegy vulkáni építménye D felől (Nemerkényi A.)
 Pict. 4. The volcanic structure of Kakukk-mountain from the South (A. Nemerkényi)

A *Piricske*, a fővonulat legdélibb magas építménye látványos meredekségű lejtővel végződik a Tusnádi-szoros térségében. Egykori krátere az utolsó kitörések meredek, kúp alakú lávadómja alatt rejtőzhet.

A *Csomád-Büdös-csoport* (M. Ciomadu), a Hargita fő vonulatától eltérően, harántirányú törések mentén alakult ki. A hegycsoport a Szent Anna-tó és a Mohos-láp kettős kráterét övező, szinte teljesen ép vulkáni építményben, a Nagy-Csomádban tetőzik (5. kép), amelyhez – domborzatilag ugyan elkülönülve, ám szerkezetileg szoros összefüggésben – a Büdös-hegy (1143 m) és a Bálványos-vár (1040 m) nekkmaradványa csatlakozik.

A Csomád-hegycsoport uralkodó kőzete a dácit, amelynek savanyú láváiból, É és ÉK-i irányú törések mentén, dagadókúpok sorozata jött létre (Vár-tető 1083 m, Mohos 1177 m, Nagy-Harom 1154 m, Kis-Harom 878 m).

A formakincsben tükröződő kőzetfelépítés

A főgerinc vulkáni építményei főként piroxénos vagy amfibolos, néha biotitos andezitek láváiból állnak. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a kőzettani kép jóval változatosabb, hiszen a savanyú dácitoktól a bazaltos andezitekig terjedő felszíni kiömlési kőzeteken kívül néhol szubvulkáni kifejlődésű anyagok (főként dioritok) is előfordulnak. A

szubvulkáni kőzettestek jelenlétét a lávakőzetekben gyakori dioritzárványok is bizonyítják.

5. kép. A Csomád krátere a Szent Anna-tóval (Nemerkényi A.)
Pict. 5. The crater of Csomád with St. Ann Lake (A. Nemerkényi)

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a kitorések lávaanyaga időben, és dél felé haladva térben is az egyre savanyúbb kőzettípusok felé tolódott el. A Kakukk-hegytől D-re egyre fontosabb szerephez jutnak a dácitos kőzetek, amelyek viszkózus lávái a szerkezeti-domborzat alapvető formáit (dagadókúpok, lávadómok, izzó piroklasztit- és törmelékárak) is meghatározzák.

A vulkáni működés a Hargita területén túlnyomórészt azonban rétegtűzhányókat hagyott hátra. Vagyis a hegységben a robbanásos működések szolgáltatta hamutól, horzsakőtől, vulkáni bombától az izzó kitorési felhők termékéig minden kőzettípust megtalálunk, amelyeknek nagy része a vulkáni építmények közötti alacsonyabb gerincszakaszon, hegynyergeken, illetve a hegyvonulat két oldalán halmozódott fel. A felhalmozódás részben eróziós úton, részben pedig vízi, illetve légköri szállítással zúdult le a lejtőn és alakította ki a lapos hegyláb felszíneket, amelyek a Ny-i oldalon a *Hargita-plató* széles fennsíkját alkotják. A plató, a Hargita alacsonyabb, átlagosan 800–950 m magas része, néhol 10 km-nél is szélesebb sávban övezi a hegység Ny-i peremét. Felszíne enyhén lejt Ny–DNy-i irányba. E lejtés határozza meg a Homoródok, a Vargyas és a Kormos-patak folyásirányát. A völgyeik között fekvő és egészen az Olt vidékéig lenyúló hegyhátak felszínéről az erózió már sok helyen lekoptatta a plató vulkáni törmelékeit.

A platót főként vulkáni tufák, breccsák építik fel, de messzire lenyúlnak egyes lávafolyások is, néhol pedig iszapárak (laharok) képződményei ismerhetők fel. Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy **Török Z.** (1938) több mint 50 éve leírt már egy, a Homoródok torkolati vidékéig lenyúló iszapárat, ill. laharképződményt. A plató felszínét széles, sekély mélységű deráziós völgyek tagolják, a fekü miocén üledékeit viszont csak a nagyobb patakok mélyebbre vágódott völgyei tárják fel. Az Erdélyi-medence felől hátravágódó völgyek a szélesebb platószakaszokon még nem érték el a vulkáni kúpok alapját.

A hegység Csíki-medencékre néző K-i oldalán a szűk és mozgékony aljú süllyedék megakadályozta hasonló plató kialakulását. A Hargitából származó piroklasztit képződmények itt – váltakozva a folyóvízi vagy a rövid életű és változó helyzetű tavi üledékekkel – a medencék feltöltésében vettek részt. A medencekitöltés 850–900 m körüli, a medenceperem legalacsonyabb pliocénvégi pedimentjének felszínét megközelítő magasságra nagyjából megegyezik a Hargita-plató szintjével. A Felcsíki-medencében még több helyen megelhetjük a piroklasztit árak eredeti felszínének maradványait.

A K-i oldalon azonban ez a feltöltődési szint – a medencék meg-megújuló süllyedő mozgása következtében –, az Olt völgyét és a madarasi süllyedéket kivéve csak a Felcsíki-medencében őrződött meg nagyobb felületen. A Középsíki-medencében csupán Csíkszereda környékén, valamint kissé lealacsonyodva Csíkszentmihály és Ajnád körzetében maradt meg. Az eredeti feltöltődés felszínét az Alcsíki-medencében csak Csíkszentkirálynál, a Zsögödi-szoros pedimentjéhez kapcsolódva és a medence D-i peremén, a Csomád előterében találjuk meg keskenyebb sávban. Ez is annak bizonyítéka, hogy a pleisztocén folyamán a medencék süllyedésének intenzitása és területi kiterjedése fokozatosan D-i irányba tolódott el. E jelenséget már kutatásaink korai szakaszában a vulkánosság D-re való eltolódásával hoztuk összefüggésbe (Kristó A. 1955, 1957).

Az utóbbi években végzett radiometrikus kormeghatározások (Pécskay Z. et al 1992) ezt a fiatalodást mindenben igazolták. Ezek a mérések azt is bizonyítani látszanak, hogy a hegyláb felszínének piroklasztit üledékei szinruptív képződmények, amint azt a területet korábban kutató geológusok is értelmezték. Mindezt azért is érdemes kiemelni, mivel felületes szemlélettel sokáig úgy vélték, hogy a plató vulkáni eredetű anyagai egy alsó emeletet képviselnek, és erre épült rá a vulkáni kúpok emelete. Ez a szemlélet Rădulescu, D. és Peltz, S. munkásságában gyökerezik, akiknek szakmai tekintélye évtizedekig uralta a kutatást és befolyásolta az értékelést, holott a kitérőeskből származó anyagok nyilvánvaló módon egy időben halmozódtak fel a hegylábi felszíneken is.

A „kétemeltes” Hargita szerkezeti elképzelése a múlt századig visszanyúl. Herbig F. (1878), Lóczy L., de főként Chohnoky J. (1918, 1922) egyaránt azt hirdették, hogy előbb nagy robbanásokkal létrejött a törmelékplató, majd felépültek rá a sztratóvulkáni kúpok. Megjegyezni kívánom, hogy ezt az általánosítást Török Z. vulkanológiai iskolája nem ismerte el, és a hegylábi felszínének fejlődését mindvégig a vulkáni működés folyamatában értelmezte.

Részletesebb térképre pillantva azonnal szembetűnik a vulkáni központok tektonikailag meghatározott elhelyezkedése, amely a Keleti-Kárpátok Erdélyi-medence felőli peremi törésszerkezetéhez kötődik. A fő szerkezeti irány – a Keleti-Kárpátok általános csapásirányának megfelelően – ÉNy-DK-i vonal. A Hargita vulkáni építményei viszont több helyen is akár derékszögben megtörő lineamens mentén helyezkednek el.

Az Északi-Hargita Csík magosa-Osztoróc kijelölte irányja ÉK-DNy-i, az Osztoróc-Dél-Görgényi-havasok (Csomafalvi-Dél-hegy, Somlyó) kapcsolat ÉNy-DK-i szerkezeti vonal mentén alakult ki. A Fertő-tető és a Madarasi-Hargita között É-D-i, onnan tovább délre pedig ÉNy-DK-i irányú törés rajzolódik ki.

Ha az oldalági vulkáni építmények helyzetét is figyelembe vesszük, a Kód-Bogát-vonalat (küszöb) központjai a Nagy-Aratás centrumához kapcsolódva, DNy-ÉK-i irányú törés mentén helyezkednek el. Ugyanilyen irányt követ a Nagy-kő-bükk kaldéra termékeivel részben elfedett Harom-Somlyó eruptívum. A Csomád vulkáni építményei ugyan csak DNy-ÉK-i vonalhoz kapcsolódnak, a Büdös-hegy-Bálványos törésvonal viszont Ny-K-i irányú. A vulkáni építmények a hegység fő csapását keresztező haránttörések térségében válnak bonyolultabb szerkezetűvé (Madarasi-Hargita, Nagy-kő-bükk környéke, Kakukk-hegy-Csomád).

Szerkezeti-morfológiai szempontból említésre érdemes, hogy a K-i előtér medence-sorozata hosszanti árkos süllyedékként jött létre a Keleti-Kárpátok kristályos, mészkő-szírt-, illetve flis övezetének hegységei, valamint a vulkáni építmény közötti sávjában. A részmedencék besüllyedése, illetve a sasbércszerű küszöbök fennmaradása harántirányú ÉK–DNY-i törések mentén zajlott le.

Mivel a Középcsíki-medence középvonalán a kristályos–mezozoós övezet csapásiránya ÉK–DNY-i irányba fordul, ezért ez az övezet, valamint az alsó–kréta flis képződményei a Hargita alatt átsapnak a Persányi-hegység irányába. Ezt a lávákban található zárványok sokasága is tanúsítja.

A Hargita még egy, a geomorfológiai folyamatokat és a hegység formakincsét nagymértékben meghatározó sajátosságát ki kell emelnünk. A vulkáni építmények fiatal voltából következik, hogy *a kőzeteket megbontó átalakító hatások még rendkívül erőteljesek*. Az utolsó kitérő kőzetanyagát leszámítva, a kőzeteket a hidrotermák, a vulkáni utóműködések gázai (CO_2 , H_2S) és a szénsavas ásványvizek megbontják. A korábbi kitérő központok és a töréses zónák mentén ez a folyamat általános érvényű. A legjellemzőbb átalakulási sorozat a zöldkővesedés, kaolinosodás, limonitosodás, szilicifikálódás (Bányai J. 1937). A megbontott kőzetövek a lepusztulással szemben kevésbé ellenállóak, ezért rajtuk sajátos érett formákat mutató domborzat alakult, ami szembetűnő ellentétet alkot a kevésbé mállott kőzetösszetek formáival (Nagy-Madaras-patak völgyfeje, Hargitafürdő, Csíkszentimrei Büdös, Aladár pusztája, Kakukk-hegy).

A felszínalakulás tényezői

A hegység területén a kőzetminőség a felszínalakulás egészét meghatározó tényező. Mint azt előbb már láttuk, a kitérősek idején, szünetében, de befejeződésük után is máig ható hidrotermális, majd szolfatarás, mofettás, ásványvizes vulkáni utóműködések mállasztó, kőzetátalakító hatása nagyon erőteljes, és ez tükröződik a megfelelő térségek geomorfológiai formakincsében, felszínalakulási arculatában.

Ennek megfelelően a domborzat elemzésekor külön kategóriaként kell tárgyalnunk az ép lávakőzetekből álló területeket, formákat, a metamorfizálódott térségek formáit és a különböző piroklasztikumok (kemény, átsült breccsák, tufával cementezett breccsák, konglomerátumok, ártufák és iszaparak) megjelenési formáit, valamint a nagyon elterjedt hegylábi vulkáni törmelék-felhalmozódások formakincsét.

A lávakőzet-felszínek sajátos képződményei a meredek lejtőjű lávadómok. Lejtőik lábánál, így pl. Tusnádfürdőnél az Olt völgyében, gyakoriak a dagadókúp oldaláról leváló izzó törmelék-lavina-árak felhalmozódásai. A legömbölyített kúp formájú csúcsokat periglaciális kőtengerek, oldalukat kőfolyások borítják.

A tufa, kaolinos tufa- és vulkáni homoktérzíneken a szoliflukciós, suvadásos formák jellemzőek.

A hegység mai domborzatát a pleisztocén felszínalakulás során kialakult formák jellemzik. A jeges szakaszokban a magasabb gerincek övezete a hóhatár közelében volt, és az egész hegység a jellegzetes periglaciális régióba tartozott. Ezt napjainkban is jól tükrözik a kifagyás tundrai folyamatai által kialakított formák és képződmények: a lávaárak homlokfalainak felszínén keletkezett törmelék-lejtők, a lapos felszíneken a kőtengerek, az enyhe lejtőkön pedig a krioplanációs formák. Az agyagos térszíneken szintén a periglaciális formakincs széles skáláját – szoliflukciós formákat, deráziós mélyedéseket, völgyeket, kőásvos, kőfolyásos lejtőket – tanulmányozhatjuk. A periglaciális folyamatok jelentőségére utal az is, hogy napjainkban jelenleg is sok tundrai növényreliktum él.

A Hargita geomorfológiai formái közül a leglényegesebb azonban az eredeti vulkáni szerkezeti formák szembeütő jelenléte (kráterek, kaldérák, nekkek, lávafolyások). A hegység változatos domborzatában jelentős szerephez jutnak az elsődleges vulkáni lejtők, a lávaárak kipreparálódott homlokfalai, az enyhén lejtő lávaárhátak, a vulkáni szerkezet és a kőzetminőség által meghatározott irányú és alakú, nagy csésű völgyek.

Kutatástörténeti kitekintés

A Hargitával kapcsolatban még szakmai körökben is kísért a *Cholnoky J.* (1943) megfogalmazta felfogás: „Mindegyiknek megvan még a krátere elég épen! És milyen kevés adat van róluk! Senki sem tanulmányozta őket valóban alaposan!”

Pedig a hegységre sosem a kutatás hiánya volt jellemző, hanem sokkal inkább a megváltozott politikai helyzet miatti gyenge információáramlás. Ma is sok érvényes adatot tartalmaznak a múlt század végétől kezdődően – most már 100 évnél nagyobb időtávban – a Hargitáról megjelent dolgozatok: *Herbich F., Budai I., Primics Gy., Pálffy M., Papp K., Lörenthey I., Koch A., Szádeczky Gy., id. Lóczy L.* idevágó munkái, csak éppen elfelejtettük azokat. A következő nemzedék kutatói közül kimagasló *Bányai J.* és *Török Z.* munkássága, majd *Treiber J., Götz A., Nagy L., Csiki G., Hermann M., Varga S., Rădulescu, D., Peltz, S., Szőke A., Székely A.* és a Hargita geomorfológiáját feldolgozó *Schreiber, W.* tevékenysége, de itt már tucatjával sorolhatnánk a geológus, geofizikus és geokémikus szakembereket, akiknek munkássága a szűkkörű és nehezen hozzáférhető publikálás, illetve a titkosított adatok miatt alig ismert. A fiatal nemzedék kutatói közül kiemelkedik *Seghedi, I.* és *Szakács S.* tevékenysége, akik a legmodernebb szempontok és vizsgálati módszerek alapján főként vulkáni hegyrészeink földtani kutatásával foglalkoznak. Szerencsés dolognak tarthatjuk, hogy a fiatal magyar kutatógárdával is megtalálták a kapcsolatot, és így *Pécskay Z., Nemerkenyi A., Karátson D.* geomorfológiai szemlélete, radiometrikus adatolása, morfometriai és távérzékelési módszerekkel végzett vizsgálatai szerencsésen játszanak össze a földtani terepkutatás adataival, korszerű képet rajzolva és sok szempontból igazolva korábbi felfogásunkat a vulkáni hegységek, nevezetesen a Hargita földtani és geomorfológiai problémáiról.

IRODALOM

- Bányai J.* 1927a: Kézdivásárhely vidéke Háromszék viszonylatában. Földt. Közl. 47. Budapest.
Bányai J. 1927b: A felső Olt–szorosok geológiai viszonyai. Erd. Irod. Szemle. Cluj (Kolozsvár).
Bányai J. 1929: A Hargita vulkánikus közeteinek elterjedése. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. pp. 503–507. Sepsiszentgyörgy.
Bányai J. 1937: A Hargita metamorfizált zónái. Erd. Múz. 42. 2. pp. 1–22.
Bányai J. 1969: A Szent Anna-tavi ikerkráter erupciójának kora. Földr. Ért. 13. Budapest.
Budai J. 1871: Adatok a Hargita déli részének petrografiájához. Földt. Közl. 11. 4–5. pp. 109–120. Budapest.
Bulla B. 1948: A két Csíki-medence és az Olt-völgy kialakulásáról. Földr. Közl. 76. pp. 11–23. Budapest.
Cholnoky J. 1918: Magyarország hegy-, vízrajza és települései. in: A Magyar Szent Korona országainak leírása. A Magy. Földr. Társ. kiadása. Budapest.
Cholnoky J. 1922: Néhány vonás az Erdélyi-medence földrajzi képéhez. III. A Hargita. Földr. Közl. 50. pp. 118–120. Budapest.
Cholnoky J. é.n.: Magyarország földrajza. A Föld és élete 6. kötet. Franklin Társulat. Budapest.
Coteț, P. 1969: Geomorfologie cu elemente de geologie. Ed. Did. și Ped. București. 60 p.
Coteț, P. 1971: Geomorfologia regiunilor eruptive. Trăsăturile fundamentale ale reliefului Munților Gurghiu–Harghita. St. Cerc. G.G.G., Ser. Geogr. 18/2.
Herbich F. 1878: A Székelyföld földtani és őslénytani leírása. M. Kir. Földt. Int. Évk. V. Budapest.
Karátson D. 1990: Kárpáti kaldérák új értelmezése a morfometria tükrében. Földr. Közl. 38. 3–4. pp. 129–137.

- Karátson D.** 1992: Kárpáti tűzhányók elsődleges formakincse és lepusztulásának mértéke az összehasonlító morfometria tükrében. Egy. dokt. értekezés. ELTE, Budapest.
- Karátson D.–Pécskay Z.–Szakács S.–Seghedi, I.** 1992: Kialudt tűzhányó a Hargitában: a Kakukkhegy. Tudomány 1. pp. 70–79.
- Koch A.** 1900: Az Erdélyrészi-medence harmadkori képződményei. Budapest.
- Kristó A.** 1955: A Csíki-medencék periglaciális képződményei. Kézirat, Csíkszereda.
- Kristó A.** 1957: A Csíki-medencék geomorfológiai problémái. A Csíki Múzeum Közleményei. pp. 23–50. Csíkszereda.
- Kristó A.** 1968: Caracterizarea geologică și geomorfologică a depresiunilor din Ciuc și a munților din împrejurimilor. Plăte medicinale din flora spontană a Bazinului Ciuc. pp. 10–26. Miercurea Ciuc.
- Kristó A.** 1980: Csíkszereda környékének geomorfológiája. Acta Hargitensia I. pp. 273–298. Csíkszereda.
- Lazăr, A.–Arghir, A.** 1964: Studiu geologic și petrografic al eruptivului neogen din partea de sud a munților Harghita. D. S. Com. Geol. L. 2. București.
- Mutihaç, V.–Jonesi, L.** 1974: Geologia Romaniei. Ed. Techn. București.
- Nemerikényi A.** 1986: A Kárpátok vulkáni vonulatának távérzékelési módszerekkel végzett tűzhányó-felszín-alaktani vizsgálata. Földr. Közl. 34. pp. 305–323.
- Nemerikényi A.** 1987: Alakméri vizsgálatok a Kárpátok vulkáni vonulatának egykori kitérésai központjain. Földr. Ért. 36. 3–4. pp. 273–280.
- Pálffy M.** 1895: A Hargita-hegység andezites kőzetei. értesítő az EME Orv. és Termud. Szakosztályából. 20. pp. 145–178.
- Pécskay Z.–Szakács S.–Seghedi, I.–Karátson D.** 1992: Új adatok a Kakukkhegy és szomszédsága (Dél-Hargita, Románia) geokronológiai értelmezéséhez. Földt. Közl. 122. 2–4. pp. 265–286.
- Peltz, S.–Peltz, M.** 1954: Contributii la cunoasterea aparatului vulcanic Ostoros (Munții Harghita). Dari de Scama Inst. Geol. 50. 1. pp. 85–98. București.
- Peltz, S.** 1971: Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare Pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt. D. D. D. Inst. Geol. 57. pp. 173–189. București.
- Privighetorița, G.** 1970: Date geologice și hidrologice noi în explicarea genezei lacului Sf. Ana. Tusnad, „Lucr. Colocvium de Limnologie fizică”. Inst. Geogr. Acad. pp. 23–29. București.
- Rădulescu, D.** 1973a: Tentative paleogeographical reconstruction of the Caliman–Gurghiu–Harghita during the neozoic volcanic activity. An. Inst. Geol. 41. pp. 77–86. București.
- Rădulescu, D.** 1973b: Le volcanisme explosiv dans la partie sud-est des Monts Harghita. Anal Univ. București. 22. Geol. pp. 11–15. București.
- Rădulescu, D.** 1973c: Gorpul andezitic de la Racul. Anal Univ. București. 23. București.
- Schreiber, W.E.** 1972: Incadrarea geofizică și geneza Masivului Ciomadul. Stud. Univ. Babes Bolyai. Ser. Geogr. 1. pp. 47–55. Cluj.
- Schreiber, W.E.** 1974: Das Periglazialrelief des Harghita-Gebirges. Rev. Roum. Géol. Géophys. Géogr. ser. Géogr. 18. 2. pp. 179–188. București.
- Schreiber, W.E.** 1975: Vulkanmorphologische Aspekte des Harghita-Gebirges. Rev. Roum. Géol. Géophys. Géogr. ser. Géogr. 19. pp. 189–199. București.
- Schreiber, W.E.** 1980: Studiul geomorfologic al Masivului Harghita. Rezumat tezei de doctorat. Univ. Babes-Bolyai. Cluj.
- Slăvoiața, D.–Avramescu, C.** 1956: Observatii geologice, litologice și hidrologice în Masivul Sf. Ana. Com. Acad. RPR. 6. pp. 3–8. București.
- Szakács S.–János Cs.** 1987: Volcanic Bombs and Blocks in Harghita Mountains. D. d. S. Inst. Geol. Geofiz. 74. 1. pp. 181–189. București.
- Szakács S.–Seghedi, I.** 1986: Chemical diagnosis of the Volcanics from the Southernmost Part of the Harghita Mountains. Proposal for a New Nomenclature. Rev. Roum. Géol. Géophys. Géogr. ser. Géol. 3. pp. 41–48. București.
- Szakács S.–Seghedi, I.** 1987: Base surge deposits in the Ciomadul (South Harghita Mountains). D. d. S. Inst. Geol. Geofiz. 74. 1. pp. 175–180. București.
- Szakács S.–Seghedi, I.** 1990: Quaternary dacitic volcanism in the Ciomadul Massif (South Harghita Mountains). Int. Volc. Cong. Mainz. Abstract Volume.
- Szakács S.–Seghedi, I.–János Cs.** 1984: Consideratii privind geneza acumularilor de piatra ponce din Mtii. Harghita de Sud. Al II-lea Simpozion Geol. Gheorgheni.
- Szádeczky-Kardoss Gy.** 1929: A Székelyföld képződése. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50. jubileumára. pp. 491–502. Sepsiszentgyörgy.
- Székely A.** 1959: Az erdélyi vulkanikus hegységek geomorfológiai problémái. Földr. Közl. 7. 3. pp. 235–263.
- Szőke A.** 1963: Studiu petrografic asupra rocilor andezitice din carierele din valea Oltului între Tușnad și Malnas. St. și cerc. geol. 8. 2. pp. 253–273. București.
- Szőke A.** 1964a: Enclavele eruptive și sedimentare din lăvele Harghitei de Sud-est și însemnatarea lor geolo-

- gică. St. cerc. geol., geofiz., geogr. Ser. geol. 9. 1. pp. 141–148. București.
- Szöke A.** 1964b: Considerații asupra mișcării magmei în neckul de Racul-Ciuc. St. cerc. geol., geofiz., geogr. Ser. geol. 9. 1. București.
- Szöke A.** 1966: Petrographic Analyses of Magmatic rocks in the area of the Carpathian territory volcanism. Acta Geol. Hung. 10. Budapest.
- Török Z.** 1954: Probleme zăcămintelor de caolină în Mtii Harghita. Kézirat a Comit. Geol. kéziratrában. Bucuresti.
- Török Z.** 1956: A Kelemen-havasokban, valamint a Görgényi-Hargita vulkáni lánc területén található fiatal eruptívum geológiai kutatási módszertani kérdései. A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Emlékkönyve. Cluj (Kolozsvár).
- Török Z.** 1959: Adatok Hargita-füredő és a Kakukk-hegy közötti terület geológiájához és a kaolinitelek keletkezésének kérdéséhez. Studia Univ. Babes-Bolyai Ser. 11. Fasc. 1.
- Treiber, J.** 1971: Contribuții la studiul petrografic și petrochimic al masivului eruptiv Sumuleu-Jugodin-Három (Harghita). St. cerc. geol., geofiz., geogr. Ser. geol. 16. 1. București.
- Treiber Z.–Mezei Z.** 1957: Adatok a Felcsíki-medence és környékének geológiájához és tektonikájához. A Csíki Múzeum Közleményei. Csíkszereda.
- Vasilescu, Al.** 1964: Cercetări geologice și petrografice în partea de sud-est a munților Harghita. D. d. Com. Geol. 50. 2. București.
- Wachner H.** 1929: Județul Ciuc, Toplița, și defileul Muresului. Luc. Inst. Gegr. Cluj, 111. évfolyam. Cluj.
- Zsivny V.** 1929: Kenyérkérgű andezitbomba Tusnádfüredőről. Mat. és Term. Tud. Ért. 46. pp. 278–290.

A Társaság által adományozott érmek és kitüntetések tulajdonosai

A Lóczy-érem tulajdonosai (alapítási év: 1922)

A) Hazaiak:

1922. *Stein Aurél* orientalista
 1924. *Kövesligethy Radó* egy. tanár
 1926. *Erődi Harrach Béla* főigazgató
 1930. *Cholnoky Jenő* egy. tanár
 1934. *Teleki Pál* egy. tanár
 1939. *Prinz Gyula* egy. tanár
 1962. *Bulla Béla* egy. tanár
 1962. *Radó Sándor* egy. tanár
 1965. *Mendöl Tibor* egy. tanár
 1971. *Kádár László* egy. tanár
 1971. *Pécsi Márton* MTA tud. int. igazgató
 1982. *Bernát Tivadar* egy. tanár
 1982. *Marosi Sándor* tud. int. ig.-h.
 1982. *Rónai András* főosztályv. geológus
 1983. *Udvarhelyi Károly* főisk. tanár
 1984. *Balázs Dénes* szakíró
 1984. *Becsei József* tanácselnök-helyettes
 1985. *Borsy Zoltán* egy. tanár
 1985. *Jakucs László* egy. tanár
 1985. *Mérő József* főisk. tanár
 1985. *Sárfalvi Béla* egy. tanár
 1985. *Somogyi Sándor* tud. tanácsadó
 1985. *Székely András* egy. docens

1987. *Kretzoi Miklós* egy. tanár
 1987. *Pinczés Zoltán* egy. tanár
 1991. *Göcsei Imre* középisk. tanár
 1993. *Miklós Gyula* felelős szerkesztő

B) Külföldiek:

1922. *Hedin, Sven*
 1925. *Drigalski, Erich*
 1930. *Dawis, William Morris*
 1931. *Daniell, Giotto*
 1933. *Geer, Gérard de*
 1936. *Andrews, Roy Chapman*
 1947. *Byrd, Richard Evelyn*
 1947. *Obrucsev, Vladimir A.*
 1960. *Papanyin, Ivan D.*
 1960. *Markov, Konsztantyin K.*
 1966. *Dresch, Jean*
 1966. *Lehmann, Edgar*
 1971. *Nunez, A. Jimenez*
 1971. *Tricart, Jean*
 1982. *Szaliszjev, Konsztantyin A.*
 1982. *White, F. Gilbert*
 1992. *Közarski, Stefan*

Kőrösi Csoma Sándor-émlékéremmel kitüntettek (alapítási év: 1967)

1968. <i>Chatterjee, Shiba P.</i> (India)	1983. <i>Ligeti Lajos</i> (Bp.)
1971. <i>Harris, Chauncy D.</i> (USA)	1983. <i>Pécsi Márton</i> (Bp.)
1971. <i>Leszczycki, Stanislaw</i> (Lengyelország)	1983. <i>Journaux, André</i> (Franciaország)
1976. <i>Geraszimov, Innokentyij Petrovics</i> (Szovjetunió)	1986. <i>Enyedi György</i> (Bp.)
1980. <i>Kádár László</i> (Debrecen)	1988. <i>Balázs Dénes</i> (Érd)
1980. <i>Wise, Michael John</i> (Nagy-Britannia)	1988. <i>Le Calloc'h, Bernard</i> (Franciaország)
	1989. <i>Liu Tung Sheng</i> (Kína)
	1992. <i>Verstappen, Herman Th.</i> (Hollandia)

Teleki Sámuel-éremmel kitüntettek (alapítási év: 1990)

1991. Magyar Tudományos Afrika-expedíció:	<i>Sáfrány József</i> tv-operatőr
<i>Gábris Gyula</i> expedícióvezető	<i>Sárkány Mihály</i> néprajzos
<i>Füssi Nagy Géza</i> afrikanista	<i>Varga József</i> orvos
<i>Galács András</i> geológus	<i>Voinits András</i> zoológus
<i>Juhász Árpád</i> geológus	1992. <i>Móga János</i> főisk. adjunktus
<i>Kubassek János</i> geográfus	<i>Székely András</i> egy. docens
<i>Lerner János</i> térképész	1993. <i>Balogh János</i> akadémikus, zoológus
<i>Pócs Tamás</i> botanikus	<i>Less Nándor</i> botanikus
<i>Pokoly Béla</i> térképész	

A BEÉPÍTETTSÉG VIZSGÁLATA DEBRECEN VÁROS TERÜLETÉN LÉGIFÉNYKÉPEK ALAPJÁN

EXAMINATION OF THE URBANISATION OF DEBRECEN TOWN BASED ON AERIAL
PHOTOGRAPHY

DR. LÓKI JÓZSEF¹ – DR. SZABÓ JÓZSEF²

Abstract

Debrecen town's growth in numbers of inhabitants during the past decade well outstripped the national average: the result of it being the most populated country town of Hungary. The structure, built up picture of the town barely resembles of that of the '20s today. The heart of the city changed very little, but the other inner districts all but in name resemble their predecessors. The size of the city has grown considerably, and it contains besides the traditional Alföld city's building stock, the 70's "house factory" concrete blocks (4 to 10 stories), as well as the most modern terrace houses and single family detached houses. The scale of urbanisation, the frequency of the road network, the size of the green areas affect the quality of city living. This figure is an important way of measuring living conditions. Together with other important indicators future town planning and current self-governing body decisions can be helped.

Célkitűzés

A korunkban felgyorsult műszaki-technikai haladással párhuzamosan lezajló gazdasági-társadalmi változások a földrajzi környezet minden részterületén egyre növekvő mértékben éreztetik hatásukat. Nemcsak a természeti környezet egyre több gonddal járó átalakulására (illetve átalakítására) kell gondolnunk, hanem a társadalom művi környezetének rohamos megváltozására is. Ez utóbbi változások jelentős része az urbanizáció rendkívül összetett folyamatában valósul meg.

A nekilendült városiasodás nemcsak a településhálózat szerkezetét formálja át, hanem az egyes településeken belül is olyan átalakulásokat eredményez, amelyek jelentős részben a települési környezet minőségét változtatják meg. E folyamatoknak az utóbbi évtizedekben Magyarországon is tanúi – hol haszonélvezői, hol szenvedő alanyai – lettünk. Az urbanizáció olykor végletes hatásai különös erővel érvényesülnek a lélekszámban gyorsan gyarapodó településeken.

Debrecen lakosságának az utóbbi évtizedben az átlagot lényegesen meghaladó ütemű növekedése – amelynek következtében az ország legnépesebb vidéki városa lett – a település szerkezetére, beépítettségére is olyan mértékben hatott, hogy a 90-es évek városképe több lakóterületen alig emlékeztet a 20 évvel korábbira. Jóllehet a szorosabb értelemben vett városközpont külső arculata viszonylag nem sokat változott, de több belterületi városrésznek csak a neve maradt a régi. Maga a belterület is lényegesen megnőtt, és még a tradicionális külső képüket megtartó városnegyedek épületállománya is jelentős részben kicserélődött, beépítettségük sűrűbbé vált.

^{1,2} KLTE Természeti Földrajz Tanszék, 4010 Debrecen, Pf. 9.

Elismerve, hogy a város arculatának ez a megváltozása jelentékeny infrastrukturális fejlődéssel járt, és nem felejtve a 70-es évektől országszerte eluralkodott nagyblokkos (házgyári) építkezéseknek a települési környezet minőségére gyakorolt kedvezőtlen hatásait, most csupán azt a tényt kívánjuk rögzíteni, hogy jelenleg Debrecenben egymás mellett találhatók meg a régi alföldi városképet csaknem változatlanul őrző, az utóbbi évtizedekben többé-kevésbé átalakult, valamint a teljesen újként létesült, de különböző beépítésű (családi házas, sorházas, 3–4 szintes, tízemeletes stb.) terjedelmes városnegyedek. Ezek (lakó)környezeti minőségét igen sok tényező határozza meg. Közöttük a legnyilvánvalóbbak közé tartozik pl. az úthálózatsűrűség, a zöldterületek nagysága vagy még inkább az általános beépítettség mértéke. Ez utóbbi voltaképpen egy nagyon egyszerű, de rendkívül sokatmondó jelzőszám. Pontos ismerete olyan állapotfeltárást jelent, amely nemcsak a jelenlegi viszonyok értékelését teszi lehetővé, hanem abból kiindulva a már említett tényezőkkel kiegészítve és további jellemző jegyek bevonásával mind a távlati településtervezés, mind pedig a települési környezet minőségének megővését biztosító konkrét gyakorlati (önkormányzati) döntések egyik legfontosabb kiindulópontja lehet (v.ö. *Perényi I.*).

A fenti lehetőségeket el- és felismerve Debrecen önkormányzata a település környezetállapot-feltárásának egyik első lépéseként támogatást nyújtott a város beépítettségének felméréséhez. Az alábbiakban e munka főbb eredményeit és az abból – a városfejlődés tükrében – levonható legfontosabb következtetéseket kívánjuk összefoglalni (lásd még *Lóki J.–Szabó J.*).

Módszer

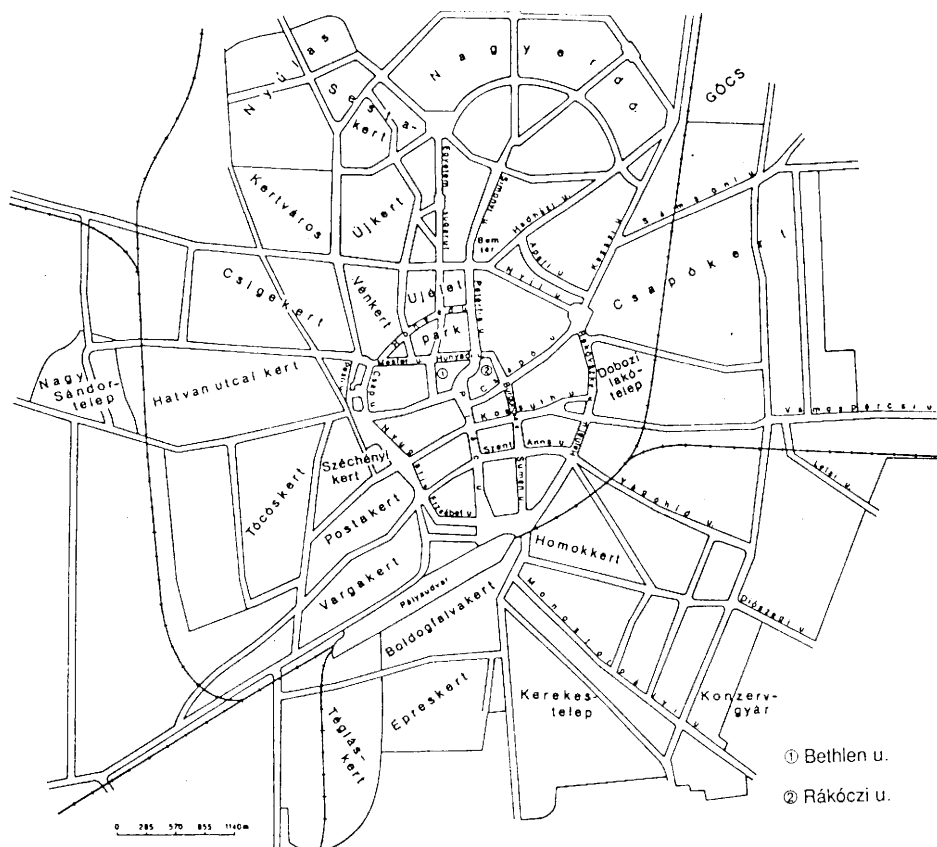
A felmérés alapját a város területéről 1989-ben készített 1:4 000 méretarányú légi-fénykép-sorozat képezte. Az igen jó minőségű fényképek felbontása lehetővé tette, hogy a legalább 4 x 4 m alapterületű építmények biztonságosan felismerhetők és felmérhetők legyenek (tehát gyakorlatilag már egy különálló garázs is felmérésre került).

A beépítettséget a kiválasztott városrészben található építmények alapterület szerint mért kiterjedését összegezve a teljes terület százalékában határoztuk meg. (Az építmények alapterületét a tetőzet sarokpontjai alapján számítható kiterjedéssel vettük azonosnak.) A méréseket IBM AT 386-os számítógéphez kapcsolt digitalizáló tábla segítségével – AUTOCAD szoftver alkalmazásával – az eredeti fényképlapokon végeztük. Mivel az épületek felülnézeti képe egyenes vonalakkal határolt poligonnak tekinthető, mind a digitalizálás, mind az annak alapján történő – a program részét képező – területszámítás viszonylag egyszerű volt, csupán az épületek sarokpontjait kellett digitalizálni. Ez a módszer a gyakorlatban sokkal gyorsabb és pontosabb előrehaladást tett lehetővé, mint a mérendő idomok teljes körbejárását igénylő planimetrlálás.

Bár a légifényképek a terület a felvétel jellegéből következően torzul, ez a tény a mérések pontosságát érdemben nem rontotta, mert egyrészt nem abszolút, hanem relatív területnagyságot határoztunk meg, másrészt a kiválasztott városrészen belül a torzítás lényegében azonosnak tekinthető.

A felmérés kivitelezésénél az elfogadható pontosság biztosítása mellett a rendkívül aprólékos – még a jelzett egyszerűsítések ellenére is felettébb idő rabló – digitalizáló munka ésszerű csökkentését is fontos szempontnak tekintettük. Ezért a feladat megoldása során az extrapoláció elvéből indultunk ki. Esetünkben ez azt jelentette, hogy a város egész belterületének (*1. ábra*) teljes felmérése helyett csak egyes, a beépítettség szempontjából jellegzetesnek – és nagyjából homogénnek – tekinthető városrészek 15 x

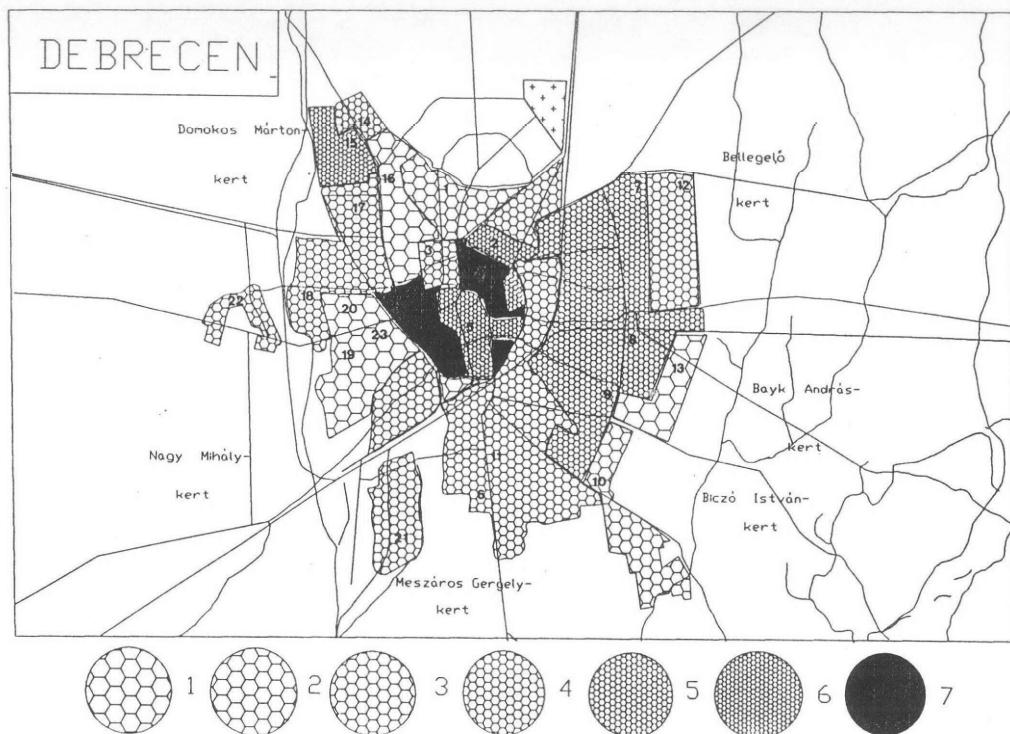
15 cm-nél nem nagyobb fényképi kivágatán határoztuk meg a beépítettség mértékét, és az így kapott eredményeket a városrész egészére – esetenként pedig más hasonló beépítettségű területekre is – kiterjesztettük.

1. ábra. Debrecen térképázata a tanulmányban szereplő utca- és városrésznevek feltüntetésével
Fig. 1. Map of Debrecen with the district and street names mentioned in the paper

A város légifénykép-sorozatának tüzetes összehasonlító tanulmányozása, valamint városrendezési térképek és konkrét helyismeret alapján összesen 23 olyan sokszög formájú településrészt választottunk ki, ahol a beépítettség jellegét és sűrűségét vizuálisan is azonos karakterűnek lehetett ítélni. Mivel a város egyes részei a történelmi fejlődésből következően és funkcionális okokból világosan eltérő beépítettségi szerkezetűek, így a jellemző területi kivágatok viszonylag objektíven és egyértelműen meghatározhatók voltak.

A kiválasztott területek az utcahálózatnak megfelelően általában szabálytalan alakúak, méretük is változó, attól függően, hogy mekkora kivágat jellemez egyértelműen egy-egy beépítettségi típust. Elhelyezkedésüket (nem méretarányosan, csak jelzésszerűen) a város beépítettségi kartogramján tüntettük fel (2. ábra). A felmért példaterületek cloz-lása nem egyenletes, hiszen a homogén beépítettségű városnegyedek kiterjedése nem egyforma, és esetenként egy-egy kivágat igen jelentős méretű városrész is jellemezhet (pl. a Csapókertet a 7. sz. poligon). Elsősorban mérés-technikai okokból az egyes poligo-

2. ábra. Debrecen beépítettségi kartogramja a beépítettségi mérésekre kiválasztott poligonok (1–23) hozzávetőleges helyének feltüntetésével.

Kategóriák (%): 1 – <10; 2 – 10–15; 3 – 15–20; 4 – 20–25; 5 – 25–30; 6 – 30–40; 7 – >40

Fig. 2. The urbanisation map of Debrecen with the polygons (1–23) for measurement of urbanisation positioned approximately.

Categories (%): 1 – <10; 2 – 10–15; 3 – 15–20; 4 – 20–25; 5 – 25–30; 6 – 30–40; 7 – >40

nok átlagos beépítettsége általában kisebb részpoligonokra bontva került meghatározásra. Táblázatunkban (1. táblázat) e részletmérési eredményeket is közöljük, mert azok bizonyos esetekben jól rávilágítanak az átlagértékekkel elfedett területi szórásra.

A poligonokat általában utcák és terek határolják – a város szélén ezek hiányában esetenként csatorna vagy vasútvonal – és azok összterületét a határoló utcák úttestének középvonaláig számoltuk. A poligonok közül néhányat (1, 4, 22) a mérés során elkülönített részpoligonok feltüntetésével szemléltetés céljából külön ábrán is bemutatunk (3–5. ábra). A beépítettségénél figyelmen kívül hagytuk a felvételeken felismerhető ideiglenes építményeket (pl. fóliaházakat).

Beépítettségi méréseink a kiválasztott reprezentatív területeken összesen mintegy 1,8 km²-t öleltek fel. Ez a kereken 31 km²-nyi belterület nem egészen 6%-a.

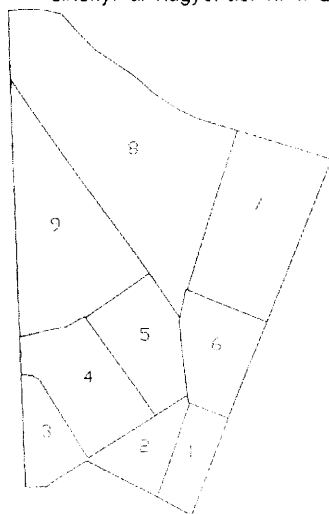
A mérések eredményei

A 23 poligon területén végzett mérések konkrét eredményeit számszerűen az 1. táblázat foglalja össze, azok extrapolációval meghatározott területi érvényességét pedig a 2. ábra mutatja be. Így ez a ábra a város beépítettségi arányait ábrázoló kartogramként fogható fel.

DEBRECEN

Simonyi u.-Nagyerdei krt.-Egyetem sugárút-Paraszlai u.

Átlagos beépítettség: 19,4 %

Részterületek beépítettsége:

1. 8,3 %
2. 20,1 %
3. 20,7 %
4. 16,1 %
5. 21,6 %
6. 15,8 %
7. 19,0 %
8. 24,1 %
9. 28,7 %

3. ábra. A város északi részén kiválasztott terület (Db1 – a Nagyerdő környéke) beépítettségi értékei
Fig. 3. The urbanisation values of the area chosen in the Northern part of town (Db1 – the Nagyerdő area)

A mérések során a legalacsonyabb – 10% körüli – beépítettségi értékek a város peremén adódtak, egyrészt azokban a zöldövezetekben, amelyek területét ma még legfeljebb elszórt családi házak tarkítják (Létai-Diószegi út közt – Db13), másrészt a legújabb, még be nem fejezett lakótelepeken (Tócsókert – Db19). Ma már nem tekinthető városszéli helyzetűnek a Vénkert és az Újkert (Db16) lakótelepe, de a beépítettség aránya ezekben az utolsó másfél évtizedben létesített városnegyedekben sem több 15%-nál. Alacsony beépítettségűek azok a város nyugati oldalán fekvő, de a terebélyesedő belterület által már régen körülölelt zöldövezetek is (Széchenyi-kert, Hatvan utcai kert K-i része), amelyek eddig kimaradtak a belterület nagy lakótelepi építkezéseiből, és jelentős üzemetek, illetve szolgáltató létesítményeket sem kaptak (Db20, 23). Külön kell szólni az alacsony beépítettség kapcsán a Nagy-erdő környékéről. Ez az egykori erdő fokozatos visszaszorításával az utóbbi másfél évszázadban kialakult kellemes villanegyed (a Nagyerdei körúttól délre lényegében a Hadházi és a Füredi útig), valamint a Sestakert családi és társasházakkal a 60-as évek óta beépült területe mind külső képében, mind az erről áruklódó telekárak szerint ma is a város vonzó és kedvelt része. 15% körüli beépítettsége egészében véve valóban nem magas, de – ahogyan azt a 3. ábra is mutatja – ez az érték több jelentékeny méretű folton már a 30%-ot is megközelíti. A beépítettség további növekedése a terület hagyományos jellegének megszűnésével járhat.

A legsűrűbb beépítettséget (35–40% között, sőt 40% fölött) részint a szorosan vett belvárosban (a Piac utca környékén – Db5), részint a régi városmag szabálytalan utcahálózátú, zömmel földszintes, kisvárosi jellegű részén (Eötvös u. – Csapó u. között – Db4), illetve az ehhez több területen kívülről illeszkedő, ugyancsak kisvárosi jellegű, gyakorlatilag emeletes házak nélküli, de már szabályos, tervezett utcahálózátú aprótelkes külvárosi negyedekben (hóstát – Mendöl T. – Db2) mértük. A sűrű beépítés tehát egymástól nagyon eltérő jellegű városrészeket jellemez, és nyilvánvaló, hogy ugyanazon

százalékos arányt nem lehet a különböző körzetekben azonos módon értékelni. Fontos kiemelni, hogy a jelzett magas beépítettség nemcsak a konkrétan mért területeken érvényes. Ezek az értékek kiterjeszthetők a debreceni tradicionális („civis”) városképet anynyira jellemző igen tekintélyes területre, így különösképpen:

1. a Bem tér – Kút – Rakovszki – Hajnal – Szt. Anna – Kandia – Rákóczi – Hunyadi – Darabos – Burgundia – Honvéd – Péterfia utcák által bezárt egész területre;

2. a Hunyadi – Mester – Csetete – Hortobágy – Pesti – Nyugati – Erzsébet – Piac – Pásti és Bethlen utca közére (kivéve magát a Piac utcát és az annak közvetlen hátterében lévő házsorokat);

3. valamint a Varga és Sumen utca közötti részre.

1. táblázat

A beépítettség százalékos értéke a város területén kiválasztott 23 poligon felmérése alapján, a szélső értékeket mutató részpoligonok beépítettségi arányainak feltüntetésével

Sorszám	A terület neve	Beépítettség (%)	Részterületek száma	Szélső értékek
Db1	Nagyerdő	14,9	9	8,3–28,9
Db2	Hadházi u.	36,4	10	31,4–45,5
Db3	Új Élet park	24,9	3	19,0–34,5
Db4	Eötvös u.	43,1	14	34,7–68,9
Db5	Belváros	36,5	2	31,9–42,9
Db6	Epreskert	23,4	3	21,6–25,5
Db7	Csapókert	29,2	5	25,1–32,9
Db8	Vagongyár	26,7	5	11,3–41,0
Db9	Vágóhíd	29,8	5	18,2–41,7
Db10	József A. telep	19,1	12	0,0–26,6
Db11	Kerekes telep	23,7	3	20,7–26,2
Db12	Veres P. u.	23,4	10	21,4–28,0
Db13	Létai u.	9,2	5	6,7–15,9
Db14	Nyulas	22,5	3	18,6–27,8
Db15	Vezér u.	25,4	3	23,3–27,9
Db16	Újkert	13,0	1	13,0
Db17	Kertváros	24,8	2	22,2–35,3
Db18	Hatvan u.	20,6	5	19,3–23,4
Db19	Tócskert	10,0	1	10,0
Db20	Hatvan u.	13,7	2	10,6–16,7
Db21	Tégláskert	22,0	4	19,0–29,2
Db22	Nagy S. telep	22,9	5	17,5–31,6
Db23	Széchenyi	11,2	2	10,6–11,6

Megjegyzendő, hogy ezeken a terjedelmes, a hagyományos beépítést őrző részeken is létesült néhány kisebb-nagyobb (házgyári) lakótelep. Sajnálatos, hogy ezek megjelenése egyáltalán nem csökkentette a beépítés zsúfoltságát, sőt több esetben (pl. az egykori „Csapó-kanyar” helyén) negatív beépítési rekordokat (4. ábra 14. részpoligonja) eredményezett.

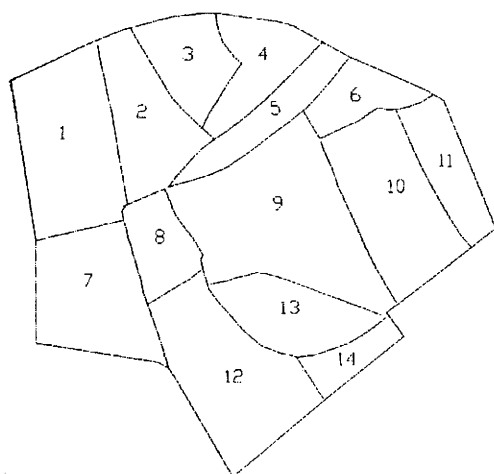
A nagy beépítettségi sűrűséggel kitűnő – ma már sok vonatkozásban igen korszerűtlen – hóstáti negyedeknek két nagyobb összefüggő karakterisztikus példaterülete maradt meg a városban: a Nyíl és Apafi utcák közén, valamint a Pesti és Csap utcák mellékén.

A városterület zöme – tekintélyes szórási értékek mellett – a közepes beépítettségű kategóriákba (20–25 és 25–30%) tartozik. A megmért reprezentatív poligonok többsége (23-ból 13) ilyen. A közepes kategória felső régiójába tartozó Csapókertben megmért poligon (Db7) a beépítettség monoton jellege miatt – mint azt már említettük – igen ter-

DEBRECEN

Eötvös u.-Péterfia u.-Hunyadi u.-Rákóczi u.-Csapó u.-Kazinczy u.-Senyei-Öláh u.

Átlagos beépítettség: 43.1 %

Részterületek beépítettsége:

1. 45.0 %	10. 36.2 %
2. 43.0 %	11. 44.8 %
3. 39.4 %	12. 50.2 %
4. 40.6 %	13. 41.6 %
5. 44.3 %	14. 68.9 %
6. 46.2 %	
7. 34.7 %	
8. 42.9 %	
9. 45.4 %	

4. ábra. Az egykori városmag egyik sűrűn beépített részének (Db4) beépítettségi értékei
Fig. 4. The urbanisation values of the thickly populated old town centre (Db4)

jedelmes városrészt reprezentál. E részben családi házas övezetben az intenzívebb beépítés megindulásának időszakában kifarcellázott telkek szerény mérete vezetett a kívánatosnál nagyobb építéssűrűségre. Közepes kategóriákba tartoznak a város jelentősebb ipari negyedei (Db8, Db9) is. Ezekben a lakóterületek súlya értelemszerűen kisebb. A várost nyugatról és délről övező, általában már régebben (a második világháború előtti) beépült zöldövezetek (Kertváros, Csígekert, Hatvan u.-i kert egy része, Tégláskert, Epereskert, Boldogfalvaikert, Homokkert, Kerekestelep) ugyancsak közepes beépítettségi sűrűséggel jellemezhetők. Némileg meglepetéssel állapítottuk meg, hogy a város északi peremén legújabban épült, bizonyos fokig reprezentatívnak szánt vagy mondott Vezér utcai lakótelep (Db15) beépítettsége elég magas, lényegében azonos értékű, mint a 60-as évek első felében a város belső részén elsőként felépült „modern” lakótelep (Libakert – Új Élet park).

Értékelés, következtetések

Mint azt már a bevezetőben is hangsúlyoztuk, a beépítettség a települések környezet-állapotának jellemzésénél csupán egy, bár művi környezetről lévén szó, elég alapvető fontosságú tényező. A „nyers” beépítettségi értékszámok, önmagukban, a konkrét települési körülményektől elszakítva csak bizonytalan iránymutatást jelentenek, sőt esetleg félreinformálhatnak. Adott beépítettségi százalék pl. egészen más megítélés alá esik, ha a fennmaradó rész zömét gyárudvarok vagy gépkocsiparkolók foglalják el, mintha ott elsősorban zöldterületek lennének. Az sem mindegy, hogy egy meghatározott arány családi házas, vagy éppen tízelemből álló lakónegyed felméréséből adódik. A

DEBRECEN

Nagy Sándor telep

Kunhalom u.-Pósa u.- Kócsag u.-Barcaság u.-Torockó u.
Gyulai u. (5. terület)

Átlagos beépítettség: 22.9 %

Részterületek beépítettsége:

1. 20.5 %

2. 27.1 %

3. 19.6 %

4. 17.5 %

5. ábra. A város nyugati részének falusias jellegű lakóterületének (Db22 Nagy Sándor telep) beépítettségi értékei
Fig. 5. The urbanisation values of the village like Western parts of the town (Db22 Nagy Sándor estate)

fentiek miatt mérési eredményeink sokoldalú, helyes értékeléséhez számos, részben csak további elemző vizsgálatokkal feltárható kiegészítő adatsorra lenne szükség. Mivel jelenleg ezek csak hiányosan állnak rendelkezésünkre, levont következtetéseink sem lehetnek mindig a kívánatos mélységűek, viszont az adatbázis szélesedésével később tovább finomíthatók lesznek. A vizsgálatok jelenlegi stádiumában nehézséget jelent a debreceni beépítettség más településekkel való összevetése is. Ilyen jellegű felmérésből származó hasonló adatokat ugyanis más városokból nem ismerünk, s így a kapott konkrét százaléktérképek és azok eltérései csak debreceni viszonylatban értelmezhetők (*Kozma G.* adatai alapján).

Az elmondottak alátámasztására elkészítettük Debrecen népsűrűségi térképét a népszámlálási körzetek (42) szerinti bontásban (6. ábra). Az 1990-es népszámlálás adatait a planiméterrel meghatározott körzetterületekhez viszonyítottuk.

A beépítettségi (2. ábra) és népsűrűségi térkép (6. ábra) összevetése világosan mutatja, hogy a legsűrűbben beépített és a legnagyobb népsűrűségű városrészek legfeljebb kivételesen esnek egybe. A 40% körüli beépítettség még a kifejezetten lakóterület jellegű városrészekben sem párosul 20 000 feletti népsűrűséggel. Az ilyen sűrűn lakott körzetek főleg a házgári jellegű lakótelepekre koncentrálnak (Bethlen u. környéke, Tócsóskert, Vénkert, Újkert, Dobozi lakótelep és – részbeni kivételként – az Új Élet park). Ezek a többnyire tízeletemes lakótelepek az általában 25% alatti beépítettség ellenére sem tekinthetők a lakosság számára elég „szellősnek”, s ezért különösen fontos kiemelni azt az egyértelműen kedvező, de még mindig nem elég erőteljes változást, hogy az újabb lakótelepek beépítettsége kisebb, mint a korábbiaké (Új Élet park – 60-as évek – 24,9%, Új kert – 80-as évek – 13%).

A legsűrűbben beépített városnegyedek debreceni viszonylatban általában közepes népsűrűségűek. A régi városmag kisvárosi jellegű részein a beépítettség rendszerint 30% feletti, de a népsűrűség csak ott emelkedik 10 000 fő/km² fölé, ahol a tradicionális városképet már a 4–10 emeletes betonházak kisebb-nagyobb csoportjai tarkítják.

6. ábra. Debrecen népsűrűségi térképe az 1990-es népszámlálási körzetek (42) szerinti bontásban.
Fig. 6. The density of population of Debrecen based on the 1990 population census regions (42)

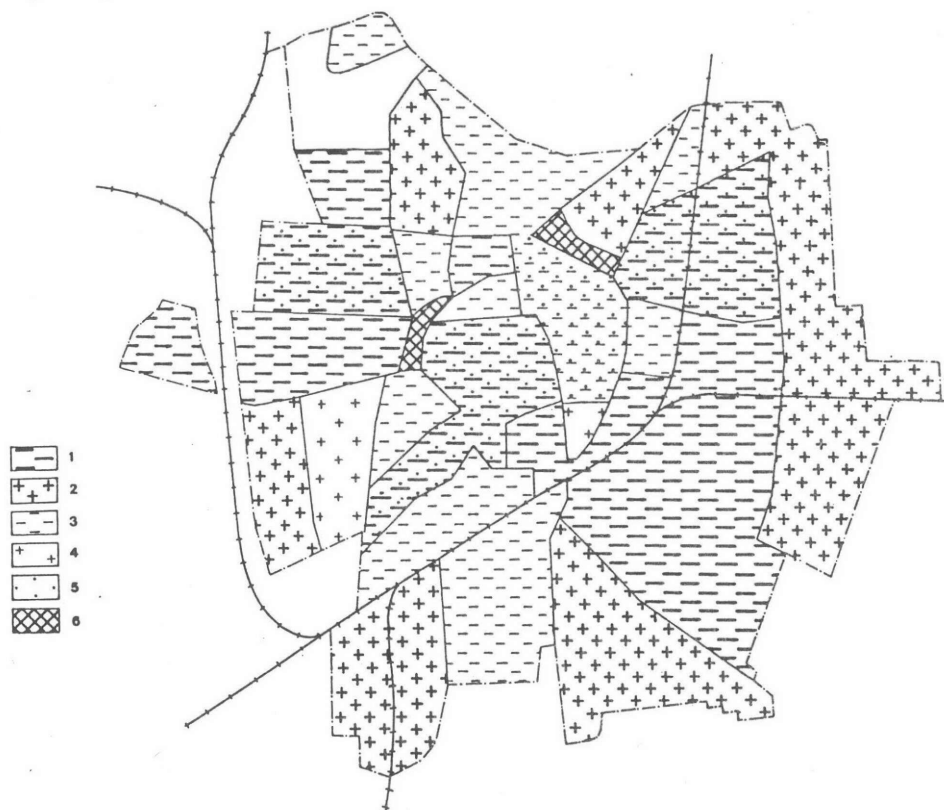
Viszonylag sűrűn beépített területek helyenként alacsony, sőt igen alacsony népsűrűséggel is párosulnak. Jó példa erre a város K-i, DK-i része, ahol a 25% feletti épületarány elsősorban az ipari üzemek következménye. Így ezeknek a városrészeknek a környezeti állapota a ritka lakosság ellenére is problematikus.

A beépítettség mérések eredményeinek áttekintésekor is jeleztük, hogy a város nagy-erdei része napjainkra már a kívánatosnál jobban beépült. A népsűrűségi térkép az ebből adódó gondokra még inkább felhívja a figyelmet. A Simonyi út nyugati oldalán elterülő egykori villanegyed népsűrűsége ($>13\,000$ fő/km²) már elérte a városközpontét.

A 2. és a 6. ábra összevetése arra is rávilágít, hogy a városperem ritkán beépült, alacsony népsűrűségű részei – főleg a K-i és D-i oldal legkülső körzete – jelenleg még olyan fejlődési szakaszban vannak, amikor megfelelő időtávlatú előtervezéssel és odafigyeléssel megakadályozható, hogy az életminőség szempontjából kedvezőtlen zsúfolt-ság – amely a város más részein spontán vagy helytelenül irányított fejlődés következtében már létrejött – itt is kialakuljon. Ugyanezt lehet elmondani a város nyugati szárnyán még megmaradt zöldövezeti jellegű részekről, azok között is különösképpen a Széchenyi- és Postakertről, hiszen ott a városközponttól viszonylag nem nagy távolságban vannak lazán beépített, alacsony népsűrűségű és még zöldterületekkel (kertekkel) is rendelkező lakóterületek.

Az elmondott, a 80-as évek végi beépítettséget a 90-es népszámlálási adatokkal összevetve kimutatott összefüggések továbbiakkal egészíthetők ki, ha az egyes városrés-

szek lakosságszámának időbeli változásait is figyelembe vesszük. E tendenciák olvashatók le a 7. ábráról. Különösképpen érdemes figyelni az 1970–90 közt növekvő, illetve a tartósan fogyó népességű körzeteket. Előbbiekhez a legújabb lakótelepek, valamint a várost K-ről ölelő, fokozatosan a beépített területhez kapcsolódó peremi zóna népszámlálási körzetei tartoznak. A várostervezés elsősorban ezeken a most formálódó, korábban nem a belterülethez tartozó részekben biztosíthatja, hogy viszonylag alacsony költségekkel lehessen megvalósítani az életminőség szempontjából igen fontos alacsony beépítettségi arányt.

7. ábra. A lakosságszám változásának tendenciái Debrecen különböző városrészeiben.

1 – 1970 óta folyamatos csökkenés; 2 – 1970 óta folyamatos növekedés; 3 – 1970–80 között növekedés; 1980–90 között csökkenés; 4 – 1970–80 között csökkenés; 1980–90 között növekedés; 5 – a lakosságszám 1929-ben nagyobb volt, mint 1990-ben; 6 – 1939 óta folyamatos lakosságszám-csökkenés

Fig. 7. The changing trends of population numbers in different parts of Debrecen.

1 – continual decline since 1970; 2 – continual increase since 1970; 3 – increase between 1970–80; 4 – decrease between 1970–80; 5 – the population number was greater in 1929 than in 1990; 6 – continual decrease since 1939

Külön kell szólnunk a régi városmag peremén kialakult, párhuzamos utcahálózatra tervezett körzetek (7. ábra 6. típus) sajátos helyzetéről. Ezek a hóstáti jellegű, sűrűn, de földszintes épületekkel beépített, a Nyíl és Apafi utcák, valamint a Pesti és Csap utcák mellékén elterülő negyedek 50 év óta folyamatosan csökkenő lakosságúak. Az 1939 óta fogyó népesség következtében ma már közepesnél kisebb népsűrűségűek. Mivel kifejezett lakóterületnek számítanak, erős beépítettségük mindenképpen indokolatlan. Ezért a tanulmányunkban közölt adatok és gondolatmenet alapján a városrekonstrukció jövő-

beni tervezésénél mindenképpen gondot kell fordítani ennek az ellentmondásnak a megszüntetésére, s az itteni beépítettségi értékek jelentős csökkentésére.

Összefoglalás

A szerzők Debrecen város önkormányzatának a támogatásával beépítettségi vizsgálatokat végeztek a település belterületén, a városról 1989-ben készült 1:4 000 méretarányú légifényképek alapján. A felmérés alapvető célja az volt, hogy a jelenlegi beépítettség városrészenként eltérő arányainak meghatározásával hozzájáruljon a város környezeti állapotának feltárásához, és segítséget nyújtson a várostervezés kívánatos irányainak kijelöléséhez.

A felmérés a város 23 jellegzetes beépítettségi típusának ítélt körzetében történt (2. ábra), összesen mintegy 1,8 km²-nyi terület legalább 4 x 4 m-es alapterületű építményeinek digitalizálásával (IBM AT386-os számítógéphez kapcsolt digitalizáló tábla segítségével, AUTOCAD szoftver alkalmazásával). A 3–5. ábrák a mérésre kiválasztott városrészek szabálytalan formájú poligonjai közül mutatnak be néhányat. A beépítettség konkrét százalékos értékeiről az 1. táblázat és a 2. ábra nyújt áttekintést. A vizsgálat fontos elvi jellemzője, hogy a reprezentatív területek mérési eredményei később a város belterületén – a beépítettség jellegétől függően – extrapolálásra kerültek.

A mérések azt mutatják, hogy a legalacsonyabb beépítettségi arányok az elszórt családi házakkal jellemezhető városperemi részek mellett az új lakótelepeken vannak. Kedvező jelenség, hogy a legújabb lakótelepek beépítettsége a legalacsonyabb. A város zöldövezetének számító Nagyerdő egyes részei már túlzottan beépültek. A legmagasabb beépítettség a városmag nagyvárosias jellegű centrumát övező kisvárosi negyedekben alakult ki.

A beépítettség és a népsűrűség (6. ábra) összevetése azt mutatja, hogy többnyire a szellős beépítettségű új lakótelepek a város legsűrűbben lakott részei, tehát beépítettségük még így is meghaladja a kívánatost. Az egyes városrészek lakosságszámának hosszabb távú (20, ill. 50 éves) változási tendenciái (7. ábra) és a beépítettség között helyenként feltűnő ellentmondás tapasztalható. Különösen kiugró jelenség, hogy a városmag peremi övezetében két olyan lakóterület is van (7. ábra 6. jelzése), amelyek a lakosságszám ottani félévszázados folyamatos csökkenése ellenére a város legsűrűbben beépített körzetei közé tartoznak.

IRODALOM

- Kozma G. (1994): A lakóterületek fejlődése Debrecenben az 1930-as évek vége és 1990 között. In: Tanulmányok Debrecen városföldrajzából. Szerk.: Süli-Zakar I. KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék. pp. 83–102.
- Lóki J.–Szabó J. (megjelenés alatt): Debrecen ürfelvételeinek környezetvédelmi szempontú értékelése. Elfelejtett Oázis.
- Mendöl T. 1963: Általános településföldrajz. Budapest. p. 567.
- Perényi I. 1988: A települési környezet minősége a településrendezés-tervezés szemszögéből. Városcéltérkép 5. sz. pp. 20–24.

Szakosztályok, területi osztályok vezetősége

Természetföldrajzi Szakosztály

Elnök: Székely András

Titkár: Miczek György

Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Szakosztály

Elnök: Dövényi Zoltán

Titkár: Kocsis Károly

Oktatásmódszertani Szakosztály

Elnök: Simon Dénes

Titkár: Makádi Mariann

Térképészeti Szakosztály

Elnök: Klinghammer István

Titkár: Török Zsolt

Orvosföldrajzi Szakosztály

Elnök: Dési Illés

Titkár: Farkas Ildikó

Hegymászó Szakosztály

Elnök: Kunos Gábor

Titkár: P. Dezsényi Ágota

ifj. Kalmár László

Karlócai Miklós

Szegedi Osztály

Elnök: Jakucs László

Titkár: Keveiné Bárány Ilona

Dél-dunántúli Osztály

Elnök: Vuics Tibor

Titkár: Aubert Antal

Debreceni Osztály

Elnök: Borsy Zoltán

Titkár: Korompai Gábor

Nyírségi Osztály

Elnök: Frisnyák Sándor

Titkár: Boros László

Körösvidéki Osztály

Elnök: Béres István

Társelnök: Simon Imre

Titkár: Tímár Judit

Kisalföldi Osztály

Elnök: Göcsei Imre

Társelnök: Szörényiné Kukorelli Irén

Titkár: Jáki Katalin

Közép-dunántúli Osztály

Elnök: Kopek Annamária

Titkár: Tölgyesi József

Mátravidéki Osztály

Elnök: Bodnár László

Titkár: Pozder Péter

Borsodi Osztály

Elnök: Porkoláb Albert

Titkár: Farkas Gyula

Nyugat-magyarországi Osztály

Elnök: Bokor Péter

Társelnök: Kikindai Kristóf

Titkár: Veress Márton

Kiskunsági Osztály

Elnök: Klingerné Végh Irén

Társelnök: Csatári Bálint

Titkár: Csordás László

Magyar Földrajzi Múzeum (Érd)

Igazgató: Kubassek János

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A KELET-GERECSEI KŐ-HEGY (KÖLES-HEGY) TRAVERTINO TAKARÓJÁNAK KORA

DR. KROLOPP ENDRE¹–DR. SCHEUER GYULA²–DR. SCHWEITZER FERENC³

A Mogyorósbányától DK-re emelkedő Kő-hegy (Köles-hegy) édesvízimész-kő-összlete a Keleti-Gerecse legnagyobb előfordulása. 20–30 m vastag mészkősziklái a tájegység egyik legszebb természeti látványosságát alkotják (1. kép).

1. kép. 15–20 m magas édesvízi mészkőperem a Kő-hegy K-i oldalán. Háttérben a Duna teraszos völgyoldala (Fotó: Schweitzer F.)

Elterjedési határa kiemelt helyzete alapján morfológiailag jól körülhatárolható. A Kő-hegy K-i meredek pereméről nagy blokkokban töredezett le az édesvízi mészkő és az Öreg-

árok felőli meredek, patak menti teraszokkal tagolt oldalán csúszott le az agyagos fekkőzetten mélyebb szintre. Ez a folyamat ma is megfigyelhető. A peremeken igen gyakoriak a 0,5–2 m széles nagy repedések és a már kibillent blokkok (2. kép). Felszínét csak helyenként fedi talaj, vékony, 30–40 cm vastag rendzina, a fiatalabb pliocén és negyedidőszaki üledékek pedig hiányoznak róla. A feltárás felső összlete az alsótól eltérően vékonyan rétegzett. A vékony rétegzettség kedvezett a fagyaprózódási folyamatoknak, felszínén több helyen egészen a tömör mészkőig hatoló, krioturbáció okozta fagyjelenségek vannak, amelyek homokos-lösszős mészkőtörmelékkel töltődtek ki. Az édesvízi mészkő nagysága kb. 800–400 m-es kiterjedésű. A fekvés részben oligocén, részben pedig eocén képződményekből áll: az északi részen alsóoligocén tarkaagyag és kőszenes rétegek találhatók, a középső és a déli szakaszon pedig alsóeocén agyagmárgát mutattak ki vető menti érintkezéssel.

2. kép. Kibillent és megcsúszott édesvízi mészkőblokkok a K-i peremen (Fotó: Scheuer Gy.)

A hévforrások vízvezető kőzetét, a dachsteini mészkövet több fúrás is feltárta, amely az

¹ MÁFI, 1143 Budapest, Stefánia út 14.

^{2,3} 1125 Budapest, Szendrő u. 6.; MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1062 Budapest, Andrássy út 62.

idősebb harmadidőszaki képződmények alatt, 100 m-t is meghaladó mélységben helyezkedik el. Miután vízvezető kőzet a környéken sehol nincs a felszínen, valószínűsíthető, hogy a hőforrások az édesvízi mészkővel eltakart, kiemelt helyzetű dachsteini mészkőből törtek fel. Ezért a hőforrások genetikailag az ún. Római-fürdői típusba tartoznak (Scheuer Gy.–Schweitzer F. 1988).

Az édesvízi mészkő feltártsága kedvező. A K-i oldalon 10–15 m-es sziklafalak figyelhetők meg 400–500 m hosszan, míg a Ny-i részen három kisebb bánya tárja fel. Az édesvízi mészkő tavi-mocsári típusú, a hőforrástavakban keletkezett édesvízi mészkőekre jellemző fácies viszonyok jellemzőek. Így megtalálható a mélyvízben lerakódott tömör, rétegzetlen kifejlődés és a sekély vízben, parti övben keletkezett, vékonyrétegzett, gazdag vegetációt igazoló hézagoss-likacsos mészkő között több változat is.

Ebből az édesvízi mészkőből már korábban is került elő *Unio* sp., *Pupa* sp., *Helix* sp., egy édesvízi tarisznyarák (*Portamon* sp.) és *Cervus* sp. maradvány (Schréter Z. 1953).

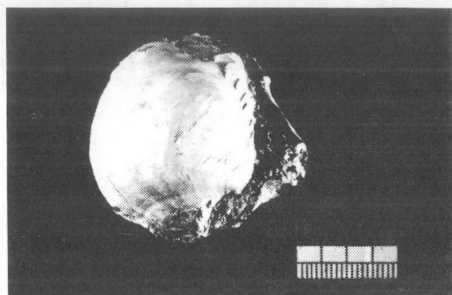
3–6. kép. *Potomida* sp. indet. az édesvízi mészkőösszlet középső harmadában (Fotó: Krolopp E.)

Az utóbbi évtizedek során azonban Krolopp E., Scheuer Gy. és Schweitzer F. révén sikerült nagyobb mennyiségű őslénytani anyagot begyűjteni. A jórészt kőmagokból és lenyomatokból álló ősmaradványok mellett néhány héjas kőmag, sőt csigahéj, illetve héjtöredék is előkeült, amelyekből Krolopp E. az alábbi faunát határozta meg (3–7. kép).

Az édesvízi mészkő faunája

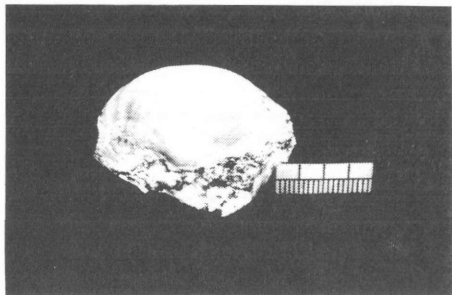
Potomida sp. indet. (*P. sandbergeri* Neum. csoport)

Pisidium sp. indet.

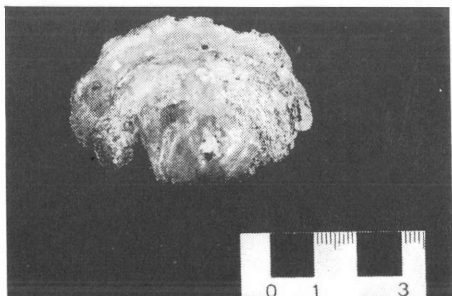
4. kép

Bithynia cf. *jurinaci* Brus.
Radix cf. *perega* (Müll.)
Planorbis planorbis (L.)
Succinea cf. *elegans* Risso
Succinea sp. indet.

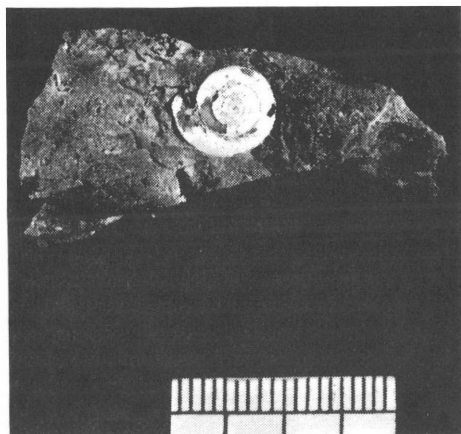
5. kép

Granaria cf. *frumentum* (Drap.)
Gastrocopta cf. *acuminata* (Klein)
Truncatellina sp. indet.
Acanthinula cf. *trochulus* (Sandbg.)

6. kép

Clausiliidae indet.
Vitrea cf. *procrystallina steinheimensis* Gottsch.
Semilimax intermedius (Reuss)

7. kép. *Perforatella* sp. indet. a mészkőösszlet felső harmadából (Fotó: **Krolopp E.**)

Punctum pygmaeum cf. *propygmaeum* Andreae

Discus cf. *pleuradrus* (Bourg.)

Perforatella sp. indet.

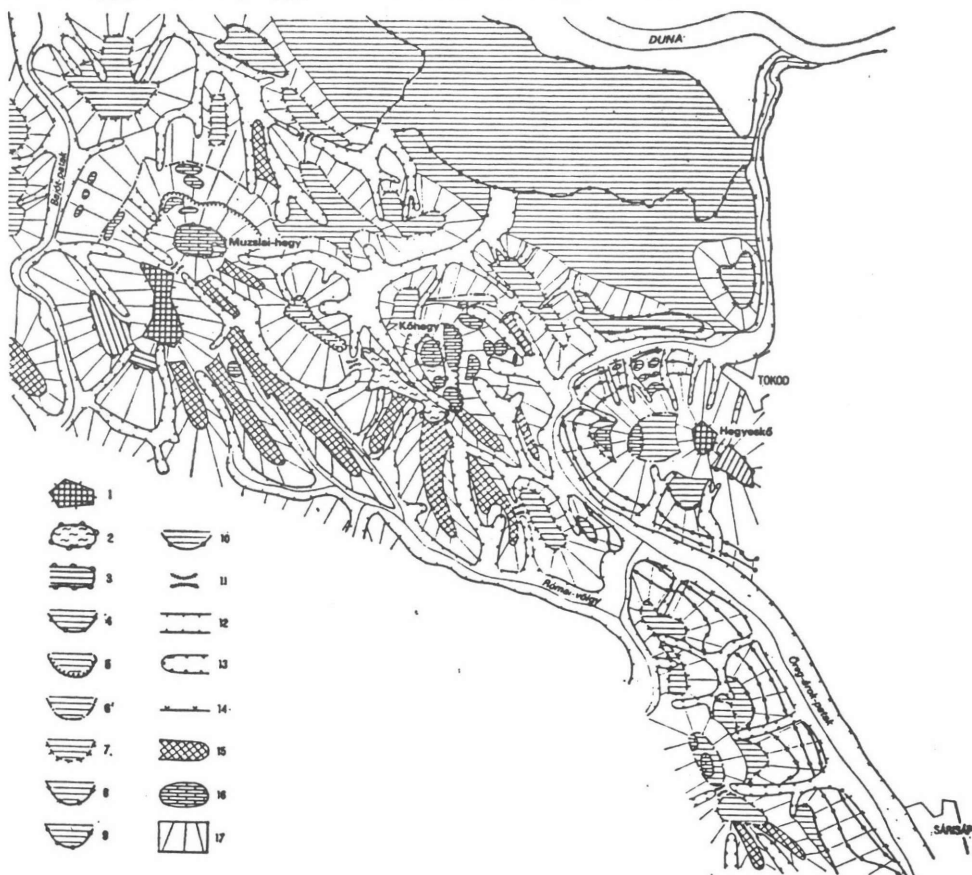
Potamon sp. indet.

Előkerült továbbá egy *Celtis* sp. magtöredéke is.

Az édesvízi és szárazföldi fajok együtteséből álló faunához **Krolopp E.** a következő megjegyzéseket fűzi:

A *Potomida* – bár pontosan meghatározni nem sikerült – olyan típust képvisel, amely pleisztocén képződményeinkből nem ismeretes (**Krolopp E.** 1982–1983). A szlavóniai és moldáviai pliocén üledékekből viszont több helyről közölnek ilyen alakokat (**M. Neumayr** – **C. M. Paul** 1875; **A. L. Csepeliga**, 1967).

A *Gastrocopta* pontos faji meghatározása nem volt lehetséges, annyi azonban bizonyos, hogy a közép-európai pleisztocénből ismert egyik *Gastrocopta*-fajjal sem lehet azonos (**Krolopp E.** 1986).

1. ábra

Potamon-maradványok eddig csak idős, általában pliocén korúnak tartott édesvízi mészköveinkből (*Scheuer Gy. – Schweitzer F.* 1988) kerültek elő (Bajót, Süttő, Dunaalmás: legalsó szint).

A fauna jellege és a tercier fajok mellett előforduló fiatalabb alakok alapján a képződmény korát *Krolopp E.* pliocénnek, nagy valószínűséggel a felsőpliocénnél idősebbnek tartja.

IRODALOM

- Csepeliga, A. L.* 1967. Anthropogen freshwater mollusks in the south of the Russian plain and their stratigraphic importance. – A. N. SzSzsR. Geol. Inst. 166. pp. 1–220. (russ.)
- Gidai L.* 1969. A Dorogi-medence földtani térképe, 1:10 000 sorozat. Mogyorósbánya térképei és magyarázója. – MÁFI kiadvány. Budapest. pp. 1–69.
- Krolopp, E.* 1982–83. Verzeichnis der pleistozänen Mollusken Ungarns. A magyarországi pleisztocén Mollusca-fajok jegyzéke. – Soosiana, 10–11. pp. 75–78.
- Krolopp, E.* 1986. Gastrocopta-Arten aus den Pleistozänenbildungen Europas. – Proc. Sth Intern. Malacol. Cong., Budapest 1983. pp. 137–138.
- Neumayr, M.–Paul, C. M.* 1875. Congerien- Paludineenschichten Slavoniens und deren Faunen. – Abh. Geol. Reichanst. 7. 3. pp. 1–106.
- Scheuer Gy.–Schweitzer F.* 1988. A Gerecse- és a Budai-hegység édesvízimész-kő-összletei. – Földrajzi Tanulmányok 20. pp. 1–129.
- Schréter Z.* 1953. A Budai- és Gerecse-hegység peremi édesvízi mészkőelőfordulásai. – Földt. Int. Évi Jel 1951-ről. pp. 111–150.

A hajdani Csík megyét és Udvarhely megye legnagyobb részét magában foglaló Hargita megye a mai Románia egyik olyan vidéke, ahol a nagyüzemek „árnyékában” ma is él a kisipar. Ezek a helyi nyersanyagokra és munkacső-forrásokra települő kisüzemek részben a gyáriparral kooperációban állva, részben a közelmúltig működött mezőgazdasági üzemek műhelyeiként, részben pedig közvetlenül a lakosság igényeinek kielégítésére állították és állítják elő termékeiket. Természetesen ide kell sorolnunk a hagyományos magánkisipart is. A sokféle kisipari tevékenységet vizsgálva látható, hogy bizonyos termékek gyártásának már nagy múltja van, mások viszont egészen újkeletűek, és nem ritkaság a különlegességnek számító „ipar” sem. Érdemes tehát ezt a kisipart megvizsgálni, különös tekintettel arra, hogy ezeknek a tevékenységeknek az elemzésére a Székelyföld földrajzával foglalkozó munkák általában nem térnek ki, ugyanakkor az itt élő magyarság számára ezek sokszor az egyetlen megélhetési forrást jelentik.

A Székelyföld erdősegei sok nyersanyagot szolgáltatnak, köztük egyik legfontosabb a fa. Emellett Gyergyó és Csík zordága, kemény telei kedveznek a télisportok üzésének. Eszköz-igényük ellátására Gyergyószentmiklóson szánkókat, a megyeszékhelyhez, Csíkszeredához tartozó Csíkszögödön pedig évente több mint ezer, kiválóan értékesíthető jégkorongütőt állítanak elő kisipari keretek között; utóbbiakat helyi bükkfából és részben máshonnan vásárolt körisfából esztergálják. A télisportoknál maradva megemlítendő, hogy a gyergyói *Tekerő-patakon* egy kisiparos cipésmester több száz sicipőt gyárt az ország különböző részeiben működő számos sportszakosztály számára, a székelyudvarhelyi kisipari szövetkezetek pedig sítöltőnyöket (és ezzel együtt vadászöltőzeteket) állítanak elő, melyeket Nyugat-Európába is exportálnak.

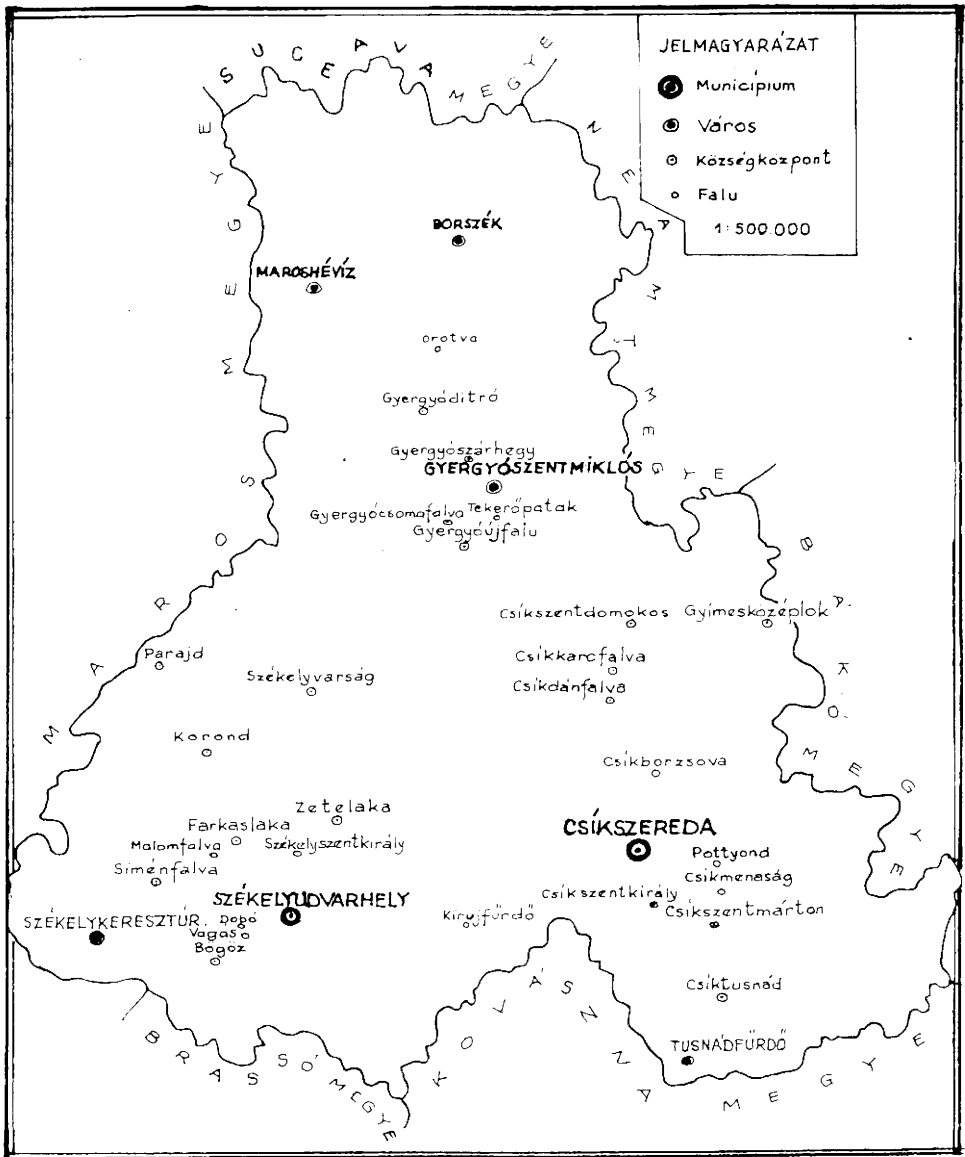
A gazdag faállomány évszázadok óta nyújt munkalehetőséget a fafaragómestereknek is. Legtöbbjük az udvarhelyi Székelypálfalva, Malomfalva, Székelyszentkirály, Oroszhegy és Bölgöz falvaiban él, ők főként a székelyudvarhelyi

szövetkezeti központ részére állítanak elő árukat, bedolgozások keretében. A népi festett bútorok mesterei Csíkból kerülnek ki, főként Csíkmenaságon és Pottyondon élnek kiváló művész-iparosok. Zetelakán a hagyományos zsindelekészítésnek vannak még művelői, és ugyancsak Zetelakán, valamint Gyergyócsomafalván kempingházakat is gyártanak. Székelykeresztúrra és főleg Siménfalva sajátos kisipari termékei a fűzfavesszőből font kosarak, asztalok és székek, melyek egy részét az elmúlt években Hollandiában és Németországban is értékesítették. Az elmúlt években sok mezőgazdasági szövetkezet melléküzemágaként fenyő- és bükkfából nagy mennyiségű polcot, ládát stb. is készítettek, részben külföldi (osztrák, görög) megrendelőknek. A fahulladékból pl. cipősarkot, sámfát, ruhacsipeszt stb. készítenek – utóbbit Maroshévízen, s a terméket még Nagy-Britanniába is exportálták. Az egykor számottevő faszénégetés viszont mára jelentőségét veszítette, csupán Farkaslakán élnek még néhányan ebből az ősi mesterségből.

Székelyföld bővelkedik agyagban is. Az agyagból égetett használati és dísz tárgyak jól ismertek szerke a Kárpát-medencében, és e téren Korond község neve összeforrott a székelyföldi magyar népi kerámia fogalmával. Romániában nincs még egy olyan település, ahol ennyien (422 magánkisiparos, 285 bedolgozó és szövetkezeti tag) élne a meg ebből a „korongoló” mesterségből. A korondi mesterek mindig rugalmasan alkalmazkodtak a szeszélyesen változó piac igényeihez, de ez ahhoz is vezetett, hogy a hagyományos népi motívum- és formakincs mellett megjelent a giccs is. A termékek legnagyobb részét piacozással értékesítik. A másik híres kerámiaközpont Csíkdánfalva, ahol fekete kerámiát égetnek (ehhez hasonló egészen Romániában csak egyetlen helyen, egy Suceava melletti faluban készítenek); itt 105-en foglalkoznak korongolással, szövetkezeti keretekben. Termékeik jelentős részét exportálják, többek között Kanadába, Lengyelországba, Finnországba és Svájcba.

Az agyag emellett egy másik kisipar, a tégl- és cserépipar számára is nyersanyagul

*Batthyányi Kázmér Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola, Szigetszentmiklós

1. ábra. Harghita megye kisiparral kapcsolatos települései

A kőbányászat is jelentős „iparág”. Gyergyóújfaluiban található az ország legnagyobb andezitbányája, ahol főleg zúzottkővet állítanak elő, de díszkőként – részben német exportra – a követ faragják is. *Borszéken* üzemel Románia legnagyobb travertínbányája és itt, valamint *Csík-szentdomonkoson* még folyik jelentősebb mészkőzetés is; általában azonban ezzel az iparral ma már csak igen elszórtan foglalkoznak.

A nők foglalkoztatásában főként a textilipar játszik nagy szerepet. Szövetkezeti keretekben Hargita megyei lányok, asszonyok jelentős mennyiségű terméket szőnek, fonnak, varrnak és kötnek. Különösen híresek a csiki (*Csik-szentdomonkos, Csikkarcfalva, Csikdánfalva, Csikszentkirály*) „festékes” szőtesek és csergék, melyek exportja is jelentős. *Csikborzsván* 50 asszony perzsa szőnyegetek sző; termé-

Az élelmiszeripari jellegű kisipari tevékenység viszont meglepően szerény. Egy kisebb sajtüzem található *Gyimesközéplekon. Székelyszentkirályon* helyben termelt gyümölcsökből (ribizli, málna) üdítőket készítenek. Nagybörszékelyi pékségek vannak *Parajdon, Tuszadon* és *Ditrón*. Sajnos, az erdei termékek, a gyógy- és fűszernövények hasznosítása még gyerekcipőben jár, noha a marosvásárhelyi Gyógyszerészeti Főiskola kutatói ilyen szempontból a terület részletesen feltérképezték. Kétnyelvű munkájuk akadémiai nagydíjat kapott, de sajnos ezt az elfekvő szellemi értéket még nem hasznosítják, csupán egyéni kezdeményezések vannak az erdei gyümölcsök és gombák feldolgozását illetően, így pl. *Csikkarcfalván*.

41

Pécsi Márton: NEGYEDKOR ÉS LÖSZKUTATÁS

*kb. 400 oldal 139 ábrával, 39 táblázattal,
1 térképmelléklettel*

*Kiadó: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet
Elmélet – Módszer – Gyakorlat 54.*

Szerkesztette: Marosi Sándor

A 10 fejezetre tagolódó könyv részletes bevezető (1.) fejezete a jégkorszak kialakulásának okait, körülményeit, jelentőségét és a kutatásmódszereket mutatja be a löszképződés szempontjából.

Három fejezet (2–4.) összehasonlítható módon elemzi és értékeli a löszök elterjedését, fizikai, kémiai és ásványos összetételét, litológiai tulajdonságait, a löszrétegek közé eltemetett őstalajok, homokrétegek és a szerves életmaradványok szerepét a löszös rétegsorok kronológiai tagolása szempontjából.

Az 5. fejezet a löszök és löszszerű képződmények osztályozásával, és a lösz-, ill. kvarcsemcsék keletkezését magyarázó főbb elméletekkel és azok kritikájával foglalkozik.

A lösz és a benne eltemetett őstalajok egymással való ciklikus változása kétségtelenül a jégkorszaki klímaváltozásokat tükrözi vissza. A ciklusok számáról, időtartamáról, a paleoökológiai körülményekről különböző magyarázatok, eltérő elméletek születtek. Ezek kritikája és felhasználási lehetőségük elemzése, értékelése a könyv visszatérően sarkalatos témája (6–8. fejezet).

Két esettanulmány (9–10. fejezet) a Kínai-löszfennsík és a Középső-Duna-medence löszzeit, többek között a lösz és a negyedkor kronológiai tagolási lehetőségeit veszi számba a legújabb elemzések eredményei alapján.

A könyvben foglalt sokoldalú ismeretek korszerű szintézisét az oktatók, a témakört kutató geográfusok, geoökológusok, pedológusok, a környezetváltozás rekonstruálását elemző szakemberek és az egyetemi hallgatók is jól hasznosítják.

VITA

QUO VADIS HAZAI FÖLDRAJZ?¹

DR. CSORBA PÉTER²–DR. MEZŐSI GÁBOR³

Bevezetés

Mielőtt bárki a cím hatásvadász jellegével vádolna minket, hangsúlyozni szeretnénk, hogy megítélésünk szerint a földrajz valóban válaszut előtt áll mind oktatási, mind kutatási szempontból. A földrajzon belül a krízisből, illetve a kritikus helyzetből való kilábalás számos bízató jelét ismerhetjük fel. Mégis mintha elbizonytalanodtunk és lendületet veszítettünk volna. Melyek azok a biztos pontok, amelyekre a kilábalási stratégiát felépíthetjük? Van-e egyáltalán választási lehetőség? Nagy valószínűséggel az egyik az oktatás-képzés újragondolása. Épp ezért keressük a választ – természettudományos alapról kiindulva – az oktatási-képzési kérdésekre.

Jelenlegi gondok

Ma a földrajz legérzékenyebb pontjának a szakma romló megítélése számít. Ugyanúgy érezhető ez a középfokú oktatásban, mint a felsőoktatásban, a tudományos projektek csökkenő részarányú támogatásában, vagy a tudományos élet értékítéletében. Itt azonban érezhetően nemcsak a romló „image”-ről van szó, a probléma sokrétűbb és mélyebb gyökerű. A mai helyzet sok, tudományterületenként eltérő súlyú hatás együttes eredménye. Az egyik közös gond lehet azonban, hogy nem alakult ki valós, önálló kép a geográfiairól sem a „társadalomban”, sem a rokontudományok művelői körében. Ez lényegében azt is jelenti, hogy a földrajz nem talált utat a valós gyakorlat felé, annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedek a hasznosság bizonyításának jegyében teltek; ez azonban sem a természet-, sem a társadalomföldrajz számára nem hozott átütő sikereket. A természetföldrajz saját arculatának meggrajzolá-

sa helyett a geológia, vagy a mérnöki tudományok (pl. agrogeológia, mérnökgeomorfológia), oldalvizen próbált bizonyítani, míg a gazdasági földrajz a *Beluszky P.*, majd *Bora Gy.* által briliánsan elemzett paradigmaváltásra kényszerült, ugyanakkor hiányzott a földrajz két ágának egységes fellépése. Ennek a nem saját pályán zajló versenynek lehetett a következménye (amit egyébként a 60–70-es évek korlátozott mozgásterű, de nem szerencsés földrajzos tudánypolitikája is nehezített), hogy nem alakult ki sem a tudományban, sem a társadalomban hiteles kép arról, hogy mit csinálnak, hogyan gondolkodnak a geográfusok és miért úgy gondolkodnak, ahogy. Ebben a korban a földrajz hamis tartalmi vonatkozásai megmaradtak, sőt helyenként erősödtek (pl. morфометrikus alapú táj kutatás, gazdasági környezetkutatás). A magyar földrajzban persze megjelentek a nemzetközileg is fontosnak tartott, kurrens irányzatok is, de ezeket nem a gyakorlat igénye vetette felszínre, hanem többnyire az egyéni tudományos igényesség. Ezért is kaptak itthon szerény visszhangot. Ezzel párhuzamosan egyre több földrajzi kérdést nem földrajzosok, hanem mérnökök, területi és tájtervezők, statisztikusok stb. oldanak meg. A földrajz viszonylag kevés szakembert (kb. 250 aktív főt) foglalkoztató „kis tudomány”. Nyilván fizikailag nincs kapacitás az összes földrajzos probléma vizsgálatának lefedésére, de az átfogó „geográfus” szemléletnek ott kellene lennie minden földrajzos problémamegoldásnál. A problémák ugyanis nem vesztik el földrajzos jellegüket, csak épp mások oldják meg azokat. Érdekes kihívás, szemléletformáló mű lehetne egy „Földrajz nem földrajzosoknak” c. könyv, amelynek megírását több, rokontudományokkal foglalkozó gyakorlati szakember is szívesen venné. Véleményünk szerint valóban léteznek földrajzos jellegű feladatok és ezekkel kap-

¹ A BKE, ELTE, KLTE és JATE közös TEMPUS pályázatának keretében a német, angol és holland együttműködőkkel 1994. májusában Freiburgban megvitatott anyag.

² KLTE Alkalmazott Tájföldrajzi Tanszék, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.

³ JATE Természetföldrajzi Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.

csolatban igények (álláshelyek), amelyek geográfus szakemberekkel megoldhatóknak, kielégíthetőeknek (betölthetőeknek) tűnnek. Jelenleg ezeket a geográfusok számára potenciális állásokat mérnök, geológus, biológus, vegyész stb. végzettségűek töltik be.

Láthatóan az egyik megoldandó kulcsfeladat szemléletformáló információkat adni arról, hogy milyen problémákat hogyan tud megoldani a földrajz. Ennek egyik jó módszere olyan szakgeográfusok képzése, akik konvertálható, gyakorlatias ismereteikkel képesek közvetíteni ezt az információt. Ezt a „public relation” növelést senki nem fogja a földrajznak szívességéből megtenni és ráadásul kellemetlen az egészben, hogy egy már felosztott piacon szeretnénk helyet találni a geográfiának.

Az oktatás és a kutatás

A magyar felsőoktatásban hosszú évtizedeken keresztül különböző szakpárosítással csak tanárképzés folyt. A tanári diploma azt jelentette, hogy a képzés 5 éve alatt a geotudomány minden szakterületével foglalkoztunk. A 70-es években – ez már a földrajz hasznosságbizonyítási kísérletének korszaka volt – mi is megtanultuk pl. a magmás kőzetek kiválási sorrendjét, a német nehézipari központokat, Nagy-Britannia éghajlati adottságait vagy Kína demográfiai helyzetét. Mivel a diploma tanári képesítést adott, ahol is a jelzett szakterületekkel tényszerűen foglalkozni kell, bizonyos fokig indokolt is volt ez az oktatási stílus.

Ennek a tényanyagra támaszkodó, átfogó ismereteket adó rendszernek bizonyos – a középiskolai oktatásban jelentkező – előnye fokozatosan a visszájára fordult, mivel nem lehetett versenyképes más hatékonyabb információforrásokkal. A 70-es évektől kezdve mind több oktató, kutató és hallgató jutott el Nyugat-Európába és állapította meg, hogy az ottani hallgatók ismeretanyaga ugyan kevésbé széles alapon nyugszik, nem olyan ténygazdag, de a meglévő ismereteket sokkal hatékonyabban alkalmazták valamilyen földrajzi probléma kapcsán és sokkal elevebb, szorosabb a kapcsolat az (egyetemi) tananyag és az aktuális társadalmi-gazdasági kérdések között. A másik szembeötlő különbség volt, hogy a geográfus szakember számtalan helyen tudott érvényesülni.

Figyelemmel a földrajz belső tudományfej-

lődési folyamataira, valamint a potenciális földrajztanári álláshelyek számának (később elemzendő) alakulására, nem volt kétséges, hogy a földrajztanár-képzés mellett ki kell alakítani a geográfus szakemberképzés formai és tartalmi kereteit. A gond tulajdonképpen az volt és az ma is, hogy milyen arányt képviseljen a tanár- és szakemberképzés, illetve, hogy milyen potenciális és milyen reális felvevőpiaccal számolhatunk a szakemberképzésnél. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy annak a szemléletnek, ami a szakemberképzés megindítását is kikényszerítette, át kellene hatnia a középiskolai földrajztanítást is. A nyugat-európai és a volt szocialista országok példáinak (lásd az egykori NDK vagy Csehország példáját – *Albrecht, V.* 1993) hosszú sora int arra, hogy ha a földrajz a problémamegoldó képességét nem tudja bizonyítani, az szinte törvényszerűen óraszámcsökkenéshez, súlyvesztéshez vezet.

1990-ben – éppen az általunk képviselt két intézmény jelentős erőfeszítéseinek eredményeként – Magyarországon is megteremtődött a lehetőség a szakgeográfusok képzésére. Ezzel együtt igyekeztünk kimozdulni a csak a tanárképzésre összpontosító rendszerből. Terveink szerint a geográfus diploma egy rugalmas, rendszerelveken alapuló, gyakorlatias gondolkodásmódra és problémamegoldásra építő rendszer. A végzett szakemberek reményeink szerint alkalmasak arra, hogy felismerjék, jelentőségének megfelelően értékeljék, kezeljék és megoldják a jelen és jövő geográfiai kérdéseit.

A fejlett Európában mintha már látszanának kedvező jelek (*Klecker, P.* 1990, 1991), a geográfusok szélesebb profilú munkaerő-piaccal rendelkeznek. Egy 7509 fős populációra kiterjedő angol felmérés szerint (*Walford, R.* 1991) a 80-as évtizedben a Nagy-Britanniában végzett geográfusok az alábbi ágazatokban tudtak elhelyezkedni (a 8 legfontosabb ágazatot tekintve):

1. táblázat
A geográfusok fontosabb felvevő ágazatai
(*Walford, R.* 1991)

Bank	22,1%
Oktatás	19,1%
Helyi közigazgatás	17,5%
Kereskedelem	5,6%
Rekreáció	4,8%
Mérnöki munka	2,9%
Vendéglátás	2,7%
Vegyipar	2,6%

Ez egy kicsit idegen a hazai viszonyokhoz szokott szemünknek. Persze nem is realis a fenti táblázat irányszámait a hazai viszonyokra adaptálni. Ha a német tapasztalatokat figyeljük meg (DVAG 1990), itt a geográfus szakemberek legnagyobb számban mint táj-, területi, regionális és várostervezők (41%), környezet-, térkutatók, környezet- és természetvédők (35%) tudnak elhelyezkedni, de jelentős az idegenforgalomban (6%), statisztikai hivatalnál, könyvtárakban és archívumokban (4, ill. 3%) helyet találtak száma is (250 fős minta). Ez talán már közelebb áll a hazai valósághoz. Egy nagy tanulása azért van ennek a két adatsornak: az, hogy menedzseléssel és minél szélesebb lehetséges alkalmazói körre kiterjedő információadással a következő években segíteni kell szakgeográfus szakot.

Az alkalmazásoknál a munkaadók az alábbi elvárásokat, kívánásokat helyezik előtérbe, fontosság szerinti sorrendben (Abler et al. 1992):

1. rugalmasság;
2. idegen nyelv ismerete;
3. gyakorlati munkatapasztalat;
4. tanulmányi idő;
5. informatikai ismeretek;
6. egyetemi érdemjegyek;
7. külföldi tanulmányok;
8. milyen egyetemről jött.

Ezek azt mutatják, hogy a nagy cégek nem szívesen alkalmaznak túlzottan specializált szakembereket (sajnos szándékainkkal ellentétben az oktatás színvonala nem kap kiemelt hangsúlyt), valamint, hogy az információkezelésben jártasnak kell lenni. Csak javasolni lehet azt a nyugat-európai gyakorlatot, hogy a pályakezdekők viszik magukkal az egyetemi évek konkrét teljesítményeinek dossziéját.

A szakgeográfusok munkaerő-piacára persze Nyugat-Európában sem mentes az általánosan érvényesülő tendenciáktól. Az 1960–70-es években induló képzés 1978–79-ig szinte probléma nélkül, sikeresen folyt. Az elhelyezkedési gondok – a könnyen felderíthető piac feltöltődésével – 1982–83-tól rohamosan növekedtek és feltehetően 1989–90-ben tetőztek. Lényegében ez megfelelt a természettudományos szakemberképzés általános tendenciáinak. A munkaerő-piaci vélemények szerint „látszik a fény az alagút végén” (Müller, A. 1993). A hazai szakgeográfusok munkaerő-piacának alakulásához hasznos információt jelenthet a német

piac 80-as években befutott pályájának elemzése.

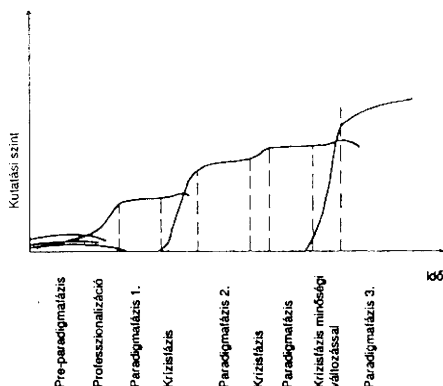
2. táblázat

A geográfus munkaerő-piac alakulása Németországban (Müller, A. 1993)

	1982	1985	1988	1989	1990	1991
szabad állás	—	1	13	20	39	58
pályázó	295	820	1552	1425	1436	1122
kiközvetített*	n.a	56	192	177	209	257
munkanélküli	98	439	857	720	776	647
ebből nő	28	150	387	345	366	314
pályakezdő	50	225	437	366	405	306

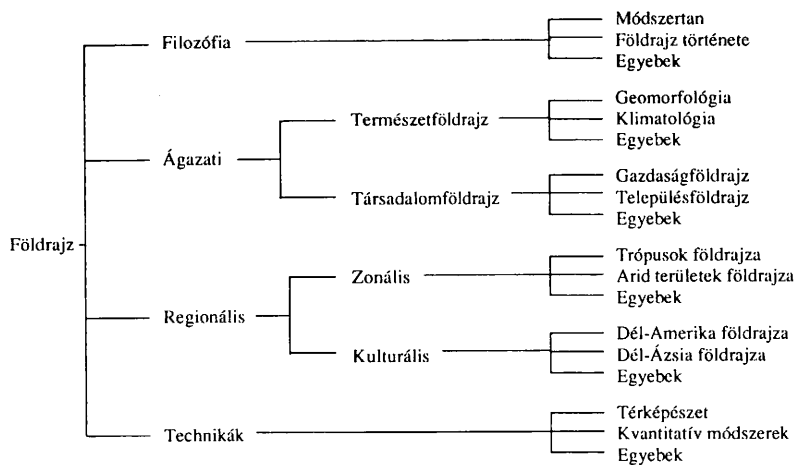
*Máshová kiközvetített

Magyarországon a helyzet hasonló a 20–25 évvel ezelőtti nyugat-európai viszonyokhoz. Tudományunk krízisfázisát szemléletesen mutatja a Kuhn-féle modell (1. ábra). Persze azon lehet polemizálni, hogy melyik paradigmafázis kapujában állunk. Az oktatás-képzés oldaláról szemlélve ezt nyilván szükséges a jellemzően még „ortodox” struktúrájú (Haggett, P. 1979) oktatás formai és tartalmi megújítása, s ezzel párhuzamosan a kimenetnek a fokozatos ellenőrzése (2. ábra). Sajnos ma a felsőoktatásunk (és a középszintű is) mennyiségileg orientált, ami ezt a visszacsatolt rendszerben való gondolkodást nem segíti. Egyszerű számíttással megbecsülhető, hogy Magyarországon a kb. 2 000 földrajztanári álláshely – 30 éves generációs ciklust feltételezve – kb. 70 álláshely évenkénti felszabadulását jelenti. Ezzel szemben a felsőoktatásban 1993-ban 540, 1994-ben 646 leendő földrajztanár kezdhetne el tanulmányait.

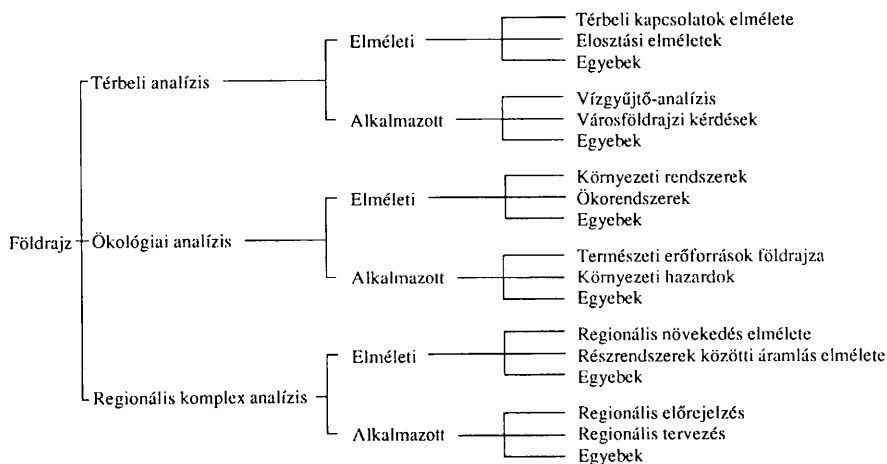

1. ábra. A tudományfejlődés Kuhn-féle elmélete (1970)

„ORTODOX”

„INTEGRÁLT”

2. ábra. A földrajz belső szerkezete (Haggett, P. 1979)

3. táblázat

Az I. évfolyam földrajzos hallgatóinak száma a hazai felsőoktatásban az 1993/94-es és az 1994/95-ös állapot szerint

		Egyetemek		Főiskolák
		földrajz tanár	szak-geográfus	földrajz tanár
Budapest	a)	30	10	48
	b)	34	11	81
Szeged	a)	55	12	72
	b)	51	19	94
Debrecen	a)	45	–	–
	b)	6	55	–
Nyíregyháza	a)	–	–	60
	b)	–	–	85
Eger	a)	–	–	85
	b)	–	–	111
Pécs	a)	65	–	–
	b)	80	–	–
Szombathely	a)	–	–	80
	b)	–	–	100
Összesen	a)	195	22	345
	b)	175	85	471

Az 1993/94-es adat a felvételi tájékoztatóból való, az 1994/95-ös az 1994. októberi állapot szerinti
a) 1993/94 b) 1994/95

Ismerve az elmúlt évek hasonló túlképzési számait is – ami persze nagyon sok más szakon is ismert és legfeljebb a mértékén lázadozhat lelkiismeretünk – ma a tanárképzés terén 1/7 – 1/9 valószínűséggel kaphat állást földrajz szakos tanár. A sokak által áhított létszámemelésre ezért nincs reális lehetőség (bár a jelentkezők magas létszámának örülni kell). A létszám szakgeográfusokkal történő fokozatos „kiváltásával” szerény mértékben javulhatna ez a helyzet, s jó esély van arra, hogy a szakgeográfusok első kimenő évfolyamai a mainál jóval nagyobb arányban kapjanak elhelyezkedési lehetőséget. Itt a potenciális piac jól körülhatárolhatóan három témakörbe csoportosítható:

- táj és környezet;
- területi tervezés;
- információ és dokumentáció.

Többen úgy vélik, hogy a krízis egyfajta – földrajzon belüli – generációs váltásnak is a következménye. Nehéz ebben a kérdésben állást foglalni, de kétségtelen, hogy Magyarországon a szakmai korfa élére állított háromszög alakú. A korösszetételt tekintve nincs lényeges különbség az egyes felsőoktatási intézmények között (4. táblázat). Örvendetes változást az utóbbi években beindult új típusú doktori képzés jelenthet, mely fiatalokat hozhat a szakmába.

4. táblázat

A hazai felsőoktatási intézmények oktatóinak kor szerinti összetétele (1994)

		I.	II.	III.
Budapest	E	54	18	
Budapest	F	39	8	
Debrecen	E	51	13	
Eger	F	44	8	
Nyíregyháza	F	51	8	
Pécs	E	44	12	
Szeged	E	47	12	
Szeged	F	45	6	
Szombathely	F	46	6	

I. E-egyetem, F-főiskola; II. átlagéletkor; III. létszám

Úgy tűnik, hogy a sürgető szemléletváltásban nem a felsőoktatás, hanem a középszintű képzés a gyenge láncszem. Azt kell kérnünk a középiskolában oktató kollégáktól, hogy a tanulókat ne csak egyszerűen a földrajztudomány rejtelmeibe vezessék be, hanem annak gyakorlati, reális problémamegoldó képessége kapjon lényegesen nagyobb hangsúlyt. Kevés a tapasztalat, még kevesebb a jól használható példa, s igazából az sem kapott nagyobb publicitást, hogy egyáltalán mik azok az új diszciplinák, amelyeket – ennek az új szemléletnek, új igényeknek a jegyében – a felsőoktatásban szorgalmazunk.

A földrajz piacosodása

Az utóbbi évek az oktatás kezdődő piacosodásának jegyében teltek. Az egyes felsőoktatási intézmények, illetve az ottani műhelyek egyre jobban és teljesebben tudják képviselni saját arculatukat, ami hosszabb távon korlátozott szakmai versenyt kelthet. Persze ebben senki sem rendelkezik tapasztalattal, ezért pl. a geográfus szak – előzetesen megjelölt – irányai is igen hasonlóak az egyetemeken, részben a környezetkutatás, környezetvédelem, részben terület- és településtervezés, -fejlesztés nagy csoportjaiba sorolhatók. Az oktatásban már több önálló elem is található, főként a kínált kurzusokat illetően. Az oktatás szerkezete az egyetemeken hasonló (3 év alapképzés, 2 év speciális képzés, 3 év posztgraduális képzés), ami az átjárhatóságot könnyíti. A közeljövő egyik nagyon sürgető kérdése az, hogy a főiskolák miként tudják megoldani korszerűsödésüket, illetve hogyan férnek bele ebbe az előbb vázolt, látványosan működőképes rendszerbe.

A megszerzendő ismeretek konvertálhatóságát, gyakorlatiasságát többek közt az alábbi új egyetemi kurzusok biztosítják: alkalmazott geomorfológia, tájtervezés, városi térfelhasználás tervezése, földrajzi információs rendszerek (térinformatika) alkalmazása, környezeti monitoring, környezeti hatásértékelés stb. Az egyes intézmények eltérő arculata igazán a doktori (PhD) programokban mutatkozik leginkább, várhatóan itt alakulhat ki – az anyagi lehetőségek függvényében – versenyhelyzet.

Hosszabb távon egyértelműnek tűnő feladat, hogy piacosodnia kell földrajzi felsőoktatásunknak, legalább is abban az értelemben, hogy eladható, piacképes ismereteket kell nyújtunk, illetve a valós piac igényeihez lehetőleg rugalmasan alkalmazkodnunk kell. (Mindez persze az oktatás legkritikusabb tényezőjétől, a – jelenleg a mennyiséget preferáló – finanszírozástól függ.) Valószínűleg ennek a szemléletnek az előtérbe kerülésével mozdulhat előre a középfokú oktatás, illetve léphet ki a földrajz szorított helyzetéből.

IRODALOM

- Abler, R.F.–Marcus, M.G.–Olson, J.M.** ed. 1992. *Geography's inner worlds*. Rutgers University Press, New Brunswick p. 412
- DVAG 1990. *Der Geograph und sein Markt*. Hamburg, Deutscher Verband für Angewandte Geographie p. 95
- A földrajztudomány helyzete. (Felmérés) Földrajzi Közlemények 1986. 3. pp. 231–261.
- Haggett, P.** 1979. *Geography: A modern synthesis*. New York, Harper and Row p. 237
- Klecker, P.M.** 1990. *Licht am Ende des Tunnels?* Standort 1990. 2–3. pp. 44–49.
- Klecker, P.M.** 1991. *Licht am Ende des Tunnels?* Standort 1991. 4. pp. 36–40.
- Kuhn, T.S.** 1970. *The structure of scientific revolutions*. 2nd ed. Chicago, University Press p. 283
- Müller, A.** 1993. *Unwegsames Gelände – Arbeitsmarkt Geowissenschaftler UNI* 1993. 13. pp. 13–20.
- Walford, R.** 1991. *Careers for Geographers: what prospects for the 1990s?* The Geographical Journal 157. 2. pp. 199–206.

SZEMLE

HELYZETKÉP A HAZÁNKBAN FOLYÓ TÁRSADALOMFÖLDRAJZI KUTATÁSOKRÓL

DR. KOCSIS KÁROLY*–DR. PROBÁLD FERENC**

Az MTA Földrajzi Bizottságának Társadalomföldrajzi Albizottsága 1994. május–júniusában átfogó felmérést készített a geográfia legfontosabb hazai műhelyeiben – az akadémiai intézetekben (MTA FKI és RKK), valamint az egyetemi és főiskolai tanszékeken – folyamatban lévő társadalomföldrajzi kutatásokról. A felmérés a kutatási témák jegyzékének összeállításán túl a pénzügyi források vizsgálatára, valamint a kutatóintézetek és a felsőoktatási intézmények közötti kapcsolatok áttekintésére is kiterjedt. Az Albizottság 1994. októberi ülésén úgy határozott, hogy a vizsgálat tényeit a Földrajzi Közlemények és a Földrajztanítás hasábjain is közzé teszi azzal a céllal, hogy

a) ilyen módon is segítse az információcserét és az együttműködést a különböző intézményekben dolgozó társadalomföldrajzi kutatók és a geográfia más ágainak, illetve egyéb társadalomtudományi területeknek a művelői között;

b) a földrajztanárok széles körének tájékoztatása révén ösztönözze szakmai továbbképzésüket, valamint bekapcsolódásukat a tudományos munkába, és megkönnyítse számukra, hogy evégből a megfelelő intézményekkel, illetve személyekkel érintkezésbe lépjenek;

c) lehetővé váljék azoknak az önálló geográfus kutatóknak – köztük tanároknak – a számbavétele, akiknek neve és témája az 1994. évi – szándékaink szerint folyamatosan kiegészítendő és naprakészen tartandó – jegyzékbe nem került be. (A jegyzék módosítására, kiegészítésére vonatkozó javaslatokat kérjük az Albizottság titkára, *dr. Kocsis Károly* tud. főmunkatárs címére – MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1062 Budapest, Andrássy út 62. – eljuttatni.)

A mellékelt táblázatok tartalma önmagában is tükrözi a hazai társadalomföldrajzi ku-

tatások szerkezetét és irányait. Az Albizottságban lefolytatott vita alapján a helyzetkép fő vonásait, valamint a belőle lezűrhető következtetéseket röviden az alábbiakban összegezzük:

a) A csekély kutatói létszámhoz viszonyítva a 76 vizsgált téma túlságosan sok, ami a társadalomföldrajzi kutatások szétforgácsoltságának, elaprózottságának jele. Másként fogalmazva: a nagy számú téma igényes, elmélyült és eredményes tanulmányozásához a jelenleginél jóval szélesebb kutatógárdára lenne szükség. A hosszabb idő óta igen szűkös tudományos utánpótlás problémájának megoldása az egyetemeinken 1993-ban megkezdett geográfusképzéstől és a posztgraduális (doktori) programoktól remélhető. Öröndetes tény, hogy az akadémiai intézetek magasan kvalifikált kutatói szívesen és jelentős számban kapcsolódtak be ezekbe az új felsőoktatási programokba.

b) A kutatások pénzügyi hátterét a legszélesebb körben (31 téma esetében) az OTKA biztosítja. Ennek a sajnálatos módon csökkenő támogatási forrásnak a felhasználása a témák száma (tehát nem az igénybe vett összeg) alapján 2:1 arányban oszlik meg az akadémiai intézetek és a felsőoktatási intézmények között. Az egyetemi és főiskolai tanszékek olykor igen fontosnak, időszerűnek számító témákban is *céltámogatás nélkül*, pusztán működési költségeiket igénybe véve kénytelenek kutatásaikat folytatni. Az egyes intézmények és tanszékek által vállalt *külső megbízási munkák* bővítik ugyan az anyagi forrásokat, viszont több esetben marginális jelentőségű vagy éppenséggel a geográfia feladatkörén kívül eső feladatokra kötnek le szellemi kapacitást.

c) A hazai geográfia hosszú időn keresztül szinte kizárólag magyarországi témákkal foglalkozott, jóllehet a helyi és regionális folyamatok helyes értelmezéséhez is a *nemzetközi*

*MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1062 Budapest, Andrássy út 62.

**ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

összefüggések ismeretére, sőt olykor *globális kitekintésre* van szükség. A magyar társadalomföldrajz korábbi provincializmusa végre oldódni látszik: megjelentek a Kárpát-medencét, a kelet-közép-európai térséget átfogó, sőt olykor még messzebbre tekintő geográfiai témák is. Ezek azonban egyelőre a kutatási spektrum peremén helyezkednek el, és 11–12%-os részarányuk jóval elmarad a kívánatostól. A *külföldi tárgyú kutatások* körének bővítését az iskolai földrajzitanítás tudományos háttérének igénye is indokolná, hiszen a *tudomány és oktatás* – mára sajnálatosan meglazult – *kapcsolatának* a geográfia fejlődésében mindig kardinális jelentősége volt.

d) A társadalomföldrajzi kutatások gazdag színekéből teljesen hiányoznak a *tudományelmélet, kutatómódszertani, tudománytörténeti és tantárgypedagógiai* kérdések. Bár egyes általános vagy regionális földrajzi kutatásoknak

is lehetnek elméleti vagy módszertani szempontból hasznosítható eredményei, a fenti tudományterületek aktív művelését mindenképp helyes lenne szorgalmazni. Ugyancsak feltűnő, hogy a *komplex szintézisek*, a magas színvonalú tudományos ismeretterjesztő művek megírásának igénye sem tükröződik a témajegyzékben. Lehet, hogy a kutatás fogalmának szűkeklű értelmezése a ma is elevenen ható szcientista szemlélet következménye; a hazai társadalomföldrajz fejlődése érdekében azonban a szintézis-alkotás eddigig kevésbé megbecsült területén is komoly előrelépésre lenne szükség.

Az MTA FB Társadalomföldrajzi Albizottsága a jövőben is igyekszik figyelemmel kísérni a hazai geográfiai műhelyek kutatómunkáját, amelynek ígéretes tendenciáit az 1994-ben rögzített helyzetkép és a belőle levonható – némely részletében talán vitatható – tanulságok közreadása reményeink szerint előmozdíthatja.

Kutatóhely	Név	A kutatási téma megnevezése	Jellege	Lezár.
MTA FKI	Berényi István	Budapest és városrégió szociál-geográfiai konfliktusai	OTKA	1994
MTA FKI	Becsei József	Az alföldi tanyarendszer változásai és várható fejlődése	OTKA	1995
MTA FKI	Becsei József	Az alföldi városok morfológiai szerkezete	OTKA	1995
MTA FKI	Dövényi Zoltán	A Duna-kanyar társadalomföldrajzi vizsgálata	OTKA	1994
MTA FKI	Iván László	Helyzetkép a magyar középfalvakról	OTKA	1998
MTA FKI	Iván László	Városföldrajzi párhuzamok a Kárpát-medence egyes (jellegzetes) középvárosai között	OTKA	1998
MTA FKI	Kiss Éva	Iparföldrajzi vizsgálatok és társadalmi kihatásaik a budapesti agglomerációban	egyéb	foly.
MTA FKI	Kocsis Károly	A kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek etnikai-politikai földrajza	OKTK	1995
MTA FKI	Kovács Zoltán	A privatizáció társadalmi, gazdasági hatásai Kelet-Közép-Európában	EU	1997
MTA FKI	Kovács Zoltán	Magyarország régióinak politikai földrajzi arculata	OTKA	1997
MTA FKI	Kovács Zoltán-Wiesner R.	A lakáspiac átalakulása Budapest belső városrészeiben	DFG-MTA	1995
MTA FKI	Kovács Zoltán-Sailer F.U.	Piac és állam között: a lakáshelyzet regionális változásai Magyarországon	DFG-MTA	1995
MTA FKI	Tiner Tibor	Budapest távközlési földrajza	OTKA	1997
MTA RKK A1	Csatári Bálint	Az emberi identifikáció változó földrajzi terei	OTKA	1994
MTA RKK A1	Csordás László	A második otthonok földrajzi vizsgálata az Alföldön	OKTK	1995

Kutatóhely	Név	A kutatási téma megnevezése	Jellege	Lezár.
MTA RKK A1	Dúró Annamária	A közép-európai szórványtelepülések összehasonlító vizsgálata	OTKA	1996
MTA RKK A1	Rácz Lajos	Történeti (ökológiai) földrajzi rekonstrukció az Alföldön	OTKA	1995
MTA RKK A2	Gurzó Imre	Az agrárszféra és az élelmiszergazdaság átalakulásának jellemzői és hatásai Békés megyében	kmb	1994
MTA RKK A2	Tímár Judit	A szuburbanizáció hatása az Alföld településhálózatának átalakulására	egyéb	foly.
MTA RKK A3	Orosz G. Tamás	A társadalom környezetvédelmi aktivitása a Tiszántúlon	OKTK	1995
MTA RKK A3	Süli-Zakar István	Vállalkozásélénkítés társadalomföldrajzi alapjai	OTKA	1994
MTA RKK A3	Süli-Zakar István	Kelet-Magyarország társadalmi-gazdasági leszakadása	OTKA	1997
MTA RKK A4	Nagy I. Imre	Ajánlások a levegőtisztaság-védelem intézkedési tervének és programjának ipartelepítési fejezetéhez	kmb	1994
MTA RKK A4	Nagy I. Imre	Az urbanizáció környezeti szempontjai az Alföld mezővárosaiban	egyéb	1996
MTA RKK BP	Beluszky Pál	Magyarország társadalmiföldrajzi katasztere	OTKA	1997
MTA RKK BP	Sikos T. Tamás	Zsáktuca vagy útelágazás	kmb	1995
MTA RKK DTI	Erdősi Ferenc	Magyarország kommunikáció földrajza	OTKA	1996
MTA RKK DTI	Hajdú Zoltán	Magyarország közigazgatási földrajza	egyéb	1994
MTA RKK ÉD	Nagy Gábor	Telekommunikációs eszközök térbeli terjedése	OTKA	1996
MTA RKK ÉD	Nagy Erika	A helyi társadalom és a városi funkciók átalakulása	OTKA	1995
MTA RKK ÉD	Szörényiné Kukorelli I.	Falusi térségek integrációs képessége az ország gazdasági-társadalmi folyamataiban	OTKA	1996
MTA RKK ÉM	Gadócziné Fekete Éva	A kistérségek szerveződésének szerepe a területi folyamatokban	OKTK	1995
MTA RKK ÉM	Gadócziné Fekete Éva	Elmaradt térségek	OTKA	1994
MTA RKK ÉM	Gadócziné Fekete Éva	Csereháti fejlesztési program	OFA	1994
MNB	Cséfalvai Zoltán	Budapest kép változása és jelene	egyéb	foly.
KPM	Vadász István	Településföldrajzi vizsgálatok Tisza-füred környékén	egyéb	foly.

Oktatóhely	Név	A kutatási téma megnevezése	Jellege	Lezár.
BDTF	Csapó Tamás	A körmendi cigányság életmódjának feltárása	kmb	1994
BDTF	Csapó Tamás	Csepreg várossá válásának lehetősége	kmb	1994
BDTF	Csapó Tamás	Répcelak várossá válásának lehetősége	kmb	1995
BDTF	Csapó Tamás	Vas megye mikrokörzeteinek lehatárolása	kmb	1995
BDTF	Károssy Csaba	Történeti demográfiai vizsgálatok a Dunántúl térségében	egyéb	1999
BDTF	Károssy Csaba	Nyugat-Dunántúl határmenti falvainak szociál-geográfiai jellemzése	egyéb	1999
BDTF	Kocsis Zsolt	Városmorfológiai kutatás a Nyugat-Dunántúlon	OTKA	1995

Oktatóhely	Név	A kutatási téma megnevezése	Jellege	Lezár.
BGYTF	Boros László	Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága	egyéb	1995
BGYTF	Frisnyák Sándor	Az Alföld történeti földrajza	OTKA	1996
BGYTF	Hanusz Árpád	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ipar-földrajza	egyéb	1995
BGYTF	Kókai Sándor	Az Alföld vonzáskörzeti és városi-hierarchiai vizsgálata (19. század)	egyéb	1997
BKE	Bokor Pálné	Településgazdaságtan	egyéb	1996
BKE	Bora Gyula	Természeti erőforrások gazdaságtana	egyéb	1995
BKE	Kulcsár Dezső	Regionális gazdaságtan	egyéb	1996
BKE	Kulcsár Dezső	A fenntartható fejlődés regionális feltételei	OTKA	1996
EKTF	Bodnár László	Eger és településkörnyezete	egyéb	1994
EKTF	Mosolygó László	Magyar városok földhasznosítási viszonyainak történeti változása	egyéb	1998
EKTF	Mosolygó László	Eger idegenforgalma	egyéb	1998
EKTF	Pozder Péter	Eger város image-e az ottlakók és az idegenek szemében	egyéb	1998
ELTE ÁGF	Antal Zoltán	A mezőgazdasági átalakulásának földrajzi kérdései	egyéb	1997
ELTE ÁGF	Bartke István	Az állam szerepe a területfejlesztésben és környezetvédelemben	OKTK	1995
ELTE ÁGF	Perczel György	Természeti erőforrások hasznosítása és környezeti hatásai	egyéb	1997
ELTE RF	Berneke Ágnes	A világgazdaság differenciálódásának térszerkezeti vetülete	OTKA	1996
ELTE RF	Nemes-Nagy József	A formálódó magyar piacgazdaság regionális folyamatai	egyéb	foly.
ELTE RF	Probáld Ferenc	A regionális földrajz oktatásának elméleti és módszertani folyamatai	egyéb	foly.
ELTE RF	Sárfalvi Béla	A civilizáció haladásának útvonala	egyéb	1995
ELTE TFK	Csüllög Gábor	A Kárpát-medence történeti földrajza	egyéb	foly.
ELTE TFK	Horváth Gergely	Területi fejlettségi különbségek Kelet-Ázsiában	egyéb	foly.
JGYTF	Pál Ágnes	A Dél-Alföld határmenti településeinek gazdaságföldrajzi vizsgálata	OTKA	1995
JGYTF	Pál Ágnes-Pál Viktor	Társadalomföldrajzi fogalomtár	egyéb	1994
JGYTF	Pál Viktor	A társadalmi mobilitás térbeli folyamatai 1945 után Észak-Magyarországon	egyéb	1996
JGYTF	Vadász István-Pál Ágnes	Az ipar és környezetvédelem kapcsolata a Közép-Tiszavidéken	egyéb	1996
JATE	Mészáros Rezső	A településen belüli területi fejlődés	OTKA	1994
JPTE ÁTF	Tóth József	Településrendszerünk egészének és egyes elemeinek új fejlődési-fejlesztési pályatípusai	OTKA	1994
JPTE ÁTF	Tóth József	Települések és a társadalmi-gazdasági átalakulás	egyéb	1995
JPTE RTF	Rudl József	A szovjet utódállamok	egyéb	1995
JPTE RTF	Vuics Tibor	Az agrárátalakulás térfolyamatai a Dél-Dunántúlon	OTKA	1996
JPTE RTF	Vuics Tibor	Az agrárátalakulás és életkörülmények a Dél-Dunántúlon	OTKA	foly.
JPTE RTF	Vuics Tibor	Magyarország társadalomföldrajza	egyéb	1995

Oktatóhely	Név	A kutatási téma megnevezése	Jellege	Lezár.
KLTE	Eke Pálné	Magyarország különböző területeinek innovációs készsége a népszerű-mobilitás tükrében	OTKA	1998
KLTE	Kozma Gábor	Debrecen imázsának vizsgálata	OTKA	1997
KLTE	Süli-Zakar István	I. MTA RKK A3		

A válaszadó intézetek nevének általunk alkalmazott rövidítései

Rövidítés	Teljes név	Ir. szám	Város	Cím	Telefon	Fax
MTA FKI	MTA Földrajz-tudományi Kutató Intézet, Gazd. és Társad.fölldr. Oszt.	1388	Budapest	Andrássy út 62.	(1)132-5996	(1)132-5996
MTA RKK A1	MTA Regionális Kutatások Közp. Alföld Intézet	6000	Kecskemét	Rákóczi út 3.	(76)332-331	(76)482-193
MTA RKK A2	MTA Regionális Kutatások Közp., Alföld Intézet Békéscsabai Oszt.	5600	Békéscsaba	Szabó D. u. 40-42.	(66)328-577	(66)328-577
MTA RKK A3	MTA Regionális Kutatások Közp., Alföld Intézet Debreceni Csop.	4028	Debrecen	Ótemető u. 2-4.	(52)346-532	(52)346-532
MTA RKK A4	MTA Regionális Kutatások Közp., Alföld Intézet Társadalomkut. Csop.	5001	Szolnok	Kossuth L. u. 2.	(56)378-774	(56)378-774
MTA RKK BP	MTA Regionális Kutatások Központja, Budapesti Oszt.	1538	Budapest	Úri u. 49.	(1)155-2856	(1)155-2856
MTA RKK DTI	MTA Regionális Kutatások Központja, Dunántúli Tud. Int.	7621	Pécs	Papnövelde u. 22.	(72)412-755	(72)410-390
MTA RKK ÉD	MTA Regionális Kutatások Központja, Észak-Dunántúli Oszt.	9022	Győr	Liszt F. u. 10.	(96)329-244	(96)329-244
MTA RKK ÉM	MTA Regionális Kutatások Központja, Észak-Magyaro.-i Oszt.	3525	Miskolc	Széchenyi u. 61.	(46)350-688	(46)350-688
MNB	Magyar Nemzeti Bank, Elnökség	1850	Budapest	Szabadság tér 8-9.	(1)269-0767	
BDTF	Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Földrajz Tanszék	9700	Szombathely	Károly G. tér 4.	(94)313-892	(94)312-248
BGYTF	Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola, Földrajz Tanszék	4401	Nyíregyháza	Sóstói u. 31/b.	(42)341-222	(42)341-202
BKE	Budapesti Közgazd.tud. Egyetem, Gazd.fölldr. és Term.erőf.gazdas. Tsz.	1093	Budapest	Fővám tér 8	(1)217-6706	(1)217-6706

Rövidítés	Teljes név	Ir. szám	Város	Cím	Telefon	Fax
EKTF	Eszterházy K. Tanárképző Főiskola, Földrajz Tanszék	3301	Eger	Leányka u. 6–8.	(36)412-399	
ELTE ÁGF	Eötvös Lóránd Tudományegyetem TTK, Általános Gazdaságföldr. Tsz.	1083	Budapest	Ludovika tér 2.	(1)210-1075	(1)113-5453
ELTE RF	Eötvös Lóránd Tudományegyetem TTK, Regionális Földrajzi Tanszék	1083	Budapest	Ludovika tér 2.	(1)210-1075	(1)134-2577
ELTE TFK	Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanárképző Főisk. Kar, Földrajz Tanszék	1055	Budapest	Markó u. 29–31.	(1)132-2177	(1)269-0807
JGYTF	Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Földrajz Tanszék	6725	Szeged	Szent Ferenc u. 25.	(62)310-122	(62)310-953
JATE	József Attila Tudományegyetem TTK, Gazdasági Földrajzi Tanszék	6722	Szeged	Egyetem u. 2.	(62)310-011	(62)312-921
JPTE ÁTF	Janus Pannonius Tudományegyetem TTK, Ált. Társad. Földr. és Urb. Tsz.	7624	Pécs	Ifjúság u. 6.	(72)327-805	(72)327-805
JPTE RTF	Janus Pannonius Tudományegyetem TTK, Reg. Társadalomföldrajzi Tsz.	7624	Pécs	Ifjúság u. 6.	(72)327-805	(72)327-805
KLTE	Kossuth Lajos Tudományegyetem TTK, Társadalomföldrajzi Tanszék	4010	Debrecen	Egyetem tér 1.	(52)316-666	(52)319-008
KPM	Kiss Pál Múzeum	5350	Tiszafüred			

A kutatási témák jellegénél alkalmazott rövidítések, megnevezések:

OTKA	Országos Tudományos Kutatási Alap
OKTK	Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások
kmb	külső megbízási munka
EU	Európai Unió által támogatott kutatás
DFG	Deutsche Forschungsgemeinschaft által támogatott kutatás
egyéb	minisztérium, intézet, tanszék stb. által támogatott vagy egyéni kezdeményezésű, többnyire támogatás nélküli (alap) kutatás

Magyarországon is egyre inkább betör a számítástechnika az oktatásba. Manapság ugyan még az iskolák számítógépparkja meglehetősen heterogén képet mutat, de remélhetőleg ez a számítógépek árának drasztikus csökkenése révén a közeljövőben változni fog.

Tőlünk nyugatabbra ez a fajta oktatás már mindennapos. Kiegészíti a tankönyvek anyagát, és a diákok többsége sok esetben szívesebben is tanul a számítógép segítségével, így játszva sajátítják el a tananyagot. Jellemző, hogy Amerikában erre már külön kifejezést is kreáltak: edutainment, az education (oktatás, nevelés), és az entertainment (szórakozás) szavakból összerakva.

Az Elektronikus Atlaszok egy most induló digitális térképsorozat, amely az ELTE TTK Térképtudományi Tanszéke, a Cartographia Kft. és a Rudas & Karig Kft. közös együttműködésében készül el. A fejlesztők elsősorban a földrajzot tanulókat és tanítókat igyekeznek megcélozni, de minden a földrajz iránt kicsit is fogékony felhasználó is sok haszonnal forgathatja.

A sorozat első tagja, egy politikai és gazdasági Világatlasz, ez év végén fog a piacra kerülni. A jövőben ezt további kötetek fogják követni, mint például Magyarország gazdasági atlasza, Világörökségek, Természetvédelem, Gazdasági régiók stb.

Az Elektronikus Atlaszok adattartalma több síkú. Nemcsak térképi grafikus adatokat tartalmaz, hanem az egyes térképi objektumokhoz (országok, szövetségi államok, városok) numerikus, szöveges adatok tartoznak, de opcionálisan multimédia is. A térképi objektumokból csoportokat képezhetünk, és a csoportok elemeinek adatait összegezhethetjük vagy összehasonlíthatjuk. A numerikus adatokból statisztikai diagramok, illetve táblázatok készíthetők. A térképekből, adatokból és statisztikákból egy kézikönyv állítható össze, amelyet lemezre elmenthetünk és kinyomtathatunk.

A térképen 192 ország és további 54 külbir-
tok, gyarmat, társult állam stb. több mint 4000 települése található meg. Minden országhoz

mintegy 160 féle numerikus és 20 féle szöveges adat tartozik.

A termék ugyan képes kihasználni a multimédia (kép, hang, video) lehetőségeit, de mivel a vélhető felhasználói kör hardver-adottságai korlátozottak, ilyen adatokat nem tartalmaz, csak a felhasználó vehet fel, és fűzheti hozzá azokat a térképi objektumokhoz kedve szerint. A későbbiekben tervezett CD-s változatok már igazi multimédia termékek lehetnek, ha a CD-meghajtók széles körben elterjedtebbek lesznek hazánkban.

Miért jobb?

Digitális atlaszok már jó néhány éve kaphatók a piacon, az ismertebbek pl. a PC Globe, a Global Explorer, illetve a National Geographic Picture Atlas of the World. Ezek, illetve az ehhez hasonló termékek is a nagyközönséghez szólnak, de „filozófiájuk”, technikai megvalósításuk színvonala igencsak eltérő. Egyikük-másikuk vagy a térképet vagy az adatokat hanyagolja el, de mindenképpen legnagyobb hátrányuk, hogy nem magyar nyelven beszélnek.

Az Elektronikus Atlaszok sorozatban mind a térkép, mind az adatok azonos hangsúlyt kapnak, de kétségtelenül a térkép az – és azon belül is a nevek megírása –, amelyben, hasonló társaihoz képest, többet-jobbát próbál nyújtani:

1. Legfontosabb erőnye a karakterhelyes földrajzi nevek alkalmazása. Egy hagyományos atlaszban alapkövetelmény, hogy egy földrajzi név az adott ország által használt formában kerüljön fel a térképre (ez alól kivételt képeznek a nem-latin betűket használó országok). Bár a hagyományos atlaszok területén is található jó néhány (elsősorban amerikai) kiadvány, ahol az elv megvalósítása hagy kívánnivalót maga után, de a digitális atlaszokban még a rászteres megoldások esetén sem fordítottak erre a nagyon fontos kérdésre sok figyelmet. Itt már az is pozitívumnak tekinthető, ha nem álltak meg az angol abc karaktereinél, de olyan digitális atlasz még valószínűleg nem jelent

*Rudas és Karig Kft., 1025 Budapest, Szalonka út 5.

**ELTE TTK Térképtudományi Tanszék, 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

meg, ahol Győr jól lett volna írva (a maximum az Gyôr, de az általános inkább a Gyor).

Az Elektronikus Atlaszok ezt a problémát teljes egészében megoldja. Nemcsak egyes, esetleg csak egy országban használt latin karakterek (pl. ã, â, ø, î stb.), hanem az egyébként csak átirásokban (arabról, egyéb távol-keleti nyelvekről) szereplő karakterek (ā, ū) is megjelennek mind a képernyőn, mind nyomtatáskor.

2.. A földrajzi nevek elhelyezése a legnagyobb mértékben igazodik a hagyományos térképekhez, egymást nem fedik le még kis nagytasokban sem. Bizonyos esetekben egyes földrajzi nevek ferdén is megírhatók (pl. folyók esetében).

3. A településnevek kategorizálása teljes egészében megfelel a Kartográfia Vállalat 1992-ben kiadott Földrajzi Világatlaszának, ami azt jelenti, hogy az eltérő lélekszámú települések eltérő jelöléssel, illetve betűnagysággal jelennek meg.

4. Az atlasz naprakész térképi információkat tartalmaz. Természetesen bizonyos szituációkban naprakésznek lenni már nem is egyszerű, gondoljunk csak pl. Jemen helyzetére (néhány évvel ezelőtt Dél-Jemen és Észak-Jemen egyesült, majd most háborús helyzet alakult ki és talán ismét szétváltnak), vagy Jugoszláviára (Macedónia, Bosznia-Hercegovina önálló ország-c vagy sem), vagy akár a palesztin-izraeli közeledés látható jeleire (Gázai övezet, Ciszjordánia).

5. Minden egyes földrajzi név magyar nyelven, illetve az ENSZ földrajzi nevek helyesíráásával foglalkozó csoportja ajánlásainak megfelelő. Ha egy településnek hagyományos okokból több neve is szerepel a magyar térképeken, akkor ezek mindegyike, de elsőnek következésképpen a kartográfiában elfogadott elvek szerint az adott ország nyelvén szerepel, pl. Wien (Bécs), Cape Town (Fokváros).

Különösen nagy jelentőséggel bír ez a magyar megírás az egyéb földrajzi nevek esetében (vízrajzi és domborzati nevek).

6. A kurzor folyamatosan kijelzi az aktuális pont földrajzi koordinátáit (perc pontossággal), illetve azt is, hogy mely ország területén járunk éppen.

7. Két tetszőleges pont között, illetve általunk megrajzolt sokszög vonal mentén földrajzi távolságmérés végezhető. Az eredményül kapott hossz valódi gömbi távolság.

8. Magyar nyelvű, ami nélkülözhetetlen ah-

hoz, hogy a magyar oktatásban eredményesen használható legyen.

9. A fejlesztők folyamatos kapcsolattartásra törekednek a földrajzoktatással, hogy a lehető legnagyobb mértékben kielégíthessék igényeiket.

Microsoft Windows alatt

Az Elektronikus Atlasz a manapság legelterjedtebb operációs rendszer és grafikus felhasználói felület, a Microsoft Windows alatt futtatható. Azok számára, akik már valamennyire is ismerősen mozognak a Windows világában, ismerős kép tárul fel az elindítás után.

A megnyíló Elektronikus Atlasz ablakban menü található, amely segítségével a program funkciói elérhetők. A menü alatt két eszközsáv is található, amely a menüből indítható funkciók gyors végrehajtását teszi lehetővé. Az ablak alsó részén pedig egy állapotosáv a program állapotát tükrözi. Például itt láthatjuk, hogy az egér kurzora a térkép milyen koordinátájú pontja fölött, illetve mely ország határain belül helyezkedik el. Szintén a funkciók gyors elérését teszi lehetővé az egér jobb oldali gombjának lenyomására számos helyen megjelenő legördülő menü, amely sok esetben az egérkurzor pozícióját is felhasználja a funkció végrehajtásakor (pl. nagyítás esetén a térképnek az a pontja kerül az ablak középpontjába, ahol az egér kurzora áll).

Sok esetben használhatjuk a Windows által támogatott vágólapot, amelyre pl. térképet másolva, azt más programokba beragaszthatjuk.

Csoportok

Az Elektronikus Atlasz egyik legfontosabb fogalma a csoport. A térképi objektumokból csoportokat készíthetünk, de a csoportok csak egynemű objektumokból állhatnak (pl. országok). A térkép automatikus színezése, az adatlap adatai és a statisztikai diagramok összeállítása ezen csoport elemeinek adatai alapján történnek. A csoport minden elemének van adatlapja, de magának a csoportnak is. Ez utóbbi vagy az elemek adatainak összegzése, átlagolása stb. alapján készül el, vagy ún. előre definiált csoportok esetén magának a csoportnak van külön adatlapja. A csoportoknak két főbb típusa

sa van: a felhasználó által létrehozott és az előre definiált csoportok. Ez utóbbiak a program részét képezik, a felhasználó nem módosíthatja azokat. Ezek között vannak földrajzi csoportosulások (piros színnel vannak jelölve). Ilyenek:

Európa országai

Afrika országai

Közel-Kelet országai

Távol-Kelet országai stb.

Valamint egyéb (gazdasági, katonai stb.) csoportosulások (kék dőlt betűvel vannak írva). Ilyenek:

ENSZ

NATO

OPEC

Európai Unió stb.

A felhasználó által készített csoportok (zöld aláhúzott betűkkel) módosíthatók vagy törölhetők is.

Egy csoport lehet egy másik csoport eleme, de önmagáé nem. A csoportokat kombinálni lehet a halmazelmélet műveletei szerint:

1. A unió B, azon elemek összessége, amelyek vagy az egyik vagy a másik csoportban benne vannak;

2. A metszet B, azon elemek, amelyek mind az egyik, mind a másik csoportban benne vannak;

3. A vagy B, azon elemek, amelyek vagy az egyik vagy a másik csoportban benne vannak, de mindkettőben egyszerre nincsenek benne;

4. $A = B$, A csoport elemei legyenek azonosak B csoport elemeivel;

5. $A - B$, azon elemek, amelyek A csoportban benne vannak, de B csoportban nincsenek;

6. $B - A$, azon elemek, amelyek B csoportban benne vannak, de A csoportban nincsenek.

A csoportba grafikus úton is fel lehet venni elemeket vagy törölni azokat a térképen kiválasztva. Ebben az esetben, ha az elem már szerepel a csoportban, azt kitörli, ha még nem, felveszi. A grafikus szerkesztés másik módja, hogy kijelölve egy területet a térképen, az abba eső elemek bekerülnek a csoportba. Természetesen csak azok az elemek kerülhetnek be, amelyek a csoport típusának megfelelnek. Így egy városokból álló csoportba ország nem kerülhet be.

Térképek

A világtatlaszban összesen kilenc térkép szerepel. Egy áttekintő térkép, amely 1:50 000 000

méterarányú és nyolc részletes térkép, amelyek 1:50 000 000 méterarányú. A nyolc részletes térkép kis eltéréssel a kontinenseknek felelnek meg.

1. Áttekintő világtérkép

2. Európa

3. Afrika és Kis-Ázsia

4. Ázsia, Kis-Ázsia nélkül

5. Észak-Amerika

6. Közép-Amerika

7. Dél-Amerika

8. Ausztrália és Óceánia

9. Antarktisz

A kilenc térképből akármelyiket kiválaszthatjuk. Ezt grafikus úton is megtehetjük az áttekintő világtérképen. Csak rá kell kattintani az egérrel a térkép azon pontjára, amelyiket vizsgálni akarjuk. A program megkeresi, melyik részletes térkép tartalmazza még ezt a pontot, és eszerint választja ki a megfelelőt.

Az áttekintő világtérkép tartalma kicsit eltér a részletes térképektől. A kisebb folyókat nem tartalmazza, és a városok közül is csak a fővárosokat.

A térképeket kicsinyíteni, illetve nagyítani lehet. Nagyításkor a térképen szereplő nevek is nagyobbak lesznek, tehát jobban – vagy egyáltalán – olvashatók lesznek. Nagyítás után a térképnek jelentős része „lelőghat” a képernyőről, ezért szükség esetén a kivágot elcsúsztatható a térkép felületén jobbra, balra, fel, le, illetve az is megadható, hogy a térkép mely pontja legyen a képernyő (vagy ablak) középpontjában.

A térképek tartalmát a felhasználó saját igényeinek megfelelően alakíthatja. Minden egyes ún. rétegen különböző objektumok helyezkednek el. A rétegek ki-, illetve bekapcsolásával az egyes objektumcsoportok megjeleníthetők vagy elrejtethetők.

Az egyes rétegek tartalma:

1. Országhatárok. Ez tartalmazza a 192 ország és 54 külbirtok határvonalait a térképen.

2. Szövetségi államok határai. Ez tartalmazza például az USA és Ausztrália szövetségi államainak határvonalait.

3. Domborzat. A domborzat hat szinten jelenik meg, külön színézéssel. Ezek a szintek: 200–500 m, 500–1000 m, 1000–2000 m, 2000–4000 m, 4000–7000 m és 7000 m alatt.

5. Városok. A városok hat csoportba vannak osztva, úgy mint fővárosok (ebbe a szövetségi államok fővárosai is beletartoznak), 1 millió lakos fölött, 1 000 000–500 000, 500 000–100 000, 100 000–25 000, és 25 000 lakos alatt.

Megjelenésük a térképen is különböző mind jelölésükben, mind nevük betűnagyságában.

6. Fokháló. A hosszúsági, illetve szélességi körök fokbeosztással, 10 vagy 5 fokonként, valamint a Ráktérítő és Baktérítő.

7. Politikai térkép. A politikai térkép rétege egy kissé „kilóg” a többi réteg közül. Ez valójában azt jelenti, hogy míg ezt kikapcsolva az országok alapszíne világos zöld, és erre rétegződnek rá a domborzat, vízrajz stb. színezése, addig a politikai térképet bekapcsolva az országok a program által meghatározott, de a felhasználó által módosítható színnel jelennek meg. A politikai térkép bekapcsolása esetén a többi olyan réteg, amely nem tartozik a politikai térképhez (pl. domborzat), automatikusan kikapcsolódik.

8. Statisztikai térkép. A statisztikai térkép tulajdonképpen még csak nem is külön réteg. Ugyanis a politikai térképet bekapcsolva az országokat az adatbázisban hozzájuk tartozó adatok alapján automatikusan lehet kiszínezni egy szín árnyalataival. Az adatok alapján szimbólumokat is lehet a térképre feltenni. A szimbólumok nagysága reprezentálja az adatok értékét.

Az országok, szövetségi államok neveit, valamint domborzathoz és vízrajzhoz tartozó neveket külön lehet ki/be kapcsolni, tehát lehetőség van arra, hogy például a folyók megjelenjenek a térképen, de azok nevei ne.

A térképen található országokat, szövetségi államokat, illetve városokat egy index alapján meg lehet kerestetni. Kiválasztható, hogy milyen objektumot (országot, várost stb.) akarunk keresni, valamint az, hogy mely térképeken. A program összeállít egy listát, és ebből a listából lehet válogatni. Ha a lista egy elemét kiválasztottuk, kapunk egy felsorolást, hogy az mely térképeken fordul elő. Ha például Londont keressük, kiderül, hogy az két térképen is megtalálható: az áttekintő világtérképen, illetve Európa részletes térképén. Ezen túl azt is láthatjuk, hogy a listában kétszer is szerepel a London név, ugyanis az Amerikai Egyesült Államokban is található egy London nevű hegység.

A térképen két pont távolságát, illetve több pont által meghatározott útvonal hosszát meg tudjuk mérni. A távolság a térképi vetületeknek megfelelően és légvonalban értendő.

Az adatbázis és a térkép kapcsolatban áll egymással. Az adatbázis numerikus adatai alapján a térképre szimbólumokat rakhatunk fel, illetve a térképet az adatok alapján színezhetsük ki.

A domborzat és vízrajz színezéséhez, valamint az adatok alapján történő automatikus színezéshez és a szimbólumok nagyságához jelmagyarázatokat is megjeleníthetünk a térkép mellé.

Adatok

Az egyes térképi objektumokhoz öt típusú adat tartozhat.

1. Hagyományos szöveges-numerikus adatok

2. Jegyzet

3. Kép

4. Video

5. Hang

A szöveges és numerikus adatok úgynevezett adatlapon jelennek meg, és ezek témákra vannak osztva. Az adatlap a térképi objektum nevével kezdődik. Ország esetén ezt követi a nemzeti zászló és az ország kontúrvonalja, a jelentősebb városokkal. Városok esetén ez utóbiban maga a város ki van emelve. Ezután következnek sorrendben a témák, és azon belül az egyes adatok. (A téma címke után a témába tartozó adatok címkéje, majd maga az adat.)

Egyes numerikus adatok diagramok formájában jelennek meg. Például a népességadatok (népesség, népsűrűség, népességnövekedés) több évre is meg vannak adva, ezeket a program diagramon ábrázolja.

Az adatlapot tetszés szerint lehet konfigurálni, aszerint, hogy az adatok közül mit akarunk látni, és mit nem. Az adatokon kívül a téma címkéket, az országzászlót stb. is ki tudjuk kapcsolni, ha nem vagyunk kíváncsiak rá. Az olyan adatoknál, amelyek diagram formájában jelennek meg, ki tudjuk kapcsolni a diagramot, hogy az adatokat felsorolásszerűen láthassuk.

Az egyes témákra keresni tudunk. A program ekkor adatlapnak azt a részletét mutatja meg, ahol a téma címkéje, vagy a témába tartozó első adat szerepel.

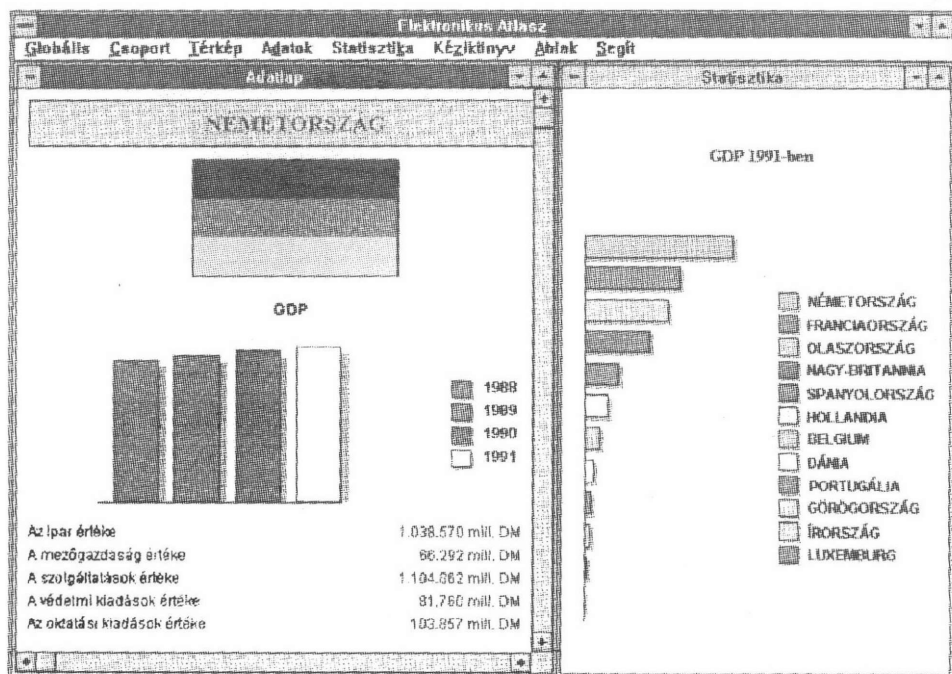
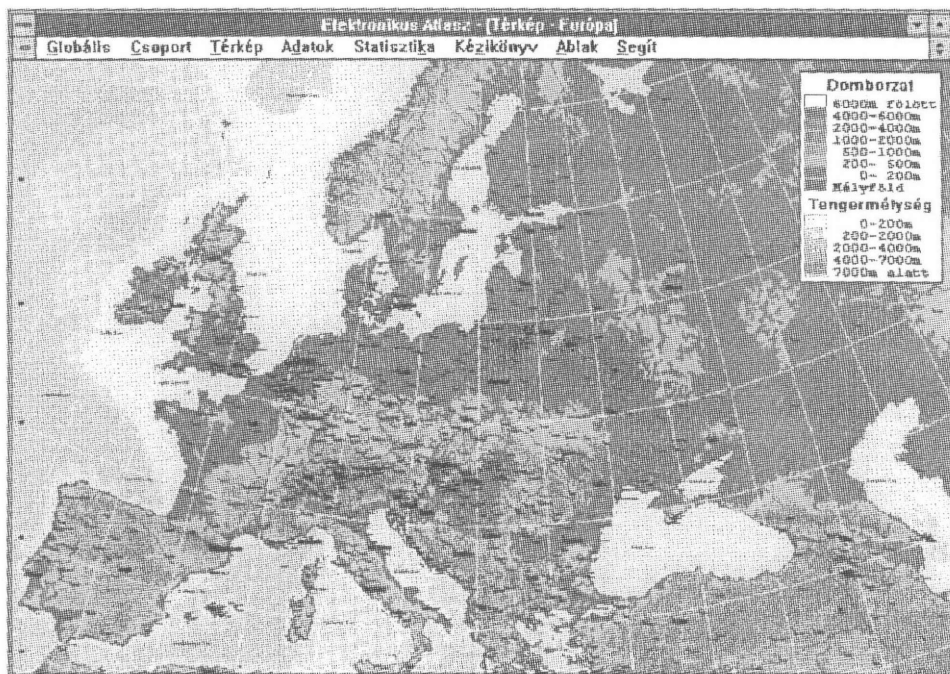
Az országokhoz tartozó témák:

1. Általános adatok (főváros, államforma, terület stb.)

2. Társadalom (etnikai csoportok, hivatalos nyelvek, vallások, politikai pártok stb.)

3. Demográfia (népesség, népességnövekedés, népsűrűség, férfiak és nők száma és aránya stb.)

4. Gazdaság (valuta, GDP, ipar, mezőgazdaság, szolgáltatásipar stb.)

5. Energiaforrások (elektromos energia, szén, kőolaj, földgáz, termelés, tartalékok stb.)

6. Oktatás (általános, középiskolai és egyetemi oktatás, diákok, tanárok száma és aránya stb.)

7. Egészségügy (kórházak, gyógyszertárak, orvosok, fogorvosok száma és aránya stb.)

8. Turizmus (vízum, higiénia, időjárás, légitársaságok, turisták száma stb.)

9. Közlekedés (személy- és tehergépkocsik száma, utak hossza stb.)

Diagramok az országok adatain:

1. Népeség (5 év adatai)

2. Népeségnövekedés (4 adat)

3. Népsűrűség (5 év adatai)

4. Férfiak és nők aránya életkoronként (10 év alatt, 10–19, 20–29 év között stb. és 70 év felett)

5. Férfiak és nők száma életkoronként (10 év alatt, 10–19, 20–29 év között stb. és 70 év felett)

6. Népeség eloszlás életkoronként (10 év alatt, 10–19, 20–29 év között stb. és 70 év felett)

7. GDP (4 év adatai)

8. GDP-növekedés (3 adat)

9. Egy főre eső GDP (4 év adatai)

10. Ipar, mezőgazdaság és szolgáltatóipar aránya a GDP-ben.

Városokhoz tartozó témák:

1. Általános adatok (lélekszám stb.)

2. Időjárás (csapadék, hőmérséklet stb.)

Diagramok a városok adatain:

1. Átlagos csapadékmennyiség (január–december)

2. Középhőmérséklet (január–december)

3. Legmagasabb hőmérséklet (január–december)

Az adatok között szerepelnek a valutaárfolyamok is. Két országot kiválasztva, valutája között átszámítást végezhetünk. Mivel a valutaárfolyamok gyakran változnak, lehetőség van az árfolyamok szerkesztésére is.

Az adatlapon szereplő szöveges adatokon kívül minden egyes országhoz, szövetségi államhoz és városhoz egy-egy jegyzetet készíthetünk. Ezenkívül ún. multimédia-adatok is tartozhatnak a térképi objektumokhoz. Azért csak feltételesen, mert a program indulásként nem tartalmaz ilyen adatokat, azonban a felhasználónak lehetősége van egy objektumhoz több kép-, hang- és videofelvétel hozzáfűzésére. Minden képnek, hangnak és videónak megadhatunk egy címet. A már felvett multi-

média-adatokat természetesen törölhetjük is, ha már nincs szükségünk rájuk.

Statisztika

Az adatlapon szereplő numerikus adatok alapján statisztikai diagramokat és táblázatot készíthetünk. Így ötféleképpen jeleníthetjük meg azokat:

1. Táblázat

2. Tortadiagram

3. Oszlopdiagram

4. Sávdiaagram

5. Léptethető sávdiaagram

A táblázat esetén a térképi objektum adatai egy-egy sorban szerepelnek. Az első oszlop az objektum nevét tartalmazza. Egy-egy oszlopban a különböző objektumok azonos adatai vannak. Ahogy az adatlapon is meg lehet szűrni az adatokat, itt is lehetőség van erre: kiválaszthatjuk, mely adatokat akarjuk látni.

A táblázatban mindig az egyik oszlop az aktív. Ez azt jelenti, hogy amikor diagramot jelenítünk meg, ezeket az adatokat fogja mutatni.

Az adatokat növekvő és csökkenő sorrendbe lehet rendezni, valamint eszerint színezni is lehet.

Ha sok adatot akarunk összehasonlítani, a diagramok tortaszeletei, oszlopai vagy sávjai túlságosan keskenyek lesznek ahhoz, hogy az egész diagram látható legyen. Ebben az esetben leginkább a léptethető sávdiaagram alkalmas az adatok megjelenítésére. Ekkor ugyan nem látható együtt az összes adat, de a diagram képernyőről „jelölő” része lapozással láthatóvá válik.

Kézikönyv

A kézikönyv olyan lehetősége a programnak, amellyel egy kiadványszerkesztő programhoz hasonlóan a térképekből, adatokból és statisztikákból dokumentumot tudunk készíteni.

A dokumentum oldalakkól áll, amelyeket egyesével láthatunk a képernyőn. Az oldalakon négyzetes területeket, ún. kereteket jelölhetünk ki, ahová egy térképet, diagramot stb. ragaszthatunk be. A kereteket tetszés szerint lehet mozgatni és méretüket megváltoztatni.

Minden keretnek lehet keretvonala és háttérszíne vagy háttérmintázata. Ezeket a felhasználó

lő tetszés szerint módosíthatja. Az is megadható, hogy a keret átlátszó és keretvonal nélküli legyen. Amennyiben jegyzetet ragasztunk be, megadható milyen fontkészlettel írja azt ki és balra, jobbra vagy középre legyen-e a szöveg igazítva.

Az egy oldalon lévő keretek egymásra lóghatnak, eltakarhatják egymást. Ezért a kereteket egymás fölé vagy egymás alá lehet rendezni. Ezzel a funkcióval a felhasználó határozhatja meg melyik keret takarja le a másikat.

GEOGRÁFIA ÉS MŰVÉSZET SIVATAGI TALÁLKOZÁSA GONDOLATOK EGY SZAHARAI FOTÓKIÁLLÍTÁS KAPCSÁN*

DR. SZABÓ JÓZSEF**

Amikor néhány hete elért a megtisztelő felkérés, hogy *Antall Péter* szaharai fotókiállításának megnyitásaként rövid bevezetőt mondjak, három olyan egymáshoz is kapcsolódó gondolatkör merült fel bennem, amelyeknek érzésem szerint mindenképpen hangot kell adni e szokványosnak semmiképp sem nevezhető alkalom kapcsán. A tény, hogy a kiállításra a Magyar Földrajzi Múzeumban kerül sor, szinte jelképesen is egybefogja ezeket a gondolatköröket. Az intézmény nevének ugyanis mindhárom tagja – MAGYAR FÖLDRAJZI MÚZEUM – egyenként is lényegi kapcsolatba hozható a kiállítás tárgyával és mondanivalójával.

A dolgok középebe vágva: a kiállítás témája alapvetően FÖLDRAJZI. Földünk egyik legkülönlegesebb – nekünk, a ciklonok járta mérsékelt övben élő magyaroknak kétszeresen is különleges – tájtípusát mutatja be a művész optikáján keresztül. A *Szahara* földkerekség legnagyobb, s talán mondható, legklasszikusabb sivataga. Hiszen Európa-méretű kopár kő-, homok- és agyagvilága a piramisok építése óta államok, kultúrák és civilizációk félelmetes gátjaként húzódott az oikuméné határán. Riasztotta és távol tartotta az embert, s ha az kíváncsiságtól hajtva, olykor be is hatolt a számára az életfeltételek minimumát sem nyújtó magános világba, megtelepedni csak kivételesen tudott. Nem csoda hát, hogy a *Szahara* belsejének terjedelmes részei a földkerekség utolsó fehér foltjai közé tartoztak. Egyre korszerűsödő technikával felszerelt expedíciók százainak köszönhető – a *Szahara* topográfiai megismerésén túl – azoknak a sajátos természeti folyamatoknak a rekonstruálása, amelyek meghatározták a jellegzetes sivatagi tájképek fő vonásait. Azokat a tájakét, ahol a felszínfejlődés extrémításairól nemcsak évtizedes kocsinyomok, hanem több évezredes szabadtéri sziklarajzok, s az emberi civilizációval egyidős fáraópiramisok mellett – a meghívók fedelét is díszítő – természet alkototta sziklapiramisok ezrei árulkodnak.

A kiállítás képeinek többsége a *Szahara*

szélsőséges, magsivatagi tájaira kalauzol bennünket. Fotóival *Antall Péter* kilép a *Nílus* ajándékeként virágzó egyiptomi folyóvölgy mind nagyszerű kulturális emlékei, mind megkapó, zöldellő kertjei révén méltán csodált, és sok albumból visszaköszönő jól ismert világából. Eljut a Líbiai-sivatagba és túlmege a „*New Valley*” ma már aszfaltozott utakon is elérhető, de sok részletében még mindig romantikus oázisain, hogy két hét alatt körbejárja a *Keleti-Szahara* csaknem Svájc méretű, még napjainkban is rosszul ismert, helyenként 400 méteres függőleges homokkőfalakkal őrzött kietlen fennsíkját – a *Gilf Kebirt*. Elhozza képeivel e roppant sziklafalak sivatagi lepusztulásának különleges formáit, a mérhetetlen lassúsággal hátráló fennsíkperemtől elváló, és önálló piramisokká alakuló tanúhegyeit. Benéz lencséjével a fal hasadékaiba és barlangjaiba, módszeresen végigfotografálva a pleisztocén pluviális időszakokban itt élő népek művészi sziklarajzait a *Vadi Szurában*. Ellátogat a fennsíki titokzatos északi völgyeibe, ahol a *Vadi Abd el Melik* és a *Vadi Talha* az évtizedes esőszünetek ellenére a sivatagi akácok (talha, szajla) élénkzöld, apró ligeteit rejti. Hullámvasútszerű útján keresztezi a *Líbiai-sivatag* Nagyhomoktengerének óriási seif dűnéit, megőrökíti a *Farafra* környéki *Fehér-sivatag* alkonyati fényben álló, szédítő krétatornyait, s a sivatagi dőlben rátaal az erre járó expedíciók gyakran emlegetett tájékozási pontjára, az egyre fogyatkozó számú, törött cserépkorsóval övezett híres tanúhegyre, az *Abu Ballaszra*.

Rövid és nem teljes felsorolása ez annak, amit a fotók elhoztak és bemutatnak nekünk a *Szahara* világából.

A képek tematikai válogatása, sőt azok sorrendje sem véletlenszerű. *Antall Péter* hosszabb és többszöri egyiptomi tartózkodásának kéthetes expedíciója – ahonnan a képek túlnyomó többsége származik – 1993 márciusában jórészt neves elődök nyomdokain járt. Öröm, hogy ezek közülök kiemelt hely illeti a *Szahara* legjelesebb magyar utazóját, *Almásy Lászlót*, s

*Elhangzott 1994. január 27-én, az érdi Magyar Földrajzi Múzeumban, *Antall Péter* „*Almásy László* nyomában a Szaharában” című fotókiállításának megnyitóján.

**KLTE Természeti Földrajz Tanszék, 4010 Debrecen, Pf.: 9.

külön öröm, hogy e képek jó része *Almásy* legeredményesebb sivatagkutató expedíciójának hatvanéves évfordulóján készült.

S most érkezünk el a második olyan gondolatkörhöz, amit a Magyar Földrajzi Múzeum most nyíló kiállításán érintenünk kell. Itt, a MAGYAR felfedezők és utazók teljesítményeit először és gazdagon illusztrálva bemutató múzeumi termék szomszédságában ezúttal is emlékeznünk kell arra az *Almásy Lászlóra*, aki 1926-tól a második világháború derekáig valóságos megszállottként, minden anyagi áldozatot vállalva kutatta a *Szahara* keleti részének még jórészt ismeretlen vidékeit. *Almásy* tevékenysége hosszú ideig nem kapott megfelelő méltatást. Ezért különleges öröm, hogy a múzeum vezetése, és személyesen Kubassek János felvállalta az *Almásy*-emlékek gyűjtését, s így remélhető, hogy születésének közelgő centenáriumán már részletes és hiteles kép rajzolható a *Szahara* magyar szerelméről. *Almásy*, aki afrikai vadászcsoporthoz vezetése és gépkocsik sivatagi tesztelése közben érett autodidakta geográfussá, legeredményesebb expedícióját 1933-ban vezette. Ennek volt döntő része abban, hogy neve – a legutóbbi évekig gyakran idézve – bekerült a *Szahara* földrajzi irodalmába. Még *Schiffers* háromkötetes nagy Szaharamonográfiája (1973) is tucatnyi helyen hivatkozik rá. A szaharai kutatások másik idézett magyar geográfusa *Kádár László*, akit *Almásy* annak idején egyik útitársául választott, s akinek a *Líbiai-sivatag* homokformáiról – mindekelőtt a hosszanti buckákról – írt, Angliában megjelent tanulmánya, valamint a *Gilf Kebir* olasz folyóiratban közzét leírása a nemzetközi visszhang alapján ugyancsak elhagyhatatlan darabja a *Szahara* és a futóhomok-mozgás kutatástörténetének.

A harmadik gondolat, amit röviden említeni kívánok talán leginkább a kiállítás helyszínének MÚZEUM jellegéhez köthető. Mert talán éppen a földrajzi múzeum falai között és éppen egy művészi fotókiállítás alkalmával érdemes emlékeztetni arra a ma ritkán emlegetett tényre, hogy tudományunk, a geográfia és a művészetek mostani találkozása mennyire nem előzmények nélküli. A geográfia egyik legfontosabb tudományos kategóriája, amelynek kutatása a földrajznak hagyományosan egyik központi célja és feladata: a földrajzi táj. Vizsgálata ma korszerű természettudományos módszerekkel, részletező analízis segítségével történik. Az ér-

zékszerveink előtt megjelenő és esztétikai értékeket is magukba foglaló földrajzi tájakat a részletes, társadalmilag is hasznosítható értékelés érdekében a tájalkotó tényezők sokaságára bontva elemzi a kutató, hogy utána a nyert egzakt adatok felhasználásával alkothasson olyan, némileg absztrahált összegzést, illetve szintézist, amelyből a tájban gazdálkodó ember saját céljaitól függően kiemelheti a számára legfontosabb, az esetek többségében mennyiségiileg is megragadható jellemzőket.

A modern táj kutatás megjelenésének azonban értelemszerűen elemi előfeltétele volt, magának a tájfogalomnak a megjelenése. S tudományunk és a képzőművészetek történetének párhuzamos tanulmányozása azt mutatja, hogy a természet iránti érdeklődés újraébredésével, a középkor delelőjén, a reneszánsz hajnalán, amikor az ember kilép a súlyos román boltívek alól és a karcsú gótikus templomokból, annyira megragadja a természet szépsége, hogy az művészi ihletet is kelt. Az, hogy egy *Szent Ferenc* gyönyörködik az *Assisi*t övező dombokra hulló napfényben, hogy egy *Petrarca* ámulva áll a *Mont Ventoux* csúcsáról elé táruló panoráma előtt, a művészetben is érezteti hatását. A templomi szentképek tagolatlan aranyháttére kezd részletekre bomlani. Előbb stilizáltan, majd mind valószerűbben jelennek meg azokon a természeti tájak részletei. 1440 körül *Konrad Witz* már egy reális *Genfi-tó* környéki tájat varázsol ecsetjével a genfi Péter-oltárra. *Leonardo* toscanai tájakat, majd *Dürer* középeurópai tájakat fest. A művész öntudatlanul már ekkor megérzi a természeti táj lényegét, ami ezután több százados fejlődés során – egyebek között egy *Alexander Humboldt*t látásmódján át – beszűrődik a tudományba, megjelenik a geográfiában.

A táj tudományos vizsgálata később értelemszerűen távolodik a művészettől, de azért olykor eshetnek még megkapó, s talán gondolatébresztő találkozások. Ugy hiszem ilyen ez a mostani is, amikor *Almásy László*ék nyomában körülvesznek bennünket a *Szahara* különös tájai. Bevezetőm elején ugyan a sivatagok konzerváló hatását hangsúlyoztam, ez azonban nem jelenti a változatatlanságot. Nemcsak a fények és a színek átmenetei keltik itt olykor az élő táj benyomását, de kozmikus méretekben gondolkodva *Madách*nak is igazat kell adnunk:

”Nem érzed—é a lanyha szelletet,
Mely arcodat legyinti s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, hol elszáll.
Egy évben e por csak néhány vonalnyi,
Egy századévben már néhány könyök.
Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved...”

S most mielőtt a képek közelebbi megtekintésére invitálnám önöket, befejező szavaimmal szeretném megköszönni **Antall Péter**nek, hogy elhozta felvételeit, hogy az esztétikum, és

a geográfikum együttes megközelítésével láthassuk az óriási *Szahara* néhány megkapó részletét. Köszönetem, köszönetünk szól természetesen a Magyar Földrajzi Múzeumnak és munkatársainak is, akik rendszeresen vállalják, hogy sok fáradság árán is feltárják a szakemberek és a geográfia iránt érdeklődő szélesebb közönség előtt tudományunk egy-egy olyan fejezetét vagy történetének egy-egy olyan szeletét, amellyel különben kevésbé foglalkozunk, esetleg méltatlanul elfeledünk.

KRÓNIKA

DR. BERÉNYI ISTVÁN HATVAN ÉVES

1994 augusztus 24-én töltötte be 60. életévét **dr. Berényi István** professzor, a földrajztudományok doktora, a Magyar Földrajzi Társaság társelnöke, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének igazgatója.

Berényi István 1957-ben szerzett földrajz-történelem szakos középiskolai tanári diplomát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd hét éven át a kiskőrösi Petőfi Sándor Gimnáziumban tanított. Már ifjú tanár korában foglalkozott tudományos kutatómunkával, aminek eredményeként hamarosan elkészítette egyetemi doktori disszertációját.

Aspiránsként került az MTA Földrajztudományi KutatóIntézetéhez (1965), ahol később a Gazdaságföldrajzi Osztály munkatársaként főként agrárföldrajzi kutatásokkal foglalkozott. 1970-ben kandidált, majd Humboldt-ösztöndíjasként két évet töltött a nyugat-németországi Bonn–Bad Godesbergben, ahol elsajátította egy új kutatási irányzat, a szociálgeográfia alapjait és vizsgálati módszereit.

Hazatérése után az **Enyedi György** professzor vezetésével folyó terület- és településföldrajzi kutatásokba kapcsolódik be, melyek során – a szociálgeográfia eszköztárának alkalmazásával – figyelemre méltó eredményeket ér el egy-egy térség, illetve település társadalmi struktúrájának feltárásában.

1984-ben lesz az újjászerveződő Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály vezetője. Energetikus szervezőmunkájának nagy része van abban, hogy ekkortól hódítanak teret az osztályon azok az új kutatási irányzatok, amelyek a 90-es évek elején hazai és nemzetközi elismerést váltottak ki (pl. etnikai földrajz, politikai földrajz stb.).

1988-ban védi meg akadémiai doktori értekezését, ami az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdéseinek első korszerű hazai összefoglalója.

Berényi professzor 1991-ben lett a Földrajz-

tudományi Kutató Intézet igazgatója, három évre szóló megbízását az Akadémia főttkára 1994-ben – az intézeti kollektíva egyetértésével – újabb három évre meghosszabbította.

Szélelkörű nemzetközi szakmai ismertséget eredményező kutatói tevékenysége mellett **Berényi** professzor aktívan részt vesz a felsőoktatásban: évekig tanított a Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetében, több éven át vendégprofesszora volt a müncheni, klagenfurti, majd bécsi egyetemnek. Emellett időt szakított arra is, hogy szerkessze Magyarország 1989-ben megjelent új nemzeti atlaszána Mezőgazdaság és élelmiszeripar c. részét, továbbá a Magyar Földrajzi Társaság Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Szakosztályának vezetőjeként gondoskodik a legújabb kutatási eredmények széleskörű megismertetéséről.

Dr. Berényi István eddigi munkásságát három könyv, számos könyv részlet, több tucat magyar és idegennyelvű tudományos cikk jelzi. Szakértelmét a geográfusok több hazai és nemzetközi szakbizottságba való beválasztásával ismerik el: az MTA Földrajzi Tudományos Bizottságának elnöke, a TMB Földrajzi–Meteorológiai Szakbizottságának tagja, az Institut für Länderkunde (Lipce) Nemzetközi Kuratóriumának tagja, több tudományos szakfolyóirat szerkesztő bizottságának tagja stb.

Szerteágazó tevékenységéért Széchenyi-díjban, a Pro Geographia és a Munka Érdemrend ezüst fokozata kitüntetésekben részesült.

Hatvanadik születésnapjának betöltése alkalmával Társaságunk és a hazai földrajzosok közösségének nevében jó egészséget és további szakmai sikereket kívánunk neki, és reméljük, hogy még hosszú időn át fogja betölteni a Magyar Földrajzi Társaság társelnöki tisztségét, amivel régóta kívívta valamennyi tagtársunk tiszteletét és megbecsülését.

Dr. Tiner Tibor

DR. FRISNYÁK SÁNDOR KITÜNTETÉSE

Dr. Frisnyák Sándor kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár hatvanadik születésnapja alkalmából – a pályatársak és barátok ünnepi megemlékezésén túl – kitüntetések is kaptak. Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete 1994. évi közgyűlésén az Akadémia egykori elnökéről, gróf **Lónyay Menyhért**ről készült emléklaplakkal ismerték el

tudományos és tudományszervező munkásságát. Három évtizedes felsőoktatásbeli és a történeti földrajz művelésében elért eredményeiért 1994. október 23-án **Göncz Árpád** köztársasági elnök a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjével tüntette ki. **Frisnyák Sándor** kitüntetéséhez szívból gratulálunk és további sok sikert kívánunk.

DR. SÁRFALVI BÉLA KITÜNTETÉSE

A Magyar Köztársaság Művelődési és Oktatási Minisztere az 1995. évi Magyar Kultúra Napja alkalmából **Apáczai Csere János**-díjat adományozott nemzetközileg is elismert kiváló munkásságáért **dr. Sársfalvi Béla** egyetemi tanárnak, a földrajztudomány doktorának.

Dr. Sársfalvi Béla az ELTE Regionális Földrajzi tanszéke oktatójaként sok éves áldozatos munkájával számos kollégánkat indította el pályáján, általános és középiskolai földrajztanárokat és tudományos kutatókat egyaránt.

Tankönyveit, valamint a szakfolyóiratokban – többek között társulatunk lapjában is – megjelent tudományos közleményeit elsősorban az egyetemi és főiskolai hallgatók forgatták és forgatják ma is nagy haszonnal. Társaságunk korábbi (1968–1973) főtítkáráként nagy érdemeket szerzett szakmánk megismeretetésében, előrehaladásában és népszerűsítésében is.

A neves professzor, kutató és tudós kitüntetéséhez jó egészséget és további sikeres alkotómunkát kívánva ezúton gratulálunk.

DR. BALOGH BÉLA ANDRÁS HETVEN ÉVES

Hetven éve, 1925. május 28-án, a Szatmár megyei Gebén (ma Nyírkáta) született századunk egyik legkiválóbb földrajz szakmetodikusa, a földrajztanárképzés kiemelkedő egyénisége. Gyermekéveit Szatmárcsekén töltötte. 1935-ben Debrecenbe költözött a család, s az ifjú **Balogh Béla** a város híres piarista gimnáziumában tanult tovább és tett érettségi vizsgát. 1943-ban iratkozott be a debreceni Tisza István Tudományegyetem bölcsészettudományi karára, történelem-földrajz szakra. Egyetemi tanulmányait a háború viharai egy esztendőre megszakították. 1944 nyarán munkaszolgálatos egyetemi hallgatóként Erdélyben, a Békás-szorosban dolgozott, majd mint levéntéből beöltöztetett katona Ausztriába került. Graznál szovjet hadifogságba került, ahonnan a romániai Iaşiba szállították. 1945. szeptemberében került haza Debrecenbe, ahol folytatta tanulmányait.

Dr. Kádár László professzor hamar felfigyelt **Balogh Béla** tehetségére, szorgalmára, s 1946-ban az Egyetem Földrajzi Intézetében előbb demonstrátorként alkalmazta, majd gyakornokká nevezte ki. Csillagászati földrajzi és vetülettani gyakorlatokat vezetett.

Középiskolai tanári pályafutását 1949-ben Nyíregyházán a Kossuth Gimnáziumban kezdte, ahonnan előbb Egerbe, majd Nagykanizsára került. 1953-ban gyakorló vezető tanári kinevezés kapott Debrecenben, a Fazekas Mihály Gimnáziumban. A gyakorló gimnáziumok átszervezésével 1959 augusztusától a Kossuth Gyakorló Gimnázium lett új munkahelye. Az ott töltött négy év alatt a vezető tanári munka mellett meghívott előadóként a Debreceni Agrártudományi Egyetemen általános gazdaságföldrajzot és Magyarország gazdaságföldrajzát tanította, majd a Kossuth Lajos Tudomány-

egyetemen „A földrajztanítás” c. szakmódszertani előadásokat és gyakorlatokat tartotta. A módszertani kutatást a Fazekas Gimnáziumban kezdte el. Első dolgozata 1958-ban jelent meg. Gyakorlati kísérletei és tapasztalatai alapján készítette el 1963-ban „A tárgyi sajátosságok szerepe a földrajztanításban” c. bölcsészdoktori értekezését.

1963-ban pályázat útján került a KLTE Gazdaságföldrajzi Tanszékére adjunktusi beosztásban. Ott a földrajztanítás módszertanát és gazdaságföldrajzot tanított. Mellette részt vett az Oktatási Bizottság munkájában, s több éven át ellátta a debreceni gyakorló iskolák szakfelügyeletét is. 1963–1973 között előbb a Magyar Földrajzi Társaság Tiszántúli Osztályának titkára, majd megbízott elnöke. 1965–1968 között részt vett a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történelmi Tudományok Osztálya Didaktikai-Metodikai Albizottságának munkájában.

Amikor 1973-ban meghívást kapott a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékére, **Balogh Béla András** már országosan elismert és nagyra értékelt művelője a földrajzpedagógiának és a gazdaságföldrajznak. Nyíregyházán előbb docensként, majd főiskolai tanárként a földrajztanítás módszertanát és regionális földrajzot tanított. Tíz éven keresztül tanszékvezető-helyettesi teendőket is ellátott. Néhány szemeszterben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tartott szakmódszertani kollégiumokat. 1985-ben vonult nyugdíjba, de óradóként tovább dolgozik a KLTE-en és a Svetits Gimnáziumban.

Igen jelentős tudományos-, tantárgypedagógiai kutatómunka fűződik nevéhez. Földrajz

szakmódszertani dolgozatai 1958-tól jelennek meg hazai és külföldi folyóiratokban, gyűjteményes munkákban.

Részt vállalt a nagysikerű „Európa” könyv és számos főiskolai tankönyv (pl. „Általános gazdasági földrajz”, „Kontinensek földrajza” stb.) írásában. Sikeresen szerepelt 1976-ban a középiskolai tankönyvpályázaton, amelynek alapján megbízást kapott a gimnáziumi fakultatív tankönyv és tanári segédkönyv megírására.

Dr. Balogh Béla András igazi nagy pedagógus egyéniség. Tanítómesterei **dr. Szabó István** és **dr. Kádár László** professzorok példáján vallotta, hogy nem szabad túlzottan sokat megtanítani, de a kevesebbet biztosan kell tudni. Ars poeticája: „A biztos ismerethez a szakirodalom sokoldalú és alapos tanulmányozásán át vezet az út”. Ezért rengeteget olvasott, s erre bízta és biztatja ma is tanítványait. Táblai vázlatai, rajzai mindegyike önálló alkotás. Mesteri szinten, tudományos igényességgel mutatta be velük a folyamatok, jelenségek összefüggéseit, rendszerét.

Dr. Balogh Béla András nem tartozik a kiténtetésekkel elhalmozottak sorába. Számára a legfontosabb tanítványai elismerése, de azért otthonában őrizheti a „Szocialista földrajzért” (1969), a „Kiváló Munkáért” (1978), a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Érdemes Dolgozója” (1985) elismerő okleveleket és a „Munka Érdemrend” arany fokozatát is megkapta (1989).

Őszinte szívvel kívánjuk, hogy még nagyon sokáig őrizze meg alkotó kedvét és erejét, taníthassa a jövő nemzedékét a földrajz, a földrajztudomány szépségeire, emberségre és hazaszeretetre. Isten éltesse sokáig!

Dr. Boros László

A HÉVÍZI FELHÍVÁS SZÖVEGE

A Földrajzi Közlemények 1994. 3–4. számában Elnökünk, **dr. Marosi Sándor** beszámolt a

Keszthelyen és Hévízen megtartott **Lovassy Sándor** emlékülésről. Mint az a beszámolóban

elhangzott, az emlékülés résztvevői elfogadták a Balaton-kutatások jövőjét elősegíteni hivatott Hévízi Felhívást. Az alábbiakban közöljük szerkesztőségünkhez eljuttatott szövegét:

Mi, a Lovassy emlékülés résztvevői a Balatonért érzett felelősségünkől vezérelve felhívással fordulunk a hazai Közvéleményhez, az Országgyűléshez, a Kormányhoz, a Balatonért felelősséget érzőkhöz és a magyar tudományos élet munkásaihoz, kibocsátván és nyilvánosságra hozva a

Hévízi Felhívást.

Vállaljuk a balatoni táj neves leíróinak, kutatóinak, fejlesztőinek: *Bél Mátyásnak, gr. Széchenyi Istvánnak, Kossuth Lajosnak, Sziklai Jánosnak, Borbás Vincének, Eötvös Károlynak, Eötvös Lorándnak, id. Lóczy Lajosnak, Cholnoky Jenőnek, Lovassy Sándornak, Entz Gézának, Sebestyén Olgának, Zákonyi Ferencnek* és társaiknak szellemi örökségét.

Valljuk *Eötvös Károly* ma is időszerű gondolatait: „A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkeség a múltból, s ragyogó reménység a jövőre.”

Meggyőződésünk, hogy a magyar tenger és vidéke, mint a múltban oly sokszor, ma is a nemzeti felemelkedés egyik forrásává válhat.

A hazai közélet és a tudomány szerény képviselőiként átérezzük korunk és a ma élő nemzedékek tavunk jövője iránti felelősségét.

Okulva a Magyar Földrajzi Társaság által immár több mint száz esztendeje, 1891-ben megkezdett és közel három évtizeden át eredményesen végzett, világszerte elismerést keltett, az egyetemes tudomány történetében is példaerejű kutatómunka gazdag tapasztalataiból,

javasoljuk

– a régióra vonatkozó, az idők próbáján megmérgetett, a Magyar Földrajzi Társaság által „A Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei” címmel megjelentetett sorozatból kritikai válogatás kiadását, valamint a tájról azóta megjelent művek bibliográfiájának közreadását;

– az interdiszciplináris elveknek megfelelően a tóra vonatkozó, napjainkban folyó sokirányú természet- és társadalomtudományi kutatások végzői és azok irányítói közti együttműködést;

– további viták hatékonyságának, a régió fejlesztésének érdekében, az elért kutatási

eredmények hasznosítása céljából kiadványsorozat folyamatos megjelentetését.

Kérjük a táj lakóit, az üdülőtulajdonosokat, a területért felelős intézményeket, hogy

– vizsgálják felül tennivalóikat;

– a maguk önbecsülésének szellemében is tegyenek meg mindent a Balaton újabb felvirágoztatásáért, a vidék jó hírnevének visszaállításáért, e páratlan nemzeti érték gazdagításáért;

– szorgalmazzák a múlt követésre érdemes hagyományainak folytatását.

Kezdeményezzük, hogy a Kormány, a kormányzati szervek, a Magyar Tudományos Akadémia és intézetei terjesszenek az Országgyűlés elé tervezetet a Balaton régiójára vonatkozó sokoldalú kutatás összefogására, megjelölve a további feladatokat és a szükséges anyagi eszközöket.

Javasoljuk:

– a pénzügyi Kormányzat gondoskodjon arról, hogy a vidéken keletkező hatalmas idegenforgalmi bevétel számottevő részét fordítsák vissza a táj, a környezet és tájképi értékeinek védelmére, infrastruktúrájának fejlesztésére; a Parlament tűzze e kérdést napirendre és a tervek ismeretében biztosítsa a szükséges anyagi fedezetet;

– az új Országgyűlés végre alkossa meg a környezetvédelmi törvényt, amelynek külön fejezete foglalkozzon a Balatonnal és vidékével – s amelyben szigorú szankciók biztosítsák a törvény végrehajtását;

– a vízügyi szervek limitálják a Dunántúli-középhegység területén kiemelendő karsztvíz mennyiségét, szabják meg a nemzeti értéket képező vízkészlet szintjét.

Szükségesnek tartjuk a hévízi gyógyvíz természetes felszín alatti vízgyűjtő területének (hidrogeológiai védőövezetének) vízminőség védelmét. Ezért elengedhetetlen a védőidom kijelölése és annak hatósági védettsége.

A munka összefogására alakuljon Balaton Bizottság, amely a Kormány és a Balatonnal foglalkozó, a témában érdekelt minisztériumokhoz konkrét kutatási javaslatokat ad; figyelemmel kíséri azok eredményeit, kezdeményezi az összgezést és a szükséges intézkedések megtételét.

A Balaton Bizottság a Balatoni Regionális Tanáccsal együtt legyen a tónak és vízgyűjtőjének igazi, elhivatott, felelős gazdája.

Jelen Hévízi Felhívást az emlékülés résztvevőiként megismertük, elfogadtuk és a kiegészítésekkel nyilvánosságra hozzuk.

Ehhez a munkához hívjuk és várjuk a csatlakozókat:

Balaton Bizottság 8380 Hévíz, Pf. 120 vagy
Honismereti Szövetség 1250 Bp., Pf. 23.
címre.

Kelt: Hévízen, 1994. május hó 13. napján

A kezdeményező szervezetek:

Balaton Múzeum, Ciba Hungaria, Hévíz Állami Gyógyfürdő Kórház, Hévíz Város Önkormányzata, Honismereti Szövetség, Keszthely Város Önkormányzata, Magyar Földrajzi Társaság, Pannon Agrártudományi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar.

PRINZ GYULA MELLSZOBRA AZ ÉRDI MÚZEUMKERTBEN

A Magyar Földrajzi Múzeum szoborpanteonja 1993-ban két értékes műalkotással gyarapodott. Az augusztus 20-án felavatott **Teleki Pál** mellszobor után kerülhetett a múzeumkertbe szeptember 18-án az önzetlen, termékeny érdi alkotóművész, **Domonkos Béla** a tudós egyéniségét kifejező mellszobra, mely **Prinz Gyula**ának állít emléket.

Az Érdi Napok eseménysorozata keretében, a várossá nyilvánítás 750. évfordulóján méltó megemlékezésen idézték fel a résztvevők a jeles Ázsia-kutató alakját, és tevékenységét.

A tudományos ülésszak keretében **Marosi Sándor**, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke átfogó, elemző előadásban elevenítette fel a geográfus, **Prinz Gyula** szerteágazó életművét, a Tien-San kutatásban, és a Kárpát-medence tanulmányozásában elért eredményeit.

Előadásában méltatta a földtudományok művelésében és az egyetemi oktatásban is érvényesülő eredeti szemléletmódját, gondolatfelvetéseit. A neves **Lóczy** tanítvány életében akadtak nehéz korszakok, amikor a mellőztetés, és a méltánytalanság elhomályosította valós érdemeit, tényleges teljesítményeit.

Az utókor egyik kései adósságának törlesztéseként kerülhetett sor mellszobrának felavatására. **Harmat Béla** polgármester üdvözlő szavai után **Tardy János**, a Környezetvédelmi- és Területfejlesztési Minisztérium helyettes államtitkára, az Országos Természetvédelmi Hivatal elnöke mondott avatóbeszédet.

Kiemelte **Prinz Gyula** sokoldalúságát, polihisztori alkatát, s hangsúlyozta, hogy a tudós Tien-Sanban készített egyedülálló hegyszerkezeti panoráma-rajzai csak **Cholnoky Jenő** munkáihoz hasonlíthatók. Beszédében utalt arra, hogy **Prinz Gyula** felfedezéseit, kutatómun-

káját napjainkban is számontartják Kazahsztánban és Kirgíziában. Az embert próbáló nehézségeket csak azok tudják igazán értékelni, akik maguk is megismerkednek eredményeikért.

Tardy János kihangsúlyozta, hogy **Prinz Gyula** élete java részét a magyar föld megismerésének szentelte, s munkáinak egyetemessége ettől nem szenvedett csorbát.

Találó megfogalmazása szerint a számítógépekkel nem modellezhetők a tájak anélkül, hogy az azokat feltárók ne járjanak ott. „Biztos vagyok abban, hogy akik felkeresik a geográfia e fiatal, egyedülálló érdi szellemi műhelyét, elgondolkoznak szeretett tudományunk múltján, jelenén, és meghatározó gondolatok fogantatnak meg mindenkiben jövőjét illetően.”, fejezte be szoboravató beszédét a helyettes-államtitkár.

A szoboravatás alkalmából **Marosi Sándor** az Afrikában szerzett maláriában fiatalon elhunyt, biológia-földrajz szakos tanár, **Less Nándor** kandidátus, a KLTE Ökológiai Tanszékének munkatársa szüleinek adta át a posztumusz odaítélt **Teleki Sámuel** érmet, s egyben méltatta az elhunyt kolléga utazásokban gazdag életpályáját.

Az ünnepséget követően a dunakeszi József Attila Művelődési Központ fúvós zenekara adott térzenét az egybegyűlteknak. A Magyar Földrajzi Múzeumban ideiglenes kiállítás nyújtott ízelítőt a gazdag **Prinz**-életműből.

Az eseményen jelen volt a tudós fia, az ugyancsak geográfus végzettségű **iffi. Prinz Gyula** és a **Prinz**-család számos tagja.

A szoboravatásról a napi sajtó és az érdi városi újság is hírt adott.

Dr. Kubassek János

Reguly Antal finn-ugor nyelvész, őshazakutató, az Északi-Ural térképezője munkásságára emlékeztek a születése 175. évfordulója alkalmából rendezett konferencián, Érden a Magyar Földrajzi Múzeumban. Az 1994. szeptember 28-án lezajlott rendezvény résztvevőit **Harmat Béla** polgármester köszöntötte.

A több tudományág képviselőit megmozgató előadói ülés átfogó, bár nem teljes képet nyújtott **Reguly** pályafutásáról, szerteágazó tudományos tevékenységéről.

Szij Enikő egyetemi docens (ELTE) a kéziratok **Reguly**-műveiről és a Finlandiai úti jegyzetek, valamint a földrajzinév-jegyzékek helyzetéről beszélt.

Hudi József, a Veszprém Megyei Levéltár munkatársa **Reguly** utazásainak anyagi finanszírozásáról tartott előadást.

Krizsán László, az MTA Világagazdasági Kutató Intézetének nyugalmazott főtanácsadója **Reguly** és az Afrika-irodalom kapcsolatát tárta fel.

May István kandidátus a Szentpéterváron őrzött **Reguly**-levelekről szólt.

Gábris Gyula tszv. egyetemi docens (ELTE) „Az Északi-Ural térképezője és a térképtudomány” címmel tartott előadást.

Kubassek János múzeumigazgató az 1990. évi sarki-urali magyar-orosz expedíció útját elevenítette fel. Az út során orosz kezdeményezésre magyar és orosz nyelvű emléktáblát helyeztek el a **Reguly Antalt**ról elnevezett, 1711 m magas urali hegycsúcson.

Nagy Nóra tudományos kutató (ELTE) a **Reguly-Baer** levelezés részleteiről adott hírt.

Lázár Katalin (MTA Zenetudományi Intézet) tudományos kutató „**Reguly Antal** és a hanti-manyisi énekek” címmel tartott előadást.

Az előadásokat követően a konferencia résztvevői megtekintették a **Reguly** emlékének tisztelő **Sáfrány József** által a Sarki-Uralban forgatott TV-filmet.

Délután a múzeumkert szoborparkjában bensőséges ünnepség keretében került sor **Domonkos Béla** érdi szobrászművész **Reguly Antalt**ról készített ötnegyedes bronz mellszobrának felavatására.

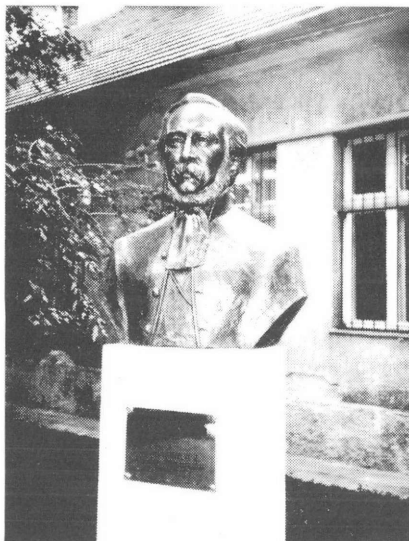
Für Lajos történész, országgyűlési képviselő avatóbeszédében hangsúlyozta: **Reguly** azon magyar világutazók sorába tartozott, akik sajátos, csak a magyar utazókra jellemző okból keltek útra. A reformkor gyermekeként tanult nyelveket, hogy rokon népeket kutathasson fel. Alig négyévnyi utazás eredményeként óriási életművet hagyott hátra.

Marosi Sándor a Magyar Földrajzi Társaság elnökeként méltatta **Reguly** tudományos teljesítményeit, majd átadta a **Teleki Sámuel** érmet **Somogyi Sándornak**, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet ny. tud. tanácsadójának.

A **Reguly**-szobor méltó emléket állít a sok lemondást, nélkülözést megélt, hánnyatott sorsú tudosnak, aki a negyvenedik életévét sem érte meg. Arcvonásain tükröződik az elszántság és az akarat-erő, de érzékelhető a magányosan dolgozó tudós

kiszolgáltatottsága és szomorúsága is. **Domonkos Béla** remekműve nagy tetszést aratott. Az érdi múzeumkert az ő műalkotásainak köszönhetően szinte zarándokhellyé vált. A szobor-panteon látogatói nagyszerű teljesítményeket felmutató és lelkesítő példát adó világjáró tudósainkra gondolva erőt kaphatnak a jelen és a jövő feladatainak megoldásához.

Dr. Kubassek János

RÉTHLY ANTAL (1879–1975) SZOBRÁNAK LELEPLEZÉSE AZ ORSZÁGOS METEOROLÓGIAI SZOLGÁLAT SZÉKHÁZÁBAN

1994. június 23-án idősebb és fiatalabb meteorológusok, köztük szlovák kollégák, a rokon tudományok művelői, geográfusok, geofizikusok, valamint villamosmérnökök, barlangkutatók, orvosok, a budapesti török követség kulturális osztályának képviselője, a **Réthy** család tagjai és sok más érdeklődő – akik, személyesen vagy hírből ismerték azt a meteorológus-klimatológust, aki országosan ismert, jellegzetes alakja volt a magyar tudományos és közéletnek – jelentek meg azon az ünnepi ülésen, amelyet szobrának leleplezése alkalmából rendezett az Országos Meteorológiai Szolgálat és a Magyar Meteorológiai Társaság.

Mint egyetemi oktató, utazó, tudományos szervező-kutató, a meteorológiát a legkülönbözőbb szinteken népszerűsítő szakíró és a közéletben a szakmát a legváltozatosabb területeken harcosan képviselő vezető szakember kitörölhetetlenül beírta nevét a magyar tudományos életbe. Pályafutásának részleteit **dr. Zách Alfréd**, az OMSz nyugalmazott igazgatója ismertette a megjelentek előtt. Ezután került sor **Réthy Antal** bronzba öntött fejszobrának, **Csúcs Ferenc**, a ma 90 éves művész hatvanas éveiben megmintázott alkotásának leleplezésére. Rövid avatóbeszédet **Mersics Iván**, az OMSz elnöke mondott. A tisztelgők hosszú sorában Társaságunk nevében **dr. Marosi Sándor** elnökünk és **dr. Somogyi Sándor** helyezték el a megemlékezés koszorúit.

Mindezt előrebocsátva kell kielégítenünk a Földrajzi Közlemények olvasóinak jogos igényét arra, hogy **Réthy Antal**nak a földrajztudományhoz fűződő kapcsolatait megismerjék.

Az említett „utazó, tudományos szervező-kutató” jelzők arra a több mint kétéves időtartamú, a török kormány felkérésére végzett, a meteorológiai állomáshálózat megszervezésére irányuló útjára vonatkoznak, melynek során szekéren és gyalog mintegy 16 000 km-t tett meg egész Törökországot bejárva. Munkájáért a török kormány elismerésében és kitüntetésében is részesült. Felfedező utazásnak is tekinthető teljesítményének minden bizonnyal döntő szerepe volt abban, hogy Társaságunk, amelynek már 1912-ben tagja volt, 1929 és 1933 között főtítkárrá választotta és megbízta a Földrajzi Közlemények szerkesztői feladataival. Az 1925-ben megalakult Magyar Meteorológiai Társaságnak is rögtön aktív tagja lett. Sikeres

szervezőképességét bizonyítja, hogy megnyerte **Cholnoky Jenőt** az 1939 és 1945 közötti években a Meteorológiai Társaság elnöki tisz-

tének betöltésére. Később is aktívan részt vett Társaságunk életében, melynek elismeréseként 1974-ben Társaságunk örökös tiszteletbeli elnökévé választották. Magas kort megérve, 96 évesen hunyt el 1975. szeptember 30-án.

Földrajzi munkásságának legkiemelkedőbb műve az 1912-ben Társaságunk kiadásában megjelent „Földrengések a Balaton környékén” című könyve.

Értékes, szeretetre méltó emberi tulajdonságai voltak, melyekre a szoboravatáson **Zách Alfréd** is kitért: „Tudós volt, nem politikus, pedig olykor mint vezetőnek annak is kellett lennie. Igazi hazafi volt, amit állandóan kinyilvánított itthon és külföldön. Mint vezető munkatársait, beosztottjait mindig támogatta. Nem volt féltékeny munkatársai érvényesülésére”.

Most felavatott szobra méltó helyet foglal el az OMSz székházának első emeletén a legnagyobb igazgatók, **Konkoly-Thege Miklós** és **Róna Zsigmond** szobrainak társaságában.

Dr. Kéri Menyhért

1995. szeptember 5-én avatták fel a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem aulájában **Teleki Pál** emléktábláját, **Kalló Viktor** alkotását. Az eseményen elsőként **dr. Andorka Rudolf** professzor, az Egyetem rektora emlékezett **Teleki Pálra**, rávilágítva tudósi és politikusi életművének vállalható és vitatható vonásaira, valamint az emléktábla-állítás gondolati hátterére, majd **dr. Bora Gyula** egyetemi tanár, Társaságunk társelnöke idézte fel **Teleki** szakmai tevékenységét. A megemlékezések sorát a politikusi életpálya állomásait felidéző **Csicsery-Rónay István** zárta. Az alábbiakban közöljük **Andorka Rudolf** és **Bora Gyula** beszédét.

Hölgyeim és Uraim, kedves vendégeink, kollégáink és barátaink!

Üdvözlöm önöket ezen a megemlékezésen, amelyen egyetemünk felavatja **Teleki Pál** emléktábláját. Köszönöm, hogy meghívásunkat elfogadták.

Engedjék meg, hogy néhány gondolatot mondjak arról, miért avatjuk fel ezt az emléktáblát.

Teleki Pál egyetemünk elődjének volt kiemelkedő, talán a legkiválóbb professzora és egy ideig dékánja. Amikor emléktábláját felavatjuk, ezzel is azt kívánjuk szimbolikusan kifejezésre juttatni, hogy saját múltunkat, hagyományainkat nem az önálló Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem létrehozásától, 1948-tól számítjuk, hanem oda soroljuk ennek elődeit, a Műegyetem Közgazdasági Karát és a Pázmány Péter Tudományegyetem Közgazdasági Karát. Annál is inkább szükséges ezt ezzel az emléktáblával is jelképesen kifejezésre juttatni, mert úgy döntöttünk, hogy a **Marx Károly**-szobrot itt az aulában megtartjuk, mivel nem akarjuk a „Marx Károly-korszakot” sem kiiktatni múltunkból, nem kívánunk róla megfeledkezni, összes súlyos tehertelével, de kétségtelen eredményeivel. A Nagy Imre-emléktábla, amelyet nem egészen egy éve avattunk fel, éppen arra emlékeztet, hogy a legsötétebb időszakban is voltak az

egyetemnek olyan tanárai, olyan teljesítményei, amelyekre büszkéek lehetünk.

Mint ahogyan vitathatatlanul büszkén vállalhatjuk azt, amit **Teleki Pál** a földrajztudomány, a gazdaságföldrajz oktatása és kutatása területén tett.

Persze nem tekinthetünk el attól, hogy **Teleki Pál** – ugyanúgy, mint **Nagy Imre** – politikus is volt, sőt miniszterelnök volt. A 20. század magyar politikai története annyi sötét, sőt katasztrofális eseménnyel terhes, olyan súlyos külső és belső történeti feltételek között éltünk, annyi kompromisszumba kényszerültünk bele, hogy aligha találunk olyan politikai vezetőt, akinek visszatekintve minden politikai tettét helyeselhetnénk. Érvényes ez **Nagy Imrere** is, hiszen a politikai vezetéshez tartozott egy olyan korszakban, a második világháborútól 1953-ig, amelyben annyi szörnyű és véres igazságtalanság történt, mint talán – leszámítva az 1944–1945-ös német megszállás időszakát – semmikor Magyarországon. Érvényes ez **Teleki Pálra** is, hiszen miniszterelnöksége alatt fogadta el a parlament az egyik zsidótörvényt.

Nem feladatunk itt a politikusok tetteinek

motívumait, a történetek messzeágazó okait vizsgálni. Még a tények tisztázása területén is igen sok feladat vár a józan és tárgyilagos történeti kutatásokra.

Még is emléktáblát állítottunk mindkettőjüknek,

mert mindketten feláldozták életüket a magyar nemzet, a magyar társadalom jobb jövőjéért. Ezzel a magyar történelem hősei, mártírjai közé kerültek. A saját és a nemzet becsületéért életét áldozó **Teleki Pált** büszkén vállalhatjuk egyetemünk nagy professzorainak sorában.

Megnífice Rektor! Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Kollégák!

A Rektor úrnak **Teleki Pál**ról mint az egyetem egykori professzoráról, dékánjáról és rektoráról szóló szavai után néhány gondolatot szeretnék elmondani **Teleki Pál**ról mint tudós-ról és geográfusról. Azon túl, hogy a József Nádor Műszaki Egyetem Közgazdaságtudományi Karán és a Pázmány Péter Tudományegyetemen generációknak oktatta a földrajzt, **Teleki** a két világháború közötti időszakban a magyar geográfiának meghatározó egyénisége volt. Jelentős szerepet töltött be a magyar tudományos életben, mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1911–1922 között a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára, 1923-tól 1941-ben bekövetkezett haláláig pedig alelnöke. Nemzetközileg is ismert tudós volt, előadásokat tartott külföldi egyetemeken, munkái idegen nyelven is megjelentek. **Teleki** tudományos jelentőségét méltatva minden túlzás nélkül megállapítható, hogy ő volt a magyar gazdaságföldrajz megalapítója. Geográfiai alapeszméjével megelőzte korát, az akkor általános emberföldrajznak sokszor a természetföldrajzi tényezők túlhangsúlyozásával szemben a jelenségek és a folyamatok feltárásakor a kauzális összefüggéseket kereste. Gondolatmenetében olyan elemek találhatók, amelyeket a gazdaságföldrajz szerte a világon csak évtizedek múlva alkalmazott. Állításom igazolására három művét kívánom megemlíteni. Az egyik „A földrajzi gondolat története” címmel ismertté vált akadémiai tag-sági székfoglalója, amelyben **Teleki** a hitvallását a geográfiáról foglalta össze. A tanulmányt a mai szemmel is olvasva meglepődünk gondolatainak korszerűségén. A másik munka – „Amerika gazdasági földrajza, különös tekintettel az Észak-Amerikai Egyesült Államokra” – nagyszerűsége, hogy ugyancsak korát megelőzve, a természetföldrajzi és társadalmi té-

nyezőket lenyűgöző módon kombinálva magyarázza az amerikai gazdaság fejlődését. A harmadik könyv „A gazdasági élet földrajzi alapjai”, ami a közgazdasági kari egyetemi előadásaiból készült és ha még nem is a maga teljességében, ám tulajdonképpen az Általános gazdasági földrajz első hazai megfogalmazása. A könyv emellett komplex esettanulmányként a világ több régiójának földrajzi leírását is adja. **Teleki** földrajzi gondolkodásában a régió koncepciója szintén az egyik alapvető aspektus volt.

Az idő rövidsége nem engedi, hogy további részletekbe bocsátkozzak, de még szólnom kell **Teleki Pál** munkásságának két területéről. Az egyik a politikai földrajz, amelynek egyik hazai úttörője volt. Erre nemcsak a Trianon utáni új határok és a Duna-medence új problémái készítették, hanem egész Európa jövője, illetve az, hogy a földrajztudománynak milyen szerepe lehet az európai kérdések megértésében és a jövő kialakításában. A másik terület, amiben **Teleki**nek szintén kiemelkedő szerepe volt, a kartográfia. Már fiatalon feltűnt munkáival. Az „Atlasz a Japán szigeteket cartográfiájának történetéhez” című munkája magas francia tudományos elismerésben részesült. Széles körben ismertté vált a Kárpát-medence etnográfiai térképe, az ún. Vörös térkép vagy Carte rouge, ahogyan Párizsban nevezték, amellyel **Teleki** bizonyítani akarta, hogy az etnográfiai struktúrák abszolút mellőzésével húzták meg a győztes hatalmak az új határokat. Számos más térkép és atlasz magas színvonala is **Teleki** közreműködésének köszönhető. Álláspontja szerint a geográfia oktatásának legfontosabb eszköze a térkép. Soha sem tartott előadásokat térkép nélkül sem az egyetemen, sem máshol.

Teleki Pál tragikus halála egy gazdag tudományos életűnek is véget vetett. Hagyatéka a magyar geográfia számára ma is nagy érték, kár, hogy sokáig nem foglalkoztunk kellő mértékben vele. Feladatunk, hogy munkásságát kritikailag is analizálva, aktualitását felismerve értékeljük **Teleki Pál** szerepét a magyar geográfiában.

Dr. Andorka Rudolf és dr. Bora Gyula

A *Hopp Ferenc*ről elnevezett Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum igazgatójának, *dr. Ferenczy Máriának* felhívására a Magyar Földrajzi Társaság is képviseltette magát a nagy utazónk sírjánál halálának 75. évfordulóján – 1994. szeptember 9-én – tartott megemlékezésen.

Ma már csak kevesen emlékezhetnek erre a ritka képességekkel megáldott iparművészre, aki a morvaországi Fulnek városában született 1833-ban. Tizenhárom éves korában került a híres látszerész, *Calderoni* mester pesti műhelyébe, akinek nemcsak kitűnő tanítványa, hanem cégtulajdonos utóda is lett. De mint vállalkozó is sikeresen tevékenykedett és így élete második felét már nagyjából világutazásokra fordíthatta. 1882 és 1914 között öt föld körüli utazáson vett részt, nem tekintve rövidebb célú kirándulásainak nagy számát. A meglátogatott területek Norvégiától Új-Zélandig, Ja-

pántól Eurázián át Kanadáig terjedtek. Utazásai során az útiemlékek tömegét gyűjtötte össze értékes műtárgyak formájában, amelyeket Andrássy úti villájában halmozott fel. Ezzel eleve az volt a célja, hogy halála után múzeumként bocsássák azt a nagyközönség rendelkezésére. Végakaratának megfelelően az épületben ma az Iparművészeti Múzeum intézményeként működik a nevét megőrkítő múzeum.

*Hopp Ferenc*ről, mint a Magyar Földrajzi Társaság alapításától érdemes tagjáról, majd választmányi tagjáról, önzetlen támogatójáról, szaküléseinek gyakori előadójáról és a Földrajzi Közlemények megbecsült szerzőjéről emlékeztek meg a koszorúzás alkalmával Társaságunk képviselői – *dr. Marosi Sándor* elnök és *dr. Somogyi Sándor* tiszteleti tag – is.

Dr. Somogyi Sándor

MEGEMLEKEZÉS XANTUS JÁNOS HALÁLÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁN

1994. december 13-án a Kerepesi temető Nemzeti Panteonjában kulturális intézmények és tudományos társaságok koszorúzással egybekötött emlékünnepeken tisztelegtek a száz esztendeje elhunyt tudós-utazó, *Xantus János* munkássága előtt. A méltó módon a nemzet nagyjai között nyugvó *Xantus* sírjánál a Néprajzi Múzeum képviseletében *dr. Hofer Tamás* főigazgató és *dr. Selmeczi Kovács Attila* főigazgató-helyettes, a Fővárosi Állat- és Növénykert nevében *dr. Persányi Miklós* főigazgató, a Magyar Természettudományi Múzeum reprezentánsaként *dr. Kecskeméti Tibor* főigazgató-helyettes, a Magyar Néprajzi Társaság küldötteként *dr. Kodolányi János*, a győri *Xantus János* Múzeumtól pedig *dr. Tóth László* főmunkatárs helyezett el koszorút, illetve mondott rövid emlékbeszédet. Társaságunkat *dr. Nemerikényi Antal* főtítkár és *dr. Somogyi Sándor*, az Emlékbizottság elnöke képviselte. Az alábbiakban közöljük a főtítkári megemlékezés szövegét.

Xantus János személyében a Magyar Földrajzi Társaság egyik alapítójára, megalakulásától (1872-től) kezdve választmányi tagjára, ill. 1889 és 1894 között öt éven át volt alelnökére emlékeznek. *Xantus* az alelnöki székben *Vámbery Ármint* váltotta fel, s e két név jól jelzi azt a kort, amelyet mai szemmel a 19. századi geográfia romantikus korszakának nevezhetünk.

A magyar geográfusok *Xantusban* azt az explorátor utazót tisztelik, akit, mint annyi más híres magyar utazót, nem tudományos célkitűzés, hanem történelmünk kényszere sodort távoli világrészekbe, s akik ott tudományos pá-

lyán is megállták helyüket és egyúttal a nemzet javára is munkálkodtak.

Xantus 1852 és 1870 között Észak- és Dél-Amerikától Kelet-Ázsiáig járta a világot, olyan időkben, amikor még néprajzi, állattani, térképészeti és földrajzi értelemben egyaránt számos fehér folt terpeszkedett Földünkön. Tudományos expedíciót vezetett Kalifornia addig még ismeretlen déli részének felkutatására, és 89 kisebb csendes-óceáni sziget felfedezőjeként, térképre rajzolójaként szó szerint is kivette részét a fehér foltok eltüntetésében. Részt vett az Arkansas folyó forrásvidékének feltérképezésében, tőle származik a Sierra Nevada

nagy részének első térképi felvétele, de tanulmányozta az árapály jelenségét és számos más óceánográfiai és meteorológiai kérdést is.

Hazatérte után, az egykori beszámolóok szerint, *Xantus* a Társaság szakülésein többször tartott „érdekes, vonzó modorban készült szabad előadásokat”, s hogy e jellemzés jogos, arról bárki meggyőződhet, ha felfedezte a Földrajzi Közlemények 1880-as, 1890-es éveinek kötetét, amelyekben Borneóról, Luzon szigetről, Sziámról és Nyugat-Mexikóról, vagy ép-

pen a cethalásatról szóló beszámoló a mai olvasó számára is élvezetes olvasmányt és főként értékes kordokumentumokat jelentenek.

Elhunytakor életútjáról *György Aladár* emlékezett meg a Földrajzi Közlemények hasábjain. Mint írta: „végtisztelőtén ... a gyászolók között ott volt Társaságunk is, ... s koszorút helyezett el a ravatalra”. Ezt tesszük most kései utódként mi is, fejet hajtva síremlékénél munkássága előtt.

Dr. Nemerényi Antal

TANULMÁNYÚT A PASTERZE-GLECCSERHEZ

A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola és a Győri Pedagógiai Kabinet szervezésében a Kisalföldi és a Nyugat-Magyarországi Osztály közös rendezvényeként 1994. szeptember 17-én és 18-án ausztriai tanulmányútra került sor, amelynek célja elsősorban a jég morfológiájának és a gleccserek felszínformáló tevékenységének bemutatása volt. Az önköltséges tanulmányúton 59 fő vett részt, elsősorban közép- és általános iskolai földrajztanárok, valamint főiskolai hallgatók, a résztvevők között azonban szép számmal akadtak más szakos pedagógusok és más szakmák képviselői is (pl. erdőmérnök). A Győr-Moson-Sopron, ill. Vas megyéből érkezett kollégák mellett az ország más részeiről is akadtak résztvevők (pl. Békéscsaba-ról).

Szeptember 17-én Brucktól indulva a Grossglockner-úton közelítettük meg szálláshelyünket, a Glocknerházat. Délután leereszkedtünk a Ferenc József-ház előtti par-

kolóbból a Pasterze-gleccser homlokához. Fentről nemcsak a gleccser tápláló és fogyasztó területe, a környék kárgerincei, kárcsúcsai és kárvölgyei voltak láthatók, hanem a gleccserpatak által kialakított sandr-síkság is. Lefelé ereszkedés közben a résztvevők báránysziklákat és a végmorénasáncot tanulmányozhatták közelről. Az út leglátványosabb részét a gleccserkapuk jelentették. Többen az egyik, már patak nélküli gleccserbarlangba is bejutottak, ahol a víznek a jégen kialakított áramlási formáival, ill. a jég leveles szerkezetével is megismerkedhettek. Néhányan a gleccser felszínére is felmerészkedtek, így közelről szemlélhették a különböző hasadékokat és egy gleccservíznyelőt.

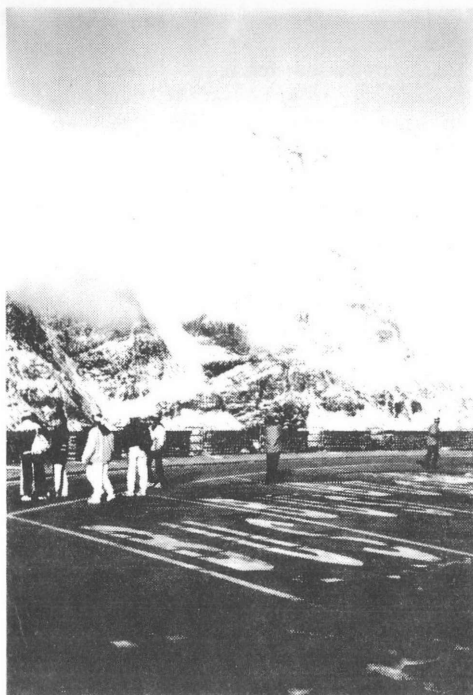

1. fotó. Túra a Pasterze-gleccser végéhez (Veress M. felvétele).

A mostoha időjárás miatt (több cm-es hó esett előzőleg, ill. éjszaka -10°C alá süllyedt a hőmérséklet) szeptember 20-án az előzetes programtól eltérve 9 óra körül elindultunk a Dachstein-fennsíkhoz.

Indulásunk előtt néhány percre a Grossglocknerre nagyszerű rálátásunk nyílt, mivel a csúcs körül kitisztult az ég. A program további részeként a nap hátralévő óráiban a jégvájta Hallstatti-tavat és Hallstatt városát tekintettük meg.

Dr. Veress Márton

2. fotó. A Grossglockner – előtérben a résztvevők egy csoportjával (Veress M.).

BÚCSÚ KRISTÓ ANDRÁSTÓL (1930 – 1994)

Az anyaországi és erdélyi geográfusok, a Magyar Földrajzi Társaság nevében búcsúszom **Kristó Andrástól**.

Az 1994-es esztendő szomorú éve a magyar földrajzos társadalomnak. Ez év februárjában búcsúztattuk az innen, a Székelyföldről Buda-

1994. december 14-én, 64 éves korában, Budapest egyik forgatagos-zajos utcáján szívroham következtében elhunyt **Kristó András** csíkszeredai geológus geográfus tanár. **Kristó Andrást** 1994. december 22-én, a csíkszentkirályi temetőben Társaságunk és egyben a határon inneni és túli magyar geográfusok képviselőiben **dr. Nemerikényi Antal** főtitkár búcsúztatta. Az alábbiakban közöljük az ott elhangzott gyászbeszédet, valamint ahhoz kapcsolódva, a kor- és pályatársak nevében **dr. Székely András** egyetemi tanár visszaemlékező írását. A legszebb megemlékezés azonban az, hogy folyóiratunk e számában megjelentethettük **Kristó András** Hargitáról szóló tanulmányát.

pestre elszármazott **Ádám Lászlót**, a nyár folyamán az ugyancsak erdélyi származású **Miklós Gyulát**, a Földrajzi Közlemények négy évtizeden át volt szerkesztőjét, majd késő ősszel az érdi temetőben világjáró utazónkat, **Balázs Dénest** – és most pedig advent utolsó napjainak egyikén itt, Csíkszentkirályt kell körbeállnunk

a fájdalmasan korán eltávozott **Kristó András** ravatalát.

A földtan-földrajz tanár szakos végzettségű **Kristó András** életpályája kettős, kutatói és oktatói kötődésű. Tudományos munkásságát – **Török Zoltán** professzor tanítványaként és munkatársaként – a Kelemen- és a Görgényi-havasok földtani térképezésével kezdte. Azok az idők alapozták meg morfológusi tevékenységét, amelynek eredményei a klasszikus geomorfológia legmagasabb szintű művelőjeként állítják elének alakját. Geomorfológusként személyesen is megismerkedhetett és terepi konzultációkat folytathatott **Bulla Bélával** és **Bányai Jánossal**.

Tudományos eredményeit az elmúlt évtizedek beszűkült, publikálást sokszor csak az íróasztalfióknak megengedő lehetőségei miatt viszonylag kevés számú, ám annál értékesebb közleményben tehette közzé, egyik legújabb – a Felcsíki-medence maradványszintjeit tárgyaló – tanulmánya pedig már csak elhunytá után jelenhet meg egy neves olasz vulkanológiai folyóiratban.

A tudományos pálya címeit, külsőségeit nyakas székely öntudata miatt – nem egyezett bele ugyanis disszertációjában a székely–magyar helynevek egyoldalú románosításába – nem nyerhette el, pedagógusként kivívta viszont azt, ami mindennél értékesebb: több, általa nevelt-oktatott nemzedék megbecsülését, szeretetét. Tanári pályáját a csíkkarcalvi kezdőév után, a kényszerű balánbányai kitérőt nem számítva, mindvégig a – néhány éve **Márton Áron** nevét viselő, de szellemiségét már korábban is zászlórá tűző – szeredai gimnáziumban futotta be. Az utóbbi években vendégelődőként órákat adott a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetemen, a sepsiszentgyörgyi magánegyetemen, és megismerhették tudását, előadókészségét, valamint azt, hogy a földtannal, felszínalaktannal foglalkozva sem tévesztette szem elől a tájban élő embert, a Bolyai Akadémia és a vörösberényi Balaton Akadémia hallgatói is.

Kristó tanár úrban a Székelyföld tán legjobb ismerőjét becsülhetjük, tisztelhetjük, akihez

bizton fordulhattunk, ha a Hargitát érintő tudományos problémáról volt szó, de akkor is, ha pesti egyetemistákkal itt járva, vezetőre, mégpedig földtani, felszínalaktani, valamint történelmi és néprajzi ismeretekkel egyaránt felvértezett vezetőre volt szükségünk. És benne többre leltünk, mint csupán vezetőre: azzal az erdélyi vendégszeretettel fogadott, amelynek magától értetődő természetessége és kedvessége oly gyakran készleti pironkodó önvizsgálatra az evilági javakban tán módosabb, ám szívbéli értékekben néha igencsak szegény Budapestről érkezett vendéget.

Kristó András úton lévő embernek ismerte mindenki. Úton volt, amikor itt Csíksban tavaly nyáron utoljára találkoztunk: a csicsói állomáson váltunk el tőle, ahonnan éppen Kolozsvárra igyekezett, a földrajzoktatás érdekében ügyködni. Úton volt, amikor legközelebb az ELTE földrajz tanszékén futottunk össze, és úton volt, amikor a fővárosban utolérte a hirtelen halál.

A folyton jó ügyekért úton lévő **Kristó András**sral, és Erdély, a Felvidék, a Kárpátalja, a Délvidék számtalan Kristóandrásával szemben az anyaországi geográfianak, a Magyar Földrajzi Társaságnak vele már nem, de bízunk benne, hogy a többiekkel még törleszthető adósságai vannak. Essék szó e helyt, a végtisztesség alkalmából arról, hogy a Társaság a határon túl tevékenykedő földrajztanárokat és kutatókat szeretné bevonni tagjai sorába, segíteni szerény lehetőségeivel munkájukat.

Kristó Andrást szakmai elhivatottságán túl a szülőföld parancsoló szeretete indította el a székely medencék és hegységek kutatása felé. Most ez a föld lesz végső nyughelye. Erdély egy másik vidéke fiához hasonlóan ő is biztos lehet benne, hogy ha lába nyomát el is temeti a hó, de sírján sohasem lesz korhadt a fejfa, és a föléje boruló domb virágos lesz mindig, és nevét emlegetni fogják mindazok, akik jární fogják az erdőt és a hegyeket. Mert Emberként élt, és tanárként, tudósként egyaránt maradandót alkotott. Áldás emlékére!

Nyugodjék békében!

Dr. Nemerkenyi Antal

KRISTÓ ANDRÁS A PÁLYATÁRS SZEMÉVEL

Kristó András 1930. június 10-én Csíkszentkirályon született. Csíkszeredán végezte középiskolai tanulmányait, ahol 1948-ban érettségizett. A kolozsvári Bolyai Egyetem

földrajz-földtan szakán 1954-ben szerzett tanári oklevelet. Földrajzból **Tulogdy János**, földtanból pedig **Török Zoltán** professzor volt kiváló mestere. Az első tanévben Csíkkarcalván

tanított, majd a csíkszeredai magyar gimnázium földrajztanáráként dolgozott, ahol 1957 és 1964 között egyben az intézmény igazgatói tisztét is betöltötte. Ezt követően tanfelügyelővé nevezték ki. 1979-től 8 évig Balánbányán tanított, 1987-től pedig újfent a csíkszeredai gimnáziumban találjuk. 1990-ben innen vonult nyugdíjba. Tehát tanári pályafutása nagyrészt Csíkszeredához és egészében Csíkhöz kötődik, s kutatói munkája is itt gyökerezett.

A tanítás mellett – ahogy ideje, tanári munkája ezt megengedte –, szüntelenül járta, kutatta a Székelyföldet. Fokozottabban szeretett volna kutatásokkal foglalkozni, ezért aspiránsnak jelentkezett, de hiányos román nyelvismertetére hivatkozva elutasították. A Csíki-medencéből indult el, s innen haladt minden irányban, délre a Háromszéki-medencéig, illetve a Barcaságig, északra a Maros forrásvidékére, a Gyergyói-medencébe, nyugatra pedig a székelyek „szent” hegyére, a Hargitára. *Török Zoltán*, a földtan kiváló professzora ismertette és szeretette meg vele a vulkáncológiát a Görgényi- és a Kelemen-havasokban. Tőle tanulta a földtani kutatási módszereket, majd ezekre építkezve önálló arculatú vulkánmorfológiai vizsgálataiba kezdett, főleg a Hargitán.

Ismeretségünk és barátságunk 1957 őszén, első erdélyi tanulmányutam alkalmával kezdődött. Sosem felejttem el azt a szeptember végi estét, amikor a Hargitán átgyalogolva, már koromsötétben creszkedtem le Csíkszeredára, ahol egy munkakedvvel és tervekkel teli, lelkes fiatal tanárral hozott össze a sors. *Kristó András* volt az, aki aztán napokon át vezetett a csíki medencéken keresztül a Hargita peremére, s a Csomád oldalára. Közös terepbejárásainkon sokat magyarázott. Már akkor imponáló volt részletes hely-, földtani, felszínalaktani és általában egész természetföldrajzi ismerete a Székelyföldről, s mindez évről évre gyarapodott. Élénk vita-beszélgetéseket folytattunk késő estig. Ebből a néhány napos szakmai útból csaknem négy évtizedes, állandóvá vált szakmai kapcsolat és barátság bontakozott ki. Ha csak egyetlen lehetőség adódott, és erre minden alkalmat megragadtam, évente Magyarországra látogatott, s ilyenkor éjszakába nyúló, hasznos beszélgetéseket folytattunk. Még a diktatúra legkeményebb korszakában is csak ritkán maradt el az évenkénti találkozás. Ha másképpen nem ment, drága társasutazással vagy orvosi gyógykezelés alkalmából jött az anyaországba. Nyári látogatásai során bejártuk a hazai hegy-

ségeket, elsősorban az őt legjobban érdeklő vulkáni eredetűeket. Nagyon jó szemű, igazi terepkutató volt. Sokszor járt a Földrajztudományi Kutatóintézetben és a Földtani Intézetben is. Gyakran szakította meg útját Debrecenben, hogy a KLTE Földrajzi Intézetében kezdje vagy fejezze be utazását. Amikor csak tehetett, meghívásainkra különféle földrajzi konferenciákra is eljött. Így – s mostanra kiderült, hogy utoljára – a múlt év tavaszán (1994 áprilisában) a Kárpát-Balkán Geomorfológiai Bizottság vi-segrádi konferenciáján vett részt. Előadást is tartott, természetesen a Hargitáról, gyönyörű színes diákkal. A Dunazug-vulkáni hegységet és a Börzsönyt járva nem sejtette senki sem, hogy utoljára lehetünk vele terepen. Sőt! Szép terveket szőttünk, hogy jövőre miként folytatjuk, hogyan járjuk be a Hargita „kényes” pontjait és az Olt menti bazaltvidéket. Ez most már örökre elmarad. Ekkor is megtoldotta a hivatalos programot egy nappal, s ezt kihasználtuk a Dunazug-vulkánroncs néhány érdekes pontjának megtekintésére, megvitatására. Ezeken a látogatásokon – miként mondotta – feltöltődött, s Erdélybe könyvekkel, folyóiratokkal, különlenyomatokkal tért haza.

Minden odalátogató magyarországi kollégát, egyetemi hallgatókat és hallgató-, sőt turistacsoportokat is önzetlenül, szívesen és lelkesen segített, szakszerűen vezetett. Ha valahol ilyen csoporttal találkozott, azonnal hozzájuk sietett segítőkészen.

Csodálatosan ismerte a Székelyföldet, elsősorban a medencéket és a vulkáni hegységeket. Minden csúcs, minden közet és fa régi ismerőse volt. Kitűnő szemű terepkutató geomorfológus volt a javából. Elsősorban terasz- és vulkánmorfológiával foglalkozott. Kutatásainak eredményeiről különböző folyóiratokban számolt be, főleg a helyi folyóiratokban, ill. évkönyvekben. Cikkei a Csíki Múzeum Közleményeiben láttak először napvilágot 1957-ben („A csíki medencék geomorfológiai problémái”), de publikált az Acta Hargitensia hasábjain is („Csíkszereda környékének morfológiája”, 1980). Különösen értékes a *Kisgyörgy Zoltánnal* közösen írt, 1978-ban a bukaresti Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadónál megjelentetett munkája Románia ásványvizeiről. Elkészült kitűnő életműve a Hargitáról és a csíki medencékről, amelyet doktori értekezés-ként írt. Már csak a technikai problémákat kellett megoldania (végső gépeltetés, kötés stb.), és decemberre ígérte az értekezés végleges for-

mában való benyújtását. Ebben azonban a vi-segrádi konferencián tartott előadásának meg-írása késleltette, s a már többször eltolódott, önként vállalt határidőt ismét módosítani kellett. Budapesten az utcán érte a hirtelen, váratlan halál, oldaltáskájában a Hargita-tanulmány kéziratával, amely a konferencia kötetében jelenik meg németül Debrecenben. A Földrajzi Közlemények e számában pedig az eredeti megfogalmazásban, magyarul tesszük köz-kincssé. Tragédiáját még az is fokozza, hogy doktori értekezését, amelyben csaknem négy évtizedes, rendkívül pontos, megbízható mun-

ka eredménye fekszik, már nem tudja megvé-deníteni a KLTE-n, hiszen közvetlenül az előtt ra-gadta el a halál. Ezért sajnós, csak itt jelenthe-tem ki, mint az értekezés egyik hivatalosan ki-jelölt bírálója, hogy disszertációja kétségtel-e-nül summa cum laude minősítést érdemel. **Bá-nyai Jánost** joggal tartjuk a Székelyföld geo-lógusának, **Kristó Andrást** pedig életműve alapján a Székelyföld geomorfológusának te-kinthetjük, annak szorgalmas, kitartó termé-szetföldrajzi feldolgozóját tisztelhetjük benne.

Dr. Székely András

IN MEMORIAM ADLER-RÁCZ JÓZSEF*

Életének 101. évében, 1994. szeptember 12-én eltávozott a hazai hegymászás nesztora, minden idők leghosszabb életű magyar hegy-mászója, **Adler-Rác Zoltán**.

Felcélhatatlan számomra az az emlékkép, amikor mintegy húsz éve, a Vaskapunál a Zsig-mondy-találkozó résztvevői arra lettünk figyel-mesek, amint egy apró termetű, ősz hajú úr, mansontalpú mázscipőben és az alpesi hegyi vezetők által használt híres bekötőcsomóval, a Führerknotennel a kenderkötélhez rögzítve ne-kiindul a Z-útnak. Nem hittünk a szemünknek, főleg, amikor kiderült, hogy az idős úr elmúlt 80 éves.

Józsai bátyánk szerény, csendes alakja gyak-ran tűnt fel a Magyar Földrajzi Társaság Hegy-mászó Szakosztálya előadásain is. Szorgalmas hallgatója volt az előadók előadásoknak, ő maga vi-szont csak többszöri rábeszélésre egyezett bele, hogy a többi kiemelkedő hegymászóhoz hason-lóan pályafutásáról vele is elbeszélgethessek, és hangszalagon rögzíthessem az utókor szá-mára egy példamutató hegymászó életút állo-másait. Ime, az 1984. január 24-én készült felvétel tömör összefoglalása:

1909-ben családi kirándulás keretében is-merkedik meg a Magas-Tátrával, és amikor az Öttavi-katlanból letekint a szepesi fennsíkra, örökre eljegyezi magát a hegyekkel. Első alpesi csúcsára, a 2490 m magas Breithornra 1910-ben jut fel. 1923-ban a Sonnblick-csoportban

teszt sítúrát, a vonaton **Delmár Walter**rel utazva az Ortler-csoport első világháborúbeli katonai parancsnoka, **Bilgeri** alezredez 12 fős sícsapa-tához csatlakoznak. 1926-ban a Silvrettaban jár **Bíró Ágoston**nal sítúrán. **Preiss Sándor**ral tel-jesíti a Hegyes-torony Ny-K-i irányú, **Szöke Tibor**ral a Vöröstavi-csúcs D-i falának átmá-szását, illetve a tarajkai Guhr menedékházból kiindulva a Lomnici-csúcs – Villa-gerinc – Késmárki-csúcs túrát. **Bethlenfalvi József**fel jut fel téli túrán a Jégvölgyi-csúcsra. 1932-ben a Grossglockner-csoportban mászik meg több csúcsot hegyi vezetővel. 1940-ben **dr. Hensch Klára**val a Martin-úton át a Gerlachfalvi-csú-csot mászzák meg. Ugyanabban az esztendő-ben **Iglói Pállal** és feleségével teljesíti az Ort-ler-csoport gerincének sível való bejárását. Csúcsmászásait többnyire a hegyi házakban megismert partnerekkel teljesíti az Alpokban. 1975 és 1977 nyarán Ny-ról K-re járja be a Zil-ler-völgyi-Alpokot, 1975-ben mászza meg a Zsigmond-csúcsot!

További kiemelkedő alpesi csúcsai csupán felsorolásszerűen: a Piz Morteratsch, a Piz Ber-nina 1928-ban **Hensch Aladár**val és egy hegyi-vezetővel, az Allalinhorn, az Alphubel, a Mat-terhorn, a Dent Blanche 1929-ben hegyi veze-tővel, a Pala di San Martino 1934-ben **Lagler Gézával**, a Cimone della Pala 1934-ben **Lagler Gézával** és **Ligeti Ferenc**cel, ugyanabban az évben még a Cima Tosa és a Presanella; az Ol-

*A fenti megemlékezést a Magyar Hegymászástörténeti Társaság 1994. évi Szivárvány című évkönyve nyomán közöljük, a Szerző hozzájárulásával.

perer, a Königspitze, a Fuscherkarkopf, a Piz Buin, a Grosser Mösel, a Grosse Zinne 1935-ben **Báthory Györggyel**, a Jungfrau 1969-ben **Kunfalvi Rezsővel**, a Breithorn idegen partnerrel, a Piz Palü 1972-ben **Bucsek Henrikkel**, 1979-ben (85 évesen) **Bakos Kálmánnal** a Gran Paradiso, 1983-ban (90 évesen!) pedig az Aiguille de Tour.

Eseményekben gazdag hosszú élete során összesen 64 darab 2000-es, 76 darab 3000-es és 9 darab 4000-es csúcsra jutott fel. 1924-től a Sísövetség tagja, később elnökségi tag is, e tisztségben számos hazai síverseny rendezője. 1922–1944-ig tagja a Schweizer Alpenclub-nak. Emlékét kegyelettel megőrizzük!

Neidenbach Ákos

TÁRSASÁGI ÉLET

JELENTÉSEK A SZAKOSZTÁLYOK ÉS TERÜLETI OSZTÁLYOK 1993–94. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

1. Természetföldrajzi Szakosztály

Szakosztályi rendezvényeinket az előző évekhez hasonlóan az ELTE Ludovika téri épületében az I. emeleti földrajzi előadóban, a Lóczy-teremben rendeztük, amely 80 fős befogadóképessége ellenére gyakran szűknek bizonyult.

1993. okt. 7.: **Lerner János:** Fotoszafari Afrika felett.

A Magyar Földrajzi Társaság titkára, mint ismeretes az 1987. évi – **Teleki Sámuel** emlékére szervezett féléves Afrika expedíció egyik fő szervezője volt; majd mint a Nomad Safari expedíciókat is szervező szakmai utazási iroda létrehozója, számos afrikai speciális programot lebonyolító utat vezetett. A Serengetitől Namíbiáig több afrikai nemzeti parkot járt be és páratlanul gazdag fotóanyagot sikerült készítenie. Az érdekesítő előadáson 40 fő vett részt.

1993. okt. 21.: **Miczek György:** A Yellowstone Nemzeti Parktól Alaszkáig (Nemzeti parkok az USA ÉNy-i részén).

A Természetföldrajzi Szakosztály titkára egyhónapos észak-amerikai tanulmányútjának szakmai tapasztalatairól számolt be; a terepbejárások az alábbi nemzeti parkokat, illetve kiemelt természetvédelmi területeket érintették: Grand Teton NP, Yellowstone NP, Grand Coulee Dam, Mt. Rainer, Olympic Mts., Mt. Saint Helen, Hells Canyon az USA törzsterületén; míg Alaszkában a Kenai Fjords és Denali NP-t. Az előadáson 75-en vettek részt.

1993. nov. 4.: **Miczek Gy.–Nemerkényi A.:** Beszámoló az ELTE 1993. évi Nagy-Britannia–Írországban tett tanulmányútjáról.

Az ELTE Természetföldrajzi Tanszéke 1993 augusztusában 17 napos tanulmányutat szervezett hallgatók, oktatók, régebben végzett egykori diákok részére, amelyen családtagok, barátok is résztvehettek. A tanulmányutat az egyetem két autóbusszával sikerült végigjárni az alábbi útvonalon:

Bp.–Calais–komppal Dover, London, Stonehenge, Bath–Wales (gyalogtúra a Snowdon-

ra)–Holyhead–komppal Dublin, Wicklow hg., Cork., Ring of Kerry, Burren, Moher sziklafala, Galway–Londonderry (É-Írország)–Antrim bazalt plató, Giant's Causeway, Belfast–Lárné (komppal)–Stranraer (Skócia)–Ayr–Gretna Green–Dover – komppal Ostende–Bp. A túra-vezetők a szakmai tapasztalatokról diáképek, térképek, úrfelvételek segítségével számoltak be. Több mint 80 résztvevője volt az előadásnak.

1993. dec. 9.: **Lóczy D.:** Környezetvédelem Németországban.

Az előadó németországi szakmai tapasztalatai, terepbejárásai révén elsősorban a Rajna-mente környezeti ártalmairól és a környezetvédelem aktuális problémáiról számolt be a 15 fős hallgatóság előtt. Az előadást érdekes szakmai vita követte.

1994. febr. 10.: **Karátson D.–Nemerkényi A.–Huszár T.–Godó Á.–Kocsis K.–Palika Zs.–Szabó J.:** Vulkanológiai tanulmányút és terepgyakorlat a Hargita K-i peremén.

A Természetföldrajzi Tanszék két oktatója az Erdélyben tett székelyföldi terepgyakorlat, illetve tanulmányút résztvevőit is bevonta az előadásba – akik térképek, szelvények és diáképek segítségével számoltak be a megfigyelésekről, illetve eredményekről. A résztvevők száma 30 fő volt.

1994. febr. 24.: **Géczy G.:** Budapest alulnézetben (A budai termális karszt).

Az előadó a budai barlangokban, elsősorban a Szemlőhegyi-barlangban folytatott Radonmérési eredményeiről számolt be. Az előadáson 30 fő vett részt.

1994. márc. 10.: **Gábris Gy.:** Geomorfológiai megfigyelések a Líbiai-sivatagban.

Az előadó az egy évvel korábbi, negyedmagával megtett egyiptomi kutató-tanulmányútjának eredményeiről számolt be, amelynek során a háború előtti **Almásy**-expedíció nyomát követték. Új megállapításokat sikerült tenni a Líbiai-homoksivatag formátípusaival kapcsolatban. Az előadás résztvevőinek száma ezúttal 65 fő volt.

1994. márc. 24.: **Lerner J.–Miczek Gy.**: A Tűzföldtől az Iguazu vízesésig.

Az előadók a néhány hónappal korábbi dél-amerikai tanulmányútjukról számoltak be, melynek fő állomásai a következők voltak:

Buenos Aires–Patagónia–Valdéz félsziget–Tűzföld–Magellán szoros–a Déli Andok–Torre de la Paine Nemzeti Park–Argentino-tó–Moreno gleccser–Fitz Roy–Santiago de Chile–Osorno vulkán–Nahuel Huapi Nemzeti Park–Iguazu vízesés–Húsvét szk. a Csendes-óceánban. Résztvevők száma: 100 fő.

1994. ápr. 28.: **Jakucs L.**: Homokkőerdő a Cseh-Paradicsomban.

Az előadó szegedi professzor a Csehországban készült szakmai video-filmjét mutatta be különleges, új kivetítéssel. Résztvevők száma 30 fő.

Össességében 9 előadást rendezett szakosztályunk, ahol az átlagos hallgatói létszám meghaladta a 40 főt.

Dr. Miczek György

2. Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Szakosztály

A szakosztály rendezvényeinek helyszíne és látogatóinak köre az elmúlt évekhez képest kevésbé változott. A rendezvények helyszínéül az adott időszakban a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézetének tanácsterme szolgált. Az átlagosan 10–30 fős látogatók körének többsége is az intézet munkatársai közül került ki.

Az előadás tartására jelentkezők közül a leginkább érdekes és aktuális témákat kínálókát választottuk ki:

1993. december 7. **Bassa László**: Zrínyiek és Frangepánok nyomában Horvátországban.

1994. január 18. **Perger Éva**: A helyi önkormányzatok szintjéről építkező területi koordináció esélyei Pest megyében.

1994. február 15. **Rétvári László**: Gazdaság és társadalomföldrajzi elemzések táji keretben.

1994. március 10. **Iván László**: Párizs. Városföldrajzi mozaik.

1994. április 12. **Kiss Éva**: Japán, a szépség és tradíció földje.

Dr. Dövényi Zoltán
szakosztály elnök

Dr. Kocsis Károly
szakosztály titkár

3. Oktatásmódszertani Szakosztály

Szakosztályunk tevékenysége az elmúlt évben a szakosztályi előadölésekkhez és a Nemzeti alaptanterv munkálataihoz kapcsolódott.

(1) Szakosztályi üléseink

1993. október 20. A földrajzoktatás tantervi struktúrája Németországban. Előadó: **Volker Albrecht** professzor (Fankfurt am Main). Résztvevők száma: 10 fő.

1993. október 25. A földi és planetáris evolúció összefüggései. Előadó: **Bérczi Szaniszló** (ELTE). Résztvevők száma: 47 fő.

1993. november 24. A földrajzi övezetesség tanításának elméleti és gyakorlati kérdései. Előadó: **Hevesi Attila** (MBE). Résztvevők száma: 35 fő.

1994. március 16. A földrajzoktatás helyzete Japánban. Előadó: **Kiss Éva** (MTA FK1). Résztvevők száma: 15 fő.

1994. április 13. A Nemzeti alaptanterv munkálatainak aktualitásai. Előadó: **Simon Dénes**.

(2) Tantervi munkálataink

Szakosztályunk tantervi bizottsága folytatta a NAT-tal összefüggő munkálatait, melyek már három éve folynak.

Ennek keretében egy háromtagú bizottságunk tizenkét alkalommal ülésezett, amelyet tartalmi munka követett. (**Makádi Mariann, Nemerikényi Antal, Simon Dénes**).

A NAT Tantervi alapelvek 1994. márciusi elfogadott változata nem tükrözte azt a koncepciót és munkát, melyet évek óta folytattunk. Minden erőfeszítésünk ellenére szakszerűtlen és elfogadhatatlan földrajzi alapelvek jelentek meg abban.

Mindezek ellenére szakosztályunk vállalta a NAT követelményrendszerének kidolgozását egy négy fős munkacsoporttal (**Bora Gy., Makádi M., Nemerikényi A., Simon D.**).

A minisztériumi koncepcióváltásokat követve több változatot dolgoztunk ki, melyet gyakorló pedagógusokkal áprilisban és májusban két alkalommal megvitattunk.

Az év során megalakult Földrajztanárok Egylete képviselőjével, **Brassói Sándorral** kétszer vitattuk meg a munkaanyagot. 1994. június 2–4. között Miskolcon, (**Simon D.**) Szombathelyen, (**Jáki Katalin**) és Budapesten (**Makádi M., Simon D.**) tartott Országos NAT konferencián is képviseltük a földrajz ügyét.

Az elmúlt évben öt minisztériumi egyeztető megbeszélésen vettünk részt. 1994. június 27–30 között Nyíregyházán került sor valamennyi képzési terület követelményrendszerének egyeztetésére. A földrajzi összehangolói munkát **Makádi Mariann** végezte.

A NAT-tal összefüggő munkánkról az Iskolakultúra 1993/17 és 1994/14. számában és a Földrajzi Közlemények 1994/3–4. számában adtunk részletes tájékoztatást.

Makádi Mariann
szakosztály titkár
Dr. Simon Dénes
szakosztály elnök

4. Orvosföldrajzi Szakosztály

Az elmúlt időszakban egy tudományos ülést szerveztünk 1993. december 9-én az allergiás légúti megbetegedések okairól, elterjedéséről és a megelőzés lehetőségeiről. Az ankét anyagát most rendezzük sajtó alá, és külön kiadványként megjelentetjük.

Megjelentettük a Geographia Medica 1993. évi számait, (Vol. 23 No. 1 és 2) összesen 249 oldal terjedelemben, elsősorban külföldi szerzők közleményeivel.

Az 1994. évi számot december folyamán jelentetjük meg. Ezenkívül megjelentetünk ugyancsak az ősz folyamán egy tematikus Szupplementumot osztrák és iráni szerzőktől.

Ankétot rendeztünk 1994. szeptember 29-én 14 órakor Szegeden az Akadémiai Székházban, a Salmonellosisok problémája Közép-Európában címmel, aminek az előadója **Prof. Wolf Sixl**, a Grazi Egyetem Közegészségügyi Intézetéből.

Be kell jelentenem továbbá, hogy – főleg a Társaság anyagi támogatásának az elmaradása miatt – a Geographia Medica megjelentetésének az átszervezésére kényszerültünk. Ezek szerint a fent említett 1994. évi 24. kötet az utolsó önállóan megjelentetett.

Ezután a folyóirat beolvad a Butterworth and Heinemann (Oxford) által kiadott Journal of Health and Place című folyóiratba, amelyben önálló szekciót kap a régi címével. A J. H. & P. címe is magában foglalja majd: including G.M. Magam a Szerkesztőbizottság tagja leszek. A J. H. & P. a Nemzetközi Földrajzi Unió egyik lapja. Az előfizetőket és a protokoll ingyenes küldéseket átveszik, ígéretük szerint.

Nagyon sajnálom, hogy így alakultak a dolgok, a Geographia Medica, amelyik immár 24.

éve jelenik meg Magyarországon. Szép reputációt vívott ki magának külföldön, ahol világszerte számos olvasója van. Úgy érzem a magyar tudománynak is méltó képviselője volt, amíg fennállott. Mivel a Földrajzi Társaság képtelen volt anyagi támogatást biztosítani – bár a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem és a Kiss Ferenc Csongrád megyei Természetvédelmi Egyesület támogatása eddigi megjelenését biztosította, kizárólag rájuk támaszkodni a jövőben nem lehetett – ezért kénytelen voltam a leírtak szerint dönteni.

Prof. Dr. Dési Illés
szakosztály elnök

5. Debreceni Osztály

Az MFT Debreceni Osztálya 1993. április 15-e óta huszonhat előadást, illetve előadói ülést rendezett. A résztvevők száma 621 fő volt, ami emelkedő tendenciát mutat. Egy-egy előadást átlagosan 32-33 fő látogatott.

Sokirányú érdeklődést sikerült kielégíteni, hiszen a kontinensek közül csak Ausztráliába és az Antarktisra nem vezetett el földrajzi tárgyú előadás.

Tanszékeink tanárainak és hallgatóinak beszámolóit mellett igen eredményesnek bizonyult együttműködésünk a Magyarhoni Földtani Társulat Debreceni Osztályával. A közösen rendezett és a „Világ regionális földtana” címet viselő előadásokon a fenti hallgatóság 45%-a jelent meg.

„Debrecen városföldrajza” volt annak az ünnepi tudományos ülésnek a címe, amit a Társadalomföldrajzi Tanszék Debrecen szabad királyi várossá válásának 300. évfordulója alkalmából Társaságunkkal közösen rendezett (1993. október 14.). Osztályelnökünk megnyitó beszéde után hét rövid előadás méltatta, értékelte a nagy alföldi város földrajzi múltját, jelenét és jövőjét.

Szokásos Földrajzos Hetünk (1994. március 28–31.) rendezvényeibe öt előadást iktattunk be. Ebből hármat hallgatóink, kettőt fiatal kollégáink tartottak.

Az elhangzott előadások (időbeni sorrendben):

***Dr. Gyarmati Pál:** Szigetív vulkánosság a Földközi-tenger térségében.

****Dr. Borsy Zoltán:** Debrecen iparának fejlődése 1949-ig.

****Dr. Süli-Zakar István:** Debrecen és Kelet-Magyarország.

****Eke Pálné Dr.:** Debrecen népességföldrajzi jellemzői.

****Dr. Korompai Gábor:** Debrecen közlekedésföldrajzi helyzete; helyi és átmenő forgalom.

****Eke Pál:** Debrecen élelmiszergazdasága.

****Dr. Orosz G. Tamás:** Debrecen humán-ökológiai helyzete.

****Kozma Gábor:** A lakóterületek térbeli változása Debrecenben az 1930-as évek és 1990 között.

***Dr. Vörös István:** Nyugat-Afrika (Nigéria, Ghana, Libéria).

Dr. Kerényi Attila: A környezetvédelmi oktatás lehetőségei a földrajztanítás keretein belül.

***Dr. Dudich Endre:** Izland.

Eke Pálné Dr.: Táj és ember (természet és társadalom) viszonya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

Dr. Süli-Zakar István: Ahogyan én láttam; Dél (USA).

***Dr. Szabó Imre:** Észak-Afrika, a Hoggar és környéke.

***Dr. Brezsnaynszky Károly:** A Szt. András törés.

†**Szilassi Péter:** Gyalogosan az Altájban.

Gondon Magdolna: Thaiföldön jártam.

Havasi András: Xiahe (Tibet vagy nem Tibet?).

Kozma Gábor: Hollandia.

Ilyés Zoltán: Barangolás a Keleti-Kárpátokban.

***Dr. Zelenka Tibor:** Izrael.

***Dr. Komlóssy György:** Mexikó.

***Dr. Szederkényi Tibor:** Kanada.

***Dr. Molnár Béla:** Belgium földtana.

***Dr. Kalmár János:** Az Erdélyi-szigethegységek és a Szilágysági-medence földtani – szerkezeti felépítése

***Dr. Korpás László:** Spanyolország.

***A Magyarhoni Földtani Társulat Debreceni Osztályával közösen rendezett előadások.**

****Debrecen városföldrajza, tudományos ülés.**

†**A Földrajzos Héten elhangzott előadások.**

Dr. Borsy Zoltán
osztályelnök

6. Dél-dunántúli Osztály

Az 1993/94. évben megtartott előadások:

1994. február 10. **Dr. Lengyel Márton** egye-

temi tanár, Közgazdasági Egyetem Budapest: „Turizmus: áldozat vagy húzóágazat?

Az előadó, aki a Turizmus kutatócsoport vezetője érdekesítő előadásban mutatott rá a látszólagos ellentmondás alapvető okaira, a potenciális lehetőségeire a hazai turizmus fejlesztésének, illetve azokra a hazai és nemzetközi visszahúzó tényezőkre, amelyek az ágazat fejlődését akadályozzák.

1994. március 23. **Dr. Schweitzer Ferenc** tudományos főmunkatárs, egyetemi docens MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest: „Tanulmányúton Alaszkában.”

Az előadó gazdag tapasztalatai és változatos diaanyaga birtokában színes, figyelemfelkeltő módon tárta nagyszámú hallgatósága elé a távoli félsgízget természeti szépségeit és gazdag formakincsét.

Dr. Rechnitzer János tudományos osztályvezető, főiskolai tanár, MTA RKK Észak-dunántúli osztálya, Győr: „Az innováció szabdalta magyar térszerkezet”.

A hasonló témakörben megjelent sikeres könyv alapján tartotta vendégünk előadását, amely a hallgatóságot számos új információval látta el, megvilágítva az ország „több részre szakadásának” kiváltó okait és területi konzekvenciáit.

Valamennyi előadásra a gyakorló pedagógusok is meghívást kaptak, s azokon szép számmal részt is vettek.

Dr. Aubert Antal
osztálytitkár

Dr. Vuics Tibor
osztályelnök

Határainkon túli földrajztanárok nyári továbbképzése Pécsen

A pécsi JPTE földrajz tanszékei immár másodszor vállalták a határainkon túli földrajztanárok nyári továbbképzését, 1994. augusztus 5–19. között. A szervezés a Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék, így **dr. Majdánné, dr. Mohos Mária** egyetemi adjunktus és **dr. Vuics Tibor** tanszékvezető egyetemi docens irányításával folyt. A 28 résztvevő nagy többsége Romániából érkezett, akik a televízióban, rádióban és a napilapokban számoltak be kedvező tapasztalataikról.

A programban a következő földrajzi előadások hangzottak el, illetve kirándulásokra került sor:

Dr. Lehmann Antal: Baranya megye termé-

szeti erőforrásai.

Dr. Vuics Tibor: Baranya megye gazdasága és társadalma.

Dr. Tóth József: A regionális fejlődés sajátosságai Kelet-Közép-Európában.

Dr. Polányi Imre: Kisebbségi kérdések a 20. században.

Dr. Vuics Tibor: A hazai söripar fejlődése.

Dr. Vuics Tibor: Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában.

Dr. Golobics Pál: Magyarország és a nemzetközi regionális együttműködés.

Dr. Aubert Antal: Privatizációs stratégiák Kelet-Közép-Európában.

Dr. Lehmann Antal: A természetvédelem hazai problémái.

Mánfai György: A videofilmek és a földrajztudomány.

Dr. Majdáné dr. Mohos Mária: A magyar szőlészet és borászat fejlődésének sajátosságai és jelenlegi helyzete.

Dr. Nagyvárad László: A csillagászati földrajzban alkalmazható új eredmények, eszközök és módszerek.

Dr. Majoros György: A hazai geológia alapkérdései.

Dr. Rudl József: Településközi kapcsolatok Magyarországon.

Dr. Sikó Ágnes: Az általános és középiskolai földrajzoktatás hazai problémái.

Dr. Lovász György: A Duna–Tisza–Dráva medereróziós folyamatai és társadalmi-gazdasági hatásai.

Dr. Bank Klára: Energiahelyzetünk földrajzi kérdései.

Dr. Rudl József: Gondolatok a szovjet utódállamokról.

Dr. Somogyi Gabriella: Idegenforgalom Közép-Európában.

Dr. Vuics Tibor: Életkörülmények Kelet-Közép-Európában.

Pécsi geográfusok a Bolyai Nyári Akadémián

1994. július 17–23. között került sor Nagyváradon a Bolyai Nyári Akadémia földrajz tagozatának rendezvényeire, amelyen a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem nyolc oktatója tartott előadásokat.

A foglalkozásokon 19 hallgató vett részt, ami a magyar nyelven földrajzot tanfótk számára képest kevés.

7. Kisalföldi Osztály

A Kisalföldi Osztály az elmúlt évben is az elkészített munkaterv alapján végezte munkáját. Néha azonban az előadók előre nem látható elfoglaltsága miatt néhány változtatásra kényszerült. Előadásaink célja tagságunk földrajzi ismereteinek szintentartása, a legújabb kutatási eredmények megismertetése és a földrajzoktatás segítése. Ezért az előadások egy részét vidéki központokban (Sopron, Kapuvár, Csorna, Mosonmagyaróvár) szerveztük. Az a tapasztalatunk, hogy így sokkal nagyobb számú hallgatóság vesz részt az előadásokon.

A következő rendezvényeket szerveztük:

1993. október 15–18. között „Földünk – Környezetünk” címmel konferenciát rendeztünk, amelyen 16 előadás hangzott el. Az előadások részben globális problémákkal, részben környezetvédelmi kérdésekkel foglalkoztak. Október 17-én pedig 7 előadás ismertette Szigetközt. Október 18-án egéssznapos kiránduláson ismerkedtek a konferencia résztvevői a Szigetközzel. (A résztvevők száma 150 volt és az ország minden részéből érkeztek.)

1993. nov. 10. **Dr. Antal Zoltán:** A magyar gép- és vegyipar változásai (Sopron).

1993. dec. 1. **Móga János:** Afrikai úti élményeim (Mosonmagyaróvár).

1994. febr. 22. **Dr. Horváth Gergely:** Kínai mozaikok (Mosonmagyaróvár).

1994. márc. 22. **Dr. Szabó József:** A Föld és a földtípusú bolygók fejlődése, helye a Naprendszerben.

1994. márc. 23. **Dr. Szabó József:** A Föld és a földtípusú bolygók fejlődése, helye a Naprendszerben (Sopron).

1994. ápr. 27. **Eke Pálné dr.:** A keleti országrészek leszakadásának okai (Csorna).

1994. május 25. **Dr. Antal Zoltán:** Hazánk vegyipara (Kapuvár).

Az előadásokon kívül 3 ausztriai kirándulást szerveztünk:

Győr–Hegyeshalom–Bécs–Krems–Melk–Göttweig–Győr útvonalon. A három útra azért volt szükség, mert igen nagy volt az érdeklődés. A kirándulásokat **dr. Jáki Katalin** vezette.

1994. június 24–28. között rendeztük meg a Földrajztanárok XIV. Nyári Akadémiáját. Az országos rendezvényen mintegy 14 előadás hangzott el, amelyek részben Magyarország gazdasági életének változásaival, részben Európa országaival (Ausztria, Közép-Európa, Ukrajna, Szlovénia, Németország), továbbá a

földrajzoktatás aktuális kérdéseivel foglalkoztak. Ezen kívül új tankönyvek ismertetése, video bemutatás, diavetítés, térképkiallítás, városnézés is szerepelt a programban. Az előadásokhoz két egésznapos kirándulás is csatlakozott: 1. Győr–Bécs–Göttweig–Melk–Krems–Győr (2 autóbusszal); 2. Győr–Csorna–Öntésmajor – Kapuvár–Répcelak–Szil–Győr. – A Nyári Akadémia résztvevőinek száma 90 volt.

A Kisalföldi Osztály a TIT-tel együtt Földrajzi Szabadegyetemet szervezett. A következő előadásokat tartottuk:

1993. okt. 11. **Dr. Szilágyi György:** Korea.

1993. nov. 15. **Dr. Veress Márton:** Norvégia.

1994. jan. 17. **Szörényiné dr. Kukorelli Irén:** Spanyolország.

1994. febr. 14. **Zátonyi Szilárd:** Finnország.

1994. márc. 14. **Dr. Jáki Katalin:** A Duna völgye Ausztriában.

1994. ápr. 18. **Dr. Göcsei Imre:** Szentpétervár és környéke.

Osztályunk részt vett a TIT keretében szervezett ismeretterjesztő földrajzi előadások rendezésében. Az előadások nagy részét tagjaink tartották.

A Kisalföldi Osztály a különböző rendezvényeken elhangzott előadások anyagát igyekezett könyv formájában is megjelentetni. Kiadványaink: 1. **Dr. Jáki Katalin** (szerk.): Aktuális problémák a földrajztanításban, 1993. pp. 148 (a kötet 11 tanulmányt tartalmaz); – 2. **Kerényi Attila:** Környezetünk – Egészségünk című kötet 1994. szeptemberében jelent meg; 3. A Földünk – Környezetünk című rendezvényünk és a Földrajztanárok XIV. Nyári Akadémiája előadásaiból „Földünk, Környezetünk” címmel még 1994-ben egy újabb kötetet kívánunk megjelentetni.

Dr. Jáki Katalin
osztálytitkár

Dr. Göcsei Imre
osztályelnök

8. Kiskunsági Osztály

Társasági életünk ebben az évben tovább élénkült, két félévre terveztünk földrajzi témákban előadásokat, neves előadókkal, – melyeken nagy létszámban vettek részt pedagógus kollégáink. Előadónk voltak a JATE-ről: **dr. Mezösi Gábor**, **dr. Mészáros Rezső**, **dr. Keveiné dr. Bárány Ilona**, a KLTE-ről: **dr. Süli-Zakar István**. Helyben terveztünk számítógé-

pes programozó alapismereteket nyújtó tanfolyamot a jelentkező földrajz szakos tanárok számára, bemutattuk előadásokkal a kecskeméti Kutató Intézet Alföld Programját, a NAT-alapelveket, követelményrendszernek várható tantárgyi követelményeit. Az összesen nyolc előadás témaválasztása nem volt véletlenszerű, olyan aktuális természetföldrajzi és gazdaságföldrajzi, településföldrajzi, oktatási és kutatási területekről állítottuk össze az előadások témáit, melyekből földrajz tanáraink profitálhatnak, mélyebb tudományos ismereteket szerezhettek, – felkeltették érdeklődésüket a színvonalas előadások. Egy-egy alkalom 15, de 60 fős hallgatóságot is vonzott, zömmel földrajz szakos tanárokat, az év folyamán több mint 300 fős hallgatóság valóban rekord volt az 1990-ben alakult osztály életében.

Ezzel elértük azt, amit megalakulásunkkor célul tűztünk ki: az előadásokkal egybekötött, kötetlen szakmai beszélgetésekre is sor került, élénkült a földrajz tanárok szakmai ambíciója, a megyén belül élő és tevékenykedő szakemberek jobban megismerték egymást és egymás munkáit, a nyitottság és a tartalmi munka közelebb hozta egymáshoz a földrajz tudományt művelőket és terjesztőket. A tudomány területén és a gyakorlatban létező problémák nemcsak felmerültek, hanem megoldhatóságuk lehetőségét is több alternatívában felvetettük.

Szeretnék köszönetet mondani a Társaságunkhoz eljött előadóknak, akik elvállalták az előadásokat, érdeklí őket ami vidéken és az oktatásban is gondot, problémát okoz. A rohanó élet mindennapjaiban egy-egy ilyen szakmai találkozás mindenkinek jó, aki szakmáját szereti, tudja azt: – tudománya csak akkor hatékony amennyiben széles körben terjed. A megalakulásunk óta eltelt időt felidézve az jut eszünkbe, mennyivel szegényebb lenne pályánk, ha nem hallhattuk volna: **Marosi Sándor** Alföld morfológiáját, **Enyedi György:** Kelet-Közép-Európa átalakulási folyamatait, **Bora Gyula:** Magyarország gazdaságát, **Mezősi Gábor:** Ökotájmorfológiáját az Alföldről, vagy **Süli-Zakar István** USA-ról tartott társadalomföldrajzát, **Probáld Ferenc:** EGK-ról tartott előadását, **Jakucs László:** Dinári hg. karsztmorfológiáját, **Sárfalvi Béla:** Csendes-óceáni térség a gazdaság új gyújtópontja c. előadásokat.

Az előadások tematikájával a tanár kollégák tájékoztatásán túl a szerkezetváltó iskolák földrajzi tananyagának tantervi tervezését is szeret-

nénk elősegíteni, ezen túlmenően az oktatási törvénykezésben való jártasságot elősegíteni. Úgy gondoljuk mindezzel megkönnyítjük, hatékonyabbá is tesszük a megye földrajz tanárainak munkáját.

20. századvégi kihívás, hogy felismerjük: a tudomány csak akkor ad valamit az embereknek, ha eredményeit ismerjük, széles körben terjesztjük.

Klingerné Végh Irén
osztályelnök

9. Körösvidéki Osztály

Az Osztály ezévbén – megfelelő pénzügyi fedezet híján – csak az őszi plenáris ülést tartotta meg. Ezen azonban a szokásosnál jóval több, mintegy 90 általános- és középiskolai földrajztanár vett részt.

A program a következőképpen alakult:
November 17.

1. **Dr. Hevesi Attila:** A földrajzi övezetesség tanításának problémái.

2. **Dr. Timár Judit:** Az emberföldrajz irányzatai.

A plenáris ülés megrendezéséhez most is jelentős részben felhasználtuk külső kapcsolatainkat, így a „Békés megyéért” Alapítvány, Békéscsaba Megyei Jogú város Polgármesteri Hivatala, valamint a Békés Megyei Pedagógia Intézet támogatását. Mivel pedig valamennyi szervezést a Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete Békéscsabai Csoportja segítségével bonyolítottunk, így az Intézet által 1993. decemberében rendezett nagyszabású Alföld-Kongresszust „sajátunknak” is tekintettük. Ez nemcsak tagjaink nagyszámú megjelenésében, de a szervezőknek nyújtott gyakorlati segítségben is megnyilvánult.

Továbbra is közreműködtünk néhány érdeklődő középiskolás tanulmányi versenyre való felkészítésében.

Úgy tűnik, hogy **Béres Istvánnak** két évvel ezelőtti sikerült felújítania az egykori hagyományokat. A nagysikerű székelyföldi tanulmányutak után 1994. júliusában a megye 37 földrajztanára járta be Kárpátalját a Visk–Rahó–Tatárhágó–Huszt–Ökörmező–Szinevéri-tó–Beregszász–Munkács–Ungvár–Vereckei-hágó útvonalon.

Dr. Simon Imre
társelnök

Béres István
elnök

Dr. Timár Judit
titkár

10. Nyírségi Osztály

A Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztálya az 1993/94. tanévben az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testületével, a TIT helyi tagegyesületével és a Besenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékével közösen az alábbi tudományos előadásokat, konferenciákat és tanulmányutakat rendezte.

1. Nyírségi Földrajzi Napok (1993. november 17–29.)

1.1. Történeti és politikai földrajz.

1.1.1. Az Alföld helye és szerepe a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. Előadó: **dr. Frisnyák Sándor** kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár.

1.1.2. Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata Északkelet-Magyarország határmenti területén. Előadó: **dr. Süli-Zakar István** kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens (Debrecen).

1.2. Kárpátok Eurorégió (Kisvárdán).

1.2.1. A gazdasági együttműködés múltja a Kárpátok Eurorégió területén. Előadó: **dr. Frisnyák Sándor** kandidátus, tanszékvezető főiskolai tanár.

1.2.2. A Kárpátok Eurorégió természeti és humán erőforrásai. Előadó: **dr. Gööz Lajos** főiskolai tanár.

1.2.3. A Kárpátok Eurorégió térszerkezete és fejlesztési lehetőségei. Előadó: **dr. Hajnal Béla** kandidátus, c. főiskolai docens, a Statisztikai Hivatal megyei igazgatója.

1.3. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdasági helyzete és jövője.

1.3.1. A megye természeti erőforrásai. Előadó: **dr. Borsy Zoltán** a földrajztudomány doktora, egyetemi tanár és **dr. Lóky József** egyetemi adjunktus (Debrecen).

1.3.2. A megye humán erőforrásai. Előadó: **dr. Ekéné dr. Zamárdi Ilona** kandidátus, egyetemi docens (Debrecen).

1.3.3. A megye gazdasági élete és jövője a magyar piacgazdaságban. Előadó: **dr. Boros László** főiskolai docens és **dr. Hanusz Árpád** főiskolai docens.

1.4. Az Alföld társadalomföldrajza (Nyírbátorban).

1.4.1. Az Alföld népesedési folyamatai. Előadó: **dr. Krajók Gyula** a földrajztudomány doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (Szeged).

1.4.2. Az Alföld fejlődésének lehetőségei és

határai. Előadó: **dr. Mészáros Rezső** a földrajz-tudomány doktora, egyetemi tanár, dékán (Szeged).

1.4.3. Az Alföld infrastruktúrája. Előadó: **dr. Abonyiné dr. Palotás Jolán** kandidátus, egyetemi docens (Szeged).

1.5. Az alföldi megyeszékhelyek (Nagykál-lóban).

1.5.1. Az alföldi megyeszékhelyek fejlődési sajátosságai a 19–20. században. Előadó: **Kó-kai Sándor** főiskolai tanársegéd.

1.6. Táj kutatás (Tiszalökön).

1.6.1. A Nyíri Mezőség földrajzi képe. Elő-
adó: **dr. Kormány Gyula** kandidátus, főiskolai
tanár.

1.6.2. A Bodroghöz népesség- és település-
földrajzi változásai a 19–20. században. Elő-
adó: **Vitányi Béla** főiskolai tanársegéd.

1.6.3. A Taktaköz népesség- és település-
földrajzi vizsgálata. Előadó: **dr. Dobány Zoltán**
főiskolai adjunktus

2. Tokaj-Hegyalja Konferencia (Abaújszán-
tó, 1993. szept. 24.).

2.1. Abaújszántó szőlő- és borgazdaságának
földrajzi alapjai. Előadó: **dr. Boros László** fő-
iskolai adjunktus.

2.2. Abaújszántó településképe a régi térké-
peken. Előadó: **Vitányi Béla** főiskolai tanárse-
géd.

2.3. Tokaj-Hegyalja zsidó népessége (1840–
1941). Előadó: **dr. Frisnyák Sándor** kandidá-
tus, tanszékvezető főiskolai tanár.

3. Az MTA megyei Tudományos Testülete
1993. évi tudományos ülésén (1993. október
2.).

3.1. Ősi ártéri gazdálkodás a Taktaközben.
Előadó: **dr. Dobány Zoltán** főiskolai adjunk-
tus.

3.2. A Rétköz gazdasági élete a 18–19. szá-
zadban. Előadó: **dr. Kormány Gyula** főiskolai
tanár.

3.3. Egy mikrorégió – Tokaj-Hegyalja – a
Kárpát-medence 16–19. századi munkameg-
osztásban. Előadó: **dr. Boros László** főiskolai
docens.

3.4. A Kárpát-medence földrajzi munka-
megosztása (10. század–1920.). Előadó: **dr. Frisnyák Sándor** főiskolai tanár.

3.5. A periférikus helyzetek átöröklődése a
20. század végén. Előadó: **dr. Gööz Lajos** főis-
kolai tanár.

3.6. A Szatmár-Beregi síkság mint periféria
(1990. évi vizsgálatok). Előadó: **dr. Hanusz Árpád** főiskolai docens.

4. A változó Alföld (Tudományos konferen-
cia **dr. Frisnyák Sándor** kandidátus, tanszék-
vezető főiskolai tanár hatvanadik születésnapja
tiszteletére, 1994. május 16-án).

4.1. A futóhomok mozgásának időszakai az
Alföldön a legújabb kormeghatározások tükré-
ben. Előadó: **dr. Borsy Zoltán** a földrajztu-
domány doktora, egyetemi tanár (Debrecen).

4.2. A történeti szemlélet szerepe az Alföld
településföldrajzi feltárásban. Előadó: **dr. Tóth József** a földrajztudomány doktora, tanszékve-
zető egyetemi tanár, dékán (Pécs).

4.3. A nagyvárosi erőterek változása az
Alföld keleti részén (1930–1992). Előadó: **dr. Süli-Zakar István** a földrajztudomány kandi-
dátusa, tanszékvezető egyetemi docens (Deb-
recen).

4.4. A kistérségek szerveződésének új
alapelemei az Alföldön. Előadó: **dr. Mészáros Rezső** a földrajztudomány doktora, egyetemi
tanár, dékán (Szeged).

4.5. A népesség alapvető folyamatai Csong-
rád megyében. Előadó: **dr. Kraják Gyula** a
földrajztudomány doktora, tanszékvezető
egyetemi tanár (Szeged).

4.6. A külföldi működőtőke szerepe az
Alföld fejlődésében. Előadó: **dr. Abonyiné Dr. Palotás Jolán** kandidátus, egyetemi docens
(Szeged).

5. III. Szatmár-Beregi Földrajzpedagógiai
Szeminárium (Vásárosnamény, 1994. június
20–23.)

Előadások Kárpát-Európa témaköréből

1. A Kárpát-medence természeti erőforrásai.
Előadó: **dr. Gööz Lajos** főiskolai tanár.

2. A Kárpát-medence humán erőforrásai.
Előadó: **dr. Ekéné Dr. Zamárdi Ilona**
egyetemi docens.

3. A Kárpát-medence földrajzi munkameg-
osztása (1920-ig). Előadó: **dr. Frisnyák Sán-
dor** főiskolai tanár.

4. Új kísérlet az együttműködésre: a Kár-
pátok Eurorégió. Előadó: **dr. Süli-Zakar István**
egyetemi docens.

Módszertani előadások

1. A nemzetközi megértésre nevelés Kárpát-
Európa földrajza tanításakor. Előadó: **dr. Kor-
mány Gyula** főiskolai tanár.

2. A feladatbank szerepe a tantárgyi mé-
résekben (számítógépes bemutató). Előadó:
Kindrusz Pál tanár.

3. Új földrajztankönyvek. Előadó: **Egri
Olga** gyak. isk. szakvezető tanár.

Kiállítás

Földrajzi térképek és atlaszok (rendezte: *Zamatóczky László*).

Tanulmányút (jún. 22–23.)

Útvonal: Vásárosnamény–Felső-Bodrogekőz–Eperjes–Igló–a Gömör-Szepesi-érchegység bányavárosai–Hernád-völgy–Tokaj–Vásárosnamény (a tanulmányutat vezette: *dr. Boros László*).

A tudományos rendezvények mellett az egyre gyarapodó publikációkat is meg kell említenünk. Közülük kiemelkedik *dr. Kormány Gyula* „Az önálló tanulói munka a földrajzoktatásban (1993)” c. szak módszertani könyve, a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékének tantárgy- és tudománytörténeti füzetei c. sorozat 3. száma (1994), *dr. Vofkori László* „Erdély társadalomföldrajza” c. speciálkollégiumi tankönyve (1994) és *dr. Frisnyák Sándor* „A tájak és az emberi tevékenységi formák (Borsod-Abaúj-Zemplén megye történeti földrajza)” c. tanulmánya (Meggycsönyv, Miskolc, 1994). *Dr. Simon István* és *dr. Boros László* szerkesztésében 1994-ben Észak- és Kelet-Magyarországi földrajzi Évkönyv (1. sz.) címmel egy új periodikát indítottunk, amelyben élvonalbeli magyar földrajz-, néprajz- és történelem tudósok dolgozatai jelennek meg *Frisnyák S.* hatvanadik születésnapja tiszteletére.

Dr. Boros László

11. Nyugat-magyarországi Osztály

A múlt év a szegénység, a pénztelenség jegyében telt el. A Földrajz Tanszék tanszéki pénzből fedeztük az Erdélyből és Szlovéniából érkező előadók utiköltségét és tiszteletdíját. Sok előadást tartottak a főiskola oktatói (akik a tiszteletdíjtól eltekintettek), valamint egykori tanítványokat hívtunk meg külföldi útjaik ismertetésére. Ők pedig kitüntetésnek vették, hogy a Magyar László teremben előadást tarthattak.

A Kisalföldi Osztállyal közös szervezésben továbbképző tanulmányi utakat rendeztünk Ausztriába.

Dr. Bokor Péter
osztályelnök

12. Szegedi Osztály

A tárgyév során a Szegedi Osztály 5 előadó-ülést tartott. Az ülések látogatottsága a korábbiaknak megfelelően igen jónak mondható. Nagy érdeklődést váltottak ki a környezetvédelem kérdéseivel foglalkozó előadások, de a távolabbi kontinenseken tett tanulmányutak színes, élményszerű bemutatása is. Hasznos kezdeményezése volt a Természeti Földrajzi Tanszéknek egy német módszertanos professzor előadásának társasági bemutatása. Az előadás az amerikai tájtípusokat módszertani szempontból sokoldalúan mutatta be, s ezzel a földrajztanárok számára didaktikai útmutatást nyújtott a földrajzi ismeretek újszerű feldolgozásában.

Időrendi sorrendben a következő előadások hangzottak el a szaküléseken:

1993. október 28.

Prof. Dr. V. Albrecht: Tájtípusok az Egyesült Államok délnyugati területein. Az előadás új megközelítésben mutatta be a nevezett tájtípusokat. Kiemelt hangsúlyt kapott a gazdasági és természeti környezet igen bonyolult összefüggérendszerének értékelése. Ugyanakkor az előadás a speciális genetikájú attraktív természeti tájakat is bemutatta, s egyidejűleg a gyakorló tanárok, valamint a tanárjelöltek számára módszertanilag fontos (pl. a problémaorientált oktatás a földrajzban) lehetőségekre is ráirányította a figyelmet.

1993. november 25.

1. *Dr. Csatári Bálint:* Az Alföld kutatási program főbb eredményei. Az 1992–93 évben az Alföldi Tudományos Intézet szervezésében elkészült az Alföld fejlesztési koncepciójának tudományos feldolgozása. Az előadás az anyag alapján az Alföld modernizációjának és felzárkózásának természeti, környezeti, gazdasági, társadalmi és települési előfeltételeivel, lehetőségeivel és korlátaival foglalkozott.

2. *Dr. Mezősi Gábor–dr. Keveiné dr. Bárány Ilona:* Beszámoló az IGU Kanadában tartott III. Nemzetközi Geomorfológiai Konferenciájáról.

Az előadás a konferencia szekcióinak munkájáról nyújtott áttekintést, majd vetítettképek segítségével mutatta be a terepbejárás során szerzett földrajzi tapasztalatokat.

1994. február 24.

1. *Klonkay László:* Kelet gyöngyszeme Thaiföld. Az előadó a távoli ország meglátogatása során szerzett tapasztalatairól számolt be.

Főképp az ország kultúrtörténeti emlékeit mutatta be sokszínű vetítettképes előadásában. Elkalauzolta a hallgatókat a buddhista szentélyekbe, bemutatta a szíami építészet csodáit, de bepillantást nyújtott egy a civilizációtól távol élő törzs életébe is.

1994. március 24.

1. **Dr. Keveiné dr. Bárány Ilona:** Környezetvédelmi problémák a németországi Baden-Württemberg tartományban. A Tübingeni Egyetem szervezésében megtartott Nyári Akadémia rendezvényein szerzett ismereteiről számolt be az előadó. Az előadássorozat és a terepbejárás témája a környezetvédelem, környezettervezés és ökológia kapcsolatának elemzése volt.

2. **Dr. Makra László:** Barangolás a Himalájában. Középkor a nyolcezres csúcsok alatt. Az előadás bemutatta az ősi és új Katmandut, az ősi szertartásokat, a főváros mindennapi életét. Megismerhette a hallgató a világtól elzárt hegyi települések és a Himalája erdőinek különleges élővilágát is.

1994. április 28.

1. **Dr. Mezősi Gábor:** A Duna mederváltozásainak újabb értelmezése. Az előadó problé-

mafelvető előadásban elemezte a Duna egykori lehetséges mederváltozásait és az ezzel kapcsolatos újabb eredményeket.

2. **Karancsi Zoltán:** A legnyugatibb kelet országa Marokkó. Az előadás első részében Marokkó természeti tájait ismerhettük meg a magas hegységektől a sivatagig, majd a nagyvárosokba kalauzolta a hallgatóságot az előadó, megismertette az afrikai ország néhány építészeti értékét és érdekességeit.

Összességében a Szegedi Osztály elmúlt évi programja mind a regionális, mind a speciális szakmai problémák megismerését célozta meg. Megfelelt annak az elvárásnak, hogy a nehezen elérhető távoli tájak földrajzi jelenségeit azok is megismerhessék, akik nem juthatnak el ezekre a területekre. Ebben az értelemben egyfajta ismeretterjesztő funkciót is betöltött. Ugyanakkor egy-egy szakmai kérdés részletesebb kibontása a szakirányú továbbképzését is szolgálta a földrajzi szakterületen dolgozóknak.

Dr. Keveiné dr. Bárány Ilona
titkár

Dr. Jakucs László
elnök

**A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG PÉNZFORGALMÁNAK
ALAKULÁSÁRÓL 1994. ÉVBEN**

Bevételek:

Magyar Tudományos Akadémiától támogatás 1995. évre:	1.000,0 e/Ft	
MTA támogatás a Földrajzi Közlemények kiadására:	608,0 e/Ft	
Tagdíj bevételek:	553,0 e/Ft	
Egyéb bevétel (bankkamat, könyvtári ért.):	89,0 e/Ft	
Konferencia, vándorgyűlés bevétele:	953,0 e/Ft	
1993. évi záró egyenleg (eredmény):	2322,0 e/Ft	melyből
1994. évre Földrajzi Közleményekre	375,0 e/Ft	
1994. évre OTKA-ra	777,0 e/Ft	
Össz:	1.152,0 e/Ft	
elkülönítetten kezelve.		
Összes bevétel:	5.525,0 e/Ft	

Kiadások:

Munkabérek:	709,0 e/Ft	
Munkabérek közterhei:	SZTK jár: 372,0	
	+ munkaadói jár.: 61,0	
Megbízási díjak:	421,0 e/Ft	
Megbízási díjak Földrajzi Közleményekre	233,0 e/Ft	
Megbízási díjak OTKA-ra	22,1 e/Ft	elkülönítetten
Szolgáltatás, egyéb kiadások: (nyomda ktg.)	429,0 e/Ft	kezelve
Szolgáltatás, (nyomda ktg. Földrajzi Közleményekre)	224,0 e/Ft	
	1.072,0 e/Ft	elkülönítetten
		kezelve
Posta + telefon ktg:	113,0 e/Ft	
Anyag + áru beszerzés: (papíráru)	69,0 e/Ft	
Anyag + áru beszerzés (OTKA-ra)	255,0 e/Ft	elkülönítetten
		kezelve
Konferencia, vándorgyűlés:	919,0 e/Ft	
Összes kiadás:	4.466,0 e/Ft	
1994. évi eredménylevezetés:		
Összes bevétel:	5.525,0 e/Ft	
Összes kiadás:	- 4.466,0 e/Ft	
	1.059,0 e/Ft	melyből

1.000,0 e/Ft Akadémiai támogatás 1995-re (átutalva 1994. dec. hó).

Katona Józsefné
gazdasági vezető

ÉLETEM – UTAZÁSAIM

*Balázs Dénes emlékiratai
a földrajzi ismeretterjesztés szolgálatában*

„Elérkezett a számvetés ideje” – áll a sajnos már csak posztumusz megjelenő könyv bevezetőjében. *„Amikor az ember túljut a statisztikailag várható átlagos élettartamon, ösztönösen magába száll, s elkapja valami sóvárgó érzés, hogy visszatekintsen megtett életútjára.”*

Hetvenhez közeledve ezt tette a szerző is, aki élete céljául a Föld bejárását és az összegyűjtött földrajzi ismeretanyag továbbadását tűzte ki. Két tucat megjelent könyve és a sok száz cikke szolgálta ezt a hivatást. A külső körülmények, a politikai és gazdasági keretek többször megakadályozták, hogy írásai megjelenjenek, közkinccsé váljanak.

Most, az időskori visszapillantásnál, előkerültek a kiadatlan kéziratok, a sárguló naplójegyzetek, amiket a szerző időrendi sorba rendezett és magyarázó szövegekkel közrebocsát. Megelevenedik a változatos, színes életpálya: a gyermekkori utazásoktól kezdve – az ifjúkori barlangfelfedezéseken át – a világ legjáratlanabb tájaira vezetett expedíciókig.

A tizennégy nagyobb utazás többsége „egyszemélyes expedíció” volt, sok nélkülözéssel és életveszéllyel, egyetlen fillér állami támogatás nélkül. A szerző több mint 130 országban járt, közel egymillió kilométert tett meg, és az európai utakat nem számítva, összesen kilenc évig volt távol hazájától, főleg a trópusokon. Saját földrajzi kutatási programján kívül zoológiai és botanikai gyűjtést is végzett, ezek feldolgozásakor a tudomány számos új növény- és állatfaj megismerésével gazdagodott.

Balázs Dénes sok-sok élménnyel fűszerezett, tanulságos könyvét a szerző mintegy 200 saját rajza és fényképe díszíti. A mű anyagi gondok miatt – az igényektől eltérően – csak igen kis példányszámban, az író illetve özvegye szerkesztésében és kiadásában jelenik meg. Bolti árusításra nem kerül. Előjegyezhető **Balázs Dénesné** címén (2030 Érd, Sárd utca 45.). A lecsökkentett példányszám, a megnövekedett terjedelem (több színes melléklet) és az infláció miatt a könyv önköltségi ára a korábban jelzett 1000–1500 forint helyett előreláthatóan 2000 forint körül lesz.

A megjelenés várható időpontja: 1995 első féléve.

IRODALOM

Európa regionális földrajza

Szerkesztette: Probáld Ferenc

Nemzeti Tankönyvkiadó 1994. 495 p.

Nem lehet tudni, hogy a földrajzoktatás és a földrajztanár-képzés sorsa hogyan fog alakulni ebben a viharos évtizedben, de egy dolog kétségtelen: földrajztanítás a regionális földrajz oktatás nélkül aligha képzelhető el. Ezért is kell nagy örömmel üdvözlőnünk, hogy az ELTE Regionális Földrajzi tanszékének munkaközössége újjá bocsátotta négy kötetre tervezett tankönyvsorozatát, melynek első kötete – idézve az Előszót – „a tágabb hazánknak tekinthető Európát mutatja be”. E hatalmas munka részletes bemutatása az adott terjedelmi korlátok között szinte lehetetlen, ezért a recenszens számára csak néhány gondolatkör kiragadására nyílik lehetőség.

Elsőként is ki kell emelni azokat a fejezeteket, melyek a korábbi hasonló tárgyú tankönyvekből általában hiányoztak. A „Bevezetés a regionális földrajzba” c. fejezet alapos tudománytörténeti és tudományfilozófiai áttekintéssel indul, majd ezeket összegezve leszögezi, hogy a vizsgált tudományterület „...önálló, az általános és ágazati földrajzzal egyenrangú tudományág, amelyet az átfogó szintézisre való törekvés jellemez”. A továbbiakban fontos fogalmakat definiálva ismerteti a regionális földrajzi kutatások térbeli egységeit, fő irányzatait, módszereit és feladatait. A gondos áttekintés, a pontos megfogalmazás jelentős elméleti alapvetéssé szolgál a könyv olvasói számára. (Bár nem ez a leglényegesebb része a fejezetnek, és a felsorolt módszertani ismervek között csak az utolsó helyen szerepel, mégis érdemes felhívni a figyelmet a vizsgált tudományág leíró jellegével kapcsolatban megfogalmazott megszívlelendő mondatokra: „...a leírásnak... színesnek, elevennek... kell lennie... A művészi elemek alkalmazása... összeegyeztethető a tudományosság kritériumaival).

A következő, „Korunk világgazdasága” c. fejezet a szinte lehetetlent kísérli meg, midőn megpróbálja e hatalmas kérdéskört összefoglalni. Tárgyal világgazdasági elméleteket, mo-

delleket és fogalmakat (pl. centrum, periféria és félperiféria, ciklusosság), történeti áttekintést ad, majd ismerteti a világgazdaság mai szerkezetét, rámutatva olyan kulcskérdésekre, mint globalitás, hárompólusúság, integrációs formák. Nem könnyű olvasmány, de hogy alig 20 oldal terjedelemben sikerült ennyi lényeges dolgot tárgyalni, az bravúrosnak mondható.

Ezt követi Európa összefoglaló áttekintése, mely történelmi keretekbe ágyazva részletesen elemzi többek között a népességföldrajzi viszonyokat (itt megjegyzendő, hogy az egyébként nagyon érdekes migrációs folyamatok tárgyalása során jó lett volna bizonyos történelmi-politikai események okozta jelentős népességátrendeződésekre is rámutatni), a koronként változó fő ipartelepítő tényezőket, a mezőgazdaság eltérő övezeteit, majd külön is részletesen a gazdasági fejlettségi különbségek alapvető kérdéseit. Ezután – a mai Európa egyik kulcskérdéseként – önálló fejezetet kap az európai integráció, melynek részletes tárgyalása számunkra is különösen fontos és időszerű. Ez a rendkívül alapos és tárgyyszerű elemzés kétségtelenül a könyv egyik kiemelkedő színvonalú része.

A 83. oldaltól kezdődnek a „hagyományos” regionális földrajzi fejezetek, országonként, illetve országcsoportonként. Az ismertetés a klasszikus értelemben vett nyugat-európai országokkal indul, sorra veszi „Nyugat-Közép-Európa” (vajon elterjed-e ez a jelenleg még furcsának tűnő nyelvi lelemény?) német, illetve többségében német anyanyelvű államait, majd Dél- és Észak-Európát, vagyis – 271 oldalnyi terjedelemben – azokat az országokat, melyeket korábban nemes egyszerűséggel „európai tőkés országoknak” neveztünk. Ezután következnek – 140 oldalnyi terjedelemben – az egykori „szocialista országok”, a Németország nál már tárgyalt néhai NDK és az ún. Független Államok Közössége tagjai nélkül, két fejezetbe („Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa”,

illetve „A balti államok”) tagolva. Ez a rész minden korábbi kiadványhoz képest merőben új ismereteket közöl, ami érthető, hiszen egyrészt az elmúlt évek sorsfordító történelmi változásai nyomán főleg a vasfüggöny mögé zárt országok társadalom- és gazdaságföldrajza változott meg gyökeresen, másrészt a szerzőket már nem kötötték rájuk kényszerített ideológiai béklyók.

Ezeket a fejezeteket alighanem a már pályán levő tanárkollégák fogják leginkább forgatni! Végül a könyvet Európa törpeállamainak alig 2 oldalnyi ismertetése zárja.

Nem lehet vitatni, hogy az egyes országokkal foglalkozó fejezetek tükrözik ugyan a szerkesztő egységesítésre törekvő igyekeztét, mégis – mint minden többszerzős munkánál – azok nem mentesek némi eklekticizmustól. Közös vonásuk, hogy igyekeznek felvázolni a mai gazdasági és társadalmi viszonyok történeti hátterét, meghatározóit, a népességföldrajzi kérdéseket –, helyenként részletesen elemezve sorsdöntő etnikai problémákat –, majd sorra veszik az ágazatokat és a régiókat. Ugyanakkor a természetföldrajzi meghatározottságok ismertetése terén igen nagyok a különbségek. Ezzel kapcsolatban egyébként is szóvá kell tenni egy komoly problémát, a könyv címadásának kérdését. Ez a mű ugyanis – címével ellentétben – csak Európa társadalomföldrajzával foglalkozik! Azok a természetföldrajzi utalások, amelyekkel egy-egy ország ismertetése kezdődik, semmiképpen sem tekinthetők olyan terjedelműnek, mint amelyet egy univerzális regionális földrajzi munkától elvárnánk. A címadás téves voltát az sem menti, hogy a szerkesztő az Előszóban leírja: „vizsgálódásaink elsősorban a társadalomföldrajzi kérdésekre irányulnak”.

Itt említenéd meg, hogy problémásnak tekinthető a volt szocialista országokkal foglalkozó anyagrészt tagolása is. Nem mintha a két részre osztás nem lenne helyeselhető, de a recensens véleménye szerint Kelet-Közép-Európát és Délkelet-Európát kellett volna elkülöníteni, Szlovéniát, Horvátországot és a balti államokat az előzőhöz, a többieket az utóbbihoz sorolva.

Tartalmi kérdéseket tekintve fontos rámutatni, hogy a szerzők súlyt helyeztek az évtizedek óta tanított, megszokott, de már elavult sztereotípiák leküzdésére, így kiemelten ismertetik a főleg a klasszikus nehézipari körzetekre (pl. Vallónia) – és hasonlóképp egyes agrárkör-

zetekre (pl. Franciaország) – jellemző gazdasági hanyatlás folyamatát, tovagyrűző hatásaikkal együtt, bár a szerkezetváltozás során telepített újabb, modern ágazatok (pl. elektronika, vö. 61. oldal) talán részletesebb ismertetést érdemeltek volna. Vannak azonban olyan fejezetek is, ahol az elmúlt évek változásai a kelletténél kisebb súlyt kapnak (pl. Spanyolországnál csak mintegy „mellékesen” került be a területi fejlettségi különbségeket tárgyaló részbe az 1960–75 közötti „gazdasági csoda”, ugyanakkor az „Iparosodás útján” fejezet nem is említi meg). Az is problémának tűnik, hogy noha a legtöbb nyugat-európai országban a foglalkoztatottak zöme már régóta a tercier ágazatokban dolgozik, és a nemzeti jövedelem megtermelésében is kiemelkedő ezen területek szerepe, mégis tárgyalásuk a háttérbe szorul, mintha csak ipar és mezőgazdaság lenne a világon.

Hallatlanul izgalmas viszont a közelmúlt politikai és ezzel együttjáró gazdasági változásainak ábrázolása, természetesen főként a könyv második felében. Különösen érdekes az egykor kettéosztott Németország mai kettős arculatának bemutatása, Lengyelországnak az egykori szocialista táboron belüli sajátos fejlődésének érzékeltetése, Szlovákia útkeresése dilemmáinak elemzése, az egykori Jugoszlávia különutas fejlődésének és törvényszerű szétesésének ábrázolása stb. Nyilvánvaló, hogy ezen országok gyors, napjainkban is tartó átalakulása nem teszi lehetővé időtálló gazdaságföldrajzi kép megrajzolását, a tárgyalt ok-okozati rendszerek és folyamatok azonban kiváló alapot nyújtanak azok számára, akik a gazdasági változásokat a könyv lezárását követően is megkísérlik nyomon követni.

A tankönyv előnyeként említhetők még a jól megválasztott, lényegkiemelő, mondhatjuk „blikkfangos” címek, hátrányként viszont egy egységes decimális számozás hiánya. A 107. ábra és térkép jól egészíti ki a leírtakat, számosan közülük hosszabb, alapos tanulmányozást is megérdemelnek. A névanyag gazdag, ez nagyon dicséretes, a névírás pedig szinte hibátlannak tekinthető, végre a magyar ábécében nem szereplő betűk (pl. ø, ç, ð) is hiánytalanul szerepelnek. Bár bizonyára anyagi korlátok miatt alakult így, de mégis meg kell említeni, hogy a könyv végéről nagyon hiányzik egy statisztikai összefoglaló és főként a névmutató, sőt egy tárgymutató is jó lett volna! Örömteli, hogy minden nagyobb fejezetet válogatott irodalomjegyzék zár le, melynek kiválasztási

szempontja az Előszó szerint az volt, hogy néhány „átfogó monografikus műre hívja fel a figyelmet” – de azért pl. Ausztriáról talán lehetett volna többet is találni... Az viszont nem érthető, hogy személynevek idézése során miért szerepelnek egyes szerzők teljes névvel, másik csak a keresztnév kezdőbetűjével; ez különösen szokatlan az irodalomjegyzékekben.

Összefoglalva az elmondottakat megállapítható, hogy a magyar földrajzi irodalom egy magas színvonalú, gazdag tartalmú, igényes nyelvezetű és kiállítási könyvvel gazdagodott, melynek ott a helye minden földrajztanár és hallgató könyvespolcán.

Dr. Horváth Gergely

Cséfalvay Zoltán: A modern társadalomföldrajz kézikönyve
Ikva Könyvkiadó Kft., Budapest, 1994.

Egy jól használható kézikönyvet vehetnek a kezükbe mindazok, akik a társadalomföldrajz néhány alapvető kérdéskörére kíváncsiak. **Cséfalvay Zoltán** mintegy 350 oldalas munkája a magyar földrajz-oktatás számára rendkívül időszzerű és éppen ezért hiánypótló. A szerző maga is elsősorban diákoknak, középiskolásoknak, egyetemistáknak ajánlja a könyvét, úgy gondolom azonban, hogy e munka tanároknak is nélkülözhetetlen.

A könyv szerkezete jó, ezáltal is könnyebbé téve a „társadalomföldrajzban való tájékozódást”. Négyféle piktogram segítségével tudjuk használni a könyvet, amelyek segítik a törvények és alapfogalmak, valamint az olvasmányok, érdekességek és modellek megismerését. Ugyanígy kiemelve találhatók meg a térképek, térbeli ábrázolások, illetve a kutatási eljárások és számítási módszerek. Erénye a könyvnek továbbá az ábrajegyzék, táblajegyzék, tárgymutató és a részletes jegyzetek.

A könyv hét fejezete előtt a témához kapcsolódó fotók találhatók. A fejezetek, témákat tekintve, két, egymástól jól elválasztható részre bonthatók. Az első rész inkább általános társadalomföldrajzi problémákkal foglalkozik, míg a második, méretét tekintve terjedelmesebb fejezet néhány konkrét, főként a települések társadalomföldrajzát érintő kérdést elemez.

Az első fejezet a Tér és ember viszonyát vizsgálja. Megismerkedhet az olvasó olyan alapfogalmakkal mint pl.: népsűrűség, laksűrűség, távolság. Gondolkozva haladhatunk lépésről-lépésre, a pontok, vonalak, felületek megismerésével a térképi ábrázolás megtanulása felé. Térben való tájékozódásunkat segíti a határ fogalom néhány jelentéstartamának megismerése is. A Hartshorne-modellel a nemzetállamok közötti színhúzó, illetve összekötő erőket

tanulmányozva jutunk el Európa 1993 utáni „új arca” felé.

A második fejezet a Tér és társadalom címet viseli. „Az emberi társadalom sokkal inkább magas fokon intézményesített hatalmi és tevékenységi módszerekből áll” – idézi a szerző **T. Hagerstrand**ot. A fejezet az idézetnek megfelelően, a társadalomban élő ember tevékenységi köreivel, illetve az intézményrendszerek felépítésével foglalkozik. Először megismerhetjük az emberi alapszükségletek kategóriáit, hierarchiájukat. „Ki mit kap a társadalmi együttélésben?” – teszi fel a kérdést a szerző és szemléletesen be is mutatja azt, hogy mennyire bonyolult ez a kérdés. A fejezet második felében már sokkal inkább elméleti síkon haladunk előre. Belecsöppenünk a rendszerek és modellek világába, s ezek segítségével megpróbálhatunk egy kicsit a jövőbe tekinteni. Végül – visszatérve a jelenbe –, a térbeli vándorlás-térbeli terjedés fogalmakkal és gyakorlati használatukkal ismerkedhetünk meg.

Tér és ember, valamint tér és társadalom viszonyainak vizsgálata után a harmadik fejezetben megismerkedhetünk a Modern idők társadalomföldrajzi fejlődésével, jellegzetességeivel. Milyen a modern technika? Milyen a modern gazdaság? Melyek azok a veszélyek, amelyek fenyegetik a modern kori embert? – többek között ezekre a kérdésekre is megkísérel választ adni a szerző.

A könyv második része egyetlen témával foglalkozik: a várossal. A negyedik fejezet a városok fejlődését mutatja be, falu-város kapcsolatát, valamint város és város közötti különbségeket.

Azt is megtudhatjuk, hogy mi a különbség a városodás és a városiasodás között és ötletesen szemléltetve ismerjük meg az ellenurbanizációt

folyamatát.

A városok belső világa című fejezet igazi csemege azok számára, akik a városok társadalomföldrajzi, szociológiai, szociálgeográfiai jellemzésére kíváncsiak. A fejlődő és fejlett országok nagyvárosai, telekárak, területfelhasználás a nagyvárosokban, városrészek fel-, és leértékelődése stb., hogy csak néhány gondolatot idézzek a fejezetből. Értékes része a munkának a klasszikus városszerkezeti modellek bemutatása, valamint a városépítészet modernkori történetébe való bepillantás.

A városok és környékük kapcsolatrendszerét vizsgálja Város és vidéke címmel az utolsó előtti fejezet, komoly elméleti háttérrel adva mindazoknak, akik valamilyen módon a nagyvárosokkal szeretnének foglalkozni. Megismerhetjük azokat a matematikai, statisztikai módszereket, amelyek segítségével vizsgálhatók a városok (pl. rang-nagyság vizsgálat, legközelebbi szomszéd, központi helyek elrendeződése stb.). További érénye, hogy megismerteti az olvasót olyan modellekkel, melyek alkalmasak a városok vonzási területének vizsgálatára.

Végezetül, ha már megtanultuk mindazt, amit a modern társadalomföldrajzról tudni kell, az utolsó fejezet rádöbbsen minket arra, hogy elég, ha „csak a lakcím jó”, azaz élhetünk bárhol, a lakcímünk nagyon sok mindent elárul rólunk. Azért persze, aki a könyv elolvasása után úgy érzi, hogy ő nem a legmegfelelőbb helyen él, tehát „nem jó a lakcíme”, ne keseredjen el

túláságosan. A lakáson belül Ő is olyan „mikro-világot” alakít ki, amilyet akar. És ez lakcímtől független...

Ha valaki ezek után elgondolkozik azon, hogy milyen az a hely és környezet, ahol él, már megérte elolvasni a könyvet. Nagy érénye a munkának, hogy gondolkozásra készíti olvasóját. Éppen ezért – hagyományos értelemben – nem beszélhetünk úgy róla, mint egy tankönyvről. Valóban, sokkal inkább kézikönyv ez, s éppen ezért nagyszerű, hogy végre magyarul is megjelent egy ilyen jellegű kiadvány. A szerző érdemeit az sem csökkenti, hogy *P. Hagett* 1983-ban már megpróbált egy hasonlóan átfogó modern szintézist adni a földrajzról, igaz nem magyarul. Megjegyezni csak annyit érdemes ezzel kapcsolatban, hogy talán a könyv elején meg lehetett volna említeni a kitűnő amerikai geográfus érdemeit. Mindemellett a szerző szakmai tájékozottságát és felkészültségét mutatja, hogy szinte kizárólag magyarországi példákkal színesíti a könyvet.

Híányossága a könyvnek egy átfogó irodalomjegyzék, mely nagymértékben megkönnyítené a „továbblépni” vágyók munkáját.

Összességében tehát jó, hogy végre olvashatjuk, taníthatjuk ezt a könyvet. Ez talán meggyorsíthatja azt a folyamatot, hogy végre modern, korszerű társadalomföldrajzi szemléletet oktathassuk a középiskolásoknak és egyetemistáknak.

Izsák Éva

Kubassek János: Magyar expedíciók Ázsiában
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 81 p.

A Távoli tájak magyar utazói sorozat második kötete – az első kötethez hasonlóan – az Ázsia rejtelmait feltáró utazókkal ismerteti meg az olvasót.

Az első kötet a gyakran anyagi nehézségekkel küszködő, magányos vándorok kalandos utazásait követte nyomon. A második kötet a komplex célkitűzésekkel útnak induló expedíciók munkáját, eredményeit vázolja fel. A magyar Ázsia-kutató expedíciók a kor kiváló szaktudósait egyesítő személyi összetételük, kitűnő felszereltségük és jelentős anyagi háttérük révén alkalmasak voltak arra, hogy világszínvonalú munkát végezzenek. Az expedíciók anyagi feltételeinek megteremtése egy-egy szé-

les látókörű, világlátott, vagyonos arisztokrata, vagy tehetős földbirtokos, mint *Széchenyi Béla*, *Zichy Jenő* és *Déchy Mór* nevéhez fűződik. Az olykor több évig tartó expedíciókban a különböző rokon tudományok képviselői, egymás munkáját kiegészítve, átfogó képet rajzoltak a bejárt terület földrajzi, geológiai és néprajzi viszonyairól.

A könnyed, olvasmányos stílusban megírt kötet négy fejezetből áll. Az első *Széchenyi Béla* kelet-ázsiai expedícióját, a második *Déchy Mór* Kaukázus, a harmadik *Zichy Jenő* oroszországi és kínai, míg a negyedik fejezet *Stein Aurél* indiai, kínai és perzsi expedícióit mutatja be. Az expedíciók útvonalának követé-

sét térkép segíti, a bejárt tájak és az ott élt emberek megismeréséhez pedig fekete-fehér fény-

képek és korabeli rajzok nyújtanak segítséget.

Mari László

„Kétféle ember van: az egyik szereti Afrikát;
a másik még nem járt ott...”

(magyar Afrika-utazó a XX. sz. végéről)

Krizsán László: Magyar utazók Afrikában

Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.

A közelmúltban elhunyt kiváló geográfus utazónk **Balázs Dénes** nevéhez kapcsolódik a nagyszerű alkotószervesítői munka, és ugyan-csak az ő érdeme a sorozat ötlete: Távoli Tájak Magyar Utazói címmel igényes tartalmú és ki-vitelű, ugyanakkor a Soros Alapítványnak és a Nemzeti Tankönyvkiadónak köszönhetően mindenki által elérhető árú (195 Ft) mintegy százoldalas könyvekből álló sorozat életre hí-vása.

A legújabb kötet, **Krizsán László: Magyar utazók Afrikában** c. munkája első pillantásra méltó folytatása **Kubassek János** magyar Ázsia-utazókról megjelent két nagyszerű köny-vecskéjének. A sorozat a kiadó nevéből ítélve elsősorban a diák- és pedagógus olvasóközön-ség számára készült, talán oktatási segédanyag céljából is, így nem lehet a recenzens számára sem közömbös, hogy hazánk utazói közül kiről és hogyan esik szó egy összefoglaló igényű – a terjedelem is erre utal – könyvben.

„Ex Africa semper aliquid novi” – Afrika mindig valami újdonsággal szolgál. Ezzel a mottóval indítja a szerző az Afrika megismeré-sének mérföldkövei címet viselő első fejezetet, s e mottót hűen követve könyvének későbbi fe-jezeteiben ő is szolgál számos újdonsággal. Terjedelmi korlátok miatt talán az afrikai kon-tinens megismerésében szerepet játszott nevek felsorolására sem lenne elegendő az erre szánt kilenc oldal, az európaiak is csupán az ókori és arab utazók után, egyetlen szűk oldalon a Ní-lus-forrás témakörében kerülnek említésre. **David Livingstone**-ról is csak annyit tudunk meg, hogy ő is kereste a forrást. A 19. századi Afrikának – a fekete kontinens történetében ez volt a nagy felfedezések időszaka – mindössze két sort szentel a szerző: Kutatták... és feltér-képezték...

A Magyarok Afrikában fejezet summás fel-sorolás azon honfitársainkról, akik a háború előtt orvosként vagy vadászként rövidebb

hosszabb időt töltöttek el a kontinensen. A feje-zet a szerző szavaival élve a tudomány gyarapí-tását, a földrészt igaz megismerését szolgáló magyarokról szól, így talán az elmúlt fél évszázad (!) Afrika-kutatóiról, expedícióiról – ha csak említés szintjén is – a fejezet végi üresen maradt kétharmadnyi oldalon illett volna meg-emlékezni.

A könyv további hét fejezetében öt ismer-tebb és két keveset hallott magyar utazóról esik szó. **Magyar László, Torday Emil, Almásy László** – mindannyian közismert nevek, a róluk írt fejezetek nagyszerű, érdekesen megírt ösz-szefoglalók munkásságukról. Ugyancsak izgal-mas, tanulságos és tanítani való a két jezsuita szerzetes, **Czímermann István és Menyhárh László** története, akik a Zambézi mentén, a mai **Mozambik területén** vezették misszióikat. **Sass Flóra** életútját 16 oldalon követhetjük – a leg-hosszabb fejezet szól a legkevésbé e könyvbe illő személyről. Származását tekintve ugyan magyar volt, de Bakerrel való találkozása után e tény nem igazán játszott szerepet életében. A **Baker** vezette angol gyarmati hadjáratokról szóló részletes, tudósításszerű naplóját is an-golul írta.

A könyv legrövidebb fejezete e recenzióban a többihez képest kissé bővebben kerül tárgya-lásra, hiszen arról a magyar utazóról szól, aki-nek nevét – jószerével egyetlen magyarként – ma is őrzik az afrikai térképek, akinek nevét minden kisdíák ismeri Kenyában, hiszen tanít-ják az iskolában – nem a gyarmatosítók, ha-nem a kontinens tudományos feltárásában fon-tos szerepet játszó felfedezők között. Ezt nem a Szerzőtől tudni, hiszen minderről a könyvben még említés sem történik. **Teleki Samu** grófot – mert róla van szó – a könyv szerzője, nem igazán tudni miért, valószínűleg nem szereti. Ez persze lehet a Szerző magánügye. Vannak azonban objektíve létező tények, amelyeket egy ilyen könyvsorozat részeként megjelenő

könyvben elhallgatni, nem említeni, félremagyarázni már nem lehet magánügy.

Szerző *Telekit* véreskezű hódítóként mutatja be, aki gyarmatosító céllal ment Kelet-Afrikába. E feltételezést *Telekinek* barátjához, *Rudolf herceghez* írott leveleiből (Szerző szerint jelentéseiből) önkényesen kiragadott idézetekkel próbálja alátámasztani. Olyan történeteket idéz, amelyek korábban is ismertek voltak, hiszen *Höhnelt* nagyszerű könyve és *Teleki* újabban előkerült naplója, ill. *Lázár István* naplóhoz írott publikált jegyzetei mindenről részletesen beszámolnak. Kérdéses, hogy Szerző olvasta-e e forrásmunkákat (a könyvben közölt irodalomjegyzék ezeket nem említi), hiszen olyan nyilvánvaló tényeket nem említ, amelyekről minden bizonnyal tudomással kellett

bírnia. Az idézetekből és a feltételezés bizonyítására leírt tényekből levont következtetések enyhén szólva zavarosak, ellentmondások, talán még Szerző sem igazán érti, hogy e tények hogyan támaszthatják alá elméletét. Sajnos a recenzió keretei nem engedik meg a részletek idézését és a Szerző által leírtak tételes cáfolatát, ezekről recensens egy másik fórumon majd részletesen beszámol.

Sajnálatos, hogy a nemzetközi tudományos és közéletben is legjelentősebbnek tartott magyar utazóról egy értékes és minden bizonnyal sokak által forgatott könyvsorozatban csupán egy, a fantázia és előítélet diktálta vélemény juthat el a valódi tények megismerésére vágyó olvasókhoz.

Dr. Lerner János

A világ városai a történelem sodrában

Barmi – egy mediterrán város

Akadémiai Kiadó, 1993. 57. old.

Hambeck – egy Hanza-város északon

Akadémiai Kiadó, 1993. 57. old.

„Alapjaiban rendült meg világban-létünk. A rohamos túl-emberesedés következtében (csupán az állat- és növényvilághoz képest voltunk emberek; mihelyt ezek eltűnnek, magunk is jelentéktelenné válunk) ma már egyetlen gondolatnak sincsen érvénye: márpedig a város nem egyéb, mint gondolkodásunk leginkább „elvont” (legvalóságosabb) összefüggéseinek formává tétele.”

Karátson Gábor: Vakon, házak előtt

E könyvek katalán szerzői azokhoz a geológusokhoz hasonlóak, akik egy mély és földtörténetileg idős kanyon fenekéről indulva a közetrétegekbe rejtett fossziliák alapján próbálják felkutatni a ma élő fajok eredetét, őseiknek és környezetüknek harcát. A paleontológus azért kutathat így, mert minden élőlény magában hordja múltját és lehetőségeit.

A város, természetéből adódóan – mert múlttal rendelkező organizmus – szemlélhető és vizsgálható e módszerrel. A térképeken fel nem lelhető, csak a szerzők fantáziavilágában meglevenedő városok történelmének néhány kiragadott filmkockáját mutatja be e könyvsorozat, mely időutazásra hívja az olvasót.

A városok története az emberi civilizáció történetével együtt és az által kezdődött. A városi település terében felgyorsultak azok az időbeli események, melyek az őstörténetből a történelembe vezettek át. A város latin nevében (civitas) ennek a bonyolult civilizációs folya-

matnak a gondolati gyökerét kereshetjük, melynek áldásait és átkait sokszor alig szétválaszthatóan mindannyian érezzük. A város (Urbs) kialakítása azonban úgy is felfogható, mint a természet kizárásának kezdete, egy mesterséges miliő megteremtése és fenntartása, egy adott történelmi kor lehetőségei között. Nemi túlzással és egyszerűsítéssel állíthatjuk, hogy városaink néhány ezer éves története a természet elleni harc története is egyben. Az idő sodrában a városok megőrizték, tartósították az egyes történelmi időszak épített tájait, annak ellenére, hogy az ember mindig rombolt, át- és újraépített. Nagyszerűen ragadja meg képeiben a sorozat: miként haladt az ember jövőjébe a város által, és egyszersmind a város miként jelentett számára horgonyt, kötődést is saját múltjához.

A történelmi város méreteinek, szerkezetének és arányainak változása is jól nyomon követhető a könyvek lapjain. Ezek tanúsága sze-

rint a 19. századra bomlott fel, tűnt el végérvényesen a városokat egykor védő, határaitak kijelölő vár(os)fal. E folyamat azt jelzi, hogy a város ekkorra győzte le múltjának „akadályait”, és szabadságának erejével ekkor vált képesé új, nagy területek meghódítására. Ezzel együtt szűnt meg, illetve alakult át a hagyományos városszerkezet. A terjeszkedő, „felrobant” város így veszítette el emberléptékét is, a lakóházak és utcák polgárai hangyává törpültek. A megbomlott városban a kapcsolatok és viszonyok is megváltoztak: a városi és a privát tér elszigetelődött egymástól. Az egyre bonyolultabb szerveződő társadalom a városban sok és sokféle irányító központot hozott létre (irodák, tőzsde, minisztériumok, parlament), később ezek öngerjesztéssel újabb növekedést indítottak be. A közélet terei ezáltal egyre kevésbé lettek arányban a város méreteivel. Amíg az ókori színház a város minden polgárának közösségi teret és élményt tudott adni, az újkori opera legfeljebb a városlakók ezredrészét volt képes befogadni. Ugyanakkor az új „közterületek” elnyelték és az ismeretlenségbe sodorták a milliós tömegeket. A terjeszkedő város rombolásától ugyan megmenekültek a legfontosabb régi épületek (letűnt stílusok emlékeként) később ezek a kollektív tudatban „műemlékké”

lényegültek át, véglegesen kiszorulva így a mindennapi életből. Saját múltunktól, kultúránktól való elszakadásnak és elidegenedésnek az emlékművei lettek.

Önismeretünk része kell hogy legyen épített környezetünk múltbeli lehetőségeinek és jelenbeli lehetetlenségeinek tisztánlátása.

Számtalan könyv látott már napvilágot e témáról, de ezek közül tán egyet sem lapozgathatnak olyan sokan, akkora élvezettel és fantáziálással, mint e sorozat eddig megjelent két darabját. (A később megjelent kötetek újabb izgalmakat ígérnek: egy Duna menti, egy közép-amerikai és egy arab város fejlődésmodelljét mutatva be.) A megismerők kíváncsiságát jó arányérzékkel elégítik ki a szerzők. Egy-egy korszakot, stílust nemcsak átfogóan, a városokat madártávlatból, kívülről szemlélve láthatjuk, de bepillantást nyerünk a hétköznapi teendők emberarcú világába is. E könyvek igazi erénye, hogy bonyolult tér- és idődimenziójú, szerteágazó gazdasági, szociológiai és művészettörténeti folyamatokat egyszerűsítve, világosan tudnak az olvasók elé tárni, sok új, izgalmas információt adva, a képzelőerőt is megmozgatva. Visszafelé lapozgatva is élvezhetők. Sőt!

Both Mária

Történeti földrajzi tanulmányok. Szerkeszti: dr. Frisnyák Sándor

Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, Nyíregyháza

1. Dr. Somogyi Sándor: Az Alföld földrajzi képének változásai (16–19. század)

Nyíregyháza, 1994. 32. old.

2. Kókai Sándor: Az alföldi városok hierarchia-rendszere és vonzáskörzetei a 19. század közepén

Nyíregyháza, 1994. 20. old. + 7 térképmelléklet

Igen hasznos új kiadványsorozat indulásáról adhatunk hírt, amelynek első két füzeté szaktudományi szempontból szükséges és remélhetőleg tartóssá váló folyamat ígéretét hordozza magában. Öröndetes, hogy a fontossága és teljes képviselőinek törekvései ellenére a szakmában eddig csak elvétve jelentkező, háttérbe szorult történeti földrajz végre rendszeres kiadványsorozattal jelentkezik. Nem véletlen, hogy ez *Frisnyák Sándor* személyéhez és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszékeéhez kötődik, hiszen a szerkesztő történeti földrajzi munkássága és a nyíregyházi főiskolán kialakított szakmai „műhelye” erre alapot ad, szerkesztői munkája pedig megfelelő

garanciát ígér a remélhetőleg még sok számmal jelentkező és számos szerző jelentkezésére lehetséget adó sorozat szakmai színvonalára. Az is mindenképpen üdvözölhető tendencia, hogy egy felsőfokú oktatási intézmény vállalja ilyen úttörőnek szánt sorozat kiadását, amelynek már az első két füzetén is látszik, hogy nem csak egy „belső kiadvány” szándékával készült. Ezzel függ össze a harmadik öröndetes tény, az első két füzet szerző- és témaválasztásának igényessége (amely igényesség remélhetőleg szintén tendenciává válik).

Mind a két füzet az Alfölddel foglalkozik, új szempontú vizsgálatokkal bővítve a térségről kialakított történeti földrajzi képet, egyúttal jel-

zi – *Frsinyák Sándor* hasonló témájú munkáival együtt – az Alföld történeti földrajzi szerepének egyre inkább előtérbe kerülő fontosságát. Az indító kötet szerzője, *Somogyi Sándor* az Alföld földrajzi képének változásait vizsgálva azt – a térség szempontjából igen izgalmas – korszakot (16–19. század) dolgozza fel, amikor a történeti folyamatok következtében a térség szerepköre átértékelődik és ezzel együtt jelentős demográfiai, gazdasági, társadalmi és politikai változások alakítják és szabják meg az Alföld földrajzi képét. A feldolgozás tömör, de alapos áttekintés, amely korábbi munkákra is támaszkodva foglalja össze a társadalom oldaláról kiinduló és a természetben – döntően a folyóvízhálózatban –, végbemenő folyamatok kölcsönhatásai következtében kialakuló földrajzi valóságot.

A második füzet szerzője, *Kókai Sándor* a 19. századi alföldi városok olyan hierarchia- és vonzáskörzet-vizsgálatát végzi el, amely tá-

maszkodik a történeti településföldrajz korábbi eredményeire (bár sajnos, chhez nem túl sok igazán használható munkát lehetett figyelembe venni), ugyanakkor módszereiben és szempontjaiban – a történetiség törvényszerűségeit figyelembe véve – a modern településföldrajz alapján próbálja meg tisztázni az Alföld múlt századi településrendszerének alakító folyamatait, összefüggéseit. Ezzel egyrészt a történeti földrajzi képet mélyíti, másrészt megpróbálja a 20. század alföldi városalakító folyamatainak mintegy előképét, előzményeit is felvázolni, hogy ezáltal az összefüggés és a folyamatosság értelmezhetőbb legyen.

Összegezve tehát elmondható, hogy hiánypótló sorozat indult, amelynek színvonalas első két füzetét jó szívvel ajánlhatjuk nemcsak a kutatásokban és felsőoktatásban résztvevőknek, hanem mindazoknak, akik az Alföld iránt történeti és földrajzi szempontból is érdeklődnek.

Csüllög Gábor

Ázsiai kultúrák. Társadalomismeret tankönyv középiskolások számára. Szerk.: *Stefány Judit*
Alternatív Közgazdasági Gimnázium Alapítvány, 1994. 199 p.

Kétségtelen, hogy az elmúlt évek társadalmi változásai forradalmi átalakulást eredményeztek a tankönyvpiacon is, egyre-másra jelennek meg az új tankönyvek és oktatási segédanyagok – folyóiratunk egyébként hamarosan részletesen is ismertetni fogja a kínálatot –, melyek egy részre különböző alapítványok és pályázati úton elnyerhető támogatások révén látott és lát napvilágot. Közülük ezúttal egy olyan könyvet ismertetünk, amely a kiadó alapítvány és a Pedagógus Szakma Megújításáért Projekt segítségével jelenhetett meg, és olyan magas színvonalú kiadvány, hogy a legkényesebb igényeket is kielégítheti. Hiszen nem is tankönyv ez, sokkal több annál: nyugodtan nevezhetjük akár kulturális enciklopédiának is.

Engedtessek meg a recenzensnek – aki leendő földrajztanárok számára hosszú évek óta tanítja Ázsia földrajzát, és akinek Ázsia a kedvenc témája – egy kis szubjektivitás. A könyv iránti lelkesedésemnek két oka is van. Egyrészt mert magam is rengeteg új ismeretre tettem szert ebből a könyvből, másrészt mert nagyon régóta várok egy ilyen tárgyú „kegészítő tankönyv” megjelentetésére. Mindig arról igyekeztem ugyanis meggyőzni hallgatóimat, hogy földrajzot a kultúrtörténet ismerete és távoli

kultúrák ismertetése nélkül nem szabad (és nem is lehet) érdekfeszítően tanítani, de az ilyen irányú ismeretek elsajátításához hiányzott egy összefoglaló forrásmunka. És most végre megjelent egy könyv, amelyből a hallgatók és a már pályán levő tanárok bőségesen méríthetnek. Köszönet érte a kiadónak, a támogatóknak, a szerkesztőnek, valamint a filozófiai és vallástörténeti részeket válogató *Keszei Róbert*nek.

A könyv felépítését tekintve kettős arculatú. Részben szemelvénygyűjtemény, részben kiváló szerzők tudományos igényű munkáinak rövid, de lényegre törő kivonatolása. A fő témák közé tartoznak India, a buddhizmus, Kína, Tibet, Japán, Eurázsia kereskedelmi kapcsolatai; a szellemes és kedvesinál alcímek – mint pl. A mesés India, A vallások földje, A Mennyei Birodalom, Konfuciusz kontra Buddha, A Világ Teteje, A Selyemút stb. – pedig önmagukért beszélnek. De találunk kisebb fejezeteket a számurájokról, a belső-ázsiai nomádokról, az őrményekről, a kasztrendszerről, Angkorról, *Kőrösi Csoma Sándorról* – és még a végtelenségig lehetne sorolni. A részletesebb ismertetésnek területi korlátok határt szabnak, de az nehéz feladat is lenne, hiszen egy ilyen gaz-

dag tematikájú kiadványból úgyis csak tallózni lehetne.

A könyv tördelése is egészen sajátos. Helyenként mintha két könyv lenne egybekötve: „fent” a kultúrtörténet érdekességeiről, „lent” bekeretezve a történelem eseményeiről olvashatunk párhuzamosan. Számtalan irodalmi idézet is felidézi egykorvolt korok hagnulátát. Külön kell szólni a hallatlanul gazdag ábraanyagról: neves személyekről, híres építményekről, lezajlott eseményekről, tárgyi kulturális emlékekről stb. készült rajzok, fényképek, metszettek egészítik, ki és szemléltetik az elmondottakat, kiválasztásuk nagy igényességről és szakértelemről tanúskodik. Meg kell még azt is említeni, hogy a további búvárkodáshoz a könyv végén gazdag irodalomjegyzék is ren-

delkezésre áll.

Hogy azért el ne felejtjük, hogy tankönyvvel van dolgunk, az egyes részek, fejezetek végén, valamint számos képhez, szemelvényhez kapcsolódóan kérdések és feladatok serege vár az olvasóra; megoldásuk, megválaszolásuk bizony szöveg és kép nagyon figyelmes megfigyelését igényli.

A sok dicsérő szó mellett azért kritika is illeti a munkát. Így például akadnak helyesírási hibák és a térképek is sokszor szegényesek, lehetnénk sokkal igényesebbek! De ezek apróságok, amelyek eltörpülnek a könyv erőnei mellett. Összefoglalásként csak annyi mondható, hogy ennek a könyvnek minden földrajztanár polcán ott a helye!

Dr. Horváth Gergely

Dürr Béla: Amerika története és földrajza

Műszaki Könyvkiadó, 1994. 124 p.

Egy új oktatási célú sorozat – Olvasókönyv kontinensekről – első kötetét forgathatja haszonnal tanár és diák, ha ezt a számos ábrával, térképpel és 32 szép, igen jó minőségű színes fényképpel illusztrált kötetet kézbeveszi. Valóban olvasókönyvvel van dolgunk, jól tagolt fejezetei egymástól függetlenül is olvashatók. Érdekes témái, színes leírásai hasznos kiegészítő anyagul szolgálhatnak Amerika tanításához. Iskolai segédkönyvként való bevezetését a Művelődési és Közoktatási Minisztérium hivatalosan is engedélyezte.

Azt azonban nem lehet szó nélkül hagyni, hogy sajnos a könyv címe meglehetősen megtévesztő, kevéssé fedi a tartalmat. Ez a könyv ugyanis elsősorban Amerika felfedezéséről szól, 80–90%-a ezzel a témával foglalkozik, emellett röviden összefoglalja a felfedezéseket megelőző és követő történelmi eseményeket is (bár a korai indián kultúráról szóló alig három és fél oldalas fejezet nagyon kevésnek tűnik); egészében véve – a nagyon rövid első fejezettől eltekintve – csak néhány oldala, ill. bekezdése foglalkozik, szorosabb értelemben vett földrajzi ismertetéssel, leírással, ott is csak vázlatosan, helyenként „közbeszúrásként”, máshol az egyes fejezetek végén, mindig apró betűs szeddéssel, kiemelt főcím nélkül. Sem a címadás, sem ez a szerkesztési elv nem igazán érthető. Kár, mert ha a könyv – amelynek megírását nyilván **Kolumbusz Kristóf** első útjának nem-

régiben ünnepelt 500. évfordulója inspirálta – „Amerika felfedezésének története” címmel jelent volna meg, most könnyebb szívvel lehetne dicsérni. Akkor érthető lenne, hogy a földrajzi leírás csak apró betűs kiegészítés, akkor erőnyként lehetne említeni, hogy a téma földrajzi vonatkozásait a szerző többnyire jól aknázza ki...

De ha a továbbiakban úgy vesszük, mintha egy „Amerika felfedezésének története” című könyvet ismertetnénk, akkor meg kell állapítani, hogy a szerző igen gazdag és tartalmas anyagot állított össze. Számtalan felfedező útját tárgyalja lényegre törően, tárgyyszerűen, de ugyanakkor olvasmányosan, és mondanivalóját érdekes korabeli szemelvényekkel, egyszerű, de roppant célirányos ábrákkal támasztja alá. Az ismert nevek – **Kolumbusz, Pizarro, Cortéz, Balboa, Magellán** – mellett jó néhány alig, vagy csak ritkábban említett felfedezőről is sokat tudhatunk meg. Külön dicséretes, hogy míg a hasonló tárgyú könyvekben Közép- és Dél-Amerika meghódítói mellett Észak-Amerika megismerése szinte teljese háttérbe szorul, itt Észak felfedezése is megfelelő részletességgel szerepel. Örömteli, hogy a „Magyarok az amerikai polgárháborúban” című alfejezet több kevéssé ismert hazánkfia hősies helytállását is ismerteti.

Végezetül még egy komoly kritikai megjegyzést kell tennünk. A felfedezések története azon tudományos témák közé tartozik, amely-

nek meglehetősen gazdag magyar nyelvű szakirodalma van és ismertek szépirodalmi feldolgozások, főleg ifjúsági regények is. Sajnálatos, hogy a témán esetleg fellelkesülő és még

többet okulni vágyó ifjúság e könyvből ezekről a további forrásmunkákról – irodalomjegyzék híján – nem szerezhethet tudomást.

Dr. Horváth Gergely

Földrajzi Atlasz

Westermann GmbH & Cartographia Kft. Budapest 1994. 134 p.

A magyarországi térképkiadás az utóbbi években számos szép, de többnyire méregdrága kiadvánnyal gazdagodott, melyek jelentős része ismert nyugati térképművek magyar nyelvű változataként jelent meg. Ezek sorába illeszkedik az új atlasz is, melyet több okból is nagy örömmel kell üdvözölnünk. Elsősorban azért, mert szemben sok más „atlasznak” nevezett kiadvánnyal ez valóban atlasz a szó klasszikus kartográfiai értelmében, másrészt mert kifejezetten oktatási célú, az iskolák igényeit figyelembe vevő kiadvány, harmadrészt mert ehhez sikerült az e műfajban elismerten legjobb térképkiadó cég együttműködését elnyerni. Az új atlasz mind tartalmában, mind kivitelében kiváló alkotás; tanárok, tanulók és az érdeklődő nagyközönség egyaránt nagy haszonnal forgathatják. Talán furcsa egy recenzióban ilyesmit is megemlíteni, de a korábbi iskolai atlaszok papírminőségéhez képest akkora a minőségi ugrás, hogy szinte élmény a kiadvány lapjait megsimogatni.

Az atlasz felépítése alapvetően a hagyományos jellegét követi. Bevezetésként a vetületeket, a térképi távolságmérést, a tájékozódás alapfogalmait ismerteti szemléletesen, majd ezt követi a tartalomjegyzék és a jelmagyarázat: utóbbi sokkal szemléletesebb és didaktikusabb, mint az az atlaszokban általában megszokott. Ugyanakkor nagy gondot jelent, hogy a tanulóknak már megint egy újabb, $n+1$ -edik jelkulccsal kell – főleg az ipar és az ásványkincesk ábrázolása során – megismerkedniük.

A térképi tartalom első lapjai (a 4–11. oldal között) a Cartographia térképészeinek alkotásai. Ki kell emelni, milyen szép és gazdag tartalmú a Kárpát-medence térképe (jó lenne fali-térkép-változatban is találkozni vele!). Az ezt követő Magyarország domborzata című laphoz egy földtani szelvény is tartozik: az ötlet nagyon jó, de kár, hogy a színek csak a korokat jelzik, az uralkodó köztípusokat nem. Majd 6 éghajlati térkép után a Magyarország megyei című lap következik; míg ez bántóan szegé-

nyes, alig szerepel név rajta (!), addig az utána következő Magyarország gazdasága rendkívül gazdag, szinte már túlszűfolt.

A 12. oldaltól az eredeti német térképlapok átdolgozott változatai szerepelnek. Nem lehet részletesen elemezni minden térképlapot, de általánosságban megállapítható, hogy a földrajz-oktatás igényeit messzemenően kielégítik, a kontinenseket és országcsoportokat megfelelő részletességgel ábrázolják. A térkép fő újdonsága elsősorban a melléktérképek tematikus gazdagságában nyilvánul meg. A „szokásos” éghajlati, gazdasági stb. térképek mellett olyan izgalmas témák is szerepelnek, mint pl. az utolsó eljegesedés, a Vezúv környéke, a monszun Dél-Ázsiában, Indonézia népessége, vagy Hongkong. Szenzációs a két óceániai sziget és Szent András törésvonal térképe, valamint az Egyenlítő menti kéregmetszet és kiválóak a Föld szerkezetét bemutató lapok is. Kár, hogy a lehetőségek nincsenek maximálisan kihasználva, pl. az 51. oldalon hatalmas üres kék foltok vannak, holott ide mondjuk a Kelet-afrikai árokrendszerrel érdekes tektonikai térképet lehetett volna beilleszteni. Nagyon értékes, a korábbi atlaszok hasonló térképeinél gazdagabb tartalmat hordoznak viszont a 98–109. oldal közötti, a Föld egészét bemutató térképek és rendkívül szemléletesek a Világegyetemet és a Föld légkörét bemutató, záró lapok is. Végül az atlaszt részletes névmutató zárja. Az egyéző újdonságok közül a recenzensnek nagyon tetszett a méreteket jól érzékeltető kis Magyarország-térképek beillesztése is.

Noha egészében az atlasz kiváló alkotás, meg kell említeni néhány problémát is. Ilyen például a nálunk gyakorlatilag ismeretlen La-uer-Frankenberg-féle éghajlattípusjelölés, sajnálatos hogy – jogi okok miatt – nem lehetett a magyar oktatási rendszerhez illeszkedő éghajlattípus-térképet betenni. Szegényesnek tűnik Közép-Európa ábrázolása is, ami furcsa, hiszen éppen két közép-európai ország közös munkájáról van szó. Bár a bíráló, mint hajdani térkép-

szerkesztő jól tudja, milyen nehéz dilemma annak kiválasztása, hogy az adott terjedelem keretein belül milyen témák szerepeljenek és melyekről kell fájó szívvel lemondani, mégis úgy véli, hiányoznak részletesebb térképek a világ-gazdaság és világpolitika olyan új és régi pólusairól is, mint pl. a Szír-árok vidéke, az USA atlanti partvidéke, vagy a kelet- és délkelet-ázsiai dinamikus fejlődő térség. És bár apróság, de megemlítenéd, hogy a Nemzetközösség neve előtt már nincs „Brit” jelző.

Nem lehet szó nélkül hagyni a névírás következetlenségeit sem. Vajon Afrika térképén miért szerepel Tibeszi fonetikus, de az Iguidi-sivatag nem, Dzs. Nefúsa igen, de Gebel-Marra nem, Aszmara igen, de Djibouti nem stb.? Ennél már csak Kína névírása érthetlenebb. Általában teljesen illogikusan a természetföldrajzi nevek ún. népszerű átírásban, a városnevek ún. pinyin átírásban szerepelnek – bár utóbbiak sem mind (Lancsou és Urumcsi pl. miért nem?). Vagy vegyünk két egymás melletti tartományt: Csinghaj pinyin írásmóddal, Qinghai alakban, Hszincsiangot viszont fonetikusán írták (az pinyinben Xinjiang len-

ne). Szélsőséges példa: „Szenzen” városnév mellett a „Sencseni” különleges gazdasági övezet megírás szerepel. A pinyin erőltetése mellett az szól, hogy ma már szerte a világon így írják a kínai neveket, de legyünk őszinték, a pinyin írásmód kiejtését nálunk még a Kínával foglalkozó újságírók, riporterek is alig tudják, hát akkor pedagógusaink és diákjaink honnan tudnák? Vajon e recenzio olvasói közül ki tudja, hogyan kell a Qiqihar, Gaoxiong vagy Chongqing írásmódú városneveket kiejteni? Akárhogy is, az mindenestre joggal elvárható, hogy ha a szerkesztő a pinyin írásmód mellett dönt, akkor legyen következetes, mert ez a fajta kettősség így minden szempontból elfogadhatatlan!

A névírás ügye persze – bár nem elhanyagolható – mégiscsak egy részletkérdés és az itt vázolt kifogások eltörpülnek az atlasz értékeihez képest. A magyar térképkiadás egy hallatlanul értékes, kiváló alkotással gazdagodott, amelyet meleg szívvel lehet ajánlani minden tanárnak, diáknak és a térképeket értő és kedvelő nagyközönségnek.

Dr. Horváth Gergely

A Szlovák-karszt Bioszféra Rezervátum

Szerkesztette: *Ing. Mikuláš Rozložník, Mgr. Emília Karasová*

Vydovateľstvo Osveta, s. p. Martin, 1994, 477 p.

A Földrajzi Közlemények hasábjain ritkán találkozhatunk idegen nyelven írott könyvek ismertetésével, még kevésbé olyanokkal, amelyek nem világnyelven íródtak, hisz’ csak keveseknek szólnak. A fenti szlovák nyelvű kiadványt mindezek ellenére fontosnak tartom a szakfolyóirat olvasóinak bemutatni, mivel a Kárpát-medence legtöbbet kutatott karsztvidékének természeti képét ismerteti és a legújabb kutatási eredmények közzétételével nagymértékben gazdagítja a kárpáti térség tájairól szóló szakirodalmat. A karsztot és karszton kutatóknak különösen hasznos kézbevenni a Gömör-Tornai-karszt országhatáron kívül eső részével, az ún. Szlovák-karszttal foglalkozó monográfiát, amely a természettudományok úgyszólván minden oldaláról megvizsgálja a szóban forgó területet.

A szépen illusztrált kiadvány a szlovákiai tájvédelmi körzeteket bemutató sorozat legutóbb megjelent kötete. Szerkesztői is a Szlovák-karszt Tájvédelmi Körzet munkatársai, így

magától értetődően a védett terület természeti értékeinek bemutatása áll a középpontban. Számos fejezetet szentelnek a karsztvidék megővéséért folyó környezet- és természetvédelem kérdéseinek, ami több szempontból is érdekes számunkra: egyrészt bepillantást enged az Aggteleki Nemzeti Parkkal szomszédos védett övezetbe, másrészt az együttgondolkodás, együttműködés szükségességére is rávilágít.

A monográfia fő érdeme az, hogy a karsztvidék természeti viszonyait a szaktudományok nálunk is jól ismert, legjelesebb képviselői mutatják be. A tájmonográfiák szerkesztésekor bevált séma szerint először a karsztvidék szerkezeti, földtani viszonyait, fejlődéstörténeti képét vázolják fel, amelyre a geomorfológia és a hidrogeológia épül. Számunkra éppen ez utóbbiak a legérdekesebbek. A közzétett felépítéshez és szerkezethez kapcsolódó sajátos morfológiai és hidrogeológiai viszonyok teszik másná, különlegessé a karsztot. A karsztos felszínformák rendszerezésének külön fejezetet

szenteltek a szerzők. A domborzat főbb jellemzőit, a domborzattípusokat külön térképmellékletben is bemutatják. Az 1 : 50 000 méretarányú tematikus térképek sorában hipszometrikus térkép, viszonylagos szintkülönbség térkép, geomorfológiai térkép és talajtani térkép is helyet kapott a kiadványban. A karsztvíz felszínalatti áramlási viszonyairól nyújt tájékoztatást a vízfestési kísérletek eredményeit összefoglaló táblázat. Sajnos e tekintetben még nem lehetünk elégedettek, számos vízjelölési kísérlet ellenére korántsem mondható el, hogy a mélybeli áramlási rendszereket alaposan ismerjük, és még kevésbé ismerjük azok magyarországi kihatásait, pedig a határ közelében, Szlovákia területén húzódó Barátság kőolajvezeték miatt nem ártana alaposabb vizsgálat alá venni a veszélyeztetett területet.

Idő- és helyhiány miatt eltekintek a monográfia biogeográfiai, biológiai vonatkozású fejezeteinek részletes bemutatásától, de hangsúlyozni szeretném, hogy minden eziránt érdeklődő megfelelő mélységű anyagot talál saját szakterületéhez.

A tanulmánykötet szerkesztőit dicséret illeti meg, amiért a szokásos angol és német nyelvű összefoglaló mellett mintegy kilenc oldalnyi terjedelmű magyar összefoglalás is helyet kapott, amely megkönnyíti számunkra az anyagban való tájékozódást. A kötet végén bőséges

irodalomjegyzék sorolja fel a forrásként használt irodalmat. A bibliográfiát böngészve a karsztvidék magyar kutatóinak nevét is megtaláljuk, ám egy kis hiányérzete is támad az olvasónak, hiszen néhány név nagyon hiányzik a sorból (pl. *Kessler H., Láng S., Jakucs L.*), akik pedig sokat tettek a Gömör-Tornai-karszt megismeréséért.

Végezetül, de nem utolsósorban a monográfia érdemeit kellőképpen hangsúlyozva és szerzőinek, szerkesztőinek véleményét maradéktalanul tiszteletben tartva bátorkodom megjegyezni, hogy a címben szereplő Slovensky Kras, azaz Szlovák-karszt tájnév helyett szerencsésebb lenne az ősi Gömör-Tornai-karszt elnevezés. Mindenképpen gesztusértékűnek tartanánk a régi elnevezéshez való visszatérést, hiszen a táj nagyobbik részét benépesítő magyar etnikum ma is ezt használja, és a magyar nyelvű földrajzi szakirodalomban meggyökeresedett töbör, zsomboly stb. kifejezéseink éppen a Gömör-Tornai-karsztról származnak. Úgy tűnik, hogy az ilyen módon képzett földrajzi név nem idegen a szlovák gyakorlattól sem, hiszen a Szlovák Nemzeti Atlaszban a Murányi- és a Sztracenai-fennsíkot összevonva Spisska-Gemersky kras, vagyis Szepes-Gömöri-karszt néven említik.

Móga János

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

TISZTIKAR

Tiszteletbeli-elnök: **Pécsi Márton** Széchenyi-díjas akadémikus, kutató professzor
Elnök: **Marosi Sándor** Széchenyi-díjas, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó
Társelnökök: **Berényi István** Széchenyi-díjas, a földrajztud. doktora, kutatóintézeti igazgató
Bora Gyula, a földrajztud. kandidátusa, egyetemi rektorh.
Főtitkár: **Nemerkényi Antal** egyet. adjunktus
Jogtanácsos: **Dénes György** ny. tud. főmunkatárs
Titkár: **Lerner János** egyetemi adjunktus
Könyvtáros: **Pétervári László**
Társ. előadó,
gazd. vez.: **Katona Józsefné**

VÁLASZTMÁNY

Balla Benjámín tanár (Dunabogdány)
Béres István ny. vez. szakf. (osztályelnök, Békéscsaba)
Berta Bálint gimn. igazg. (Dombóvár)
Bodnár László, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tanár (osztályelnök, Eger)
Bokor Péter toisk. docens (osztályelnök, Szombathely)
Boros László főisk. docens (Nyíregyháza)
Borsy Zoltán, a földrajztud. doktora, egy. tanár (osztályelnök, Debrecen)
Csatári Bálint, a földrajztud. kandidátusa, int. igazgató (Kecskemét)
Dési Illés, az orvostud. doktora, tszv. egy. tanár (szakosztályelnök, Szeged)
Dövényi Zoltán, a földrajztud. kandidátusa, tud. osztályvezető (szakosztályelnök)
Erdősi Ferenc, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó (Pécs)
Fábrí Mihály gimn. szakf. (Gödöllő)
Fábrí Miklós szaktanácsadó (Balassagyarmat)
Frisnyák Sándor, a földrajztud. kandidátusa, tszv. főisk. tanár (osztályelnök, Nyíregyháza)
Fügedi Péter ny. főv. vez. szaktanácsadó
Göcsei Imre, a földrajztud. kandidátusa, állami díjas ny. középisk. tanár (osztályelnök, Győr)
Hajdú Lajos középisk. tanár (Debrecen)
Hajdú Zoltán, a földrajztud. kandidátusa, tud. főmts. (Pécs)
Hankó Ilona középisk. tanár (Békéscsaba)
Hevesi Attila, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Miskolc)
Horváth Gergely, a földrajztud. kandidátusa, tszv. docens (Budapest)
Jáki Katalin megyei szaktanácsadó (Győr)
Jakucs László, a földrajztud. doktora, egy. tanár (osztályelnök, Szeged)
Kerényi Attila, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Debrecen)
Kevei Ferencné, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Szeged)
Klingerné Végh Irén szaktanácsadó (osztályelnök, Kecskemét)
Klinghammer István, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (szakosztályelnök)
Kocsis Károly, a földrajztud. kandidátusa, tud. főmunkatárs (Budapest)
Kovács Ferenc gimn. igazgató (Balassagyarmat)
Kubassek János múzeumigazgató (Érd)
Kunos Gábor villamosmérnök (szakosztályelnök)
Laki Ilona vez. tanár
Litkei József szaktanácsadó (Pécs)
Lóczy Dénes, a földrajztud. kandidátusa, tud. főmunkatárs
Makádi Mariann főisk. adjunktus
Miczek György egyet. adjunktus
Papp-Váry Árpád Széchenyi díjas, a földrajztud. kandidátusa, a Cartographia Kft. igazgatója
Porkoláb Albert megyei főoszt.-vez. (osztályelnök, Miskolc)
Probáld Ferenc, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár
Rakonczai János, a földrajztud. kandidátusa, tud. titkár (Békéscsaba)
Simon Dénes tszv. főisk. docens (szakosztályelnök)
Szabó József, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Debrecen)
Székely András, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (szakosztályelnök)
Szekeres Zoltán gimn. tanár
Szlankó István múzeumigazgató (Tiszaföldvár)
Szőrényiné Kukorelli Irén, a földrajztud. kandidátusa tud. főmts. (Győr)
Timár Judit tud. mts. (Békéscsaba)
Tölgyesi József egy. adjunktus (Veszprém)
Veress Márton, a földrajztud. kandidátusa, tszv. főisk. docens (Szombathely)
Vuics Tibor, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (osztályelnök, Pécs)
Zoltai Márta, a TIT választmányi titkára

A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság választmányának örökös tagjai.

Dr. Balogh Béla András hetven éves – <i>dr. Boros László</i>	66
A Hévízi felhívás szövege	67
Prinz Gyula mellszobra az érdi múzeumkertben – <i>dr. Kubassek János</i>	69
Reguly Antal emlékülés és szoboravatás Érden – <i>dr. Kubassek János</i>	70
Réthy Antal (1879–1975) szobrának leleplezése az Országos Meteorológiai Szolgálat székházában – <i>dr. Kéri Menyhért</i>	71
Teleki Pál emléktábla-avatás a Közgazdaságtudományi Egyetemen – <i>dr. Andorka Rudolf</i> és <i>dr. Bora Gyula</i>	72
Hopp Ferenc emlékezete – <i>dr. Somogyi Sándor</i>	74
Megemlékezés Xantus János halálának századik évfordulóján – <i>dr. Nemerikényi Antal</i>	74
Tanulmányút a Pasterze-gleccserhez – <i>dr. Veress Márton</i>	75
Búcsú Kristó Andrástól (1930–1994) – <i>dr. Nemerikényi Antal</i>	76
Kristó András a pályatárs szemével – <i>dr. Székely András</i>	77
In memoriam Adler-Rácz József – <i>Neidenbach Ákos</i>	79

T á r s a s á g i é l e t

Jelentések a szakosztályok és területi osztályok 1993–94. évi működéséről	81
A Magyar Földrajzi Társaság pénzforgalmának alakulásáról 1994. évben – <i>Katona József- né</i>	91

I r o d a l o m

Európa regionális földrajza – <i>dr. Horváth Gergely</i>	93
<i>Cséfalvay Zoltán</i> : A modern társadalomföldrajz kézikönyve – <i>Izsák Éva</i>	95
<i>Kubassek János</i> : Magyar expedíciók Ázsiában – <i>Mari László</i>	96
<i>Krizsán László</i> : Magyar utazók Afrikában – <i>dr. Lerner János</i>	97
A világ városai a történelem sodrában – <i>Both Mária</i>	98
Történeti földrajzi tanulmányok – <i>Csüllög Gábor</i>	99
Ázsiai kultúrák – <i>dr. Horváth Gergely</i>	100
<i>Dürr Béla</i> : Amerika története és földrajza – <i>dr. Horváth Gergely</i>	101
Földrajzi Atlasz – <i>dr. Horváth Gergely</i>	102
A Szlovák-karszt Bioszféra Rezervátum – <i>Móga János</i>	103

C O N T E N T S

S t u d i e s

<i>Dr. Gábris Gyula</i> : River activity as a function of changing paleoenvironmental cond- ition during the Late glacial–Holocen period in Hungary	3
<i>Kristó András</i> : Geomorphological characteristics of Hargita	11
<i>Dr. Lóki József–dr. Szabó József</i> : Examination of the urbanisation of Debrecen town based on aerial photography	23

R e v i e w

<i>Dr. Kocsis Károly–dr. Probáld Ferenc</i> : Situation report of the current social-geographical research in Hungary	49
<i>Hidvégi Miklós–dr. Zentai László</i> : Electronical atlases	55
<i>Dr. Szabó József</i> : Geography and art meets in the desert. Thoughts on a Sahara photo- graphic exhibition	61

P 20 009

1996 -01- 24

10

752

SOCIETAS
GEOGRAPHICA
HUNGARICA

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

CXIX./XLIII./KÖTET
1995. 2. SZÁM

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

GEOGRAPHICAL REVIEW • GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

BULLETIN GÉOGRAPHIQUE • BOLLETTINO GEOGRAFICO

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

FŐSZERKESZTŐ:

DR. NEMERKÉNYI ANTAL

SZERKESZTŐK:

DR. HORVÁTH GERGELY

DR. PAPP SÁNDOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELUSZKY PÁL, DR. FRISNYÁK SÁNDOR, DR. KERÉNYI ATTILA,
DR. MAROSI SÁNDOR, DR. MEZŐSI GÁBOR, DR. PROBÁLD FERENC,
DR. SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY, VILLÁNYI PÉTER

Szerkesztőség: 1062 Budapest VI., Andrássy út 62., Telefon/telefax: 111-7688

A folyóiratot a Magyar Földrajzi Társaság rendes és jogi tagjai tagsági illetményként kapják.

Folyóiratunk megjelenését a Soros Alapítvány támogatja.

TARTALOM

Értekezések

<i>Móga János</i> : Az Erdélyi-középhegység (Munții Apuseni)	105
<i>Dr. Bognár András</i> : Etnikai változások a baranyai háromszögben	137

Kisebbségi közlemények

<i>Dr. Zakariás Zoltán</i> : Javaslat a földrajzi helymegjelölés új rendszerére	155
Helyreigazítás	161

Szemle

<i>Dr. Kiss Éva</i> : A svéd iskolarendszer és a földrajzoktatás	163
--	-----

Krónika

Egy tudós földrajztanár életútja – Dr. Göcsei Imre 80 éves – <i>dr. Jáki Katalin</i>	171
125 éves a Magyar Állami Földtani Intézet – <i>dr. Korpás László</i>	173
40 éves a Cartographia – <i>dr. Papp-Váry Árpád</i>	175
A Lázár Deák Alapítvány hírei – <i>Hőnyi Ede</i>	177
Új német regionális folyóirat: Europa Regional – <i>Sólyom Péter</i>	177
Geográfusok 1994. évi publikációi	178

Tallózó

Tallózás szakmai folyóiratokban – <i>dr. Horváth Gergely</i>	195
Egy középiskolai földrajztanár gondolatai az új földrajz tankönyvekről – <i>Kiss Attila</i>	198

Irodalom

<i>Bora Gyula–Nemerkényi Antal</i> : Magyarország földrajza – <i>dr. Kiss Éva</i>	207
<i>Both Mária–Csorba F. László</i> : Tudománytörténet I. – <i>dr. Karátson Dávid</i>	209
<i>Dr. Frisnyák Sándor</i> (szerk.): Tállya – <i>dr. Beluszkó Pál</i>	211

AZ ERDÉLYI-KÖZÉPHEGYSÉG (MUNȚII APUSENI)

MÓGA JÁNOS¹

THE APUȘENI MOUNTAINS

Abstract

The Apușeni Mts. dividing the Eastern and Southern basins of the Carpathian Basin are separated from the curve of the Carpathians, yet based on their structure, geological history and evolution they still belong to the system of the Carpathians (sl.). Similarly to other ranges in the Carpathians their structure is mainly determined by folded thrust sheets but we can also identify "autochthon" formations as well. The Mesozoic sediments participating in the building up of the Apușeni Mts. can be originated from two entirely different basins, thereby dividing the mountain into two great structural units. The Northern Apușeni Mts. during the Mesozoic belonged to the European plate margin of the Thetys Ocean, its sediments were accumulated in partly continental shallow marine environment, mainly in reef and lagoon surroundings. The Southern Apușeni Mts. on the other hand were built up of deep marine sediments (Late Jurassic–Cretaceous) originating from the so-called Mureș (Maros) Ocean, which is the continuation of the Vardar Zone, in a typical eugeosynclinal environment and are matched by ophiolites (gabbro, pillow lava), Jurassic in age.

The elements originating from various paleogeographical environments got near and over one another during the Alpine orogenetic and their nappe structure was formed by the tectogenesis of the end of the Early and the Late Cretaceous. Following the development of the structure so-called post-tectonic events, magmatism and sedimentation processes played an important role as well in shaping the features of the mountains. The formations of the banatit type magmatism (Paleocene) appear mainly in the North, in the regions of the Vlădeasa Mts. (Kalota-havas), the andesite vulcanism developing from Badenian at the beginning of the Quarternary on the other hand is mainly found in the South, in the territory of the Metaliferi Mts. (Erdélyi-Érchegység). The later was accompanied by metallization, which created one of the richest precious metal reserves of Europe.

The relief of the Apușeni Mountains follows first of all the structure and the petrological forms. The most interesting structural forms are found in the Metaliferi Mts. (Erdélyi-Érchegység) and the Trăscăului Mts. (Torockói-hegység) such as lesser and larger expanding nappe sutliers, and olistolits embedded in wildflysch, the later forming cliffs rising from the lower environment. Within the limestone regions of the Carpathians the most variable and mature karst phenomena can be found here Bihor Mts. (Bihar-hegység), Pădurea Craiului Mts. (Királyerdő), Trăscăului Mts. (Torockói-hegység), Codru Moma Mts. (Béli-hegység). On the volcanic territory many remains of the eruption centres and prepared subvolcanic forms (neck, dyke and vein) can be observed. During the period starting from the end of the Cretaceous until the present day the denudation processes created three typical geomorphological horizons (Farcaș-Cirligatele, Măguri-Mărișel and Feneș-Deva), which can be found in all of the mountains.

Differring from the other ranges of the Carpathians, in the Apușeni Mts. the surface forming activity of ice was less important in the ice age. The real glacial forms are missing from the mountains, only on the highest peaks can some marks of glacial surface forming processes and periglacial processes be traced.

Az Erdélyi-medencét és az Alföldet elválasztó hegyvidék különféle elnevezésekkel jelenik meg a magyar földrajzi és földtani irodalomban: Kelet-Magyarországi-Sziget-hegység (*Cholnoky J.* 1936), Keleti-Sziget-hegység (*Bulla B.–Mendöl T.* 1947), Erdélyi-peremhegyvidék (*Székelly A.* 1975), Erdélyi-Középhegység (*Fülöp J.* 1989, *Tövissi J.* 1993). Dolgozatomban ez utóbbiakra hivatkozva magam is az Erdélyi-középhegység

¹ ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Budapest

elnevezést használom. A Maros, ill. a Szamos völgye közt fekvő², medencekörnyezetből kiemelkedő és a Kárpátok ívétől elkülönülő középhegység szerkezeti, földtani és természetföldrajzi sajátosságai alapján a tágabb értelemben vett Kárpátok rendszerébe sorolható (1. és 2. ábra). Felépítésében ugyanúgy részt vesznek takarós szerkezetek, mint helyben maradt (ún. autochton³) képződmények, és megjelennek neogén vulkáni közetekből álló hegycsoportok, valamint „mészköszirtetek”⁴ hordozó flis összletek is, de nem alkotnak olyan szabályos vonulatokat, mint a Kárpátok egyes íveiben.

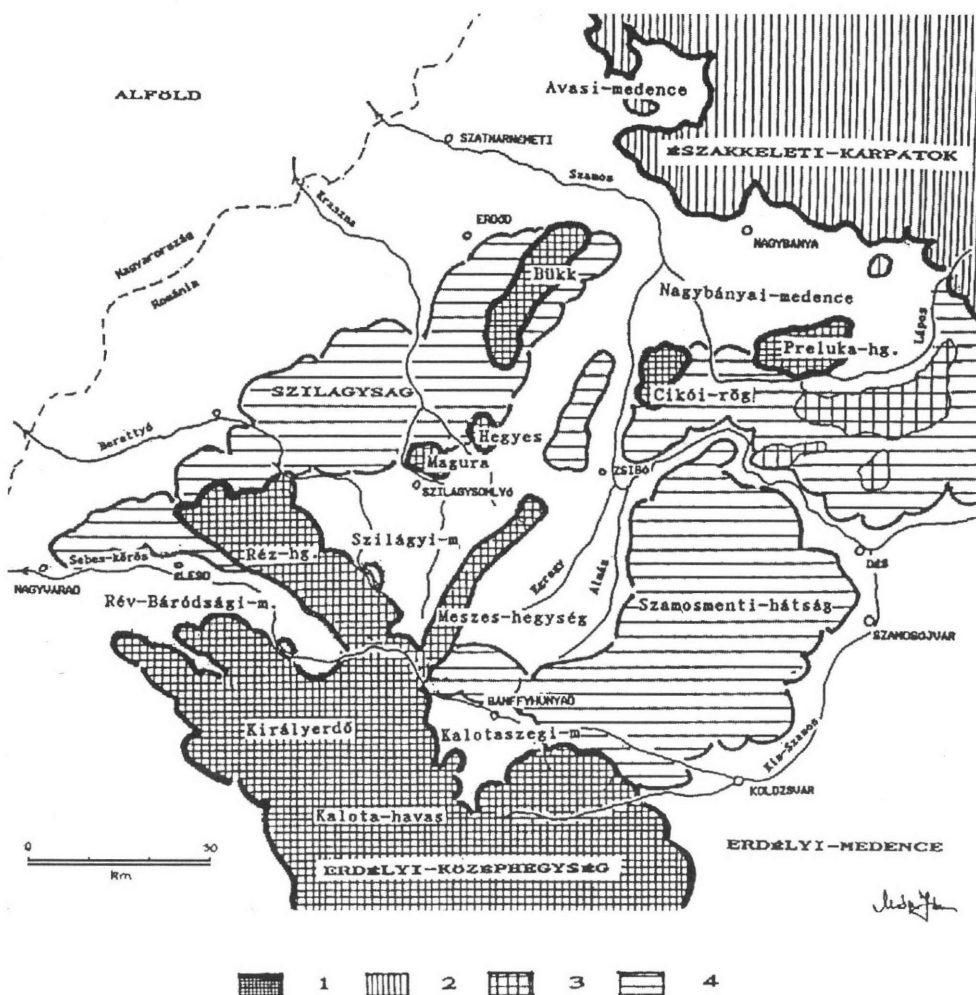

1. ábra. Az Erdélyi-középhegység tájai
Fig. 1. The regions of the Apuseni Mountains

² Két kisebb rög, a Cikói-rög (Culmea Prisaca) és a Preluka-hegység (Culmea Preluca) még északabbra helyezkedik el.

³ Az egy-két évtizede még egyértelműen autochtonnak tekintett szerkezeti egységek elmozdulását egyre több helyen kimutatják

⁴ Az Erdélyi-középhegység „mészköszirtjei” takaróroncsok vagy olisztolitok, nem tévesztendő össze a szirt öv valódi szirtjeivel!

2. ábra. A Szilágyság és az Erdélyi-medence rögei.

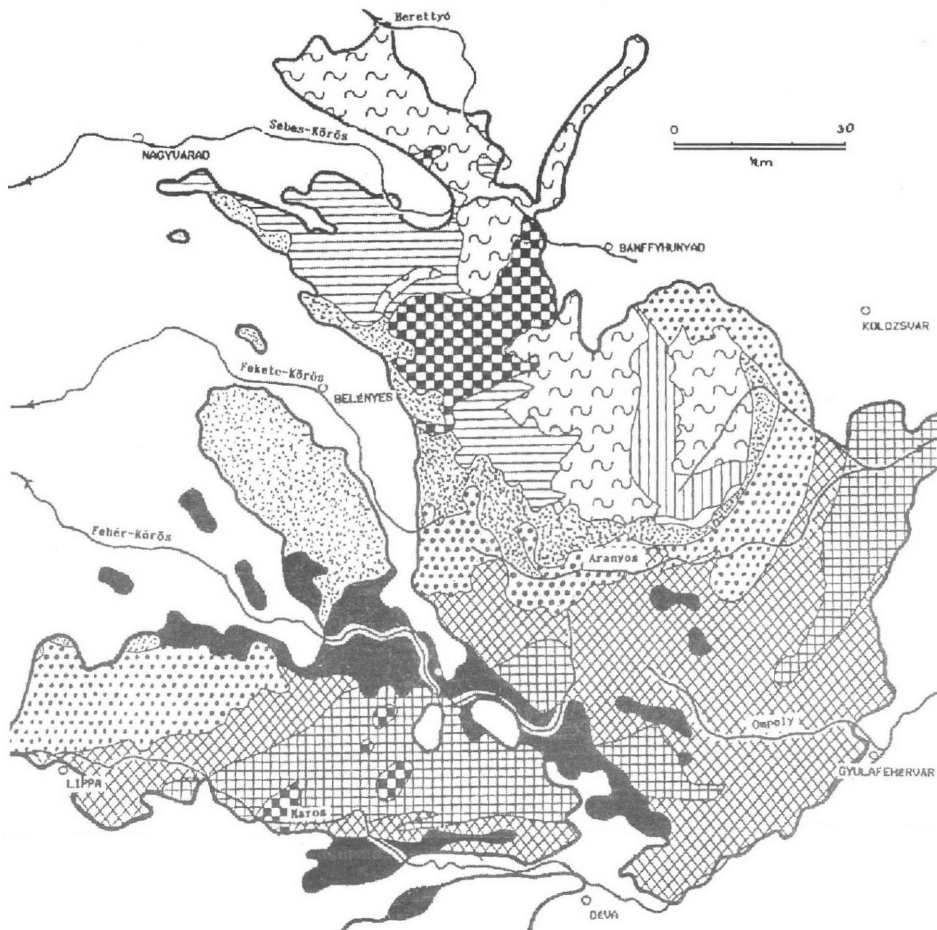
1 – Az Északi-Erdélyi-középhegység és a Bihari „autochton” felszínre emelkedő rögei; 2 – az Északkeleti-Kárpátok vulkánai vonulata és a máramarosi flis takarók; 3 – a Szamosmenti-hátság legmagasabb tetői; 4 – paleogén és neogén üledékekből álló dombosági tájak

Fig. 2. The mountain blocks of the Szilágyság and the Transylvanian Basin.

1 – The surface reaching mountain blocks of the Northern Apuseni Mountains and the Bihar “autochton” blocks; 2 – the volcanic ranges of the Northeastern Carpathians and the flis covers of Máramaros; 3 – the highest peaks of the ridge along the Szamos; 4 – hill areas made up of Paleogene and Neogene sediments

Az Erdélyi-középhegység szerkezetföldtani alapon két részre osztható, az Északi-Erdélyi- és a Déli-Erdélyi-középhegységre. A felosztást az indokolja, hogy egyrészt egészen más ősföldrajzi környezetben alakult ki a szerkezetük, és csak a felsőkrétában lejátszódó takaróképződés során kerültek egymás mellé, másrészt a felépítésükben részt vevő – főleg középidői – üledékes kőzetek is különböznek, hiszen nem ugyanabban az üledékgyűjtőben halmozódtak fel. A középhegység É-i részén a perm-től a kréta közepéig uralkodóan sekélytengeri, ill. alárendelten szárazföldi üledékek halmozódtak fel, míg a D-i területek bázisos-ultrabázisos magmatitokkal (ofiolitokkal) összefogazódó

üledékei mélytengeri körülményekről árulkodnak, vagyis tipikus eugeoszinklinális üledékek (Ianovici, V. et al. 1969, 1976; Fülöp J. 1989). A két szerkezeti egység határa nagyjából a Fehér-Körös és az Aranyos folyók vonala mentén húzható meg, pontosabb elhatárolódásuk a takarórendszerek alapján történik (1. és 3. ábra).

3. ábra. Az Erdélyi-középhegység szerkezete (Bleahu, M.-Lupu, M. szerint, in: Fülöp J. 1989).

I. Északi-Erdélyi-középhegység: Bihari „autochton”: 1 – metamorf képződmények; 2 – ópaleozoós granitoid intrúziók;

3 – mezozoós üledékek; 4 – Kodru takarórendszer; 5 – Nagy-bihari (Bihariai) takarórendszer;

II. Déli-Erdélyi-Középhegység: 6 – bedellői takarórendszer; 7 – körösi takarórendszer;

III. Posztttektonikus képződmények: 8 – paleocén banatitok (s.l.); 9 – neogén vulkanitok

Fig. 3. The structure of the Apuseni Mountains (according to Bleahu, M.-Lupu, M., in: Fülöp J. 1989).

I. Northern Apuseni Mountains: the Bihar “autochton”: 1 – metamorphic forms; 2 – opaleozoic granitoid intrusions;

3 – mesozoic sediments; 4 – Kodru nappe-system; 5 – the Great Bihar nappe-system;

II. Southern Apuseni Mountains: 6 – Bedellő cover system; 7 – Körös nappe-system;

III. Posttectonic forms: 8 – Paleocene banatites; 9 – Neogene volcanics

1. Az Északi-Erdélyi-középhegység

Az Északi-Erdélyi-középhegységhez a Bihar-hegység (Mjii. Bihor), a Gyalui-havasok (Mjii. Gilău), a Kalota-havas (Vlădeasa), a Béli-hegység (Mjii. Codru-Moma), a Királyerdő (Pădurea Craiului), a Réz-hegység (Mjii. Plopiș), a Meszes-hegység (Mjii. Meseș), a Zarándi-havasok (Mjii. Zarándului) Ny-i része, a Hegyes (Mjii. Highiș) tartozik, valamint a Szilágysági-medence (Depr. Sălajului) és az ún. Szamos-platform néhány kisebb röge (1. és 2. ábra).

Felépítésében egy „helyben maradt” tektonikai egység és két takarórendszer vesz részt (Fülöp J. 1989).

Területének nagyobbik részét a prekambrium végi, paleozoikum eleji metamorf kőzetekből (csillámpala, gneisz, kvarcit) álló Bihari „autochton” foglalja el. A metamorf kőzetekbe a Kaledóniai-hegységrendszer kialakulásával egyidőben (mintegy 520 millió éve) gránit nyomult be, amely a Gyalui-havasok területén bukkan felszínre. A kristályos-metamorf kőzetek tönkösödött felszínére a permtől kezdve szárazföldi, majd sekélytengeri üledékek rakódtak. A középső triászt lagúna- és zátonykörnyezet jellemezte, nagy vastagságban halmozódtak fel karbonátos üledékek, amelyekből wettersteini mészkő keletkezett. A jurában sem mélyült ki az üledékgyűjtő, szárazföldi eredetű törmelékes üledékek rakódtak le, amelyeket újból mészszipa követett. Az üledékképződés egészen a felsőkrétáig (turon) tartott, az üledékgyűjtőben lejátszódó térrövidülés, bezáródás és takaróképződés vetett véget a folyamatnak (Ianovici, V. et al. 1974).

A Kodru takarórendszer felépítésében is részt vesznek idős metamorf kőzetek, de sokkal jelentősebbek a perm vulkanitok és a triász képződmények, amelyek a Tethys É-i selfjén halmozódtak fel. A mészkövek mellett itt is megjelennek a szárazföldi eredetű törmelékes üledékek, az alsókrétából még flis jellegű képződményeket is leírtak (Ianovici, V. 1976, Fülöp J. 1989). Az üledékek gyűrődése és a takarórendszer kialakulása a Belső-Kárpátok takarórendszereivel egyidőben történt, a paleoalpi hegységképződési fázisok (ausztriai, szubhercíniai) során.

Végül a Nagy-bihari (Bihariai) takarórendszer felépítésében lényegében ugyanazok a metamorf kőzetek vesznek részt, mint a Bihari „autochtonban”, de hiányoznak a középidői üledékes képződmények. A metamorf kőzettestek a paleoalpi fázisok során nyíródtak le a Bihari „autochtonról” és váltak maguk is takarókká.

Az Északi-Erdélyi-középhegység szerkezete a kréta végére már kialakult, és bár a későbbi neoalpi fázisok (pireneusi, szávai, stájer stb.) még jelentős kiemelkedéseket és süllyedéseket okoztak, a hegység szerkezete lényegében már nem változott. Azokat a szenonnál idősebb felsőkréta, harmad-, valamint negyedidőszaki üledékeket és vulkáni képződményeket, amelyek a takarós szerkezet kialakulása után keletkeztek, poszttektonikus képződményeknek nevezik. Közülük azok a mélységi magmás és vulkáni kőzetek a legjelentősebbek, amelyek a paleocén korban keletkeztek az ún. banátitisz magmatizmus során. A sajátos kémhatású vulkáni kőzetek (riolit, dácit) és a granodioritos, dioritos intrúziók főleg a Kalota-havas területén fordulnak a felszínen elő, nagy területen elfedve a Bihari „autochtont” (3. ábra).

Domborzata a szerkezetet, a kőzetfelépítés változatosságát és a lepusztító folyamatok sokszínűségét tükrözi. Legfőbb sajátossága, hogy az elegyengetett felszínnek lépcsőkben jelennek meg. A három legmagasabb magot (Nagy-Bihar – Cucurbăta Mare 1849 m, Kalota-havas – Vrf. Vlădeasa 1836 m, Nagy-Havas – Muntele Mare 1826 m) lépcsőzetesen elrendeződő alacsonyabb hegycsoportok veszik körül. A domborzat kialakításában a tektonika mellett fontos szerep jutott az eróziós-denudációs folyamatoknak is, melyek alapján három elegyengetett felszín lehet elkülöníteni. Az első, „kárpáti pediplanáció”

néven ismert lepusztulási folyamat a felsőkréta és az oligocén között ment végbe, trópusi, váltakozóan nedves-száraz éghajlati feltételek között. A nedves időszakokban lejátszódó mállási folyamatok, a száraz évszakokban az aprózódás és az azt kísérő felszíni leöblítés ötven millió év alatt a hegység elegyengetéséhez és letarolódásához vezetett. E nyesett felszínnek maradványait azonosították a Déli-Kárpátok Borescu felszínével, itt azonban Fărcaș-Cerliga-tele felszínnek nevezik és többnyire a legmagasabb tetőket alkotják (*E. de Martonne*, 1907, 1924; *Pop, G.* 1962). Egy alacsonyabb elegyengetett felszín maradványa is megfigyelhető, amely széles övben veszi körül a legmagasabb tetőket. Ez a felszín a miocénban alakult ki, szubtrópusi éghajlati körülmények között és a román geomorfológusok többsége a Riu Sés felszínnel azonosította; helyi neve Măguri-Mărișel felszín (*Pop, G.* 1962.) Leírtak egy harmadik, alacsonyabb helyzetű, fiatalabb (pliocén) lépcsőt is az Erdélyi-középhegység peremén, amelyet itt Feneș-Deva felszínnek neveztek el, és lényegében a Gornovica felszínnel párhuzamosítható (*Pop, G.* 1962). Az egyes lepusztulási szintek a későbbi tektonikai mozgások során különböző magasságba emelkedtek, akár több száz méteres szintkülönbség is lehet az egyidőben keletkezett felszínnek között, ami nagyon megnehezíti azonosításukat.

A hegységet felépítő kőzetek mozaikszerű elrendeződése változatos felszínalaktan kialakulásához vezetett. Az idősebb kristályos és metamorf kőzetek – a hosszantartó lepusztulási folyamatok miatt – széles tetőket, lapos hátakat hordoznak, amelyeket folyó-völgyek szabdalnak. A folyók a puha palákba széles teraszos völgyeket vájnak, a keményebb gránitot kanyonszerű szorosokban törik át. Jól megfigyelhető a különbség a Szamos völgyében a Gyalui-havasok területén. A vulkáni kőzetekből felépülő területeken főleg a válogató lepusztítás folyamatai során kipreparálódott szubvulkáni formák (neck-ek, dyke-ok, telérek) szembeűnőnek, a Kalota-havas területén, ill. néhány kis miocén kitörési központ maradványa a Béli- és a Meszes-hegységben.

Legérdekesebb felszínformái a karbonátos kőzetekből felépülő területeken alakultak ki. A felszíni és felszín alatti karsztjelenségek olyan változatossága jött itt létre, amelyre alig van példa Európában. Itt található a Kárpát-medence leghosszabb barlangja, a Szeklek barlangja, amelynek 42 km-es járatrendszerét tárták fel a kutatók. A több ezer ismert barlang közül hatban jégképződmények találhatók, kettőben a neander-völgyi ősember nyomát fedezték fel. A búvópatakok, zsombolyok, szakadékdolinák, uvalák, poljék, időszakos és állandóvízű karsztforrások ékesen bizonyítják a mélybe áramló vízfolyások korróziós-eróziós munkáját.

A felszín kialakításában glaciális folyamatok nem vettek részt. A középhegység tetőinek viszonylagos kis magassága (három tető emelkedik csak 1800 m fölé) nem kedvezett nagyobb tömegű jég felhalmozódásának. Csak sekély firngyűjtő medencéket és kisebb kárfülkéket véstek ki a glacionivális folyamatok a Nagy-Bihar és a Kalota-havas tetőinek felszínébe. A fagyaprózódás felőrölte a kőzeteket, az így kialakult durva törmelék a meredek lejtőkön kőfolyásokban, aljában pedig kőtengerekben halmozódott fel. A jégkorban periglaciális felszínformálás volt jellemző az egész hegyvidékre. Napjainkra ez a tevékenység visszaszorult a Fărcaș-Cerliga-tele felszínnek magasságába, az alacsonyabb területeken pedig a folyóvízi erózió vált meghatározóvá.

1.1. A Bihar-hegység (Munții Bihor)

Az Erdélyi-középhegység központi – legnagyobb tömegű és magasságú – masszívuma a Bihar-hegység. Ezen a néven két különböző felépítésű és szerkezetű hegycsoportot foglalunk össze, amelyeket a Nagy-Aranyos (Arieșul Mare), valamint a Fekete-Körös (Crișul Negru) egyik forrása, a Rézbányai-Körös (Crișul Băița) választ el egymástól.

E választóvonalaltól É-ra a Bihari „autochton” uralkodik, amelyre újpaleozoós és mezozoós üledékek, főleg mészkövek települtek. A Bihar-hegységnek ezt a részét a román földrajzi irodalomban gyakran Öreg-havas (Bătrîna) névvel illetik. Sokkal célszerűbb azonban a Pádisi-karsztfennsík megnevezést használni, amely név ugyan csak a szobanforgó terület központi részét jelöli, de ismertebb és kifejezőbb, továbbá utal felszínének legfőbb sajátosságára, a karsztos formákra. A hegység névadó masszívuma az egész középhegység legmagasabb pontjával (Nagy-Bihar, 1849 m) a választóvonalaltól D-re emelkedik; szerkezetileg a Nagy-bihari (Bihariai) és a Kodru takarórendszerhez tartozik, főleg prekambrium végi és ópaleozoós metamorf kőzetek, palák, fillitek építik fel, amelyeket D-en homokkövek és vulkáni képződmények fednek le.

A Bihar-hegység Ny-i és D-i határát könnyű meghúzni a Belényesi- és a Brádi-medence (Depr. Beiuș, ill. Brad) peremén, É-i és K-i határát azonban csak a morfológiát meghatározó közettani felépítés alapján rajzolhatjuk meg. É-on ott húzódik ez a határ, ahol a Kalota-havas vulkáni kőzetei megjelennek. A közettani határ nagyjából a Köves-Körös (Crișul Pietros) Bulz nevű mellékágát és a Meleg-Szamos (Someșul Cald) forráságát kíséri. A Gyalui-havasok felé eső K-i határt a Bihari „autochton” prekambriumi kristályos kőzeteinek a felszínre bukkanási vonala mentén, attól kissé K-re húzhatjuk meg kb. a Béles (Beliș) és a Fehér-víz (Albac) völgye mentén, ahol néhány kis medence (a Gyurkuciai-, a Poiana Horea-i és az Albaci-medence) segít a tájékozódásban. DK-en a Nagy- és Kis-Aranyos forrásvidékének medencejellegű tája, az ott élő mócokról elnevezett „Mócok földje” képezi a határt (*1. ábra*).

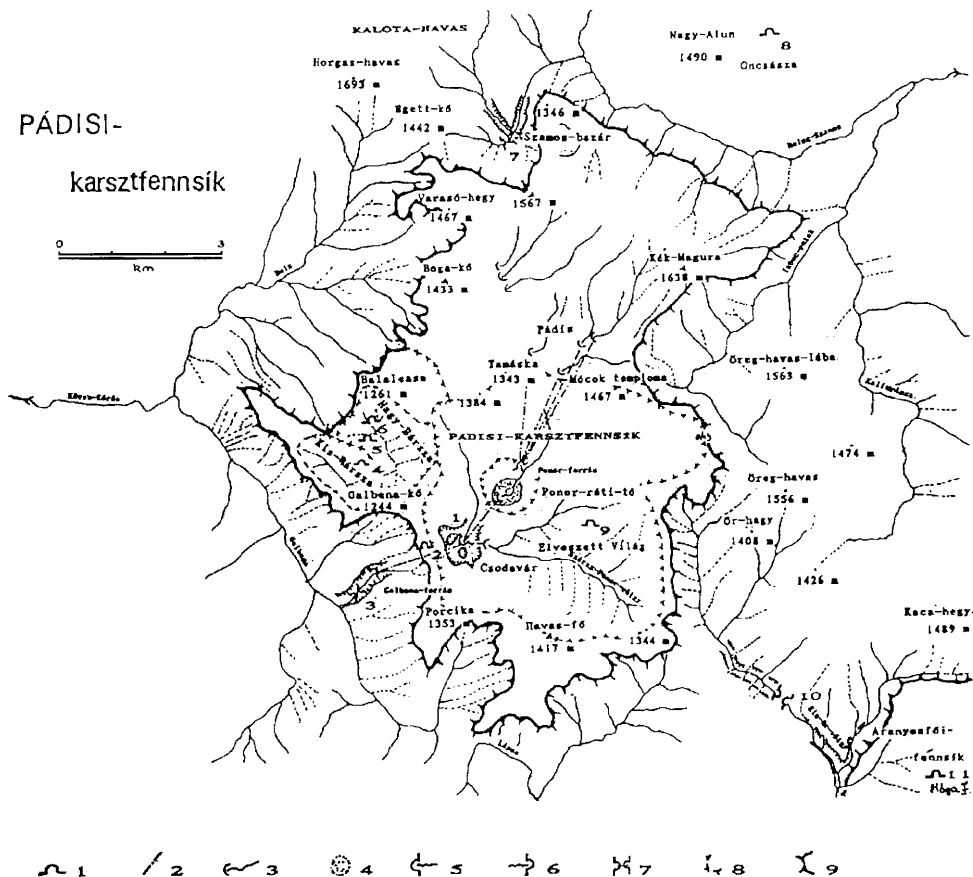
A hegység legmagasabb csúcsai ÉNY–DK-i irányba rendeződve lapos, hullámos tetőfelszíneket alkotva húzódnak a Nagy- és Kis-Aranyos forráságai között. E lapos tetők a Farcaș-Cîrligățele tönkfelszín legmagasabbra felemelt darabjai (*de Martonne, E.* 1924; *Pop, G.* 1962), és a jégkori lepusztulási folyamatok ellenére is jól megőrizték eredeti nyesett felszínüket. Azonban a Bihar-hegység legmagasabb tetőin sem találunk igazi, típusos glaciális domborzatot. A hegység viszonylag kis magassága, a mély völgyek közt húzódó kicsiny kiterjedésű tetőfelszínnek nem kedveztek a nagyobb tömegű hó és jég felhalmozódásának, így itt glecserek sem alakulhattak ki, hiányoznak a teknővölgyek, a tengerezemek. A gerinc két oldalán sorakozó sekély firngyűjtő medencéket kis méretű csonthótömegek glacionivális folyamatai alakították ki. E teknők alját kötengerek borítják, amelyeket részben pleisztocén, részben jelenkori kifagyásos folyamatok termeltek. A Nagy-Bihar Ny-i oldalgerincén, a Zănoaga-csúcs közelében egy sekély firnmedencében húzódik meg az Erdélyi-középhegység egyetlen glacionivális eredetű tava, a Tău Mare.

A Nagy-Bihar tömegétől elkülönülve, a Kis-Aranyos völgyétől D-re egy másik hegycsoport emelkedik, a Gajna (Găina), mely csak felszínalaktanilag kapcsolódik a Bihar-hegységhez. Flis jellegű üledékek alkotják (homokkő, márga konglomerátum), amelyekbe szubvulkáni képződmények ágyazódnak, helyenként pedig vulkáni kőzetek is betakarják. A legmagasabb kiemelkedések (Gajna 1486 m, Rotunda 1404 m) éppen ezeken a vulkáni kőzeteken alakultak ki. A Gajna a havasi mócok régi találkozóhelye. Évszázadok óta itt tartják meg híres leányvásárukat, amely napjainkra vásári sokadalommá alakult át.

A Bihar-hegység É-i, 1100–1300 m magas karsztos planinája a Măguri-Mărișel felszín őrízte meg (*Pop, G.* 1962; *Cocșan, P.* 1985). Ebből a fennsíkból szigetszerű foltokban emelkednek ki a magasabb tetők, az Öreg-havas (Bătrîna, 1579 m) és a Kék-Magura (M. Venătă, 1641 m), amelyek a Farcaș-Cîrligățele szinthez tartoznak.

A karbonátos kőzetek széleskörű elterjedése és a szerkezeti adottságok kedvező feltételeket nyújtottak a karsztosodáshoz. A triász, jura és kréta időszaki mészkövek ÉNY–

DK-i irányú sávjai nem karsztosodó kőzetek keskeny pásztáival váltakoznak. Ez a sajátos köztani elrendeződés a felszíni és felszínalatti vízfolyások váltakozását eredményezte. A töbrökkel, uvalákkal szagatott planinákon teljesen zárt, lefolyástalan medencék alakultak ki (Pádisi-katlan, Kis- és Nagy-Bársza-katlan), amelyek egymáshoz csak a bűvópatakok révén kapcsolódnak. A számos bűvópatak közül itt csupán kettőt említünk meg, a Meleg-Szamos forráságának földalatti rendszerét a Szamosbázár területén, ahol követni lehet a bűvópatak útját egy barlangfolyosóban egészen a forrásig, ill. a Köves-Körös vízrendszerét, melynek legtávolabbi forrásai a Kék-Maguránál találhatók (4. ábra).

4. ábra. A Pádisi-karsztfennsík.

- 1 – a karsztfennsík jelentősebb barlangjai; 2 – bűvópatakok; 3 – víznyelők; 4 – időszakos tó; 5 – víznyelő barlang;
6 – forrásbarlang; 7 – átmenő barlang; 8 – karsztos medencék; 9 – a karsztfennsík pereme.
Jelentősebb barlangjai: 1 – Csodavár; 2 – Porcika-zsomboly; 3 – Galbena Vízüntő-barlang; 4 – Eszkimó-jégbarlang;
5 – Zapógye-jégbarlang; 6 – Bársza-jégbarlang; 7 – Aragyásza-barlang; 8 – Oncsászái-csontbarlang; 9 – Fekete-zsomboly;
10 – Nagy-Kojba-barlang; 11 – Aranyosfői-jégbarlang
Fig. 4. The Pades karst plateau.
1 – the most important caves of the karst plateau; 2 – disappearing streams; 3 – swallow-hole; 4 – temporary lake; 5 – ponor;
6 – spring cave; 7 – through cave; 8 – karst basins; 9 – the edge of the karst plateau.
The most important caves: 1 – Csodavár; 2 – Porcika-zsomboly; 3 – Galbena Vízüntő-barlang; 4 – Eszkimó-icecave;
5 – Zapógye-icecave; 6 – Bársza-icecave; 7 – Aragyásza-cave; 8 – Oncsászái-bone cave; 9 – Fekete-zsomboly;
10 – Nagy-Kojba-cave; 11 – Aranyosfői-icecave

A Kék-Magura felől érkező kis vízfolyások a Pádisi-katlan peremén nyíló fejlett víznyelőkben tűnnek el. A víz egy bővízű karsztforrásban, a Ponor Izbucban (a karsztforrások román neve izbuc) jelenik meg újra, mintegy 200 m-rel alacsonyabban. Néhány száz méteres út megtétele után a patak a Ponor-réti-polje (Poiana Ponor) alján ismét elbújik, majd a Csodavár szakadékdolinájában (Cetățile Ponorului) bukkan fel újra, hogy azután impozáns barlangfolyosókban folytassa útját a föld alatt. Egy hatalmas karsztforrásban, a Galbena-forrásban lát újra napvilágot, és több száz méter mély kanyonszerű völgyben tör magának utat, míg ismét el nem tűnik a szemünk elől, végül újabb rövid földalatti út végén egy nagy vízesésben bukkan elő a Galbena-patak, amely a Köves-Körös felé tart.

A Pádisi-fennsík sajátos mikro- és mezoklimatikus viszonyai a karsztos berogyások, szakadékdolinák és zsombolyok alján a hideg levegő felhalmozódását eredményezik, mely a zsákszerűen végződő üregekben jégképződéshez vezet. Az Erdélyi-középhegységben jelenleg hat jégbarlang ismert, az Aranyosfői-, az Eszkimó-, a Bársza-, a Vertopi-és a Zapógye-jégbarlang, valamint a Porcika-zsomboly (Ghețarul Scărișoara, Gh. Focul Viu, Gh. Barsa, Gh. de la Vîrtop, Gh. Zapodie és Avenul Bortig).

A Zapógye-jégbarlang létezéséről érdekes úton szerzett tudomást egy Schmidl nevű geológus 1863-ban. A kutató meghallotta, hogy a belényesi cukrász Szent István ünnepére fagylaltot szándékozik készíteni. Tudvalévő, hogy a fagylalthoz jég kell, jeget pedig egyáltalán nem volt könnyű szerezni akkoriban augusztusban. Schmidl utánajárt a dolognak. Kiderítette, hogy a jeget egy román pásztor szállítja a havasokból, aki némi rábeszélésre elkalauzolta a kutatót a jégforráshoz, a Zapógye-jégbarlanghoz (*Mátyás V.* 1988). A Pádisi-karsztfennsík másik természeti csodája az Eszkimó-jégbarlang, melynek fantasztikus jégképződményei, így a névadó Eszkimó és az Eszkimóné egy hatalmas jéggel kitöltött csarnokban keletkeztek a fentről befolyó hó- és jégtömegekből. A jégalakzatok nyáron páratlan látványt nyújtanak a barlang mennyezetének felszakadásával keletkezett nyíláson át besütő nap fényében. Az Eszkimóné el is olvad minden nyáron, így az Eszkimó évente elválik feleségétől, de mindig új társat kap. Az Aranyosfői- vagy Szkerisórai-jégbarlang, melynek összhossza 700 m, a legismertebb és jégképződményekben leggazdagabb barlang. A többi barlang közül archeológiai jelentősége miatt az Oncsászai-csontbarlangot (Peștera Onceasa, vagy Peșt. Zmeilor), ahonnan az ásatások során számtalan medve csontváza került elő, valamint a leglátogatottabb Medve-barlangot kell külön megemlítenünk.

A Pádisi-karsztfennsík sokféle felszíni karsztjelenségének a pusztá felsorolása is nehéz volna, néhányat azonban különleges jelentősége miatt érdemes megemlíteni. Itt található a Kárpátok legszebb, legtipikusabb poljéja, a Ponor-réti-polje, amelyben hóolvadáskor egy-két hónapig megmaradó időszakos tó keletkezik. Felszínalaktanilag nagyon érdekesek a karsztos szurdokvölgyek is, közülük a Meleg-Szamos völgye, a Galbena-szurdok és a Szegyesdi-völgy a legismertebbek, mindegyikük számos érdekes barlangot rejt. Legkülönlegesebbek a Csodavár szakadéktöbrei; két 150–200 m mély kútszerű aknája és a hozzá tartozó földalatti járatok 70 m magas bejárati kapuja egyedülálló a Kárpátokban (*4. ábra*).

1.2. A Kalota-havas (Vladeasa)

Kalota-havas néven foglalják össze a Bihar-hegységtől É-ra eső hegycsoportot, amely a legmagasabb masszívumáról kapta a nevét. Ny-i határát a Jád (Iad) völgye, É-i határát pedig a Sebes-Körös völgye képezi. ÉK-en a Kalotaszegi-medence peremén sorakozó 1000–1200 m körüli tetőkön húzódik a határa, D-en pedig – a Bihar-hegység felé – a már említett közhatár jelöli ki a hegység peremét.

Fő tömege magmás kőzetekből épül fel (dácit, riolit, granodiorit, diorit, ignimbrit), amelyek vastagon betakarják a Bihari „autochton” kőzeteit, és az ún. banatitos magmatizmushoz kapcsolódnak. A kréta–paleocén határán, a larámi hegységképződési fázis idején keletkeztek. A magmás kőzetek széles sávja a Belényesi-medence peremétől egé-

szen a Sebes-Körös-völgyéig terjed, sőt Kissebesnél (Poieni) áthúzódik a folyó É-i oldalára is (de az már a Meszes-hegység pereme). A hegység D-i szegélyén sorakozó legmagasabb masszívumok, a Kalota-havas (s. str.; Vrf. Vlădeasa, 1838 m), Bocsásza (Vrf. Buteasa, 1792 m), Horgas-havas (Vrf. Cîrligați vagy Cîrligațele, 1694 m) és a Mező-havas (Vrf. Poieni, 1627 m) a felsorolt vulkáni kőzetekből épülnek fel. A mélységi magmás kőzetek csupán kis foltokban jelennek meg, és ezeket egyetlen hatalmas intrúzió kikutarmkedéseinek tartják (*Ianovici, V. et al.* 1976). A Bihari „autochton” metamorf kőzetei a Jád, a Sebes-Körös (Crișul Repede) és a Nagy-Sebes (Drăgan) által határolt területen fordulnak elő, míg középidői karbonátos kőzetek csak a Jád völgyében bukkannak felszínre, a jádremetei árkos medencében, ahol érdekes karsztjelenségek is találhatók.

A Kalota-havas területén is kifejlődtek azok a geomorfológiai szintek, amelyeket a Kárpátok egyéb területein is alaposan tanulmányoztak. Ebben a hegységben a legfelső lepusztulási szint, a felsőkréta és az oligocén közt kialakult Farcaș-Cîrligațele felszín a legszembetűnőbb. Ide tartoznak a hegység D-i felében emelkedő legmagasabb tetők is, amelyek 1600–1800 m közti magasságra emelkednek és a vulkáni kőzeteken kialakult feltűnően lapos felszínük elegyengetésről árulkodik. A hegység É-i felében a Sebes-Körös felé tartó folyók, a Jád, Nagy-Sebes és a Székely-jó (Henț) mély völgyei között kb. 1000 m magasan a szarmata korú tönkfelszín lapos, erdővel borított tetői uralkodnak (Măguri-Mărișel felszín). E tetők D-en még vulkáni kőzeteken alakultak ki, É-on azonban már a metamorf aljzat hordozza őket. Bár tovább É felé fokozatosan lealacsonyodnak, ellaposodnak, még a Sebes-Körös közelében is eléri a 800–900 m-es magasságot.

A Sebes-Körös felé siető bővízű mellékfolyók mélyen bevágódva felszabdalták a Kalota-havas tetőit. A völgyek alján a keményebb kőzetrétegek lépcsőin szép vízések alakultak ki, pl. a Jadolina-vízesés Biharfüred (Stîna de Vale) közelében, az Ördögmalom-vízesés (Moara Dracului) a Nagy-Sebesen és a Havasrekettyei-vízesés (Casc. Răchitele) a Székely-jón. A legmagasabb tetőkön, az elegyengetéssel kialakított felszíneken a periglaciális felszínformálódás nyomai is felismerhetők. E formák elsősorban a meredek peremeken jelennek meg, leginkább a Bocsászan, a Horgas- és a Kalota-havason. Maguk a peremek is kifagyásos eredetűek, főleg a pleisztocénban felerősödő krioplanáció alakította ki őket és fokozatos hátrálásukkal alakult ki a jelenlegi felszín. A krioplanációs lépcsők alatt periglaciális kötengerek, kőfolyások, kőszávok és kőmezők terülnek el, és szoliflukciós nyomok figyelhetők meg. A formák frissessége, a lejtős tömegmozgások nyomai arról árulkodnak, hogy a magas tetőkön napjainkban is a periglaciális felszínformálódás a meghatározó. A Bocsásza K-i peremén jól fejlett glacionivális cirkuszok figyelhetők meg, amelyek a jégkori firnfelhalmozódások környezetében jöttek létre. Az uralkodó Ny-i szelek a K-i lejtők felé halmozták át a havat, így nagyobb méretű firnmezők a gerinc K-i oldalán alakultak ki, a kifagyásos folyamatok is itt voltak erősebbek.

1.3. A Gyalui-havasok és a Nagy-havas (Munții Gilău, Muntele Mare)

Az Északi-Erdélyi-középhegység harmadik legmagasabb masszívuma a Gyalui-havasok, amely a régebbi magyar földrajzi irodalomban az Erdélyi-középhegység K-i, Erdélyi-medencével határos hegycsoportjait jelölte (*Cholnoky J.* 1936). A román nyelvű szakirodalom ezt a nevet általában szűkebb értelemben használja, csak a Hideg- és a Meleg-Szamos közé eső területeket érti rajta, az attól D-re emelkedő magasabb hegycsoportot Nagy-havas (Muntele Mare) néven jelöli. E nevezéktani problémák elkerülése végett célszerű a Gyalui-havasok–Nagy-havas nevek együttes használata a tárgyalt területen.

Területe kőzettani alapon jól elválasztható a szomszédos hegységektől. Mivel túlnyomórészt a Bihari „autochton” prekambriumi metamorf kőzetei (palái), és az ebbe benyomult kaledóniai gránit építik fel, földtani térképen jól kirajzolódnak a határai a Bihar-hegység középidői üledékeivel és a Kalota-havas vulkáni kőzeteivel szemben (1. és 3. ábra). Ez a határ a Bihar-hegység felé a korábban már ismertetett kőzethatáron, nagyjából a Fehér-víz és a Béles völgyén keresztül vezet, északabbra a Kalota-havas felé pedig a Székely-jó és a Kalota (Călata) vízválasztóján folytatódik. É-on és K-en az Erdélyi-medence paleogén üledékekkel borított fiókkatlanjai határolják: É-on a Kalotaszegi-medence, amely a Kalota révén a Sebes-Körös vízrendszeréhez kapcsolódik, középen a Gyalui-medence, amelyet a Kis-Szamosba ömlő Kapus (Căpuș) és Lónya (Lonei) mélyített ki a kristályos kőzetek és a paleogén üledékek határán, D-en pedig a Jára (Iara) medencéje, amely a Járái-szoroson át kapcsolódik az Aranyos völgyéhez. Tovább D-i határa nagyjából az Aranyos mentén húzódik; kristályos és metamorf kőzetei itt találkoznak a Déli-Erdélyi-középhegység ofiolitokból és flisből álló takarórendszereivel.

1. kép. A Gyalui-havasok–Nagy-havas K-i pereme Magyarlétánál (Móga J.)
 Pict. 1. The Eastern edge of the Gyalui-havasok and Nagy-havas at Magyarléta (Móga J. photo)

Felszínalakitana jóval egyhangúbb a szomszédos hegységekéénél. A magasra kiemelt és féloldalasán megbillent masszívum legmagasabb tetőfelszínei a kréta–paleogén nyers felszín maradványai. A legépebben megmaradt felszínnek a második – szármata – el egyengetési szakaszban alakultak ki, szubtrópusi–mediterrán éghajlaton (Pop, G. 1962.). E nagy kiterjedésű felszínnek maradványai különösen szépen jelentkeznek a Hideg- és Meleg-Szamos ágai között, sőt az itt található tetők alapján nevezték el ezt a geomorfológiai szintet Măguri-Mărișel felszínnek. A kristályos és metamorf kőzetekből álló felszínnekbe a folyók mély völgyeket vágtak, nagyobb reliefenergia és változatosabb formák csupán e folyóvölgyek mentén alakultak ki. A völgyek alakja, keresztmetszete a kőzettani felépítésétől függően változó: míg a prekambriumi puha palákon a folyók általában széles teraszos völgyeket alakítottak ki, addig a kemény gránitot szűk, meredekfalú szorosokban törnek át. A magas tetőkön eredő folyók gyorsan bevágódnak, nagy esésűek, jelentős energiával rendelkeznek, melynek hasznosítására az utóbbi évti-

zedekben több nagy tározó és erőmű épült a Meleg-Szamos mentén, így a Bélesi-tó (Fîntinele) és a Tárnica (Târnița). D-en Különösen az Aranyos felé siető nagy esésű vízfolyások helyenként kanyonszerű völgyei (Runki-szoros–Cheile Runcului, Podságai-szoros–Cheile Poșagii) vágódtak mélyre, keskeny szorosokban törve át a vízgyűjtő-területükön keresztülhúzó kristályosmész-sávokat. Ez egyúttal a hegyvidék tájképileg talán legváltozatosabb területe, helyenként karsztos formákkal, amelynek magja, az ún. Bélavára–Szerice (Belioara–Scărița) sziklacsoport felszínalaktani és botanikai értékei miatt szigorúan védett.

1.4. A Királyerdő (Pădurea Craiului)

Az Erdélyi-középhegység tömegéből félszigetszerűen kiágazó hegycsoportot az Alföld két nagy öblözete valósággal körülölel. A szomszédos Kalota-havastól a Jád völgye választja el. É-on a Sebes-Körös széles szerkezeti medencéje, a Rév–Báródsági-medence (Dcpr. Vad–Borod) határolja el a Réz-hegységtől, míg D-en az előzővel egyidőben keletkezett Belényesi-medence, a Fekete-Körös medencéje képezi a határt a Béli-hegységgel szemben (1. ábra).

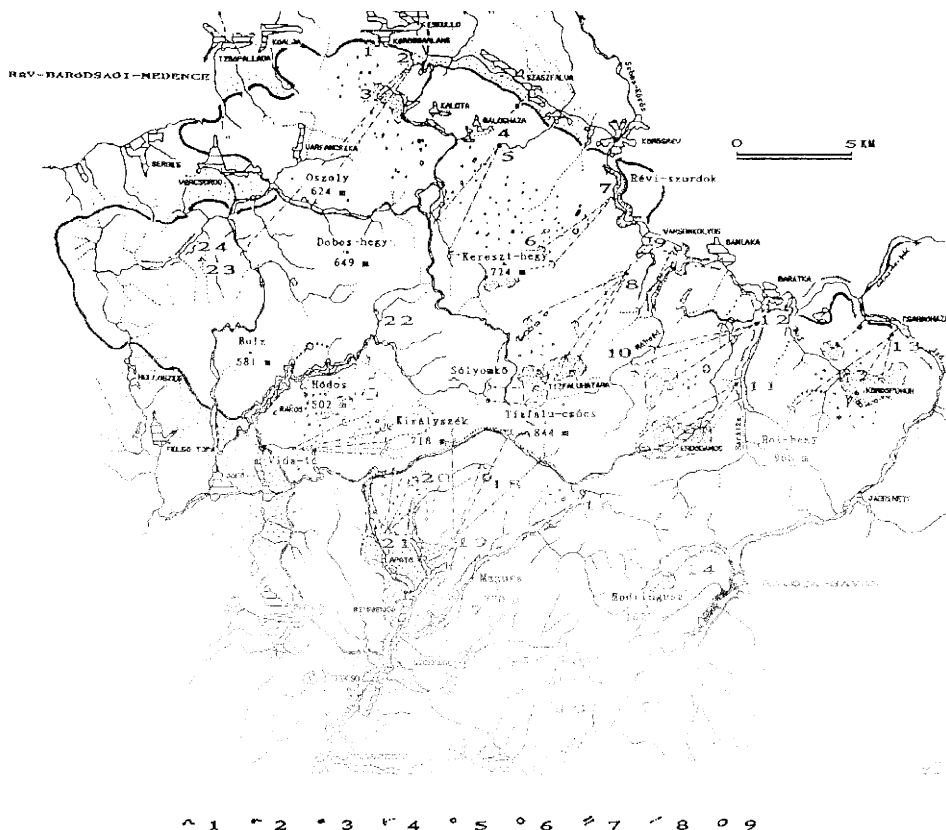
Ami a Királyerdő közzetani felépítését illeti, nagyobbik része a Bihari „autochton” üledékes fedőrétegekkel betakart területéhez, kisebb részben a Kodru takarórendszerhez kapcsolódik (3. ábra). Mindkét szerkezeti egységben a középidői üledékek uralkodnak, ezzel egészen különleges helyet foglal el az Erdélyi-középhegység csoportjában.

A területének 83 %-át alkotó mezozoos üledékes kőzetek három nagy szedimentációs ciklusban alakultak ki, melyek szárazföldi és sekélytengeri sorozattal kezdődtek, majd zátony-, és lagúnakörnyezetben felhalmozódott karbonátos kőzetek lerakódásával folytatódtak, illetve értek véget. Az egyes időszakokban keletkezett üledékek viszonylag szabályos elrendeződést mutatnak, ÉK–DNY-i sávokban jelennek meg. A triász kőzetek sávja a Jád völgyét követi, ettől nyugatabbra húzódik a jura kőzetek öve, a hegység ÉNY-i harmadát pedig a kréta időszak kőzetei építik fel. Mindhárom ciklusban bőségesen keletkeztek karsztosodó kőzetek, amelyek a hegységnek csaknem 40 %-át teszik ki (Ivanović, V. et al. 1976). A karsztosodó és nem karsztosodó kőzetek változatos tektonikai elrendeződése, mozaikszerű elhelyezkedése főleg a formákban és a folyóvízhálózat kialakulásában tükröződik.

A Királyerdő az Erdélyi-középhegység alacsonyabb tagjai közé tartozik, legmagasabb tetői alig haladják meg az 1000 m-t (Hodringușa 1027 m), sőt a tetők és planinák a hegység belsejében már csak 600–800 m közötti magasságot érnek el. Ezek a Măguri–Mărișel lepusztulási szintnek felelnek meg a román geomorfológusok szerint (Cocșan P. 1985). ÉNY felé a tetők magassága tovább csökken, a peremeken pedig már csak 400 m körüli alacsony fennsíkokat találunk, de a peremi törések mentén kialakult meredek, kopár, karrosodott lejtőkkel ezek is élesen elkülönülnek a környező neogén medencéktől.

Az eltérő magasságú planinákon a felszíni és felszín alatti karsztjelenségek nagy változatossága alakult ki. Különböző méretű és alakú töbrök, töbör sorok, uvalák, töbörmezők, karsztos medencék, ponorok, kanyonszerű völgyek és aszóvölgyek tagolják a felszínt. A Kárpát-medence egyetlen más hegységében sincs annyi víznyelő, karsztforrás és barlang, mint a Királyerdőben (5. ábra). Több mint 60 búvópatak vált ismertté a víznyomjelzések révén, és mintegy 700 barlangot tártak fel idáig, köztük a Kárpátok leghosszabb barlangrendszerét, a 42 km-es Szelek barlangját (Peșteră Vîntului), és az egyik legmélyebb ismert zsombolyát, a 325 m mély Avenul Stanu Foncii-t. A Szamos barlang közül csak kettőt nyitottak meg a nagyközönség számára, a révi Zichy-barlangot (Peșt. Vadu Crișului), amelynek a patakja rövid folyás után a maga építette mésztufadombról víz-eséssel zuhan a Sebes-Körösbe, és a Mézedi-cseppkőbarlangot (Peșt. Meziad). Különleges régészeti jelentőséggel bír az Igric-barlang (Peșt. Igrîța) és a Csűr-Vízkelet-barlang (Peșt. Ciur-Izbuc),

amelyben 1956-ban megtalálták az ősember lábnyomát. Mivel a Királyerdő bűvópatakjainak útját csak részben sikerült megismerni, föld alatti folyásuk mentén még számos barlangrendszer rejtezhet a mélyben.

5. ábra. A Királyerdő felszín alatti vízhálózata és barlangjai (Rusu, T. in: Geogr. Rom. III. 1987 – térképét is felhasználva).
1 – barlang; 2 – karsztforrás; 3 – dolinátó; 4 – víznyelő; 5 – töbör; 6 – zsomboly; 7 – szurdokvölgy; 8 – felszín alatti vízfolyás;
9 – karsztos medence.

Jelentősebb barlangjai: 1 – Igric-barlang; 2 – Esküllői-forrásbarlang; 3 – Pusztá-Kalota-barlang; 4 – Gálósházi-barlang;
5 – Gálósházi-forrásbarlang; 6 – tízfalusi Pokol-barlang; 7 – révi Zichy-barlang; 8 – Izbindis-forrásbarlang; 9 – Szelek
barlangja; 10 – Bánlakai-barlang; 11 – Erdődámosi-forrásbarlang; 12 – Barátkai-forrásbarlang; 13 – Csarnóházi-
forrásbarlang; 14 – Les-völgyi-forrásbarlang; 15 – Mézedi-barlang; 16 – Les-háti-víznyelőbarlang; 17 – Bögő-barlang;
18 – Stanu Foncii-zsomboly; 19 – Veres-vízkelet; 20 – Csűr-barlang; 21 – Hévíz-vízkelet; 22 – Vida-réti-barlang;
23 – Csigla-barlang; 24 – Vízöntő-barlang

Fig. 5. The underground water system and caves of Királyerdő (Rusu, T. in: Geogr. Rom. III. 1987 – using the map too).
1 – cave; 2 – karst stream; 3 – dolina lake; 4 – swallow-hole; 5 – dolina; 6 – ponor; 7 – gorge; 8 – underground water flow; 9 –
karst basin.

The most important caves: 1 – Igric-cave; 2 – Esküllői-springcave; 3 – Pusztá-Kalota-cave; 4 – Gálósházi-cave;
5 – Gálósházi-springcave; 6 – tízfalusi Pokol-cave; 7 – révi Zichy-cave; 8 – Izbindis-springcave; 9 – Szelek cave;
10 – Bánlakai-barlang; 11 – Erdődámosi-forrásbarlang; 12 – Barátkai-forrásbarlang; 13 – Csarnóházi-forrásbarlang;
14 – Les-völgyi-springcave; 15 – Mézedi-cave; 16 – Les-háti-water gully cave; 17 – Bögő-cave;
18 – Stanu Foncii-zsomboly; 19 – Veres-vízkelet; 20 – Csűr-cave; 21 – Hévíz-vízkelet; 22 – Vida-réti-cave;
23 – Csigla-cave; 24 – Vízöntő-cave

A felszíni vízhálózatot nagy területeken felszín alatti vízfolyások helyettesítik (5. ábra). A folyóvízhálózat lassan teljesen szétesik és átvetődik a mélybe. A zárt karsztos medencéket (Körös-ponori-katlan, Erdődámosi-katlan, Tízfaluhatára-katlan) bűvópatakok csapolják meg, melyek

majd a hegység peremének bővíző karsztforrásaiban, forrásbarlangjaiban (Csarnóházi-forrásbarlang–Pešť. Bulz, Izbindis-forrás, révi Zichy-barlang stb.) jelennek meg újra (*Rusu, T.* 1981; *Mátyás V.* 1988). Állandó vízfolyások csak a nem karsztosodó kőzeteken és a nagyobb vízgyűjtővel rendelkező területeken alakultak ki. E vízfolyások is többnyire eltűnnek a mészkő határán nyíló víznyelőkben, vagy mély kanyonszerű völgyet vájva haladnak át a karsztosodó kőzetek sávján, míg elérik a szomszédos medencéket, de útközben az elszivárgás következtében sok vizet veszítenek. A Királyerdő vízfolyásainál az aszósodás és a mélységi lefejezés különböző fokozatai alakultak ki.

A Királyerdő helyenként 200–250 méteres mélységet is elérő szurdokvölgyei a Vida-, Topa-, Veres (Roşia)-, Boiu-, Méhséd (Mişid)-patakok mentén, továbbá a Sebes-Körös-nél a környező medencék lesüllyedése révén keletkeztek. E völgyeket a román geomorfológusok „periférikus szubszidens völgyeknek” nevezik (*Rusu, T.* 1981; *Coccean, P.–Rusu, T.* 1984) és kialakulásuk folyamatát az antecedens völgyképződéshez hasonlítják, csak ebben az esetben nem maga a hegység emelkedik ki, hanem a környező medencék és a peremvidékek süllyednek, és a helyi erózióbázis süllyedése váltja ki a bevágódást.

A Sebes-Körös a Báródsági-medence felé tartó útja közben két impozáns szorost vágott a Királyerdő É-i peremébe, az egyiket Sonkolyosnál (Şuncuiuş), a másikat Körösrévnél (Vadu Crişului). A két szurdok olyan keskeny, hogy a sziklafalak közé szorított folyó mentén csak a vasútnak maradt elég hely, a Nagyvárad–Kolozsvár közti országút megkerüli őket a Király-hágó felé. A Révi-szurdok kialakulásának folyamatát eltérő módon értelmezték és magyarázták. Volt, aki barlangi eredetűnek tartotta, barlangmennyezet felszakadásával hozta összefüggésbe (*Cholnoky J.* 1936), mások átöröklött, ill. antecedens völgynek írták le (*Posea, G.* 1967; *Orghidan, N.* 1969). Ez a kérdés további tisztázásra vár.

1.5. A Béli-hegység (Codru Moma)

Szerkezeti vonalak mentén kialakult, meredek lejtők által határolt önálló hegycsoport az Északi-Erdélyi-középhegység Ny-i peremén, amelyet minden oldalról medencék vesznek körül. Ny-on az Alföld síkságával érintkezik, É-on és K-en a neogén üledékekkel borított Belényesi-medence, D-en pedig a szintén neogén üledékekkel és vulkáni képződményekkel kitöltött Zarándi-medence (Depr. Zarándului) választja el a szomszédos hegységektől. Csupán a Bihar-hegység felé van szorosabb kapcsolata DK-en, a Bihar-kristályi-hágó irányában.

A Béli-hegység tulajdonképpen két, egymáshoz szorosan kapcsolódó hegycsoportból áll. Az É-i hegycsoportot Kodrunak (Codru = erdő), a délebbit Momának (Moma = mama) nevezik, Tehát a Codru Moma jelentése „Erdőanya”, s ez a név a valamikori zárt erdőségekre utal. A két hegycsoport tengelyében ÉNY–DK-i csapású hátak és gerincek húzódnak, a Kodru gerince valamivel élesebb és magasabb, itt sorakoznak a hegység legmagasabb tetői, köztük a Pilis is (Pleşu, 1112 m), amelyet a hazai kiadású térképek következetesen Szár-tetőnek jelölnek.

A hegységet alapvetően a Kodru takarórendszer kőzetei építik fel. A kristályos aljzatban nagy változatosságban figyelhetők meg a különféle eredetű kőzetek. Fölötte perm időszi vulkanitok, törmelékes üledékek, középidői szárazföldi és tengeri üledékek és újharmadidőszaki vulkáni kőzetek váltakoznak egymással (*Ianovici, V.* et al. 1976). Sasbérces, rögzös szerkezetét a neogénben lejátszódó szerkezeti mozgások alakították ki, formáit pedig főképpen a kőzettani felépítés határozza meg, mivel a hegység fő tömegét felépítő paleozóos és mezozóos üledékeken és metamorf kőzeteken lekerekített hátak, változatos meredekségű lejtők és völgyek alakultak ki. E hegységben alárendelt szerepet játszanak a korábban tárgyalt elegyengetett felületek. A D–DNY-i területeket a vulkáni képződmények (andezit és andezitaglomerátum) és formák (kürtők, telérek, neckek, dyke-ok stb.) teszik változatossá. A legismertebb ilyen kúp a déznai Vár-hegy.

A legnagyobb felszínalakítási változatosság azonban itt is a hegység mészkőből felépülő területein figyelhető meg. A hegységben két egymástól elkülönülő tipikus mészkőfennsík alakult ki. É-on egy kisebb kiterjedésű és alacsonyabb (kb. 400–450 m tszf magasságú) planina kapcsolódik a Kodru masszívumhoz, a Havasdombrói-fennsík (Dumbrăvița de Codru), melynek É-i peremébe a Fekete-Körös szép epigenetikus völgyet vágott, a Borzi-szorost (Ch. Borzii). Jóval ismertebb a hegység DK-i peremén a Vaskóhi-karszt, melynek felszíni és felszín alatti karsztjelenségei vetekszenek a Pádisi-karsztfennsík képződményeivel. A 700 m átlagos magasságú karsztplanina hasadékaiban elszivárgó és víznyelőiben eltűnő vizek a bűvópatakok révén részben a Fekete-, részben a Fehér-Körös völgyének karsztforrásaiban törnek felszínre. A mészkőfennsík legfejlettebb víznyelője az ún. Szohodoli-üreg vagy Kimpinyászka-barlang (Peșt. Cempenească), ill. a régi magyar turisztikai irodalomban Jókai-víznyelőbarlangnak is nevezték, mivel a nagy magyar író erdélyi útja során 1858-ban felkereste e természeti csodát is (Mátyás V. 1988). A hatalmas szádájú üreg Vaskohaszód (Sohodol, újabban Izbuc) határában nyílik, melyben 35 m-es vízesést alkotva tűnik el az Aszód-patak vize. A víz Vaskóh határában a Bél Mátyás-forrásban (Izvorul din Boiu) lát ismét napvilágot.

A Vaskóhi-karsztfennsík sok természeti csodája közül kétségtől a kalugyeri Dagadó-forrás (Izbucul de la Călugări) a legismertebb. Az időszakosan működő karsztforrást évszázadok óta ismerték a környékbeli románok és kultikus helyként tartották számon. A dagadóvízű forrásnak gyógyító, csodatévő erőt tulajdonítottak, és a mellette megtelepedő ortodox remetékhez, ún. kalugyerekhez is sokan elzarándokoltak a havasokban élő emberek közül. Ezekről a remetéről nevezték el a különös forrást. A forrás vize a szifonális rendszer elvén működik, a csapadékvíznyoktól függően hosszabb-rövidebb szünetet tartva heves kitöréseket produkál, amelyhez olykor hangjelenségek is társulnak. Bővízű termálforrások fakadnak a hegység peremének szerkezeti vonalainál is; a feltörő hévizek és karsztvizek keveredéséből származó, oldott ásványi anyagokat is tartalmazó gyógyforrások hívták életre a hegység Ny-i peremén található Menyháza (Moneasa) üdülőtelepet.

1.6. A Meszes- és a Réz-hegység (Mți Meseș, Mți Plopiș)

Az Erdélyi-középhegység pereméhez a Sebes-Körös völgyétől É-ra két, egymással derékszöget bezáró hegycsoport, a Meszes- és a Réz-hegység kapcsolódik. A két egymáshoz simuló hegvyonulat Csucsánál (Ciucea) találkozik egymással az Osteána-nyeregben. Mindkét hegycsoportban a Bihari „autochton” kőzetei vannak felszínen, és a két közöttömb éles szerkezeti vonalak mentén emelkedik ki az őket körülölelő neogén medencékből. D-en a Kalota-havastól csupán a Sebes-Körös völgye választja el. Hasonlóságuk indokolja, hogy együtt tárgyaljuk őket.

A Réz-hegység ÉNY–DK-i irányú párhuzamos szerkezeti vonalak által határolt aszimmetrikus rög, melynek hosszanti kiterjedése kb. 40 km, szélessége viszont csak 5–15 km. Meredek peremekkel ereszkedik alá a heglábfelszínekhez kapcsolódó kis medencékhez, a Margittai- (Depr. Marghita), Szoldobágyi- (D. Săldăbagiu), Nagyfalusi- (D. Nușfalău), Báródsági- és Tatarosi- (D. Brusturi) medencékhez. A hegység fő tömege prekambriumi–ópaleozóos metamorf kőzetekből épül fel (csillámpalák, gneisz, amfibolit), fiatalabb (paleogén és neogén) üledékek csak a peremeken, ill. a DK-i hegycsoportban egy kis mezozóos foltban jelennek meg (Janovici, V. et al. 1976).

Központi részének lapos tetői és hátai a Gyalui-havasok tetőíhez hasonlóan a Farcas-Cirligațele tönkfelszín jól megőrzött maradványai. Ezek a tetők 700–800 m magasságba emelkednek, a legmagasabb kiemelkedés sem éri el az 1000 m-t (Magura 918 m, a Király-hágótól É-ra). A kis reliefenergiájú, letarolt, hullámos felszín rossz lefolyású sekély mélyedéseiben lápok bújnak meg. Helyenként több tíz méter vastag mállási kéreg borítja a felszínt, amely valószínűleg a paleogénban keletkezett (Kalmár J. 1993). A tetőfelszínnek középszakasz jellegű érett vízhalózata a tönkösödés régi voltára utal (felsőkréta–oli-

gocén, **Pop, G.** 1962). Mélyebbre vágódott völgye csak a nagyobb vízfolyásoknak (Bisztra–Bistra, Berettyó–Barcău) van. A Berettyó két kis szorosa Tuszánál (Tusa) és Füzespáteleknél (Preoteasa) a negyedidőszakban lejátszódott csekély kiemelkedés során jött létre (**Ianovici, V.** et al. 1976).

A hegység viszonylagosan egyhangú felszínalaktani képébe csak a Fekete-ponori-karsztfennsík (Ponoru Negreni) hoz némi változatosságot. A mindössze 1–1,5 km² kiterjedésű planina a Királyhágótól ÉK-re triász mészkövek kicsiny foszlányán alakult ki. A 750–800 m magasra emelt triász rétegek sekély, tálszerű szinklinálisába beszivárgó vizek változatos karsztformákat alakítottak ki. E karsztvidéken **Tulogdi J.** (1972) néhány kisebb barlangot is talált. A beszivárgó vizek a fennsík peremén, a követhatáron fakadnak. A fennsík É-i peremén egy bővizű karsztforrásból ered a Berettyó, mely forrása közelében 10 m-es zuhataggal szakad le egy édesvízímészkő-lerakódás tezejéről.

A Meszes-hegység 2–3 km széles és 35 km hosszú horsztja a Sebes-Körös völgyétől ÉK felé húzódik a Szamos Zsibói-szorosáig. A párhuzamos törésvonalak mentén kiemelt, prekambriumi metamorf kőzetekből felépülő hát élesen elválik az őt körülölelő paleogén és neogén üledékekkel borított medencéktől és dombsági tájaktól, a Szilágyságtól (Depr. Sălajului) és az Almás–Egrecyi-medencétől (Depr. Agrij–Almaş). A keskeny hátat keresztlődések tagolják, egyikük mentén törte át a hegységet a Csucsá felől hátravágódó Poik-patak (Pîrîul Poicului). A hegység tetői megközelítik az 1000 m-es magasságot, legmagasabb pontja, a Perjel (Măgura Priei, 998 m) az előbbi keresztvölgy É-i peremén emelkedik.

A Bihari „autochton” metamorf kőzeteinek felszínén csak foltokban jelennek meg más kőzetek, főleg vulkáni képződmények. D-en a Sebes-Körös völgyével határos hegycsoportot (Dealul Cornii, 906 m) a Kalota-havas banatitos magmatitjaihoz tartozó dácitos kőzetek építik fel, amelyet külszíni bányákban fejtenek Kissebesnél (Poieni). A hegység metamorf kőzetei ÉK-en a mojgrádi haránttörésig követhetők, ahol a paleogén üledékek alá merülnek. Ettől É-ra néhány kis foltban ismét megjelennek vulkáni kőzetek, melyek a mojgrádi Vár-hegyet és még két másik, bádeni korú andezitből álló vulkáni necket építenek fel. E kitörési központok között bújnak meg a római Porolissum városának – mely egykor Dácia provincia székhelye is volt – romjai. Ami pedig a hegységnek nevet adó meszes üledékeket, főleg az eocén nummuliteszes mészkövet illeti, azok a hegység K-i felének és a hegylábi területeknek a felépítésében vesznek részt.

1.7. A Szilágyság és az Erdélyi-medence rögei

Szerkezetileg és közettanilag az Északi-Erdélyi-középhegységhez tartozik néhány kisebb hegycsoport és rög a Szilágyságban, valamint az Erdélyi-medence É-i felében (2. ábra). E rögökben a Bihari „autochton” prekambriumi–ópaleozóos metamorf kőzetei (palák és gneisz) bukkannak a felszínre a pannon, szarmata és bádeni üledékek alól (**Kalmár J.** 1993).

A Szilágyság neogén üledékekből kivésett halomvidéke fölél négy ilyen szigetszerű rög emelkedik, a szilágysomlyói Magura (Măgura Șimleului), a Hegyes (Măgura Coseiului), a Bükk (Culmea Codrului) és az erdődi Vár-hegy (Dealul Ardud). A csaknem 600 m magas szilágysomlyói Magurában és a kissé alacsonyabb, de nagyobb kiterjedésű Bükkben nagy területen felszínre kerül a metamorf összlet. A Bükk változatos felépítést mutat. Az átalakult kőzeteket gránit- és szienit-intrúziók törik át, középső részében pedig aranytartalmú kvarctelések és riolitkürtők jöttek létre a bádeni magmatizmus folyamán (**Kalmár J.** et al. 1989). A Hegyesben és főleg az erdődi Vár-hegyen kicsiny foltokban jelennek meg a metamorf kőzetek. Utóbbit annyira elfedik az üledékek, hogy csak a 60-as években figyeltek fel a felszínhez közel húzódó metamorf képződményekre, jöllehet a vár falába már a 15. sz.-ban beépítettek csillámpalából, gneiszből és kvarcitból álló tömböket.

A Szamostól É-ra, az ún. Szamos-platform területén további két helyen bukkannak felszínre a Bi-

hari „autochton” kőzetanyaga. A kisebb kiterjedésű Cikói-rög (Culmea Prisaca) a Szamos Cikói-szorosától K-re terül el és 661 m magasra emelkedő tömbjében, szinklinális szerkezetben változatos gneisz–csillámpala sorozat figyelhető meg. A legészakabbi fekvésű és legváltozatosabb rögvonulat, a Lápos (Lăpuș) és a Kapnik-patak (Cavnic) között elhelyezkedő Preluka-hegység (C. Preluka) metamorf kőzetteste antiklinálist formál. A boltozat magjában ősi gneisz helyezkedik el, amelyen karbonátos kőzetek fekszenek, erre újból gneisz és csillámpala települt. A változatos metamorf összletben többféle gazdaságilag is hasznosítható ásvány fordul elő. Macskamezőn (Răzoare) a dolomitba ágyazott telérekben óriási méretű kvarc-, földpát- és csillámpegmatitokat fedeztek fel, utóbbit bányászták is sokáig. Ugyanitt mangán- és vasércbánya is működik, a masszívum más területein pedig márványt fejtenek.

A Preluka-hegységtől É-ra mind mélyebbre süllyed a Bihari „autochtonhoz” tartozó metamorf aljzat, míg végül az ÉK-i-Kárpátok vulkáni vonulata alá merül (*Kalmár J.* 1993).

1.8. A Zarándi-havasok (*Munții Zarandului*)

A Zarándi-havasok átmenetet képez az Északi- és a Déli-Erdélyi-középhegység között. Két, túlnyomórészt kristályos palából álló hegycsoportja közül a Ny-i, a Hegyes (Highis) a Nagy-bihari (Bihariai) takarórendszerhez tartozik, míg a K-i, amelyet Soly-mosnak vagy Drócsának (Drocea) neveznek, részben már a Déli-Erdélyi-középhegység Körösi takarórendszerének flis jellegű üledékeiből épül fel. K-i szomszédjától, az Erdélyi-Érchegységtől éppen ez a flistakarókból álló sáv választja el, amely puhább kőzetei miatt jobban lepusztult környezeténél. A Zarándi-havasok K-i határa ennél a medencét és völgyeket felfűző, Honctót (Gurahont) és Maroskaproncát (Capruța) összekötő folyosónál húzható meg. A hegység többi határát is szerkezeti vonalak, fiatal törések jelzik. E törésvonalak mentén többnyire meredek lejtőkkel emelkedik a Zarándi-havasok tömege a környező neogén üledékekkel borított medencék fölé. Csak Lippánál változik a kép. A Maros a lippai Vár-hegyet levágta a Zarándi-havasok tömegéről és itt epigenetikus szurdokvölgyet vájt magának (*Cholnoky J.* 1936).

A Zarándi-havasok metamorf kőzetei K–NY-i irányban húzódó vonulatban jelennek meg a Maros völgye és a Fehér-Körös tektonikus medencéje között. E vonulat a Hegyes (798 m) és a Solymos (836 m) területén kiszélesedik, egyébként keskeny vízválasztó gerinceket alkot. A kristályos palákba a karbonban, a hercinciai hegységképződés idején gránit- és dioritintrúziók nyomultak be. Többnyire a keményebb kőzetek hordozzák a magasabb tetőket. Értékes nyersanyagait bányásszák, legjelentősebbek Máriaradna (Radna) és Solyos (Șoimoș) gránitbányái. A hegység É-i peremét a miocén vulkánosság során felszínre tört andezit és piroklasztikuma építi fel, amely Ny-on az Alföld üledékei alá süllyed. Az Alföld peremén két kis kibúvása van, az egyik Borosjenőtől (Ineu) D-re a Mokra (378 m), a másik Pankotánál (Pîncota) a Kopasz-hegy (230 m).

A Zarándi-havasok 500–600 m magas, keskeny gerincéből meredek lejtők ereszkednek a Maros völgye felé. Az É-i lejtők hosszabbak, lankásabbak, a Csiger-patak völgye felé hegylábfelszín-szerű dombtságba mennek át, amelyek a Zarándi-medencénél végződnek. A Ny-i lejtők meredek, völgyekkel szabdalta. E meredek lejtő a Pankota–Ópális (Păulis) vetőrendszer mentén – ahol a hegység kőzetanyaga az Alföld alá süllyed – alakult ki. Világosnál (Șiria) egy kicsiny rög emelkedik ki az üledékek alól, erre épült a vár. A Ny-i lejtők lábánál húzódó hegylábfelszínt, amely kedvező talaja miatt kiváló szőlőtermő vidék, Aradhegylájának nevezik.

2. A Déli-Erdélyi-középhegység

A Dél-Erdélyi-középhegységhez két hegységcsoport tartozik: a nagyobb Erdélyi-Érc-hegység (Munții Metaliferi), mely tovább osztható az Aranyosmelléki-, Ompolymelléki-, Soborsini- és Alvinci-hegységekre, és a kisebb Torockói-hegység (Munții Trascăului).

Felépítése, szerkezete lényegesen eltér az Északi-Erdélyi-középhegységtől. A Maros és a Fehér-Körös, ill. az Aranyos völgye között mélytengeri, óceáni üledékek és ultrabázisos-bázisos magmatitok, ofiolitok jelennek meg, amelyek egészen más ősföldrajzi környezetben jöttek létre, mint a korábban tárgyalt hegységcsoporthoz tartozó kőzetanyag. Az ofiolitos összlet kialakulása a Marosi-óceán medencéjében történt, amely DNy-on a Balkán-félsziget tengelyében húzódó Vardar övhöz (Vardar-óceán), É felé pedig valószínűleg a Szolnok-Máramarosi flis öv K-i végéhez, az ún. Batizai takarórendszerhez kapcsolódott (Fülöp J. 1989; Kovács S. 1984).

Felépítésében alapvetően fiatalabb kőzetek vesznek részt, mint É-on. Itt is felszínre bukkannak ugyan a prekambrium végi és ópaleozóos metamorf kőzetek, de kicsiny területi kiterjedésük miatt csekély szerepet játszanak a tájak arculatának formálásában. Az egyik ilyen folt a Maros-völgy szomszédságában helyezkedik el, ez a Rápolti-masszívum, amelyben epimetamorf kőzetek jelennek meg.⁵ A másik jelentősebb kristályos masszívum Aranyosbányánál (Baia de Arieș) éri el az Érc-hegység területét, a Gyalui-havasokból ágazik ki, és tulajdonképpen a Nagy-bihari (Bihariai) takarórendszer D-i nyúlványának tekinthető (Ianovici, V. et al. 1969) (1. és 3. ábra).

Az alsó- és középsőjurában nyílt ki riftesedéssel a Marosi-óceán, amelyet sem földrajzilag, sem földtanilag nem tekinthetünk igazi óceánnak, mivel valódi bazaltos óceáni kérge nem volt, de az akkréciós szegély két oldalán keletkezett „ofiolitos összletben”⁶ gabbró, dolerit- és bazaltláva-folyások, párnalávák mellett igazi mélytengeri üledékek is megjelentek, így radiolarit, vörösgyag és vörös ammoniteszes mészkő. Ez az ún. „ofiolitos összlet” alkotja a Déli-Erdélyi-középhegység főtömegét, morfológiailag azonban kevésbé szembetűnő, mivel főleg az alacsonyabb hegységekben, domborzatokban és medencékben fordul elő és mindössze két hegységcsoportban, az Erdélyi-Érc-hegységben és a Torockói-hegységben bukkannak felszínre (3. ábra).

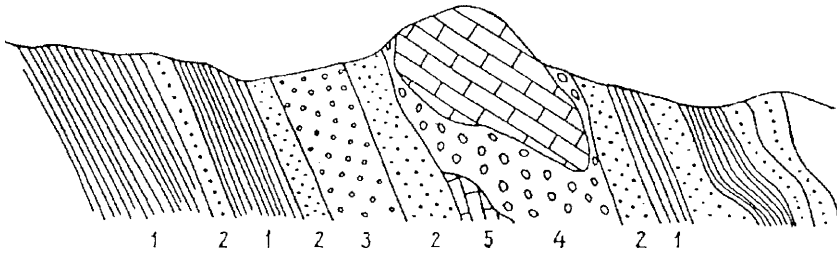
A Marosi-óceán nem volt hosszú életű. Már a felsőjura oxfordi korában megkezdődött az óceáni lemez kétoldali szubdukciója (Fülöp J. 1989). Az új-kimmériai fázishoz kapcsolódó alátolódás által kiváltott vulkánosság két szigetívet alakított ki. A délebbi vulkáni képződményei nagy területen felszínen vannak, a kitörési központok szabályos sort alkotnak. Az É-i szigetívet csupán néhány elszigetelt centrális vulkáni szerkezet alkotja, a nagyobb tömegű riolit-, andezit- és bazaltlávát, valamint a piroklasztikumokat eltakarják a felsőjura–alsókréta mélytengeri üledékek (Fülöp J. 1989; Ianovici, V. et al. 1969). A mélytengeri üledékek mellett a tenger szintjét elérő vulkáni hátságokon nagy tömegű zátonymészkő keletkezett. Ez látványos mészkőhegységeket, fennsíkakat, csúcsokat, gerinceket alkot az Érc-hegységben és a Torockói-hegységben. Ilyen a Csáklya-kő (Piatra Ceții), a Vulkán (Vîlcăni), a Bedellői-havasok (Munții Bedeleu), és látszik a bazaltfekvével való érintkezése a Székely-kőnél (Piatra Secuiului) és a Tordai-hasadék bejáratánál.

Az alsókrétától kezdve nagy tömegű üledék zúdult le zagyrákként (turbidit) a kontinentális lejtőkön, és mint flis halmozódott fel az üledékgyűjtő alján. A homokos-agyagos-márgás összletben nagy titon mészkő-, bazalt- és gránittömbök vannak beágyazva, amelyek már szilárd közettömbökként csúsztak bele a flis anyagába (6. és 7. ábra). A kisebbek az olisztolitok, a több kilométer átmérőjűek az olisztotrimmák, és az egész összletet vadflisnek nevezzük (Kovács S. 1987). Ilyen vadflis főleg az alsókréta végén és a felsőkrétában keletkezett, amikor a Marosi-óceán bezáródásához kapcsolódó gyűrődés, takaróképződés és gyors kiemelkedés hatalmas mennyiségű durva törmelékletet eredményezett (Ianovici, V. et al. 1969). A flisbe ágyazott olisztolitok a Déli-Erdélyi-középhegység tájképéleg talán legszebb részei.

⁵ Ez tulajdonképpen már a Déli-Kárpátok Szupragéta takaróihoz tartozik, de a Maros-völgy leválasztotta a szomszédos hegységcsoporthoz.

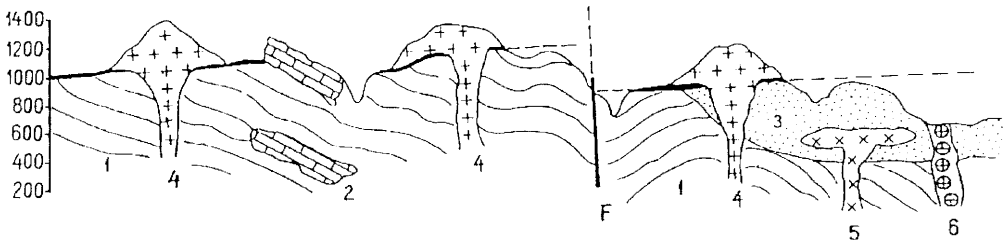
⁶ Az „ofiolitos összletben” a valódi ofiolitok alárendelten jelennek meg!

SFREDELASUL

6. ábra. A Sfredelasul-hegy mészkő olisztolitja vadflisben (Bleahu, M. szerint, in: Ianovici, V. et al. 1969).
1 – szürkésfeké és fekete palák; 2 – sárga csillámos homok; 3 – mikrokonglomerátum; 4 – meszes konglomerátum
(1–4. felsőapti–albai); 5 – felsőjura (titon) mészkő olisztolit

Fig. 6. The limestone olistolit "wild"-flysch of the Sfredelasul Mountain (following Bleahu, M., in: Ianovici, V. et al. 1969).
1 – grayish-black slates; 2 – yellow micaceous sand; 3 – microconglomerate; 4 – limey conglomerate;
(1–4. felsőapti–albai); 5 – Upper Jura (Titon) limestone olistolit

7. ábra. Általános szelvény az Erdélyi-Érchegység területéről (Bleahu, M. szerint, in: Ianovici, V. et al. 1969).
1 – kréta üledékek (főleg flis); 2 – mészkő olisztolit; 3 – a bádeni tenger üledékei; 4 – bádeni utáni vulkáni képződmények;
5 – bádeni vulkanitok; 6 – szubvulkáni képződmények; F – törésvonal.
A szaggatott vonal a bádeni előtti lepusztulási szintet jelöli

Fig. 7. A general geological profile from the area of the Metaliferi Mountains (following Bleahu, M., in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 - chalk sediments (mainly flysch); 2 - limestone olistolit; 3 - sediments of the Baden Sea; 4 - post-Baden volcanic forms;
5 - Baden volcanites; 6 - sub-volcanic forms; F - faultline.
The broken line shows the pre-Baden erosion level

Az É-i és D-i mikrolemez ütközése zárta be a Marosi-óceánt, és gyűrte meg a medence üledékeit. A gyűrődés és takaróképződés a Belső-Kárpátokhoz hasonlóan az ausztriai, szubhercíniai és larámi fázisban ment végbe (Fülöp J. 1989). A takarók és takarórendszerek kialakulása (Kőrösi- és Bedellői-takarórendszer, 3. ábra) a kréta végéig befejeződött. A terület nagy része szárazulattá vált. A larámi hegységképződési fázis alatt és után azonban újabb magmatizmus kezdődött, amely granodioritos, dioritos összetételű intrúziókat és andezites, riolitos, dácitos vulkanitokat hozott létre. E magmatizmus képződményei Brád (Brad) és Soborsin (Săvârșin) között néhány foltban tanulmányozhatók, és a Bánátban leírt hasonló jellegű kőzetekkel való rokonságuk miatt banatit néven fogják egybe őket (Fülöp J. 1989).

A takaróképződést és kiemelkedést gyors lepusztulás követte. A kréta végi és paleogén egyengetés alaposan letarolta az alpi szerkezeteket. Az utólagos tektonikai mozgások különböző magasságra emelték a Farcaș-Cîrligătele felszín egyes darabjait, de egyik tető sem magasabb 1400 m-nél. E felszínnek legépebben megmaradt részletei a mészkőplatók, mint pl. a Bedellői-havasok, a Székely-kő és a Csumerna-fennsík (Cocean, P. 1985). Paleogén üledékképződés főleg a közép-

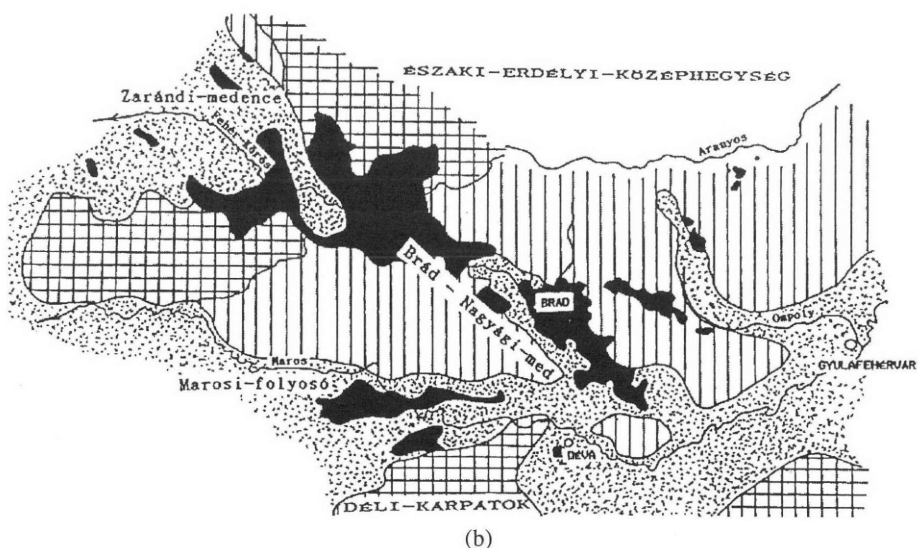
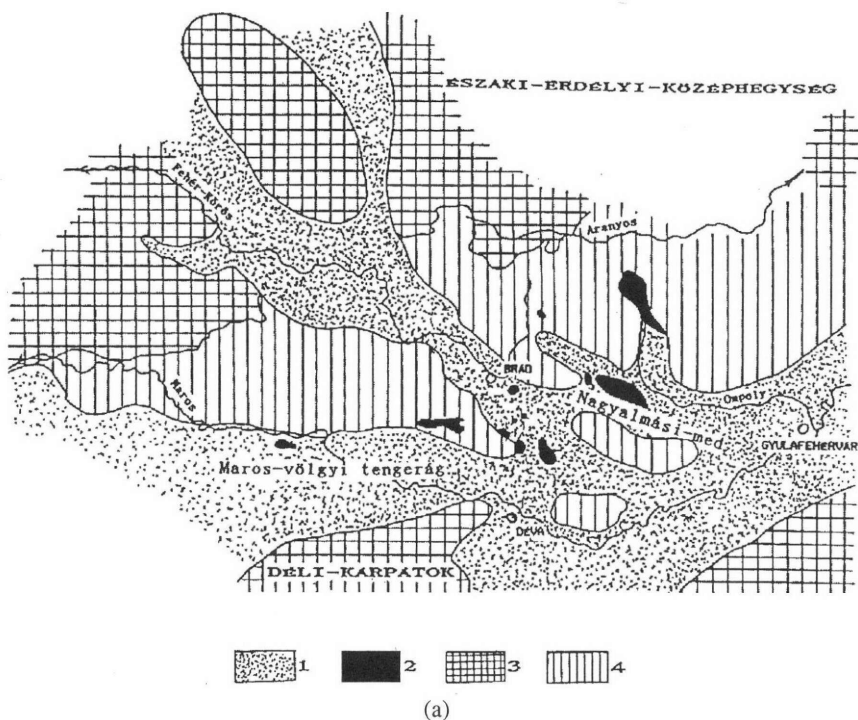
hegység K-i peremvidékén (Maros-völgy, Jára-medence stb.) folyt, ahol eocén nummuliteszes mészkő, márga és homokos-agyagos üledékek halmozódtak fel. Az alsómiocéntól a tengerágak behatoltak a hegység belsejébe is, és e molassz medencék közt a Déli-Erdélyi-középhegység hegycsoportjai különálló szigeteket alkottak (*Borcos, M.–Mantea, G.* 1964). A kárpáti emelet végéig a mai Maros-völgy helyén húzódó tengerágon kívül még két szoros kapcsolta össze az Erdélyi-medence tengerét az Alföldével, az egyik a Fekete-Körös, a másik a Fehér-Körös mai völgye mentén (8.a. ábra). A Belényesi-, a Zarándi- és a Brádi-medence tengere több ággal kapcsolódott a Maros menti tengerághoz. A bádeni tenger a Nagymási-medencébe és a későbbi Ompoly folyó völgye mentén az Abrudbányai-medencébe is behatolt.

Az alsóbádeniben kezdődő és a felsőpliocénben végződő tűzhányó-tevékenység három szakaszban a Kárpátok belső vulkáni vonulatának kitöréseivel egyidőben játszódott le. Az alsóbádeni első szakasz kitörései Kisbánya, más néven Boica (Băița) és Facebánya (Fața Băii) környékére szorítkoztak, riolitot, riodácitot, andezitot szolgáltatva. A második szakasz a felsőbádenitől az alsópannonig terjedt és a tűzhányók andezitot, kvarcandezitot és dácitot hoztak felszínre, lávát és piroklasztikumot egyaránt. A Verespatak (Roșia Montana), Nagyág (Săcăremb), Brád, Zalatna (Zlatna) és Aranyosbánya környéki kitörési központokban, szubvulkáni testekben jöttek létre az Érchegységnek nevet adó színes- és nemesérccek. A több mint 2000 éve bányászott arany, ezüst, réz és más szulfidos ércék a vulkánosság hidrotermális szakaszában dúsultak fel. E kitörések során keletkezett a Fehér-Körös völgyének andezites összlete, amely elválasztotta a Brádi-medencét a Zarándi-medencétől (8.b. ábra). A harmadik, legfiatalabb felsőpliocén szakaszban a vulkánosság már csak kisebb foltokban jelentkezett. Az ekkor felépült kitörésközpontok (andezitből és bazaltos andezitből) maradványai Abrudbánya és Verespatak környékén emelkednek. A kőorgonájáról híres Detunáta a legismertebb közülük, amely egy bazaltos andezit neck (*Ianovici, V.* et al. 1969).

2. kép. A Csúpasz-Detunáta bazalt oszlopai (*Móga J.*)
Pict. 2. The basalt columns of the Csúpasz-Detunata (*Móga J.* photo)

A harmadidőszak végére a mai medencék és folyóvölgyek helyén húzódó tengerágak elzártultak, feltöltődtek, megszűntek. Ezeket a molassz medencéket agyag, homok és márga bélelte ki, a Brádi-medencében lignit is keletkezett a szarmatában. Eközben újabb lepusztulás érte a flistakarók felszínét. Ezen a szarmata nyesett felszínén épültek fel a vulkánosság második szakaszának tűzhányói (7. ábra). A pannon végétől megindult a folyóvízhálózat kialakulása, majd a negyedidőszakban kiemelkedő területeken lejátszódó eróziós folyamatok ismételt lepusztították a hegységeket, a neogén medencéket kitöltő üledékeket dombsággá formálták.

8. ábra. Az Erdélyi-középhegység déli részének ősföldrajzi képe a bádén (a) és a sarmata (b) korban (Borcos, M. szerint, in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 – molassz medencék és tengerágak; 2 – vulkáni képződmények; 3 – az alpi hegységképződés előtti szárazföldek; 4 – az alpi hegységképződés során szárazulattá vált területek

Fig. 8. The primaeval geographical picture of the Southern Apuseni Mountains in the Baden (a) and Sarmata (b) periods (according to Borcos, M., in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 – molas basins and sea branches; 2 – volcanic forms; 3 – dry land before the Alpine mountain formation; 4 – land becoming dry during the Alpine mountain formation

2.1. Az Erdélyi-Érchegység (*Munții Metaliferi*)

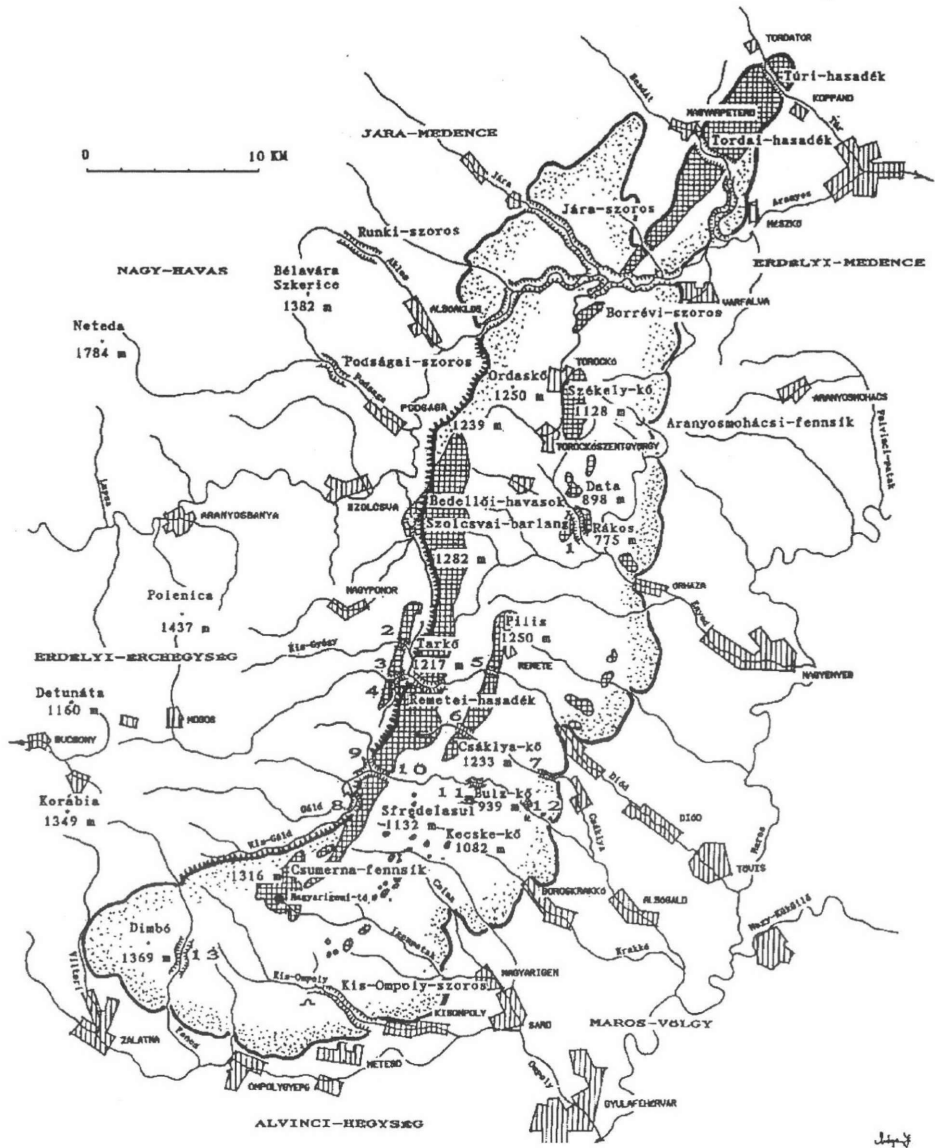
Erdélyi-Érchegység néven foglaljuk egybe mindazokat a hegycsoportokat, amelyek a Maros, a Fehér-Körös és az Aranyos völgyei közötti, ércekben gazdag flis-„ofiolit” övben helyezkednek el. D-i határát a Maros-völgy csaknem pontosan kijelöli, az ofiolitos és magmás kőzetek csak néhány ponton (Déva, Zám) lépik át a folyó völgyét. É-i határa a Fehér-Körös völgyében sorakozó kisebb medencéket, a Halmágyi- (Depr. Hălmaგიu) és Brádi-medencét követi, majd átvált az Abrud völgyébe és az Aranyos völgyében húzódik Szolcsváig (Sălcuia). Ny-i határa a már ismert Maroskapronca–Honcő közti kréta flis sáv mentén húzódó folyosó. Ollószzerűen szétnyíló K-i pereméhez kapcsolódik a zömmel felsőjura mészkővekből felépülő Torockói-hegység. Ez utóbbi hegységtől az Ompoly (Ampoi) völgye és a puha flis kőzeteken kialakult Mogos–Nagyponori-medencesor (Depr. Mogos–Ponor) választja el (*1. és 9. ábra*).

Az Erdélyi-Érchegység az egész Erdélyi-középhegység legváltozatosabb része, amely megmutatkozik mind szerkezeti, mind kőzettani, mind felszínalaktani sokszínűségében. Jura mélytengeri üledékek és ofiolitok, valamint kréta flisjellegű üledékek alkotják a hegység főtömegét, amelyek bonyolult takarórendszerekbe vannak gyűrve. E takarókat átjárják, ill. befedik a harmadidőszaki vulkanitok, valamint üledékek. A változatosságot tovább növeli a szerkezethez és a kőzettani viszonyokhoz igazodó morfológiai kép. Az ofiolitos és a flis üledékek néhány száz méter magas elegyengetett felszínéből emelkednek ki ugyanis az Érchegység legmagasabb tetői, amelyek többnyire keményebb kőzetből, jura mészkőből felépülő takaróroncsok, mint a Vulkán (1257 m), az Erdőfalvi-Pilis (Pleșa Ardeului, 856 m), a Nagy-Pilis (Pleșa Mare, 714 m), vagy vulkáni tanúhegyek, ill. kitörési központok maradványai, mint a Detunata (1169 m), Korábia (1349 m), Poienica (1437 m), Nagyág (Săcăremb, 1087 m) stb.

Az Erdélyi-Érchegység központi, ércekben leggazdagabb része szabálytalan négyszög alakú terület, amelyet nemesércekben való gazdagsága miatt Aranynégyszögnek (*Munții Auriferi*) neveznek. A négyszög minden csúcsánál egy-egy aranytermő bányavédék helyezkedik el, Aranyosbánya, Zalatna, Nagyág és Brád központokkal. Az ércvagyon a felsőbádeni és az alsópannon közti andezites vulkánosság befejező, hidrotermális szakaszában keletkezett. A hasadékok mentén felnyomuló forróvizes oldatok az aranyat, ezüstöt, rezet és más szulfidos érceket telérekben és érc-tömszökben rakták le.

Az Érchegységet szerkezeti-felszínalaktani alapon több hegycsoportra lehet felosztani, ezek egyike az Aranyosmelléki-hegység. Tűzhányói kréta üledékeket áttörve épültek fel és az érc a vulkáni romok, szerkezetek belsejében és telérjeiben fordulnak elő (*Borcós, M. 1976; 10. ábra*).

Ebben a hegycsoportban az aranybányászat több mint 2000 éves múltra tekint vissza. A nemesfémek kitermelése már a dákok idejében is folyt, nagyobb méretűvé a rómaiak dáciai uralma alatt (Kr.u. 105-265) vált. A legősibb bányák Abrudbánya és Verespatak környékén vannak (Verespatak Alburnus Maior, Abrudbánya pedig Auraria Maior néven római castrum volt). Régebben a kezdetleges bányászati módszerekkel főleg a telérek aranyát termelték ki, napjainkban a nagyüzemi méretű bányászkodás a kisebb koncentrációban jelenlévő ún. hintett aranyat is ki tudja nyerni. A termelési adatokat nem tesszük közzé, azt azonban tudjuk, hogy a századfordulón ott is haszonnal kecsegtetett a munka, ahol 1 t kőzetben 177 g volt az aranytartalom. A verespataki Csetátye-hegyen – amelyet az elmúlt kétezer évben érc után kutatva össze-vissza furkáltak, ezért emmentáli sajtra emlékeztet – 1969-ig láthatók voltak a legrégebb bányászkodás nyomai. A római korban rabszolgák tízezrei dolgoztak a tárnákban. Tűzzel felforrósították a kőzeteket, majd vizet öntöttek rá, hogy porhanyósabb legyen. Kézi vésőkkel vájták ki az üregeket, zsákokban hordták ki az ércet és kőmozsarakban őrlötték meg (*Cholnoky J. et al. é.n.*). Miközben mázsaszám vándorolt az arany Traianus császár kincstárába, a bányákban sínylődő rabszolgák tízezrei pusztultak el a szörnyű

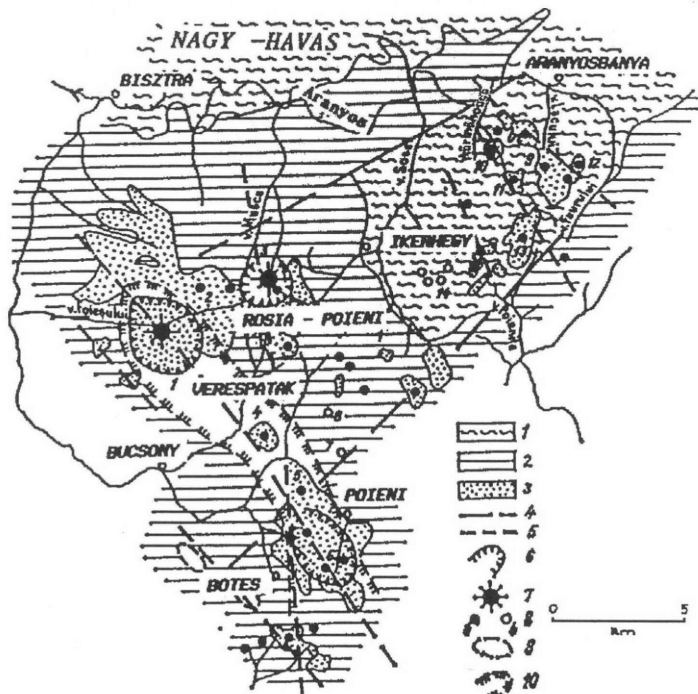
9. ábra. A Torockó-hegység felsőjura–alsókréta mészkő takaróroncsokkal és olisztolitokkal.

- 1 – nagyenyedi Kőköz; 2 – Kis-Gyógy-szoros; 3 – Baltakő-szoros; 4 – Práv-szoros; 5 – Monostor-szoros; 6 – Teksesty-szoros; 7 – Csáklya-szoros; 8 – Kis-Gáld-szoros; 9 – Török-szoros; 10 – Havasgáldi-szoros; 11 – Gáldmezei-szoros; 12 – Gáldi-szoros; 13 – Fenes-szoros

Fig. 9. The Torockó Mountains with Upper Jura and Lower Cretaceous limestone remnant covers and olistolites.

- 1 – Nagyenyed Kőköz; 2 – Kis-Gyógy Gorge; 3 – Baltakő Gorge; 4 – Práv Gorge; 5 – Monostor Gorge; 6 – Teksesty Gorge; 7 – Csáklya Gorge; 8 – Kis-Gáld Gorge; 9 – Török Gorge; 10 – Havasgáldi Gorge; 11 – Gáldmezei Gorge; 12 – Gáldi Gorge; 13 – Fenes Gorge

munkában. **Jókai Mór** a föld alatti tárnákban tett látogatása után így emlékezett vissza a Csetátyéra: „Egy nagy, óriási beomlott sír az, melynek fenekén úgy ténfereg az apró emberfajta, egyik kőmorzsáról a másikra kapaszkodva bajjal, mint a féreg... a Csetátye ürege egy olyan sír, melybe a propraetorok katonái millióit temették el a dák népnek” (**Jókai M.** 1903).

10. ábra. Verespatak-Bucsony-Aranyosbánya vidékének szerkezeti-morfológiai viszonyai
(**Borcos, M.** szerint, in: **Ianovici, V.** et al. 1969).

- 1 – kristályospala formációk; 2 – kréta üledékes formációk; 3 – neogén (bádeni-pontuszi) üledékek; 4 – harmadidőszak előtti szerkezeti vonalak; 5 – harmadidőszaki szerkezeti vonalak (a vulkánosság hozzájuk kapcsolódik); 6 – vulkáni szerkezetek; 7 – poligenetikus vulkáni központok; 8 – (a) magányos vulkáni centrumok, (b) szubvulkáni testek; 9 – vulkáni romok; 10 – neogén üledékes medencék határa.
- Vulkáni szerkezetek: 1 – Verespatak; 2 – Rotunda; 3 – Roşia-Poieni; 4 – Frasin; 5 – Kontu; 6 – Arama-Korábia; 7 – Csupas-Detunáta; 8 – Bozontos-Detunáta; 9 – Valea Lacului; 10 – Baia Roşia; 11 – Kecse-kő; 12 – Lázár-kő; 13 – Poienica; 14 – Surligata

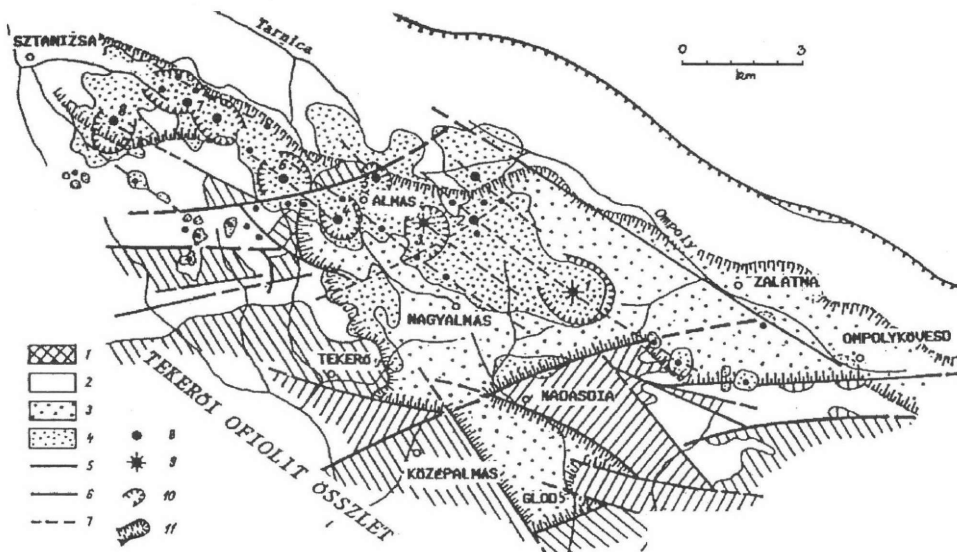
Fig. 10. The structural-morphological conditions of Verespatak-Bucsony-Aranyosbánya area
(according to **Borcos, M.**, in: **Ianovici, V.** et al. 1969).

- 1 – chrysal slate formations; 2 – Cretaceous sedimentary formations; 3 – Neogene (Baden-Pontus) sediments; 4 – pre Trias structural lines; 5 – Trias structural lines (volcanism is attached to them); 6 – volcanic structures; 7 – poligenic volcanic centres; 8 – (a) individual volcanic centres, (b) subvolcanic bodies; 9 – volcanic ruins; 10 – the border of the Neogene sedimentary basin.
- Volcanic structures: 1 – Verespatak; 2 – Rotunda; 3 – Roşia-Poieni; 4 – Frasin; 5 – Kontu; 6 – Arama-Korábia; 7 – Csupas-Detunáta; 8 – Bozontos-Detunáta; 9 – Valea Lacului; 10 – Baia Roşia; 11 – Kecse-kő; 12 – Lázár-kő; 13 – Poienica; 14 – Surligata

E vulkáni vidéken a neogén vulkánosság harmadik szakaszában andezites, bazaltos tűzhányók működtek még a felsőpleiocénban is. A kréta flis kőzetek elegyengetett hullámos felszínéből merészen emelkednek ki a hajdani tűzhányók ma már letarolt maradványai, főleg kürtőkitöltései, andezitneckek (Rotunda, Korábia) és bazaltos andezit neckek (Csupas- és Bozontos-Detunata – D. Goală, D. Flocoasă) formájában. Az ívesen hajló bazaltoszlopokkal, nagy kőorgonával határolt Csupas-Detunata (1169 m) különleges természeti érték. Aranyosbánya környékén is jelentős ércelőfordulások ismertek. Telé-

rek hálózák be az idős metamorf kőzeteket, a legmagasabb tetők – köztük az Erdélyi-Érc-hegység legmagasabb pontja, a Poienica (1437 m) – kvarcandezitből felépülő vulkáni kúrtók, neckek, melyek szinte mind tartalmaznak nemesfémeket.

Az Ompolymelléki-hegység nemesfémekben nem kevésbé gazdag területe az Érc-hegységnek. Az Ompoly, Abrud és Fehér-Körös ágai közötti 1000 m fölél emelkedő, flisből álló vízválasztó gerinc alkotja a hegység magterületét. Ehhez kapcsolódnak a környező Zalatnai-, Nagyalmasi- és Brádi-medence felé fokozatosan ereszkedő oldalgerincek és háta. Sziklás, vad szirtként emelkedik homokkő környezete fölé a Vulkán⁷ (1257 m), amely az egész Érc-hegység legszebb takaróroncsa. DK-en az Ompoly mentén egy vulkáni kőzetekből álló hegyvonulat húzódik Sztanizsától (Stănişa) Zalatnáig. Kitérés központjai, a Magyar-hegy (Dealul Ungurului), Fericsel (Vârful Fericii, 1172 m), Fekete-hegy (Vrf. Negrii, 1104 m) és a Breáza (1122 m) a bádeni tenger egykori medencéjét követve ÉNY-DK-i vonal mentén sorakoznak (1. és 11. ábra). A 23 karátos vegy-

11. ábra. A Zalatna-Sztanizsa közötti vulkáni vonulat szerkezeti-morfológiai viszonyai (Borcos, M. szerint, in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 – „ofiolit”; 2 – mezozoós üledékes formációk; 3 – neogén üledékek; 4 – neogén vulkáni képződmények; 5 – harmadidőszak előtti szerkezeti vonalak (az „ofiolitok” és a banatitok kapcsolódnak hozzájuk); 6 – harmadidőszaki szerkezeti vonalak (ÉNY-DK); 7 – neogén szerkezeti vonalak (a neogén vulkanosság és az ércesedés kapcsolódik hozzájuk); 8 – kitérés központok; 9 – poligenetikus vulkáni központok; 10 – vulkáni szerkezetek, kráterek, kalderák; 11 – a neogén medence határa. Jelentősebb kitérés központok: 1 – Breáza; 2 – Hanes; 3 – Runk; 4 – Fekete-hegy; 5 – Frasinata; 6 – Magyar-hegy; 7 – Mormintul-Csungilor-völgyi; 8 – Tisza-völgyi

Fig. 11. The structural-morphological conditions of the volcanic ridge between Zalatna-Sztanizsa (according to Borcos, M., in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 – “ofiolit”; 2 – Mesozoic sedimentary formations; 3 – Neogene sediments; 4 – Neogene volcanic formations; 5 – pre Trias structural lines (“ofiolits” and banatit are attached to them); 6 – Trias structural lines (NW-SE); 7 – Neogene structural lines (Neogene volcanism and metal formation is attached to them); 8 – eruption centres; 9 – poligenic volcanic centres; 10 – volcanic structures, craters, calderas; 11 – the border of the Neogene basin.

More important eruption centres: 1 – Breáza; 2 – Hanes; 3 – Runk; 4 – Fekete Mountain; 5 – Frasinata; 6 – Magyar Mountain; 7 – Mormintul-Csungilor Valley; 8 – Tisza Valley

⁷ A Vulkánt újabban a román geográfusok nem az Érc-hegységhez sorolják, hanem a Mócok Földjéhez (Țara Motilor). Ez a besorolás nem a legszerencsésebb! A Mócok Földje típusú tájfelosztás nem természetföldrajzi, hanem etnokulturális tényezőkhöz alapul, továbbá földtanilag és felszínalaktanilag nem egymáshoz tartozó tájrészleteket kapcsol össze, más tájakat viszont szét darabol. Jelen esetben az Aranyos menti kismedencéket és az Északi-Erdélyi-középhegység D-i peremvidékét, ill. a Déli-Erdélyi-középhegység É-i peremvidékét kapcsolták össze főleg néprajzi alapon.

tiszta aranyat tartalmazó telérek a környező üledékekbe is benyomultak. Leghíresebb bányája Facebánya (*Gaál I.* 1944). A gazdag érclelőhelyek közelébe, Zalatnára települt az ércdúsító és feldolgozó ipar.

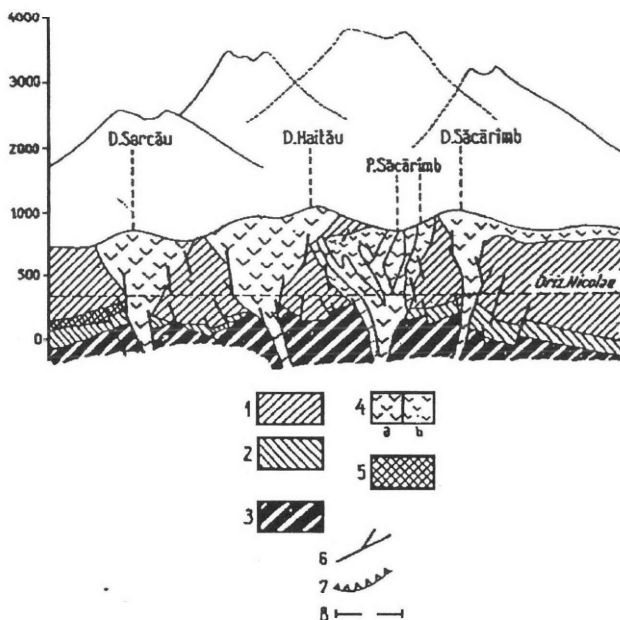
A Nagyági-hegység (Săcăremb)⁸ főleg vulkáni kőzetekből álló tömbje neogén üledékekkel borított medencekörnyezetből (Brádi-, Nagyalmasi-medence, Déva–Brádi folyosó, Maros-völgy, Gyógy-patak völgye) emelkedik ki. A zömmel andezitből, kvarcandezitből felépülő vulkáni kúpok a Maros völgyét és a Brádi-, Zarándi-medencéket összekötő harmadidőszaki tengerág helyén épültek fel. Az egyes sztrátóvulkáni kúpokat, kitörési központokat elválasztó kis medencékben is a bádeni tenger üledékei vannak felszínen (*Ianovici, V.* et al. 1969). Az ópaleozóos metamorf kőzetek a Maros mentén, a Rápolti-masszívumban különálló hegycsoportot alkotnak. A Nagyági-hegység morfológiáját tovább színezik az ún. „ofiolitos” összletek és a jura mészkő takaróroncsok, amelyek karsztos fennsíkként emelkednek Kisbánya (más néven Boica) és Feredőgyógy (Geoagiu Băi) környékén; ilyenek az Erdőfalvi- és a Nagy-Pilis, valamint a Măgura Băiței (673 m). A Maros felé siető vízfolyások szép kis szorosvölgyekkel törik át a K-Ny-i vonulatot, mint pl. az Erdőfalvi-szoros (Cheia Ardeu) és a Kisbányai-szoros (Ch. Băiței).

Az itteni aranybányák Nagyág és Brád környékén tömörülnek. A Nagyág környéki aranytartalmú ércteléreket csak 1742-ben fedezték fel, mivel itt az arany nem tisztán, hanem tellúrral együtt fordul elő, és különleges érceket, ásványokat alkot. A három itt felfedezett érc közül az írás-érc (szilvanit) frásra emlékeztető rajzolatú puha, szürke színű ásvány, amelyet sokáig csak innen ismertek; tellúrt, ólmot, ezüstöt és 27 % aranyat tartalmaz! Nagyág nevét őrzi az ugyancsak ólom-szürke színű, 6 % aranytartalmú nagyágit, vagy levelesérc, amely a leggyakoribb érc típusa e vidéken. Legnagyobb arányban a *Krenner József*-ről elnevezett krennerit tartalmazza a nemesfémeket, 34 % aranyat és 6 % ezüstöt. E különleges ércek a Kordurea (Cordurea, 920 m), Duba (968 m), Csetrás (Cetrașul, 1084 m) és a Nagyág (1087 m) vulkáni kúpjaihoz kapcsolódnak. Utóbbinak 1–1,5 km átmérőjű kaldérája is megmaradt (*12. ábra*), amelyet a Nagyág-patak csapol meg (*Ianovici, V.* et al. 1969). Kisbánya (azaz Boica) környékén jura mészkő környezetbe ágyazott telérek közül termelik az érceket. A leggazdagabb ércelőfordulások a Brád környéki kitörési központokhoz és szubvulkáni testekhez kapcsolódnak. A Bárza-hegy 764 m szomszédságában Rudán és Gura Bărzan van a bányászat központja. Különálló kis vulkáni kúp a Maros mellett Piskivel (Simeria) szemben az Aranyi-hegy (Mții. Uroi, 391 m), amely aranyat ugyan nem tartalmaz, de különleges ásványai miatt messze földön híres az ásványgyűjtők körében.

A Soborsini-hegység az Érchegység legnyugatibb vonulata. A Zarándi-havasoktól a Honctő–Maroskapronca folyosó, a Nagyági-hegységtől a Déva–Brád közti folyosó, ill. völgymedence választja el. É-i határa a Fehér-Körös menti Brádi- és Halmágyi-medencék peremén, D-i határa a Maros völgyénél húzódik. A két folyó vízváltatóján sorakoznak a hegység legmagasabb tetői, a Hușu (804 m), Malu (899 m), Karácsi-hegy (Vrf. Căraciu, 833 m); ez utóbbi már andezitből épül fel.

Miocén korú vulkáni kőzetek építik fel a hegység ÉNy-i szegélyét; a lávából és piroklasztikumából álló fennsíkból merészen emelkedik ki a csungányi Magura kúpja (Mălgura Ciunganilor, 841 m). A vulkáni rétegsorokat a Fehér-Körös völgye tárja fel a Halmágyi- és a Zarándi-medence között. A banatitos magmatitok granitoid kőzetei több foltban jelennek meg: soborsini Magura, kazanesdi Magura, zámi (Zam) és almásszelisyei (Almaș Săliste) intrúziók. Kicsiny kiterjedésűek, de élesen elválnak flis környezetűktől a jura mészkőből álló takarófoszlányok, melyeket a Maros felé siető vízfolyások Zámnál, Guraszadánál (Gurasada), Szirbnél (Sîrbi) kis szorosokban törnek át. Az ofiolitos és vulkáni összlet Zámnál és Dévánál keresztezi a Maros völgyét. A Marosi-óceán akkréciós zónájában keletkezett szép párnalávákat tár fel Zám környékén az útbevágás,

⁸ Geológiában használt régi neve: Csetrás-hegység.

12. ábra. A Nagyág (Săcărimb) vulkáni szerkezete

(Pálffy M., Ghitulescu, T. P., Socolescu, M. és Radulescu, D. nyomán in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 – bádéni-szarmata üledékes képződmények; 2 – kréta üledékes formációk; 3 – kristályos palák; 4 – kvarcandezit: (a) kúrtöltés, (b) tömeges; 5 – ofiolit; 6 – törésvonalak; 7 – a kráter (kaldera) kontúrja; 8 – a szelvény iránya

Fig. 12. The volcanic structure of Nagyág (Săcărimb) (according to Pálffy M., Ghitulescu, T. P., Socolescu, M. and Radulescu, D. in: Ianovici, V. et al. 1969).

1 – Bdeni-Sarmata sedimentary formations; 2 – Createous sedimentary formations; 3 – chrysal slates; 4 – quarc-andesit: (a) chimney eruption, (b) bulk; 5 – ofiolit; 6 – faultlines; 7 – the contour of the crater (caldera); 8 – the direction of the geological profile

míg a balladából ismert dévai Vár-hegy kúpja biotitos andezitből épült fel a bádeni vulkánosság idején (*Borcos, M.* 1976).

A hegység ÉK-i szögletében a Karácsi-hegy (838 m) és a cebei Magura vulkanikus kúpjai még az Aranyégyszögön belül helyezkednek el és a Körösbányai bányavidékhez tartoznak. Cebe határában a római kor óta nem csak bányásszák, hanem mossák is az aranyat, melynek nyomai ma is láthatók a Fehér-Körös-völgyében. A Soborsini-hegység más területein nemesfémek ércei nem fordulnak elő, újabban azonban jelentős készleteket tártak fel mangánból, piritből, és vanádium, ill. titán kitermelését kezdték meg. Az érceket a hegység fő tömegét felépítő jura „ofiolit”-flis összlet zárja be, amely a bonyolult Körösi takarórendszerbe van gyűrve (3. ábra).

Az Alvinci-hegység kréta flis kőzetekből és ofiolitokból álló hegyei a Maros, az Ompoly és a Gyógy-patak (Geoagiu) által határolt területen emelkednek. Az Érchegység többi részétől a Nagymás-Zalatnai-medence zárja el, felépítése és formái azonban hasonlóak az Érchegység más területeihez. A flis kőzetek hullámos elegyengetett felszíne átlagosan 400–600 m-es magasságba emelkedik. A flisbe ágyazott jura mészkő olisztolitok és az ofiolitos kőzetek foltjai jelentenek nagyobb változatosságot a meszes homokkő és márga tengerében. A hegység legmagasabb tetői É-on, az Ompoly és a Maros vízválasztóján ülnék, de a legnagyobb is alig haladja meg az 1000 m-t (Vrf. Mare 1010 m). A hegység D-felé fokozatosan ereszkedő lejtőit a Maros felé siető patakok völgyekkel szabdalták fel, ezek közül legjelentősebbek a Gyógy- és az Alvinci-patak (Vinț).

2.2. A Torockói-hegység (*Munții Trascăului*)

70 km hosszú gerince az Ompoly völgye és az Erdélyi-medence pereme között DNY-ról ÉK felé húzódik. Ny-on beágyazódik az Érchegység tömbjébe az Ompoly-völgy és a Mogos-Nagyponori folyosó mentén. A Gyalui-havasok–Nagy-havas masszívumától az utóbbi folyosó folytatását képező Szolcsvai- (Baz. Sălciua) és Járjai-medence (Baz. Jara) választja el. Mindkettő flisjellegű kréta üledékeken alakult ki. D-en és DK-en a Maros völgyéig terjed a hegység, míg ÉK-n Túr (Tureni) és Koppánd (Copăceni) vidékén belesimul az Erdélyi-medence paleogén és neogén üledékekből álló dombsági tájába (9. ábra).

A hegység szerkezeti felépítése nagyfokú hasonlóságot mutat az Érchegységéhez, de az „ofiolit”-flis összletre rátolódott jura mészkőtakarói (Bedellői takarórendszer) és az abba beleyűrt olisztolitjai egészen más morfológiát alakítottak ki, emellett harmadidőszaki vulkáni képződmények sincsenek és az ércesedési nyomok is kisebbek, így indokolt a két hegység elkülönítése. Idős metamorf kőzetek csak a hegység ÉNY-i részén fordulnak elő, az Aranyos mentén⁹. A szigetív-jelleghöz kapcsolódó jura keratofires magmatizmus termékei sokfelé kibújnak a fedő flis kőzetek alól, és az erózióknak jobban ellenálló kemény kőzeteik révén részt vesznek a táj arculatának kialakításában, mint pl. a Dimbó (Dembău, 1369 m), a hegység legmagasabb tömbje esetében (*Ianovici, V.* et al. 1969).

A Torockói-hegység legmarkánsabb felszínformái a jura időszak titon „Strambergi” mészkövéhez kapcsolódnak és a legváltozatosabb szerkezeti formákban (takaróként, takaróronecsként, olisztolitként stb.) fordulnak elő. A titon mészkőtakarók hordozzák a Torockói-hegység legmagasabb tetőit, a Csumerna-fennsíkot (Vrf. Ciumerna, 1316 m), a Tar-kőt (Vrf. Trascăului, 1217 m) és a Bedellői-havasokat (1282 m). Kisebb takaróronecshez tartozik a Csáklya-kő (1233 m) és a Pilis (Vrf. Pleșii, 1250 m). Tenger alatti vulkáni hátság bazaltos kőzetanyagára települt felsőjura Strambergi és részben Urgan

⁹ Ebből bányásszták a torockóiak évszázadokon át a vasércet.

mészkből épülnek fel a Torda (Turda) és Túr közötti mészkőfennsík és a Torockói-medencét határoló hegyek, a Székely-kő (Piatra Secuiului, 1128 m), Pilis (Pleșa, 836 m), Data (898 m), Rákos (Răchiș, 775 m). Emellett olisztolitiként kisebb-nagyobb mészkőtömbök ezrei emelkednek ki a beágyazó kréta flis felszínéből, melyek magányos szirtként vagy csoportosan impozáns csúcsokat hordoznak a hegység DK-i peremén, közte a Kecske-kőt (P. Craivei, 1082 m), a Bulz-kőt (P. Bulzului, 939 m) és Vrf. Sfredelașult (1132 m; *Ianovici, V. et al. 1969; 6. és 9. ábra*).

3. kép. A Székely-kő júra mészkő tömbje a Torockói-hegységben (*Móga J.*)

Pict. 3. The Jurassic limestone block of Székely-kő in the Torockó Mountains (*Móga J. photo*)

4. kép. Bazaltra települt titon mészkő a Torockói-hegységben (*Móga J.*)

Pict. 4. Titan limestone on a basalt base in the Torockó Mountains (*Móga J. photo*)

A hegység nagyobb kiterjedésű mészkőtakarói felszínén változatos karsztos formakincs jött létre. Töbrök, víznyelők lényegében csak itt keletkeztek, a kisebb takaróroncsok és olisztotrimmák tetőin nem, vagy csak kis számban. A meredeken leszakadó sziklás lejtőiket különböző karrformák uralják. Az egymástól keresztvölgyekkel, szorosokkal elválasztott egyenletes magasságú karsztos fennsík a kréta–oligocén elegyengetett felszín – melyet itt Csumerna–Bedellő felszínnek neveznek (*Coccean, P.* 1985) – legszebben megmaradt maradványai. E magas platók a hegység csapásvonalában sorakoznak és körben meredek lejtőkkel emelkednek ki alacsonyabb környezetükből. Különösen éles a Mogos–Nagyponor–Szolcsva medencesor felé néző Ny-i takaróhatáron kialakult perem.

A hegység mészkőfennsíkjai állandó vízfolyások nincsenek, a csapadék nagy része beszivárog és a bűvópatakok vizét gyarapítja, melyek hatalmas barlangrendszerekben teszik meg föld alatti útjukat és a hegység pereménél bővizű karsztforrásokban jelennek meg. Járataikról azonban nagyon keveset tudunk. Régóta ismert a Szolcsvai-barlang (Huda lui Papară), melynek 2 km hosszú tágas járatrendszerén a Nagyponori-medence felől érkező bűvópatak folyik át, áttörve a Bedellői-havasok egyik kis sarkantyúszerű nyúlványát. A sok karsztforrás közül legendás hírű a Tordai-hasadék közelében fakadó Szent László-forrás. Karsztforrások táplálják a Csumerna-fennsík tövében mészkőhegyek közé zárt, részben suvadásos eredetű Magyarigeni-tavat (Jezerul Ighiel), amely az Erdélyi-középhegység legnagyobb karsztos tava.

A Torockói-hegység völgyszorosokkal, hasadékokkal, kőközökkel tagolt karsztja egyedülálló az egész Kárpátokban, sehol máshol nincs ennyi keresztvölgy ilyen kis területen. A Bedellői takaró átlag 1100–1200 m magas mészkővonulatát követő régi vízhálózat a Maros-völgy kialakulása után teljesen átrendeződött, a folyóvölgyek az új helyi erózióbázis felé irányultak és a párhuzamosan húzódó mészkőszávokat áttörve keresztvölgyeket alakítottak ki. A keresztvölgyek, hasadékok és szorosok különböző eredetűek. Átöröklött (epigenetikus) völgynek tekintik a Túri-hasadékot (Cheile Tureni), a Monostor- (Ch. Mănăstirii), Jára- (Ch. Jara), Kis-Ompoly- (Ch. Ampoiței) és Csáklya-szorost (Cheile Ceții), valamint a nagyenyedi Kőközt, mely utóbbi példája alapján nevezte el *Cholnoky J.* kőköznek az epigenetikus völgyeket. A Tordai-hasadék genetikájával kapcsolatos nézetek megoszlanak. *Cholnoky J.* (1936) barlangi eredetűnek tekintette (9. ábra), újabban román geográfusok ezt is átöröklött völgynek tartják (*Posea, G.* 1967, *Orghidan, N.* 1969, *Coccean, P.–Rusu, T.* 1984). Barlang mennyezetének felszakadásával keletkezett keresztvölgyek csoportjába sorolják a Remetei- (Ch. Rîmeșilor) és az Intregáldi-szorost (Ch. Întregalde) a hegység központjában (9. ábra). Utóbbi a havasi gyopár legalacsonyabb termőhelye Közép-Európában, 600 m körüli magasságban sehol máshol nem lehet e növényre találni.

- Bleahu, M.–Lupu, M.** 1981: Az Erdélyi-középhegység (Muntii Apușeni) tektonikai térképe. – In **Fülöp J.**: Bevezetés Magyarország geológiájába, 1989.
- Borcoș, M.** 1976: Geological and metallogenic elements of the evolution of the Neogene volcanism (Apușeni Mountains) - Rev. Roumaine, Géol. Geophys. Geogr., Ser. géol. 20/1., pp. 85–101.
- Borcoș, M.–Mantea, G.** 1964: Vîrsta formațiunilor neogène din bazinul Zlatna - Almașu Mare (Munții Metaliferi). – D.S. Inst. Geol., 49. (1961–62) pp. 99–112.
- Bulla B.–Mendöl, T.** 1947: A Kárpát-medence földrajza. – Budapest, p. 590.
- Cholnoky J.** 1926: A földfelszín formáinak ismerete (Morfológia). – Budapest, p. 296.
- Cholnoky J.** 1936: A Föld és élete VI. Magyarország földrajza. – Budapest, p. 529.
- Cholnoky J.–Littke, A.–Papp, K.–Treitz, P.** é.n.: A Föld. – Budapest, p. 658.
- Cocean, P.** 1985: Les surfaces de nivellement karstique des Monts Apuseni. – Travaux de L'Institut de Spéléologie „Emil Racovitza” (TISER), Tome 24. pp. 97–104.
- Cocean, P.** 1990: Carstul bordurii sudice a Munților Pădurea Craiului (zona Văłani - Măgura Lazurilor). - Studii și Cercetări de Geografie, Ed. Academiei Române, Tomul 37. pp. 127–133.
- Cocean, P.–Rusu, T.** 1984: Les plateaux karstiques des Monts Codru-Moma. – TISER, Tome 23. pp. 81–88.
- Cocean, P.–Rusu, T.** 1984: Types génétiques de gorges dans le karst des Monts Apuseni. – Theoretical and Applied Karstology, Vol.1. ISER, București, pp. 91–98.
- Fülöp J.** 1989: Bevezetés Magyarország geológiájába. – Budapest, p. 246.
- Gál I.** 1944: Szépe magyar tájak. – Budapest, p. 415.
- Ianovici, V.–Giuscă, D.–Ghițulescu, T. P.–Borcoș, M.–Lupu, M.–Bleahu, M.–Savu, H.** 1969: Evolutia geologică a Munților Metaliferi - Acad. R.S.R. București, p. 741.
- Ianovici, V.–Borcoș, M.–Patrulus, D.–Lupu, M.–Dimitrescu, R.–Savu, H.** 1976: Geologie Munților Apuseni. – Acad. R.S.R. București, p. 631.
- Jókai M.** 1903: Magyarhon szépségei. – Budapest, p. 57.
- Kalmár J.** 1993: Az Észak-Erdélyi szigethegységek és a pannon medence alaphegysége. – Kézirat, Szeged.
- Kalmár J.–Kovács-Pálffy P.–Paulini, P.–Angelescu, I.** 1989: Notă, preliminară privind structura geologică a masivul Codru (Băc). – D. S. Inst. Geol. Rom. 73/1. pp.73–87.
- Kovács S.** 1984: Tisza probléma és lemeztektonika. Kritikai elemzés a koramezozoós fácieszónák eloszlása alapján. – Földt. Kut. 17. 1. pp. 55–72.
- Kovács S.** 1987: Oliszosztrómák és egyéb víz alatti gravitációs tömegszállítás kapcsolatos üledékek az Észak-magyarországi paleo-mezozoikumban I. – Földt. Közl. 117. 1. pp. 61–69.
- Mátyás V.** 1988: A Bihar-hegység turistakalauz. – Budapest, p. 214.
- Martonne, E. de** 1907: Recherches sur l'évolution morphologique des Alpes de Transylvanie. – Paris.
- Martonne, E. de** 1924: Excursions géographiques de l'Institut de géographie de l'Université de Cluj, Résultats scientifiques – LIGUC, Cluj.
- Orghidan, N.** 1969: Văile transversale din România - Edit. Academiei, București.
- Orghidan, T.–Negrea, T.–Racovița, G.–Lascu, C.** 1984: Peșteri din România. – București, p. 454.
- Orbán B.** 1868: A Székelyföld leírása. I–VI. - Pest.
- Pop, G.** 1962: Istoria morfogenetică a vechii suprafețe de eroziune Fărcasa din Munții Gilului (M. Apușeni). – SUBB-GG, VII.
- Posea, G.** 1967: Antecedentă și capture la văile transversale carpatice. – Lucr. Științ. 1. Inst. Ped. Oradea.
- Rusu, T.** 1981: Les drainages souterrains des Monts Pădurea Craiului. – TISER, Tome 20.
- Szepesházy K.** 1980: A Tiszántúl és az Erdélyi-középhegység (M. Apușeni) nagyszerkezeti kapcsolatai. – Földt. Int. Évi Jel. 1978-ról, MÁFI, pp. 173–186.
- Székely A.** 1975: Európa koszorúja: a Kárpátok. – in: **Marosi S.–Sárfalvi B.**: Európa I. Budapest, pp. 267–291.
- Tövissi J.** 1993: Erdély természetföldrajza. - Főisk. jegyz. Nyíregyháza, p. 109.
- Tulogdi J.** 1972: A Berettyó forrásvidékének karsztjelenségei. – Karszt és Barlang I–II. pp. 1–4.
- Újvári J.** 1971: Hidrográfia R.S. R. - Editura Științifică, București.
- Veress M.** 1992: Karsztmorfológiai sajátosságok a Pádis fedett karsztjainak példáján. – Földr. Közl. 116. 3–4. pp. 125–141.
- Geográfia României III. Carpații și Depresiunea Transilvaniei. – Inst. de Geogr. București, Editura Academiei, 1987. p. 656.
- R.S.R. Hărta geologica, scara 1:200 000 Șimleu Silvaniei. – Cluj.
- A Királyi Magyar Térképészeti Intézet 1:50 000 és 1:75 000 méretarányú topográfiai térképsorozatának lapjai.

A Társaság által adományozott érmek és kitüntetések tulajdonosai

A Lóczy-érem tulajdonosai (alapítási év: 1922)

A) Hazaiak:

1922. *Stein Aurél* orientalista
 1924. *Kövesligethy Radó* egy. tanár
 1926. *Erődi Harrach Béla* főigazgató
 1930. *Cholnoky Jenő* egy. tanár
 1934. *Teleki Pál* egy. tanár
 1939. *Prinz Gyula* egy. tanár
 1962. *Bulla Béla* egy. tanár
 1962. *Radó Sándor* egy. tanár
 1965. *Mendöl Tibor* egy. tanár
 1971. *Kádár László* egy. tanár
 1971. *Pécsi Márton* MTA tud. int. igazgató
 1982. *Bernát Tivadar* egy. tanár
 1982. *Marosi Sándor* tud. int. ig.-h.
 1982. *Rónai András* főosztály. geológus
 1983. *Udvarhelyi Károly* főisk. tanár
 1984. *Balázs Dénes* szakíró
 1984. *Becsei József* tanácselnök-helyettes
 1985. *Borsy Zoltán* egy. tanár
 1985. *Jakucs László* egy. tanár
 1985. *Mérő József* főisk. tanár
 1985. *Sárfalvi Béla* egy. tanár
 1985. *Somogyi Sándor* tud. tanácsadó
 1985. *Székely András* egy. docens

1987. *Kretzoi Miklós* egy. tanár
 1987. *Pinczés Zoltán* egy. tanár
 1991. *Göcsei Imre* középisk. tanár
 1993. *Miklós Gyula* felelős szerkesztő

B) Külföldiek:

1922. *Hedin, Sven*
 1925. *Drigalski, Erich*
 1930. *Dawis, William Morris*
 1931. *Daniell, Giotto*
 1933. *Geer, Gérard de*
 1936. *Andrews, Roy Chapman*
 1947. *Byrd, Richard Evelyn*
 1947. *Obrucsev, Vladimir A.*
 1960. *Papanyin, Ivan D.*
 1960. *Markov, Konsztantyin K.*
 1966. *Dresch, Jean*
 1966. *Lehmann, Edgar*
 1971. *Nunez, A. Jimenez*
 1971. *Tricart, Jean*
 1982. *Szalistyev, Konsztantyin A.*
 1982. *White, F. Gilbert*
 1992. *Kozarski, Stefan*

Kőrösi Csoma Sándor-emlékéremmel kitüntetettek (alapítási év: 1967)

1968. <i>Chatterjee, Shiba P.</i> (India)	1983. <i>Ligeti Lajos</i> (Bp.)
1971. <i>Harris, Chauncy D.</i> (USA)	1983. <i>Pécsi Márton</i> (Bp.)
1971. <i>Leszczycki, Stanislaw</i> (Lengyelország)	1983. <i>Journaux, André</i> (Franciaország)
1976. <i>Geraszimov, Innokentij Petrovics</i>
(Szovjetunió)	1986. <i>Enyedi György</i> (Bp.)
1980. <i>Kádár László</i> (Debrecen)	1988. <i>Balázs Dénes</i> (Érd)
1980. <i>Wise, Michael John</i> (Nagy-Britannia)	1988. <i>Le Calloc'h, Bernard</i> (Franciaország)
	1989. <i>Liu Tung Sheng</i> (Kína)
	1992. <i>Verstappen, Herman Th.</i> (Hollandia)

Teleki Sámuel-éremmel kitüntetettek (alapítási év: 1990)

1991. Magyar Tudományos Afrika-expedíció:
<i>Gábris Gyula</i> expedícióvezető
<i>Füssi Nagy Géza</i> afrikanista
<i>Galács András</i> geológus
<i>Juhász Árpád</i> geológus
<i>Kubassek János</i> geográfus
<i>Lerner János</i> térképész
<i>Pócs Tamás</i> botanikus
<i>Pokoly Béla</i> térképész | <i>Sáfrány József</i> tv-operátor
<i>Sárkány Mihály</i> néprajzos
<i>Varga József</i> orvos
<i>Voinits András</i> zoológus
1992. <i>Móga János</i> főisk. adjunktus
<i>Székely András</i> egy. docens
1993. <i>Balogh János</i> akadémikus, zoológus
<i>Less Nándor</i> botanikus |
|--|--|

DÉL-BARANYA NÉPESSÉGE ÉS ETNIKAI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSA

DR. BOGNÁR ANDRÁS*

THE CHANGING POPULATION AND ETHNIC COMPOSITION OF SOUTH-BARANYA

Abstract

The article describes the geographical and historical background of the extremely complex ethnic composition of South-Baranya, from the time of the first human habitation till the destruction of the Yugoslavian state and the following war. South-Baranya is one of the geographical regions of Croatia, laying between the Danube, the Drava rivers and the Croatian–Hungarian border. 1147 km² land area, and according to the 1991 census 54265 inhabitants. The average density of population 47.3 persons/km².

The complex ethnical composition of the South-Baranya population living along the geo-strategically important north–south transit routes is the result of the turbulent historical development of the region.

The relatively calm ethnical period of the centuries of the middle ages was followed by the Turkish occupation and the liberation wars. Till the 16th century Turkish occupation the ethnic Hungarian population numbered 86.8 %. By 1694–95 due to continuous offensives the ethnic composition changed greatly: the percentage of Hungarian population dropped to 54 %, the Croats (24 %) and the Serbs (21 %) on the other hand have grown in numbers. The next major change in the South-Baranya ethnic composition was the result of the arrival of the German settlers. This continued for three centuries following the Turkish occupation.

The ethnic composition stabilised in our century and remained relatively unchanged till 1945. It is a speciality of Baranya that since 1782–85 till 1991 none of the ethnic groups were in absolute majority. The Hungarians were in relative majority till 1941, and the Croats till 1991 since the second world war.

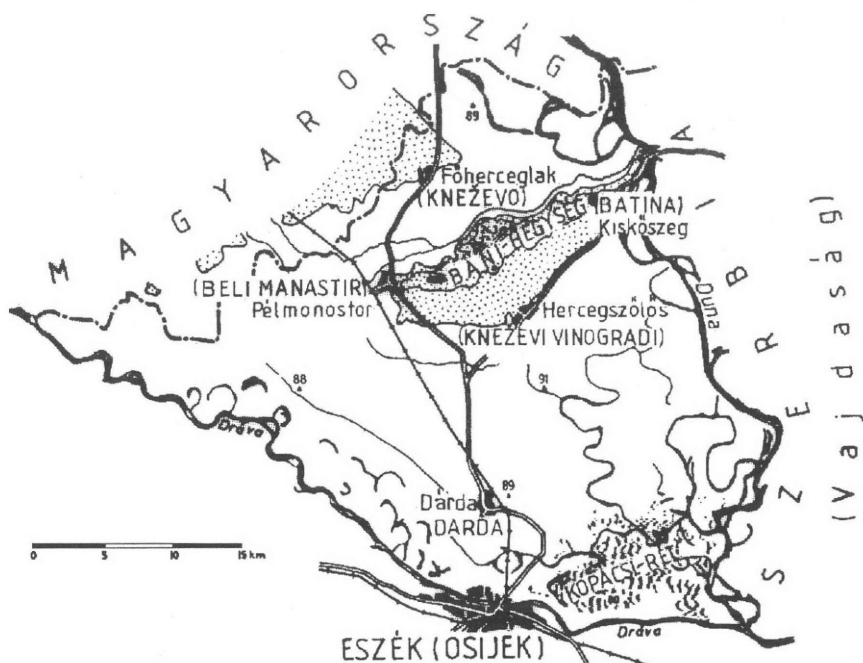
The spatial distribution of the nationalities remained heterogenous, but following the second world war with the emigration of the German population and the migration of the Serbian population it changed dramatically.

The latest wars since 1991 catastrophically affected the demographic development of South-Baranya. In a single year the population figures dropped by more than 27.4 %. Thanks to the politics of the Serbian lead “Yugoslavian” authorities 66.18 % of the Croatian and 22.65 % of the Hungarian population was forced into exile. At the same time from the unoccupied parts of Croatia, mainly West-Slavonia and Bosnia near 6 thousand Serbs escaped to South-Baranya.

This nearly doubled the local Serbian population, who got into an absolute majority situation (59.4 %) in the decimated South-Baranya population's ethnic composition, according to the census held by the Serbian authorities in 1992.

Dél-Baranya (Drávaszög) Horvátország egyik tájegysége, amelyet a Duna, a Dráva és a horvát-magyar határ fog közre. Területe 1147 km², lakossága az 1991-es adatok szerint 54 265 fő volt. Az átlagos népsűrűség 47,3 fő/km². Ez majdnem kevesebb mint fele Horvátország átlagos népsűrűségének.

*University of Zagreb, Department of Geography, Zagreb, Marulicev trg 19.

1. ábra. Dél-Baranya (Drávaszeg) térképe
Fig. 1. The map of South Baranya (Drávaszeg)

A horvátországi Baranya csak egy része annak a nagy történelmi megyének, amelynek nagyobbik fele Magyarországhoz tartozik. Baranyát 1920-ban, a trianoni békeszerződés alapján osztották ketté és csatolták déli részét a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, a későbbi Jugoszláviához.

Dél-Baranya Jugoszláviához csatolása mögött nemcsak politikai okok rejtőztek, a döntésnek fontos gazdaságföldrajzi szempontjai is voltak, hiszen Baranya déli harmada gazdaságilag Eszék (Osijek) vonzáskörzetébe tartozik. A terület kommunikációs és gazdasági szempontból északon Pécs, Mohács és Siklós helységekhez kapcsolódott, délen viszont Eszékhez. Amikor a határ Baranyát két – magyar és jugoszláv – részre osztotta, a jugoszláviai Baranya teljes egészében Eszék város vonzáskörzetében maradt.

Jugoszláviától azt várták, hogy a jugoszláv Baranya és Eszék között meglévő természeti és gazdasági kapcsolatokat érvényesítse az új közigazgatási és területi rendezés során. Sajnos, ez nem így történt.

A Dél-Baranya és Eszék közötti közigazgatási kapcsolatok kiépítése helyett, a Jugoszláv Királyság Baranyát (nagyszerb) politikai szempontokat követve 1922-ben a szomszédos Bácskában lévő Újvidéki régióhoz („oblast”) kapcsolta, majd 1929-ben, a bánságok létrehozását követően a Dunai Bánsághoz csatolták, amelynek központja szintén Újvidék volt.

Dél-Baranya és Újvidék kapcsolatának abszurd helyzetét az a tény szemlélteti legjobban, hogy Bácska és Baranya között akkor még hiányzott a szükséges közúti, vasúti

összeköttetés. A Duna és a közelében elterülő széles, elárasztott terület miatt a Kiskőszeg és Bezdán közötti híd csak jóval később, 1972–1974-ben épült fel. Mi több, Dél-Baranyában a két főút és a vasútvonal is észak-déli irányú és Eszék felé vezet. Ha tehát egy dél-baranyai lakosnak hivatalos elintéznivalója akadt Zomborban vagy Újvidéken, kénytelen volt – Eszéken és Gomboson (Bogojevo) keresztül – 2–4 napos kerülő utat tenni.

De nem voltak etnikai okok sem, amelyek indokoltá tették volna Dél-Baranyának a szerb többségű Dunai Bánsághoz való csatolását, hiszen abban az időben a szerb lakosság nagysága szerint csupán a negyedik helyet foglalta el.

Dél-Baranya eme kapcsolatrendszere csak 1945-ben ért véget, amikor a jugoszláviai Horvát köztársasághoz csatolták, és így most már nemcsak gazdaságilag, hanem közigazgatásilag is Eszék vonzáskörzertébe került.

A település- és népességfejlődés földrajzi előfeltételei

Dél-Baranya földrajzi adottságai és kitermelhető természeti erőforrásai arra készítettek a lakosságot, hogy megélhetését a löszfennsíkokon és a termékeny folyóteraszokon folytatott mezőgazdasági tevékenységgel biztosítsa, ezeken a helyeken és a Báni-hegységben (Bansko brdo) megtelepedve. A térség egyéb részein árterületek terpeszkedtek, amelyek a múlt századig szinte folyamatosan víz alatt álltak, és emiatt letelepedésre alkalmatlanok voltak.

A viszonylagosan szárazabb területek a lösz és löszszerű üledékek elterjedése alapján voltak azonosíthatók. Ezen üledékek jó lehetőséget teremtettek a termékeny talajok, így a feketeföld különféle változatainak kialakulásához. A Báni-hegység löszterületei és Baranya déli löszfennsíkjai egyben központi fekvésűek, ami szintén meghatározta e területek benépesülését. Mindezen okok miatt e térség lett a jugoszláviai Baranya lakossága szempontjából is a gravitációs központ, ahol a népsűrűség akár a négyzetkilométerenkénti 200 főt is meghaladhatta.

Baranya majdnem minden lakott területén kimutatható a talaj jellegzetességeihez és a meghatározó természeti környezethez való alkalmazkodás. A löszfennsíkok, a Báni-hegység és a folyóteraszok lehetővé tették a sikeres mezőgazdálkodást, az árterületek halálszatra nyújtottak lehetőséget, valamint az ártéri erdők és legelők kihasználását tették lehetővé.

A Duna-menti viszonylag kiterjedt mocsaras-ingoványos rész megnehezíti a Baranya és Bácska közötti kapcsolatokat. A két terület közötti egyetlen kedvező természetes összeköttetési lehetőség ott található, ahol a Báni-hegység eléri a Dunát. Baranya történelmi és mai fő útvonalai mind észak-déli irányúak, a Kárpát-medencét kötötték-kötik össze a Balkánnal és a Közel-Kelettel. Baranya és a Dunántúl többi részének kommunikációs jelentőségét a domborzati jellegzetességek határozzák meg. Az utakat úgy építették, hogy azok kikerüljék a mocsaras és ingoványos részeket, és a szárazabb, löszös területen haladjanak végig.

A Dráva, Eszék közelében aránylag keskeny árterülete különlegesen fontos az észak-déli irányú utak építésének szempontjából. Ez az árterület legkeskenyebb, mindössze három kilométer széles szakasza, mivel itt közelíti meg a Dráva-terasz baranyai része legjobban a folyó jobb parti, eszéki teraszát. Ez az ún. „eszéki átjáró” volt a fő oka, hogy Délkelet-Európa, a Kárpát-medencét a Közel-Kelettel összekötő legfontosabb útjai – a római kor óta – Baranyán vezettek keresztül.

A települések fejlődése, a népességszám alakulása

A mezőgazdaság számára kedvező körülményeknek, illetve a stratégiai előnyöknek köszönhetően Dél-Baranya vidéke a legrégebbi időktől fogva lakott, amelyet történelmi és régészeti adatok is bizonyítanak.

A löszborította vidékek, a Báni-hegység, a löszfennsíkok és folyóteraszok már a római uralom idején is viszonylag sűrűbben lakottak voltak. A stratégiaiilag kiemelten fontos Duna menti római határvidéki helyzet, és a Mursae (Eszék)–Sopianae (Pécs)–Aquincum (Buda-Óbuda) út ellenőrzésének lehetősége kedvezett a népsűrűség növekedésének. Egyúttal, ezen a vidéken elegendő mennyiségű élelmet kellett termelni a határ menti erődítményekben táborozó római légiók számára.

Baranya népsűrűségéről az első megbízható dokumentum a XI. századból származik (*Győrffy Gy.* 1966). Baranyavár egy jeruzsálemi zarándokút leírásában (1030–1043) kerül említésre Duldumast (= hosszúhíd) néven, mint a Szent István uralkodása idején létezett két katonai és közigazgatási egység, várispánság központja. A település fennhatósága alá tartozó terület meglehetősen sűrűn lakott lehetett. Erre vezetett a középkori Magyarország egyik stratégiaiilag legjelentősebb útja, amely a Karasica és Dráva folyókon át Bellye-Eszék közelében haladt.

A tatárdúlás – egészében tekintve – itt lényegesen kisebb következményekkel járt, mint az Alföld Dunától keletre eső részén. Az 1241-ig említett 117 település közül csak 15 % tűnt el a tatárjárást követő periódus dokumentumaiból (*Győrffy Gy.* 1966). A legnagyobb kárt a közlekedés szempontjából legfontosabb, Eszék–Baranyavár–Mohács út menti területek szenvedték el. Batu kán 1242-es visszavonulása során e területeken a települések 40 %-a megsemmisült.

Az 1241-es tatárjárás után viszonylag hosszú béke következett, stabil államszervezettel, amely a kései középkor végéig lehetővé tette a lakosság számbeli növekedését. Ezt támasztják alá a 14. század harmincas éveire vonatkozó, idevágó pápai dokumentumok. Számos, a mai napig is létező település (mint pl. Baranyavár–Branjin Vrh, Pélmonostor–Beli Manastir, Hercegmárok–Gajić, Csúza–Suza, Vörösmart–Zmajevac, Sepse–Kotlina, Dárda–Darda, Laskó–Lug, Kopács–Kopačevo, Kácsfalu–Jagodnjak, Bellye–Bilje, Petárda–Baransko Petrovo Selo, Lőcs–Luč, Bolmány–Bolman, Keskend–Kozarac) már a 14. században említésre került (Monumenta Vaticana 1885–1891).

Más települések a törökök dúlása miatt semmisültek meg a későbbiekben. A *Győrffy Gy.* (1966) által írt, rendkívül jól dokumentált történeti-földrajzi adattár szerint a 14. századi Dél-Baranyában mintegy 60 település létezett. Ha falunként átlagosan 27, egyenként öt tagú család élt volna, ez településenként 135, összesen pedig 8100 lakost jelentene (7,1 fő/km²). Az egész vármegye területén mintegy 13500 család élt, ami kb. 67500 lakossal lenne egyenlő (*Győrffy Gy.* 1966). Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a nemességet nem számították ide. A megfelelő becslések értelmében ez a lakosság számát mintegy 5 %-kal emelné (*Szabó I.* 1965).

A népsűrűség a középkor folyamán a 15. században volt a legnagyobb. Abban az időben Dél-Baranyában 92 falu létezett (manapság csak 38). Habár nincsenek külön adatok az egyes falvakra vonatkozóan (kivéve Karancsot és Baranyavárt), az összefoglaló jellegű adatok segítségével közvetett módon meg lehet becsülni a középkori Baranya népsűrűségét. A vármegyére vonatkozó, 1495-ben írott dokumentumok szerint ez időben létezett a legnagyobb számú porta, szám szerint 15018. Adót 75000 adófizetőtől (mintegy 21645 család) szedtek be (*Mihaldić, S.* 1937). Feltéve, hogy minden háztartás legalább öt tag volt, ebben az időben mintegy 100000 ember élt a vármegyében. Ha ezt a népességszámot felosztjuk 922 falura és 48 kisvárosra, akkor az egyes települések

lélekszáma átlagosan több mint 100 lakos lehetett (*Csánki D.* 1894).

A 16. század elején a törökök behatolása a Magyar Királyság területére e déli tájakon is nagy politikai, társadalmi és gazdasági változásokat eredményezett. Az 1526-ban lezajlott mohácsi csata, majd az 1543-as török hadjárat eredményeként Baranya török uralom alá került, majd Dél-Baranya a mohácsi szandzsák részévé vált. 1543-tól a török összeírások lehetővé teszik a lakosság összetételének pontosabb rekonstrukcióját.

Az 1544-es „tahrir”-nyilvántartások szerint a fejadót fizetők száma 1253 volt, 48 faluba tömörülve. 1591-ben 1278 fejadó-egység 50 falu között oszlott meg (*Tímár Gy.* 1986). Dél-Baranya központi részein, ahol amúgy a legnagyobb volt a településsűrűség, írták össze a legkevesebb lakost. Ez érthető is, hiszen a Bécs és Közép-Európa felé vezető legfőbb török hadiút itt haladt keresztül. A lakosság azon része, amely túlélte a törökök dúlását, és sikerült elkerülnie a rabszolgasorsot az első török betörések alkalmával, északra menekült, vagy elrejtőzött a Dráva és a Duna menti mocsárvidéken. Ezért a legmagasabb népsűrűséget az utak forgalmától elszigetelt, és a mocsarak menedékét élvező, nagyobb védeltséget biztosító Duna mentén találjuk. Az adófizetők 55,5 %-a erre a részre tömörült (*Káldi-Nagy Gy.* 1960).

A 17. század népsűrűségére vonatkozóan nincsenek megbízható történelmi adatok. A 17. század végén, a török uralom alól való felszabadulást követően, a bécsi királyi kammara rendelt el népességösszeírásokat annak érdekében, hogy meghatározhassák a demográfiai és gazdasági helyzetet.

E tekintetben fontosak az 1687-es és az 1695–96-os összeírások. Az előbbiben 44 falu szerepel (Dárdával együtt, amely a határőrvidékhez tartozott, 45), amelyek közül 37 már 1591-ben létezett, nyolc pedig újonnan létesült. Nyolc év múlva, azaz 1695–96-ban ezeknek fele szerepelt a vármegyei népszámlálási adatokban (*Conscriptio Dicalis*, 1697). Ez a tény arra enged következtetni, hogy a felszabadító háborúk – a gyakran átvonuló hadseregek, dúlások, háborús konfliktusok, járványok, szegénység és bizonytalan gazdasági helyzet következtében – nagyfokú népességvándorlást és -pusztulást eredményeztek. 1687–1696 között nagyobb népességpusztulást jegyeztek fel, mint a török uralom 1591–1687 közötti időszakában.

A népvándorlások, a hadseregek pusztításai és a járványok (elsősorban pestis) a Rákóczi-szabadságharc következtében 1711-ig, a szatmári békéig folytatódtak. A terület benépesítésére történtek ugyan próbálkozások, ám csak a 18. században, 1711 után beszélhetünk folyamatos és pozitív népességi változásokról.

1. táblázat – Table 1

A dél-baranyai falvak és háztartások számának változása 1695–96 és 1786–87 között

The changing numbers of South-Baranya villages and households between 1695–96 and 1786–87

	1695–96	1711–13	1720	1724	1752	1786–87
Falvak száma	24	25	25	27	29	32
Növekedés (%-ban)	–	4,2	0,0	12,0	7,4	10,3
Háztartások száma	486	438	757	1130	1717	4114
Növekedés vagy csökkenés (%-ban)	–	–6,4	31,3	96,5	51,9	139,6

A 18. századot a Németországból, Boszniából és Szerbiából érkező népvándorlási hullám jellemezte, amely tetemesen megnövelte a vizsgált terület népességszámát. A 18. század végén és a 19. század elején különösen jelentős volt a lakosság gyarapodása.

A bécsi udvar merkantilista politikája kedvezett a kézművesség és az ipar fejlődésének a Habsburg Birodalom örökös tartományaiban, amely szükségessé tette bizonyos élelmiszerek, főként gabona, hús, valamint nyersanyagok (gyapjú és fa) importálását Magyarországról. A Báni-hegység szárazabb löszfennsíkjai és a folyóteraszok gazdasági

jelentősége ezáltal felértékelődött. Egy kezdeti, főleg fajállattenyésztésre (extenzív szarvasmarhatenyésztésre) orientált periódust követően, a gabonatermesztés kezdett elterjedni, és ugyanakkor növekedett a fakivitel is.

A Báni-hegységben és Dél-Baranya déli löszsíkján, illetve egyéb részeken is bekövetkezett a gabonatermelés forradalma, a „gabona-robbanás”, amely megnövelte a terület népességeltartó képességét és kedvező kihatással volt a születési arányszámok növekedésére. Ugyanakkor – a hagyományos útvonalak feléledése nyomán – nőtt Dél-Baranya közlekedési jelentősége is. Kiskőszeg-Batina számottevő gabona- és egyéb élelmiszerforgalmat lebonyolító dunai kikötővé fejlődött.

A 19. század második felében, a nyolcvanas évek bortermelésének robbanásszerű fel lendülése következtében Baranya az Osztrák-Magyar Monarchia fontos bortermelő vidékévé lépett elő, ennek ellenére a lakosság száma jóval lassabban növekedett, sőt ezen időszak vége valóságos demográfiai regresszióba torkollt. Ennek okai társadalmi és gazdasági jellegűek voltak. A 18. század második felében megállapított tulajdonjogi viszonyok a 19. század végéig megmaradtak. Mindemellett a falvak lakossága többszörösére növekedett, miközben a falvakhoz tartozó birtokok mérete változatlan maradt. A mezőgazdasági termelésre alkalmas területek növelésére nem nyílt lehetőség, mivel a minőségi mezőgazdasági területek uradalmi tulajdonban maradtak (Bellye), a fajállattenyésztés pedig jelentőségét veszítette. A falvak lakói szándékosan csökkentették a természetes szaporodást, hogy elkerüljék a birtok még erősebb feldarabolódását és így a további elszegényedést.

Mindez azt eredményezte, hogy megindult egy alapjában véve igen negatív társadalmi jelenség, az „egykezés”. Az 1890-es évek elején fellépő negatív születési arány kialakulásához jelentősen hozzájárult a filoxéra szőlőpusztítása és a gabona-export nyugat-európai felvevőpiacának elvesztése.

2. táblázat – Table 2

A dél-baranyai népesség számának változása 1720–1991 között
The change in population numbers in South Baranya between 1720–1991

Népszámlálás éve	Népesség- szám	Növekedés v. csökkenés	Viszonylagos növekedés v. csökkenés (%-ban)	Évi átlagos változás (%-ban)
1720	6.900	-	-	-
1787	25.242	18.342	265,8	3,97
1839	35.128	9.876	39,1	0,75
1857	39.895	4.767	13,6	0,75
1869	44.336	4.441	11,1	0,92
1880	44.782	446	1,0	0,09
1890	48.237	3.445	7,7	0,77
1900	48.960	723	1,5	0,15
1910	50.943	1.983	4,0	0,40
1921	49.173	-1.770	-3,5	-0,32
1931	51.976	2.803	5,7	0,5
1941	50.032	-1.044	-2,0	-0,20
1948	53.417	2.485	4,9	0,70
1953	50.886	-2.551	-4,8	-0,96
1961	56.087	5.221	10,3	1,29
1971	56.322	235	0,4	0,04
1981	53.409	-2.913	-5,2	-0,52
1991	54.265	856	1,6	0,16

A lakosság számának stagnálása, illetve csökkenése jellemezte az 1910–1921 közötti időszakot, azaz az első világháború időszakát, majd az 1931–194 közöttit is, a határmó-

dosítások és az ezekből fakadó kivándorlás miatt. Ugyanez érvényes az 1971–1981 közötti időszakra is. Az első világháború utáni, 1921–1931 közötti demográfiai fellendülést a Jugoszláviához csatolás okozta, különösen a magyar Baranyából és az ország többi részéből érkező szerbek (optánsok) letelepedése miatt. Ugyanez érvényes az 1941–1948, illetve az 1953–1971 közötti időszakokra. Az 1941–1948 közötti népességnövekedés fő oka a második világháború utáni betelepítés (kolonisták) a Muraközéből, Zagorjéből, Kninből és Dalmáciából, az 1953–1961 közötti lakosságnövekedésnek viszont a terület gazdasági újjáéledése adott lendületet.

Az 1971–1991 közötti időszak népességszökkenésének okai a mezőgazdaság leépítése, a gazdaságilag fejlettebb országrészekbe, illetve külföldre (Nyugat-Európába, Ausztráliába stb.) való vándorlás és végül az egyke-rendszer működése. A gazdasági nehézségek és az egykezés következtében a legtöbb helységben demográfiai regresszió következett be. Az utóbbi évtized, a gazdasági helyzet némi fellendülésével demográfiai javulást hozott, és a népességszám alakulása 1991-ig ismét pozitív előjelű lett.

A legelőnyösebb fekvésű települések, Pélmonostor és a vasút, illetve az eszéki ú menti falvak kivételt képeznek. E települések folyamatos lakosságnövekedést mutatnak (Dárda, Bellye, Laskafalu, Keskend, Hercegszőlős).

Meg kell jegyezni azt a tényt is, hogy a múltban a népességsűrűséget és a lakosság dinamikáját nagyrészt a természetföldrajzi, elsősorban a domborzati tényezők határozták meg. A demográfiai fejlődés, az általános társadalmi-gazdasági haladástól függően, meglehetősen nagy ingadozású periódusokat is mutatott, amely összefügg az egyes domborzati egységek koronként változó gazdasági értékelésével is. A jelenkori népességnövekedést, a kezdeti priódushoz viszonyítva, lényegesen befolyásolja az egyes területek gazdasági potenciálja iránti fokozott, vagy éppen kisebb mértékű érdeklődés.

A legújabb háborús események 1991-ben és azóta katasztrofális hatást gyakoroltak Dél-Baranya demográfiai fejlődésére. Mint erről még a későbbiekben részletesen is szólnunk, egyetlen esztendő alatt a lakosság száma több mint 27 %-kal csökkent!

Az etnikai összetétel változásainak néhány alapvető jellemzője

Dél-Baranya lakosságának komplex etnikai összetétele a részben a természetföldrajzi adottságokban, a gazdasági, közlekedési és geostratégiai helyzetben gyökerező eseménydús történelmi fejlődés eredménye.

A kezdeti időszak

A legrégebbi emberi településekre utaló nyomok a neolitikumig vezetnek vissza. A római uralom idején Pannonia kelta-illír eredetű lakosai már a Kr.e. 590 óta laktak ezen a területen (*Várady F.* 1897). Az 5. és 10. század közötti nagy népvándorlások időszakában Baranya elvesztette korábbi népességét, és a területet hunok, gótok, avarok, szlávok (a 6. században) és végül, 896 után, a magyarok népesítették be. A honfoglalást követően a magyarok asszimilálták az itt talált szláv-avar népességet. *Bösendorfer, J.* (1940) feltételezése szerint a szláv asszimiláció folyamata a 12. század végére befejeződött. *Györffy Gy.* (1966) kutatásai ezt a hipotézist alátámasztották.

A török hódoltság időszaka

A törökök Magyarország területére történt behatolása nyomán a lakosság soraiban mélyreható etnikai változások történtek. Az 1554-es török adónyilvántartások névjegy-

zékében, amely – Kopács, Bellye, Várdaróc és Csomafalva kivételével – Dél-Baranya minden falvát magába foglalta, a magyar lakosság véleményünk szerint 86,8 %-os többségben volt (ld. 3. táblázat). Itt kell megjegyeznünk, hogy *Káldi-Nagy Gy.* (1960), az etnikai összetételre vonatkozó tanulmánya vitatható. Mint írja, a szlávok csupán az akkori lakosság 0,68 %-át tették ki. Ugyanez a megjegyzés érvényes *Tímár Gy.* (1986) véleményére is, miszerint az itteni 1554. évi adónyilvántartások csak 6–7 % szláv hangzású nevet tartalmaznának. A legfőbb hiba, hogy a két demográfus-történész nem vette figyelembe a jelentős számú Tod és Tot családnevet. Ezek a nevek többségben voltak néhány faluban, mint Peterdi és Gragorova, amelyek ma már nem léteznek.

Továbbá tény az is, hogy a magyarok a saját területükön megkülönböztették az idegen etnikumokat származásuk szerint azzal, hogy „beszélő” neveket adtak nekik, mint pl. Német, Török, Rác, Szerb stb.. A Tóth és Tod nevet a szláv etnikum tagjaira alkalmazták, akik a középkorban a jelenlegi Szlavóniában és Szerémségben laktak (*Szabó I.* 1965; *Kniesz I.* 1938). Ha az ilyen nevű adófizetőket is beszámítjuk, akkor a szlávok 1554-ben a lakosság mintegy 12 %-át tették ki. Mivel keresztneveiket kizárólag a katolikus naptárból választották, nyilvánvaló, hogy e vezetéknevek a horvát lakosság tagjait jelölték, akik az említett területek politikai és jogi bizonytalansága elől északra vándoroltak. E kibocsátó területek instabilitása a 15. század első felétől kezdődött.

Az 1571-es nyilvántartások már tartalmazzák a megnövekedett számú szláv lakosságot, valamint az újonnan betelepedett „iflákokat”. Ez utóbbiak török menekültek voltak, akik Dályok, Hercegmárok, Izsép, Darázs és Baranyabán helységekben laktak (*Bösendorfer, J.* 1940), vagyis azokban a falvakban, amelyek jórészt az Eszék–Mohács út közelében helyezkedtek el. E falvakat magyarok is lakták (*Káldi-Nagy Gy.* 1960).

A szerb bevándorlás a 16–17. század fordulóján volt a legnagyobb arányú. A törökök következetesen népesítették be Baranyát a szétzilált gazdasági helyzet stabilizálása érdekében. Az első ilyen kolonizáció 1586-ban következett be, amikor a határőr-csapatok és irreguláris alakulatok kiszolgált török tisztjeit és katonáit földekkel jutalmazták. Mivel nem voltak adófizetésre kötelezettek, pontos létszámukat lehetetlen kideríteni. Számuk elsősorban bizonyos török erődítményekben (Baranyavár, Mohács, Dunaszekcső) lehetett jelentős.

Vass E. (1977), az 1591-es adatokra hivatkozó állítása szerint, a Mohács és Baranyavár között elterülő nahijében 64 magyar, 25 szláv és 5 vegyes lakosságú falu létezett. Az adófizető hanok száma alapján a lakosság 13,23 %-a szláv volt (*Vass E.* 1977; *Tímár Gy.* 1986). Baranya a jelenlegi Magyarország határain kívül eső területeit figyelembe véve, ott 36 magyar, 8 szláv és 3 vegyes lakosságú falu lelhető fel akkoriban.

A török hódoltságot követő időszak a 19. század közepéig

Baranya felszabadulásáig (1687) a falvak száma, a hadsereg-átvonulások, a megszállók portyázásai, a törvényen kívüliség, az 1663–64 telét ott töltő tatár martalócok és a különböző járványok ellenére csak egyharmaddal csökkent (*Nagy Z.* 1977; *Tímár Gy.* 1986). A török nyilvántartások átírásának hiányából fakadóan nincsenek megfelelő adatok a 17. századi általános migrációs és demográfiai változásokról. Az 1695–96-ig folyamatos hadműveletek katasztrofális következményekkel jártak. A falvak száma e periódus végére 44-ről 24-re csökkent. Nagy mértékben megváltozott az etnikai összetétel is: a magyarok aránya a össznépességen belül 54 %-ra zuhant, ugyanakkor a horvátok (24 %) és a szerbek (21 %) aránya és lélekszáma jelentős fejlődést mutatott. A magyarok 13 faluban, a horvátok 7, a szerbek pedig 3 faluban voltak többségben, két falu pedig vegyes lakosságú volt.

Rendkívüli hatással volt a demográfiai összetétel alakulására a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) is. A nagy háborús veszteségek mellett jelentős mértékű vándorlások is bekövetkeztek. Az 1690-es években, a Csarnojevics Arzén által vezetett bevándorlással Baranyába érkezett szerbek 1704-ben elmenekültek ugyan, de 1711-ben ugyanazokra a területekre tértek vissza (*Szita L.* 1978). A 17. század kilencvenes éveinek elején Radonay pécsi püspök telepített a boszniai Srebrenica környékéről horvátokat (sokácokat) Baranyába, hogy erősítse a katolicizmust (*Bösendorfer, J.* 1940).

3. táblázat – Table 3

A baranyai háztartások etnikai összetétele 1554–1752 között
The ethnic composition of the Baranya households between 1554–1752

Nemzetiségek	1554		1695/96		1711/13		1724		1752	
	házt.	%	házt.	%	házt.	%	házt.	%	házt.	%
Magyarok	1088	86,8	282	54,3	161	36,8	412	36,4	509	29,7
Szlávok	150	12,0	-	-	-	-	-	-	-	-
Horvátok	-	-	128	24,7	96	21,9	355	31,3	543	31,6
Szerbek	-	-	109	21,0	172	39,2	262	23,1	445	25,9
Németek	-	-	-	-	9	2,1	104	9,2	220	12,8
Egyebek	15	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	1253	100,0	519	100,0	438	100,0	1133	100,0	1717	100,0

1711 után, az osztrák uralom, a nemesi vármegye és a jogrend visszaállításával megkezdődött Baranya újranépesedése. Ismét megindult a boszniai horvátok betelepülése, amelyet a ferencesek vezettek. Vissz tértek a szerb menekültek is. Újabb magyar lakosság is betelepedett, velük együtt pedig megjelentek az első németek (1713: kilenc német háztartás Dárdán; *Tímár Gy.* 1986). Savoyai Jenő herceg (Bellyei uradalom), Vetter generális (Dárdai uradalom), a pécsi püspök és a királyi kamara egyaránt jelentős mértékben hozzájárult a gazdasági újjáépítéshez és a betelepítéshez.

A horvát bevándorlás az 1713 és 1723 közötti időszakban volt a legerőteljesebb. A horvát háztartások száma ekkor 369 %-kal növekedett (*Tímár Gy.* 1986). Ugyanabban az időben a magyarok és szerbek bevándorlási aránya jóval alacsonyabb volt (225, illetve 169 %). A szerbek bevándorlása 1714-ben fejeződött be, a magyarok visszatelepülése pedig jobbra a 18. század első felére tehető.

A német lakosság első nagy bevándorlása az 1720-as és 1730-as években zajlott le. A németeket a kormányhatóságok telepítették be egyes földesurak kérésére. Nehéz pontosan meghatározni, vajon Németország vagy Ausztria melyik részéről kerültek ide. *Váradi F.* (1897) azonban az új telepesek volt lakóhelyével kapcsolatos birtokjogi és örökösödési ügyekkel foglalkozó vármegyei iratok alapján megállapította, hogy a telepesek nagy része Württemberg, Baden, Bajorország, Hessen és Ausztria területéről származott. A németek először főként Pélmónostor, Dárda és Vörösmart helységekre települtek, ahol már szerb és magyar lakosság élt (*Tímár Gy.* 1986).

1750 után lezajlott a második nagyobb német bevándorlási hullám, amelynek során Bajorországból, Württembergből és Elzász-Lotharingiából érkeztek telepesek. Először a temesi Bánságban telepedtek le, de elégtelennek találva a gazdasági és egészségügyi körülményeket, az 1750 és 1780 közötti időszakban továbbköltöztek Baranyába (*Mihaldjić, S.* 1937). Laskafalu, Keskend, Baranyaszentistván mellett, amelyek szinte teljesen német falvakká váltak, más falvakba is költöztek a magyarok, szerbek és horvátok mellé.

Hozzá kell tennünk, hogy a németek Dél-Baranya egyéb, gazdaságilag kedvező fekvésű falvaiban, a letelepedés érdekében, sokféle ingatlanokat vásároltak (*Bognár A.* 1971–72). A német bevándorlás utolsó hulláma a 18. század végén zajlott, amikor a szer-

bekkel együtt Kácsfalut, a magyarokkal pedig Karancsot telepítették be, majd 1814-ben létrehozták Albertfalut (*Timár Gy.* 1986).

A horvátokkal, magyarokkal, szerbekkel és németekkel együtt 1,12 % cigány is lakott Baranyában a 18. század második felében. 1775-ös adat szerint többségük Baranyakisfalud (20 család), Kácsfalu (14 család), Karancs (11 család), Kopács (10 család) stb. falvakban élt (*Móro A.* 1978; *Tinár Gy.* 1986). 1775-ben 107, 1777-ben 92, 1779-ben pedig 121 cigányt tartottak számon Dél-Baranyában.

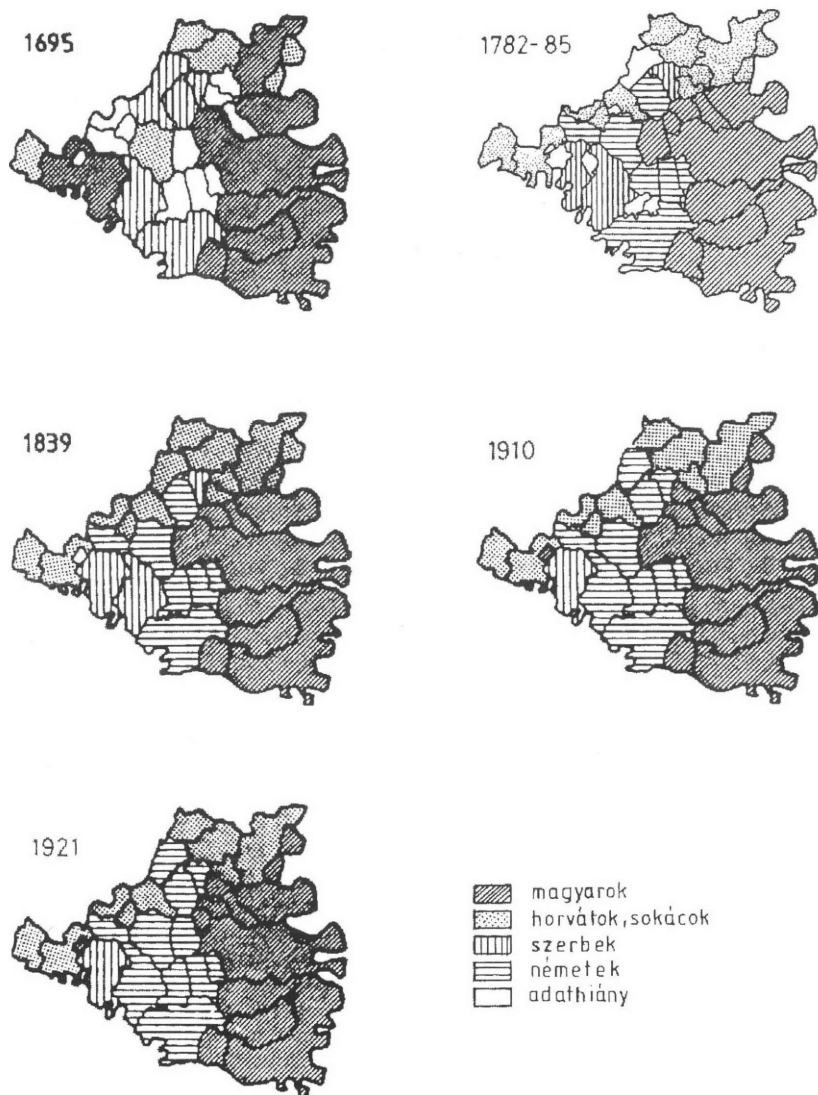
4. táblázat – Table 4

A dél-baranyai falvak megoszlása etnikai többség szerint 1554 és 1787 között
The distribution of South Baranya villages based on ethnic majorities between 1554 and 1787

Etnikai többség	1554	1695-96	1711-13	1724	1752	1787
Magyarok	46	13	9	8	8	7
Szlávok	1	-	-	-	-	-
Horvátok	-	7	7	10	10	10
Szerbek	-	3	5	4	3	2
Németek	-	-	-	1	2	5
Vegyes	1	2	4	4	6	8
Összesen	48	25	25	27	29	32

2. ábra. Dél-Baranya (Pélmonostori község) közigazgatási térképe
Fig. 2. South Baranya's administrative map (the district of Beli Monaster)

3. ábra. Dél-Baranya etnikai térképei (1695–1921)
 Fig. 3. The ethnic maps of South Baranya (1695–1921)

A dél-baranyai népességmozgás utolsó szakaszát a németek bevándorlása jelentette, amely szinte három évszázadon keresztül tartott folyamatosan. Az etnikai összetétel stabilizálódott, és egészen 1945-ig nagyjából változatlan maradt. A nemzetiségek térbeli elhelyezkedése értelemszerűen heterogénnek mondható.

A 18. század végén a horvát lakosság volt többségben a vizsgált terület északkeleti részén, a jelenlegi határvidéken (Baranyavár, Izsép-Topolje, Dályok-Duboševica, Hercegmárook-Gajič, Nagybodolya-Podolje, Darázs-Draž és Kiskőszeg-Batina egy részén) és néhány faluban a Dráva és a Karasica mentén (Petárda-Bar. Petrovo Selo, Lőcs-Luč, Benge-Šumarina és Torjanc-Torjanci).

A szerbek többségben voltak a déli-délnyugati részekben (pl. Kácsfaluban és Bolmányban), de nagy számban éltek a Báni-hegység északnyugati lankáján elhelyezkedő Pélmonostoron, Baranyakisfaludon és Baranyabánon is. Magyar többségű etnikai terület csupán Dél-Baranya keleti részén, a Duna menti falvakban maradt meg (Karancs-Karanac, Kő-Kamenac, Sepse-Kotlina, Csúza-Suza, Vörösmart-Zmajevac és Kiskőszeg-Batina egy része).

A németek pedig Dél-Baranya központi részének falvaiban kerültek többségbe (Laskafalu, Keskend, Baranyabán, Albertfalu és Baranyaszentsítván). Dárda, Pélmonostor és Hercegszőlős vegyes lakosságú települések voltak, de az első kettő német, az utolsó viszont magyar többséggel.

Az elmúlt két évszázad etnikai változásai

A jelenkori etnikai helyzet a 18. század végéhez képest lényegesen megváltozott. E változás megkívánja az etnikai összetétel a múlt századtól napjainkig terjedő aprólékos elemzését. Ez az elemzés az 1782–1785 és 1991 közötti időszakot öleli fel, mert erre vonatkozóan léteznek autentikus statisztikai adatforrások.

A *magyar lakosság* legnagyobb ütemű növekedése az 1910-es népszámlálás időpontjáig tartó időszakban mutatható ki, amikor Dél-Baranya összlakosságának mintegy 40 %-át tették ki. A növekedés nem annyira a természetes szaporodás következménye, mert az „egykezés” a horvátokhoz (sokácokhoz) hasonlóan náluk is jelentkezett, hanem inkább a magyarosodás folyamatának tudható be. E folyamat jelentős számú németet érintett, főként a vegyes lakosságú falvakban, ahol magyarokkal laktak együtt. A magyarosodás a 20. század első évtizedében a német lakosság – addig folyamatosan növekvő – létszámának csökkenését eredményezte.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a bácskai magyarok nagy számban telepedtek le a helyi uradalom paragon maradt részein, sőt 1865-ben új falut is alapítottak, Újbezdánt.

Érdekes megfigyelni, hogy az 1890-es években, az agrárválság következtében, lényegesen lelassult a magyarok és németek lélekszámának fejlődése. A magyar lakosság jelentősen csökkent 1910 és 1921 között, ami az első világháború vérvesztésének és a háború utáni, Dél-Baranya szerb megszállását, elcsatolását követő kivándorlásnak (menekülés, repatriálás, optálás) tudható be. A magyarokkal ellentétben a németek száma ekkor is növekedett. Ez azon többnyelvű németeknek köszönhető, akik 1910-ben már magyar anyanyelvűeknek vallották magukat.

Ezután 1921 és 1991 között a németek létszáma folyamatosan csökkent. A csökkenés mélypontja 1946–48 között volt, amikor a németek nagy számban kényszerültek arra, hogy Németországba települjenek*.

* A németek nem csupán menekültek, vagy visszatelepültek. A 600 ezres jugoszláviai németégből mintegy 200 ezren pusztultak el a frontokon, a hadifogoly- és koncentrációs táborokban és a megtorlások áldozataiként.

Sokan voltak olyanok, akik magyaroknak vallották magukat, hogy elkerüljék a háború utáni kitoloncolást, és olyanok is, akik gazdasági megfontolásokból vándoroltak ki, többnyire Németországba. Manapság a német etnikum eltűnése van Baranyából.

A fentebb említett időszakban a magyarok létszáma tovább csökkent 1931-ig, aztán – Dél-Baranya 1941 áprilisi visszacsatolását követően – növekedett, majd – a magyar államhatalom 1945. évi visszavonulása nyomán – ismét csökkenő tendenciát mutatott 1991-ig.

A magyarok kivándorlása 1918-ban vette kezdetét, és kisebb mértékben 1931-ig folytatódott. Az 1941-ig tartó növekedés a kettős identitású német származásúak ismételt magyarosodásának, valamint annak az 1941 áprilisa utáni jelentősebb magyar betelepítésnek következménye, amikor Dél-Baranya visszakerült Magyarországhoz. A második világháború után folyamatos csökkenés mutatkozott a magyarság létszámában, amely az 1945-beli elmenekülésnek*, a csökkenő természetes szaporodásnak („egykezésnek”), a Baranyában a hatvanas évek közepéig meglehetősen elterjedt gazdasági indítékú kivándorlásnak és a „jugoszláv” statisztikai kategóriában való „eltűnésnek” volt „köszönhető”.

A vizsgált időszakban, 1910-ig a *horvátok* száma stagnált, amelynek fő oka a gyakorrivá vált „egykezésből” eredő alacsony születési arányban keresendő. A következő időszakban (1910–1921) számuk, az első világháborús vérvesztések miatt, csökken. 1931-ig kimutatható bizonyos növekedés, de demográfiai mérlegük 1931–1941 között újra jelentősen negatív oldalúvá vált. A legnagyobb számszerű növekedés 1941–1948 között volt észlelhető, amikor Muraközéből, Zagorjéból, Szlavóniából és a dalmát hegyvidékről származó horvát telepések érkeztek Dél-Baranyába.

1946 és 1948 között a Horvát Népköztársaság Mezőgazdasági Minisztériuma 1946 családot telepített Dél-Baranyába, mintegy 8200 családtaggal (*Maticka, M.* 1986). A telepések többsége főként Zagorjéból (637 család) és Szlavóniából (387 család) érkezett (*Maticka, M.* 1986). 74 horvát zagorjei és dalmáciai családot pedig visszatelepítettek Szlavóniából, ahová őket a második világháború idején telepítették. A telepések az elmenekült, deportált németek helyét foglalták el: Keskend (muraköziek), Baranyaszentistván (többnyire muraköziek), Laskafalu, Albertfalu és Dárda (zagorjeiek). Különösen nagy számban telepedtek a horvátok Hercegszölös, Baranyabán, Baranyakisfalud, Kácsfalu és Karancs falvakba (*Bognár A.* 1971–72).

Az 1948–53 közötti periódust a horvát lakosság demográfiai regressziója jellemezte, a nagyvárosokba való bevándorlás, illetve az autochton horvátok természetes fogyása következtében, aminek egyik oka ismét az egykezés volt. Az 1961-ig terjedő időszak jelentős növekedést hozott a horvát lakosság körében, az új bevándorlás és az 1945 után betelepített horvátok magas természetes szaporodása okán. A horvátok lélekszáma 1971-ben volt a legnagyobb, elsősorban a Nyugat-Hercegovinából és Boszniából érkező vándorlási hullám következtében. Később viszont a Nyugat-Európába irányuló gazdasági indítékú kivándorlás, és az a tény, hogy egyesek a népszámlálások alkalmával „jugoszlávnak” vallották magukat, ismét létszámuk csökkenéséhez vezetett egészen 1981-ig. Számuk azóta ismét növekedésnek indult.

A *szerbek* száma némiképpen eltérően alakult 1782–85 és 1991 között. 1890-ig számuk közel állandó maradt. 1890 és 1900 között, feltehetően az agrárválság következtében, enyhe csökkenés mutatkozott. Az első világháborút követően viszonylag nagyobb

* A Monarchia-beli magyarok, németek és horvátok kivándorlása már a múlt század utolsó évtizedeiben megkezdődött. Az 1918-ig Magyarországhoz tartozó Dél-Baranyát a magyar csapatok Jugoszlávia széthullása, a független horvát állam kikiáltása után foglalták vissza. A németekhez hasonlóan magyar áldozatai is voltak az 1944 őszi - 1945 tavaszi megtorlásoknak, amelyeket a partizánok hajtottak végre.

növekedési periódus figyelhető meg, miután a trianoni békeszerződés nyomán sok szerb vándorolt ide Baranya magyar részéből (optánsok). Mellettük több ezrenyi szerb dobroljác (ún. önkéntes), hercegovinai és montenegrói telepes érkezett ebbe a térségbe az 1920-as, 1930-as évek során (*Bognár A.* 1971-72; *Simončič-Bobetko, Z.* 1986).

Az eszéki földhivatal adatai szerint 550 család, menekült és optáns települt át a magyar Baranyából a jugoszláviai részre 1922-ig (*Simončič-Bobetko, Z.* 1986), főként Kő, Karancs, Bolmány, Dárda, Pélmonostor, Kácsfalu, Baranyaszentistván falvakba. Ugyanakkor kis, elszigetelt tanyákat (pustara) is újranevesítettek, pl. Uglješt, Majiška Medja-t stb.. A montenegrói és hercegovinai bevándorlók is kis elszigetelt telepeket alakítottak ki: Novo Nevesinje, Švajcernica és Újbolmány–Novi Bolman (*Bognár A.* 1986). Az optánsok bevándorlása 1934-ig tartott.

A szerbek létszáma 1931–1941 között lényegesen csökkent a magyar államhatalom 1941. áprilisi visszatérését követő nagyarányú kivándorlás, kitelepítés következtében. Később, 1945 után, a Jugoszláviához való visszacsatolást követően, számuk folyamatos növekedést mutatott, többnyire a Horvátország és Bosznia-Hercegovina fejletlen részeiről történő bevándorlás következtében. Az 1971-es és 1981-es népszámlálások közötti időszakban, a horvátokéhoz hasonló demográfiai regresszió mutatkozott, a Nyugat-Európába való gazdasági emigráció és a magukat „jugoszlávnak” valló szerb származásúak nagy száma miatt. Az 1991-es népszámlálás szerint számuk az 1980-as években növekedett.

Az egyéb nemzetiségek demográfiai változásai szabálytalan jelleget öltöttek. Ha nem történtek volna időnkénti vándorlások, valószínűleg eltűntek volna az asszimiláció következtében, amely igen jellemző a térségben szétszórta élő, kis létszámú etnikumokra. 1948-ig ezek a népcsoportok az összlakosságnak csupán 6 %-át tették ki.

A legszámosabbak közülük 1945-ig a cigányok, a szlovákok és a csehek. Az egyéb nemzetiségek száma a második világháború utáni időszakban, a szlovének és montenegróiak bevándorlásának köszönhetően, nőtt.

Az 1971 és 1991 közötti időszak népszámlálási adatai között rendkívül magas számban fordulnak elő „jugoszlávok”. Ez főként a nemzeti kisebbségekhez tartozó egyes személyek politikai helyezkedésének, az állampolgári lojalitás sajátos bizonyításának és a sok vegyesházasságnak tudható be, különösen Pélmonostoron, Dárdán és egyéb falvakban.

Különös, hogy 1782–85-től 1991-ig egyetlen nemzetiség sem volt abszolút többségben. A magyarok relatív többséget alkottak 1941-ig, a horvátok pedig a második világháborút követően 1991-ig.

A nemzetiségek területi elhelyezkedése heterogén jellegű, amely azonban a második világháború után, a németek ki-, a horvátok és szerbek bevándorlásával alaposan megváltozott. Ez főként Dél-Baranya központi fekvésű részeire érvényes.

Dél-Baranya központi és délnyugati része meglehetősen vegyes lakosságú. Egyes itteni falvakban három, sőt négy nemzetiség él együtt. A németek e vidékeken a második világháborúig többségben voltak, Pélmonostoron, Keskenden, Kácsfaluban és Baranyában pedig abszolút többséget alkottak.

A szerbek a harmadik legnépesebb etnikumot jelentették a világháború előtti időszakban, de csak Bolmányban képeztek többséget. A németek eltűnése után viszont abszolút többségbe kerültek Pélmonostoron és Kácsfaluban.

Fontos megjegyezni, hogy a horvátok (sokácok) a határvidéken voltak túlsúlyban (Torjanc, Petárda, Lőcs, Baranyavár stb.). 1945 előtt nagyon kevés horvát lakott a térség központi fekvésű falvaiban. A háború utáni bevándorlás a horvát Zagorje, Muraköz falvaiból és a dalmát hegyvidékről a korábbi német falvakba (Laskafalu, Keskend, Bara-

nyaszentistván, Albertfalú stb.) azt eredményezte, hogy a horvátok Közép- és Délnyugat-Baranyában a legnépesebb etnikummá váltak. Viszonylag nagyarányú horvát bevándorlás érintette Bellyét, Karancsot és Hercegszőlőst is. Az Eszék közvetlen vonzáskörzetében elhelyezkedő Bellyére az északi szuburbanizációs-migrációs folyamatok során telepedtek sokan. Karancson pedig, ahol a magyarok jelenleg is kisebbségben vannak, 1991 előtt nagyszámú hercegovinai horvát telepes élt. A magyarok Dél-Baranya központi és délnyugati részén, többnyire Kő, Újbezdán és Bellye helységeibe tömörülve élnek, más falvakban csak szóróványt képeznek.

5. táblázat – Table 5

Dél-Baranya népességének nemzetiségi összetétele 1782–1785 és 1992 között

The ethnic composition of South Baranya between 1782–85 and 1992

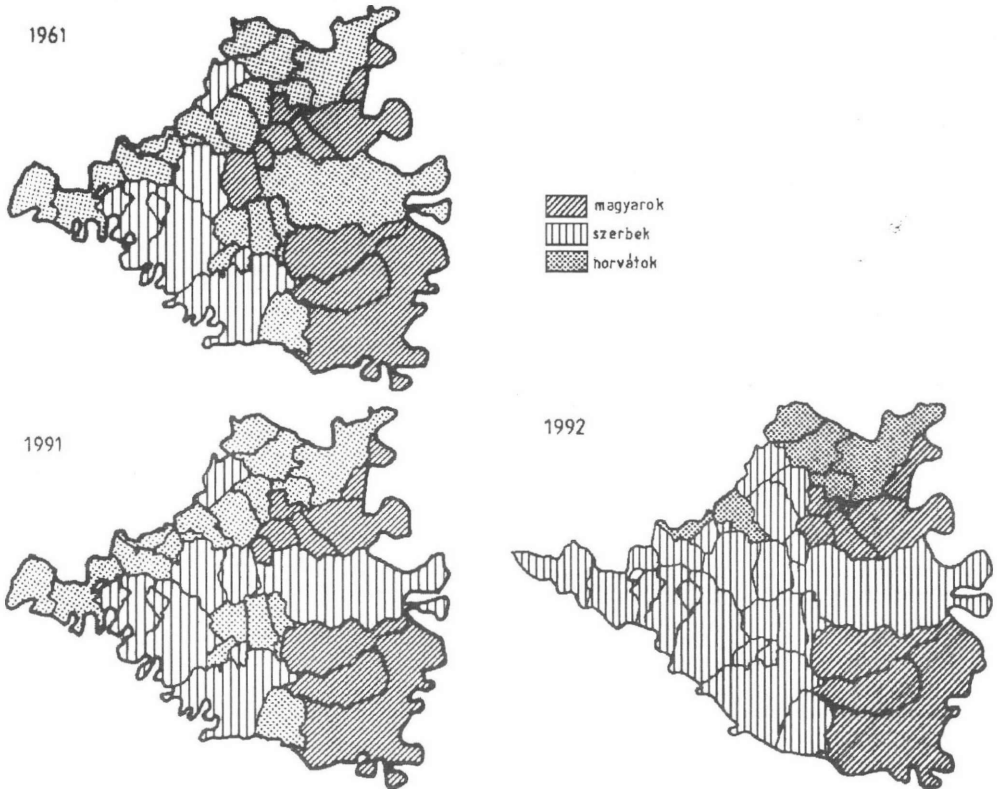
Nemzetiség	1782/85	%	1839	%	1880	%	1910	%	1921	%
Magyarok	7526	31,03	10.409	29,5	14.224	31,6	20.313	40,0	16.638	33,8
Németek	4548	18,75	8.445	24,0	12.658	28,4	13.557	26,7	15.976	32,6
Horvátok	7281	30,02	10.773	30,6	10.505	23,5	9.962	19,6	9.265	18,8
Szerbek	4833	19,92	5.284	15,0	5.411	12,1	6.194	12,2	6.348	12,9
„Jugoszlávok”	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Egyebek	69	0,28	324	0,9	1.994	4,4	720	1,5	944	1,9
Összesen	24.257	100,00	35.235	100,00	44.792	100,00	50.757	100,00	49.173	100,00
Nemzetiség	1931	%	1941	%	1948	%	1953	%	1961	%
Magyarok	25.550	29,9	18.854	36,9	16.945	31,7	16.012	31,6	15.303	27,3
Németek	15.454	29,7	13.600	26,6	4.494	8,4	3.228	6,3	1.392	2,5
Horvátok	9.354	18,0	8.458	16,6	18.792	35,1	17.894	35,4	23.514	41,9
Szerbek	10.843	20,9	7.804	15,3	11.442	21,4	11.607	22,8	13.698	24,4
„Jugoszlávok”	-	-	-	-	-	-	-	-	115	0,2
Egyebek	774	1,5	2.316	4,5	1.829	3,4	2.035	9,9	2.066	3,7
Összesen	51.975	100,00	51.032	100,00	53.502	100,00	50.866	100,00	56.088	100,00
Nemzetiség	1971	%	1981	%	1991	%	1992	%		
Magyarok	13.473	23,9	9.920	18,6	8.956	16,50	6.926	17,5		
Németek	773	1,4	410	0,8	433	0,80	-	-		
Horvátok	23.283	41,3	19.136	35,8	22.740	41,92	7.689	19,5		
Szerbek	15.614	27,7	12.857	24,1	13.851	25,53	23.458	59,4		
„Jugoszlávok”	1.355	2,4	8.850	16,6	4.265	7,86	490	1,2		
Egyebek	1.824	3,3	2.236	4,1	4.020	7,40	919	2,4		
Összesen	56.322	100,00	53.409	100,00	54.265	100,00	39.482	100,00		

A nemzetiségi heterogenitás nem annyira nyilvánvaló Dél-Baranya északkeleti területén. A térség e részén többnyire horvátok (sokácok) és magyarok laknak, a szerbek pedig kisebbségben vannak (Baranyakisfalud és Baranyabán). A horvátok többségben élnek a Báni-hegység északi részén és a magyar határ menti falvakban (Darázs, Izsép, Dályok és Hercegmárok). E falvak lakossága 60–90 %-ban horvát. A magyar lakosság a horvátoktól elkülönülve, a Báni-hegység délkeleti lankáin elhelyezkedő falvaiban lakik (Sepse, Csúza, Vörösmart és Kiskőszeg), ahol 60–95 %-os többséget alkot.

Dél-Baranya délkeleti részén, a Duna mentén a lakosság túlnyomórészt magyar (Kopács, Laskó és Várdaóc), kivéve Hercegszőlőst, amelynek lakossága 1961 óta többségében horvát és szerb. A horvátok többségben vannak Albertfaluban is, amely 1945-ig kizárólag németek lakta település volt.

Az 1991 óta eltelt időszak

A legújabb háborús események, amelyek Jugoszlávia második széthullását és a független horvát állam megalakulását eredményezték, alapvető hatást gyakoroltak Dél-Baranya etnikai képének alakulására.

4. ábra. Dél-Baranya etnikai térképei (1961–1992)
Fig. 4. The ethnic picture of South Baranya (1961–1992)

A szerb irányítású „jugoszláv” hadsereg (JNA) és a szerb paramilitáris alakulatok 1991 nyarán megszállták e területet. A horvát–szerb hatalomváltást megelőzően, illetve annak idején a szerb megszálló hatóságok, részben a helybéli szerb lakosság sovinszta része és a szerbiai önkéntesek gyilkolással, kitoloncolással és megfélemlítéssel a horvát lakosság 66,18 és a magyarok 22,65 %-át készítették menekülésre. Ugyanakkor Horvátország meg nem szállt részeiről, főleg Nyugat-Szlavóniából és Boszniából közel 6 ezer szerb menekült Baranyába.

Mindez közel megkétszerezte a helybéli szerbség számát, akik 1992-ben, a szerb megszálló hatóságok által megtartott népszámlálás szerint abszolút többségbe kerültek (59,4 %) az 1991 és 1992 között 27,4 %-kal lecsökkent dél-baranyai lakosság nemzetiségi összetételében.

Menekültek Dél-Baranyában 1992-ben a szerb megszálló hatóságok által megtartott népszámlálás szerint

Refugees in South Baranya according to the census held by the occupying Serbian administration

Nemzetiség	Lélekszám	Arány (%-ban)
Szerbek	5737	97,7
Montenegróiak	9	0,2
Horvátok	124	2,1
Egyebek	4	0,0
Összesen	5874	100,0

Forrás: Čurčić, S.–Kicošev, S. 1993.

Dél-Baranya nemzetiösszetétele az 1991. március 31-i jugoszláv (horvát) népszámlálás és az 1992. január 27. és március 5-e között a szerb megszálló hatóságok által megtartott népszámlálás szerint

The ethnic composition of South Baranya according to the census conducted by the Yugoslav (Croatian) authorities on 31 March 1991 and by occupying Serbian administration between 27 January and 5 March 1992

Nemzetiség	1991	%	1992	%	Különbözet 1991–92	%
Magyarok	8.956	16,50	6.926	17,5	-2.030	-22,66
Németek	443	0,80	-	-	-	-
Horvátok	22.7840	41,91	7.689	19,5	-15.051	-66,18
Szerbek	13.851	25,53	23.458	59,4	+9.607	+65,46
Szlovének	322	0,59	-	-	-	-
Montenegróiak	240	0,44	213	0,5	-27	-11,25
Makedónok	43	0,08	-	-	-	-
Muzulmánok	160	0,29	-	-	-	-
Románok	314	0,58	-	-	-	-
Cigányok	381	0,70	-	-	-	-
„jugoszlávok”	4.256	7,86	490	1,2	-3.775	-88,51
Egyebek	585	3,02	-	-	-	-
Összesen	54.265	100,00	39.482	100,00	-14.783	-27,24

Forrás: Čurčić, S.–Kicošev, S. 1993.

A magyarok csak Kelet-Baranyában, a Duna menti falvakban és a Báni-hegység északkeleti részén maradtak meg nagyobb számban. Habár abszolút számuk csaknem mindenütt csökkent, még mindig többségben maradtak az Árpád-kori ősi falvakban (Kopács, Várdaróc, Laskó, Csúza, Vörösmart, Kiskőszeg és Sepse). Ugyanakkor arányuk – a horvátok tömeges elmenekülése következtében – 17,5 %-ra nőtt (1991: 16,5 %) és a magyar többségű terület kiterjedése is – Kőtől eltekintve – változatlan maradt. A vidék nyugati részén változatlanul csak Újbezdnban alkotnak többséget. Összegezve elmondható, hogy a tatárdulás és a török, majd a kuruc korszak pusztításai óta 1991-ben és 1992-ben következett be a legnagyobb erőszakos változás a dél-baranyai magyar etnikum demográfiai fejlődésében.

A horvátság száma több mint 66 %-kal csökkent 1991 és 1992 között. Az elmenekültek, repatriáltak, kitoloncolt és meggyilkolt horvátok száma több mint 9000 fő. Baranya középső és nyugati részének sok községéből elsősorban az 1945 utáni telepés horvátok majdnem teljesen eltűntek. Csak a 18. században települt sokác falvakban (Dályok, Izsép, Darázs, Hercegmárok, Lőcs és Benge) maradtak meg nagyobb számmal. Mivel az itteni horvátok körében észlelhető az igen erős, politikailag motivált elvándorlási folyamat Horvátország szabad területei felé, számuk továbbra is jelentősen csökkenhet.

- Acsády J.** 1896: Magyarország Népeisége a pragmatica sanctio korában – Magyar Statisztikai Közlemények XVII. kötet – Budapest.
- Baranyai J.** 1977: Vízbe vesző nyomokon – Fórum Könyvkiadó, Szabadka.
- Bognar A.** 1971–72: Stanovništvo Baranje – Geografski Glasnik br. 33/34, GDH, Zagreb.
- Bognar A.** 1982: Baranja-geomorfolška studija – Disertacija, Geografski odjel PMF-a, Zagreb.
- Bösendorfer J.** 1940: Nešto malo o našoj Baranji – Osijek.
- Connotatio locorum universorum comitatus Baraniensis adiacentio cum expositione qua lingua in quo loco vigaet, 1787: Manuscript, Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- Conscriptio Portarum anni 1695: in: Comitatu Baranyaensis – Tolna Megyei Levéltár.
- Conscriptio Dicalis Commitatus Baranyaensis, anno 1696: Magyar Országos Levéltár, E. 158. volume III.
- Conscriptio Domestica anni 1712: (Census per houses and state census). Conser. No 1.
- Conscriptiones Domesticae et Regnicolares 1712-1752: Baranya Megyei Levéltár, volumen 48.
- Csánki D.** 1891: Magyarország Történelmi földrajza a Hunyadiak korában – Vol. II, MTA, Budapest.
- Čurčić, S.–Kicošev S.** 1993: Development of the Population in Baranya – Biblioteka „Baranya” knjiga 1, Beli Monostor, Novi Sad.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 1931: Sv. 3, Sarajevo 1932.
- Definitivni rezultati popisa od 31. III. 1931: Beograd 1938.
- Fényes E.** 1836: Magyarországának s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota sztatikai és geographiai tekintetben – vol. 1, Pest.
- Györffy Gy.** 1966: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza – vol. I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jojkić, V.** 1931: Nacionalizacija Bačke i Banata – Novi Sad.
- Káldy-Nagy Gy.** 1960: Baranya megye – Nyelvtudományi társaság Kiadványai, 103. Budapest.
- Káldy-Nagy Gy.** 1960: (Kopács, Bellye, Várdayóc és Csamafalva kivételével) Conscriptio Portarum 1695, Conscriptio Dicalis ... 1696: (kiegészítve a **Taba J.** 1941. adataival).
- Knieza I.** 1938: Magyarország népeisége a XI. században – Szent István Emlékkönyv, Budapest.
- Konačni rezultati popisa stanovništva 15. marta 1948. g. „Stanovništvo po narodnosti” Savezni zavod za statistiku, Beograd 1950.
- Lexicon universorum regni Hungariae locorum populorum 1773: Budapest 1920.
- A Magyar Szent Korona országainak 1880., 1890., 1900. és 1910. évi népszámlálása: Budapest 1882., 1892., 1903, 1912., 1913.
- Maticka M.** 1986: Agrarna reforma i kolonizacija u Baranji 1945-48 – godine, Monografija Belje, Osijek.
- Mihaldić, St.** 1937: Baranja od najstarijih vremena do danas – Novi Sad.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia 1885-1891: Series I, Tom. I–IV, Budapest.
- Móro A. M.** 1979: Mária Terézia cigányrendeletei és a Baranya megyei cigányösszeírások – Baranyai Helytörténetírás 1978. BML Évkönyve, 205–301.
- A népeiség anyanyelv és nemzetiség szerint, községenként és törvényhatóságokként, 1941. évi népszámlálása 1943: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Pallas 1890–1900: Nagy lexikona – vol. II., VIII., XII.
- Popis stanovništva 1953: knjiga VII Narodnost i materinji jezik – Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959.
- Popis stanovnika, 1961: knjiga.
- Szabó I.** 1965: Magyarország népeisége az 1330-as és az 1526-os évek között – Magyarország történeti demográfiája, Budapest.
- Stanovništvo prema narodnosti 1971–1981. godine po općinama, dokumentacija 501, Godina 1982: Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb.
- Šimončič-Bobetko Z.** 1986., Agrarna reforma i kolonizacija na području Baranje u medjuratnom razdoblju (1919-1941 godine), Monografija Tri stoljeća Belja, JAZU, Osijek
- Szita L.** 1978: Szerbek visszavándorlása Baranya megyébe a szatmári béke utáni években – Baranyai Helytörténetírás 1978, Baranya Megyei Levéltár 1979. évi Évkönyve, Pécs.
- Taba J.** 1941: Baranya megye népeisége a XVII. század végén – Pécs.
- Timár Gy.** 1986: Demografska povijest Baranje do 1910. godine, Monografija Tri stoljeća a Belja, JAZU, Osijek.
- Várady F.** 1897: Baranya múltja és jelene – I-II. Pécs.
- Vass E.** 1977: A szekesői-mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása – Baranyai helytörténetírás 1977. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, szerk. **Szita László**, Pécs, 15–93.
- Vojvodina, 1939: Od najstarijih vremena do velike seobe – Izdanje istorijskog društva u N. Sadu, Novi Sad.
- Wertheimer-Baletić A.** 1986: Stanovništvo Baranje u razdoblju 1857–1981 – godine, Monografija „Tri stoljeća Belja” JAZU, Osijek

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

JAVASLAT A FÖLDRAJZI HELYMEGJELÖLÉS ÚJ RENDSZERÉRE

DR. ZAKARIÁS ZOLTÁN

1. A helymegjelölés mai módszerei

Az információáramlás napjainkban elképesztő mértékben fokozódik. Viszont az olvasótábor és a hallgatóság legnagyobb része teljesen tájékozatlan a hírekben közölt földrajzi helyek hollétéről.

Az elmúlt évtizedek csökkentett földrajzi oktatása, a földrajztudomány művelésének politikai okokból való visszaszorítása ugyanis hazánkban az általános földrajzi műveltség nagy mértékű visszaesését eredményezte.

Ennek – az általános műveltséghez tartozó ismeretanyag hiányának – felszámolását, a hiányok pótlását nagyban elősegítené egy olyan rendszer alkalmazása, amelynek a segítségével az olvasó, illetve hallgató egyszerűen és gyorsan tájékozódhat a közölt eseményekhez kapcsolódó helynevek földrajzi helyzetéről. Így például ha egy tankhajó katasztrófájáról számol be a hírszolgálat az Aleuti-szigetekenél, akkor azok hollétének ne kelljen a földrajzi atlaszban, annak névmutatójában utánakeresnie, hanem egy egyszerű kódszámú rendszer segítségével mindjárt tisztában lehessen azzal a térséggel, ahol a szigetek találhatók.

De vannak olyan esetek – és nem is ritkán –, amikor a földgömb még gyakorlottabb ismerői is zavarba jönnek a helyek felismerésében, és könnyen tévedésbe eshetnek.

Így például ha egy újsághír az Indonéziában lévő Marapi nevű vulkán kitöréséről számol be, bizonyára kevesen tudják, hogy a kérdéses hegy hol fekszik Indonézia több mint 5000 km hosszan elnyúló szigetvilágában. Megnehezíti a tájékozódást, hogy ettől a vulkántól keletre, légvonalban kerekén 1500 km-re szintén Indonéziában van egy ugyancsak működő vulkán, a Merapi. A két név csupán egy betűben különbözik egymástól, így nevük és helyzetük is könnyen összekeverhető, hacsak nincs mellettük közelebbi helymeghatározás. Márpedig ennek szöveges közlése, avagy a szokásos fokbe-

osztás megadása nehézkes, helyet és időt igénylő.

A földrajzi helyek és területek helyzetének meghatározása a Föld egész felületét tekintve ma általánosságban egységes a hosszúsági és szélességi körök fokbeosztásaival történik. Ennek megfelelően egy pont meghatározásához 4 betű, 12 számjegy és 8 írásjegy szükséges, ami összesen 24 karaktert jelent. Például: Kh. 94°32'26" Ész. 35°16'41". Ha pedig egy terület meghatározására van szükség – helyi rendszereket kivéve – a terület négy sarokpontjának rögzítésére, tehát az előbbi négyszeresére van szükség. (Kivételt képeznek azok az esetek, ha a pont meghatározása a fokbeosztás kerek egész számaival egybeesve, kevesebb karaktert igényel.)

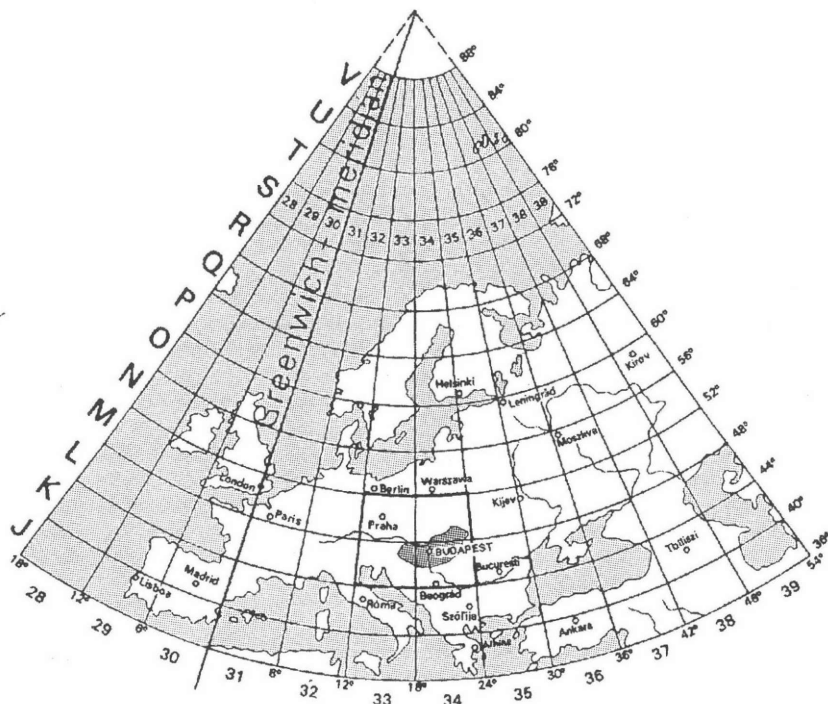
Ez az eljárás, ma elsősorban a földrajzi pontok meghatározására egyértelműen nélkülözhetetlen, de a nagyközönség gyors tájékozására – bonyolultsága, de főképpen az olvasóközönség, illetve hallgatóság e tárgyú tájékoztatatlansága miatt – nem alkalmas. Olyan hely-, illetve felületmegjelölési módszerre van szükség, amelynek segítségével kevésbé pontosan ugyan, de egyszerűbben lehetne a Föld egyes helyeire vagy térségeire utalni, illetve azokat megjelölni. Főképpen az ismeretlenebb vidékekről szóló írások vagy szövegek esetében van egyre nagyobb igény, például ha a csendes-óceáni szigetvilág területeiről van szó. Márpedig napjaink és a közeljövő fokozódó információövé, a gépi információs rendszerek előretörése, az idővel és hellyel való okszerű gazdálkodás igénye a földrajzi helyek és területek gyors és egyértelmű megjelölését teszi szükségessé.

Első gondolatként a célra a földgömb térképlap-beosztási és -jelölési rendszere jöhetne tekintetbe, amelyről az 1891-ben Bernben megtartott Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson, majd ezt követően az 1909-es londoni, később az 1913-as párizsi konferenciákon tör-

tént döntés. A rendszer a térképek szelvénybeosztásának alapjául a Föld teljes felületére 6 x 4°-os foktrapézok 1:1 000 000 méretarányú alaplapjainak alkalmazását határozta meg. E lapok az Európának megfelelő szélességi sávban nagyjában 200 000 km² területet ölelnek fel.

E lapok kódjainak hosszúságában 1-től 60-

ig számozva a greenwichi hosszúsági körrel átellenes hosszúsági körtől (180°) kezdve, nyugatról kelet felé haladva növekednek, míg a szélességi sávokat az Egyenlítőtől a pólusok felé haladva A-tól V-ig az ABC nagybetűivel jelölik, az északi féltekén N, a déli féltekén pedig S betű előírásával (1. ábra, 1. táblázat).

1. ábra. Az 1:1 000 000 méretarányú térképlapok szelvényezése

1. táblázat

A különböző méretarányú térképlapok megnevezése és mérete

Méretarány	Földrajzi		Szelvények száma	Lap megnevezése	Területe km ²	Mérete cm-ben
	hosszúság λ	szélesség φ				
1 : 1 000 000	6°	4°	1	NL-33	200 000	48 x 44
1 : 500 000	3°	2°	4	NL-33-A	50 000	46 x 44
1 : 200 000	1°	40'	36	NL-33-XXXIV	5650	38 x 37
1 : 100 000	30'	20'	144	NL-33-120	1400	38 x 37
1 : 50 000	15'	10'	4	NL-33-120-D	350	38 x 37
1 : 25 000	7'30"	5'	4	NL-33-120-D-d	88	38 x 37
1 : 10 000	3'45"	2'30"	4	NL-33-120-D-d-1	22	47 x 46

Az alaplapok nagyobb méretarányú szelvényekre bontását és ezek jelölését a táblázat mutatja. Eszerint az egymillió lap kódjai 4 karaktert vesznek igénybe, bontott szelvényeik 5–15 karakterrel (nagybetűk, kisbetűk, arab

sámjegyek, római számjegyek, kötőjelek) jelölhetők meg.

E kódok – azon kívül, hogy bonyolultak és a római számok miatt számítógéppel is nehezen kezelhetők – az információs szolgáltatásban való

felhasználásra kevésbé alkalmasak, még nagyobb (néhány fokos) felületegységek megjelölésére sem. A felhasználás nehézsége elsősorban abban jelentkezik, hogy a foktrapézek határai többnyire nem egyeznek azokkal a hosszúsági és szélességi körökkel, amelyeket a térképek általában ábrázolnak. Így a keresett hely megtalálása a térképek kódjai alapján viszonylag bonyolult.

Célszerű lenne tehát olyan – nemzetközileg is használható – egységes rendszert bevezetni, amely az említett nehézségeket kiküszöbölve egyszerűen alkalmazható a Föld bármely elemi felületegységére való utalásra, illetve annak gyors megtalálására.

Hogy erre mennyire szükség van, azt mutatja az is, hogy a Föld igen sok részén, illetve országában önállóan, egymástól függetlenül ki is alakultak ilyen helyi rendszerek (lásd a magyar EOTR, avagy az osztrák BMN rendszerű térképek kódjait). E rendszerek azonban éppen összehangoltságuk hiánya miatt alkalmatlanok világméretű felhasználásra, tehát az információszolgáltatás számára egy egységes helységmegjelölő rendszer kialakítása lenne szükséges.

2. Javaslat egy új földrajzi helységmegjelölő rendszer bevezetésére

Egy ilyen új rendszer alapvető követelménye, hogy a meghatározásra szolgáló elemek száma a minimumra legyen csökkentve. Alapegységként a fokhálózat 10–10 fokonként vett hosszúsági és szélességi körei közötti területek – mint prímterületek – használhatók fel, amelyek a Föld teljes felületére vonatkozóan egy négyjegyű karakterrel határozhatók meg: első tagjául az északi féltekén N, a déli féltekén S betű, második tagjául a kérdéses prímterületet a sarkok felőli oldalon határoló szélességi kör fokértékének első tagja, harmadik és negyedik tagjaként pedig a területet határoló nagyobb számozású hosszúsági kör háromjegyű számának első két tagja szolgál, azzal a változtatással, hogy a délköröket a térkép szelvényezésének megfelelően a Greenwich-től keletre lévő 180°-os délkörtől folytatólag, tovább keletre – vissza Greenwichig – 360°-ig terjedő számozással vesszük figyelembe (2. ábra, 2. táblázat).

2. táblázat

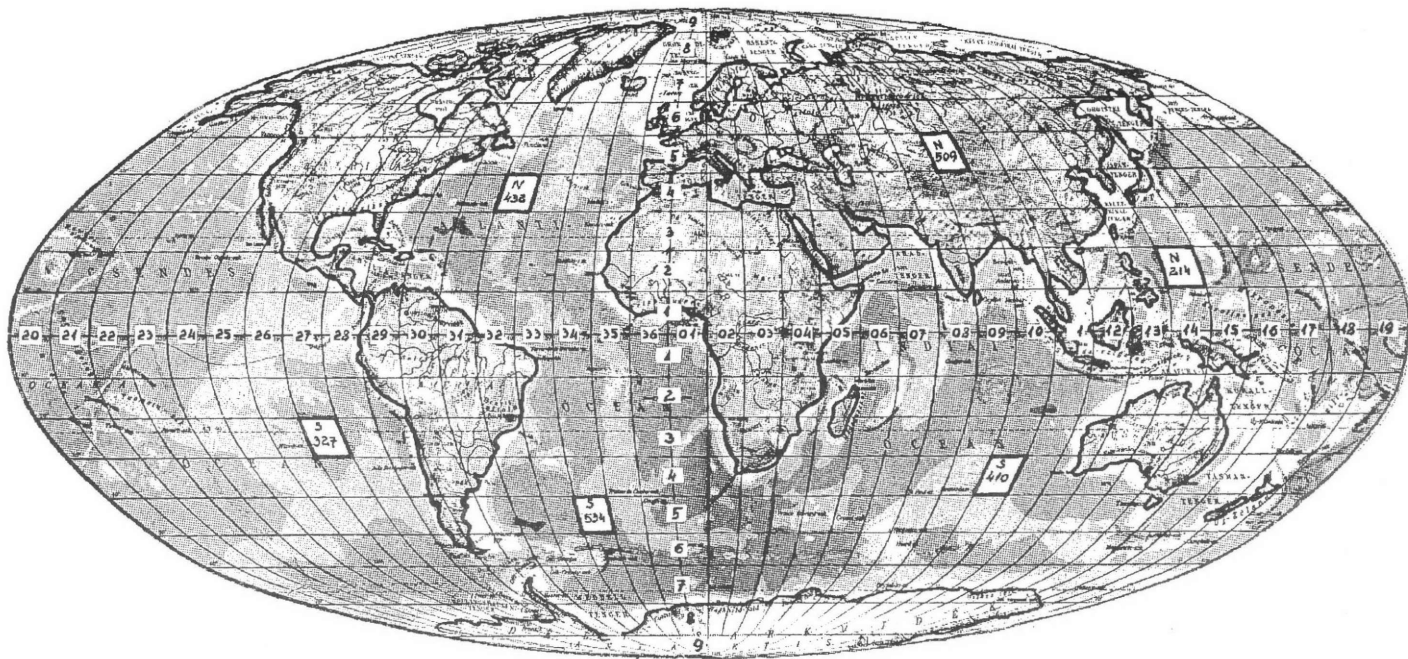
Néhány terület régi és új helymegjelölése					
A földrajzi terület	északi szélesség	déli	Fekvése keleti hosszúság között	nyugati	átszámozott
Budapest	40°–50°		10°–20°		010°–020°
Mariana-szk.	10°–20°		140°–150°		140°–150°
Azori-szk.	30°–40°			20°–30°	330°–340°
Új-Kaledónia		10°–20°	160°–170°		160°–170°
Pitcairn-szk. (Polinézia)		20°–30°		120°–130°	230°–240°
Salvador állam	10°–20°			80°–90°	270°–280°
					N228

A rendszerben így kialakított – Magyarország szélességi sávjában egyébként kerekén 750 000 km² területet felölelő négy karakterrel meghatározott összesen 648 prímterület mindegyike tovább bontható újabb kódolással olyan esetekben, ha pontosabb helymegjelölésre van szükség. (Vö. 3. ábra; N605 és N606 jelű foktrapézok.) E foktrapézok 2 x 2 fokos (szélességi sávkunkban kerekén 30 000 km² nagyságú) területeket a prímterület kódjához további két számjegy kapcsolásával a Föld teljes felületén hat karakterrel lehet megjelölni.

3. Javaslat országok, országrészek, tájegységek kódszamos helymeghatározására

Az informatika nem elégedhet meg az ilyen, csupán 10 x 10 fokos (vagy kisebb) területek meghatározási lehetőségével. A katalogizáláshoz, a statisztikában, de a táblázatos nyilvánosságokban is szükség van a Föld nagyobb területeinek, illetve területegységeinek egységes rövid kóddal történő meghatározására. E célra mindenekelőtt az egyes országokra (nagyobb

2. ábra. A Föld felületének prímterületekre bontása

2. ábra. A Föld felületének prímterületekre bontása

országok esetében az ezeket alkotó közigazgatási egységekre) való utalás látszik a legalkalmasabbnak. Kódjelként ez esetben az illető országnak nemzetközileg elfogadott, maximum három betűs gépkocsijele alkalmazható.

Nagyobb területek (például kontinensek) megjelölése a földrészek esetében római számok lennének alkalmasak, míg az egyes földrészek nagyobb térségeit a földrészt jelölő római számhoz törtjellel csatlakoztatott nagybetűkkel lehetne meghatározni (3. táblázat).

3. táblázat
Kontinensek és nagyobb tájegységek javasolt kódjai

Földrész	Tájegységek száma	Kódjelek
Európa	6	I/A–F
Ázsia	7	II/A–G
Afrika	4	III/A–D
Észak-Amerika	2	IV/A–J
Közép-Amerika	9	V/A–B
Dél-Amerika	4	VI/A–D
Ausztrália	3	VII/A–C
Óceánia	4	VIII/A–D
Óceánok	4	IX/A–D
Antarktis	1	X

Természetesen a földrészek ilyenén való felosztását illetően különféle vélemények egyez-

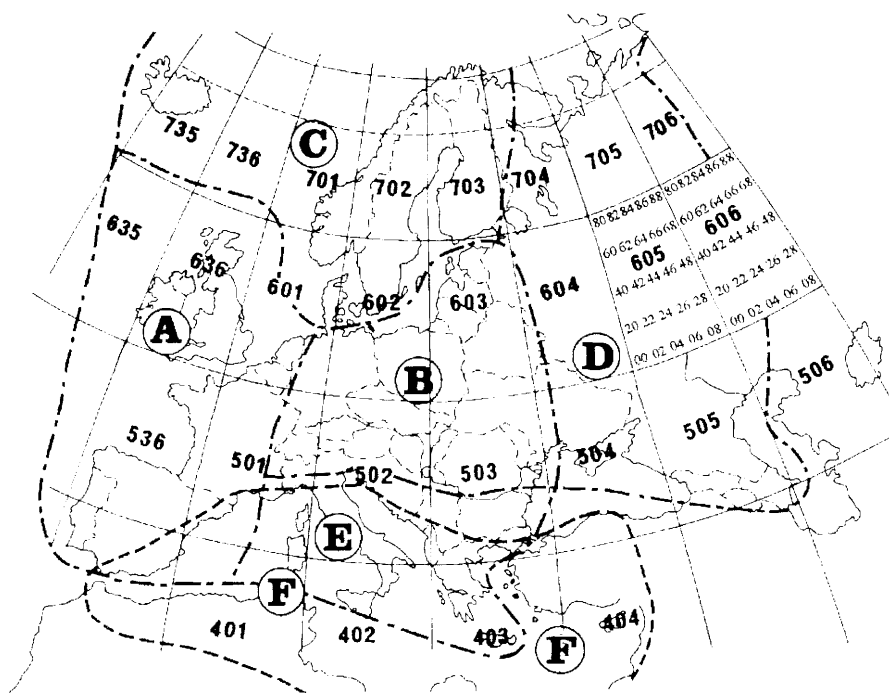
tetésére van szükség, aminek eredményeképpen a területek száma és jelölése lényegesen megváltozhat. A hangsúly azonban egy egységes rendszeren és jelölésen van.

Példaképpen azért ismertetjük az Európára javasolt felosztást (3. ábra):

I/A	Nyugat-Európa
I/B	Közép-Európa
I/C	Észak-Európa
I/D	Kelet-Európa
I/E	Dél-Európa
I/F	A Földközi-tenger vidéke

Összefoglalva az elmondottakat a vázolt rendszer

- a 10 x 10 fokok alaphálózat négykarakteres kódjaival, valamint az ennek 2 x 2 fokok felosztása útján nyert hatkarakteres kódokkal a területekre különböző pontossággal történő utalás,
- az országoknak nemzetközi gépkocsijelükkel való meghatározása és
- a földrészeknek római számmal, illetve nagyobb tájegységeiknek a római számhoz törtjellel csatolt nagybetűkkel való megjelölése

3. ábra. Európa javasolt felosztása

révén alkalmas a Föld bármely területének az informatika és az információs szolgálat számára egységes rendszerben való egyszerű megjelölésére. Bevezetése nemzetközi viszonylatban is lehetséges és egyben szükséges is lenne. Erre vonatkozóan Magyarország kezdeményező lépéseket tehetne, ezzel is segítve Európához való csatlakozásunkat.

Ha az előbbieken ismertetett rendszerből megelégszünk a 10 x 10 fokos prímterületekre való utalással, elhagyva a 2 x 2 fokos bontás lehetőségét, valamint lemondunk az országok és tájegységek meghatározásáról, akkor olyan egyszerű módszer áll rendelkezésre földrajzi kultúránk szintjének emelésére, aminek bevezetése gyakorlatilag egy „röplap” kiadásával és megfelelő tájékoztatással megoldható. E röplap lényegében a 2. ábrán bemutatott térképből és a rávezetett magyarázó szövegből állna, a kódjelek értelmezésének feltüntetésével.

Sőt ezt még tovább is lehetne egyszerűsíteni: mivel a gyakorlatban szöbakerülő földrajzi helyek zöme – a földrészek elhelyezkedése következtében – az északi féltekére esik, ezért az N és az S előbetűk a kódjelben elhagyhatók, illetve az északi féltekére eső prímterületek kódjai egyszerűen három számjegyből állhatnak, míg a déli féltekén a kódszámok elé egy mínusz (–) előjel írandó. Az egyedileg alkalma-

zott kódjelek elé – az egyéb kódoknál is használatos rendszermegjelölő betűkhöz (MSZ, DIN, EOTR stb.) hasonlóan – az FH betűket (földrajzi helymegjelölés) célszerű alkalmazni, míg többszöri előfordulás esetén a szöveg lábjegyzetében lehet rá utalni. Például hírekben így szerepelne a kód:

„A Mariana-szigeteken (FH 214) törzsi elmentések robbantak ki”, avagy (többszöri alkalmazás esetén, a déli féltekére vonatkozóan) „már Új-Kaledónia (–323) is önállóságra törekszik.” A kódok megadása természetesen csak a kevésbé ismert földrajzi helyek említése esetén szükséges. A szövegeket összeállítók számára a kódok megadása nem jelentene különleges megterhelést, amit a nagy cél érdekében szívesen vállalhatnának!

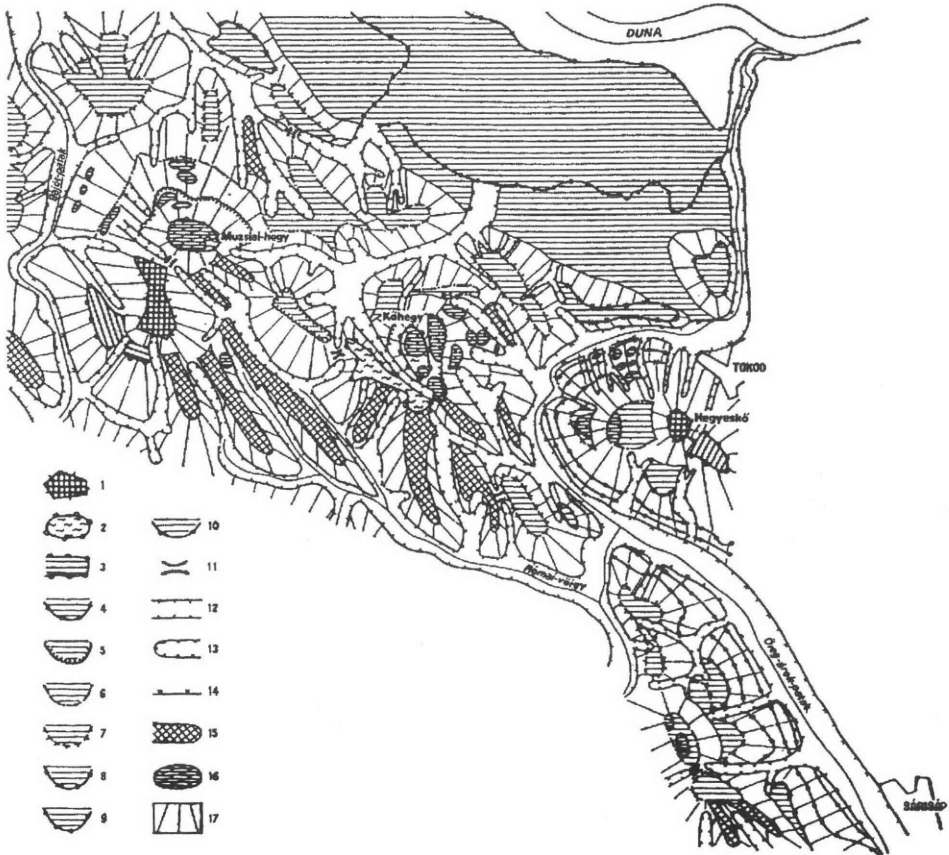
Ez az egyszerűsített alkalmazás összhangban van a nemzetközileg javasolt rendszerrel és segítségével rendkívül egyszerű és hatásos módon lehetne a hiányos földrajzi ismereteket fejleszteni.

A rendszer hazai bevezetése semmi különös előmunkálatot nem igényel, egy négyoldalas kódkulcs minden további nélkül alkalmazható. A szerző egyben célszerűnek látná nemzetközi bevezetésre a kezdeményező lépéseket megtenni.

HELYREIGAZÍTÁS

A Földrajzi Közlemények 1995. 1. számának 37. oldalán, A kelet-gerecsei Kő-hegy (Kőles-hegy) travertino takarójának kora c. cikkhez

mellékelt 1. ábráról lemaradt a jelmagyarázat. A hiányzó jelmagyarázatot ezúton pótoljuk, a hibáért a szerzők és olvasóink elnézését kérjük.

1. ábra. A Duna-völgyhöz kapcsolódó édesvízi mészkövek geomorfológiai helyzete és kapcsolatuk a teraszokhoz.

1 – sasbérc; 2 – helylábfelcsúszás; 3 – hegylábfelcsúszás felszíne és pereme; 4 – VII. sz. terasz; 5 – VI. sz. terasz; 6 – V. sz. terasz; 7 – IV. sz. terasz; 8 – III. sz. terasz; 9 – II. b. sz. terasz; 10 – II. a. sz. terasz; 11 – nyereg; 12 – eróziós völgy alluviummal; 13 – deráziós völgy; 14 – völgytalp határa; 15 – eróziós-deráziós völgyközi hátak; 16 – édesvízi mészkőszintek; 17 – lejtők

Pécsi Márton: NEGYEDKOR ÉSLÖSZKUTATÁS

kb. 400 oldal 139 ábrával, 39 táblázattal,

1 térképmelléklettel

Kiadó: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet

Elmélet – Módszer – Gyakorlat 54.

Szerkesztette: Marosi Sándor

A 10 fejezetre tagolódó könyv részletes bevezető (1.) fejezete a jégkorszak kialakulásának okait, körülményeit, jelentőségét és a kutatásmódszereket mutatja be a löszképződés szempontjából.

Három fejezet (2–4.) összehasonlítható módon elemzi és értékeli a löszök elterjedését, fizikai, kémiai és ásványos összetételét, litológiai tulajdonságait, a löszrétegek közé eltemetett őstalajok, homokrétegek és a szerves életmaradványok szerepét a löszös rétegsorok kronológiai tagolása szempontjából.

Az 5. fejezet a löszök és löszszerű képződmények osztályozásával, és a lösz-, ill. kvarcsemcsék keletkezését magyarázó főbb elméletekkel és azok kritikájával foglalkozik.

A lösz és a benne eltemetett őstalajok egymással való ciklikus változása kétségtelenül a jégkorszaki klímaváltozásokat tükrözi vissza. A ciklusok számáról, időtartamáról, a paleoökológiai körülményekről különböző magyarázatok, eltérő elméletek születtek. Ezek kritikája és felhasználási lehetőségük elemzése, értékelése a könyv visszatérően sarkalatos témája (6–8. fejezet).

Két esettanulmány (9–10. fejezet) a Kínai-löszfennsík és a Középső-Duna-medence löszzeit, többek között a lösz és a negyedkor kronológiai tagolási lehetőségeit veszi számba a legújabb elemzések eredményei alapján.

A könyvben foglalt sokoldalú ismeretek korszerű szintézisét az oktatók, a témakört kutató geográfusok, geoökológusok, pedológusok, a környezetváltozás rekonstruálását elemző szakemberek és az egyetemi hallgatók is jól hasznosítják.

SZEMLE

A SVÉD ISKOLARENDSZER ÉS A FÖLDRAJZTANÍTÁS

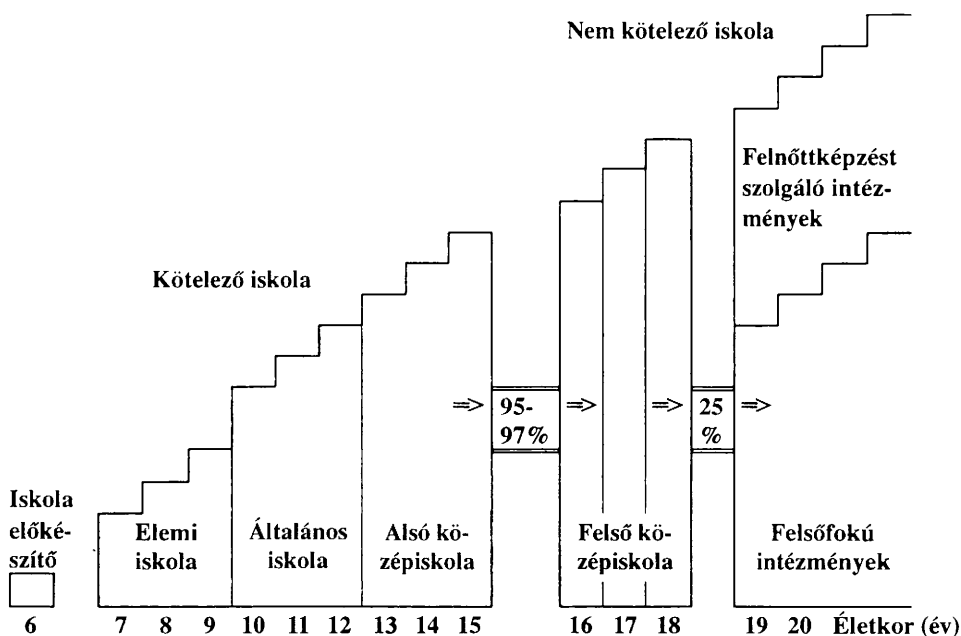
DR. KISS ÉVA

Az utóbbi években többször vendége voltam a göteborgi Hjalbo alsó középiskolának, amelyen kívül még a város néhány más iskoláját is felkerestem. A svéd iskolarendszer különböző típusaiban szerzett tapasztalatok és az iskolavezetőkkel, gyakorló pedagógusokkal folytatott megbeszélések, valamint a rendelkezésre álló frásos források együttesen teszik lehetővé a fejlett, jóléti társadalom oktatási rendszerének és a megújítását célzó törekvések fontosabb vonásainak a bemutatását. Ezt egyrészt azért tartom szükségesnek, mert a hazai oktatási reformok során gyakran hivatkozunk külföldi példákra,

noha ezekről felszínesek az információink. Másrészt, mert a napjainkban megújuló magyar oktatás, illetve földrajztanítás számára is szolgálhat megfontolandó javaslatokkal, esetleg követendő példákkal.

A kötelező oktatás jellemzői

A svéd iskolarendszer lényegében két fő részre tagolódik. Az egyik a kötelező oktatás intézményeit foglalja magába, a másik pedig a szabadon választható felső középiskolákat és felsőfokú tanintézeteket (1. ábra).

1. ábra. A jelenlegi svéd iskolarendszer

Az észak-európai országban a gyerekek hét-éves korban kezdik az iskolát, de újabban már engedélyezhetik hatéves korban is, ha a szülők megfelelő előképzést biztosítottak a gyermeküknek. A korábbiakhoz képest a szülők maguk dönthetnek arról is, hogy melyik iskolába íratják be a gyermekeiket, ami azért lényeges, mert az új, a tanulói létszámtól függő finanszírozás versenyhelyzetet teremt az iskolák között.

Az iskola megkezdése előtt a gyerekek többsége egyéves iskolaelőkészítőn vesz részt, ami napi 3–4 órás elfoglaltságot jelent és rendszerint valamelyik iskolában kerül lebonyolításra. Természetesen itt is lehetőség van a 3–5 éves korú gyerekeknek a mi óvodánkhoz hasonló intézményben való elhelyezésére, azonban sem az iskolaelőkészítő, sem az óvoda nem kötelező, s egymástól függetlenül is igénybevehetők. Amíg ezeknek a felügyeletét az önkormányzatok egészségügyi és közjóléti bizottságai látják el, addig a kötelező iskolákét az oktatási bizottságok.

A mindenki számára kötelező oktatás kilenc évig (7-től 16 éves korig) tart, és három egyenlő éves periódusra tagolódik. A 7–9. év közötti fázis az elemi iskolai, a 10–12. év közötti az általános iskolai és a 13–15. év közötti az alsó középiskolai szint, amelyeket másképpen junior, középső és senior szakasznak vagy alsó-, közép- és felsőtagozatnak is szoktak nevezni. Az idetartozó iskolák túlnyomó hányadát az önkormányzatok működtetik és díjtalanok. Bár a kötelező oktatási rendszeren belül működnek magániskolák is, számuk nem jelentős, hiszen a szülők zöme az ingyenes oktatást részesíti előnyben, mivel nem kell fizetni a tankönyvekért és a különféle taneszközökért, az iskolai étkezésért és az egészségügyi ellátásért, valamint az iskolába szállításért, ami a távol lakó gyermekek szempontjából előnyös.

A kötelező oktatás intézményeiben a tanulók olyan alapvető ismereteket sajátítanak el, amelyek nélkülözhetetlenek az alapműveltséghez és a felső középiskolában való továbbtanuláshoz. Ez idő alatt minden gyerek ugyanazon tantárgyakat tanulja az ország egészében. Szerény mértékű specializációra csak a 7–9. évfolyamokon van lehetőség, ezáltal is elősegítve a diákok felkészülését a felső középiskolai tanulásra.

A tanév két félévre tagolódik, amelyek közül az első augusztus 20. körül kezdődik és december 20. táján fejeződik be, a második január

elejétől június elejéig tart. A kötelező oktatás egyes lépcsőfokai között a tanulók életkori sajátosságaitól függően különbségek vannak az óraszámokban, az órák és a szünetek hosszában, a tanulók iskolában töltött idejében, a tantárgyakban stb. A tanítási órák száma az 1–3. évfolyamokon 20 és 30 óra között változik, míg a 4–9. évfolyamokon 33–35 óra között. Ez azt jelenti, hogy átlag 4–7 óra jut egy napra, a 7–9. évfolyamokon akár délután 3 óráig is elhúzódhat az oktatás. Az elemi és az általános iskolákban az órák többnyire 40 percesek, de az alsó középiskolában ennél több (60 perc) és kevesebb (25 perc) is lehet. A szünetek hossza osztályonként és évfolyamonként is változó, a leggyakrabban 10–20 perc, ezért a csengetés nem szokás. A leghosszabb az egyórás ebéd-szünet, amire a nálunk megszokottnál hamarabb, már délelőtt 11 órától sor kerül. A hideg ételek (sajtok, felvágottak) és a 2–3 féle meleg étel (hal- és/vagy húsfélék, valamint köret) mellett sokféle salátából is válogathatnak a diákok, s mivel önmagukat szolgálják ki, így a mennyiségre se lehet panaszkodni.

Az osztályok létszámában számottevő szélsőségek tapasztalhatók. Láttam olyan elemi iskolát egy kis szigeten, ahol az 1–3. évfolyam tanulói együttesen voltak 17-en, míg az általános iskolai szint egyik osztályában 24-en tanulták egyszerre a matematikát. Az alsó középiskolában 13 fő volt jelen a történelem- és 19 fő a vallásórán. Német- és angolórán a tanároknak több mint 20 gyerekkel kellett egyidejűleg foglalkozniuk, ami mind a nyelvtanítás, mind a nyelvtanulás szempontjából kedvezőtlen. Egyébként az első idegen nyelv (ami legtöbbször az angol) tanítására, a 4. évfolyamtól kerül sor, habár a reformok következtében már az első évfolyamtól megkezdhető. A második idegen nyelv (német, francia) tanulását a 7–9. évfolyamokon indítják be.

A kötelező oktatás mindhárom fázisában a tanítás középpontjában az anyanyelvi és a matematikai ismeretek átadása áll. Ez meg nyilvánul magas óraszámokban is. Ezeken kívül még a „tájékozódástan” tantárgy óraszámja tetemes, amely több, a természettel és a társadalommal kapcsolatos tantárgyat foglal magába (*1. táblázat*).

A különböző iskolákban tett óralátogatások egyöntetűen arról győztek meg, hogy a követelményszint többnyire alacsony. A gyerekek tudása jobbára felszínes, szinte csak arra korlátozódik, amit az órákon megjegyeznek. Össze-

függésbe hozható ez azzal is, hogy Svédországban a tanári elvárások is szerényebbek, kevesebb elméleti, tényleges tárgyi tudást követelnek a gyermekektől. Különösen igaz ez a göteborgi Hjalbo iskolai alkörzet iskoláira, amelyek osztályaiban igen magas (20–50%) a külföldről bevándoroltak vagy a menekültként odaérkezettek gyerekeinek a száma. Ezt azért kell kiemelni, mert mindez bizonyos fokig speciális feltételeket támaszt az iskolákkal, tanárokkal szemben, hiszen a gyerekek zöme különféle szociális és társadalmi problémákkal küszködik. Ezzel magyarázható például, hogy az itteni iskolákban nagy hangsúlyt helyeznek az olvasás mindennapos gyakorlására, ami a tananyag elsajátításának egyik módszere vagy arra, hogy annyi anyanyelvet tanítsanak, ahányféle országból származnak a tanulók, hozzájárulva ezáltal az „idegenek” kultúrájának ápolásához.

Amíg évközben a sok kicsi számonkérés jellemző, rendszerint heti egy alkalommal írásban vagy szóban, addig a tanév végén egy vizsga jellegű beszámolás van minden tárgyból. Az értékeléshez szintén öt jegy áll rendelkezésre. Azok a tanulók, akik valamilyen ok miatt nem teljesítik a minimumkövetelményeket, nem megbuknak és évet ismételnék, hanem tovább engedik őket a felsőbb évfolyamba, ám ott egy gyengébb csoportba kerülnek. Így fordulhat elő az, hogy az azonos évfolyamhoz tartozó osztályok diákjai vegyesen vesznek részt az egyes tárgyakon belül kialakított szintek óráin. A reformok között újabban egyre határozottabb törekvésként szerepel az, hogy az elérendő célokat és a követelményeket sokkal pontosabban kell definiálni, hogy a diákokat sürűbben kell szóban ellenőrizni és hogy a szülők nagyobb mértékben szólhassanak bele a tananyagba.

Általánosságban elmondható, mindegyik iskolaféleségről, hogy a diákok órai viselkedése, magatartása nagyfokú szabadságot, lazaságot, felszabadultságot tükrözött. A tanulók akármi-kor felállhattak, kimehettek. Sem a késésért, sem a hiányos felszerelésért nem járt semmiféle büntetés. A fegyelmezés kevésbé volt jellemző, habár néha szükséges lett volna.

Bár valamennyi iskolatípusban koedukáltak az osztályok, újabban egyre több szó esik arról, hogy ismét be kellene vezetni a nemek elkülönített tanítását. Egyes szakemberek ugyanis úgy vélik, a lányok nem kapnak elegendő lehetőséget arra, hogy megmutassák sajátos gondolkodási módjukat, más fajta szemléletüket,

és hozzáállásukat a tantárgyakhoz, mivel a fiúk kedvezőtlenebb magatartásuk miatt a tanárok figyelmének nagyobb részét lekötik.

1. táblázat
Tantárgyak és óraszámok a kötelező oktatási intézményekben Svédországban

Elemi iskola (1–3. évfolyam)	
Tantárgy	Óraszám
Angol nyelv	2
Testnevelés	6
Matematika	13
Ének-zene	4
Tájékozódástan	18
Gyakorlati foglalkozás	2
Svéd nyelv	29
Összesen	74*
Általános iskola (4–6. évfolyam)	
Tantárgy	Óraszám
Rajz	6
Angol nyelv	10
Háztartási ismeretek	1
Testnevelés	9
Matematika	15
Ének-zene	5
Tájékozódástan	21
- társadalomszervezés	15
- természetszervezés	6
Gyakorlati foglalkozás	9
Svéd nyelv	26
Összesen	102*
Alsó középiskola (7–9. évfolyam)	
Tantárgy	Óraszám
Család- és gyermekismeret	1
Rajz	5
Angol nyelv	9
Háztartási ismeretek	4
Testnevelés	9
Matematika	12
Ének-zene	2
Tájékozódástan	32
- társadalomszervezés	17
- természetszervezés	15
Gyakorlati foglalkozás	5
Svéd nyelv	12
Alternatív tantárgy	14
Összesen	105*

* Az egyes évfolyamok heti óraszámát megkapjuk, ha az összes óraszámot elosztjuk hárommal.

A tanárok szabadon döntenek arról, hogy milyen tankönyvből, milyen segédeszközökkel tanítanak, amelyekből viszont rendkívül gazdag a választék. A tanítás módszertana (önálló munka, csoportmunka, térképolvasás, ábra-, képelemzés stb.) is sok rokon vonást mutat a hazaival. Amiben leginkább különbözik: Svédországban jóval fontosabb szerepet tulajdonítanak a tanulók képesség szerinti tanításának,

differentiált órai foglalkoztatásának. Az alsóbb osztályokban sok játékos formulát is alkalmaznak az ismeretek átadásához.

A kötelező oktatási intézményekben az 1–6. évfolyamon három és fél éves főiskolai diplomával, a 4–6. évfolyamokon pedig – csakúgy, mint a felső középiskolákban – a szakpártól függően négy és fél vagy ötéves egyetemi végzettséggel lehet tanítani. Az előbbi szinteken tanítóknak a kötelező heti óraszámja 26 óra, az utóbbiaknak 24 óra, amiben már minden iskolai elfoglaltság benne van. A felső középiskolai tanároknak kell a legkevesebb időt eltölteni az iskolákban, mindössze heti 21 órát.

A felső középiskolai oktatás

A kötelező oktatási intézmények befejezése után a diákok 95–97%-a tanul tovább a felső középiskolákban, amelyekről azért is érdemes néhány szót szólni, mert az oktatási reformok elsődlegesen erre a szakaszra koncentráltak.

A felső középiskolák alapvetően kettős feladatot látnak el: szakképzettséget adnak és/vagy felkészítenek a felsőfokú intézményben való továbbtanulásra. Az előző évtizedekben a 2, 3 vagy 4 éves felső középiskolák mintegy 25 irányba szakosodtak, s közel 500-féle különböző hosszúságú szakképzési programot ajánlottak. Ezzel szemben 1994. július elsejétől a felső középiskolák mindegyike három éves lett és jelenleg csak 16-féle szakirányt kínálnak, amelyek közül 14 szakképzést, kettő pedig elméleti képzést nyújt. Az előbbiekhöz olyan nemzeti programok sorolhatók, mint például a közlekedéstechnológia, ipar, szálloda és vendéglátás, elektromosság, média, mezőgazdaság, egészségügy stb., míg az utóbbiakhoz a természettudományi és a társadalomtudományi program. A fő irányvonalakon belül további szakok (alprogramok) különíthetők el. Például az építőipari program magába foglalja az építőipari fém munkáját, a kőműves és a festő-mázoló képzési programját is. A társadalomtudományi programon belül a közgazdaságtan, a bölcsészettudomány és a szűkebb értelemben vett társadalomtudományok irányába lehet szakosodni.

Ezen új rendszer kialakításának legfőbb célja az volt, hogy egyrészt minél jobban alkalmazkodjon a felgyorsuló változásokhoz, másrészt olyan iskolatípust hozzon létre, amely

biztosítja a folytonos változtatás lehetőségét, azaz a tanuló akármikor az érdeklődésének megfelelően módosíthassa a tanulmányai irányát.

A felső középiskolákban alaptárgyakat (pl. svéd nyelv és irodalom, matematika, állampolgári ismeretek, művészetek, sport, vallás, angol nyelv stb.) és szaktárgyakat (amelyek az egyes programok sajátosságát adják) egyaránt tanítanak. Az első évfolyamon minden diák azonos tantárgyakat tanul, majd a második és a harmadik évfolyamokon szakosodnak. A tanév kb. 40, öt munkanapos hétből áll, s a minimális tanulásra fordított idő a három év alatt a szakmát adó programnál 2400 óra, a továbbtanulásra orientáltnál 2180 óra. Így a heti óraszám 38, illetve 35 óra, amelyeknek az időtartama 60 perc, kivéve a testnevelését, mert az egy alkalommal 80 percig tart. A szakképzésben részesülők számára előírás, hogy a képzési idő 15%-át (kb. 15 hét) „valódi” munkahelyen töltsék azért, hogy minél jobban megismerjék a gyakorlatban is az adott szakmát.

A göteborgi felső középiskolák közül az angeredi és a lindholmeni gimnáziumban jártam. A képzés színvonaláról sok mindent elárult az például, hogy az előbbiben az autószerelőnek tanulók a legújabb Volvo típusokat szerelték. Az utóbbi pedig úgy működött, mint egy vállalat, ugyanis boltját, péküzemét, éttermét, kávézóját, bankett- és konferencia termét a különféle szakmákat (cukrász, hentes, felszolgáló, pék stb.) elsajátító diákok üzemeltették. Szolgáltatásaikat a városi lakosság is szívesen igénybe veszi olcsóbb árai miatt köszönhetően.

A felső középiskolákban érettségi vizsga nincs, mert úgy vélik, hogy a három éves teljesítmény alapján pontosabban megítélhetők a gyerekek, mint egyetlen vizsga alkalmával. Elvileg bármelyik hároméves program befejezése után lehetőség van arra, hogy a tanulmányokat felsőfokú tanintézetben folytassák a végzősök, hiszen mindegyik megadja a szükséges alapismereteket, azonban néhány egyetemre mégis csak akkor célszerű jelentkezni a speciális felvételi miatt, ha elméleti szakra járt az illető. A felső középiskolát elvégzőknek kb. egynegyede tanul tovább főiskolákon és egyetemeken, míg a többség belép a munkaerőpiacra, s megpróbál elhelyezkedni. A későbbiekben a felnőttoktatás keretében mindenkinek lehetősége van további tanulmányok folytatására.

A földrajztanítás a kötelező oktatás keretében

A kötelező oktatási intézményekben a földrajz tantárgy önmagában nem létezik a tantárgyak sorában, hanem a tájékozódástan c. tantárgyblokkban foglal helyet. Ez az elemi szinten még egymaga tartalmazza a különböző (pl. biológiai, technikai, földrajzi, társadalmi) ismereteket, majd az általános iskolai (4–6. évfolyam) és az alsó középiskolai (7–9. évfolyam) szinten már két fő ágra osztozik. Az egyik a társadalomszervezés, a másik a természetszervezés tantárgycsoport. Az előbbihez sorolható a földrajz, a történelem, a vallás és a társadalmi ismeretek, az utóbbihoz a biológia, a fizika, a kémia és a technika.

A tanár nagyfokú szabadsággal rendelkezik a tekintetben, hogy a tanév során mikor melyik tantárgyat tanítja az azonos blokkba tartozó tárgyak közül. Általában az a gyakoribb, hogy az első félévben a történelmet és a földrajzt tanítja párhuzamosan, míg a második félévben a vallást és a társadalmi ismerteket. Ám az is előfordulhat, hogy a négy tantárgyat két havonta felváltva oktatják, vagyis két hónapon át csak történelmet, azután két hónapig csak földrajzt és így tovább. A pedagógus határozhatja meg azt is, hogy miből és mit tanít, hogy melyik tantárgyra mennyi időt szán, amit az ő és a gyerekek érdeklődése, illetve az utóbbiak képessége is befolyásolhat. Mindezekből adódóan nagyon nehéz meghatározni, hogy a tantárgyblokkra jutó összes óraszámából ténylegesen milyen mértékben részesednek az egyes alkotók (1. táblázat).

Az 1–3. évfolyam 18 tájékozódástan-órájából átlagosan 6 óra jut egy-egy évfolyamra, amiből az következik, hogy egy tantárgyra durván hetente 1,0–1,25 óra (60–75 perc). A 4–6. évfolyamon 1,25 óra (75 perc), a 7–9. évfolyamon pedig 1,4 óra (85 perc) fordítható az egyes tantárgyakra. Ezek alapján a földrajzra az első osztálytól a kilencedik osztályig kb. két tanóra, 2x40 perc jut a svéd iskolarendszerben, ha a pedagógus egyenletesen osztja el a tanítási órákat a blokk tárgyai között.

A földrajztanításhoz a tankönyvek és a különböző segédeszközök óriási választékából válogathatnak a tanárok. A diákok felszerelése hasonló a nálunk megszokotthoz, tankönyvből, füzetből és atlaszból tevődik össze. Az alsóbb (1–6.) évfolyamok tankönyvei biológiai, földrajzi és társadalmi ismereteket egyaránt hor-

doznak. Így lehetséges az, hogy a 6. osztályos tankönyvben például a Japán földrajzát tárgyaló 86–89. oldal után a szem felépítése következik a 90. oldalon. Kifejezetten földrajzi ismereteket közvetítő tankönyvek csak a hetedik évfolyamtól vannak, vagyis itt találkozunk először „igazi” földrajztankönyvvel. Ezek gazdagon illusztráltak, rengeteg színes képet, színes tematikus ábrát tartalmaznak. Alátámasztására mindössze egyetlen példa. a 7. évfolyam 130 oldalas földrajztankönyvében 215 darab színes ábra, kép található. A felsőbb évfolyamokon a füzetekbe való jegyzetelést gyakran helyettesítik vagy kiegészítik a tanárok által készített – a tanulást lényegesen megkönnyítő – különféle óravázlatok, amelyeket rendszerint összefűzhető lapokra sokszorosítanak. A térképészeti tudnivalók megalapozását számottevően elősegíti az 1–3. évfolyam számára készült „Titokzatos térképek” c. tankönyv, amelyből megtanulhatnak tájékozódni a térképen, megismerhetik a térképjeleket, a domborzatábrázolást, a szintvonalakat és az iránytű használatát. Ezenkívül főleg az alsóbb évfolyamok számára van még egy 80x40 cm-es atlasz, amiben először a szűkebb környezet (lakóhely), azután a szülőföld és a szomszédos országok, majd Európa és végül a távoli kontinensek természeti adottságait, növény- és állatvilágát ismertető térképeket helyezték el. A 7–9. évfolyamokon az atlasz használatát azért szorult háttérbe, mert a tankönyvek sok olyan ábrát tartalmaznak nagyon jó minőségben, amelyek nálunk csak az atlaszokban szerepelhetnek.

A földrajztanítás módszertanában meghatározó szerepet kap a szemléltető eszközöknek (kép, ábra, film stb.) az alkalmazása. Az alsóbb évfolyamokon gyakori még ezen felül a tanulmányi séta és a „kirakós játékoknak” az igénybevétele. Nagyon ötletesnek tartottam, hogy a fából kifaragott megyékből Svédország rakható össze vagy Európa országaiból a kontinens. Szintén az elemi iskolában figyelhettem meg, hogy egy nagy tekercs papírt lebontva időarányosan a földtörténeti korok tűntek fel rajta, amelyeken azután el lehetett helyezni az egyes időszakokban élt növények és állatok mását.

A svéd földrajzórák száma nem különbözik számottevően a hazaitól, azonban a tartalom annál inkább, ugyanis jóval nagyobb hangsúlyt helyeznek a haza és a szomszédos országok megismerésére és sokkal kevesebbet a távoli tájakéra. A földrajztanítás másik sajátossága, hogy a természet- és a társadalom-, illetve gaz-

daságföldrajzi tudnivalókat jobbra egyidejűleg oktatják, csakúgy mint az általános földrajzi és a regionális földrajzi ismereteket. Mindezek tükröződnek a tankönyvek felépítésében is. Ezért eshet meg az például, hogy az 5. osztályban Európa regionális földrajza mellett pl. általános földrajzi témák is előfordulnak a tankönyvben a Nyugat-Európát bemutató fejezetet az „Időjárás” c. fejezet követte vagy a Dél-Európát bemutató részt a „Jégkorszaktól napjainkig” c. rész (2. táblázat).

A tanulók életkori adottságaihoz, szellemi fejlődéséhez igazodva fokozatosan tágul a földrajzból elsajátítandó ismeretkör. Az 1–3. évfolyamokon a legfontosabb célkitűzés az, hogy a gyerekek jól ismerjék közvetlen környezetüket és elsajátítsák a nélkülözhetetlen térképészeti tudnivalókat. A 4–6. évfolyamokon tovább szélesedik a látóhatár, s a tanulók 12 éves korukra már megismerkednek az egész Földdel, valamennyi kontinenssel. Ebben a fázisban a hazán kívül még a környező országok földrajzának alapos bemutatására fordítanak megkülönböztetett figyelmet, az 5. osztályos tankönyv egyharmada jut az észak-európai régióra. Országokként veszik Nyugat-, Dél- és Kelet-Európa földrajzát. Az előbbire tíz oldalt szentelnek, míg az utóbbi kettőre külön-külön mintegy húsz oldalt. Hazánk mindössze egy lapot kapott.

A 7–9. évfolyamokon már önálló tankönyve van a földrajznak. Az alsó középiskolákban a korábban tanultak rendszerezése, kibővítése és magasabb szinten való szintetizálása a legfőbb feladat, amelyen belül továbbra is nagy jelentőséget tulajdonítanak a szülőföldről és a közeli országokról szóló tudnivalók elmélyítésének. A 7. osztályos tankönyv szerezetiileg a leginkább az elsős magyar gimnáziumi tankönyvhöz hasonlít, abban azonban eltér, hogy a könyv első felét kitevő általános természetföldrajzi fejezeteket a kontinensek regionális föld-

rajza követi. A 8. osztályos tankönyv érdekessége, hogy abban először részletesen tárgyalják az észak-európai országok természetföldrajzát, majd a különféle gazdasági ágazatokat (földművelés, erdőgazdálkodás, halászat, bányászat, energiagazdálkodás, ipar, közlekedés, kereskedelem) úgy, hogy azok sajátosságait elsősorban Svédországra és/vagy Észak-Európára, azután pedig a világra vonatkoztatva mutatják be. Ezért ilyen fejezet címekkel találkozhatunk a tankönyvben: Svédország ipara, Észak-Európa ipara, A világ ipara vagy Észak-Európa erdőgazdálkodása, A világ erdőgazdálkodása. A 9. évfolyamon a világ néhány vezető országa (USA, volt Szovjetunió, Japán) és jelentősebb fejlődő országa (Brazília, India, Kína, Nigéria) természet- és társadalomföldrajzában mélyülnek el a diákok. Végezetül a földrajztanulás „Az ember és környezete” c. fejezettel zárul, amely demográfiai és településföldrajzi problémákat feszeget.

A kötelező oktatás befejeződése után a felső középiskolákban már csak azok tanulnak földrajzot, akik az elméleti képzés keretében a társadalomtudományi programon belül erre szakosodnak, vagyis viszonylag kevesen. Összességében úgy tűnik, hogy az átlag svéd diák ismeretei a közvetlen környezetről alaposabbak, ellenben a távolabbi területekről, régiókról jóval felszínesebbek. Ami pedig a svéd oktatásban zajló jelenlegi reformok reális megítélését illeti, az csak néhány év múlva lesz lehetséges. Megvalósításuk, eredményességük nagy mértékben függ az ország gazdasági helyzetétől, aminek mutatói pillanatnyilag egyáltalán nem kedveznek a változásoknak. Előfordulhat, hogy a ma még sok szempontból irigylésre méltó svéd iskolarendszerben is komoly változások következnek be, és olyan restriktív intézkedéseket kell majd hozni, mint pl. az ingyenesség megszüntetése.

Elemi iskola (7-9. évek)

1. évfolyam: A közvetlen környezet (lakóhely, iskola, adott városrész) alapos megismerése. A földgömb és a térkép.
 2. évfolyam: A bennünket körülvevő világ. Kitekintés a világűrbe (Naprendszer). A Föld mozgásai. A Föld felszíne.
 3. évfolyam: A tágabb környezet, a nagyváros (pl. Göteborg) történelme, benépesülése, gazdasági élete, városrészei stb. Térképtani ismeretek.

Általános iskola (10-12 évek)

4. évfolyam: Svédország keleti, nyugati, északi és déli körzetei, nagyvárosai. Általános témakörök: bányászat, energiagazdálkodás, erdőgazdálkodás.
 5. évfolyam: Európa, elsődlegesen Észak-Európa földrajza. Általános témakörök: időjárás, közlekedés, csillagos ég; a jégkorszaktól napjainkig.
 6. évfolyam: Európán kívüli kontinensek földrajza, néhány ország (pl. Afrikából Egyiptom, Kenya, Nigéria, Zaire vagy Ázsiából India, Indonézia, Kína, Japán) részletesebben. Általános témakör: az ENSZ szervezeti felépítése.

Alsó középiskola (13-16 évek)

7. évfolyam: A világ felfedezése. Csillagászati, térképtani ismeretek. Általános természetföldrajz (kőzetburok, vízburok, légkör). A kontinensek földrajza.
 8. évfolyam: Az észak-európai országok természetföldrajza. Svédország és/vagy Észak-Európa, valamint a világ gazdasági ágazatai (földművelés, erdőgazdálkodás, halászat, bányászat, energiagazdálkodás, ipar, közlekedés, kereskedelem). Nyugat-, Kelet- és Dél-Európa természet- és társadalomföldrajza.
 9. évfolyam: A világ néhány vezető országának (USA, volt Szovjetunió, Japán) és fontosabb fejlődő országának (Brazília, India, Kína, Nigéria) természet- és társadalomföldrajza. Az ember és környezete.

A Magyar Földrajzi Társaság bizottságai

Számvizsgáló Bizottság

Gábris Gyula (elnök)
Kovács Zoltán
Láposi Ferencné
Mari László
Süli-Zakar István

Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU)

Magyar Nemzeti Bizottsága

Kertész Ádám (elnök)
Simon Imre (titkár)
Mészáros Rezső
Pécsi Márton
Probáld Ferenc
Szabó József
Tóth József

Földrajzi Közlemények

szerkesztőbizottsága

Nemerkényi Antal (főszerkesztő)
Horváth Gergely (szerkesztő)
Papp Sándor (szerkesztő)
Beluszky Pál
Frisnyák Sándor
Kerényi Attila
Marosi Sándor
Mezősi Gábor
Probáld Ferenc
Somogyi Sándor
Varajti Károly

Földrajzi Közlemények Nemzetközi Szám

szerkesztőbizottsága

Pécsi Márton (elnök)
Nemerkényi Antal (főszerkesztő)
Lóczy Dénes (szerkesztő)
Bora Gyula
Bernát Tivadar
Borsy Zoltán
Enyedi György
Jakucs László
Krajkó Gyula
Lovász György
Pinczés Zoltán
Sárfalvi Béla
Tóth József

Oktatási és Közművelődési Bizottság

Varajti Károly (elnök)
Ardai Lajosné
Balogh Béla András
Fábrí Miklós
Fügedi Péter
Hevesi Attila
Kormány Gyula
Köves József
Mérő József
Miczek György
Takács Lajos
Tirpákné Juhász Anna

Múzeumi Bizottság

Becsei József (elnök)
Havas Gáborné
Martinovich Sándor

Könyvtári Bizottság

Papp-Váry Árpád (elnök)
Csendes László
Fábrí Mihály
Pluhár József
Simonfai Lászlóné

Emlék Bizottság

Somogyi Sándor (elnök)
Dezsényi János
Frisnyák Sándor
Köves József
Kubassek János

*A bizottságoknak – a Számvizsgáló
Bizottság kivételével – hivatalból
tagja a mindenkori elnök, főtítkár
és titkár.*

KRÓNIKA

EGY TUDÓS FÖLDRAJZTANÁR ÉLETÚTJA – DR. GÖCSEI IMRE 80 ÉVES

Földrajztanáraink közül kevesen mondhatják el magukról, hogy egyaránt ismertek az általános- és középiskolában, ugyanakkor a kutatók között is otthonosan mozognak, hogy mindeki tiszteli, elismeri őket, szívesen van társaságukban.

Dr. Göcsei Imre e kevesek közé tartozik.

Az eredményekben gazdag életút 1915. április 6-án indult a Sopron megyei Győrön. Az édesapa nagy hangsúlyt fektetett tehetséges fia taníttatására. Iskoláit végig kitűnő eredménnyel végezte, 1936-ban kapott Pápán az Állami Tanítóképzőben tanítói oklevelet, majd magyartanára biztatására folytatta tanulmányait a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán, ahol 1940-ben kapta meg tanári oklevelét földrajz–természetrajz szakon. A főiskolával párhuzamosan a szegedi egyetemen szintén földrajz–természetrajz szakot végzett, majd 1940–1942. között a szegedi Tudományegyetem Apponyi Kollégiumának hallgatója, ahol 1942-ben tanítóképző-intézeti tanári oklevelet szerzett szintén kitűnő eredménnyel.

A főiskolán **dr. Littke Aurél** tanította pontos, precíz tudásra, **dr. Shilling Gábor** pedig óriási tudásával mutatott példát számára. Az egyetemen **dr. Kogutowicz Károlyt** hallgatta, aki a kutatómunkát kedveltette meg **Göcsei Imrével**. Kézselfogható eredményként egy év alatt elkészült doktori disszertációja a „Kapuvári-Rábaköz” címmel, amit 1943-ban „summa cum laude” minősítéssel védett meg.

Pályáját Szegeden kezdte az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán, mint díjtalan gyakornok, 1942-től a főiskola gyakorló iskolájába nevezeték ki helyettes tanárnak. A tanítás mellett a gyakornoki munkát is tovább folytatta.

1942. szeptemberétől már a kiskunfélegyházi Állami Tanítóképzőben kezdte meg a munkát mint helyettes tanár. Innen hívják be katonának 1943. decemberében. A tiszti iskola elvégzése után küldték ki Németországba, majd Dániába, ahol 1945. május 20-án került hadifogságba, ahonnan szerencsés körülmények között megszökött és tért haza 1946. áprilisában.

1946. szeptemberében került a győri Állami Tanítóképző Intézetéhez, ahonnan az intézmény átszervezésekor a Zrínyi Ilona Gimnáziumba kérte magát, mert a tanítóképzőben nem tanítottak egy óra földrajzot sem. 1976-ban ment nyugdíjba, ami nem azt jelentette, hogy valóban abbahagyta volna sokirányú tevékenységét. A tanítás mellett 1950-től egészen nyugdíjba vonulásáig szakfelügyelőként is dolgozott és vált ismertté országszerte. Mint szakfelügyelőt kérték fel, vegyen részt az MKM mellett működő Tantervi Bizottság munkájában. Ennek megfelelően vett részt az általános iskolai, a középiskolai és a szakközépiskolai tantervek kidolgozásában hosszú évekig. Írt tankönyvet – a dolgozók gimnáziuma II. osztály számára, kitűnő kézikönyvet a gimnáziumok I. osztálya földrajztanításának segítéséhez. Szintén a tanítás színesítését teszi lehetővé az olvasmányként is elsőrangú kötete „Az ismertetlen vándorai”.

Számtalan módszertani témájú tanulmánya (21 db) közül mindenképpen említést érdemelnek a lakóhely, a megye (Győr-Sopron megye) földrajzi adottságait bemutató cikkei, melyek a gimnáziumi, illetőleg a tanítóképzőben folyó földrajztanítás problémáit taglalták.

Udvarhelyi Károllyal írt közös munkájuk: „Az alsó és középfokú földrajztanítás története Magyarországon” című könyv az első, amely átfogó áttekintést ad e témában. Már nyugdíjas éveiben szerkesztette és egyes fejezeteit írta is a „Győr-Sopron megye földrajza” címmel 1990-ben - tanárok számára – megjelent kötetnek. Szintén segédanyagként használatosak a „Napjaink gazdaságföldrajza” és „Segédanyag Magyarország földrajzának tanításához” c. könyvek, amelyeknek társszerkesztője volt.

Mint lektor további három kézikönyv munkálatait segítette elő hasznos tanácsaival, észrevételeivel, a rá jellemző pontossággal. Ezek a következők: „Aktuális problémák a földrajztanításban”, „Földünk-környezetünk”, „Környezetünk-egészségünk”.

Nemcsak módszertani témájú cikkeivel tűnt ki pályatársai közül, hanem olvasmányos köz-

érthető írásaival, melyek a Föld és Ég, a Földrajzi Zsebkönyvek, a Természettudományi Közlemények, továbbá a Honismeret hasábjain jelentek meg. De gyakorta olvashattuk a megyei lapban is cikkeit.

A több mint 30 tanulmány és újságcikk széles skálát ölel fel témáit tekintve. Foglalkozik szűkebb hazájával pl. „Kapuvár”, „Malmok a Kis-Rábán”, „Rákóczi emlékműve Abdán”, de messze tájakat is érint mint a „Görögországi jegyzetek”, „Granada”, vagy „Kirándulás Szász-Svájczban”.

Nehéz eldönteni, hogy sokoldalú irodalmi munkásságából melyek a legértékesebbek. Talán szubjektívnak tűnik, de úgy vélem tudományos értekezései sorolhatók leginkább e kategóriába. Alig van Győr-Moson-Sopron megye olyan kistája, amellyel nem foglalkozott részletebben, ne ismerné. Csupán a legfontosabbakat szeretném felidézni a címek felsorolásával: „Kapuvári-Rábaköz” (doktori disszertáció), „Pannonhalmi dombság vagy Sokoró”, „Adatok a Pannonhalmi-dombság geomorfológiájához”, „A Rábaköz természetföldrajza”, „Mosoni-síkság”, „A Szigetköz természetföldrajza” (kandidátusi disszertáció 1974).

Többször is foglalkozott vízrajzi témákkal, pl. „Vízföldrajzi érdekesség a Kisalföldön”, „Változások Győr környékének vízrajzában”, vagy „A szigetközi Kőszegi-tó keletkezése”. A természetföldrajz mellett gyakran publikált gazdaságföldrajzi témájú tanulmányokat is. Foglalkozott Győr ipari dolgozóinak ingavándorforgalmával, Győr-Sopron megye mezőgazdaságának fejlődésével, a győri medence agrárpotenciáljával, Győr szerepével Magyarország gazdasági életében, de nem áll tőle messze a településföldrajz sem, hiszen „Győr településfejlődése” vagy „Győr településének funkcionális morfológiája” is az ő tollából jelent meg.

Szívesen vállalkozott könyvismertetésre is, pl. a „Balaton és idegenforgalma”, „Szigetköz”, „Bakony” stb.

Sokirányú irodalmi munkássága mellett nagy számú TIT előadást tartott, ezeken kívül a rádióban elhangzott előadásait kell kiemelni a felfedezéstörténet egy-egy nagy utazójáról.

Igyekezett Győr városának szellemi életét is felpezsdíteni, így sikerült javaslatára az MTA Regionális Kutatások Központjának Észak-Dunánúli Osztályát ide telepíteni. Azóta is aktív tagja e műhelynek. Mindig nagy hangsúlyt fektetett a tanárság továbbképzésére, ezért került

sor a különböző tanulmányutak megszervezésére és vezetésére Szlovákiába, a Magas Tátrába, a Cseh-medencébe, Lengyelországba, Erdélybe, Ausztriába. Szervezett nyári akadémiaát, előadás-sorozatokat, földrajzi napokat stb.

A tanítás, szakfelügyelői munkája, a kutatás mellett mindig aktívan részt vett a Magyar Földrajzi Társaság munkájában is. 1948. óta tagja a szervezetnek, és hosszú ideje tevékenykedik a választmány tagjaként is. Az ő érdeme, hogy 1981-ben létrehozta a Kisalföldi Osztályt és azóta is ő látja el az osztályelnöki feladatokat, irányítja mind a mai napig az itt folyó munkát. Aktívan részt vesz az egyes rendezvények előkészítésében, lebonyolításában, csupán a két legjelentősebb eseményt jelezni: a soproni és győri vándorgyűlések megszervezését.

Szerteágazó munkássága mellett mindig szakított elég időt tanítványaira, vezetett földrajz szakkört, felkészítette őket az OKTV-re (szinte minden évben a döntőben szerepeltek diákjai) vagy éppen az egyetemi felvételire. Legalább 20 esztendőn keresztül volt tagja az OKTV bizottságnak is. Gazdag pedagógiai munkáját így jellemezte egyik tanítványa: „Sokunknak, akik hazánkban földrajzot tanítunk, **Göcsei Imre** neve a „Tanár Úr”-at jelenti. Akitől úgy tanultunk geográfiát, hogy miközben hazánkat ismertük és szerettük meg – azzal a belső késztetéssel vértetett fel – nekünk éppen úgy kötelességünk a földrajzot jól tanítani, mint ahogy ő tanított bennünket”. (**Szalkai Antalné** 1995. április 7.) De tanítványai életútját nemcsak az iskolai évek alatt kísérte figyelemmel, hanem tanácsaival, útbaigazításaival továbbra is útmutatást adott. Hallgatóit, kollégáit egyaránt további tudományos munkára inspirálta. Sosem volt féltékeny senkire, mindenkinek önzetlenül segített, együtt örült az elért sikereknek.

Óráin azonban nemcsak a földrajzot szeretette meg tanítványaival, hanem mindenki tiszteletét is kívívta. Hamar felfigyeltünk emberi értékeire, szerény, mindig jóindulatú, korrekt viselkedésére, egyenes hajlíthatatlan jellemére. Nyugodt, higgadt egyénisége, tapintatos, segítőkész magatartása biztos támpontot jelentett tanítványainak, kollégáinak egyaránt.

Széleskörű munkásságát, hosszú évtizedes tanári és szakfelügyelői tevékenységét több kitüntetéssel ismerték el. 1957-ben kapta meg az Oktatásügy kiváló dolgozója, majd 1964-ben a Kiváló tanár kitüntetését. 1973-ban Állami díj odaítélésével ismerték el kiemelkedő tevékeny-

Dr. Marosi Sándor,
Társaságunk elnöke köszönti *dr. Göcsei Imrét,* a tiszteletére
rendezett tudományos
ülésszakon. Az elnökség tagjai:
dr. Rechnitzer János, az MTA
RKK Észak-Dunántúli Tud. Int.
igazgatója, *dr. Somogyi Sándor,*
tud. tanácsadó (MTA FKI),
Jungi Csaba, Győr város
alpolgármestere és *dr. Almási
Ferenc,* a Győr-Moson-Sopron
Megyei Ped. Int. igazgatója.

ségét. A Magyar Földrajzi Társaság 1970-ben a Szocialista földrajzért oklevelet adományozta, 1985-től tiszteletbeli tagjává választotta. 1991-ben érte az a megtiszteltetés, hogy átvehette a hazai geográfusok számára a legmagasabb kitüntetésként számon tartott – Lóczy-érmet. A TIT-ben végzett kiemelkedő munkáját 1972-ben a TIT aranykoszorús jelvénnel jutalmazták, 1992-ben pedig Széchenyi-díjjal tüntették ki.

Öröm számunkra, hogy – 80. születésnapján – a hazai geográfusok, tanárok nevében egyaránt köszönhetjük a Győrben élő és még ma is lankadatlan energiával, frissességgel dolgozó *dr. Göcsei Imrét.*

Kívánjuk, hogy még hosszú ideig ilyen lendülettel, munkabírással dolgozzon velünk együtt, sok-sok újabb tanulmánnyal gyarapítsa életművét. Ehhez kívánunk erőt, jó egészséget.

Dr. Jáki Katalin

125 ÉVES A MAGYAR ÁLLAMI FÖLDTANI INTÉZET

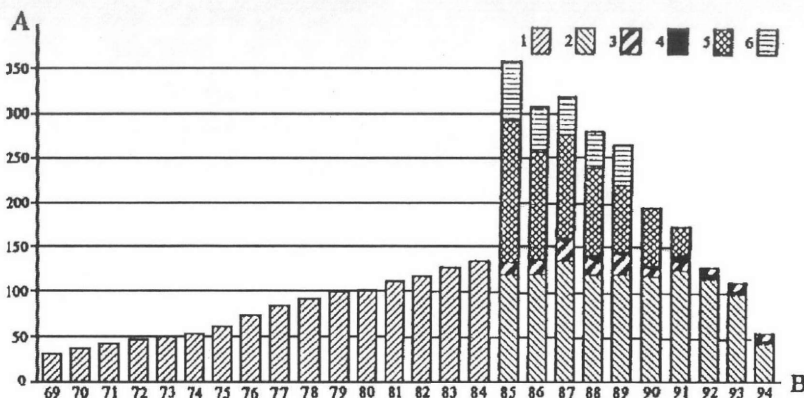
Az elmúlt évben töltötte be a Magyar Állami Földtani Intézet, az ország első és egyben legidősebb kutató intézete a 125. életévét. A nevezetes születésnapok és évfordulók rendszerint a megemlékezés a mérlegképzés állomásai. Ez egyaránt érvényes az aktív emberi lét kurta mércéjén és az ennek kereteit meghatározó, azt azonban időben meghaladó munkahely léptékében.

A 125. évfordulót hazai és nemzetközi rendezvénysorozat (Budapest, 1994. szeptember 17–21.) köszöntötte, amelyen az intézet korábbi és jelenlegi vezetői, valamint kutatói értékelték a sikerekben és kudarcokban egyaránt gazdag pálya egyes szakaszait.

Ez az értékelés egyrészt felölelte az intézet-

ben művelt kutatási irányok (földtani térképezés, rétegtan, alapkutatás, ásványi nyersanyagok, geokémia, környezetföldtan, anyagvizsgálatok, gyűjtemények), és a kiadványok elmúlt huszonöt évének történetét. Másrészt részletesen elemezte az állami földtani kutatás finanszírozási és intézményrendszerének átalakításában 1990-től érvényesülő folyamatokat.

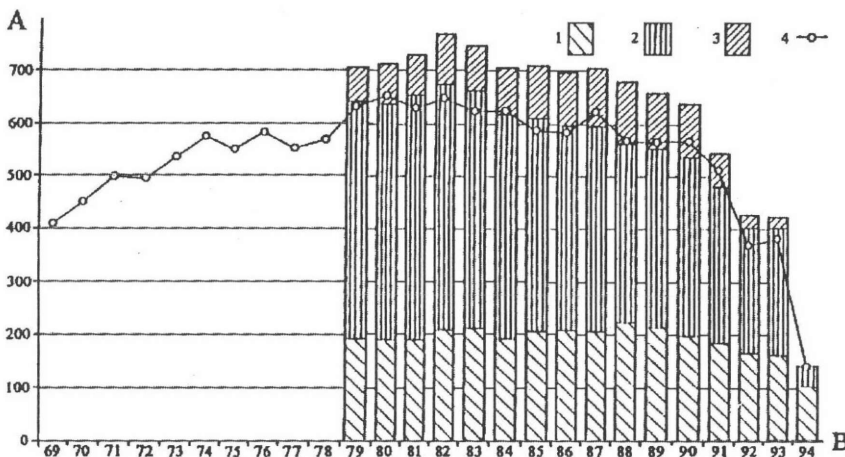
Az egyre növekvő költségvetési deficitet termelő állam a tudomány és a kultúra egyéb területeihez hasonlóan az elmúlt években elsősorban politikai érveléssel vonult vissza a földtani kutatás finanszírozásából. Tette ezt annak ellenére, hogy az állami földtani kutatással szemben a bányatörvényben (1993. XLVIII. sz. tv.) és a Magyar Geológiai Szolgálat alapításá-

1. ábra. A Magyar Állami Földtani Intézet bevételeinek alakulása 1969–1994 között (1969–1984 között a mindenkori árszinten, 1985–1994 között az 1985. évi árszinten).

1 – saját tevékenység bontás nélkül; 2 – költségvetési támogatás; 3 – külső szerződések; 4 – pályázatok; 5 – egyéb alvállalkozók (mélyfúrás); 6 – geofizika; A – millió forint; B – év.

(Forrás: Gaál G.–Kúti L. 1994)

2. ábra. A létszám alakulása 1969–1994 között (1994-ben a március 31-i állapot).

1 – kutatók munkajogi létszáma; 2 – segéderők munkajogi létszáma; 3 – nyugdíjasok munkajogi létszáma; 4 – átlagos statisztikai létszám. (Forrás: Gaál G.–Kúti L. 1994)

ról szóló kormányrendeletben (132/1993. sz. r.) a korábbiakhoz képest megnövekedett igényeket támasztott.

Ennek a Földtani Intézetet érintő következményei jól ismertek, s a máig tartó leépülés folyamatát többek között a bevétel- és létszámcsökkenés adatai (1 és 2. ábra) illusztrálják. Ebben az időszakban kellett teljesen feladnunk fontos kutatási profilokat, kényszerültünk jól képzett és aktív kutatóink tömeges nyugdíjaztatására. Elvesztettük a kutatás alapját jelentő anyagvizsgálataink nagy részét. Meg kellett

válnunk saját nyomdántól és a kutatásaink másik bázisát jelentő dokumentációs központunktól, az Adattártól. Nem tudjuk fenntartani és megőrizni az ország területén az elmúlt évtizedekben végzett intenzív mélyfúrásos kutatás tárgyi dokumentumait, a fúrómagokat. A vidéki telephelyeinken tárolt kb. 14 000 mélyfúrás 350 000 folyóméter összhosszúságú magmintáira a fokozatos megsemmisülés vár. Nyomasztó és szomorú ez a mérleg, amikor arra gondolok, hogy csupán az én szakmámban mi az eddigi ára a társadalmi átalakulásnak!

Mit lehet tenni ilyen kényszerpályán, s egyre szűkülő mozgástérben? Úgy gondolom, erre nincs kidolgozott recept, hiszen az ilyen kihívás a helyzetből adódóan nem vagy alig-alig kínálhat jó intézményes megoldásokat. Marad tehát az egyéni (kutatói), az új helyzethez való aktív alkalmazkodás lehetősége. Számomra ez nem a túlélés startégiája, több annál. Ennek apró, jó jeleit vélem felfedezni abban, hogy egyre nő azoknak a kutatóknak a száma, akik állami feladataikat ellátva, növekvő mértékben képesek magukat függetleníteni az állami költségvetési forrásoktól. Ez viszont azzal a veszéllyel járhat, hogy a döntési helyzetben lévő személyek hajlamosak túlértékelni ezt a készséget, s a kutatókat, mint az intézmény képviselőit – az állami feladatok ellátásának kötelezettsége mellett – az önfinanszírozás vagy a vállalkozás zsákutcájába próbálják terelni. További jó jelként értekelem, hogy a korábbiakhoz képest erőteljesen bővültek kutatóink nemzetközi kapcsolatai, szaporodnak a külföldi publikációk és növekszik szakértőink nemzetközi presztízse. Ezek ugyan semmiképpen sem jelenthetik veszteségeink ellentételezését, de mégis eredménykeltőek.

Mire számíthatunk a közeli jövőben, milyen lehet a jövőképünk? Nincsenek illúzióim, ez a leépülési folyamat nem független a gazdaság, ezen belül a költségvetés állapotától. További finanszírozási korlátok, s ezeket törvényszerűen kísérő szervezeti-intézményi változások, azaz redukciók várhatók. Az államigazgatás új szereplői számára egyáltalán nem biztos, hogy ismert és elfogadható lesz a jogos érvünk: kérem szépen, bennünket már az államháztartás reformját megelőző időszakban alaposan és mélyrehatóan racionalizáltak!

Nem tartom valószínűnek, hogy a Magyar Állami Földtani Intézetet bármikor a jövőben a megszűnés veszélye fenyegetné, hiszen ez nem volna egy európai kultúrállamhoz méltó gesztus. Inkább abban látom a kockázatot, hogy a ketyegő „környezeti időzített bombák” valamelyikének robbanásakor fogják kérdezni az éppen illetékesek: hol vannak a geológusok? Nem valószínű, hogy ismerni fogják az előzményeket és az összefüggéseket.

Isten éltesen, kedves Intézet!

dr. Korpás László

geológus

Magyar Állami Földtani Intézet

40 ÉVES A CARTOGRAPHIA

Hogy a földrajztanárnak és a geográfus kutatónak mit jelent a térkép, arról talán beszélni is felesleges. Hogy hosszú évtizedeken át itt Magyarországon – szemben a vasfüggöny mögötti más országokkal – jó színvonalú, gazdag tematikájú, és – a papír anyagától eltekintve – igényes kivitelű térképek jelenhettek meg, abban óriási része volt a magyar kartográfusoknak és az egyetlen polgári célokat ellátó térképészeti cégnek, a Kartográfiai Vállalatnak. Mára megváltozott a helyzet, a piacon új, részben éppen a vállalatból kiszakadt, részben külföldi érdekeltiségű konkurens cégek jelentek meg, de ez remélhetőleg csak serkenti a néhai Kartográfiai Vállalat jogutódját arra, hogy még igényesebb, még magasabb színvonalú termékekkel jelenjen meg a piacon.

A 40. évforduló alkalmából lapunkban közöljük *dr. Papp-Váry Árpádnak*, a Cartographia Kft. igazgatójának visszapillantó írását, és egyúttal a Magyar Földrajzi Társaságot, valamint lapunkat, a Földrajzi Közleményeket rendszeresen támogató vállalatnak ezúton kívánnak további sok sikert

a Szerkesztők

Idén ünnepli születésének 40. évfordulóját a Cartographia Kft., melynek jogelődje, a Kartográfiai Vállalat 1954. december 1-jén alakult meg. Kezdetben a cég a Belvárosban, az Anker köz 1.-ben kapott helyett. Munkatársai főként a Geodéziai és Kartográfiai Intézettől és a Földrajzi Intézettől átkerült kollégák, valamint a már korábban utcára került katonai térképészek

közül kerültek ki, majd rövidesen az egyetemről elbocsátott, korábban a tervezett egyetemi-főiskolai atlaszon dolgozó kollégákkal, fiatal közgazdászokkal, földrajztanárokkal és egyéb szakemberekkel egészült ki. 1955-ben a vállalat átköltözött a Perczel Mór u. 2-be, majd 1957-ben foglalta el a Sas (akkor Guszev) utca 25. épület IV. és V. emeletét. 12 éven át itt volt

a vállalat vezérkara, a szerkesztő és rajzoló osztály derékhada, valamint az adattár is. A vállalat első nagy munkája a már említett, eredetileg felsőoktatási célú atlasznak középiskolai atlásszá való átalakítása volt. Olyan mű született, amelynek egyik-másik lapja (pl. az Alpok országai, vagy Magyarország gazdálkodása) azóta is felülmúlhatatlan remeke a magyar térképészetnek.

1959. január 1-jével a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalattól (BGTV) a Kartográfiai Vállalathoz csatolták a topográfiai felmérést, a fotogrammetriát, a topográfiai térképek rajzolását végző egységeket és a kis kapacitású nyomdát is (utóbbi tervezett fejlesztéséhez 1959-ben kiutaltak a cég részére egy épületet a Szövetség utcában). Ezzel a vállalat akkor 90 fős létszáma mintegy négyszeresére nőtt. A technikai fejlődés is számottevő volt. A kartográfiai területen a 60-as években áttértek a papírról a műanyagfólián (asztrononon) történő tervezésre és rajzolásra. A tollal való rajzolást felváltotta a csőtollal, a különleges (csuklós) kettős, hármas kihúzókkal, a szerkesztésnél pedig a házi előállítású színes tintákkal való rajzolás. A névanyagot is a vállalat maga állította elő fényszedő üzemében. Eközben a geodéziai területen ekkor épült ki állami támogatással a cég fotogrammetriai műszerparkja, melynek segítségével erőteljes ütemben folyt az 1:10 000 méretarányú topográfiai térképsorozat szelvényeinek készítése.

Idővel megindult az exporttevékenység is. Az első exportmunka a Larousse cég 1936-ban kiadott, erősen elavult atlaszának korrektúrázása volt, mely végül az Offset Nyomda sokszorosításával 1965-ben jelent meg. Ezt követte a svéd Esselte cég részére készített, 1:5 500 000-es Kína-térkép, melyen a kínai nevek a Kínában akkor már hivatalosan elfogadott ún. pinyin-írásmóddal szerepeltek. Ez volt az első Kínán kívül megjelent ilyen írású térkép, és jelentős nemzetközi elismerést is aratott. A növekvő export hatására – és a megszerzett külkereskedelmi jog birtokában – a vállalat 1969-ben felállította külkereskedelmi osztályát. Azóta a cég minden évben önálló kiállítóterülettel vesz részt Frankfurtban a világ legnagyobb könyvvásárán. A nemzetközi együttműködést bővítve a következő évtizedben a szocialista partnerek mellett sikerült tartós kapcsolatokat kiépíteni a bécsi Freytag und Berndt, a berni Hallwag, a hamburgi Falk és a Bad Soden-i Ravenstein cégekkel.

latokat kiépíteni a bécsi Freytag und Berndt, a berni Hallwag, a hamburgi Falk és a Bad Soden-i Ravenstein cégekkel.

Nagy változást jelentett, hogy 1969 szeptemberétől kezdve a vállalat fokozatosan beköltözött a Bosnyák téri székházba, és ugyanott birtokba vette modern nyomdáját is. Ebben az évtizedben a kartográfiai tevékenység technológiai szempontból lényegesen nem változott. A színelületek (maszkok) előállításánál általánossá vált a lehúzófóliák alkalmazása, a névanyag előállítása pedig – a papírra való szedés helyett – eltolódott a vékony öntapadós filmek irányába. A geodézia területén ezt az időszakot a vidéki egységek létesítése jellemzi, majd megkezdődött a számítógépek egyre szélesebb körű használata is. 1988-tól már a kartográfiai területen is elkezdtek használni a személyi számítógépeket, egyelőre csak a névmutatók készítésére.

A rendszerváltozást követően napirendre került a cég alkalmazkodása a megváltozott piaci környezethez és a privatizálása. A nagyvállalat szervezetét, a túlzott központi igazgatást le kellett bontani, a geodéziai és kartográfiai egységeket szét kellett választani. Előbbiek 1991 és 1992 folyamán rt.-vé, kft.-vé alakultak és egy részük teljesen leszakadt a vállalattól. Ki kellett építeni a térképterjesztői nagykereskedelmet is: ez önálló kft. (Cartographia-Navigator Kft.) formájában valósult meg. Végül a szervezeti változásokra formailag az tett pontot, hogy az Állami Vagyongynökség a céget 1993. január 1-jével társasággá alakította, Cartographia Kft. néven. Az új cég 1993 őszétől egyre szélesebb körben használja a számítógépeket és a korábbi német exportorientáció kiegészült a Dániába, Angliába, Izraelbe irányuló exporttal. Megkezdődött külföldi útikönyvek és atlaszok (köztük a Westermann cég iskolai atlasza) magyar nyelvű kiadása is.

Noha 40 év nem kerek évforduló, mégis egy új fejlődési szakasz indulásakor meg akartunk állni egy pillanatra, visszanezni, és a múltbeli tapasztalatokból erőt gyűjtve nekivágni az újabb 40 esztendőnek. A jövőt nem ismerhetjük, de elszántságunk megvan arra, hogy a Cartographia Kft., a Kartográfiai Vállalat jogutódja hazánkban és világszerte továbbra is ismert és elismert cég maradjon.

Dr. Papp-Váry Árpád

A LÁZÁR DEÁK TÉRKÉPÉSZETI ALAPÍTVÁNY HÍREI

Az 1994. évi iskolai atlasz-terjesztésért járó jutalékukat részben vagy egészben alapítványi célra felajánló, tankönyvárusítással foglalkozó tanárok között, 1995. március 1-jén, ismét értékes díjat sorsolt ki a Lázár Deák Térképészeti Alapítvány.

A nyertesek:

7 főre szóló háromnapos, mikrobuszos, bécsi társasutazást, ezen belül egy egynapos gänserdorfi safariparkba történő látogatást nyert:

1. Idegenforgalmi Szakközépiskola

Hartmann Ibolya tanárnő

7630 Pécs

Hamvas u. 3.

2. Általános Iskola

Somogyi Kálmánné tanárnő

8985 Becsvölgye

Fő u. 61.

IBM PC kompatibilis számítógépet nyert:

1. Általános Iskola

Márfiné G. Ildikó tanárnő

8792 Tekenye

Béke u. 72.

2. Általános Művelődési Központ

Körzeti Általános Iskola

Szabó Lajosné tanárnő

9733 Horvátzsidány

Fő u. 13.

Szívből gratulálunk a nyerteseknek, és kívánjuk, hogy a társasutazások a tanároknak és tanítványaiknak egyaránt tanulságosak és élményekben gazdagok legyenek, a számítógépek pedig nyújtsanak segítséget az oktatómunkában.

Hőnyi Ede
kuratóriumi titkár

ÚJ NÉMET REGIONÁLIS FOLYÓIRAT: EUROPA REGIONAL

Az Europa Regional (Európa regionális szemmel) c., negyedévenként megjelenő tudományos folyóiratot a Lipcsei Földrajzi Intézet (Institut für Länderkunde) 1993-ban alapította és adja ki. Maga az intézet 1992. január 1. óta áll fenn mai nevével ill. mai formájában, egyébként hosszú történelmi múltra tekint vissza. Ősét 1896-ban alapították és a maival egyező néven egészen 1968-ig működött, amikor Geográfiai és Geoökológiai Intézet néven akadémiai kutatóintézeté szervezték át. Ez 1991-ben megszűnt, majd rövidebb szünet után ismét újjáélesztették. Az újjászervezett intézet működéséhez az anyagi fedezetet a Német Szövetségi Kormány és Sachsen-Anhalt tartomány biztosítja. Ma Európa területére kiterjedően regionális alap kutatásokkal és dokumentációval foglalkozik. Az új folyóirat részben e kutatások eredményeinek, részben külföldi munkáknak nyújt megjelenési lehetőséget.

A kb. 50 oldalas, A/4-es formátumú, fekete-fehér nyomatú kiadvány fő részét a számonként 4–5 intézeti és külföldi tanulmány adja, amelyekben Németország ill. egyes európai országok egy-egy régiójáról olvashatunk részletes elemzéseket. Európa a gyors társadalmi válto-

zások korát éli. A folyóirat eddig megjelent számaiból is megállapítható, hogy a szerkesztőség egyik célja az elfogulatlan, gyors elemzés és információ Európa különböző térségeiről. Ehhez segítséget ad az is, hogy az intézet külföldi szakértőket is felkér tanulmányok írására, ami fokozza a folyóirat eredetiségét, gyorsítja az információk, a különböző vélemények nyilvánosságához jutását.

A folyóirat általam megvizsgált 4 számának (1993/1, 2.; 1994/1, 2.) 17 tanulmánya közül 5 foglalkozik valamely német tájegységgel (pl. Thüringia, Halle-Lipce, tengerpart), a többi Európa különböző térségeire vonatkozik. Németország kiemelt szerepe érthető, hiszen az intézet deklarált célja felhasználásorientált alap kutatások végzése az anyaországban. A kitekintő tanulmányok döntő többsége kelet-közép- és kelet-európai témájú, hiszen – és ez megint az alapcélkitűzések között szerepel – e lendületesen átalakuló térségek ideális területek a regionális kutatások számára.

Tematikailag a közlemények társadalomföldrajzi súlypontúak: a mezőgazdaság privatizációja, a földhasznosítás változásai, Thüringia, Kalinyingrad és Litvánia példáján éppúgy he-

lyet kapnak a folyóiratban, mint Ukrajna és Románia regionális felosztása vagy Németország tengerpartja, mint külön területi kategória regionális problémái. Szlovénia önálló állammá válásának gazdaságföldrajzi következményeiről ugyanúgy informálódhatunk, mint Birmingham és térsége gazdasági és térszerkezeti átalakulásáról. Végezetül olvashatunk egy táj- földrajzi információs rendszer kiépítéséről, valamint a csernobili baleset következményeinek földrajzi vonatkozásairól is.

Ez utóbbi cikkből kiemelésre érdemes, hogy földrajzi geomorfológiai kutatások is segítséget nyújtottak a radioaktív fertőzés várható terjedésének behatárolásában. Megtudhatjuk, hogy korábbi tapasztalatok hiányában a meglepetés erejével hatott a természetes és telepített vegetáció pozitív hatása a fertőzött talaj hatékony megkötése és a fertőzés lokalizálása révén.

„Mindössze két éven belül kudarcba fullad a modern gazdaságtörténet feltehetően legnagyobb kísérlete: egy, a nyugati világban élen álló piacgazdasági rendszer integrációja a hajdani keleti blokk relatíve legfejlettebb tervgazdaságával.” Az idézet immár *J. Steinbach* tanulmányából való (2/1994., p. 32.). A németországi térszerkezet változását vizsgáló szerző a kudarcért az átállási és összeccsiszolódnási folyamatok komplexitásának alábecslését tartja felelősnek. Cikkében arra a kérdésre kísérel meg választ kapni, hogy az egyesülés, ill. ezzel párhuzamosan az európai integráció – tehát a nyitás egyszerre kelet és nyugat felé – hogyan hat a régi és új szövetségi tartományok térszerkezetére.

Egy Szentpétervárról szóló tanulmány ugyancsak az Európában lezajló politikai változások sajátos következményére hívja fel a figyelmet: a balti államok függetlenedésével Oroszország jóformán egyetlen keleti-tengeri

kijárata Szentpétervár lett, Földünk e legészakibb milliós nagyvárosa visszanyerte tehát 1917-ig betöltött, egyetlen keleti-tengeri „ablak” szerepét. A cikk azt vizsgálja, hogy a város vajon mennyire tud élni kedvező földrajzi fekvésével, ill. milyen esélyekkel válhat Kelet-Európa új pénzügyi, kereskedelmi és gazdasági központjává.

Az 1994/2-es számban magyarországi vonatkozású cikkekre hívom fel a figyelmet. *Antal Z.* tanulmánya a hazai mezőgazdaság sajátos átmeneti helyzetét tárgyalja a piacgazdaság bevezetése után, kiemelten Szabolcs-Szatmár-Bereg megye példáján: a korábbi szervezeti keretek intenzív leépülése folyamatban, míg az új szabályozás még kevésbé hatékony. A cikk többek között a kedvezőtlen körülmények közötti szántóföldi művelés helyett erdősítésre, vad-, ill. méhgazdálkodásra, zöldség-, gyümölcs- és iparinövény-termesztésre, azaz a térség természetes adottságait figyelembe vevő gazdálkodásra tesz javaslatot.

A nagyobb tanulmányok mellett, a füzetek végén helyet kapnak a könyvajánlások, valamint megtalálható az intézet könyvtárának aktuális új beszerzési listája is. Az idő szűkében levő olvasók pedig néhány sorban, 4 nyelven olvashatják el a tanulmányok kivonatát.

A negyedévenként megjelenő újság éves előfizetési díja 30 DM. Megrendelni az alábbi címen lehet: Institut für Länderkunde, Redaktion Europa Regional, Beethovenstrasse 4. Leipzig, D-04107.

Végezetül: a Regionális Európa szerkesztősége felkért szerzőkön kívül várja más kutatók tanulmányait, ill. könyvismertetéseit a földrajz bármely területéről és rokon tudományok témaköreiből. Kíváncsok, hogy a kézirat beküldése előtt rendeljék meg a „szerzői útmutatások” című kiadványukat.

Sólyom Péter

GEOGRÁFUSOK 1994. ÉVI PUBLIKÁCIÓI

Tavaly év végén tettük közzé a felhívást, amiben arra kértük Tagtársainkat, hogy – egymás munkásságának jobb megismerése, a geográfusok közötti „információáramlás” elősegítése érdekében – küldjék el szerkesztőségünk címére 1994-ben napvilágot látott publikáció-

ik, illetve az év folyamán nemzetközi konferenciákon tartott előadásaik címét, könyvészeti adatait. A beérkezett adatsor – sajnos – korántsem teljes, ám a kezdeményezés, úgy véljük, mindenképpen életképes, és bízhatunk abban, hogy a Közlemények jövő évi 2. számában már

jóval teljesebb publikációs jegyzéket közölhetünk.

Néhány megjegyzés a név szerinti felsorolásban közzétett bibliográfiához:

– I./-es megjelölés alatt a szerzők írásos publikációit találjuk, sorrendben előbb az egyedül jegyzett, majd a társszerzőkkel írt munkák következnek, az esetleges előadásokat a II./-es jelű rész tartalmazza. A társszerzős munkákat minden egyes szerző neve alatt felvettük.

– A bibliográfia a beküldött könyvészeti

adatokat tünteti fel, az ílymódon óhatatlanul meglevő eltéréseket azonban igyekeztünk közös nevezőre hozni. Hiányzó adatok pótlása nem állt módunkban.

– Az összeállítás 1993-as, sőt 1992-es megjelölésű kiadványokat is tartalmazhat, amennyiben azok valójában csak tavaly láttak napvilágot.

– A megjelenés évét folyóiratok, periodikák esetében – néhány kivételtől eltekintve – nem tüntettük fel, mivel a cikkek az évfolyam alapján visszakereshetők.

Balogh János

I./ –**Lóczy, D.:** A geoeological survey of groundwater system and surface pattern on an alluvial fan in the Szigetköz area. – *Geografski Zbornik*. 33. pp. 73–84.

Bassa László

I./ Geográfusok környezeti tanácskozása Bécsben. – *Földr. Ért.* 43. 1–2. pp. 194–197.

Becsei József

I./ A békés-bihari határmenti kistérség társadalmi-foglalkozási szerkezete. Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfej. I. 1993.

Közigazgatás. Administrative divisions, 1994. (Térkép és magyarázó). Bp. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.

A városokra épülő területi rendszer. – in: **Rudl J.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon. 4. köt. A városokra épülő középszint lehetősége. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 7–13.

Az alföldi mezővárosok átalakulása. – *Nép-szabadság*. 1994. okt. 5.

Berneke Agnes

I./ Új informatikai lehetőségek a hazai földrajzoktatásban. – *Földr. Közl.* 118. (42.) 3–4. pp. 244–246.

Berényi István

I./ A területhasznosítás új problémái az Alföldön. *Alföldi Tanulmányok*. 1993. 15. pp. 63–74.

A Jászság földhasználatának változásai. *Jászsági évkönyv*. 1993. pp. 89–98.

A társadalomföldrajz alapvonásai. – in: *Társadalomföldrajzi szöveggyűjtemény*. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1993. pp. 29–53.

Changes in the social and regional structures of Budapest 1970–1990. – *Acta Geographica Lovaniensia*. 34. pp. 463–467.

Transformation of the urban structure of Budapest. – *GeoJournal*. 32. 4. pp. 403–414.

Regional differences of the transformation in Hungary. – *Geografski Zbornik*. 33. pp. 157–167.

Entwicklungschancen der grenznahen Gebiete von Ungarn. – in: *The geographic aspects of the border regions and regional development*. (Dela 10.). Ljubljana. Dept. of Geogr. Fac. of Arts, Univ. in Ljubljana. 1993. pp. 49–54.

Hungary – economic transition and prospects. – *GeoJournal*. 32. 4. pp. 325–326.

–**Sege, M.:** Some consequences of different regional development along the western borders of Hungary. – *Geografski Zbornik*. 33. pp. 119–130.

Bokor Péter

I./ A dunántúli bazaltvulkánizmus általános törvényszerűségei. – *Földr. Ért.* 42. 1–2. pp. 7–29.

Bazaltos tanulmányút a Rába-Marcal között. – *A Természetismeret Tanítása* 3. 3. pp. 16–17.

A Somló-hegy gazdálkodási periódusai. – *A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főisk. Tud. Közl. VIII. Természettudományok* 3.

Magyar László emlékezete. – *A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főisk. Tud. Közl. VIII. Természettudományok* 3.

Bora Gyula

I./ –**Nemerkényi A.:** Magyarország földrajza a középiskolák számára. – *Nemzeti Tankönyvkiadó*, Budapest. 1994. p. 176.

Boros László

I./ Egy gyors tömegmozgásos folyamat szerepe löszös üledékekkel fedett lejtők felszínének formálásában. – *Földr. Ért.* 43. 1–2. pp. 41–55.

Adatok Felső-Zemplén 19. századi szőlő- és borgazdálkodásához. – Néprajzi Látóhatár III. 3–4. pp. 205–218.

Adalékok a Szikszó-csereháti borvidék történeti földrajzához. – in: Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv I. Miskolc-Nyíregyháza, 1994. pp. 155–176.

Tállya természetföldrajza. – in: *Frisnyák S.* (szerk.): Tállya. 1994. pp. 7–49.

Frisnyák Sándor 60 éves. – Földr. Közl. 118. (42.) 2. pp. 158–159.

Adatok a felső-tiszai áruszállítás történetéhez. – Hermann Ottó Múzeum évkönyve, Miskolc. 30. pp. 512–520.

A zöldség-gyümölcs vertikum helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg-megyében (1970–1989). – Bessenyei Gy. Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 13/F. pp. 321–335.

Adalékok Sajószentpéter földrajzához. – Bessenyei Gy. Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 13/F. pp. 335–353.

–*Dobány Z.–Horváth K.*: Tállya gazdasági élete. – in: *Frisnyák S.* (szerk.): Tállya. 1994. pp. 269–323.

Borsy Zoltán

I./ A Bodrogrköz kialakulása és felszíne. – Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv, 1994. pp. 177–186.

–*Lóki, J.*: Nowe dane dotyczące wieku plasków eolicznych w północno-Wschodniej części Wielkiej Niziny Węgierskiej. – Vistuliansko-holocenskie zjawiska I Procesy Eoliczne. 1994. pp. 25–31.

–*Hertelendi E.–Lóki J.*: New dating of blown sand movement in the Nyírség. – Acta Geogr. Debr. 1993. 32. pp. 67–76.

Csapó Tamás

I./ A népesség területi koncentrációja Nyugat-Dunántúlon (1869–1987). – Földr. Ért. 42. 1–2.

Az urbanizációs folyamat és sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon. Szombathely, 1994. p. 185.

Csatári Bálint

I./ The possibility and restrictions of the regional development of the Great Hungarian Plain. – in: *Hajdú, Z.–Horváth, Gy.* (ed.): European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy. MTA RKK Pécs, 1994. pp. 227–236.

Az Alföld tünetcsoport újraéledése. – Tér és Társadalom 7. 3–4. pp. 1–12.

Debrecen helye az Alföld városhálózatában. – in: *Süli-Zakar I.* (szerk.): Debrecen megyei

jogú város makroregionális szerepköre. MTA RKK, Pécs-Debrecen, 1994. pp. 159–169.

Párhuzamok a klebelsbergi és a mai Alföld programok között. – in: *Klebelsberg É.* (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Klebelsberg Kunó Alapítvány, Budapest, 1994. pp. 48–55.

Az Alföld kutatási program alapján a régió fejlesztésére megfogalmazott ajánlások. – Tér és Társadalom 7. 3–4. pp. 151–164.

Egy alföldi falu – Tiszasas – a rendszerváltásban. – Falu, 9. 3. pp. 49–55.

Az Alföld Program kistérségi összefüggései. – Déli utakon 2. 4. pp. 1316.

–*Csordás L.*: A Duna-Tisza közti hátság településfejlődése és hatásai a vízháztartásra. – in: *Pálfai I.* (szerk.): A Duna-Tisza-közi hátság vízgazdálkodási problémái. Nagyalföldi Alapítvány kötetei 3. Békéscsaba, 1994. pp. 35–38.

–*Tóth J.*: Tercier funkciók a szolnoki agglomerációban. – in: *Tóth J.* (szerk.): A szolnoki agglomeráció. MTA RKK Pécs, 1994. pp. 243–253.

–*Tóth J.*: A szolnoki településcsoport belső és külső kapcsolatrendszere. – in: *Tóth J.* (szerk.): A szolnoki agglomeráció. MTA RKK Pécs, 1994. pp. 336–349.

II./ Az Alföld agrárátalakulásának néhány szempontja és a kárpótlás. – Nemzetközi agrár-szeminárium Közép-Európa falusi térségeinek átalakulásáról. A Francia Társadalomtud. Akadémia és az MTA RKK ATI rendezvénye, Kecskemét, 1994. február.

A földrajzi információs rendszerek alkalmazása az Alföld Kutatási Programban. – II. Nemzetközi Környezetvédelmi Konferencia Alföld-anként szekciója, Kecskemét, 1994. május.

New regional conflicts in the Great Hungarian Plain. – IUSSP Conference, Varsó-Krakkó, 1994. június.

Tiszasas in the social-political changes. – 9. Magyar-Lengyel Földrajzi Szeminárium, Visegrád, 1994. október.

Csorba Péter

I./ Geomorphological and landscape ecological structure of the Tokaj-Hegyalja region. – in: *Pinczés Z.* (ed.): Carpatho-Balkan Geomorphological Comm., Visegrád, 1994. Abstracts 3 p.

Talajnedvesség mérések alföldi akácerdőkben. – in: Erdő és Klíma Konf., Noszvaj, 1994. 18 p.

Terepklíma mérések bükkaljai parlagterületek

teken. – Acta Geogr. Debr. 32. pp. 127–146.

–**Kerényi A.**: Possibilities of the theoretical and methodological determination of landscape sensitivity shown on examples with small and large scale relations. – in: Present state and new trends in landscape ecology. 10th Int. Symp. on Problems of Landscape Ecol. Res. Smolenice, 1994. Abstract 13 p.

–**Mezősi G.**: Tájékológiai szöveggyűjtemény. – KLTE Jegyzet, 1994. p. 169.

–**Pinczés Z.**–**Kerényi A.**: A táj kutatás céljai, módszerei, néhány eredménye – s ezek oktatásának lehetőségei a gimnáziumban. – A Földrajz Tanítása, 2. 4. pp. 22–27.

–**Simon M.**: Városi és falusi példák a hazai levegőszennyezettségi állapotra. – A Földrajz Tanítása, 2. 3. pp. 9–13.

Csordás László

I./ Szabadidő-lakások az Alföldön. – Tér és Társadalom, 7. 3–4. pp. 75–103.

Zártkertek és magánüdülők a szolnoki agglomerációban. – in: **Tóth J.** (szerk.): A szolnoki agglomeráció. MTA RKK Pécs, 1994. pp. 254–264.

Magánüdülők és falusi vendégfogadók Békés megyében. – in: **Rakonczai J.** (szerk.): Békés megye jövője az európai régiók együttműködése tükrében. 1994. pp. 138–140.

Második otthonok az Alföldön. – in: **Tibori T.** (szerk.): Társadalmi idő – szabadidő II. Magyar Szabadidő Társaság, Budapest, 1994. pp. 13–35.

–**Csatári B.**: A Duna-Tisza közti hátság településfejlődése és hatásai a vízháztartásra. – in: **Pálfi I.** (szerk.): A Duna-Tisza-közi hátság vízgazdálkodási problémái. Nagyalföldi Alapítvány kötetei 3. Békéscsaba, 1994. pp. 35–38.

II./ Domy letniskowe, ogródki dzialkowie na Wielkiej Nizinie Wegierskiej. – A Lengyel Földrajzi Társaság 43. Vándorgyűlése, Lublin, 1994. szeptember 1.

Domy letniskowe, ogródki dzialkowie na Wielkiej Nizinie Wegierskiej. – 11th Field Seminar „Research Workshops of the Geography of Tourism”. Lódzi Egyetem Konferenciája.

Darabos Gabriella

I./ –**Zámbó L.**: An investigation of microbial CO₂ production in karst soils. – in: Conference on the karst and cave research activities of educational and research institutions in Hungary. Budapest, 1993. pp. 141–146.

Dávid Árpád

I./ Trace fossils on molluscs from the

Molluscan Clay (Late Oligocene, Egerian) – a comparison between two localities (Wind Brickyard, Eger and Nyárjas Hill, Novas, NE-Hungary. – Scripta Geologica, Leiden, 1994. Spec. Issue 2. pp. 75–82.

Contribution to the knowledge of trace fossils found on molluscs from the „k-layer” pf Wind Brickyard (Eger, NE-Hungary). – 64. Jahrestagung der Paläontologischen Gesellschaft, Budapest, 1994. Vortrags- und Poster-kurzfassungen, p. 13.

Denich Rudolf:

I./ –**Kerecsi M. Zs.**: Természetföldrajzi fogalmak értelmező szótára. – ART-EAST Kft., Nyíregyháza, 1994.

Dénes György

I./ Bél Mátyás és ifj. Buchholtz György a Szilicei-jégbarlangról és annak térképéről. – Karszt és Barlang. 1992. 1–2. pp. 43–52.

Les accidents mortels de spéléologie en Hongrie dans les trente dernières années. – Proceedings of the European Conference on Speleology. Hêlécine, Belgium 1992. vol. 1. pp. 57–59.

Die ersten schriftlichen Angaben über die Höhlen des Budaer Burgberges. – ALCADI-94 Symposium zur Geschichte der Speläologie im Raum Alpen, Karpaten und Dinariden. Semriach – Zusammenfassungen. Wien, 1994. pp. 7–8.

Dobány Zoltán

I./ Helyi szelek Földünkön. – Iskolakultúra, 4. 7. pp. 9–15.

Néhány gondolat a monszun tanításáról. – Iskolakultúra, 4. 22–23. pp. 90–97.

Adatok néhány taktaközi település népeségföldrajzi vizsgálatához. – Bessenyei Gy. Tanárképző Főisk. Tud. Közl. 13/F. pp. 351–373.

–**Boros L.**–**Horváth K.**: Tállya gazdasági élete. – in: **Frisnyák S.** (szerk.): Tállya. 1994. pp. 269–323.

Dövényi Zoltán

I./ Vándorlás, multikulturalizmus és városfejlődés Budapesten. Bp.. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfej. I. 1993. p. 7.

Munkanélküliség az Alföldön. Alföldi társadalom. 1993. 4. pp. 107–121.

A munkanélküliség strukturális és területi jellemzői Magyarországon. – in: **Jáki K.** (szerk.): Földünk – környezetünk. Győr. Győr-Moson-Sopron megyei Pedagógiai Intézet. 1994. pp. 60–80.

Transition and unemployment – the case of

Hungary. – GeoJournal. 32. 4. pp. 393–398.

Regionale Disparitäten der Arbeitslosigkeit in Ungarn. – Jahrbuch der Marburger Geographischen Gesellschaft. 1994. pp. 205–208.

Duró Annamária

I./ A tanyai átalakulás szociálgeográfiai értelmezése a szegedi tanyarendszer példáján. – Kandidátusi értekezés, Kézirat, MTA RKK ATI, Kecskemét, p. 124.

II./ The Szeged way of 'tanya'-development – in a social geographical point of view. – Mutation and transition of agricultural models in Eastern and Western Europe. A Central European Seminar. Kecskemét, 1994.

A szegedi tanyaközösségek múltja és jelene – szociálgeográfiai megközelítésben. – Az Alföld társadalma. Interdiszciplináris konferencia, Nagykőrös, 1994.

Erdősi Ferenc

I./ Az Alföld infrastruktúrájának jellemzői és főbb fejlesztési feladatai. – Tér és Társadalom, 7. 3–4. pp. 35–66.

Debrecen infrastrukturális szerepe. – in: **Süli-Zakar I.** (szerk.): Debrecen megyei jogú város makroregionális szerepköre. MTA RKK, Pécs-Debrecen, 1994. pp. 63–93.

Európa közlekedésének „fordítókorongja”, az Alpok. – Tér és Társadalom, 8. 1–2. pp. 186–209.

A közlekedés és a környezetvédelem. – in: **Jáki K.** (szerk.): Földünk – környezetünk. Győr-Moson-Sopron Megyei Ped. Int., Győr, 1994. pp. 149–168.

Nagyvárosaink közlekedési kapcsolatai. – in: **Rudl J.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon IV. A városokra épülő középszint lehetőségei. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 18–23.

A szolnoki agglomeráció közlekedési-hírközlési és munkaerő-ingázási viszonyai. – in: **Tóth J.** (szerk.): A szolnoki agglomeráció. MTA RKK Pécs, 1994. pp. 144–185.

Telematika és a várható regionális fejlődés. – in: **Gidai E.** (szerk.): Magyarország a XXI. század küszöbén. IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. Társadalomkutató és Előrejelző Intézet, Budapest, 1994. pp. 623–644.

Közúti beruházások regionális határainak értékelése. – Közlekedésépítés- és Mélyépítéstud. Szemle, 1994. 12. p. 505.

Die ungarische Verkehrspolitik. – Gießener Wiss. Abh. 1994. 3. pp. 28–37.

Farsang Andrea

I./ Gondolatok a földrajzi övek tanításához I. – A Földrajz Tanítása 2. 4. pp. 9–16.

Félegyházi Enikő

I./ –**Róbert, K.–Sümegi, P.–Kozák, M.–Braun, M.**: Archeological and paleoecological study of an early Holocene settlement in the Jászság area. – Acta Geogr. Debr. 1993. 32. pp. 5–49.

Frisnyák Sándor

I./ Tájak és az emberi tevékenységi formák. – in: Megyékönnyv (Borsod-Abaúj-Zemplén). Miskolc, 1994.

Tállya népesség- és településföldrajza. – in: **Frisnyák S.** (szerk.): Tállya. 1994. pp. 245–268.

Gaborjákné Vydareny Klára

I./ Az Alföld regionális fejlesztése, új pályára állításának esélyei. – in: **Gidai E.** (szerk.): Magyarország a XXI. század küszöbén. IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai, Társadalomkutató és Előrejelző Intézet, Budapest, 1994. pp. 679–687.

Az Alföld-program tudományos megalapozása. – Vízügyi Közl. 75. 4. pp. 434–435.

Különböző kistérségi elhatárolások Bács-Kiskun megyében. Comitatus, 1994/3. pp. 17–26.

Gábris Gyula

I./ Pleistocene evolution of the Danube in the Carpathian Basin. – Terra nova 1994. 6. pp. 495–501.

Some thoughts on the investigation of the factors controlling drainage density. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr. XXII–XXIII. pp. 221–233.

–**Juvigné, E.–Gewelt, M.–Gilot, E.–Hurtgen, C.–Seghedi, I.–Szakács A.–Hadrnag Á.–Horváth E.**: Une éruption vieille d'environ 10 700 ans (¹⁴C) dans les Carpates orientales (Roumanie). – Acad. Sci. Paris, t. 318., série II. 1994. pp. 1233–1238.

–**Mari L.–Papp S.–Sánta A.**: A physical geographical sketch of the Hungarian Ipoly valley. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr. XXII–XXIII. pp. 57–66.

–**Mari L.–Papp S.–Sánta A.**: A magyarországi Ipoly-völgy természetföldrajzi vázlata. – in: Magyar Földrajzi Társaság 47. vándorgyűlése tudományos ülésszakának előadásai. 1994. pp. 1–6.

–**Mari L.**: New data to the development of Szentendre island. – 6th Hungarian-Croatian

Geographical Colloquium. Abstract of Papers. Budapest, 1994.

–**Szabó J.**: Gondolatok a sivatagi eolikus felszínformálódásról (Kádár László kutatásai és az 1993. évi Gilf Kebir expedíció megfigyelései tükrében). – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 169–196.

Golobics Pál

I./ A nemzetközi regionális együttműködés közigazgatási vonatkozásai. – in: **Mátrai M.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon II. A térszerkezet-régió-vonzáskörzet-kistérség c. szekció anyaga, Székesfehérvár–Pécs, 1994. p. 39.

A nemzetközi regionális együttműködés hatása az urbanizáció folyamatára. – Kézirat, MTA AJI. Budapest, 1994. p. 35.

–**László M.**: Settlement management and finance in Hungary. – in: **Hajdú, Z.–Horváth, Gy.** (ed.): European challenges and Hungarian responses in regional policy. Centre for Regional Studies, Pécs, 1994. pp. 361–366.

–**Nuber I.**: Dilemmas of Economic cooperation in Central-East Europe. – in: 2nd ESCA-World Conference, European Commissions, D.G.X. Bruxelles, 1944. p. 13.

Hajdú Zoltán

I./ A megyei közigazgatási területbeosztás reformjának közigazgatásföldrajzi összefüggései. – in: **Csefkő F.** (szerk.): Tér és közigazgatás, MTA RKK-Magyar Közig. Int., 1994. pp. 45–66.

A tokaj-hegyaljai hegyközségek működésének sajátosságai 1894–1948 között. – Falu, 8. 4. pp. 39–48.

Cities in the frontier regions of the Hungarian state: Changing borders, changing political systems, new evaluated contacts. – in: **Gallussen, W.** et al (ed.): Political boundaries and coexistence. Peter Lang, Bern-Berlin, 1994. pp. 209–218.

Debrecen regionális közigazgatási térszervező funkciójának történeti változásai. – in: **Süli-Zakar I.** (szerk.): Debrecen megyei jogú város makroregionális szerepköre. MTA RKK, Pécs-Debrecen, 1994. pp. 109–130.

A Dél-Dunántúl középfokú vonzáskörzeteinek területi rendje. (Egy felmérés eredményei és tanulságai a vonzáskörzet-kutatások szempontjából). – Tér és Társadalom, 1994/1–2. pp. 5–24.

A magyar megyerendszer történeti, területi fejlődésének sajátosságai. – in: **Agg Z.–Pálné Lovács I.** (szerk.): A rendszerváltás és a me-

gyék. Veszprém, Comitatus, 1994. pp. 7–29.

A megyeszékhely-funkció kialakulása, kiterjedése, mai helyzete és fejlesztési lehetőségei Szolnokon. – in: **Tóth J.** (szerk.): A szolnoki agglomeráció. MTA RKK Pécs, 1994. pp. 203–227.

A városok közigazgatási térszervező szerepének történeti alakulása. – in: **Rudl J.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon IV. A városokra épülő közép-szint lehetőségei. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 1–6.

–**Pálné Kovács I.**: Hungarian local government: a permanent reform? – in: **Hajdú Z.–Horváth, Gy.** (ed.): European challenges and Hungarian responses in regional policy. Centre for Regional Studies, Pécs, 1994. pp. 349–359.

Hajnal Klára

I./ A városok és a környezetvédelem területi rendszere. – in: **Rudl J.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon IV. A városokra épülő közép-szint lehetőségei. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 48–51.

Sötétben tapogatózva? – Kézirat, JPTE TTK Ált. Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék. 1994.

Hanusz Árpád

I./ Életmódvizsgálatok Tállyán. – in: **Frisnyák S.** (szerk.): Tállya. 1994. pp. 325–341.

Horváth Erzsébet

I./ –**Juvigné, E.–Gewelt, M.–Gilot, E.–Hurtgen, C.–Seghedi, I.–Szakács A.–Gábris Gy.–Hadnagy Á.**: Une éruption vieille d'environ 10 700 ans (¹⁴C) dans les Carpates orientales (Roumanie). – Acad. Sci. Paris, t. 318., série II. 1994. pp. 1233–1238.

–**Mari L.–Nemerkényi A.**: Application of the CORINE Land Cover Project for the wider vicinity of Budapest. – 6th Hungarian-Croatian Geographical Colloquium. Abstract of Papers. Budapest, 1994.

Horváth Gergely

I./ Nógrád megye domborzattípusai. – in: A Magyar Földrajzi Társaság 47. vándorgyűlése tudományos ülészakájának előadásai. 1994. pp. 16–21.

II./ Renewal of Geographic Education at the Teachers Training Faculty. – IGU Regional Conference, Environment and Quality of Life in Central Europe, Prague, 1994. augusztus.

Iván László

I./ Településföldrajzi sajátosságok a dél-al-földi Duna-völgy középfalvaiban. – Földr. Ért. 43. 1–2. pp. 101–115.

A települések vándorlási egyenlege, 1980–89. Net migration by settlements, 1980–89. Természetes szaporodás és fogyás, 1980–89. Natural population change, 1980–89. (Térkép és magyarázó). Bp. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1994.

Módszertani gondolatok az inga-vándorforgalom kutatásához. Műhely. 1994. 1. 13.

Spatial structure and inherency of the central system of the Budapest agglomeration. – *GeoJournal*. 32. 4. pp. 415–423.

Juhász Ágoston

• I./ Tapolca basin. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*, Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 76–78.

Balaton uplands. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*, Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 57–59.

–**Somogyi S.–Cifka I.–Hock B.**: Geoökológiai térképezési eljárások és módszerek továbbfejlesztése magyarországi típusúterületeken. OTKA pályázat. Bp. MTA FKI, 1994. p. 141.

Karátson Dávid

I./ Recognizing primary volcanic landforms in the Carpathians with the help of three-dimensional computer relief images. – *Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.* XXII–XXIII. pp. 235–247.

A Hargita és a Görgényi-havasok vulkános-sága, elsődleges formakincse és mai felszínének kialakulása. – *Földr. Közl.* 118. (42.) 2. pp. 83–111.

Rates and factors of stratovolcanic degradation in a continental climate: a complex morphometric analysis of 19 Neogene/Quaternary crater remnants in the Carpathians. – *IAVCEI Congress, Abstract Volume, Session 13*. Ankara, 1994.

–**Kristó, A.–Pécskay, Z.**: Remnant surfaces in the Upper Csiki (Ciuc) Basin: relief evolution of 5 to 6 Ma old volcanic fans in the North Hargita Mts, East Carpathians. – *IAVCEI Congress, Abstract Volume, Session 4*. Ankara, 1994.

–**Szakács, A.–Seghedi, I.–Pécskay, Z.**: Time-space evolution of the Neogene/Quaternary volcanism in the Calimani-Harghita-Gurghiu volcanic chain (East Carpathians, Romania). – *IAVCEI Congress, Abstract*

Volume, Session 5. Ankara, 1994.

Károssy Csaba

I./ –**Kikindai K.**: Földrajzi felkészítő feladatgyűjtemény IV. Európa földrajza. – Oskar Kiadó, 1994. p. 248.

–**Nowinszky L.**: A szombathelyi fénycsapda hatásfokának vizsgálata a Péczely-féle makrosinoptikus időjárási helyzetekkel összefüggésben. – 40. Növényvédelmi Tudományos Napok, 1994.

–**Nowinszky L.–Ekk I.–Tóth Gy.**: Light Trapping of Insects influenced by abiotic factors: weather elements, Péczely-type macrosinoptic weather situations, Hess-Brezowsky's macrosinoptic situations. Péczely's classification of macrosinoptic types and the catalogue of weather situations. – *Savaria University Press*, 1994. pp. 89–131.

–**Nowinszky L.–Ekk I.–Tóth Gy.**: A fénycsapdás rovargyűjtést módosító abiotikus tényezők I. Az időjárási elemek. A Péczely-féle makrosinoptikus időjárási helyzetek. A Hess-Brezowsky-féle makrosinoptikus időjárási helyzetek. A Péczely-féle makrosinoptikus tipizálás és a helyzetek katalógusa. – Oskar Kiadó, 1994. pp. 85–126.

–**Puskás J.**: Egy határmenti nemzetiségi falu néhány demográfiai jellemzője a temető sírfeliratai alapján. – *Demográfia*, 38. 1. pp. 100–108.

Kerényi Attila

I./ Környezetünk, egészségünk. – Magazin Kiadó, Budapest, 1994. p. 141.

Loess erosion on the Tokaj Big Hill. – *Quaternary International* 24., Elsevier Sc. pp. 47–52.

A földrajz és a környezetvédelem kapcsolata. – *Iskolakultúra, Természettudomány* 4. 9. pp. 51–59.

Az erdőirtás és erdőpusztulás szerepe a Föld klímájának módosulásában. – *Erdő és Klíma* Konf., Noszvaj, 1994.

Kísérleti módszerek alkalmazási lehetőségei a talajerózió és talajvédelmi eljárások vizsgálatában. in: **Szabó L.** (szerk.): *Talajvédelem*. Agrártud. Egyetem, Gödöllő, 1994. pp. 29–38.

A barázdás és barázdaközi (interrill) erózió csökkentése agrotechnikai módszerekkel. – in: **Szabó L.** (szerk.): *Talajvédelem*. Agrártud. Egyetem, Gödöllő, 1994. pp. 39–45.

javaslatok a természetvédelmi törvény szakmai koncepciójához. – *Kézirat, KLTE, Debrecen*, p. 23.

–**Csorba, P.**: Possibilities of the theoretical and methodological determination of landscape sensitivity shown on examples with small and large scale relations. – in: Present state and new trends in landscape ecology. 10th Int. Symp. on Problems of Landscape Ecol. Res. Smolenice, 1994. Abstract 13 p.

–**Martonné Erdős K.**: Talajtani gyakorlatok földrajz szakos hallgatóknak, KLTE, Debrecen. 1994. p. 91.

–**Mezősi G.**: Az Alföld környezetkutatásának néhány kérdése. – Alföld Konferencia, Békéscsaba. 1994. p. 10.

–**Pásztor A.**: Egy súlyos környezeti probléma: a talajvíz elnitratosodása. – A Földrajz Tanítása, 2. 2. pp. 3–8.

–**Pásztor A.**: A talajvíz nitráttartalmának területi és időbeli változásai két bükkaljai falu példáján. – Földr. Közl. 118. (42.) 2. pp. 113–129.

–**Pinczés Z.**–**Csorba P.**: A táj kutatás céljai, módszerei, néhány eredménye – s ezek oktatásának lehetőségei a gimnáziumban. – A Földrajz Tanítása, 2. 4. pp. 22–27.

Kerecsi Máté Zolt

I./ –**Denich R.**: Természetföldrajzi fogalmak értelmező szótára. – ART-EAST Kft., Nyíregyháza, 1994.

Kertész Ádám

I./ Köszöntjük Pécsi Márton akadémikust 70. születésnapja alkalmából. – Földr. Ért. 43. 1–2. p. 116.

Talajerózió a Balaton vízgyűjtőjén. – in: Magyar Hidrológiai Társaság XII. Országos Vándorgyűlése. Siófok, 1994. pp. 600–622.

A talajvesztés becslése. Az Általános Talajvesztéscsökkentési Egyenlet és alkalmazása a talajvédelmi tervezésben. – in: **Szabó L.** (szerk.): Talajvédelem. Gödöllő. GATE. 1994. pp. 12–27.

A CREAMS-modell alkalmazása a talajvesztés becslésére. – in: **Szabó L.** (szerk.): Talajvédelem. Gödöllő. GATE. 1994. pp. 17–27.

Keveiné Bárány Ilona

I./ Vulkánóriások, gigantikus hegyláncok és karsztok Mexikóban. – A Földrajz Tanítása 2. 1. pp. 27–31.

A németországi Baden-Württemberg tartomány környezetgazdálkodási problémái. – A Földrajz Tanítása 2. 5. pp. 14–16.

II./ Karstökologische Untersuchungen aus ungarischen Karstgebieten. I. Mitteleuropäische Geomorphologentagung, Wien, 1994.

Kis Éva

I./ Granulometriai módszerek alkalmazása a magyarországi löszök összehasonlító vizsgálatában. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MTA FKI, 1994. p. 31.

Granulometriai módszerek alkalmazása a magyarországi löszök összehasonlító vizsgálatában. Kandidátusi értekezés. Bp. MTA FKI, 1993. p. 242.

Anwendung granulometrischer Methoden bei den vergleichenden Untersuchungen der Löss Ungarns. – in: Proceedings of the International Symposium „Geomorphology and Sea” and the Meeting of the Geomorphological Commission of the Carpatho-Balkan Countries. Dept. of Geogr. Faculty of Sci. Univ. of Zagreb. pp. 241–266.

A more precise separation of types of loess and loess-like deposits. – in: Abstracts. Visegrád. Carpatho-Balkan Geomorphological Commission. 10.

Anwendung granulometrischer Methoden bei den vergleichenden Untersuchungen der Löss Ungarns. – in: Geomorphologie der Gebirge und ihrer Vorländer. I. Mitteleuropäische Geomorphologentagung Wien 1994. Wien, pp. 95–96.

Kiss Éva

I./ A budapesti ipar szervezeti felépítése és néhány jellemzője. Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfej. I. 1993. p. 10.

Beszámoló a „Fiatal vezetők fóruma a 21. század kihívásairól” című rendezvényről (Peking, Kína, 1993. augusztus 27–29.). – Földr. Ért. 43. 1–2. pp. 191–194.

A korlátozott felelősségű társaságok társadalomföldrajzi vizsgálata Pest megye iparában. – Műhely. 1994/4. p. 17.

A Közép-Tiszavidék népességének egészségügyi helyzete. – Statisztikai Szemle. 72. 1. pp. 46–59.

A japán oktatási rendszer. – Köznevelés. 50. 19. pp. 18–28.

A japán oktatási rendszer sajátosságai. – Oktatáskultúra. 4. 20. pp. 19–31.

A japán oktatási rendszer és a földrajztanítás néhány jellemzője. – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 223–229.

Kiss Gábor

I./ A természetvédelem elhanyagolt területe: a geomorfológiai értékek védelme. – in: **Jáki K.** (szerk.): Földünk -környezetünk, Győr-Moson-Sopron Megyei Ped. Int., Győr, 1994. pp. 215–225.

Kocsis Károly

I./ A horvát etnikai terület változásai az elmúlt félévezred során. – Bp. Közép-és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfejl. I., 1993. p. 10.

A Dunakanyar etnikai és vallásföldrajza. – Dunakanyar füzetek. 1993. 1. pp. 5–30.

Az Alföld etnikai sturktúrája. – Alföldi Tanulmányok. 15. pp. 187–197.

A Kárpát-medencei etnikai konfliktusok hátteréről. – Juss. 6. 1–2. pp. 199–211.

Mohácstól napjainkig. – in: **Ács Z.** (szerk.): Együttélő népek a Kárpát-medencében. Bp. Auktor Könyvkiadó, 1994. pp. 47–74.

Jugoszlávia társadalmi-politikai viszonyai. – in: **Lánszki J.** (szerk.): A Magyar Köztársaság és környezetének katonaföldrajzi értékelése. Hadtudományi Tájékoztató 7. Bp. HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1994. pp. 478–491.

Jugoszlávia ipara. – in: **Lánszki J.** (szerk.): A Magyar Köztársaság és környezetének katonaföldrajzi értékelése. Hadtudományi Tájékoztató 7. Bp. HVK Tudományos Munkaszervezési Osztály, 1994. pp. 498–507.

Nationalitätenkarte Ost-, Mittel- und Südosteuropas um 1980. 1: 3,5 000 000. – in: **Heuberger, V.–Kolar, O.–Suppan, A.–Vyslonzil, E.** (Hrsg.): Nationen, Nationalitäten, Minderheiten. Wien. Verlag für Geschichte und Politik, 1994.

Magyarország és szomszédsága etnikai térképe. Ethnic map of Hungary and its surroundings. (Térkép és magyarázó). Bp. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1994.

Contribution to the background of the ethnic conflicts in the Carpathian basin. – GeoJournal. 32. 4. pp. 425–433.

The changing of the Croatian ethnic territory during the last half of the milenium. – in: Croatia – a new European state. (Proceedings of the symposium held in Zagreb and Cakovec, September 22–25, 1993). Zagreb. University of Zagreb. pp. 83–95.

–**Berényi, I.**: Regional overview by historical epochs. – GeoJournal. 32. 4. pp. 333–336.

–**Hodosi Kocsis E.**: Minoranze ungheresi nel bacino dei Carpazi. Roma. Servizio Stampa dell'Ambasciata d'Ungheria. 1994. p. 163.

–**Wastl-Walter, Doris.**: Hungarian and Austrian (German) ethnic minorities at the Austro-Hungarian border region. – Geografski Zbornik. 33. pp. 103–118.

Kormány Gyula

I./ Önálló tanulói munka a földrajzoktatásban. – Nyíregyháza, 1994. p. 101.

Aktuális problémák a földrajzoktatásban. – Iskolakultúra, 4. 9. pp. 84–88.

A Majna-Rajna-csatorna. – Iskolakultúra, 4. 9. pp. 58–63.

Földrajz-gazdasági ismeretek. – Iskolakultúra, 4. 18. pp. 65–68.

Kísérletek szerepe a földrajztanításban. – A Földrajz Tanítása, 2. 5. pp. 3–8.

Kovács Zoltán

I./ A budapesti bérlakásszektor privatizációjának társadalmi- és városzerkezeti hatásai. – Tér és Társadalom. 6. 3–4. pp. 55–73.

A budapesti lakáspiac társadalomföldrajzi elemzése. Kandidátusi értekezés. Bp. MTA FKI, 1994. p. 130.

A budapesti lakáspiac társadalomföldrajzi elemzése. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MTA FKI, 1994. p. 15.

Parlamenti választások, 1990. Parliamentary elections, 1990. (Térkép és magyarázó). Bp. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, 1994.

A city at the crossroads: social and economic transformation in Budapest. – Urban Studies. 31. 7. pp. 1081–1096.

Kókai Sándor

I./ Az alföldi városok hierarchia-rendszere és vonzáskörzetei a XIX. század közepén. – Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza, 1994. p. 20.

L. Rédei Mária

I./ Az elmúlt negyven év nemzetközi migrációs folyamatai. – Földr. Ért. 43. 1–2.

Hungary. – in: **Solon Ardittis** (ed.): The politics of East West migration. Macmillan Press, London, 1994.

Hungarian brain migration. – in: Studio Emigracionne, 1994.

Magasan kvalifikáltak mozgása. TNCs és fejjavászok Magyarországon. Az új típusú népességmozgások áttekintése. – in: MTA Politikatudományi Intézet Nemzetközi Migrációs Csoport Almanachja, 1994.

Hogyan lehet hasznos a népességmozgás? – Napi Gazdaság, 1994. szeptember 5.

Meddig lesz nélkülözhetetlen a külföldiek szaktudása? – Napi Gazdaság, 1994. november 12.

Halászlunk vagy vadászlunk, avagy van-e elég kvalifikált munkaerő? (Multinacionális cégek Magyarországon) – Napi Gazdaság, 1994. november 19.

Munkanélküliség és migráció – Munkaügyi Szemle, 1994. március.

Transznacionális cégek Magyarországon. – Munkaügyi Szemle, 1994. december.

Budapesti migrációs helyzete. – Falu–Város–Régió, 1994. 6–7.

Biblio Mine Európai dokumentációs és bibliográfiai központ tevékenysége migrációban. p. 70.

Magyarország migrációs monográfiája 1956–1994. p. 100. (magyar nyelven, valamint az Intern. Centre Policy for Migration Dev. támogatásával angolul).

OECD 1993. évi magyar jelentése a nemzetközi migrációról (angol nyelven). p. 60.

Budapesti migráció helyzete. p. 250. (magyar nyelven, valamint rövidítve angolul).

–**Salt, J.:** Brain migration. – PHARE-ACCORD Program, p. 130. (magyarul), p. 30. (angolul).

II./ Magyarország főbb nemzetközi és belső népességmozgási jellemzői. – Dipl. Hochschule und Ost-West Forschungsinstitut ÖROK, Wien, 1994. május.

A belső és külső migráció hazánkban. – COST A2, Warwick, 1994. július.

Főbb trendek a nemzetközi migrációban. – OECD-SOPEMI, 1994. november.

László Mária

I./ Középszint és finanszírozás. – in: **Golobics P.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon III. A megye modernizációjának lehetőségei. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 28–32.

A megyei önkormányzatok gazdálkodásának tapasztalatai a költségvetés tükrében. – in: **Agg Z.–Pálné Lovács I.** (szerk.): A rendszerváltás és a megyék. Veszprém, Comitatus, 1994. pp. 141–148.

Az önkormányzatiság közgazdasági kérdéseiről. – A JPTE Ált. Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke Közleményei, Pécs, 1994. p. 28.

Állam – Polgár – Társadalom. Kézikönyv egyéni tanulási céljára. Szakanyag.

A gazdaság és a település viszonyában bekövetkezett változások hatása. – in: **Gidai E.** (szerk.): Magyarország a XXI. század küszöbén. IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. Társadalomkutató és Előrejelző Intézet, Budapest, 1994. pp. 593–602.

A települési önkormányzatok néhány kérdése. – Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tud. Közl. 21. **Kádek I.** (szerk.): Tanul-

mányok a közgazdaságtan köréből. pp. 51–60.

–**Golobics P.:** Settlement management and finance in Hungary. – in: **Hajdú, Z.–Horváth, Gy.** (ed.): European challenges and Hungarian responses in regional policy. Centre for Regional Studies, Pécs, 1994. pp. 361–366.

–**Gólya V.:** Közüzeti sajátosságok és települési szolgáltatások. – in: **Csefkó F.** (szerk.): Tér és közigazgatás, MTA RKK-Magyar Közig. Int., 1994. pp. 199–211.

Lóczy Dénes

I./ A Geomorfológusok Nemzetközi Szövetségének (IAG) 3. konferenciája (Hamilton, Kanada, 1993. augusztus 23–28.). – Földr. Ért. 43. 1–2. pp. 197–199.

Környezetvédelmi problémák a Középső-Rajna vidékén. – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 197–209.

–**Balogh J.:** A geoecological survey of groundwater system and surface pattern on an alluvial fan in the Szigetköz area. – Geografski Zbornik. 33. pp. 73–84.

–**Balogh, J.:** Geo-ecological mapping in Hungary from satellite imagery. – in: Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung 16–18. Juli 1994, Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. pp. 12–14.

–**Szalai L.:** Agroökológiai körzetesítés földrajzi információs rendszer felhasználásával Bács-Kiskun megyében. Bp. Közép-és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfej. I. 1993. p. 10.

–**Szalai, L.:** GIS application for land capability survey in Hungary. – Geografski Zbornik. 33. pp. 53–64.

Lóki József

I./ A Duna-Tisza közti hátság tájértékelése, különös tekintettel a vízháztartási viszonyokra. – in: **Pálfai I.** (szerk.): A Duna-Tisza-közi hátság vízgazdálkodási problémái. Nagyalföldi Alapítvány kötetei 3. Békéscsaba, 1994. pp. 67–77.

–**Borsy, Z.:** Nowe dane dotyczace wieku plaskow eolicznych w polnocno-Wschodniej czesci wielkiej niziny Wegierskiej. – Vistuliansko-holocenske zjawiska I Procesy Eoliczne. 1994. pp. 25–31.

–**Borsy, Z.–Hertelendi E.:** New dating of blown sand movement in the Nyírség. – Acta Geogr. Debr. 1993. 32. pp. 67–76.

–**Hertelendi E.–Sümei P.:** Az abonyi téglagyári feltárás rétegsorának szedimentológiai és sztratigráfiai elemzése. – Acta Geogr. Debr.

1993. 32. pp. 51–66.

Makádi Mariann

I./ Morphometric study of the Upper Pannonian Gastropod *Melanopsis bouei sturi* FUCHS. – *Soosiana* 21/22. pp. 30–47.

Balatonfüzfő, Papvásári-hegy. in: Exkursionsführer D, Geologisch-paläontologische Naturschutzgebiete und Jungtertiär in NE-Transdanubien. pp. 64–73.

Papvásári Hill, sandpit (Pontian). – *Excursion Guide, Marginal Facies of the Pannonian Basin*. pp. 56–60.

–**Simon Dénes:** Lehet, hogy mégis lesz Nemzeti alapterv és földrajzi követelményrendszer? – *Földr. Közl.* 118. (42.) 3–4. pp. 231–243.

–**Simon Dénes:** Megszülettek-e a tantervi alapelvek a földrajztanítás számára? – *Iskolakultúra* 4. 14. pp. 56–61.

Mari László

I./ –**Gábris Gy.–Papp S.–Sánta A.:** A physical geographical sketch of the Hungarian Ipoly valley. – *Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.* XXII–XXIII. pp. 57–66.

–**Gábris Gy.–Papp S.–Sánta A.:** A magyarországi Ipoly-völgy természetföldrajzi vázlata. – in: *A Magyar Földrajzi Társaság 47. vándorgyűlése tudományos ülészakánának előadásai*. 1994. pp. 1–6.

–**Horváth E.–Nemerényi A.:** Application of the CORINE Land Cover Project for the wider vicinity of Budapest. – 6th Hungarian-Croatian Geographical Colloquium. Abstract of Papers. Budapest, 1994.

Marosi Sándor

I./ Társaságunk múltjáról és jelenéről. *A Magyar Földrajzi Társaság első 120 éve* (1872–1992). – *Földr. Közl.* 118. (42.) 1. pp. 5–34.

Mikroklíma-mérések a komplex táj kutatásban. – in: *Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére*. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv. 1. Miskolc–Nyíregyháza. TIT – Besenyei György Tanárképző Főiskola, 1994. pp. 21–34.

Búcsúbeszéd dr. Ádám László sírjánál. – *Földr. Ért.* 43. 1–2. pp. 189–191.

Lovassy Sándor emlékülés. – *Földr. Közl.* 118. (42.) 3–4. pp. 252–253.

Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1992. évi tevékenysége. – *Földr. Ért.* 43. 1–2. pp. 162–188.

Geographical research in Hungary. – *Geographical Journal*. 32. 4. pp. 434–440.

–**Szilárd, J.:** Lake Balaton and the Balaton „Riviera”. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 60–66.

–**Szilárd, J.:** Tihany peninsula. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 72–75.

Martonné Erdős Katalin

I./ Változások egy regionális jelentőségű fürdőhely – Bogács idegenforgalmában. – *Acta Geogr. Debr.* 32. pp. 109–126.

–**Kerényi A.:** Talajtani gyakorlatok földrajz szakos hallgatóknak, KLTE, Debrecen, 1994. p. 91.

–**Simon M.:** A turizmus környezetvédelmi vonatkozásai. – *A Földrajz Tanítása*, pp. 15–20.

Mezősi Gábor

I./ A FIR oktatása a hazai földrajzban. – in: **Pajczér T.:** Térinformatika a felsőoktatásban. Bp. 1994. pp. 26–30.

Suggestions to Alföld GIS. – *Alföld Kutatás*. Kecskemét pp. 22–29.

Soil loss assessment by EPIC Model. MTA FKI, Bp. p. 8.

–**Csorba P.:** Tájökológiai szöveggyűjtemény. – *KLTE Jegyzet*, p. 169.

–**Kerényi Attila:** Az Alföld környezetkutatásának néhány kérdése. – *Alföld Konferencia*, Békéscsaba. p. 10.

–**Mucsi László:** Urban density and expansion study using GIS and RS methods. *EGIS '94 Paris. Proceedings vol. II*. pp. 1354–1363.

Miczek György

I./ A béke szigete a Közel-Keleten – Jordánia. – *Természet Világa*, 1994. szeptember.

Ungarn im Spiegel von Touristenmeinungen – Fremdenverkehr unter veränderten Bedingungen. – *Neue Zürcher Zeitung*, 1994. szeptember 1.

Idegenforgalmi földrajz (a vendéglátóipari szakközépiskolák számára). 4., átdolgozott kiadás. Közgazd. és Jogi Kiadó, Bp. 1994. p. 203.

Some physico-geographical implication of coal-mining in Nógrád county, North Hungary. – *Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.* XXII–XXIII. pp. 99–107.

Der West-Tourismus Ungarns. – *Ann. Univ.*

Sci. Bp. Sec. Geogr. XXII–XXIII. pp. 249–265.

Úrfelvételeket bemutató diaszorozat dr. Prohál Ferenc: Földrajz a gimnáziumok II. osztálya számára c. könyvéhez. – Szövegkönyv, ELTE TTK Oktatástechnikai Csoport, Bp. 1994. p. 74.

Nemerkényi Antal

I./ Általános természetföldrajz a középiskolák számára. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994. p. 246.

–**Bora Gy.**: Magyarország földrajza a középiskolák számára. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994. p. 176.

Einige Bemerkungen zum Problemkreis der Calderen. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr. XXII–XXIII. pp. 75–84.

–**Horváth E.–Mari L.**: Application of the CORINE Land Cover Project for the wider vicinity of Budapest. – 6th Hungarian-Croatian Geographical Colloquium. Abstract of Papers. Bp. 1994.

II./ Vulkanmorphologie anhand von Fernerkundungsuntersuchungen und morphometrischen Messungen. – Geographisches Kolloquium der Martin Luther Universität Halle, 1994. május.

Aktuelle Umweltprobleme in Ungarn, mit besonderer Hinsicht auf die geplante Staustufe Gabčíkovo-Nagymaros. – Institut für Länderkunde, Leipzig. 1994. május.

The Geography in the National Curriculum of Hungary and the New Geographical Textbooks for the Secondary Schools. – IGU Regional Conference, Environment and Quality of Life in Central Europe, Prague, 1994. augusztus.

Naturlandschaft – Kulturlandschaft – Kulturregion. Ein geographischer Beitrag zur Frage Staatsnation, Kulturnation. – Staat und Nation, Staatsnation, Kulturnation. Österreichisch–Ungarische Konferenz im Collegium Hungaricum, Wien. 1994 november.

Nemes-Nagy József

I./ Regional Disparities in Hungary during the Period of Transition to a Market Economy. – GeoJournal 32. pp. 363–368.

–**Rutkay, É.**: Regional Dimensions of the Hungarian Economic Transition. RSA 34. Európai Konferenciája, Groningen, p. 15.

A magyar gazdaság vargabetűje. – (Társ szerző) Aula, Budapest, p. 540.

A társadalom területi vizsgálata. – in: **Rechnitzer J.** (szerk.): Fejezetek a regionális gazda-

ságtan tanulmányozásához, MTA RKK, Győr–Pécs, pp. 9–12.

Neppel Ferenc

I./ A Kisalföld–Pozsony–Fertőd közötti nyugati peremvidékének vízföldtani vizsgálata. – Hídr. Közl. 1994/1. pp. 32–39.

A talaj- és rétegvizek kapcsolatainak geológiai alapjai a Duna-Tisza-közén. – in: **Pálfi I.** (szerk.): A Duna-Tisza-közi hátság vízgazdálkodási problémái. Nagyalföldi Alapítvány kötetei 3. Békéscsaba, 1994. pp. 13–16.

–**Deák J.–Liebe P.**: Hydrologische und isotopen-hydrologische Untersuchungen der Grundwässer in Miozänen und Pliozänen Sedimenten in Ungarischen Ufergebiet der Neusiedlersees. – Symposium „Wasser im Pannonischen Raum“, Trend Commerz GmbH. Linz und Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron. pp. 150–158.

Papp Sándor

I./ A Bükkalja mezőgazdasági potenciáljának feltárása reprezentatív típusszelvény vizsgálata alapján. – Kandidátusi értekezés, Kézirat. Budapest, p. 158.

–**Gábris Gy.–Mari L.–Sánta A.**: A magyarországi Ipoly-völgy természetföldrajzi vázlata. – in: A Magyar Földrajzi Társaság 47. vándorgyűlése tudományos ülészakának előadásai. 1994. pp. 1–6.

–**Gábris Gy.–Mari L.–Sánta A.**: A physical geographical sketch of the Hungarian Ipoly valley. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr. XXII–XXIII. pp. 57–66.

Pásztor Anikó

I./ –**Kerényi A.**: Egy súlyos környezeti probléma: a talajvíz elnitrátosodása. – A Földrajz Tanítása, 2. 2. pp. 3–8.

–**Kerényi A.**: A talajvíz nitráttartalmának területi és időbeli változásai két bükkaljai falu példáján. – Földr. Közl. 118. (42.) 2. pp. 113–129.

Péntek Kálmán

I./ –**Veress M.**: Néhány karsztos folyamat leírása fizikai-kémiai hidrodinamika alapján. – A Berzsényi Dániel Tanárképző Főisk. Tud. Közl. IX. Természettudományok 4.

Pécsi Márton

I./ Modell für Landformung im Fall der zu wiederholten Malen abgetragenen und aufgeschütteten Oberflächen. – in: Geomorphologie der Gebirge und ihrer Vorländer. 1. Mitteleuropäische Geomorphologentagung Wien 1994. Wien. p. 12.

A landslide type occurring frequently along

the loess bluff in the Hungarian Danube section. – *Quaternary International*. 24. pp. 31–33.

Landform evolution model of alternating erosional-accumulational geomorphic surfaces. – *Indian Journal of Landscape Systems and Ecological Studies*. 16. 2. pp. 1–7.

Types of geomorphological regions. pp. 5–6., The Little Plain. pp. 7–11., Die Terrassen und Flächen des Donautales in Ungarn. pp. 15–19., Typen von Kryoturbationsformen in den unterschiedlich alten Donauterrassen. pp. 20–22., Geomorphologische Lage und absolutes Alter der altpaläolithischen Station Vértesszőlős. pp. 27–30., The development of the Hungarian upland section of the Danube valley. pp. 35–37., Modell für Landformung im Fall der zu wiederholten Malen abgetragenen und aufgeschütteten Oberflächen. pp. 46–56., Various explanations to the origin of the „meridional” valleys and ridges in the Zala hills. pp. 79–81. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994.

Landform evolution model of alternating erosional-accumulational geomorphic surfaces. – in: *Abstracts. Carpatho–Balcan Geomorphological Commission*. Debrecen. 1994. pp. 17–18.

–**Schweitzer, F.**: Lowermost Pleistocene travertine sequences at Dunaalmás. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 31–34.

–**Schweitzer, F.**: Delta gravel of Danube and the overlying travertine of Kőpíte-hill at Duna-szentmiklós. – in: *Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung*. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 33–34.

–**Schweitzer, F.**–**Dobosy, V.**: XIV. INQUA Congress 1995 at Berlin. Pre-Congress Tour A6. Hungary–Slovakia–Poland–Germany July 23–August 8 1995. Bp. MTA FKI. 1994. p. 25.

–**Schweitzer, F.**–**Székely, A.**: Guideline of the field trip: Development of the Hungarian Uplands Section of the Danube valley held at Visegrád, April 20–21 1994 in Hungary. Bp. Geogr. Research Inst. of H.A.S. p. 26.

Pinczés Zoltán

I./ Cryopediments–Cryoglacises. – in: **Pinczés Z.** (ed.): *Carpatho–Balcan Geomorpo-*

logical Comm., Visegrád, Abstracts 19 p.

A jelenkori fagy felszíninformáló hatása hazánkban és ennek gyakorlati jelentősége. – Debrecen, p. 247.

–**Walter, Zs.**: Eger – Physiognomische Grundzüge des Großwohnbaus der Nachkriegszeit. – *Acta Geogr. Debr.* 32. pp. 87–108.

Puskás János

I./ –**Károssy Cs.**: Egy határmenti nemzeti-ségi falu néhány demográfiai jellemzője a temető sírfeliratai alapján. – *Demográfia*, 38. 1. pp. 100–108.

Rácz Lajos

I./ The Climate of Hungary during the Maunder Minimum Period. – in: **Pfister, C.** (ed.): *Climatic Trends and Anomalies in Europe 1675–1715*. Stuttgart, 1994. pp. 95–108.

A Kárpát-medence éghajlattörténete a kora újkor idején (1490–1800). A környezettörténeti források feldolgozásának módszerei. Kandidátusi értekezés, Kecskemét, p. 263.

Történeti idő és földrajzi tér. – in: **Kulcsár Á.**–**Szulovszky J.** (szerk.): *Korok, régiók, társadalmak. Tanulmányok Gyimesi Sándor 60. születésnapjára*. Bp. 1994. pp. 311–326.

Rétvári László

I./ Termálvízhasznosítás és környezetvédelem. – *Műhely*. 1994. 2. p. 15.

Hol is élünk? Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. – *Erdélyi Magyarság*, 5. 19. pp. 49–51.

Közép-Európa földrajzi igazsága. – *Földrajztanítás*, 4. 4. pp. 9–14.

Erdély. Erdélyi Magyarság, 5. 17. pp. 22–25.

Csiksomlyói búcsú. – *Honismereti híradó*, 6. 6. pp. 14–19.

–**Sóvágyó Gy.**: Komárom komplex környezetminősítése. – Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfejl. I. 1993. p. 15.

–**Sóvágyó Gy.**: Komárom környezetminősítő alaptérképe. – *Földr. Ért.* 43. 1–2. pp. 117–128.

–**Ujvári J.**: In memoriam Tulogdi János. – *Földr. Ért.* 43. 1–2. pp. 201–203.

Schweitzer Ferenc

I./ Domborzatformálódás a Pannóniai-medence belsejében a fiatal újkorban és a negyedidőszak határán. – *Doktori értekezés tézisei*. Bp. MTA FKI. 1993. p. 27.

„Csuszamlós” dunai magaspartok. – *Élet és Tudomány*, 49. 10. pp. 294–296.

Az Ófalu mellé tervezett radioaktív-hulladék lerakóhely kiválasztásának problémái. –

Specimina Geographica. 1993. 3. pp. 59–71.

Ófalu–Feked–Véménd közötti területre tervezett radioaktív hulladéklerakóhely környezetgeomorfológiai vizsgálata. – Mérnökgeomorfológiai Szemle. 1993. 41. pp. 57–82.

Angaben zum Trocken-warmen Klima des Ungarischen-beckens Aufgrunden des „Wüstenlacks“ in Mogyoród. – in: Abstracts. Carpatho–Balcan Geomorphological Commission. Debrecen. 1994. pp. 21–22.

–**Scheuer Gy.**: 1992. Geomorphological position and chronological classification of Hungarian travertines. in: Proceedings of the International Symposium „Geomorphology and Sea” and the Meeting of the Geomorphological Commission of the Carpatho–Balcan Countries. Dept. of Geogr. Faculty of Sci. Univ. of Zagreb. pp. 223–140.

–**Scheuer Gy.**–**Szőör Gy.**–**Sümei P.**–**Bálázs É.**–**Hertelendi E.**: A magyarországi quarter és neogén édesvízi mészkövek termoanalitikai és izotópegokémiai elemzése fácies és rétegtani értékeléssel. – Hidr. Közl. 73. 5. pp. 298–307.

Simon Dénes

I./ –**Makádi M.**: Lehet, hogy mégis lesz Nemzeti alaptanterv és földrajzi követelményrendszer? – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 231–243.

–**Makádi M.**: Megszülettek-e a tantervi alapelvek a földrajztanítás számára? – Iskola-kultúra 4. 14. pp. 56–61.

Simon Marianna

I./ Városi zöldfelület-rendszer elemzése nagyléptékű térkép alapján. – Acta Geogr. Debr. 32. pp. 217–240.

–**Martonné Erdős K.**: A turizmus környezetvédelmi vonatkozásai. – A Földrajz Tanítása, pp. 15–20.

Somogyi Sándor

I./ Az Alföld földrajzi képe a honfoglalás és a magyar középkor időszakában. – in: Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv. 1. Miskolc–Nyíregyháza. TIT – Bessenyei György Tanárképző Főiskola. 1994. pp. 61–75.

Az Alföld földrajzi képének változásai (16–19. század). Nyíregyháza. Studium Kiadó, 1994. p. 32.

Búcsú Dr. Ádám Lászlótól. – Földr. Közl. 118. (42.) 1. pp. 71–72.

Búcsú Miklós Gyulától. – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 255–256.

Búcsúbeszéd dr. Balázs Dénes sírjánál. – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 256–258.

Búcsú dr. Kakas Józseftől. – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 258–259.

Földrajz. – in: Annotált bibliográfia. A Bős (Gabčíkovo) – Nagymaros vízlépcsőrendszer hatásterületét érintő fontosabb környezeti kutatásokról. Bp. Magyar Tudományos Akadémia. 1994. pp. 9–33.

Geomorphologie des Kemeneshát (Kemenesrücken). – in: Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 82–85.

–**Frenzel, B.**–**Pécsi, M.**–**Velichko, A.A.**: Atlas of paleoclimates and paleoenvironments of the Northern Hemisphere. Late Pleistocene–Holocene. – Magyar Tudomány. 39. 1. pp. 118–120.

Sóvágó Gyula

I./ –**Rétvári L.**: Komárom komplex környezetminősítése. – Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfej. I. 1993. p. 15.

–**Rétvári L.**: Komárom környezetminősítő alaptérképe. – Földr. Ért. 43. 1–2. pp. 117–128.

Szabó József

I./ Stellenwert der Rutschungsprozesse in der morphologischen Entwicklung der Hochuferstrecken von Flüssen. Kurzfassung des Vortrages. – in: I. Mitteleuropäische Geomorphologentagung. Wien, 1994. pp. 49–50.

Rutschungsprozesse und Rutschungsformen in dem Visegráder Gebirge. – in: Exkursionsführer von Transdanubien anlässlich der Mitteleuropäischen Geomorphologentagung. Wien–Budapest. Geogr. Forschungsinst. d. Ung. Akad. d. Wiss. 1994. pp. 47–56.

–**Gábris Gy.**: Gondolatok a sivatagi eolikus felszínformálódásról (Kádár László kutatásai és az 1993. évi Gilf Kebir expedíció megfigyelései tükrében). – Földr. Közl. 118. (42.) 3–4. pp. 169–196.

Szabó Lajos

I./ Húsz évi talajvédelmi munka dr. Fekete Zoltán professzor irányításával. – Talajvédelem, 2. 1–2. pp. 11–13.

–**et al.**: Talajvédelem. Egyetemi jegyzet, GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Szak, Gödöllő. p. 114.

–**Surányi, K.**: Un nouvel aspect de l'évaluation des régions agricoles, vu a l'exemple d'une régionale géomorphologique. – Réseau Erosion, ORSTOM, Bulletin N. 14, Montpel-

lier, pp. 219–227.

II./ –Karácsony, J.–Székely, Zs.: Wind Erosion Problems in Hungary. – 15th World Congress of Soil Science, Acapulco, Mexico. 1994. július.

Szalai László

I./ –Lóczy D.: 1993. Agroökológiai körzetesítés földrajzi információs rendszer felhasználásával Bács-Kiskun megyében. Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfejl. I. 1993. p. 10.

–Lóczy, D.: GIS application for land capability survey in Hungary. – Geografski Zbornik. 33. pp. 53–64.

Szunyogh Gábor

I./ A comparative analysis of the meanders in caves in the vicinity of Aggtelek. – in: Conference on the karst and cave research activities of educational and research institutions in Hungary. Budapest, 1993. pp. 55–58.

Tiner Tibor

I./ Potenciális határátkelőhelyek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfejl. I. 1993. p. 16.

A Dunakanyar személyforgalmának jellemző vonásai. – Dunakanyar füzetek. 1993. 1. pp. 31–45.

Tajvan gazdasági életének néhány vonása. – Földr. Közl. 118. (42.) 2. pp. 145–151.

Az országhatár „átjárhatóságának” néhány közlekedésföldrajzi feltétele Észak-Magyarországon. – in: Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv. I. Miskolc – Nyíregyháza. TIT – Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 1994. pp. 91–104.

Határátlépő nemzetközi személyforgalmunk földrajzi jellemzői. – Műhely. 1994. 5. 9.

Integration prospects of the Hungarian transport network into the more advanced European networks. – GeoJournal. 32. 4. pp. 369–371.

Tóth József

I./ Térszerkezet és közigazgatás. – in: **Rudl J.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon I. A nyitó plenáris ülés anyaga, Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 29–53.

A makroregionális településrendszert érintő, közigazgatási aspektusú kutatási feladatok az Alföld példáján. – in: **Mátrai M.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja

Magyarországon II. A térszerkezet–régio–vonzáskörzet–kistérség c. szekció anyaga, Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 33–38.

A közigazgatási középszinten szerepet játszó városok köre és hierarchia viszonyai. – in: **Rudl J.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon IV. A városokra épülő középszint lehetőségei. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 13–17.

Néhány szakmai megjegyzés a konferencia munkájához. – in: **Hajnal K.–Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon V. A záró plenáris ülés anyaga, Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 44–47.

Egy aktuális szemléleti problémakör, a globalitás és lokalitás értelmezése. – in: **Simon I.–Boros L.** (szerk.): Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor 60. születésnapja tiszteletére. Miskolc–Nyíregyháza, pp. 35–42.

A városokra épülő középszint lehetősége. – in: Európába megy-e a megye? Pécs. pp. 119–124.

Különböző alapú területi variánsok a közigazgatási rendszerben. – in: **Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 19–24.

Regionalism and Minorities in Hungary. – in: **Kawashima, T.–Vasko, T.** (ed.): Proceedings of the 2nd Intern. Coll. on Regional Development. IIASA, Laxenburg, pp. 27–56.

A közigazgatási-területi rendszer átalakításának megvalósítására irányuló kutatások előzményei és tematikája. – in: **Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 3–5. és 40–41.

Települések. – in: **Perczel Gy.–Tóth J.** (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. – ELTE TTK, Bp. 1994. pp. 355–381.

Régiók és térszerkezeti egységek. – in: **Perczel Gy.–Tóth J.** (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. – ELTE TTK, Bp. 1994. pp. 413–444.

A regionalitás és a hulladék-probléma. – ENSZ-Habitat, Bp. p. 15.

Border Regions and Ethnic Minorities in Hungary, 1990. Delo 10. Ljubljana, pp. 197–204.

Urbanization and Spatial Structure in Hungary. – GeoJournal, 4. Kluwer, Dordrecht–Boston–London, pp. 343–350.

–Hajdú Z.–Kiss L.: Some questions of the Medium-Level Administrative Reform in

Hungary. – in: **Tóth J.** (szerk.): A középszintű közigazgatás reformja Magyarországon. Székesfehérvár–Pécs, 1994. pp. 42–45.

Tózsai István

I./ A Dunakanyar településeinek természeti környezetállapota. Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfejtl. I. 1993. p. 23.

Mezőkeresztes–Emőd térségének földrajzi környezete és terhelhetősége. – in: Földrajzi tanulmányok dr. Frisnyák Sándor hatvanadik születésnapja tiszteletére. Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi évkönyv. 1. Miskolc–Nyíregyháza. TIT – Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 1994. pp. 197–208.

Épüljön-e erőmű Bükkalján? – Élet és Tudomány. 49. 13. pp. 394–396.

Ferencváros életre kel. – Élet és Tudomány. 40. 40. pp. 1264–1266.

Távérzékelés az akadémiai földrajzkutatásban. – Elfelejtett Oázis. 1994. 1. pp. 9–10.

Gondolatok az Aggteleki-barlang idegenforgalmáról. – Műhely. 1994. 6. 16.

–**Szunai M.**: Mezőkeresztes–Emőd térségének földrajzi környezete és terhelhetősége. Bp. Közép- és Kelet-Európai Gazd.- és Környezetfejtl. I. 1993. p. 14.

Ujvári József

I./ –**Rétvári L.**: In memoriam Tulogdi János. – Földr. Ért. 43. 1–2. pp. 201–203.

Veress Márton

I./ Nastanek Panonske kotline. – Geografski Vestnik. 1993. 65. pp. 9–23.

The comparison of the solution history of the Sűrű-hegy Ördög-lik and the Gánt caves on the basis of their spherical cavities. – in: Conference on the karst and cave research activities of educational and research institutions in Hungary. Budapest, 1993.

–**Péntek K.**: Néhány karsztos folyamat leírása fizikai-kémiai hidrodinamika alapján. – A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főisk. Tud.

Közl. IX. Természettudományok 4.

Vidéki Imre

I./ Problems of power economy in Italy. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. pp. 265–272.

Vitányi Béla

I./ Egy titkos térkép az oktatás szolgálatában. – Pedagógiai Műhely. Nyíregyháza. 1994. pp. 57–59.

Hézszer Aurél. – Iskolakultúra. 4. pp. 91–92.

Zámbó László

I./ The soil cover as a factor of karstification. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. p. 67.

Karst corrosion measuring station in the cathment of the Béke cave. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. p. 183.

The characteristics of karstic red earth at the measuring bases of Aggtelek Karst, with special attention to the development of karst genetic soil effect. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. p. 197.

Genetical soil types of the Aggtelek Karst. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. p. 289.

Physical geographical characteristics of Aggtelek Karst. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. p. 279.

Influence of soil impact on karst corrosion. – in: Conference on the karst and cave research activities of educational and research institutions in Hungary. Budapest, 1993. p. 147.

–**Bognár, A.**: Latest study of the genesis and paleogeography of the loess on Susak Island. – Ann. Univ. Sci. Bp. Sec. Geogr.. XXII–XXIII. p. 23.

–**Darabos, G.**: An investigation of microbial CO₂ production in karst soils. – in: Conference on the karst and cave research activities of educational and research institutions in Hungary. Bp. 1993. p. 141.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

A Földrajzi Közlemények a Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata és egyben hivatalos közlönye, amely tájékoztatja olvasóit szaktudományunk eredményeiről, fontosabb eseményeiről, valamint a Társaság működéséről.

A folyóirat korlátozott terjedelme miatt 15 oldalnál hosszabb terjedelmű kéziratokat nem áll módunkban elfogadni.

Formai követelmények:

a) A kéziratot két gépelt példányban kell leadni; minden oldal (az ábraalírások, lábjegyzet-szövegek és az irodalomjegyzék is!) kettes sorközzel, 30 sorral, soronként 60 betűhellyel (leütéssel) készüljön.

b) A szerkesztőség elfogadja – sőt szorgalmazza – az IBM-kompatibilis személyi számítógépen, szövegszerkesztővel készített anyagokat (természetesen Apple Macintosh formátum is elfogadható). Kérjük, hogy a lemezen beküldött szövegben csak az alap-betűkészlet szerepeljen, kiemelések – Bold, Italic – nélkül. Semmiféle formátálást nem kérünk, csak minden bekezdés, cím, alcím, ábraalírás stb. mint *új bekezdés* szerepeljen. (A konvertálás folyamán a gép az új bekezdéseket felismeri, ha a nyomtatott verzió ezek nem is túl könnyen felismerhetők. Ha szükséges, a megjegyzéseket az egyik nyomtatott kéziratn piros golyóstollal fel lehet tüntetni.) Ez esetben azonban a mágneslemezen kívül két példányban kinyomtatott kéziratot is kérünk.

Alkalmazható programok:

Acta Advantage Import 1.0	MS Word 5.5*	Word for Windows 2.0*
ASCII Text Import	MS Works 2.0	XY Write III
DCA Export filter	RTF Export filter (MS Rich Text Format)	Word PC
MS-Dos	WordPerfect 5.1	Wordstar stb.

További formai követelmények:

Címreisz: Tartalmazza a tanulmány címét, a szerző(k) nevét, munkahelyét és postai címét.

Összefoglalás: Csak értekezés jellegű dolgozatokhoz kérünk összefoglalást, amely tartalmazza a kutatás célját, módszereit és a kapott eredményeket. Terjedelme a tanulmánytól függően 1–3 oldal lehet; magyar és angol nyelven készüljön. A szerző tegyen javaslatot a tanulmány úgynevezett kulcsszavainak (keywords) kiemelésére.

Szövegrész: Alcímekkel értelemszerűen fejezetekre tagolandó; a szerző által kiemelni szándékozott szavakat, mondatokat ceruzás aláhúzással, illetve a kisbetűvel (petit) szedhető (pl. magyarázó jellegű) részeket-bekezdéseket – ugyancsak ceruzával – a margón kell megjelölni.

Irodalmi hivatkozások: Szövegben a hivatkozás tartalmazza a szerző(k) nevét (*kétszer aláhúzva*) és a publikálás évét: pl. Kis P. (1980); két vagy több szerző esetén: Kis P. és Nagy J. (1987), ill. Kis P. et al. (1986). Ha a szerző neve a szövegbe nem illeszthető be: (Kis P., 1980). Ha adott szerző(k) ugyanazon évben publikált több cikkére hivatkozunk, akkor az évszámhoz /a, /b stb. betűk írandók. Az irodalom felsorolása a tanulmány végén a szerző(k) neve szerinti betűrendben; folyóiratcikkek esetében az évszám, a cikk címe, a folyóirat neve, a kötettség, a kezdő és befejező oldalszám; könyv esetében pedig az évszám, a könyvcím, a kiadó, a megjelenés helye feltüntetésével történjen.

Ábrák: A tisztázati rajz készítéséhez szükséges eredeti ábrák egyértelműen másolható minőségben a kézirat első példányához csatolandók. Az ábraalírásokat külön lapo(ko)n kell mellékelni magyar és angol nyelven. Illusztrációként fekete-fehér fényképek fényes papíron, kontrasztos minőségben nyújthatók be. A fényképek hátoldalán ajánlatos feltüntetni a kép sorszáma és a szerző nevét.

Táblázatok: A táblázatokat arab számozással, szövegükkel együtt, külön lapo(ko)n kell mellékelni. Az ábrakra és táblázatokra a szöveg megfelelő helyein hivatkozni kell.

Formulák és jelölések: A nem latin és a magyartól eltérő betűket, valamint a kézzel írott jeleket a lap szélén ceruzával írt magyarázattal kell ellátni.

Név- és számrés: A földrajzi nevek és számadatok helyesírására vonatkozóan az érvényben levő akadémiai helyesírási szabályzat az irányadó.

A kéziratokat a szerkesztőbizottság lektoráltatja és javasolhatja annak átdolgozását vagy lerövidítését. Mellékelt lektori véleményt nem veszünk figyelembe. Megjelent tanulmányukért a szerzők 50 különlenyomatot kapnak.

* A legmegfelelőbb formátum a nyomdai előkészítés szempontjából.

TALLÓZÓ

TALLÓZÁS SZAKMAI FOLYÓIRATOKBAN

E rovatunkban – melyet a továbbiakban évente szeretnénk átnyújtani olvasóinknak – szakmánk, valamint a társ- és rokontudományok, ill. azok tudományos intézményei és társaságai által rendszeresen kiadott folyóiratokban, illetve egyéb, kevésbé ismert periodikákban megjelent, olvasóink érdeklődésére feltehetően számot tartó cikkekre szeretnénk felhívni a figyelmet. Ma egyes folyóiratok 1994-es (helyenként a megjelenés késései miatt 1993-as) évfolyamaiban tallózzunk.

Elsőként essék szó legfontosabb testvér-lapunkról, a *Földrajzi Értesítő*ről, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete folyóiratáról, melynek 1994. évi évfolyama – csupán néhány témát kiragadva – az agroökológiai mikrokörzetesítéstől a tanyakérdésen, a budapesti ipar problémáin, a paksi erőmű földrengés-kockázati kérdésein és Kelet-Közép-Európa környezetgazdálkodásán át a Velencei-hegység felszínalaktanáig rendkívül gazdag témakört ölel fel. Mivel most inkább a társ- és rokontudományok folyóirataiból szeretnénk tallózni, e cikkek részletes ismertetésétől itt eltekintünk; egyébként is bizonyára olvasóink közül sokan járatják ezt a folyóiratot, melynek főszerkesztője Társaságunk elnöke. De ha valaki csak most szeretne megismerkedni vele, az előfizetheti az Intézet címén (mely megegyezik Társaságunk belső borítón található címével).

Másik közeli testvér-lapunk a *Földtani Közlöny*, a Magyarhoni Földtani Társulat folyóirata, melynek – a megjelenés anyagi nehézségek miatti csúszása miatt – utoljára 1993-as évfolyama látott napvilágot. Tanulmányai közül kiemelendők **Haas J.** a Dunántúli-középhegység triász „kössen” rétegtanával (1.sz.) és **Harangi Sz.–Árváné Sós E.** a Mecsek alsókréta vulkánosságával (2.sz.) foglalkozó cikkei. Geomorfológiai szempontból is érdekesek **Rosta É.** Gilbert-deltákkal kapcsolatos Sopron környéki vizsgálatai (2.sz.) és **Juhász Gy.** alföldi területek pannon vízszint-ingadozásainak bizonyítékait ismertető írása (4.sz.). A szakközlemények mellett felhívjuk a figyelmet az 1.sz.-ban **Dudich E.**: Fejlődési irányok a föld-

tani tudományokban és **Földessy J.** Vállalkozások a geológiában – egérút a válságból? című cikkeire, melyek **Fox, R.A.** a geológia új feladataival foglalkozó írásával együtt arra a fájó kérdésre keresik a választ, mit tehetnek a mai kilátástalannak tetsző helyzetben a földtudományok művelőinek állástalanná vált és váló százai; így ezek a tanulmányok joggal tarthatnak igényt az egész geográfustársadalom érdeklődésére is!

A *Tér és Társadalom* az MTA Regionális Kutatások Központjának folyóirata. Utoljára megjelent 1993. évi összevont 3–4. számának tanulmányai egyetlen témakör, az Alföld társadalomföldrajzi problémái körül csoportosulnak. Bevezetőül – utalva **Beluszky P.** egy 6 évvel korábban megjelent írására – az ún. „Alföld-tünetcsoport” (rendszerátalakulás utáni) újraéledéséről ír **Csatári B.**, megállapítva, hogy ez az újraéledés „az ország területi fejlődésének további szétszakadásával fenyeget... Megfelelő törvények alapján, értő térszemléletű, alulról építkező... programok tényleges kidolgozásával és végrehajtásával, ... támogatottsággal... lehet remélni, hogy... sajátosan e tájra jellemző... átalakulás indulhasson meg”. **Erdősi F.** az Alföld infrastruktúráját, **Timár L.** a két világháború közötti mezőgazdaságát, **Be Rényi I.** földhasznosítási szerkezetének várható átalakulását, **Csordás L.** szabadidő-lakásait, **Horváth B.** az ott élő ember és a természet kölcsönhatásait vizsgálja tanulmányában, s az Alföld témaköréhez kapcsolódnak a kisebb közlemények, dokumentumok is, melyek közül fontossága révén kiemelkedik „Az Alföld kutatási program alapján a régió fejlesztésére megfogalmazott ajánlások” című előterjesztés az MTA Elnöksége részére. A „Könyvjelző” rovat, mint mindig, ezúttal is gazdag: az olvasóban a legérdekesebb gondolatokat egy **Krüger, R.** nevű szerző egy 1988-as cikkének „A földrajz – úton a posztmodernbe?” címmel **Kocsis Zs.** tollából megjelent kritikája kelti (csak kár, hogy hemzseg az idegen szavaktól, noha azok többségének van magyar megfelelője).

A *Geodézia és Kartográfia*, a Földművelésügyi Minisztérium Földügyi és Térképészeti Főosztálya és a Magyar Földmérési, Térképészeti és Távérzékelési Társaság folyóiratának 1994. évi évfolyama tartalmában hűen tükrözi az elmúlt években a térinformatika terén lejátszódott forradalmat, a számítógépekkel támogatott felmérés és térképezés szinte egyeduralgódóvá válását. Az olvasó a tanulmányokban főként olyan fogalmakkal találkozhat, mint GPS (Global Positioning System, azaz globális helymeghatározó rendszer – a 2. szám pl. főleg ezzel foglalkozik), GIS (Geographical Information System, azaz „FIR”, földrajzi információs rendszer) és LIS (Land Information System, azaz terepi információs rendszer). Az egyéb témákat illetően pl. a 3.sz. a katonai térképészeti intézet megalakulása 75. évfordulójának szentel több cikket, visszaemlékezést, a 4.sz.-ban pedig *Papp-Váry Á.* Iskolai atlaszok az 1994–95-ös tanévre című írása olvasható, melyben az új Westermann/Diercke atlasz ismertetése mellett (vö. lapunk 1994. évi 3–4. sz.) az „Első atlaszom” és a 11–13 éveseknek szóló atlasz kisebb változtatásairól is ír, valamint kitér az atlaszok ára rohamos emelkedésének okaira is. Cikkének egy megfontolandó gondolata: „...a jövőben, nyugati mintára nálunk is az atlaszkiadó feladata lesz a különböző atlaszok használatát segítő tanári kézikönyvek kiadása és oktatókhoz való eljuttatása”.

A *Hidrológiai Közlöny*, a Magyar Hidrológiai Társaság lapja 1994. évi évfolyamában számos vízföldtani, vízgazdálkodási, hidrobiológiai és környezetvédelmi kérdést tárgyal. Karsztkutatóknak érdekes lehet *Mádlné Szőnyi J.* cikke a Dunántúli-középhegység főkarsztvíz-tárolójának 9–13 éves periódusú vízszint-változásairól (3.sz.), míg *Molnár B.* az Alföld talajvíztükrének tragikus süllyedése kapcsán a Duna–Tisza közti hátság vízföldtani adottságait elemzi (6. sz.). Még térképtörténeti vonatkozású cikket is találunk *Deák A. A.* tollából Johann Christoph Müllerről, Marsigli Duna-térképeinek rajzolójáról (2.sz.). Igen dicséretes, hogy a lap lehetőséget nyújt kiemelkedő színvonalú tudományos diákköri dolgozatok publikálására is. A legtöbb tanulmány és kisebb közlemény azonban Bős-Nagymaros, a Kisalföld és a Szigetköz problémáival foglalkozik (az 5. sz. pl. szinte teljes egészében), mégpedig szinte kizárólag a nagy vízügyi behatárást pártolóknak ad teret. A most is zajló viták ismeretében nem minden tanulság nélküli

ezeket a megnyilatkozásokat elolvasni. Így *Hankó Z.* a Szigetköz vízellátását illetően a Vásárhelyi Pál Társaság (megvalósulóban lévő) fenékküszöb-javaslatát részletezi, *Karádi G.–V. Nagy I.* a csúcsrajzatrásról, pontosabban a „Bős-Nagymaros műtárgyrendszer optimális üzemeltetésének lehetőségeiről” ír, olvasható az MTA ad hoc bizottságának a bősi vízlépcső ökológiai-környezeti kockázatait összefoglaló állásfoglalásáról kiadott elutasító „Vélemény”, valamint *Karádi G.* (Wisconsin Egyetem, Milwaukee; saját szavai szerint a korábbi magyar-szlovák „szerződés teljes megvalósításának elkötelezett támogatója”) *Dodd* szenátorhoz írott, a bősi vízlépcsőt védő levele, melyből idézünk: „...a rendszer műszakilag megalapozott, gazdaságilag előnyös és nem jár környezeti ártalommal. Ellenkezőleg, a rendszer jelentősen megjavítaná a Bratislava és Budapest közt jelenleg fennálló viszonyokat... Az európai „zöld” mozgalom sajnos egy kis csapat „ökonáci” erős befolyása alatt áll.” (1.sz.). Kevésbé megértő (persze joggal) a folyóirat a nagytétényi Metallochemia gyár iránt, melynek talaj- és talajvízszennyezését tárgyalva *Horváth Zs. et al.* megállapítják, hogy a környező talaj a megengedett mértéknél jobban szennyeződött, elsősorban ólommal és kadmiummal, a 1,5 km-en belül fekvő kertek zöldségeinek elfogyasztása pedig súlyosan veszélyezteti a gyerekek egészségét (2.sz.).

A *Demográfia*, az MTA Demográfiai Bizottsága és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete folyóirata 1994. évi évfolyamában rendkívül izgalmas tanulmány olvasható: Magyarország beszámolója az 1994. évi nemzetközi népesedési és fejlesztési konferenciára (1. sz.; a konferenciát magát a 2. sz. ismerteti). Idézzünk néhány kulcsmondatot: „a népesség fogyása tehát a népesség további öregedésével párhuzamosan megy végbe”; „az egészség társadalmi értéke jelentősen devalválódott... a romló halandóságban a népesség kialakult életmódjával és életvitelével együttjáró rizikófaktorok nem csekély szerepet játszanak”; „Magyarország a természetes népességsere során érzékeny veszteségeket szenved... egy – hasznosítható tudással rendelkező – fontos része a világ fejlettebb régióiba távozik, miközben egyre nagyobb vonzerőt gyakorolunk a nálunk fejletlenebb országok lakosságának mobil csoportjaira”. Ez utóbbi problémának, a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlással részletesen is foglalkozik *Juhász J.* tanulmánya (1.

sz.); részletes történeti áttekintést adva rámutat, hogy „...a közép-európai migrációt... nem lehet ugyanúgy kezelni, mint sok más térségben... az etnikai indíttatás súlya nagyobb, a migráció jellege, kategóriái, motívumai összetettebbek, nehezen tisztázhatók”. Érdekes tanulmányának zárófejezete is („Miért nincs tömeges kivándorlás?”). **Milényi K.** azt vizsgálja, hogy a gazdasági és politikai rendszer átalakulásának milyen demográfiai következményei vannak Magyarországon (2. sz.): „...a gazdasági átalakulással járó negatív fejlemények... felgyorsították a nupcialitás [házasodás – a szerk.] és a termékenység visszaesését... valószínű, hogy ez az elkövetkező 5–10 évben folytatódni fog”. **Károssy Cs.–Puskás J.** a főként vendek lakta őrségi Apátistvánfalva demográfiai viszonyait vizsgálja (1. sz.) egy meglepő új módszer alapján, megállapítva, hogy „...a térségre jellemző társadalmi és demográfiai torzulások a település temetőjének egyszerű elemző statisztikai vizsgálata alapján is kimutathatók”. Fontos nemzetközi kitekintés **Gaál G.–Strényer I.** két részes, Kína demográfiai problémáit elemző tanulmánya (1. és 2. sz.). Az összevont 3–4.sz. tematikus jellegű, a Nemzetközi Családév alkalmából „A család a mai magyar társadalomban” című konferencia előadásait ismerteti; a sok érdekes tanulmányból kiemelendő **Mészáros Á.** írása, mely a cigányság demográfiai helyzetét elemzi. Végül megemlítendő, hogy rendkívül gazdag, sok ismeretet nyújtó rovat a könyvszemle is.

A *Statisztikai Szemle*, a Központi Statisztikai Hivatal havi folyóirata sajátos témái mellett számos hazánkkal kapcsolatos, közérdeklődésre számot tartó cikket is tartalmaz. Így **Józsan P.** a kilencvenes évek válságos halandósági mutatóit (1. és 2. sz.), **Fazekas B.** pedig a hátrányos helyzetű mezőgazdasági térségeket elemzi (1. sz.). Izgalmas téma Japán és Magyarország mezőgazdaságának összehasonlítása **Benet I.** tollából (2. sz.); mivel a példa azt mutatja, hogy „...a családi farmokra épülő japán mezőgazdaság lényegesen tökeigényesebb, mint a magyar”, a szerző szerint „felvetődik a kérdés: értelmes, racionális koncepció volt-e... a magyar mezőgazdaságot egyoldalúan a magántulajdonra átállítani és a családi farmok létrehozását, visszaállítását ilyen mértékben erőltetni”. Kissé ellentmond ennek **Szász K.** tanulmánya (5. sz.), mely a mezőgazdasági termelés 1950–1992 közötti (azaz nagyüzemi korszakának) alakulásával foglalkozik; ebből ugyanis

kiderül, hogy a visszaesés már a rendszerváltás előtt, a nyolcvanas évek folyamán is igencsak számottevő volt; a szerző ennek okait is részletesen elemzi. Ami pedig a tankönyvekben még nem szereplő, de mind jelentősebb szerepet játszó vállalkozó jellegű mezőgazdasági magángazdaságokat illeti, ezekkel **Laczkó S.-né et al.** tanulmánya foglalkozik (11. sz.); szerintük „a családi gazdaságokra jelentős szerep vár... nem valószínű azonban, hogy ez a vállalkozói réteg a kistermelők 10–12 százalékánál lényegesen nagyobb súlyt képviselhetne”. **Tomka M.** egy korábban eltüntetni szándékozott statisztikai mutatót, a felekezeti hovatartozást vizsgálja (3–4. sz.), melyhez egy hasonló témájú érdekes 1938-as cikk reprintje is társul. A 8–9. sz. fontos cikket közöl, a KSH tájékoztatóját az 1993. évi társadalmi-gazdasági helyzetről, és hasonlóképp figyelemreméltó **Pukli P.** tanulmánya (10. sz.) a főbb gazdasági ágazatokban 1989–1993 között lejátszódott szerkezeti változásokról. Határon túli, de magyar érdekeltségű **Heka L.–Szondi I.** cikke, mely a drávaszögi magyarság tragikus helyzetét vizsgálva (3–4. sz.) kénytelen megállapítani, hogy „ilyen körülmények között... a Drávaszögben maradt magyarok további asszimilációja, illetve kihalása aligha kerülhető el”. Megemlítendő még, hogy a hosszabb tanulmányokon túl a földrajztanárok számtalan egyéb értékes adathoz, információhoz juthatnak a folyóirat „Egypercesek” című rovatából is, és itt is kiemelendő a gazdag könyvszemle.

Viszonylag fiatal folyóirat a *Kisebbségkutatás*, melynek felelős szerkesztője **Cholnoky Gy.**; nos, a színvonalas szemle-jellegű lapot olvasva joggal mondhatjuk (mi geográfusok), hogy *nomen est omen*. Mivel itt a gazdag tartalom még csak vázlatos ismertetésére sem nyílik lehetőség, a Tallózó olvasóinak meg kell elégedniük néhány izgalmas cím idézésével: A migráció és az új Európa; Újabb írások a csángókról; Tények és adatok a harmadik Jugoszláviáról; A FÁK területén élő finnugorság megmentéséért; Oroszok a volt szovjet köztársaságokban (1. sz.); Magyarlakta települések Kárpátalján (2. sz.); Szlovákok Ausztriában; Lengyelek a FÁK országaiban (3. sz.); Érelődő válság? Macedónia és szomszédai; Cigányok a Cseh, Szlovák és Magyar Köztársaságban (4. sz.) stb. De e konkrét témák mellett nem kevésbé jelentősek a kisebbségtudomány elméleti kérdéseit tárgyaló tanulmányok sem, mint pl. a 3. sz.-ban Az etnikai és nemzeti kötődések

természete és A diaszpórák archetípusai, tipológiája c. frások.

Új folyóiratot is köszönhetünk, az *Elfelejtett oázist*. A lap első számához Társaságunk főtítókára írt bevezető ajánlást, ebből idézünk: „[a lap]... témája, a távérzékelés, a környezeti és földtudományok egyik legújabb, leggyorsabban fejlődő ága, amelynek ismeretei ugyanakkor igen jól alkalmazhatók az általános és középiskolai oktatásban is. A légi-, de elsősorban az űrfelvételek... korábban ismeretlen szempontokkal, összefüggésekkel gazdagíthatják az iskolai földrajzoktatást is”. Ragadjunk ki néhány témát kedvcsinálónak: üstökös zuhan a Jupiterre; az afrikai Eyasi-expedíció; távérzékelés az akadémiai földrajzkutatásban (1. sz.); meteorológiai műholdképek és felhasználásuk; Amerika természeti értékei; pusztuló gesztenyéseink (2. sz.). A jó minőségű papír és a színvonalas képanyag sem képes azonban feledtetni, hogy a cikkek túl rövidек, vázlatosak, ami nem csoda, hiszen az egyes számok mindössze 16 oldalból állnak.

A *Léggör* az Országos Meteorológiai Szolgálat és a Magyar Meteorológiai Társaság szakmai tájékoztatója. 1994-es évfolyama speciálisan szakirányú cikkei mellett néhány földrajzosok számára is érdekes cikket tartalmaz. Az 1. sz.-ban *Mersich I.* a légszennyezettség

magyarországi helyzetét elemezve rámutat, hogy bár van okunk az aggodásra, egyes szennyezők esetében (pl. SO₂, aeroszolkok ólomtartalma, radioaktivitás) összességében mégis határozott javulás figyelhető meg. Kevésbé kedvező a Várhegy alatti Alagút légkörszennyezése, melyet 1990-es mérési adatokra támaszkodva *Haszpra L.* mutat be. Különös érdeklődésre tarthat számot *Nemes Cs.-Stollár A.* írása, mely az 1993. évi időjárási szélsőségeket és azok agrometeorológiai következményeit vizsgálja; központi témája természetesen a mindenkít sújtó aszály. A 2. sz.-ban olvashatunk az északi fény jelenségéről, a számítástechnika meteorológiai alkalmazásáról és egy nepáli barangolásról. Különleges érdeklődésre tarthat számot, hogy „Az éghajlat fogalma” címmel megjelent egy különszám is, mely az MMT és az OMSZ által e témában meghirdetett pályázatra beküldött pályamunkák anyagát tartalmazza (*Götz G., Mika J., Bassay A. és Koppány Gy.* tollából, *Pálvölgyi T.* utószavával; megjegyzendő, hogy az ehhez kapcsolódó vitaülésről folyóiratunk 1993. évi 2. számában már beszámoltunk).

Reméljük, fenti tallózásunk kedvet csinált az idézett folyóiratok és a bennük szereplő tanulmányok elolvasásához.

Dr. Horváth Gergely

EGY KÖZÉPISKOLAI FÖLDRAJZTANÁR GONDOLATAI AZ ÚJ FÖLDRAJZ TANKÖNYVEKRŐL

A gondolatok, amelyeket most papírra vetek, szükségszerűen szubjektívek lesznek, ugyanis gyakorló földrajztanár vagyok, ezért csak a saját tapasztalataim alapján tudom elemezni az új tankönyveket. Tanári tapasztalataimat a monori József Attila Gimnáziumban szerezttem, amely kettős funkciót lát el, a többség számára „csak” középiskolai képzést ad, a kisebb részt pedig továbbtanulásra készíti elő. Így egy tankönyv a közepes képességű többség és a továbbtanulni szándékozók szűrőjén is átme gy.

A régi első osztályos tankönyv, amelyből tanultam, és amelyből tanítok, érzelmileg igen közel áll hozzám. Megszoktam erőnyelvvel, hibáival együtt és szeretem. Úgy érzem, méltán nyerte el a tanárok és diákok tetszését. Bár tartalmi szempontból már elavult, módszertani szempontból máig kiváló tankönyvnek tartom.

Ezért azt ítélem jó új tankönyvnek, amely annak módszertani eszközeiből sokat megőriz, de tartalmi szempontból jelentősen felülmúlja.

Középiskolai tanár mivoltomból adódik az is, hogy főképpen didaktikai szempontból vizsgálom a tankönyveket, és ritkán elemzem azokat tartalmilag. Úgy vélem, az előbbi vizsgálati mód a tanárok, az utóbbi inkább a kutatók, egyetemi oktatók feladata.

Végül megjegyzem, noha az új tankönyveket még nem tanítottam végig, néhány óraegység erejéig valamennyit kipróbáltam. Ezt azért érzem fontosnak megjegyezni, mert jól tudom, hogy „a puding próbája az, hogy megeszik”, csak ennek révén derülnek ki az új tankönyvek hibái, és csak az ezt követő javítás után lehet egy tankönyv igazán jó. Vagyis lehetséges, hogy a következtetéseim egy része elbukik majd a nagy gyakorlat próbáján.

Az elmúlt két év során négy új természet-földrajz tankönyv jelent meg a piacon, amelyek közül mindenki az iskolatípusnak, igényeinek és felkészültségének megfelelően választhat:

– **Hunyadi László:** Csillagászati és általános természeti földrajz (Calibra Kiadó),

– **Lomniciné Marosvári Éva–Tisza László:** Földrajz I. (Nemzeti Tankönyvkiadó),

– **Nemerkényi Antal:** Általános természet-földrajz (Nemzeti Tankönyvkiadó) és

– **Simon Tamás:** Csillagászat és természet-földrajz (Alternatív Közgazdasági Gimnázium Alapítvány).

Hunyadi L. és **Nemerkényi A.** könyve a négyosztályos gimnáziumok első osztálya számára íródott. (Alcíme szerint tankönyvét **Nemerkényi A.** a középiskolák első osztálya számára, **Hunyadi L.** pedig 14–15 évesek számára írta.) **Simon T.** nem határozta meg a korosztályt, amelyhez tankönyve szól; a négy-, hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban is tanítható. **Lomniciné Marosvári É. és Tisza L.** tankönyve a hat évfolyamos gimnáziumok számára készült, de egyes fejezeteit az általános iskolák nyolcadik, ill. a négyosztályos gimnáziumok első osztályosai számára is ajánlják a szerzők. A négy új tankönyv tehát jól elkülöníthető, de helyenként egymást át is fedő célokkal készült.

Mindaddig csak egy tankönyv állt a rendelkezésünkre, vagyis nem volt választási lehetőségünk. **Sárfalvi B.–Tóth A.:** Földrajz a gimnázium első osztálya számára (1965-ös „ösváltozatában”) **Tóth A.:** Földrajz a gimnázium első osztálya számára) c. tankönyve – amint már említettem – érzelmileg igen közel állt hozzám.

A maga idejében a kornak tartalmában többé-kevésbé jól megfelelt, ám a hatvanas és hetvenes években a természettudományokban bekövetkezett robbanásszerű fejlődés idején tartalmi szempontból lassan elavult. Az 1979-es új tantervi koncepció eredményeként a könyv tematikája számos helyen változott. Az azóta elmúlt tizenöt évben azonban újra nyílt az olló a tudomány állása és a tankönyv tartalma között. A többszöri átdolgozás, az újabb szerzők munkája egyre több szerkezeti problémát is felszínre hozott. Kisebb-nagyobb részeket már a legtöbben másként tanítottunk. Egyre inkább érett egy tartalmában megújult tankönyv vagy tankönyvek megjelentetése.

Az új tankönyvektől – gondolom sok tanártársammal egyetemben – azt vártam, hogy tartalmilag megújultak, de didaktikai szempontból az előző erőnyeit megőrzők, sőt esetleg azokat felülmúlóak legyenek.

Nemerkényi Antal tankönyve

Úgy vélem a régi tankönyv pozitívumaiból **Nemerkényi Antal** tankönyve őrzött meg a legtöbbet és úgy érzem, a szerző azokon a részen javított, ahol arra feltétlen szükség volt.

E tankönyv* hasonló alakú, mint elődje, annál egy kicsit nagyobb méretű. Ez a kis eltérés oldalanként 8–10 sor többletet engedett meg a szerzőnek. A két tankönyv terjedelme, azaz oldalszáma is hasonló: a régi tankönyv természetföldrajz része 229 oldal, az újé alig valamivel több, 246 oldal. A többletet (kb. 30 oldal) a szerző nem a tananyag növelésére, hanem szinte egyöntetűen olvasmányok szövegbe építésére használta fel. (Az olvasmányok között örömmel fedezhetjük fel a földrajz és rokontudományai **Lóczy Lajostól Láng Sándorig** terjedő neves képviselőitől származó sorokat.) A csak kissé nagyobb terjedelemben csupán egy fejezettel van több (47, ill. 46), mint a régi tankönyvben.

Nemerkényi A. majdnem teljesen megőrizte az előző tankönyv didaktikai eszköztárának erőnyeit, sőt szerintem helyenként még javított is rajta. Meghagyta a lényeg vastag (félkövér) szedéssel történő kiemelését. Sajnos, a kiemelések összeolvasva többnyire nem alkotnak egész mondatot, ami egy 14 éves gyermek számára nem könnyíti meg eléggé a tanulást, sőt megnehezíti az érzelmi kötődést a tantárgyhoz. A lényeg kiemelésére a szerző egy másik eszközt is alkalmaz. Az óraegységek végén lévő zöld nyomást is erre a célra használja, azaz ebben nem ellenőrző feladatokat ad, mint a régi tankönyv szerzője. További formai újítás a keretbe foglalt szövegrészek bevezetése. E keretezett anyagok fontos, de nem közvetlenül az óraegység logikájába illeszkedő anyagok kiemelésére szolgálnak. A korábbi tankönyvből megmaradt viszont a dőlt betűs szedés a feladatok céljára.

A szerző könyvében több szakkifejezést használ, mint **Tóth A.** a régi tankönyvben, de ezeket a mai kinyílt világban a diákok hajlandók megtanulni, főként, ha olyan ismereteket

*A könyv egy négy részesre tervezett tankönyv-család része. A sorozat többi tagjáról olvasóink Irodalom rovatunkban találnak információkat. – A szerk.

közvetítenek, amelyeket a gyakorlati életben is fel tudnak használni. Néhány kifejezés (emlőskorzó, életkamrák, Vigyázat, a passzátot eltérítik!) érdekes, sőt merész, de egyéni ízt ad a tankönyvnek.

Az új tankönyvben lényegében ugyanannyi az ábra (195), mint a régiiben (186), s csak összetételükben van különbség. A fényképek és az ábrák (diagramok, grafikonok, modellek) száma hasonló 56 (55), ill. 114 (110), ám a térképek száma jelentősen több *Nemerkényi A.* könyvében, mint *Tóth A.*-nál (29., ill. 17). Mégis, amikor az új könyvet a kezünkbe vesszük, úgy tűnik, mintha sokkal több lenne benne az ábra, holott arányaiban ez egy lehetőséggel még kevesebb is. A szöveg-ábra arány *Tóth A.* könyvében 60–40, *Nemerkényi A.*-ében 62–38%. Az érzéki csalódást az okozza, hogy a régi tankönyvbe a gyenge nyomdatechnika miatt csak nagy méretű, gyakran egész oldalas fényképek kerültek. Az új könyvben viszont a féloldalas vagy annál kisebb képek is remekül látszanak, jól elemezhetők.

A kiváló didaktikai megoldások alapján úgy tűnik, mintha az egyetemi adjunktus szerző középiskolai tanár lenne. Bizonyára hozzájárult a tankönyv sikeréhez, hogy a régi tankönyv átdolgozását már ő végezte, így „bensőséges” kapcsolatba került *Tóth A.* könyvével, valamint az is, hogy *Nemerkényi A.* gondolatait a gyakorlatban, középiskolában is kipróbálta.

Jóval nagyobbak a tartalmi különbségek. *Nemerkényi A.* könyvében hét témakört találunk szemben a régi öttel. Megmaradt a „Közetburok” („Lakóhelyünk a Föld” címmel), „A légkör”, „A Föld vízburoka” („A vízburok” címmel) és „A földrajzi övezetesség” témakör. Három új témakör is szerepel az új tankönyvben „A helyünk a világegyetemben”, „A földfelszín formakincse” és „A földrészek természetföldrajzi képe”. Az új témakörök összesen 19 fejezet terjedelműek. Ehhez a 19 fejezethez egy részt úgy teremtette meg a lehetőséget a szerző, hogy nem tárgyalja „A földrajzi környezet ábrázolása” témakört (6 óraegység), másrészt 2–4 fejezettel csökkentette a többi témakör terjedelmét is. A tananyagból kikerült részek elsősorban olyan gazdaságföldrajzi óraegységek („A hőmérséklet gazdasági jelentősége”, a „Folyószabályozás, ár- és belvízvédelem” stb.), amelyek a természetföldrajz logikájába nem illettek bele. A külön fejezetként kihagyott anyagok jelentősebb része azonban az eddigieknél jobb helyre került az új fejezetekben. A tananyag át-

rendezésével, a belső felépítést megtörő részek elhagyásával az eddigieknél valamennyivel arányosabbá is vált a tankönyv. A túl nagy, nehezen átlátható és megtanulható közetburok témakör például 13-ról 10 fejezetre, 67-ről 61 oldalra (ebből 7,5 oldal olvasmány) csökkent. Így is ez a témakör maradt a legnagyobb, és ehhez képest igen kicsi „A vízburok” 4 és „A földrajzi övezetesség” 5 fejezete. A belső arányokon tehát többet is javíthatott volna a szerző. Természetesen a tanároknak lehetőségük van a fejezetek megbontására (mint ezt a szerző javasolja is a bevezetőben), ezzel azonban az a probléma, hogy a megnövekedő óraszámot már nem lehet megtanítani a heti 2 órás időkeretben.

Nézzük ezek után, mi változott meg az egyes témakörök belső szerkezete nem változott. Kimaradt azonban a közetburok témaköréből a „Belső és külső erők” c. egység és a szárazföld domborzatát bemutató három lecke. Ezeknek a szerző sokkal logikusabb helyet talált az új fejezetekben. Bekerült az anyagba a geológia számos új eredménye, például a forró pontok, vagy a tekto- és orogenezis elkülönítése. Nagyon fontosnak tartom, hogy újra bekerült az ásványok és kőzetek tanítása, amely az 1979-es tantervi koncepció idején került ki az anyagból, bár előtte is csak gyakorlati órákon tárgyalták. Ezt egyértelmű pozitívumnak érzem, hiszen a földrajz közet- és ásványismeret nélkül olyan, mint a biológia fajismeret nélkül.

Sokkal nagyobbak a belső szerkezeti változások „A vízburok” és „A légkör” témakörben. „A vízburok” felépítése megfordult, a témakör a világtenger ismertetésével kezdődik és csak ezután következnek a szárazföld vizei, a „vízgyűjtő edények” jelentőségüknek és méretüknek megfelelően. Kimaradt a fejezetből a vízgazdálkodást ismertető három óra, ami eddig is kilógott a természetföldrajz logikájából. Számos rész, mint például a karsztosodás és a felszíni vízfolyások felszínformáló szerepe átkerült „A földfelszín formakincse” fejezetbe. A légkör témakörben is jelentősek az újítások. Eddig ebben a fejezetben sok volt az üresjárat. Csupán a tananyag átrendezésével, lényeges anyagrészek kihagyása nélkül három óraegységet lehetett megtakarítani. Újdonság mindkét témakörben a környezetszennyezés és -védelem beépítése az anyagba.

A „földrajzi övezetesség” témakör 5 óraegysége meggyőződése, hogy kevés lesz. A té-

makörből kimaradó részek, amelyek az általános és regionális gazdaságföldrajzhoz kapcsolódtak a természetföldrajz anyagát, hiányozni fognak a későbbiekben a mezőgazdaság megtanulásakor.

A könyvben szereplő első új témakör, „A helyünk a világegyetemben”, a Föld, mint égitest megismerése és elhelyezése kozmikus környezetében. Mindez elsősorban a további fejezetekhez ad alapot, emiatt nagy szükség volt erre a témakörre. A kérdés azonban az, hogy jó-e itt a középiskola elején, amikor (ma még, a jelenlegi) nyolcadik osztály végén egy fejezetben tanulnak a diákok a Föld bolygóról, a Naprendszeréről és a világegyetemről is. A nyolcadikos anyagot viszont a gyerekek a tanév végén sajnos már nem túl nagy figyelemmel tanulják, ezért ezt a kollégák általában a nyolcadik osztály elején tanítják. Úgy érzem igazán akkor lesz jó helyen ez a témakör, ha nem lesz törés az iskolatípusok között, azaz folyamatos lesz az átmenet a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban.

„A földfelszín formakincse” c. témakör anyaga eddig csak a fakultációs tankönyvben szerepelt. Szükség van rá, hiányt pótol, nem véletlenül került bele *Hunyadi L.* tankönyvébe is. Ez a témakör teremt ugyanis leginkább kapcsolatot a gimnáziumi és az egyetemi általános természetföldrajz anyag között, amelyek eddig csupán egészen lazán kapcsolódtak egymáshoz. Az egyetemen az egyik legfontosabb témakör a geomorfológia volt, míg a középiskolában ez csak az óraegységeken belül egy-egy kis fejezetben volt elrejtve. Ráadásul a szerző ezt a fejezetet rendkívül jól megírta – nem véletlenül, hiszen az egyetemen elsősorban geomorfológiát tanít.

„A földrészt természetföldrajzi képe” c. témakört több okból is nagyon jónak tartom. Az eddigi három, „elvont” szárazföld domborzata óraegység helyett, amelyekből valójában nem tudtuk meg, hogy milyen a braziliai vagy az afrikai ősmasszívum, e témakör most konkrét, jól felhasználható ismereteket nyújt a Földről, mégpedig egy olyan korban, amikor a gyerekek egyre többet látnak, egyre többet ismernek, egyre többet utaznak. Ez a fejezet kapcsolatot teremt az általános iskola hatodik és hetedik osztályos tananyaga, ill. a későbbiekben megtanulandó általános és regionális gazdasági földrajz között. Azért is jónak tartom ezt a fejezetet, mert ez lényegében az általános természetföldrajz keretében megtanult tananyag

szintézise. Végül ebben a fejezetben a földrajz egyik új és fontos ága, a tájföldrajz is belekerült a középiskolás anyagba.

Hunyadi László tankönyve

Ez a könyv is *Tóth A.* könyvének „utódja”. Számos területen hasonlít ahhoz, amit *Nemerkényi A.* könyvéhez is, de sok tekintetben különbözik is az előző két könyvtől. *Hunyadi L.* tankönyve formájában hasonló *Nemerkényi A.* könyvéhez. Megegyezik méretük, de hasonló hosszuk is. A könyvet felütve azonban már vannak különbségek. E könyv – a *Nemerkényi A.* féle hárommal szemben – csak két színt használ: a feketét és a fehéret. Lényeges különbség, hogy *Hunyadi L.* könyvét kisebb betűtípussal nyomtatták, azaz oldalanként kb. 640 leütéssel többet tartalmaz, mint a másik hasonló méretű tankönyv, és ezért zsúfoltabb annál.

Igen nagyok a különbségek, ha a tankönyv didaktikai eszköztárát hasonlítjuk össze *Tóth A.*, ill. *Nemerkényi A.* könyvével. A lényeg kiemelésére a szerző a dőlt betűs (kurzív) szedést alkalmazza. Ezt nem tartom annyira jónak, mint a vastag betűs kiemelést, nem ötlök annyira szembe, ezért sokkal inkább „bogarászni” kell az anyagot, ez pedig megnehezíti a tanulást. Ráadásul a dőlt betűs kiemelés ebben a könyvben sem alkot összefüggő mondatokat. A tankönyvben alkalmazott másik formai-didaktikai eszköz a kérdésekhez és feladatokhoz kapcsolódik. Ezeket a szerző nem az óraegységek végén teszi fel, fogalmazza meg, hanem – úgy érzem – kissé ötletszerűen. Van, ahol 3, máshol viszont 19 oldal után, van ahol a fejezetek végén vagy éppen közepén következnek egy-egy kérdéscsomag. Ebből adódik az is, hogy nem válnak el egymástól az óraegységek. Úgy tűnik, hogy a szerző a tanárokra bízta az óraegységekre való felosztást. Ez érzésem szerint nem a legerősebb megoldás, ám nem látom egyértelműen hibának, ugyanis az anyag tudományos logikája nagyon jó. A szerző pedig inkább a tananyag tudományos logikáját követi és nem a tanítási logikát. *Hunyadi L.* nem él az olvasmányok eszközével, ellenben igen gazdag Kislexikont kapcsol a tankönyvhöz.

A könyvben 198 ábra található, amelyekből azonban mindössze 10 a fénykép, amit én igen kevésnek érzek. A 166 grafikon, diagram, modell viszont nagyon sok (kb. 50%-kal több, mint a másik két tankönyvben). Mégis valahogy az az érzésem, mintha kevesebb lenne,

ugyanis **Hunyadi L.** jóval kisebb, kevésbé áttekinthető ábrákat használ. A szöveg-ábra arány nála a legmagasabb (71–29%), vagyis hiába több az ábrája, ez mégis kevesebbnek tűnik. Talán kicsit kevesebb, de nagyobb méretű ábra jobban elérte volna célját, hiszen jobban elemezhető lett volna a tanár és a diák számára egyaránt.

Tóth A. tankönyvéhez képest számos lényeges tartalmi változást látok e könyvben is. **Hunyadi L.** munkájába is három új témakör került. Az „A Világegyetem és a Föld” c. témát jóval nagyobb terjedelemben tárgyalja a szerző, mint **Nemerkényi A.** A nyolcadik osztályos tananyagnál, de a másik tankönyvnél is mélyebben és részletesebben beszél a világegyetem felépítéséről, a Tejútrendszeréről, a Naprendszeréről és a Földről, mint égitestről, annak alakjáról, mozgásáról, a földi időszámításról és a Földön való tájékozódásról is. A másik két új fejezetet – „A Föld felszínformái”, ill. „A Föld talajai és az élővilág” címmel – a **Tóth A.**-nál megismert fejezetek sorába illeszti a szerző. A földfelszín formakincse témakört – amint azt már írtam –, nagyon fontosnak gondolom. A másik témakör, amely **Nemerkényi A.**-nál nem szerepel, igen jól illeszkedik e könyv logikájába. Nagyon jónak ítélem, mert egy régi kardinális problémára, nevezetesen a talaj és az élővilág földrajzának tananyagba illesztésére ad jó megoldást. Ugyanakkor, sajnos komoly gondot is látok e két témakör tárgyalásakor. A két új témakör együttes terjedelme nagyjából meg egyezik **Nemerkényi A.** tankönyvének „A földfelszín formakincse” c. fejezetével, ám annál jelentősen többet akar megtanítani. Tárgyalja például – a teljesség igénye nélkül – a közetfelszínalakítást, az élővilág zonális elrendeződését, valamint a bioszféra és a természeti környezet kapcsolatát is. Úgy érzem, ezekben a fejezetekben is túl sokat merít a szerző.

A régi tankönyvből megismert fejezetek logikája megfordul, tehát a szerző „kívülről”, a világegyetem felől halad befelé. Eszerint először „A légkör”, „A vízburok”, majd „A közetburok” fejezet kerül tárgyalásra. Ezek után következik „A földrajzi övezetek” témakör, majd végül a régi tankönyv első fejezete, „A földrajzi környezet ábrázolása”. Nem marad ki tehát – a másik tankönyvvel szemben – ez a témakör sem. Valamennyi témakör közös jellemzője, hogy kisebb-nagyobb belső szerkezeti változásokat tartalmaznak a régi tankönyvhöz képest. Ezeket általában logikusnak tartom (pl.

a csapadékképződés megelőzi a szeleket, így a ciklonok és a monszunok csapadékszállító hatását már megtanult részekhez lehet kapcsolni, a világítenger ebben a könyvben is megelőzi a szárazföld vizeit, stb). A másik közös jellemző, hogy a szerző a régi tankönyv anyagánál sokkal többet tervez megtanítani. Ebbe a tankönyvbe is belekerültek a tudomány új eredményei, a „forró pontok” stb., de számos olyan anyagrészt is, amellyel szélesedik az anyag (ilyenek pl. a légkör fény- és hangjelenségei, a makro-, mezo- és mikroklima, a tengervíz mozgásai közül pedig a hullámzás és tengerrengés).

Jelentősen többet, mélyebbet és szélesebbet akar tehát beletenni a szerző egy hasonló méretű tankönyvbe, mint akár a régi, akár a másik új tankönyv szerzője, ez pedig szerintem minden érénnyel ellentétben nehezen megtaníthatóvá teszi ezt a könyvet. Ha ugyanis ennyi többletet szándékozik megtanítani, azt ugyanolyan órákerektek között csak valaminek a rovására teheti. Amennyiben viszont nem teljes egészében tervezi megtanítani az anyagot, hanem a válogatást a tanárok szabadságára bízva, igen jól használható és tanítható könyvet tett le az asztalra.

Lomniciné Marosvári Éva és Tisza László könyve

Lomniciné Marosvári Éva és Tisza László a hatosztályos gimnáziumok számára írták könyvüket. A 12 éves korosztálynak más módszerekkel kell tankönyvet írni, mint a két évvel idősebbeknek. Ez már a borítón is látszik. Tartósabb, kemény fedelű ez a tankönyv, igen szép címlappal. Ha kinyitjuk a könyvet, belül is igen szépnek találjuk. Színes és jó nyomdatechnikájú ábrák, fényképek teszik ezt a könyvet a megcélzott korosztály számára könnyen befogadhatóvá. Nekem külalak szempontjából az összes most megjelent tankönyv közül ez tetszik leginkább. Ez a művészi kiállítás sajnos az árban is tükröződik.

A tankönyv méretei hasonlítanak a másik két új tankönyvhöz. A könyv hossza 252 oldal, ami nagyjából szintén a másik két tankönyvhöz közelít. Ebben a tankönyvben azonban – vélhetően ezeket is a korosztályhoz méretezve – jóval nagyobb betűket használnak. A másik két tankönyvhöz viszonyítva összterjedelme mind ezért mégis viszonylag „kisebb”. E könyv óraegységekre jól tagolt, a témakörök belső arányai is igen jók.

A rendkívül gazdag didaktikai eszköztárú könyv „Használati utasítás”-sal kezdődik,

amelyből a miért tanuljunk és a hogyan tanuljunk kérdésekre kaphatnak választ a diákok. Nem mutatják be azonban a környezetet, vagyis nem adnak választ arra a kérdésre, hogy hogyan tanuljunk ebből a tankönyvből.

E könyvben is a vastag betűs szedés szolgál a lényeg kiemelésére. A vastag betűk csak néha alkotnak egész mondatot, többnyire csupán a fontosabb fogalmakat emelik ki, pedig az összeolvashatóság ennél a korosztálynál még fontosabb lenne, mint az idősebbeknél.

A kérdéseket az óraegységek végén teszik fel a szerzők. A begyakorló, ill. összegző kérdések festékfolttra hasonlító kék mezőn sorakoznak. E játékos megoldás szintén a korosztály adottságaihoz alkalmazkodik. Dőlt (kurzív) szedéssel feladatokat adnak a szerzők, és helyenként szintén dőlt betűk látják el az óraegységek kisebb fejezetein belül a cím funkcióját is. Apró betűvel a szerzők olvasmányokat, érdekességeket írtak a szövegbe. Véleményem szerint elég kevés az olvasmány, és szövegük e korosztály számára nem is mindig érdekfeszítő. Kislexikon helyett minden fejezet végén megtaláljuk az előforduló legfontosabb fogalmak felsorolását és magyarázatát. A tankönyv végén témakörönként olvasmányokat ajánlanak az érdeklődő diákoknak. Ennek a korosztálynak ez nagyon fontos, bár némelyik ajánlott olvasmány 12 évesek számára „túl magas”.

A tankönyvben 147 színes ábra (ezek között 23 térkép, 27 fénykép, 15 úrfelvétel, csillagfotó és légifénykép) található. Ebben a könyvben a legalacsonyabb a szöveg–ábra arány (56–44%), vagyis viszonylagosan legtöbb az ábra. A gondosan válogatott ábrák forrásjegyzékét is megtaláljuk a tankönyv végén. A túlnyomórészt jól elemezhető ábrák többsége igen szép, a szöveget nagyon jól illusztrálják. Néhány ábra azonban túl nehéz a korosztály számára.

Tartalmi szempontból természetesen igen nagyok a különbségek *Tóth A.* tankönyvéhez és a másik két új tankönyvhöz képest is, hiszen más a megcélzott korosztály és az iskolatípus is. Ebben a könyvben csak négy témakör található: „A földrajzi környezet és ábrázolása”, a „Csillagászat”, a „Földtörténet” és „Az ember és környezet”. A négy fejezet együttesen 49 óraegység, amely a rendszerező-összefoglaló, ismétlő és gyakorlati órákkal együtt éppen befér a két órás tantárgy évi órakeretébe. A tankönyv belső arányai igen jók. A legnagyobb témakör a „Földtörténet” 14 órával, a legkisebb a „Csillagászat” 10 órával. Az egyes témakörök

viszont igen lazán kapcsolódnak egymáshoz.

Az első témakör „A földrajzi környezet és ábrázolása” a *Tóth A.* által tárgyalthoz hasonlít, de annál sokkal bővebb. Megismerteti a gyerekeket a vetülettani alapfogalmakkal, a térrel és annak részeivel. Részletesen bemutatja a tematikus térképek fajtáit, megtanítja a keresztszelvény, a komplex természetföldrajzi szelvény és a tömbszelvény fogalmát és készítését. Széles értelemben értelmetzi a tájékozódást, ide sorolva a menetrendek használatát is, majd végül a térképészet rövid történetével is megismerteti a diákokat. Véleményem szerint helyenként túlzásokba is esik. Egy tizenkét éves gyermek számára túl nehéz például a Gauss–Krüger-féle szögtartó vetület, a Goode-féle képzetes vetület, ill. a lejtőszög meghatározása, vagy akár a szelvények és a tömbszelvények tárgyalása is.

A második témakör a jelenlegi nyolcadik osztályos tankönyv csillagászat témaköréhez hasonlít, de annál jobb és tartalmasabb. Helyenként ugyan ezt is nehéz megtanulni, így pl. a Kepler-törvényeket, a Hoyle-elméletet vagy a Föld mozgásai közül a precessziót és nutációt (sőt mindez talán nem is olyan fontos ennek a korosztálynak). Ez a témakör is a csillagászat történetét bemutató órával, valamint az asztrológia kritikájával zárul, amit az áltudományok felé vonzó mai világban különösen üdvösnek tartok.

A harmadik témakör a „Földtörténet”. Számomra meglepő volt, hogy külön témakörben foglalkoztak ezzel a szerzők, de az áttanulmányozás után kiderült, hogy nem kizárólag a földtörténetről, hanem a geoszféra kialakulásáról (a Föld szerkezete) és magukról a geoszférákról (a kőzetlemezek mozgása, vulkánosság, a vízburok stb.) is szó esik bennük. Helyenként ebben a témakörben is túl mély ismereteket szándékoztak megtanítani. A negyedik témakör forradalmian új fejezet a középiszkolás anyagban. Az „Ember és környezet” témakör különböző gazdasági ágak és a környezet kapcsolatával, a környezetszennyezéssel és -védelemmel, valamint a természetben lejátszódó körfolyamatokkal foglalkozik. Ez a témakör aktív környezetvédelemre nevel. Az utolsó leckeiben olyan konkrét tanácsokat adnak a szerzők a diákoknak, amelyekből számukra is kiderülhet, hogy a környezet védelme mindannyiunk közös ügye.

Ez a tankönyv tehát didaktikailag igen jó, ám tartalmi szempontból a számos remek gon-

dolat és megoldás mellett néhány vitatható megoldást is tartalmaz.

Simon Tamás könyve

E tankönyv nagyon sokban különbözik az előző háromtól. Sokkal nagyobb (284x201 mm) és sokkal hosszabb (344 oldal), mint a három másik tankönyv. A szöveg tördelése is eltér a többiekétől. A legtöbb oldalon két oszlopba szedték a szöveget, csak a témák bevezetőjében hasonlít a többire a szöveg tördelése. A sűrűbb szedés, valamint a nagy terjedelem következtében e könyv kb. kétszerese az eddig tárgyaltakénak. *Nemerkényi A.* könyvéről azt írtam, hogy ha órát kell bontani, anyaga nehezen fér bele egy tanévbe. *Lomniciné Marosvári É.* és *Tisza L.* könyve is épphogy csak megtanítható egy év alatt. *Hunyadi L.* könyvét, amely a másik kettőnél nem sokkal terjedelmesebb, már kicsit zsúfoltnak, nehezen megtaníthatónak tartom. Ezt a tankönyvet egy középiskolai év alatt viszont szerintem lehetetlen megtanítani. Méretei alapján inkább fakultációs tankönyvnek, tanári segédkönyvnek vagy egyetemi jegyzetnek alkalmas.

A tankönyv didaktikai eszköztára igen vegyes képet mutat. Számos jó ötlet mellett néhány hiányossága megnehezíti a középiskolások számára a tanulást. Ilyen hiányosság, hogy a lényeg kiemelésére semmilyen eszköz sem szolgál. A vastag betűt a szerző csak igen ritkán, lényegében alcím helyett használja. Gyakran ad azonban feladatokat. A leckék elején, közepén és a végén is vannak problémafelvető, begyakorló, ill. összegző feladatok. Ezeket a könyvben piktogram jelöli. A szürke alapon kiemelt szövegek tananyagot kiegészítő ismereteket nyújtanak, az anyag logikájába nem illeszkedő, de azt kiegészítő fontos ismeretek kiemelésére szolgálnak. A tankönyvben nincs kislexikon, ellenben van függelék, amelyben földrajzi számításokra találhatunk példákat (amihez hasonlóak a felvételi feladatsorokban fordulnak elő). A tankönyvhöz tárgymutató és irodalomjegyzék csatlakozik, ami ismét csak a tanári segédkönyv jelleget erősíti. A könyvben csupán egyetlen olvasmány szerepel, „A szárazföldek újjászületése”, amelyet a szerző a *Tudomány* c. folyóiratból vett át.

A tankönyvhöz ugyanakkor rendkívül gazdag ábraanyag csatlakozik. Az ábrák össz-mennyisége háromszor több, mint bármelyik másik most megjelent tankönyvben. A szöveg-ábra arány azonban mégsem túl magas (61-

39%), néhány ábra ugyanis nem elég nagy, így nehezen látható és elemezhető. A 232 fénykép, 240 ábra (ebből 23 térkép és 11 táblázat) olyan bőséges melléklet, amely nagyban segíti a tananyag elsajátítását. Az ábrák az egészen egyszerűtől a nagyon bonyolultig terjednek, téma-választásuk is igen széles. Egy kicsit gondosabb válogatással ez a nagyon gazdag ábra-anyag még inkább be tudná tölteni célját.

A tankönyv hét fejezetre tagolódik, amelyek lényegében megfelelnek a *Tóth A.*-nál megismert öt fejezetnek. „A földrajzi környezet ábrázolása” témakör helyett a szerző a többi könyvnél sokkal gazdagabb „Csillagászat” témakört illeszt az anyagba. A köztetburuk témakört a szerző három részre bontja: „Bolygónk a Föld”, „A Föld közei” és „A Föld köztetburka” címmel, az első részbe beépítve ezek közül a földfelszín ábrázolásának legfontosabb részeit. E négy témakör teszi ki a tankönyv túlnyomó részét. „A Föld légköre”, „A Föld víztetburka” és „A földrajzi övezetesség” c. témakörök együttesen is csupán „A Föld köztetburka” témakör terjedelmével azonosak. Ez a tankönyv belső felépítésében is tükröződő hatalmas aránytalanság nagyon megnehezíti a középiskolákban való alkalmazást, elsősorban a nagy egységek visszakérdezését. Viszont a könyv remek háttéranyagot nyújt a szaktanároknak a tanításhoz vagy a felsőoktatási intézményekben tanulóknak a gyakorláshoz.

Ez a tankönyv sem bontja fel az anyagot óra-egységekre. *Hunyadi L.* tankönyvéhez hasonlóan inkább a tudományos, mintsem a tanítási logikát követi. Helyenként kicsit úgy tűnik a számomra, mintha egyetemi előadások követnék egymást a tankönyvben. A tudományos logikát mutatja a tankönyv belső felépítése is. A római számokkal jelölt témakörökön belül arab számok jelölik a további felosztást, és újabb arab számok mutatják az alpontokat. A legkisebb egységeket kis betű, ill. vastag betűs kiemelés jelzi.

A „Csillagászat” témakör nagyon hosszú. Csupán ez a fejezet majdnem akkora anyagot tartalmaz, mint a régi tankönyv. A történeti bevezetés után részletesen foglalkozik a Naprendszerrel, de megismerteti a diákokat a Tejútrendszerrel, az Univerzummal, a világegyetem és a Naprendszer keletkezésének elméleteivel, valamint a csillagképekkel is. A „Bolygónk a Föld” c. témakör általános áttekintést nyújt a Földről, a Föld szerkezetéről, a földfelszín ábrázolásáról (*Tóth A.* nyomán) és a Föld-

det felépítő anyagokról, ami lényegében rövid ásványtani ismertetést jelent.

A „Föld közei” témakör részletes közzétételni áttekintést ad. Kitér a kőzetek keletkezésére, a kőzetek csoportosítására, osztályozására is. Fontos új témakörnek érzem, amint ezt már írtam is.

A Föld kőzetburka a csillagászatához hasonlóan nagy témakör. Számos részletre kiterjed a történeti bevezetéstől a geológiai és paleontológiai alapismereteken át a **Tóth A.**-nál megismert óraegységekig. Ezeket részletesen, mélyen és a réginél szélesebben, több dologra tekintve vizsgálja. Így történhet meg, hogy ismétlések (földtörténet, a Föld szerkezete stb.) is előfordulnak ebben a témakörben. A másik három témakör: „A Föld légköre”, „A Föld vízburka”, és „A földrajzi övezetesség” a **Tóth A.**-nál megismert hasonló fejezetekhez hasonlít. A különbségek, a bővítések indokoltak és nem teszik túl nehézé ennek a három témának a megtanítását. A ciklonok és az anticiklonok ebben a könyvben is a csapadékképződés után szerepelnek, így ezeknek tulajdonságait kom-

lexen lehet értelmezni. A Föld vízburka fejezetbe bekerült a tengervíz mozgásai közül a hullámozás, és a tenger felszínformáló szerepe, a partok és a torkolatok ismertetése. A földrajzi övezetesség **Hevesi A.** nyomán, a tőle megszkott magas színvonalon íródott.

Összegzésként elmondható, hogy a most megjelent négy természetföldrajz tankönyv a tartalmi hasonlóságok mellett – a részben eltérő célokból és a szerzők egyéniségéből fakadóan – számos tartalmi és didaktikai különbséget mutat. Lehetőséget adnak a tanároknak a választásra, de egyben felelősségteljes döntés elé is állítanak minket. Az iskolatípusnak, a diákok érettségének, érdeklődésének és a tanár tudásának, ambíciójának megfelelően érdemes és kell választani. A lehetőség mellett tehát nehéz feladat is szakadt a tanárok nyakába: úgy kell tankönyvet választanunk, hogy tanítványaink az érettségig, az érettségi után, a versenyeken és a felvételikén, sőt a felsőfokú tanulmányok során is a legjobban felelhessenek meg a kihívásoknak.

Kiss Attila

Szakosztályok, területi osztályok vezetősége

Természetföldrajzi Szakosztály

Elnök: Székely András

Titkár: Miczek György

Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Szakosztály

Elnök: Dövényi Zoltán

Titkár: Kocsis Károly

Oktatásmódszertani Szakosztály

Elnök: Simon Dénes

Titkár: Makádi Mariann

Térképészeti Szakosztály

Elnök: Klinghammer István

Titkár: Török Zsolt

Orvosföldrajzi Szakosztály

Elnök: Dési Illés

Titkár: Farkas Ildikó

Hegymászó Szakosztály

Elnök: Kunos Gábor

Titkár: P. Dezsényi Ágota

ifj. Kalmár László

Karlócai Miklós

Szegedi Osztály

Elnök: Jakucs László

Titkár: Keveiné Bárány Ilona

Dél-dunántúli Osztály

Elnök: Vuics Tibor

Titkár: Aubert Antal

Debreceni Osztály

Elnök: Borsy Zoltán

Titkár: Korompai Gábor

Nyírségi Osztály

Elnök: Frisnyák Sándor

Titkár: Boros László

Körösvidéki Osztály

Elnök: Bérés István

Társelnök: Simon Imre

Titkár: Tímár Judit

Kisalföldi Osztály

Elnök: Göcsei Imre

Társelnök: Szörényiné Kukorelli Irén

Titkár: Jáki Katalin

Közép-dunántúli Osztály

Elnök: Kopek Annamária

Titkár: Tölgyesi József

Mátravidéki Osztály

Elnök: Bodnár László

Titkár: Pozder Péter

Borsodi Osztály

Elnök: Porkoláb Albert

Titkár: Farkas Gyula

Nyugat-magyarországi Osztály

Elnök: Bokor Péter

Társelnök: Kikindai Kristóf

Titkár: Veress Márton

Kiskunsági Osztály

Elnök: Klingerné Végh Irén

Társelnök: Csatári Bálint

Titkár: Csordás László

Magyar Földrajzi Múzeum (Érd)

Igazgató: Kubassek János

IRODALOM

Bora Gy.–Nemerkényi A.:

Magyarország földrajza

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 176 p.

A közelmúltban napvilágot látott tankönyv egy új, négy kötetből álló tankönyvsorozat tagja. A hazánk földrajzát bemutató tankönyv mindenképp üdvözlendő. Hiszen egyfelől eddig csak a korábban használt középiskolai földrajztankönyvek kisebb-nagyobb átdolgozására került sor, teljes megújodásukra nem, másfelől napjainkig a földrajzoktatáshoz tankönyveknek csak szűk választéka állt rendelkezésre (habár egyes becslések szerint ezek száma ma már 50–60-ra is tehető, ha a valamennyi iskola-típusban alkalmazottakat tekintetbe vesszük).

Az 1989 óta zajló, az élet minden területét átható reformfolyamatok az oktatási rendszert sem hagyják érintetlenül. Mind az iskolarendszer sokszínűbbé válása, mind a Nemzeti Alap-tanterv létrejötte megköveteli a tanítási eszközök megújulását is. A földrajz esetében azonban még nyomasztóbban hatottak a szocialista rendszer összeomlását követő gyökeres politikai, gazdasági, társadalmi változások Közép- és Kelet-Európában, illetve az egész világban végbemenő globális átalakulási folyamatok. Összefügg ez a földrajz tartalmával is, amely egyaránt magában foglalja a természeti környezetben és a társadalmi-gazdasági környezetben lejátszódó események térbeli vetületben való értelmezését.

A Magyarországról szóló tankönyv azért is újdonságnak tekinthető, mert a jelenlegi középiskolai földrajztankönyvek nem tartalmaznak ilyen átfogó részletességű leírást hazánk földrajzáról. Egyetértek a szerzőpáros azon célkitűzésével, hogy a diákok minél szélesebb ismeretekre tegyenek szert országunk természetföldrajzáról és társadalomföldrajzáról, ám sajnos az erre fordítható tanítási idő szerény mennyisége nem igazán kedvez ennek a törekvésnek.

Ez a tankönyv nemcsak külső megjelenésében és terjedelmében különbözik a régitől, hanem tartalmában is sok új vonással gazdagodott. A **Probáld Ferenc** által írt II. osztályos gimnáziumi földrajztankönyvben mindössze

76 oldal tárgyalja Magyarország földrajzát, vagyis inkább gazdaságföldrajzát. Ezzel szemben az új tankönyv 176 oldalból áll, és két fő szerkezeti egységre tagolódik, amelyek közül az első hazánk természetföldrajzi adottságairól fest részletes képet mintegy 60 oldalban. Ez azért fontos hiánypótló fejezet, mert a tanulók ezt megelőzően csak az általános iskolában hallottak erről, mivel az elsős gimnáziumi tankönyv sem tartalmazott összefoglalót Magyarország természetföldrajzáról, csak elszórtan fordultak elő utalások arra az általános természetföldrajzzal összefüggésben. A könyv első harmadában egyrészt az ország földrajzi fekvésének, felszínfejlődése lényegesebb állomásainak, ásványkincseinek és azok lelőhelyeinek, továbbá éghajlatának, vízrajzának, természetes növénytakarójának és talajviszonyainak a leírása szerepel. Az egyes nagytájak adottságainak, sajátos természetföldrajzi vonásainak a bemutatása is itt található, de előtte az ország természeti adottságainak szélesebb táji keretek közötti áttekintése is helyet kapott, ami dicsérendő újításként említhető meg, hiszen térségünk a Kárpát-medence jellemzőinek és a benne végbemenő folyamatoknak az ismerete nélkül nem vagy nehezen értelmezhetők Magyarország természeti adottságai.

A könyv közel kétharmadát (109 oldal) kitevő, Magyarország társadalmi, gazdasági életét összefoglaló fejezete, bár szerkezetében konvencionális, szinte követi a korábbi tankönyveket, tartalmában sokkal inkább eltér azoktól, ami részben a társadalomföldrajz gazdaságföldrajzánál szélesebb értelmezéséből fakad. Ebből adódóan megkülönböztetett figyelmet fordít – a gazdasági ágazatok (ipar, mezőgazdaság, közlekedés, kereskedelem, idegenforgalom) elemzése, értékelése mellett – a népesség összetételének, térbeli elhelyezkedésének és lakóhelyének, a településeknek a vizsgálatára. Ugyancsak jóval nagyobb hangsúlyt kap a különböző társadalmi-gazdasági jelenségek, ten-

denciák mögöttes folyamatainak, okainak, mélyebb összefüggéseinek a feltárása, amihez kitűnő alapot biztosít a természeti adottságokról szóló első rész.

Ez a „Magyarország társadalmi, gazdasági élete” c. egység három eltérő hosszúságú alfejezetre osztható. Az első a népesség számát, etnikai összetételét, térbeli megoszlását, korstruktúráját vázolja, rámutatva a népesedési folyamatok mozgatórugóira. A foglalkozási szerkezet módosulásával egyidejűleg érinti a foglalkoztatási problémákat és a munkanélküliséget, mint „újonnan” felbukkanó jelenséget is. A második alfejezet hazánk településhálózata kialakulását, a települések típusait, az urbanizációt és a városok hierarchiáját tekinti át. A harmadik alfejezet az egyes gazdasági ágazatok gazdasági életben betöltött pozícióját, főbb ismérveit mutatja be. Valószínűleg ennek a résznek az összeállítása, megírása okozhatta a legtöbb gondot, hiszen nagyon nehéz az utóbbi évek változásai nyomán – a jelenlegi „átmeneti” állapotban – helyes prognózist adni. A magyar gazdaság színvonalának és a piacgazdaságra történő áttérés feltételeinek ismertetése után az energiagazdaság, a kohászat, a vegyipar, a gépipar, az építőanyag-ipar és a könnyűipar feladatának, markánsabb központjainak, ágazati sajátosságainak bemutatására kerül sor. Az élelmiszeriparra a primer szférával való szoros köteléke folytán az egyes mezőgazdasági termények feldolgozásakor található utalás. Az agrártermelés természeti, társadalmi, gazdasági tényezőinek a felsorolását követően a gabonafélék, az ipari növények, a zöldség- és gyümölcsfélék termesztésének, valamint az állattenyésztésnek a fontosabb vonásai tárnak és az olvasók elé. A közlekedés, a kereskedelem és az idegenforgalom jellemzőinek az összegezése után az ország gazdasági térszerkezetének vázolásával zárul a tankönyv.

Elsődlegesen a társadalomföldrajzi fejezettel összefüggésben kell megjegyezni, hogy az több olyan elemet tartalmaz(hat), amelyek a kézirat lezárásától számított néhány év múltán már nem (vagy nem úgy) lesznek érvényesek, elfogadottak, ahogy azok a kötet születésekor még tudhatók voltak. Ez azt jelenti, hogy a pedagógusoknak folyamatosan nyomon kell követni az eseményeket, s azoknak megfelelően kell a korrekciókat végrehajtani. Mindezekre a diákok figyelmét is feltétlenül fel kell hívni a tanítás során. Ilyen javítandó észrevételek már most, a megjelenés időpontjában is előfordul-

nak, azaz az élet máris túlhaladt a tankönyv néhány megállapításán, amelyek természetesen nem a szerző rovására frandók fel. Például a főváros már 23 kerületből tevődik össze (94. o.) és csak közel kétmillió lakosú (69. o.), az Európai Unió már nem 12 tagállamból áll (99. o., 163. o.) és ez utóbbihoz kapcsolódóan az EFTA tagállamok száma is változott. A 109. oldal utolsó sorát azzal lehetne kiegészíteni, hogy 1996-ra – a kormány döntése értelmében – bezárják a hazai uránbányákat. Ugyanakkor viszont akadnak olyan pontatlanságok is, amelyek kiküszöbölhetők lehetnek volna még az írás fázisában. Például a 100. oldalon az élelmiszeripar mint a könnyűipar egyik ágazata szerepel a félreérthető ábrázolásból eredően. Nem derül ki a 92. oldal közepén levő bekezdésből, hogy „...a falvak várossá történő átalakulásán”, mint az urbanizáció egyik, összetevőjén mi értendő, miben nyilvánul meg az. A gyakorlati tapasztalatok azt jelzik, hogy a fogalmak pontos meghatározása és részletes magyarázata jelentősen megkönnyíti a gyerekek tanulását. Kétségtől az ingázásnak a definiálása sem a legszerencsésebb a munkaerőnek a lakóhelyről a más településeken levő munkahelyre történő csak napenkénti mozgására való leszűkítése miatt (80. o.), mert létezik heti, havi ingázás is, habár tény, hogy mostanában jobbra a napi ingázás a gyakoribb. A hangsúly – úgy vélem – a lakóhely és a munkahely eltérő településeken való elhelyezkedésén van, s nem azon, hogy a munkabajárás milyen időközönként történik. Vitatható a falusi települések nagyság szerinti csoportosításánál az, hogy a „kisfalvak az 1000–1500 lakos alattiak” és a „középfalvak az 1500–5000 lakosúak” (86. o.), mert a településföldrajzi tipizálások és a hivatalos statisztikák hazánk településállományában 500–999 fős aprófalvakat, 1000–1999 fős kisfalvakat és 2000–4999 fős középfalvakat különítenek el. Az álláspontom az, hogy egy középiskolai tankönyvben az országban leginkább elfogadott, legsűrűbben hivatkozott besorolást célszerű feltüntetni, s nem az egyéb tényezőktől és a kutatói szubjektivitástól függően kialakított sajátos osztályozási módokat.

A korábbi tankönyvekhez hasonlóan ebben a tankönyvben is minden egyes tananyag (lecke) egy-három oldalból áll, amelyek végén zöld alakra helyezve az adott rész releváns megállapításai láthatók a „megszokott” ismétlődő kérdések helyett, amelyek igen sokat segítettek a tanulónak tudásuk otthoni ellenőrzésében. Fél-

reértés ne essék, nem a „zöld mezős” összegzések ellenzém, azok szintén fontosak, hanem a kérdéseket hiányolom, mert azok kedvében hatottak volna a tanulók tájékozódására, hogy pontosan mire koncentráljanak a felkészüléskor, ugyanis számonkérés alkalmával a tanár a leglényegesebb szövegrészekre teszi fel a kérdést a felelő(k)nek. Felemás az a megoldás, hogy a természetföldrajzi fejezetben még vannak ismétlő kérdések a megelőző évek tananyagaira vonatkozóan és munkáltató, gondolkodtató feladatok, ellenben a társadalomföldrajzi fejezetből ezek teljesen kimaradtak, holott bizonyára lehetett volna hivatkozni az Általános társadalomföldrajznál (pl. településföldrajz, demográfia) tanultakra vagy a Magyarországi földrajzával kapcsolatos általános iskolai tanulmányokra.

A könyv szerkezetét tekintve ugyancsak előnyösnek mondható, hogy a tananyagok után közvetlenül olvasmányok találhatók, amelyek száma jóval több is a régi tankönyvekben fellelhetőknél. Ezek lehetőséget nyújtanak egyfelől további ismeretek szerzésére (pl. a Kárpát-medence honfoglaláskori képéről, az időjárási szélsőségekről, a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszeréről, a nemzeti parkokról vagy a gyógyszeriparról, a malomiparról, a korszerű farmgazdaságról, a tokaji történelmi borvidékről, az ország közlekedésföldrajzi helyzetéről, a balatoni idegenforgalmi körzetről stb.), másfelől az érdeklődés, a figyelem felkeltésére, illetve a földrajz megkedveltetésére, megszerettetésére is alkalmasak.

A tankönyv szövege olvasmányos, viszonylag könnyen követhető, megfelel a diákok életkori sajátosságainak. Jók a vastagbetűs kieme-

lések is.

A leíró részeket 88 ábra színesíti, miáltal minden második lapra jut egy diagram, egy kartogram, egy sematikus rajz vagy egy fénykép. Az előbbieket a zöld szín különféle árnyalataival vagy fekete-fehér formában készítették, míg az utóbbiak csak fekete-fehér minőségben. Anyagi okokból érthető, hogy kizárólag a borítólapokat nyomtatták színesben, ami egyébként igen kellemes külsőt nyújt a tankönyvnek. Ugyanakkor a földrajznak mint tantárgynak a szemszögéből alapvető fontosságú lenne, hogy a bemutatására vállalkozó könyv minél több színes fotót tartalmazzon, mert azok sokkal inkább vissza tudnák adni a földrajzi környezet szépségeit, hűbb másai a valóságnak. Arról nem is beszélve, hogy a gyerekek is szívesebben forgatnak egy szép, több színes képet magába foglaló könyvet. A kilenc darab táblázat jobbára kisméretű és főleg a társadalomföldrajzi fejezetben foglalnak helyet, további információkat szolgáltatva pl. a földhasznosítás változásáról, a hozzánk érkező külföldiek származási helyéről, az ország népességének alakulásáról stb.

Meggyőződésem, hogy ez az összességében véve pozitívan értékelhető tankönyv nemcsak a diákok, hanem a tanárok tetszését is el fogja nyerni, s a növekvő tankönyvkínálat ellenére sokan döntenek majd e könyv használata mellett. Terjedelméből fakadóan azonban továbbra is kérdéses teljes beilleszthetősége a jelenlegi órakeretek közé. Így tényleges használhatósága erőteljesen függ majd a pedagógusoktól és attól, hogy az egyes iskolatípusokban milyen pozíciót foglal el a földrajz.

Dr. Kiss Éva

**Both Mária–Csorba F. László:
Tudománytörténet I.**

Gondolat Kiadó, Budapest, 1993. p. 267.

Az egyre gyarapodó közép- és felsőfokú tankönyvek üde színfoltja **Both Mária és Csorba F. László** munkája. Habár e rövid kritikájában a recenzius elsősorban a földrajzi vonatkozásokról kíván szólni, nem állhatja meg, hogy először ne méltassa a könyvet átfogóan is. **Koncepció**, nagy tárgyi tudás, logikus szerkesztési elv – talán ezek a mű legnagyobb erényei, olyan erények, amelyeket nemhogy a megannyi új tankönyvben, de általában az

újabb szakmai kiadványokban, népszerű-tudományos könyvekben is oly szűkmarkúan mérnek. Igaz, a koncepcióval – melynek lendületes indoklása a szerzők bevezetőjében igen meggyőzőnek tűnik – lehetne vitatkozni, nevezetesen, hogy mennyiben, milyen módon lehet egy tudománytörténeti áttekintés segítségével valamely tantárgyat gimnáziumi keretek között el-sajátítani. Ha azonban a könyv csupán „segédeszköz, kiegészítő forrás” – mint a szerzők

könyvüket diplomatikusan, alternatív felhasználási módként javasolják –, akkor ehhez csak annyit lehet hozzátenni, hogy a mindenkor tanáron (no meg órakeretén) múlik, mennyit akar és tud belőle átvenni, megvalósítani. (A recenziens – hosszabb gimnáziumi oktatási múltja ugyan nem lévén – úgy látja, hogy azért elég sok, valószínűleg megoldhatatlan problémával kellene küszködni a természettudományok „tisztán” történeti szemléletű oktatásakor. Ilyen lehet például az egyes tudományágak párhuzamos avagy egyszerre történő tanítása, ebből adódóan adott tudományágban a más területen tanultak [helyenként nélkülözhetetlen] ismerete, általában a kereszthivatkozások; és leginkább, amit a szerzők is érzékelnek és munkájukban megpróbálnak kivédeni, a „hamis definíciók, téves megfigyelések” ismertetése vagy nem-ismertetése. A diákok többsége – még egyetemi szinten is – inkább a biztos, „kinyilatkoztatott” ismereteket szereti és jegyzi meg, mintsem hogy többet tanulva önmaga mérlegeljen. A koncepció éppen ezért elsősorban csak addig – lényegében a régi görögökig – tűnik vonzósnak, ameddig az újkori tudományok el nem váltak egymástól, de ez esetben is inkább történeti-filozófiai, semmint szakmai részletességgel.)

Ami a könyv földrajzi részét illeti, ebben a szerzők által saját bevezetőjükben is említett „nem enciklopédikus igény” elvet láthatjuk megvalósulni, ami mintha alátámasztaná a nehézségekről mondottakat. Jóllehet a görögök, illetve rómaiak geográfiai ismeretei – bár például Strabón említése, vagy az ifj. Plinius vezúvi beszámolója nélkül – jól össze vannak foglalva, ezt követően a „Fizikai földrajz” (egyébként meg nem indokolt) cím csak töredékét tartalmazza a témakörnek. A fejezet 8 pontjából 6 (a terjedelem jó kétharmada) a légkörrel – főleg légkörfizikával, kis részben klimatológiával – foglalkozik, egy pont jut az óceánoknak, s további egy a felszínformáló erőknek. Még ha figyelembe vesszük is a „nem enciklopédikus” igényt, valamint, hogy a Tudománytörténet I. cím és a szerzők szándéka további folytatást jelez, akkor is kevésnek tűnik egy ennyire szűkre szabott tematika. A korábbi fejezeteket is figyelembe véve legfeljebb a kristálytant illetően találunk földtudományi vonatkozást, így végeredményben az első kötet a földtan, az őslénytan vagy a vulkanológia

„hőskorával” adós marad. Mi több, a fejezet gerincét adó légkör tan jobbra a mai ismeretek összefoglalásában merül ki (történeti utalásokat csak szóróványosan találunk), így épp e rész „korszerűsége” miatt érezzük a többi terület hiányát: azok miért nem szerepelnek? A recenziens ezzel együtt a légkörtani részt – s részben a rá épülő oceanográfiai részt – még úgy is értékes kísérletnek tartja, hogy a végső formába öntés előtt további történeti kutatást javasolt volna. Néhány, a további kiadásokba megfontolásra javasolt konkrét észrevétel: a 172. o. ábráján az izobárokra jó lenne nyomásértékeket vagy legalább változási irányt írni; a 176. o. ábrája szöveg nélkül maradt, hozzá 7 oldallal később találunk kapcsolódást; a 179. o.-n a „strato” szó nem „gömbölyűt” jelent; a 182. o. 25. ábrája „megduplázódott”. Az általában szemléletes, tetszetős ábraanyag igen nagy körültekintéssel lett összeválogatva, néha azonban elmarad a hivatkozás, mint például **K. Butzer**: A földfelszín formakincse c. könyvének négy átvett ábrája – 40., 49., 50., 57. – esetében.

Végezetül A felszín formáló erők c. fejezet-részt – ilyen formájában – a recenziens nem javasolta volna beletenni. A mindössze 6 oldal szűk kivonata az egyetemi, főiskolai tananyag-nak, bárminemű történeti utalás nélkül, ugyanakkor nem egy hibával és logikatlansággal. Hibás például az iszapfolyások meghatározása vagy a suvadás fogalma (195. o.), nem elég szabatos, illetve hiányos az erózió tárgyalása (196. o.), és van egy-két olyan, igen pongyola megfogalmazás is, mint a szélbarázdák keletkezéséé („ha a kőzetanyag szemcsés, üledékes [pl. homok], a szél kifújja azt, mélyedéseket váj.”). Megemlítené továbbá, hogy a 8.4 pontból (felszíni vizek) elmaradtak a tavak, és teljesen hiányzik a fejezetrészből az aprózódás és a mállás tárgyalása.

A jobbítás szándékával megfogalmazott kritikai észrevételek mellett a recenziens nem feleli, épp ezért most megismétli, hogy **Both Mária** és **Csorba F. László** munkáját az újabb könyvkiadás üde színtöltésének tartja. S szerzői-ben ifjú és örekké változtatni akaró kortársait tisztelve, további kitartást kíván nekik, már csak azért is, hogy vállalkozó szellemük további lobogásával még sok ehhez hasonló alaposságú könyvvel ajándékozzák meg az olvasót.

Dr. Karátson Dávid

Ismét eljött a falukutatások, falumonográfiák ideje. Nem először századunkban. A falukutatások első hulláma a két világháború közötti időszakra, a '30-as évekre esett, s „mozgalmat” (falukutató mozgalom), ideológiát, irányzatokat is kialakított. Nem véletlenül, hiszen az I. világháborút követően a falvak helyzete (meg persze az országé is) romlott; a szűkkeblű föld-reform nem hozott létre életképes parasztbirtokokat, a mezőgazdasági termékek piaca szűkült, hatalmas munkaerőfelesleg halmozódott fel a falvakban, melyek modernizációja megtorpant; mindezek következtében terjedt a születéskorlátozás, az egyke, a „néma forradalom”. A progresszív, társadalompolitikai töltetű mozgalmak figyelme a falu felé fordult, illetve a falukutatásokkal szétválaszthatatlanul összefonódott „népi irányzat”, a népi írók eleve ebben a világban éltek. S megszületett a Puszták népe (1936) a Tardi helyzet (1936), az Elsüllyedt falu a Dunántúlon (1936), majd a geográfus *Fodor Ferenc* „ellenkönyve”, az El nem süllyedt falu. E könyvek s társaik vihart kavartak, bírósági vádemeléshez vezettek, lerombolták az idilli falu képét s talán cselekvésre ösztönöztek volna, ha a II. világháború nem fordítja máshogy a történelem kerekét. Másodszor a '70-es években izzottak fel a településpolitikai viták az erősen központosított, hierarchizált településfejlesztés falvakra gyakorolt hátrányos hatásának feltűnővé válása nyomán, a mekkülésszerű elvándorlási hullám következményeit felismerve; egy zselici falu, Gyűrűfű teljes elnéptelenedése (1972) megrázta a közvéleményt s ismét feltűntek a „falu-kutatók”. Napjainkban pedig azért fordulunk türelmetlen figyelemmel minden empirikus vizsgálaton, terepmunkán alapuló „falukönyv” felé, mert híradást hoznak egy oly világból, melyet alig ismerünk. Alig ismerünk, mert viszonyai, életkeretei, intézményei gyökeresen megváltoztak az elmúlt fél évtized alatt. A mezőgazdasági nagyüzemek felbomlása – átalakulása, az átalakuló tulajdon- és üzemi viszonyok, az agrártermelés gyorsan változó feltételei, a terjedő, helyenként tömegessé váló munkanélküliség szerteágazó hatásai, az „önkormányzás” lehetősége, a pluralizmus, a sokszínűség kihívásai (egyházak, pártok, önszerveződő civil szervezetek jelentkezése ill. tevékenységük felélén-

külése stb.), az egyéni vállalkozások terjedése, a polgárrá válás lehetőségei mind-mind alapvetően megváltoztatták a falvak helyzetét, vagy legalábbis megteremtették a változás lehetőségeit. Nem ismerjük viszont e változások mélységét, részleteit, területi elterjedésüket, helyi sajátosságait, továbbgyűrűző hatásait.

Ezért vettük kézbe érdeklődéssel a kötetet, amely amúgy is kínálja magát gusztusos küllemével, szép kiállításával. Az persze sejtethető volt, hogy az 1994-ben megjelent kötet „túl korán” született ahhoz, hogy a közelmúlt változásait feltárja, számbavegye. Ahhoz azonban bizonyára jókor, hogy a község (városka?) lakói önismerettel felvértezve biztosabban mozogjanak a formálódó „új világban”. Magam is úgy gondolom, nemcsak az előzőírók „hevülte” mondatja a község polgármesterével, hogy „Tállya társadalom- és gazdaságtörténete, szellemi élete, a régmúltjáról fennmaradt tárgyi emlékvilága stb. önmagában olyan érték, erőforrás és népességmegtartó erő, amelyre nekünk -a település polgárainak - építenünk kell”. E felfokozott várakozás (is) magyarázza észrevételeimet.

Tállya polgármestere pontos műfaji meghatározást ad a kötetről előszavában: „helyismereti tanulmánygyűjtemény”. S reméli, hogy a kismonográfiából kimaradt vagy a nem eléggé részletezett témakörökből később önálló füzetek jelenhetnek meg. Ennek ellenére fájlaható, hogy e könyvre is jellemző a község- és városmonográfiák gyakori betegsége, az tudniillik, hogy a mához közeledve az ismeretanyag soványodik, zsugorodik, esetlegessé válik. Erre aligha lehet magyarázat, hogy „...az utóbbi négy- és fél, öt évtized reális értékeléséhez hiányzik a történész számára szükséges időtávolság”. Ha az értékelés felelősségteljes feladat is, bizonyos tények, események közlése teljesebbé tenné a feldolgozást. A mezőváros XVII. századi rendtartásáról, helyi törvényeiről kiváló és érdekes ismertetést kapunk; az elmúlt évtizedek igazgatási-önkormányzati eseményeire utalás sincs – hogy csak egyetlen példát említsék. De a közölt ismeretek gyérülése nemcsak a '45 utáni időszakra jellemző; már a XIX. század végi, XX. századi eseményekre is áll. Ismét csak egyetlen kiragadott példa: a mezőváros történetét ismertető fejezet részletesen foglal-

kozik a középkori úthálózattal, de nem tesz említést a vasútépítésről, a vasút településre gyakorolt hatásáról. Továbbá Tállya története, lakóik mindennapi élete elválaszthatatlan a Hegyaljától; ennek ellenére csak a szerzők egy-némelyike – elsősorban a geográfusok – helyezte mondandóját e tágabb keretbe.

Miután tanulmánygyűjtemény s nem monográfia fekszik előttünk, felesleges elősorolni, mi hiányzik a kötetből. Ugyanakkor többhelyütt elkelt volna a szerkesztői szigor; töltelékanyagok terhelik a könyvet. A szőlősbirtokosok több oldalon át való névszerinti felsorolása, a beházasodók hosszú listái, terjedelmes versidézetek, a község határában fellelt régészeti leletek, cseréptöredékek leltárkönyvszerű felsorolása megítélésem szerint megterhelik a könyvet, legfeljebb függelékként lenne benne helyük. Lehet persze, hogy tállyaiként másként vélekednék s a helybéli olvasó örömmel látja nevét a szőlőbirtokosok listájában. Kérdés, ki-nek íródott a könyv. Az előszó s – feltehetően – a szerzők szándéká szerint mindenekelőtt a község lakói számára. Az egyes fejezetek feldolgozásmódja azonban korántsem egységes e szempontból.

A község természetföldrajza (*Boros László*, 7–49. oldal) bármely szakmonográfiában megállná a helyét – tehát elsősorban a „szakma” számára íródott. A maga műfajában teljességre törekvő, a korábbi kutatásokat korrekten felhasználó, információgazdag, szépen illusztrált szintézis, kellő súllyal-részletezettséggel foglalkozik a természeti környezet minden elemével (földtörténet, geomorfológia, éghajlat, vízrajz, talaj, természetes növénytakaró, állatvilág, környezeti állapot). A recenzens félve teszi fel az önmagában kiváló fejezet olvasta után a kérdést: a községnek írva is ezt s így kellene írni a természeti környezetről?

A Tállya története a régészeti leletek megvillágításában (*Hellebrand Magdolna*, 51–83. oldal) c. fejezetet elolvassa felel is az előbbi kérdésre: nem. E fejezet alig több, mint a mezőváros határában fellelt régészeti leletek, leletredékek leírása, hiányzik mögülük annak az életnek, kultúrának rekonstrukciója, amely a leleteket előállította.

A Tállya történetét feldolgozó terjedelmes fejezet (*Takács Péter*, 85–173. oldal) szerzője viszont az általa leírt közösség kései utódainak szánta írását. Erre vall a fejezet stílusa, erre az, hogy elsősorban a mezőváros lakóinak mindennapjaival, gazdálkodásával, a szőlő, és bor-

termeléssel, vagyoni helyzetükkel, a mindennapi élet kereteivel foglalkozik, mintsem a „nagypolitikával”, a hadak járásával, a földesurak cserélődésével, az ország politikai, gazdasági, közjogi helyzetének alakulásával. Olyannyira, hogy – a recenzens megítélése szerint – olykor a helyi események sem igen érthetők, értékelhetők a kitekintés híján. E fejezetnél hiányoltuk leginkább a XX. század „arányos” tárgyalását; Tállya története a filoxéravész éveiben lényegében befejeződik – vélhetné az olvasó.

Kavecsánszki Gyula Tállya műemlékeiről írt fejezetét pompás homlokzati rajzok, térképek, alaprajzok egészítik ki, számos fénykép is e könyvrészlet mondandóját teszi szemléletes-sé. Csak azt sajnálhatjuk, hogy a műemlék-épületek mai állapotáról, helyzetéről, funkciójáról nem kaptunk részletesebb tájékoztatást.

Bencsik János nem teljesítette a fejezetcím-ben megfogalmazott ígérteit: nem Tállya társadalmát írja le a századfordulón (miért csak akkor?), hanem a lakosság házasodási „vonzásterületét”, ami szintén tanulságos ismereteket nyújt, de mégsem társadalomrajz. A Tállya és a tállyaiak című fejezet alcíme szerint néprajzi jellemzés, valójában meglehetősen esetleges leírás a századforduló korának néhány szegméről; a határháználról (valójában inkább a művelésági megoszlásról), az erdőgazdálkodás néhány adatáról, a keresztnevadási szokásokról, két-három népszokásról, mondókáról, az 1910. évi népszámlálás kéznél levő adatairól. Sajnos, Tállya XIX–XX. századi társadalomrajza – amely pedig számos izgalmas kérdést rejt magában, így pl. a „hanyatlás” társadalmi, lelki, szociológiai kihatásainak számbavételét – nem íródott meg.

Az eddig felemlített hiányokat részben ellensúlyozza **Frisnyák Sándornak** Tállya népesség és településföldrajzáról írt fejezete (245–268. oldal). Foglalkozik a mával is, felhasználva az 1990. évi népszámlálás adatait, szemléletes ábrákat is segítségül hívva ismerteti a legfontosabb tudnivalókat a település szerkezetéről, településképeiről, épületállományáról. Izgalmas kérdéseket tesz fel – a bortermelő mezőváros miért nem tud a XIX. században a modernizáció útjára lépni s így a városállomány része maradni –, ha a válaszok nem is kimerítők s részletezők.

A Tállya gazdasági életéről írt fejezet (**Boros László–Dobány Zoltán–Horváth Károly**) szemléletes ábráival, adatgazdagságával tűnik

ki (pl. földhasznosítási térképek), noha megint épp az elmúlt néhány év esetében marad el a gazdasági folyamatok okainak, lezajlásának elemzése s helyette inkább vázlatos leírást, esetleges adatokat kapunk (elismerve „igényünk” megvalósításának nehézségeit). **Hanusz Árpád** életmódvizsgálatai nem helyettesíthetik a ma társadalomrajzát.

Mindezekkel együtt igényes kiállítás, szá-

mos területen, fejezetében információgazdag, izgalmas kérdéseket felvető könyv került kezünkbe a tállyai önkormányzat áldozatkészége, a nyíregyházi műhely szorgalma és aktivitása nyomán. Várjuk a beígért folytatást, a további vizsgálatokat, melyek remélhetőleg néhány, itt felemlített hiányt is pótolnak.

Dr. Beluszky Pál

Honfoglalás és régészet

Balassi Kiadó, Budapest, 1994. p. 311.

A **Győrffy György** főszerkesztésével kiadandó „A honfoglalásról sok szemmel” c. sorozat első darabjaként megjelent, szerkesztőként **Kovács László** által jegyzett kötet az MTA I. és II. Osztálya keretében 1992. december 7–8-án, „A honfoglalás régészete” címen megtartott tudományos konferencia előadásainak anyagát tartalmazza. A rendezvény azoknak a tudományos ülésszakoknak a sorába illeszkedett, amelyek célja a honfoglalás 1100 éves évfordulója előtt a különböző tudományágak szemszögéből megvizsgálni a sorsforduló Kárpát-medencebeli hatásait. Mivel a tanulmányoknak számos földrajzi vonatkozása is van, az alábbiakban a szokottnál talán kissé részletesebben ismertetjük azok fontosabb megállapításait.

László Gyula professzor, a kérdéskör kutatásának nagyérdemű doyenje Megnyitójában rámutat, hogy amíg 50 évvel ezelőtt csak **Fettich Nándor** és ő törekedtek a honfoglalók életének megismertetésére, ma már minden régész ezen dolgozik. A széles körű régészeti kutatásokat támogatják a rokon tudományok által elért sokoldalú eredmények is, amelyek messze túlterjednek a Kárpát-medencén.

Győrffy György akadémikus, a honfoglalás kori Magyarország történetének egyik legismertebb kutatója Bevezetőjében részletezi az évenként tervezett tudományos ülésszak-sorozat feladatait, a honfoglalás eseményeinek minél sokoldalúbb megismertetését. Kiemeli, hogy a korabeli népnevek gyűjtőnevek, amelyeket az uralkodó nép hatalmi kényszerének megszűntével az alattvalók elhagytak. A honfoglalás kora a kezdetektől a végső kifejtelig, 862-től 970-ig időzíthető. A régészet fő feladata az események időrendjének megállapí-

tása, valamint a leleteknek az akkori népekkel való azonosítása.

Győrffy György és Zólyomi Bálint közös tanulmánya a Kárpát-medence és Etelköz egy évezreddel ezelőtti képét vázolja fel. A két nagyhírű tudós a korabeli természeti környezet állapotváltozásainak tükrében vizsgálja a honfoglalás kori népmozgalmakat. Ezek legjobban a vízrajzi, éghajlati és növényföldrajzi változások alapján elemezhetők. **Zólyomi** akadémikus bemutatja a Kárpát-medence és környéke potenciális növénytakaróját az I. évezred végéről (térképen is) és annak alapján felvázolja a honfoglalók letelepülési lehetőségeit. A szerzők a vonatkozó külföldi kutatások értékelése alapján arra a meggyőződésre jutottak, hogy 750 és 820 között Közép-Európában a mainál melegebb és szárazabb éghajlat uralkodott, ami az Avar Birodalom pusztulását tulajdonképpen előidézte. Ez az időjárási helyzet a 9. sz. végén is megismétlődött, ami viszont a magyarokat kényszerítette Etelköz elhagyására. Ehhez járult 892–93 kemény fagyos tele. A tanulmányt a két érdemes szerző a kérdéskör bő irodalmával teszi még értékesebbé.

Bálint Csanád „A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka” c. értekezésének alapkérdése, hogy a honfoglalók anyagi kultúrájára vonatkozó leletek miért nem találhatók meg igazolhatóan a Kárpátoktól keletre? Válasza, hogy az ősmagyarság a sztyepet elhagyva, a Kárpát-medencében már Nyugat-Európa peremterületére érkezett. Az új természeti, gazdasági, etnikai és kulturális közegben új anyagi kultúrát fejlesztett ki, majd új ideológiát – a kereszténységet – vett fel. Így tárgyi emlékei is elszakadtak az ősei által használtaktól.

Fodor István „Leletek Magna Hungáriától

Etelközig” c. tanulmányában hasonló kérdést feszeget. Szerinte a leletek hiányának voltak kultúrtörténeti okai is, mert a feltáróknak nem volt érdekes a nomád népek emlékhanyagának a részletes elemzése. A fő ok azonban véleménye szerint az a nagyméretű életmódbeli átalakulás volt, ami a magyarság életében a vándorútja során és a honfoglalás után végbement. Erre vezethető vissza a régészeti emlékhanyag nehéz népi azonosíthatósága.

Bóna István „Az Avar Birodalom végnapjai. Viták és új eredmények” c. munkájában az újabb kutatások eredményeit összevetve állást foglal amellett, hogy az avarok uralmának nem a frankok sikertelen vagy csak részben eredményes hadjáratai, hanem a bolgárok támadása vetett véget.

Szöke Béla Miklós „A Kárpát-medence a 9. században” c. írásában rámutat arra, hogy a Kárpát-medence régészeti anyagából csak újabban tudják elkülöníteni a Dunántúl 9. sz.-i kevert – avar–szláv–bajor(frank) –, az Alföld avar és Erdély dunai bolgár emlékhanyagát, ami megoldja e területek eddig hiányos etnikai képeinek kérdéseit.

Cs. Soós Ágnes, a „Zalavár az újabb ásatások tükrében” c. írás szerzője 1951–54 között résztvevője, 1973–92 között pedig vezetője volt a politikai okokból kiemelten kezelt és országos hírvé emelt zalavári ásatásoknak. Feldolgozásában az ásatási területet átszelő, Zalavár–Zalaszabar közötti országúttól északra feltárt építményekről számol be.

Müller Róbert (Karoling udvarház és temetője Zalaszabar–Borjúállás-szigetről) a zalavári ásatásoktól DNy-ra fekvő szigeten feltárt vegyes lakosságú, honfoglalás előtti település leletanyagát ismerteti.

Tomka Péter „9. századi népesség a Kisalföldön” c. cikkében a különböző, avar, karoling és szláv kultúrák találkozásának, kölcsönhatásának színterével foglalkozik.

Alexander T. Ruttkay „A blatnicai lelet és köre” c. írásában hangsúlyozza: ez a stiluskör a 8. sz. végétől kb. 860-ig dívott és a korábbi avar hatással szemben a frank–szláv viszony fontosságát és elterjedtségét bizonyítja a mai Szlovákia Ny-i és középső területén.

Wolf Mária „A Felső-Tisza-vidék 9. századi szláv emlékei” c. írásában rámutat, hogy a Királyhelme, Munkács és Zemplénagárd környéki alacsony halomsírok avarkori szláv településekre utalnak, amelyek lakóinak a magyar honfoglalókkal való viszonya nem tisztázott.

Györffy György „Vezéri szálláshelyek emlékei” c. cikkében arra keres választ, hogy milyen régészeti anyag jellemzi a vezéri szálláshelyeket és milyen a vezéri katonai kíséretet? Szerinte a nomád jellegű téli-nyári szállásváltás általánosan jellemző. A különböző vezéri szálláshelyekre utaló helynevekből és az azok körüli éremleletekből azt a következtetést vonja le, hogy az Árpád-fiak 945 körül számolták fel Ond vezér leszármazottainak Tisza-menti szállásterületeit.

Révész László „Vezéri sírok a Felső-Tisza vidékén” c. tanulmányában a Felső-Tisza vidékén, a Bodrogtőzben, a Rétközben és Szabolcsban talált vezéri sírok nagy számából (ez-ideig tizet tártak fel) arra a következtetésre jut, hogy a 10. sz. közepéig az a terület volt a vezéri szállásterület központja.

M. Nepper Ibolya „Honfoglalók a Hortobágy–Berettyó vidékén” c. tanulmánya szerint a mai Hajdú-Bihar megye területén feltárt nagyszámú temető és sírlelet a honfoglalók tájon belüli regionális betelepülését mutatja.

Kürti Béla „Honfoglalók a Maros-torok táján” c. írása szerint a Duna–Tisza közí, a Maros torkolatától É-ra és D-re fekvő 10–11. sz.-i temetők és sírok elhelyezkedését a korabeli természeti környezet erősen befolyásolta. A Duna–Tisza közí maradványok a fejedelmi szállásterülethez, a tiszántúliak viszont az Ajtony-törzshöz tartozónak vélhetők.

Nezvánszky Gábor „A Kárpát-medence északi térségének régészete” c. értekezésében írja: Szlovákia mai területén eddig 114 lelőhelyről ismernek a korabeli magyarsághoz kapcsolható, 10. sz.-i temetőrészleteket és sírokat. A lelőhelyek É-i határa: Pozsony–Cseklész–Nagykosztolány–Galgóc–Nyitra–Zsitvabesenyő–Léva–Demény–Kassa–Zemplén vonala.

Kovács László „Fegyverek és pénzek” c. cikke szerint a régészeti leletekből nemcsak a korabeli élet mindennapjaira és az eltérő foglalkozások felszerelésbéli különbségeire, hanem az azokban bekövetkezett változásokra (pl. a kalandozások 10. sz. közepi megszűnésére) is lehet következtetni.

Mesterházy Károly „Többgyökerű ősi vallásunk emlékei” c. tanulmányában hangsúlyozza, e kérdésről a nagyterjedelmű kutatási előmény ellenére mind ez ideig sok megoldatlan problémát rejti. Ilyen pl. az Érd–Abaújszántó vonalán feltárt sok kaptárkő vitatható származása, amelyeknek méhészeti eredetét a szerző cáfolja.

Kovalovszky Júlia „Csónakos temetkezések az Árpád-korban” c. cikkében rámutat: a kereszténységre való áttérés a honfoglalók temetkezési szokásait is alapjaiban változtatta meg: Csak elvétve találkozhatunk – pl. a visegrádi temetkezési hely esetében – az ősi csónakos temetkezés nyomaival.

Éry Kinga „A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában” c. értekezésében írja: a honfoglalás idején a térség őslakói antropológiailag europid típusúak voltak. A honfoglalók alföldi típusa a Döntől K-re fekvő füves pusztákról, a dombvidékre települtek pedig a Döntől Ny-ra fekvő területekről származtak. Előbbi típus széles koponyájú europid-europomongoloid, utóbbi keskeny koponyájú europid jellegű volt.

Bökönyi Sándor „Magyar állattartás a honfoglalás korában” c. cikkében rámutat: a korábbi feltételezésekkel szemben az ásatások állati csontanyagának vizsgálata azt igazolja, hogy kevés, a honfoglalóktól hozott állatfaj élt tovább a Kárpát-medencében. Ilyen volt pl. a tarpán ló, az ősracka, az agár és a kuvasz. A többi – pl. a magyar szürke marhát – helyben tenyésztették ki vagy Ny-ról vették át (így pl. a hidegvérű lovakat).

Balassa Iván „A magyar földművelés emlékei a 9–10. századból” c. tanulmányában leszögezi: a régészeti bizonyítékok alapján a magyarságnak már a honfoglalás idején is elter-

jedt foglalkozása volt a mezőgazdaság, amelyben az állattenyésztésen volt a hangsúly, de – főleg a Dunántúlon – a földművelés is elterjedt volt. Még kertészeti és szőlőművelési ismereteket is hoztak magukkal K-ről.

Gyulai Ferenc „A Kárpát-medence hasznos növényei a 9–10. században” c. cikkében rámutat: a magyarság magával hozott kulturnövényei mellett átvette az itt lakott avar–szláv népesség mezőgazdasági ismereteit is, amihez a telepések növénytermesztési kultúrája járult.

Gömöri János „A 9–10. századi vaskohászat” c. értekezésében hangsúlyozza: Magyarországon széleskörű vaskohászati emlékeny maradt vissza már az avar korból (Ny-Dunántúl, Balaton-vidék) és a honfoglalás idejéből is. Ebben, a továbbélő avar–szláv hagyományok mellett, a honfoglalók magukkal hozott kohászati ismeretei is szerepet kaptak. A nyersanyagot a gypvasérc és más felszínközeli ércelőfordulások szolgáltatták. A helyi névanyagban is sok nyoma maradt fenn e mesterségnek. A közölt forrásanyagból hiányzik viszont **Fülöp József** e tárgykörre vonatkozó szintézisének (Az ásványi nyersanyagok története Magyarországon. Budapest, 1984) említése.

A már a közeljövőben fontos forrásmű rangjára emelkedő tanulmánykötetet az egyes témakörökhöz tartozó tizenhat színes képtábla zárja le.

Dr. Somogyi Sándor

Hunyadi László:

Csillagászati és általános természeti földrajz a középiskolák számára
Calibra Kiadó, Budapest, 1994. p. 223.

A „Csillagászati és általános természeti földrajz” új, két kötetből álló tankönyvsorozat első tagja (a további kötet: Társadalmi- gazdasági földrajz).

A 14–15 éves középiskolások számára készült tankönyv elsődleges célján a természetföldrajzi tananyag maradéktalan ismertetésén kívül – kiegészítve-kiterjesztve egy-egy témakört – többletismeretek közlése. Biztos alapot kíván adni az önképzéshez és a továbbtanuláshoz is. Figyelembe veszi a Nemzeti Alaptanterv „Földünk-környezetünk” önálló műveltségi terület tanításának alapelveit, célkitűzéseit, követelményeit, valamint kerettantervét. A természetföldrajzi ismeretek alapos, hiánytalan, egyszersmind világos, könnyen megérthető le-

írására törekszik. A földi természeti folyamatok bemutatásakor felhasználja a korszerű ismereteket, a modern tudományos eredményeket, rámutat az ok-okozati összefüggésekre.

A tankönyv szerkezete világos, a természetföldrajzi anyag felépítése logikus sorrendet követ: a Világmindenség felől, a Naprendszeren át jut el vizsgálódásának elsődleges tárgyához, a Földhöz. Kívülről befelé haladva tanulmányozza annak szféráit, felépítését; majd ezek ismeretében mutatja be a különféle hatások következtében kialakult felszíni formákat, földrajzi övezeteket, s azt, hogyan jelenik meg mindez az emberi ábrázolásban (térképészet).

Tartalmi jellemzők. A tankönyv nyolc fejezetből áll (A Világegyetem és a Föld; A légkör;

A vízburok; A közetburok; A Föld felszínformái; A Föld talaja és élővilága; A földrajzi övezetek; A földrajzi környezet ábrázolása). Egy-egy fejezet több alfejezetre tagolódik, amelyek mindegyikében megtalálhatjuk a korszerű, közvetlen ismeretek, kapcsolatok és összefüggések pontos leírását.

A kötet több új fejezetet tartalmaz a korábbi, hasonló témájú tankönyvekhez képest. Ilyen az első fejezet is, amely a csillagászati földrajz alapjaival ismereteti meg a tanulókat. Új a Föld felszínformái, valamint a Föld talajai és élővilága című fejezet is. Az előbbi a domborzati formák keletkezését ismereti, az utóbbi talaj- és életföldrajzi alapismereteket közöl. A könyv a közetburok bemutatására helyezi a legnagyobb hangsúlyt: a Föld felépítése, szerkezete; a közetburok változásai: a fontosabb ásványi nyersanyagok és keletkezésük, valamint a Föld történetének áttekintése ismerhető meg a fejezetből. A modern lemeztektonika a földtani anyagrészt gerince. A légkör és a vízburok bemutatása során is sok új ismeretanyagot közöl.

A földrajzi övezetek jellemzése egyúttal az előzőekben tanult ismeretek összegzése is. Az utolsó fejezetben topográfiai-térképészeti alapismereteket közöl.

A könyvhöz kislexikon is tartozik; benne betűrendben sorakoznak a témakörök tömören és közérthetően meghatározott alapfogalmai, szakkifejezései, amelyek remélhetően jól szolgálnak majd a tananyag feldolgozását, az egyéni tanulást.

A tankönyv 198 ábrát tartalmaz. Ezek nem mellőzhetők sem az órákon, a tananyag feldolgozásakor, sem az egyéni tanuláskor. Sok

olyan információt is közölnek, amelyek a szövegben nem találhatók; annak szerves kiegészítői.

Az egyes fejezetek végén található összefoglaló kérdések a kívánt gondolatmenet szerint irányítják a tanulók figyelmét: segítik a tananyag készség szintű elsajátítását. Az alapfogalmaknak, összefüggéseknek és a leglényegesebb tudnivalóknak a szöveggörnyezetből való (dőlő betűs) kiemelése is a tankönyv tanulhatóságát szolgálja.

A tankönyv használata, módszertani kérdések: a közölt alapos és bőséges ismeretanyag lehetővé teszi az egyes témák hat- vagy nyolcosztályos gimnáziumokban történő oktatását, a tanulók általi, önálló feldolgozását, valamint kiselőadások készítését is.

A középiskolák különböző típusaiban más-más óraszámban tanulják a földrajzot. A tankönyv anyagát teljességében megtanítani csak feszített munkával volna lehetséges. Az ismeretanyagból való szelektálás, valamint az egy-egy tanórán megtanítandó anyag mennyisége a könyvet használó szaktanárok megítélésére bízható. A tankönyvhöz tanári kézikönyv is készült (tanmenet-javaslatokkal, témazáró feladatlapokkal, gyakorlati órák tervezetével stb.).

A tankönyvben található kérdések, feladatok, ábrák, térképvázlatok bizonyos mértékig irányítják a módszerek megválasztását, de korlátlan lehetőséget adnak az egyéni kezdeményezésekre, a saját módszertani elgondolások megvalósítására is.

Balogh János

Pécsi Márton:

Negyedkor és löszkutatás

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993, p. 375.

Pécsi Márton akadémikus a közelmúltban megjelent könyvében összefoglalta életpályájának egyik fő szakterületén, a löszkutatásban szerzett ismereteit, tudományos eredményeit.

A lösz nagyon különös geológiai képződmény, amely a Földünk olyan – a köznapi érdeklődők által is jól ismert – területeinek meghatározó tájalkotó eleme, mint az ázsiai sztyepek, az észak-amerikai préri, ill. a dél-amerikai pampák. A szárazföldök felszínének csaknem 10%-át borító löszökön jöttek létre a legtermé-

kenyebb talajok, köztük a csernozjom (fekete-föld), emiatt a löszterületek évszázadok óta a világ élelmezésében alapvető szerepet játszanak (a Föld gabonatermesztésének mintegy háromnegyede a löszvidékekről származik).

A lösz hideg, csapadékszegény éghajlaton keletkezik, ami az említett löszterületeket legutóbb a „jégkorszakban”, vagyis a pleisztocénban jellemezte. E közet az azóta eltelt alig több mint tízezer év földtörténetének, s nem utolsósorban a tájformáló tarásadalmi hatásoknak ér-

zékeny regisztrálója, amiben tükröződik az egész legfiatalabb geológiai szakasz, a negyedkor.

Pécsi Márton ez irányú kutatómunkája töretlen folytatása a nagy hazai geográfus elődök, **Lóczy Lajos**, **Cholnoky Jenő**, **Bulla Béla**, **Kádár László** ez irányú munkásságának. Ők hívták fel a világ szakmai közönségének figyelmét a magyarországi löszökre, de hogy innen sikerült előrelépni és a hazai löszfeltárások kikerülhetetlen referenciapontokká, afféle „lösz-etalonokká” váltak, az jórészt **Pécsi Márton** négy évtizedes kitaró munkájának köszönhető.

A továbblépéshez nem volt elegendő a sok új terepi megfigyelés, az újabb és újabb feltárások elemzése. **Pécsi Márton** hatékony munkaszervezői tevékenysége révén egész sor geográfiai rokon szakma: a talajtan, a botanika, a régészet kapcsolódott be a lösszel kapcsolatos kutatásokba, nem egyszer új, korszerű módszerek bevezetésével, alkalmazásával (fizikokémiai vizsgálati módszer [termolumineszcencia, magnetosztatográfia stb.]). Ezekért az újabb eredményekért érdemes volt neves külföldi kutatóknak is rendszeresen visszatérni a paksi, a dunai, a dunántúli, a tápiószéki, vagy a Budapest környéki (Mende, Basaharc) feltárásokhoz. A terepen **Pécsi Márton** egyforma lelkesedéssel magyarázott a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) löszkutatói és a fiatal hazai tudósutánpótlás számára.

A könyvben sorakozó számtalan kutatási részterület logikus, jól tagolt és áttekinthető fejezetek olvasva feltűnik, hogy több gondolati egység végén, a problémamegoldások összesítését követően külön szakasz foglalkozik a vitás, még megoldásra váró kérdésekkel. Nem világos pl. az agyagásványok szerepe a lösz különböző típusainak képződésében, számos helyen nincs megnyugtatóan tisztázva a homok és a löszrétegek rétegtani rendszere, nem is szólva az abszolút kormeghatározási eredmények körüli vitákról. Úgy tűnik, a löszkutatás is magán visel sok más tudományterületre jellemző sajátságot, hogy ti. az exponenciális tempóban gyarapodó ismeretek nyomán megoldott problémák számánál már csak a nyitva maradt kérdéseké több. A kötet külön erénye az ezekre való figyelemfelkeltés, a megoldásukra való ösztönzés.

A lösz- és negyedkorkutatás nagy terjedelemben szerepel a hazai főiskolai és egyetemi

tananyagban. Az oktató munkához jelentős segítség a szóban forgó könyv lényegre törekvése, könnyű kezelhetősége, jól tagolt felépítése, a rengeteg ábra és a gazdag bibliográfia. (A kötetet **Marosi Sándor** szerkesztette.) A földrajz szakos hallgatók már a hetvenes évektől tanulják a **Pécsi Márton** által összeállított negyedkori kronosztatográfiai rendszert. A lösz-löszös ill. talajos rétegek tér- és időbeni tagolását a szerző kiegészítette **Kretzoi Miklós** őslénytani, **Borsy Zoltán** termolumineszcenciás, **Márton Péter** paleomágneses, **Schweitzer Ferenc**, **Szilárd Jenő**, **Hahn György** litosztatográfiai adataival. Így épült be az oktatási anyagba pl. a Brunhes-Matuyama vagy a Jaramillo paleomágneses kormeghatározás, a Mende Bázis eltemetett talaj vagy a különféle paleoökológiai kormegjelölés.

A könyv kiemelkedő érdeme a nemzetközi eredmények összefoglaló bemutatása. A löszkutatásban 10–15 éve valóságos információ-robbanást eredményezett a klasszikus kínai löszterületekről szóló publikációk sora. Több mint száz évvel ezelőtt a német **Richthofen** Kína löszvidékein szerzett tapasztalatai évtizedekig befolyásolták a lösz tudományos megítélését. Úgy tűnik, most hasonló kutatástörténeti szakaszban vagyunk, és a szűkebb szakirodalmi fórumokról kilépve a hazai felsőszintű oktatásban is sor kerül pl. a potou-malan-lishi-wucheng löszkronológia vagy az ottani löszterületekhez kapcsolódó juan, mao felszínalakítási formák ismertetésére.

A hazai eredmények és a külföldi löszrétegtan párhuzamosítására leginkább a kiválasztott típusszelvények elemzése során nyílik lehetőség. A legismertebb osztrák, német, francia, cseh, lengyel, ukrainai, ill. szibériai feltárások leírása alkalmat nyújt a szerzőnek arra is, hogy érzektesse a löszrétegtan kiemelkedő szerepét a földi klímaváltozások globális és regionális vizsgálatában. A löszkronológiát ilyen szinten művelő kutató így helyet kap a legszélesebb értelemben vett környezetváltozás-kutatások (Global-Change) gyakorlati orientációjú szakterületén is.

A könyv utolsó fejezete 35 oldalas angol nyelvű összefoglaló (**Lóczy D.** fordítása). Ez jelentősen megkönnyíti a tartalom nemzetközi népszerűsítését, amit a könyv méltán megérdemel.

Dr. Csorba Péter

Pinczés Z. könyve szilárd elméleti megalapozással megírt, gyakorlati orientáltságú, alapos munka. Voltaképpen három évtized sok egzakt méréssel, valamint a hazai és külföldi szakirodalom tüzetes áttanulmányozásával, felhasználásával végzett terep- és laboratóriumi munkájának összegzését vehetjük kézbe. A terepkutatásokat saját tervezésű és részben saját kivitelezésű fagykamrában végzett kísérletekkel ellenőrizte, ill. egészítette ki. A recens folyamatokon kívül értékes a pleisztocén fagyjelenségek elemzése is. A tanulmány alapja az 1985-ben megvédett akadémiai doktori értekezése, de ezt még további, újabb fagykamrakísérletek eredményeivel és az ezekből levont újabb következtetéseivel egészítette ki. A kéziratot már 1988-ban lezárta.

A könyvet a recens folyamatok kutatása szükségszerűségének indoklásával és a célkitűzések ismertetésével vezeti be, majd a kriolitológia feladatának bemutatásával folytatja. Ezután a fagykutatások történetét, ennek egyes szakaszait tárgyalja általában, hazánkban pedig részletesen. Módszereit a „bonyolultból az egyszerűt, az általánosból az egyest kiszűrni és megismerni” alapelvre építi. Bemutatja terep- és laboratóriumi vizsgálatainak módszereit.

Ezt követően ismerteti a faggyal aprózódás folyamatát és különféle termékeit, majd a közetaprózódást befolyásoló tényezőket; a nagyszerkezet, a kőzetek és fagyérzékenységük szerepét az aprózódásban, valamint ezek befolyását a törmelék nagyságára, illetve alakjára, a természetben és a fagykamrában különféle kőzeteken; továbbá a porózítás, a hőmérséklet, a fagyváltozékonyság, az inszoláció, a lejtőkiettség, a rétegyomlás, a faggyal emelés és -tolás hatását; a víz, a mállás, a domborzat és formái, a társadalmi (antropogén) tevékenység, a nedvességtartalom, a talaj fizikai és kémiai tulajdonságai, valamint szerkezete, anyaga, színe, az agyagásványok hatását. Ezután a fagy behatolásának menetét, mélységét, időtartamát, sebességét, valamint a fagyott talajok fizikai jellemzőit, szintjeit, a talajjég típusait, a jég szerkezetét vizsgálja tüzetesen, és ezek következményeit értékeli. Majd a fagy felszíninformáló tevékenységét, ennek folyamatait, s az így kialakított jellegzetes formákat mutatja be víz-

szintes térszíneken (fagydombok, fagyrepedések stb.) és lejtőkön (pergések, omlások, csuszamlások, csúszások, geliszoliflukció, felületi lemosás stb.). Mindezekre sok gyakorlati példát sorakoztat fel, s levonja az elméleti és gyakorlati következtetéseket. Tehát nagyon sokoldalú vizsgálatokat végzett, amelyek feltárják mindezeknek jellemzőit, tulajdonságait, összefüggéseiket és kölcsönhatásaikat.

Ezután a fagnak különféle műszaki létesítményekre, elsősorban az útburkolatra gyakorolt hatását vizsgálja. A károsodást előidéző tényezőket egy esettanulmánnyal kiegészítve elemzi, s arra a következtetésre jut, hogy ezeket elsősorban az út anyaga és az időjárás határozza meg. Az utakat ért fagykárokat hazánkban és összehasonlításként néhány európai országban mutatja be. A fagykárok a mezőgazdaságban c. fejezetben azt bizonyítja, hogy az ilyen károsodás típusai elsősorban az időjárási viszonyoktól, a talaj minőségétől és nedvességétől, valamint a domborzattól (elsősorban a magasság és a lejtők meredeksége) és annak formáitól (lejtők, völgyek, hegyláb felszínek különböző típusú völgyei) és a társadalmi tevékenységtől függenek. Vizsgálja az előidéző és a befolyásoló tényezőket. A fagykár felvételezés és -térképezés módszereit jó térképsorozattal és szelvényekkel szemléltetve tárja elénk a Tokaji-hegységből vett példákban, ahol éveken át, rendkívül időigényes munkát jelentő, rendszeres méréseket végeztek.

A szöveget bőséges és tartalmas illusztrációs anyag egészíti ki és magyarázza. A 33 fénykép a fagylaboratóriumot, a terepi mérőeszközöket, a kifagyásos folyamatokat és formákat mutatja be. A 35 táblázat különböző mérések eredményeit foglalja össze, főleg a szemcseösszetételt jellemző értékeit, hőmérsékleti adatokat stb. A 65 ábrából legtöbb a térkép, azután a szemcseösszetételi görbe és diagram, talajhőmérsékleti görbe stb. A gazdag illusztrációs anyag 4 átvett ábra kivételével mind a szerző saját szerkesztésű. A bőséges anyag kezelését megkönnyítendő, nagyon hasznos lett volna mellékelnie a fénykép-, a táblázat- és főleg az ábrajegyzéket.

A 245 tételes irodalomjegyzék 3/4 részben külföldi tanulmányokat tartalmaz. A magyar

szerzők művei nagyobb részt a rokontudományok képviselőinek (mindenekelőtt légkör- és éghajlattan, hidrológia) valamint műszaki szakembereknek tollából származnak. A jelenlegi folyamatokat elemző földrajzi tanulmány csupán a szerző 10 korábbi cikke. Ez is azt bizonyítja, hogy **Pinczés Z.** tanulmánya hiányt

pótló, értékes munka, amelyet a földrajztanárok és kutatókon, valamint a földrajzszakos hallgatókon kívül a talajtannal, éghajlattannal foglalkozó és a műszaki szakemberek is nagy haszonnal forgathatnak.

Dr. Székely András

Beharangozó:
Probáld Ferenc:
Regionális földrajz a középiskolák számára
Nemzeti Tankönyvkiadó

Dr. Probáld Ferenc tankönyve az új tanévtől áll a középiskolák rendelkezésére. Ez a könyv a Nemzeti Tankönyvkiadó új középiskolai földrajztankönyv családjának harmadik tagja. Az előző kettőhöz (**Nemerkényi A.**: Általános természetföldrajz, **Bora Gy.–Nemerkényi A.**: Magyarország földrajza) hasonlóan ezt is remek nyomdatechnika és szép kiállítás jellemzi.

A tankönyv elődjéhez képest sok tekintetben megváltozott. Az előző tankönyvből megismert felosztás az utóbbi évek politikai-gazdasági változásai miatt mára már nem tartható, Magyarország földrajzat pedig külön könyv tárgyalja. Az új könyvben a tananyag elrendezésének elve nem a gazdasági fejlettség, hanem a térbeli elhelyezkedés. Ennek megfelelően az Európai Unió, a kelet-közép-, ill. délkelet-európai országok ismertetése, majd a FÁK és Törökország – a két, Európában és Ázsiában is fekvő ország – tárgyalása után a térben közelebb fekvő Nyugat-Ázsia és Afrika elemzése következik, az ismertetett országok és régiók sorát pedig Amerika, Kelet- és Dél-Ázsia, ill. Ausztrália zárja.

A könyv megőrizte a korábbi tankönyv nagytérsgégi (makroregionális) szemléletét („Az Európai Unió”, „Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa”, „A Független Államok Közössége”, „Az arab országok”, „Trópusi Afrika”, „Latin-Amerika” stb.), de a korábbinál több lehetőség nyílt egy-egy ország önálló

földrajzi elemzésére az adott régióon belül (pl. Európából Franciaország, Spanyolország vagy más földrészekről Egyiptom, Brazília), vagy éppen az ismertetett régiókon kívülről is (pl. Törökország).

A regionális fejlődést ez a tankönyv is – az irányvonalakat ragadva meg – dinamikájában érzékelteti. Az elemzések továbbra sem igazodnak sablonokhoz, így a különböző térségek bemutatása eltér egymástól.

A bevezetőben említettek okán a korábbi tankönyvnel lényegesen rövidebb új könyv (296, ill. 218 oldal) 44 fejezetet tartalmaz (a régi 50-et). A két tankönyv módszertani eszköztárában sokban hasonlít egymásra. A legfontosabb tényeket, összefüggéseket a szerző vastag betűvel emeli ki, a tájékoztató anyagrészeket apróbetűs szedés jelzi. Hangsúlyos didaktikai szerep jut az olvasmányok elemzésének. Jelentősen segíti a tanítást/tanulást a könyv több mint 80 ábrája és 16 fényképe. A táblázatok és diagramok statisztikai adatai ebben a könyvben is csak az arányok érzékeltetését és az összehasonlítást szolgálják. A könyv – elődjétől eltérően, de a kiadó új tankönyvcsaládja célkitűzéseinek megfelelően – nem fogalmaz meg összefoglaló kérdéseket. Nem szerepel benne kislexikon sem, a kevésbé közismert vagy a gyakran használt, de nem eléggé világos fogalmakat a szerző lábjegyzetben magyarázza meg.

Kiss Attila

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

TISZTIKAR

<i>Tiszteletbeli-elnök:</i>	Pécsi Márton Széchenyi-díjas akadémikus, kutató professzor
<i>Elnök:</i>	Marosi Sándor Széchenyi-díjas, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó
<i>Társelnökök:</i>	Berényi István Széchenyi-díjas, a földrajztud. doktora, kutatóintézeti igazgató Bora Gyula , a földrajztud. kandidátusa, egyetemi tanár
<i>Főtitkár:</i>	Nemerkényi Antal egyet. adjunktus
<i>Jogtanácsos:</i>	Dénes György ny. tud. főmunkatárs
<i>Titkár:</i>	Lerner János egyetemi adjunktus
<i>Könyvtáros:</i>	Pétervári László
<i>Társ. előadó, gazd. vez.:</i>	Katona Józsefné

VÁLASZTMÁNY

Balla Benjámin tanár (Dunabogdány)	Klinghammer István , a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár (szakosztályelnök)
Béres István ny. vez. szakf. (osztályelnök, Békéscsaba)	Kocsis Károly , a földrajztud. kandidátusa, tud. főmunkatárs
Berta Bálint gimn. igazg. (Dombóvár)	Kovács Ferenc gimn. igazgató (Balassagyarmat)
Bodnár László , a földrajztud. kandidátusa, főisk. tanár (osztályelnök, Eger)	Kubassek János múzeumigazgató (Érd)
Boros László főisk. docens (Nyíregyháza)	Kunos Gábor villamosmérnök (szakosztályelnök)
Borsy Zoltán , a földrajztud. doktora, egy. tanár (osztályelnök, Debrecen)	Laki Ilona vez. tanár
Csatári Bálint , a földrajztud. kandidátusa, int. igazgató (Kecskemét)	Litkei József szaktanácsadó (Pécs)
Dési Illés , az orvostud. doktora, tszv. egy. tanár (szakosztályelnök, Szeged)	Lóczy Dénes , a földrajztud. kandidátusa, tud. főmunkatárs
Dövényi Zoltán , a földrajztud. kandidátusa, tud. osztályvezető (szakosztályelnök)	Makádi Mariann főisk. adjunktus
Erdősi Ferenc , a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó (Pécs)	Miczek György egyet. adjunktus
Fábrí Mihály szaktanácsadó (Gödöllő)	Papp-Váry Árpád Széchenyi díjas, a földrajztud. doktora, a Cartographia Kft. igazgatója
Fábrí Miklós szaktanácsadó (Balassagyarmat)	Perczel György , a földrajztud. kandidátusa, tszv. egyetemi docens
Frisnyák Sándor , a földrajztud. kandidátusa, tszv. főisk. tanár (osztályelnök, Nyíregyháza)	Porkoláb Albert megyei főoszt.-vez. (osztályelnök, Miskolc)
Fügedi Péter ny. f. vez. szaktanácsadó	Probáld Ferenc , a földrajztud. doktora, egy. tanár
Göcsei Imre , a földrajztud. kandidátusa, állami díjas ny. középisk. tanár (osztályelnök, Győr)	Rakonczai János , a földrajztud. kandidátusa, egyetemi docens (Szeged)
Hajdú Lajos középisk. tanár (Debrecen)	Simon Dénes tszv. főisk. docens (szakosztályelnök)
Hajdú Zoltán , a földrajztud. kandidátusa, tud. főmts. (Pécs)	Szabó József , a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Debrecen)
Hevesi Attila , a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Miskolc)	Székelly András , a földrajztud. doktora, egy. tanár (szakosztályelnök)
Horváth Gergely , a földrajztud. kandidátusa, főisk. docens	Szekeres Zoltán gimn. tanár
Jáki Katalin megyei szaktanácsadó (Győr)	Szlankó István múzeumigazgató (Tiszaöldvár)
Jakucs László , a földrajztud. doktora, egy. tanár (osztályelnök, Szeged)	Szörényiné Kukorelli Irén , a földrajztud. kandidátusa tud. főmts. (Győr)
Kerényi Attila , a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Debrecen)	Timár Judit tud. mts. (Békéscsaba)
Kevei Ferencné , a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Szeged)	Tölgyesi József egy. adjunktus (Veszprém)
Klingerné Végh Irén szaktanácsadó (osztályelnök, Kecskemét)	Veress Márton tszv. főisk. docens (Szombathely)
	Vuics Tibor , a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (osztályelnök, Pécs)
	Zoltai Márta , a TIT választmányi titkára

A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság választmányának örökös tagjai.

Honfoglalás és régészet – <i>dr. Somogyi Sándor</i>	213
<i>Hunyadi László</i> : Csillagászati és általános természeti földrajz a középiskolák számára – <i>Balogh János</i>	215
<i>Pécsi Márton</i> : Negyedkor és löszkutatás – <i>dr. Csorba Péter</i>	216
<i>Pinczés Zoltán</i> : A jelenkori fagy felszínformáló hatása hazánkban és ennek gyakorlati jelentősége – <i>dr. Székely András</i>	218
Beharangozó: Regionális földrajz a középiskolák számára – <i>Kiss Attila</i>	219

CONTENTS

Studies

<i>Móga János</i> : The Apuseni Mountains	105
<i>Dr. Bodnár András</i> : The changing population and ethnic composition of South-Baranya .	137

Short papers

<i>Dr. Zakariás Zoltán</i> : Suggestion for a new system of geographical place identification	155
Erratum	161

Review

<i>Dr. Kiss Éva</i> : The Swedish school system and the teaching of geography	163
---	-----

Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság
Felelős szerkesztő: dr. Nemerikényi Antal

A szedés és a tördelés a MICROTOLL KFT. munkája
1028 Budapest, Patakhelyi út 3. Tel./fax: 476-9816
Ügyvezető igazgató: Éva Penney

Készült az ANTIKVA KKT. nyomdájában
1600 példányban
1032 Budapest, Vályog u. 10.
Felelős vezető: Várkonyi Mátyás

HU ISSN 0015-5411

P 20009

1998 -01- 22

SOCIETAS
GEOGRAPHICA
HUNGARICA

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

CXIX./XLIII./KÖTET

1995. 3-4. SZÁM

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

GEOGRAPHICAL REVIEW • GEOGRAPHISCHE MITTEILUNGEN

BULLETIN GÉOGRAPHIQUE • BOLLETTINO GEOGRAFICO

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ

FŐSZERKESZTŐ:

DR. NEMERKÉNYI ANTAL

SZERKESZTŐK:

DR. HORVÁTH GERGELY

DR. PAPP SÁNDOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELUSZKY PÁL, DR. FRISNYÁK SÁNDOR, DR. KERÉNYI ATTILA,

DR. MAROSI SÁNDOR, DR. MEZŐSI GÁBOR, DR. PROBÁLD FERENC,

DR. SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY, VILLÁNYI PÉTER

Szerkesztőség: 1062 Budapest VI., Andrássy út 62., Telefon/telefax: 111-7688

A folyóiratot a Magyar Földrajzi Társaság rendes és jogi tagjai tagsági illetményként kapják.

Folyóiratunk megjelenését a Soros Alapítvány támogatja.

TARTALOM

Értekezések

<i>Kiss Gy. Csaba:</i> Egy régi vita folytatása: Hol van Közép-Európa?	221
<i>Beluszky Pál:</i> Közép-Európa – merre vagy?	223
<i>Francis W. Carter:</i> Közép-Európa: valóság vagy földrajzi fikció?	233
<i>Karel Bayer:</i> Közép-Európa: útkeresztződés és élő paradoxon – Csehország mint magterület példáján át	251
<i>Violette Rey:</i> Új Közép-Európára várva	263
<i>Mladen Klemenčič:</i> Horvátország és Közép-Európa: múlt és távlatok	273

Kisebbségi közlemények

<i>Dr. Horváth Gergely:</i> Számítógépes földrajzoktatási programok	279
<i>Makádi Mariann:</i> Van új a NAT alatt?	287
<i>Dr. Fazekas Árpád:</i> Magda Pál (1770–1841) – egy elfelejtett akadémikus Nyíregyházáról	292
<i>Dr. Réti György:</i> Giuseppe Vedovato, egy hungarofil olasz tudós	294
Helyreigazítás	296

Krónika

Dr. Sárfalvi Béla 70 éves – <i>dr. Probáld Ferenc</i>	297
Dr. Székely András 70 éves – <i>dr. Gábris Gyula</i>	298
125 éve született Cholnoky Jenő – <i>dr. Horváth Gergely</i>	299
Beszámoló az 1994. évi Eyasi-expedíció észak-tanzániai útjáról – <i>Tózsér Pál</i>	300
Új elnök a párizsi Földrajzi Társaság élén	302
A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társaság 1995. évi közgyűléséről	302
Természetföldrajzi oktatók és kutatók találkozója Pécsen – <i>dr. Horváth Gergely</i>	302

Folyóiratunk e száma Közép-Európa fogalmát, értelmezését járja körbe. A magyar geográfus-sal kiegészült külhoni szerzők az 1994. évi prágai IGU-kongresszusra készült tanulmányukat be-csátották rendelkezésünkre. Ily módon ezt a politikai földrajzi és kultúrgeográfiai értelemben egy-aránt izgalmas témát többféle – amerikai, angol, francia, horvát és magyar – szemüvegen át is megismerhetjük. A szerzők megállapításai sokszor kiegészítik egymást – olykor viszont épp egy-mással „feleselnek”. A geográfusok tanulmányait a kérdés neves irodalmár szakértőjének folyó-iratunk számára írt gondolatai vezetik be.

A kilencvenes évek elején – az egyik külföldi szerző hivatkozik is rá –, „Közép-Európa – egy ré-gió újjászületése” címmel rendeztünk hazánkban tanácskozást a témáról. Ma, néhány évi józано-dás után, inkább az „egy régió útkeresése” cím tűnne megalapozottnak... Az alábbi tanulmányok ehhez az útkereséshez nyújtanak tájékozódási pontokat.

EGY RÉGI VITA FOLYTATÁSA: HOL VAN KÖZÉP-EURÓPA?

KISS GY. CSABA¹

CONTINUING A LONG STANDING ARGUMENT: WHERE IS CENTRAL EUROPE?

Bizonyára kisebbfajta könyvtárat megtöltene az erről szóló irodalom. Gazdasági, történeti, földrajzi, politikai munkák, vaskos monográfiák és néhány lapos újságcikkek garmadája. A nagy világnyelvek mindegyikén, és persze ennek a nehezén meghatározható és nehezen el-különíthető térségnek különféle nyelvein is. Az 1989-et követő nagy átalakulás – aminek jel-legéről és következményeiről egyelőre mintha nem tudnánk eleget – egyik divatos témája Közép-Európa.

Mintha újonnan föl kellene fedezni, valaminő egzotikus tájként, lefejtve róla a jaltai termi-nológia által vastagon rárakott Kelet-Európa nevezetet. Mert a politikai nyelvben – és nem-csak a szovjet impérium befolyási övezetében – csak két Európa létezett, sőt Nyugaton nem-egyszer olyan Európáról beszéltek, amely véget ér az Elbánál és a Lajtánál. Hosszas magya-rázat kíváncsoznék ide, miképpen sikerült győzedelmeskednie a szovjet nyelvhasználatnak. Az eredménnyel lépten-nyomon találkozhatunk a kézikönyvekben, történeti munkákban, sőt a mindennapi nyelvben is, így beszélnek gyakran továbbra is a politikusok, az újságírók, mintha a hagyomány, a társadalomszerkezet, a mentalitás alapján nem volna éles különbség Oroszország, illetőleg Lengyelország, Szlovákia, Magyarország között.

Éppen nyolcvan éve látott napvilágot Budapesten magyar fordításban egy azóta is sűrűn emlegetett könyv. A *Középeurópa* címet viselte, s az akkori szokásnak megfelelően magyar keresztnevet kapott a szerzője: *Naumann Frigyes*. A német liberalizmus jeles képviselője egy olyan közép-európai gazdasági tér alapvetését készítette el, amelyet közösen alkotott vol-na Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia. A magyar szellemi életben élénk vita bontakozott ki a könyv megjelenése után. Közép-Európa sokak számára Mitteleuropa-ként jelent meg, a német politikai és gazdasági expanzió jelképeként. Magyar írók és tudósok azt látták ebben a politikai fogalomban, hogy a Habsburg-birodalomban kivívott viszonylagos önállóságot kívánja fölszámolni, a magyar nemzetállam megvalósulásának az esélyeit ronta-ná. És mivel a Közép-Európa kifejezés a Német Birodalomból érkezett, vele szemben igye-keztek hangsúlyozni az ország és a magyar nép Kelet és Nyugat közötti sajátos helyzetét, ha-gyományos kelet-európai kapcsolatainkat.

Évtizedeken keresztül ezért mondtak számosan Kelet-Európát Közép-Európa ellenében.

Például **Bartók Béla**, **Szabó Dezső** és **Németh László**. A Kelet-Európa terminus nem elsősorban földrajzi tartalmat jelentett, inkább az ország helyzetét, történelmi és társadalmi meghatározottságát volt hivatott jellemezni. Történelmi sorsközösséget, kiszolgáltatottságot a nagyhatalmak közötti övezetben, a lehetséges összefogás reményét. Hiszen keletről és nyugatról is terjeszkedő, bekebelező szándékok fenyegették ezt a térséget. Ahogy **Szabó Dezső** írta két évvel Hitler hatalomrajutása után: „Mindezeknek az országoknak két nagy közös lieder nyomása van: Németország és Oroszország.” Ezért adta a második világháború végének másnapján könyvének azt a címet **Bibó István**: „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”. Vagyis ez a Kelet-Európa fogalom a Szovjetuniótól nyugatra fekvő területet jelentette.

Érdekes módon értékelődött át a Közép-Európa fogalom a kommunista totalitarizmus korában. Mivel Kelet-Európa jelentette a befolyási övezetet, a megszállást, az örök időkre berendezkedni kívánó „világrendszer”, Közép-Európa az autonómiára utalt, a nyugati civilizációkhoz fűződő kapcsolatokra. Ebben az értelemben beszéltek róla az írók, a tudósok. Közép-Európa, ami nem Kelet-Európa: függetlenség, demokrácia, polgári magatartásformák. A zsarnokság ellen fölkelő magyar nép, a csehszlovákiai reformmozgalom, a lengyel Szolidaritás szembeszállt a két Európa sémájával. Ezek a küzdelmek azt kívánták bizonyítani, hogy igenis létezik a keleti és nyugati között egy harmadik Európa. Az itt élőknek újra és újra azt kellett megtapasztalniuk, hogy ez a törekvés rajtuk kívül igazából senkinek sem fontos, jóval erősebb nála a stabilitás, a kölcsönös előnyök fölöttük átívelő összeszővődése.

Némi egyszerűsítéssel azt lehet mondani, hogy jelenleg politikai értelemben az Európai Uniótól keletre és az Oroszországtól nyugatra eső területek tekinthetők egy makrorégióknak. Ezen a széles övezeten belül három zóna különíthető el. Az elhatárolás kritériumai közé számíthatjuk a következőket: a demokratikus jogállam megszilárdult vagy szilárdulóban levő intézményrendszere, a piacgazdaság működőképessége, a politikai stabilitás, a nemzetközi vagy országon belüli feszültségek kezelésének a módja, a jogbiztonság, a polgári mentalitás jelenléte. E szempontokat figyelembe véve egyértelműnek látszik egy szűkebben vett közép-európai (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia), egy balkáni (Jugoszlávia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Albánia, Románia, Bulgária, valamint a közép-európai és balkáni határsávon lévő Horvátország), továbbá egy kelet-közép-európai (Fehéroroszország, Ukrajna, Moldvai Köztársaság) zóna elkülönítése.

Nyilvánvaló, hogy a különböző tudományágak művelői egy-egy jelenségkör alapján eltérő izoglosszákat rajzolnak meg, s így más-más makrorégiókba rendezhető el az európai kontinens, mások lesznek a mindenkori Közép-Európa határvonalai. A nemzeti ideológia múltját, megjelenési formáit kutató történész számára hozzátétőlegesen a német és az orosz nyelvterület közötti sáv látszik egységnek. Hiszen mind nyelvi-etnikai, mind felekezeti tekintetben igen tarka területről van szó. Olyan népekről, amelyeknek a nemzetté válás klasszikus korában, a XIX. század első felében nem volt saját független államuk. Az a terület és az a népesség pedig, amivel számolhattak, jóval kisebb volt, mint a két szomszédos nagyhatalmi központé. A modern nemzetté válás folyamata itt a XX. század végére sem jutott nyugvópontra. A kommunista korszak megszállást, nemzeti elnyomást, kisebbség-ellenes diszkriminációt is jelentett. Ennek szélsőséges formáira elegendő Ceausescu és Zaitkov példáját említeni.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy Közép-Európa széles határövezet, ahol hatások találkoztak, keveredtek, civilizációk csereforgalma bonyolódott le, s ezek a tájak gyakrabban voltak elszenvedői, mint alakítói a történelemnek. Némi iróniával meghatározhatjuk Közép-Európát kontinensünk ama részeként, amely mindmáig fehér folt az euroatlanti világ számára. Hogy hol van Oroszország, azt nem kell magyarázni, de hogy tőle nyugatra van egy másik, sajátos vonásokkal bíró európai övezet, az inkább kuriózumnak számít. Hiányoznak a mi Európánkról az alapvető ismeretek. A tankönyvekből és a döntéshozók fejéből is. Annyit legalább megtehetnénk, hogy a mi portánkon ne így legyen.

KÖZÉP-EURÓPA – MERRE VAGY?

DR. BELUSZKY PÁL*

CENTRAL EUROPE — WHERE ARE YOU?

Abstract

The author is discussing the subject of the recent articles published by *Rétvári László* concerning the boundaries of the major geographical region situated between West Europe and East Europe. He partially agrees with *Rétvári's* conclusions, but also adds to *Rétvári's* map, hence disagrees with some of the other author's statements.

Rétvári L. az elmúlt években több tanulmányt adott közre**, amelyekben rendet kívánt teremteni a Nyugat- és Kelet-Európa között fekvő nagyrégió elnevezése körüli zűrzavarban, ill. kitűzte az általa is „helyeselt” Közép-Európa határait. Néhány ponton kiegészíteni kívánom e publikációk mondandóját s nem vitatni azokat. (Elismerve, hogy ez a „kiegészített kép” már nem lesz azonos az „eredetivel” – tehát vitatja is azt.)

Mi hiányzik *Rétvári L.* Közép-Európájából? Végző soron egyetlen dolog: annak meghatározása, hogy mi a földrajzi (társadalomföldrajzi, tehát társadalmi, gazdasági, történeti, ideológiai stb.) *tartalma* Közép-Európának, melyek azok a „hasonlóságok”, amelyek földrajzi egységgé avatják az általa kijelölt területet s *elválasztják a szomszédos nagyrégióktól*, vagy melyek azok a struktúrák, kapcsolatrendszerek, amelyek ugyanezt tennék? *Mi képezi tehát az alapját az elhatárolásnak?* A Szerző e kérdésnek nem igazán szentelt figyelmet, amikor deklarálja (ha kötekedni kívánnék, írhatnám, ex katedra jelenti ki) „...a Rajnától a Bugig, illetőleg az Északi- és a Balti-tengertől az Alpok, a Száva és a Kárpátok vonaláig terjedő térség Közép-Európa.” Az Alpok magját, a Cseh-medencét, a Német–Lengyel-síkságot, a Kárpát-medencét is magában foglaló – rétvárilászlói – Közép-Európa nyilvánvalóan nem természeti földrajzi egység; maga a Szerző is megjegyzi az általa adott határvonal leírásakor, hogy az általa határukl választott Bug folyó vonala: „... – meghosszabbítva Nyeman (Neuman) É-i folyásával egészen Rigáig – ugyancsak nélkülözi a *tényleges választó vonalra utaló természetföldrajzi jegyeket*.” „Kelet- és Közép-Európa határmezsgyéje – különösen Lvov–Riga vonalán – természetföldrajzi szempontból tehát bizonytalan”. Az egyes határszakaszok meghatározásánál, pontosításánál természetesen további tényezőket is felemlít a Szerző, meglehetősen eklektikusan csapongva a növényföldrajzi támpontoktól – „...Közép-Európából akkor jutunk át Dél-Európába, ha a lombhullató csonthéjas-, almás- és egyéb gyümölcsös kertetek az örökzöld olajfa ligetek váltják fel (például Isztriában)” – a nyelvhatárokon át – „Közép-Európa nyugati határát a német nyelv földrajzi elterjedése erősíti” – a *vallási határokig*, a pontosabban meg nem határozott „tudati megnyilvánulásokig”. Még e

*MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest, I. Országház u. 9.

**Hol is élünk? – Egy geográfus töprengései Közép-Európa értelmezéséről. – Erdélyi Magyarság, 1994. 5. évf. 19. sz. p. 49–51.

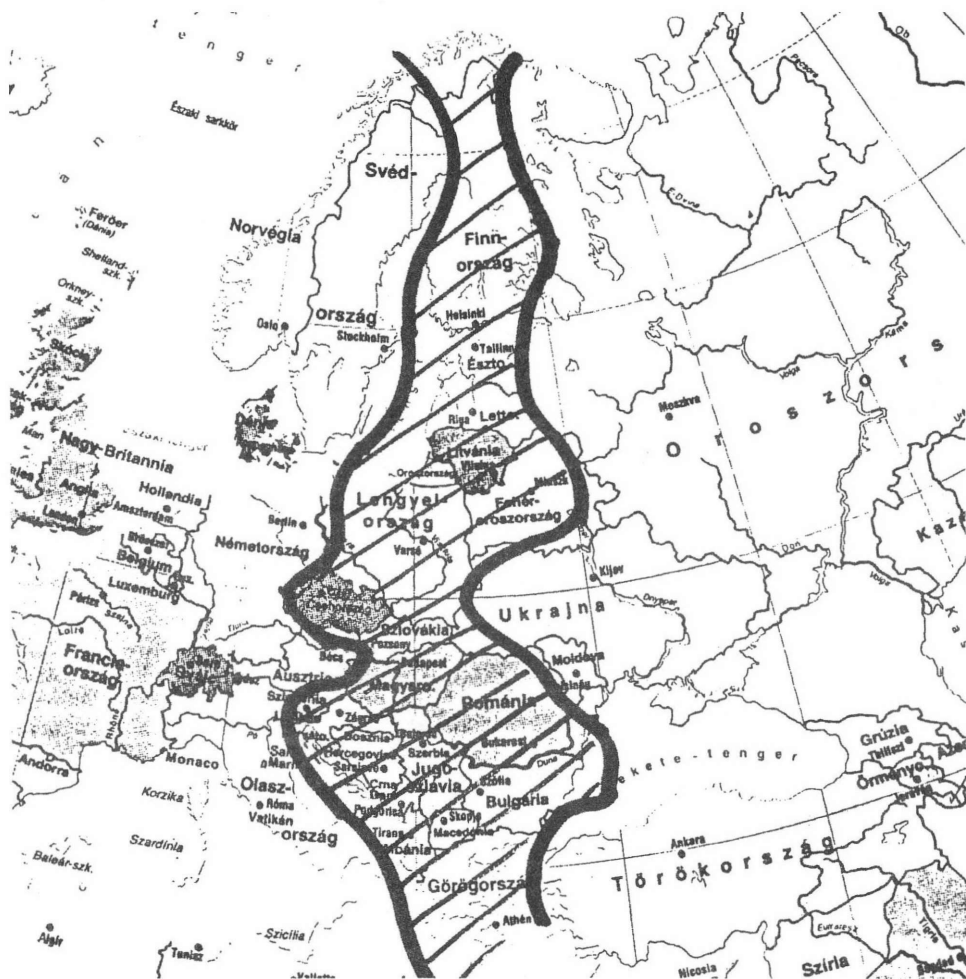
részmegoldásokkal is lehetne köztöködni; ha Svájcban mérvadó a német nyelvterület elterjedése Közép-Európa elhatárolásakor, miért nem az magában Németországban; ha Bonn Közép-Európa (!), Kaiserslautern vagy Trier miért nem az? Mi indokolja Lettország kettészélését (a Nyugati-Dvina?); Belgrád miért a „miénk”, ha Szerbia nagyobb része nem az (Dugonics Titusz?); De nem ez a valódi kérdés, hanem az, hogy el lehet-e valamit határolnunk akkor, ha e valami tartalmát nem határozzuk meg? Egységes szempont (szempontrendszer) híján mi igazíthat el a téren, hogy a feltételezett Közép-Európa elhatárolásakor mikor támaszkodjunk a nyelvhatárra, mikor egy-egy folyó futásirányára, mikor az olajfák feltűnésére, mikor a hagyományra? Ha nem mutatjuk fel Közép-Európa *lényegi jegyeit*, akkor elhatárolásunk is legfeljebb a tudományos tradíciókra, intuíciókra, eklektikusan összeválogatott parciális támpontokra támaszkodhat, vagyis esetleges és önkényes.

1. ábra. Közép-Európa határai Rétvári L. szerint
Fig. 1. The boundaries of Central Europe according to Rétvári, L.

Fikció volna tehát Közép-Európa? Egyáltalán nem! S a nagyrégiók – Nyugat-, Kelet-, Közép-Európa, Mediterráneum – közötti különbségek *okait* keresve, az egyes régiókon

belüli azonosságok után nyomozva a legtovább (a legmélyebbre) feltehetően akkor jutunk, ha felismerjük: az egyes nagyrégiókban a társadalom, a gazdaság fejlődése, e fejlődés mozgatórugói eltérőek, eltérőek az egyének és csoportok céljai, értékei, ideológiája – tulajdonképpen az egyes régiókban eltérő a „történelem”. Hogy Kelet-Európára nemcsak a (Nyugat-Európához mért) elkészség a jellemző, hanem a *mátság* is. Történészek – köztük *Szűcs J., Hanák P., Gunst P., Gyáni G., Ránki Gy.* és mások – már felkutatták azokat a sajátosságokat, amelyek az egyes történeti régiókra jellemzőek.

2. ábra. „Köztes-Európa” határai Pándi L. szerint
Fig. 2. The boundaries of “Between Europe” according to Pándi, L.

(Meg kell jegyeznünk persze, hogy a történészek, így a magyar történettudomány álláspontja sem egységes a történeti régiók kérdésében.) Általánosan elfogadott megállapítás, hogy Európában két fejlődési alaptípus alakult ki, a nyugat- és a kelet-európai. Az előbbi az antik és a germán örökség ötvöződése nyomán alakult ki. Gazdasági alapja

a termőföld vitathatatlan magántulajdona, a jobbágyság törvényileg rögzített joga a jobbágytelekhez, a jobbágyok használta s a földesúr magánkezelésében tartott földek jogilag garantált, egyértelmű elkülönülése. Ebből fakadt az egyének (a jobbágycsaládok) érdekeltsége a termelés növelésében, hatékonysága emelésében, a technikai fejlődés eredményeinek alkalmazásában. (Gunst P. írja: „A termelők ugyanis a magántulajdon érvényesülésének következtében egyénileg is érdekeltté váltak a termelés bővítésében, hiszen a termelés bővítéséből adódó több termék nagyobbik része a tulajdonukban maradt. A mezőgazdaságban a faluközösség eredeti rendszere már olyan formának adta

3. ábra. Gunst P. „átmeneti jellegű körzete”.

- 1 – „alapjában nyugati úton fejlődő” terület erős kelet-európai hatásokkal;
 - 2 – „kelet-európai jellemzőket mutató” terület erőteljes nyugat-európai hatásokkal
- Fig. 3. “Transitional zone” according to Gunst, P.
- 1 – “basically Western style development” area with strong East European influences;
 - 2 – area demonstrating “East European style characteristics” with strong West European influences

át a helyet, amelyben a nyomáskényszer folytán ugyan a megművelés még számos közösségi vonást viselt magán, de a föld gyümölcse az egyes családok tulajdonába kerül... Ami hatalmas vonzerő volt a termelés bővítésében...” (Gunst P. 1974.) Ugyanakkor Kelet-Európában a „dolgozó réteg” túlnyomó többségét a „holop” jogállásúak alkották: a holop – Orosz I. (1986) megfogalmazása szerint – „...kora középkori típusú szolgálalom,

akinek semmilyen joga nincs arra a földre, amelyet megművel”. „Közép-Európában a XIII–XIV. századra kialakult az egységes jobbágyosztály, s ez a jobbágyságnak a szabadok szintjén való egységesülését jelentette. Oroszországban a szabad menetelű jobbágyok vékony rétege nem vált a termelés bázisává, a kiegyenlítődség, az egységesülés a XVI–XVII. században a holopok, tehát a szolgálélem szintjén ment végbe”. Így a földesúr a jobbágyát adhatta, vehette, elűzhette, elszakíthatta a földtől (I. Gogol: *Holt lelkek!*). Kelet-Európában mindvégig (a 20. századig) meghatározó maradt a földközösségek (faluközösségek) szerepe, s fennmaradt a faluközösség mint adóegység, valamint a faluközösségek tagjainak közös felelőssége is. Mindez az „egyéni érdekeltséget” csekély területre korlátozta (Szűcs J. 1981). A 16. század után Nyugat-Európától keletre vált uralkodóvá a roboton alapuló majorsági gazdálkodás.

Nyugat-Európában a földmagántulajdon, az egységesült jobbágyosztály is alkotórésze a tagolt rendi társadalomnak, a hűbériségnek, egy bonyolult jogi viszonyokkal szabályozott társadalmi képletnek. „De a hűbérúrnak is megvoltak kezdettől fogva a maga szabályszerűen rögződött kötelezettségei, sőt maga a fidelitas is feltételes volt, függvénye annak, hogy a hatalmasabb partner betartja-e szerződésszerű kötelezettségeit... Egyenlőtlen viszonyok a szerződéses kölcsönösség jegyében, ami a feleket kétoldalúan kötelezte: a nyugati hűbériségnek ez az endogén alapvonása adott esetben lehetett fikció, de olyan termékeny fikció, mely éretéknorma erejével hatott – idővel lefelé is” (Szűcs J. 1981). Nyugat-Európában a rendiség jogilag szabályozott rendszere a „szabadságok kis köréinek sokaságát” alakította ki (Bibó István kifejezése, aki e „kis körökben” látta – Szűcs Jenő szerint is joggal – a nyugati fejlődés alapvetését), ami „...felvázolta paraszti szinten is a „szabadság” egyfajta korlátozott és feltételes állapotát; hogy azonban még e hasonlíthatatlan egyenlőtlenebb feltételek is hangsúlyos „szerződéses” formát kaptak, az már ama „beidegződések” közé tartozik, mely terminus éppen Bibó István kulcsfogalma a korokon átnyúló társadalomszerkezeti determinált s nem pusztán pszichológiai reflexek megjelölésére” (Szűcs J. 1981). A „szabadságok kis köréhez” sorolhatók a területiális szabadságok (tartományok, megyék), a rendek szabadságjogai, a római egyház tevékenysége, a céhek, egyetemek, városok autonómiái és így tovább. Kelet-Európában viszont a rendiség csak hézagosan épült ki, a nemesség is közvetlenül függött az államhatalomtól, az uralkodótól. A nyugat-európai rendiség szabadságainak köréhez tartozott a városfejlődés is, amelynek alapvető jegye a városi autonómia kialakulása volt, a „jogok és hatáskörök olyan együttese, mely más magaskultúrákban az „állami szuverenitás része”. Kelet-Európában viszont a város nem autonóm képződmény, nem önkormányzat, hanem erős állami kontroll alatt álló heterogén képződmény, Hanák P. (1986) kategorikus megfogalmazása szerint a „...cári autokrácia hierarchikus rendszerébe illeszkedett szolgálatát közösség maradt”.

Míg a nyugat- és kelet-európai – eltérő jellegű – társadalmi-gazdasági fejlődés alapvonásairól sok hasonlóság található történelmeseink vélekedésében, addig a két régió közötti határzóna, egy önálló Közép-Európa léte, Magyarország hovatartozása kérdésében a vélemények rendkívül megoszlanak. (A kérdés esszenciája Szűcs J. megfogalmazásában: „A legfőbb vitakérdés ugyanis abban áll, hogy Magyarország egy sajátos köztes, ha úgy tetszik, „hibrid” jellegű, de önálló jegyekkel leírható történeti régió része-e (melynek jellegadó vonásaiban átmosódnak, de koronként más-más súlyelosztásban, „nyugati” és „keleti” szerkezeti jellegzetességek) vagy pedig egy olyan térség része, mely genezisétől napjainkig Kelet-Európa egyik „alrégiója” gyanánt fogható fel” Szűcs J., 1981.) E vélekedések pusztá felsorolása is túlmenne ezen írás keretein; túl nagy kitérőre kényszerítené az olvasót. Egyes történészek a „határzónát” s benne hazánkat (a Kárpát-medencét) egyszerűen besorolják „Nyugathoz” vagy „Kelethez”. (Niederhauser E. (1958) *Kelet-*

Európához sorolta: „...Magyarország története a kelet-európai fejlődés ismertetőjegyeit viseli magán...”; ugyanakkor pl. *Székfű Gyula Gyáni G.* interpretálásában – „a magyarságot az európai közösség integráns részeként állítja be” [Gyáni G. 1988].) Többen „határázónát”, *alrégiókat* tételeznek fel, s abba sorolják „Köztes-Európát” s hazánkat;

4. ábra. Szűcs J. „Közép-Európája” a középkor végén.

1 – Közép-Európa; 2 – Balkán ill. a Mediterráneum

Fig. 4. “Central Europe” at the end of the Middle Ages according to Szűcs, J.

1 – Central Europe; 2 – the Balkans and the Mediterranean

további variánsok forrása, hogy egyesek Kelet-Európa nyugati zónájába, mások Nyugat-Európa keleti pereméhez számítják Magyarországot. *Gunst Péter*: „Így aztán létrejött Kelet-Európa peremterületén egy átmeneti jellegű körzet, amelybe a Baltikumot, Lengyelországot, a Cseh-Morva-medencét, Magyarországot és Horvátországot sorolhatjuk. Ezek az országok (Csehország kivételével) a fejlődés *kelet-európai jellemzőit* mutatják, de olyan erőteljes nyugat-európai hatásokkal, hogy azok sokban módosították az eredeti szerkezetet. (Cseh- és Morvaország viszont alapjában a nyugati úton fejlődött, erős kelet-európai hatások érvényesülésével.)” (*Gunst P.* 1974). „Kristálytisztá” volta miatt idézzük *Berend T. I.-t*; szerinte Nyugat-, az orosz Kelet-Európa, a legyel–cseh–magyar

Közép-Európa „...úgy három régió, hogy egyidejűleg három is, de mégiscsak kettő... az önálló régiót formáló Közép-Kelet-Európa ...a nyugatias szerkezetek átvétele ellenére... nem integráns része Nyugatnak” (*Berend T. I.* 1982). Végül a kérdésben véleményt nyilvánítók többsége (?) önálló, „hibrid” régiót tételez fel Kelet- és Nyugat-Európa között. (*Hanák Péter*: „A gazdaság- és társadalomtörténeti, az államszervezeti, a politikai és a kulturális jegyek vizsgálata számunkra azt bizonyítja, hogy az egységesnek minősített kelet-európai régiómeghatározás két genetikusan, strukturálisan és fejlődéstendenciájában különböző régiót von össze, a közép- és a kelet-európai. E problémát nem oldja meg az az engedmény, amely a Kelet-Közép-Európát a nagy keleti régió egyik alrégiójának rangjára emeli” [*Hanák P.* 1986]. *Szűcs Jenő* tömör összegzése: „...létezik egy „hibrid” módon kettős arculatú önálló közép-kelet-európai régió, melyhez Magyarország, Csehország és Lengyelország rendelhető hozzá” [*Szűcs J.* 1981].) Itt s most felesleges – akár „földrajzi” szempontból – e vélekedéseket értékelni; annyi egyöntetűen kiolvasható a fenti megállapításokból, hogy hazánkra s környezetünkre sem a kelet-, sem a nyugat-európai jellemvonások nem alkalmazhatóak fenntartások, ill. komoly ellenvetések nélkül; régióink „köztes volta” elfogadható „helymegjelölésnek” tűnik.

Mivel a vázolt „alapstruktúrák” az élet majd’ minden területén hatnak, s hatásuk mindmáig meghatározó (l. a „Jalta-utáni Európa” jelen állapotát!), indokolt, hogy a földrajzi – pontosabban társadalomföldrajzi – nagyrégiók alapjául is a *struktúrák térbeli elterjedését válasszuk*.

Egy esetleges ilyen döntésnek a következményei sokrétűek.

Mindenekelőtt, ha a „történeti struktúrák” térbeli elterjedéséhez kötnénk Közép-Európa létét és *határait*, el kellene fogadnunk e régió „vándorlását” időben és térben. „Köztes-Európa” nem öröktől fogva létező s mai helyén létező képződmény, a „történeket” követve változtathatja helyét. Ezért némi habozásra késztet *Rétvári L.* határozott felhívása: „...nem ártana végre tudomásul venni azt az egyszerű földrajzi igazságot, hogy mi Közép-Európában voltunk, vagyunk és leszünk.” A már sokszor idézett *Szűcs Jenő* megállapítását a geográfus is vallhatja: „A „Nyugat” fogalma úgy tágult, ahogy a latin kereszténység tágította...” (*Szűcs J.*, 1981). Vagyis a földrajzi régiók (társadalomföldrajzi régiók) sem öröktől fogva létező, változatlan kiterjedésű, hatású területegységek. A Szerzőnek térképénél fel kellett volna tüntetni az időpontot is; melyik év, évtized, évszázad Közép-Európáját ábrázolja.

Nyilván időszámításunk kezdetén ilyen földrajzi egység nem létezett; a Római Birodalom határain belül volt – Európában – a civilizált világ, ha úgy tetszik a „Nyugat”, a límesen kívül a Barbarikum. (Legfeljebb a kelta „birodalom” fennállása idején létezett valamiféle „köztes terület”). A frank birodalom évszázadai alatt – a germán „komponenst” már beemelve a „Nyugat” sáncai mögé – a mai Közép-Európa területén felélednek a római kori határok, s e határok előtt az avarok hoznak létre egyfajta „köztes” területet a még a történelem árnyékában meghúzódó „kelet” s a frank birodalom között.

Itt, a Kárpát-medencében e „köztes helyzet” az államalapítás nyomán is kialakult.

Magyarországot az államalapítás s a kereszténység felvétele után a korabeli megítélés is a Nyugathoz sorolta. *Szűcs Jenő* is felemlíti azonban, hogy a „Civilizáció és struktúra azonban jó ideig más-más koordinátákhoz tartoztak”. Már a 10., 11., 12. századi Magyarországon egymás mellett éltek „nyugatias” és „keleties” elemek; a nyugati ideológia, egyház, a formális államszervezet, a feudális tulajdonos egyes elemei mellett a társadalom rendi tagolódása még csekély mélységű, a feudális osztálytagolódás kialakulatlan, mint ahogy kialakulatlan a feudális birtok és termelőüzem is, legalábbis az ország egyes részein. A korai magyar állam „keleties” és „nyugatias” elemeinek felsorakoztatása hosszasan folytatható lenne; ezt a szemrevételezést azonban nálamnál illetékesebbek

elvégezték. Summázatul megállapítható, hogy a felemlített vonások – legalábbis az 1200-as évekig – hazánkat legalább oly mértékben rokonították kelettel, mint nyugattal.

Az 1400-as években aztán az ország – kihevervén közben a tatár pusztítást is – *gyors ütemben zárkózik fel a Nyugathoz*, „fordul át” Nyugat-Európa vagy legalábbis annak keleti pereme felé. „Az átfordulást a geográfiai Kelet-Európa nyugati peremétől a strukturális értelemben vett Nyugat-Európa keleti peremévé mindenekelőtt a fejlődés sajátosan összevont gyorsasága jellemzi.” – írta *Szűcs J.* Ez az „összevont”, gyors, „szervetlen” fejlődés torzítja is a „nyugati jellemzőket”, olyannyira, hogy *már ekkor joggal beszélhetünk közép-európai fejlődési útról.* („...Indokoltnak látszik már a középkorban „Közép-Kelet-Európa” fogalmának előlegezése arra az egész régióra, mely nyugatias modellekhez és normákhoz igazodott ugyan, de a „kelet-európai” közegben eleve a szerkezet szinte minden ponton kitapintható módosulásával” (*Szűcs J.* 1981). Ez a sikeres felzárkózási szakasz azonban sajnálatosan rövid. A 15. század vége, a 16. század Európa nagy regionális átrendeződésének korszaka; ismét dinamizálódik az Atlanti-Európa, immár a korai kapitalizmus kifejlesztésében vállalva vezető szerepet. Nyugat-Európában felgyorsult a feudális agrárviszonyok felbomlása, a jobbágyság helyét a szabad parasztok, bérlők foglalták el, ide helyeződött át a világ kereskedelmi központja, teret nyert a manufaktúra-ipar. Ugyanakkor Közép- és Kelet-Európa egyre inkább a Nyugat perifériája; a „mozgás”, amely eddig Közép-Európában nyugat felé tartott, kelet felé kanyarodik. Közép-Európa birtokos nemessége az agrár konjunktúrát kihasználva a természetbeni járadékok növelésével, a saját kezelésű földek kitejesztésével tudott termésteleslegre szert tenni, kihasználni Nyugat-Európa növekvő élelmiszerimport-igényét. Ez „refeudalizációs” kísérleteket indított el, a feudális kötöttségek szigorítása, a szabad paraszti fejlődés korlátozása, a robotoltató majorsági gazdálkodás súlyának növelése felé terelve ezen országokat. A török csak „ráadásként” érkezett. A felzárkózás meghiúsult, „maradt” nekünk – meg a régiónak – Közép-Európa. Ez a távolodás-közeledés még néhány-szor megismétlődött; ezek az események már ismertebbek számunkra. („Komp-régió”!)

A közép-európaiságot a történeti struktúrákkal azonosítva felmerült annak a kérdése is, hogy *a régió határai mennyire függenek az államhatároktól*, együtt „mozognak”-é azokkal (hisz országok születtek és tűntek el vagy kebelezték be azokat a terjeszkedő birodalmak, „Köztes-Európa” határait újra és újra átrajzolták), Közép-Európa „aktuális” határai kettészelhetnek-e egységes országokat vagy ami a kérdés másik oldala, *tartozhat-e egy ország vagy birodalom egyidőben több nagyrégióhoz?* (Megjegyezvén, hogy *Rétvári L.* térképén Közép-Európa határa nem követi az államhatárokat. A birodalmaknál könnyű a válasz: nyilvánvalóan igen; a Velencétől Beszarábiáig húzódó Habsburg Birodalom (a hozzátartozó Belgiumról ne is essék szó!) egymástól merőben eltérő országrészeket, területeket foglalt magában. Hasonló a helyzet a határaikat erősen változtató országok esetében is; Lengyelország „törzsterülete” s az általa elfoglalt Galícia vagy Fehér-Oroszország, a 18–19. századi Poroszország keleti és nyugati területei között a társadalmi-gazdasági fejlődés modelljében lényeges különbségek mutatkoznak. Noha a nagyrégiók is vándoroltak, mégis állandóbbnak tűnnek, mint az államhatárok; sajátosságai évtizedek-évszázadok múltán is felbukkannak, egy-egy állam keretein belül is nyilvánvaló különbségeket okozva. (Legyen elég a függetlenné vált Ukrajna társadalomstatisztikai mutatóinak – pl. a választási eredményeknek – területi alakulására hivatkoznom vagy a volt Jugoszlávia „közép-európai” tagállamainak s az ország többi részének ellentétére, aminek nem csak etnikai okai voltak.) De akár egy politikailag – keletkezését tekintve – egységes országon belül is kialakulhatnak sajátos „alrégiók”, amelyek társa-

dalomfejlődése eltérhet az „országos modelltől”. Ilyen országrész volt a történeti Magyarország határai között az Alföld, s minden bizonnyal Erdély is.

Hol van tehát Közép-Európa? A válasz – az elmondottak alapján – persze lehetne az is, hogy *mindig másutt*. Ez így nyilván nem igaz; egyrészt akkor az *egyes történeti korszakokra* kellene megrajzolni Közép-Európa térképét, másrészt egyes országok szinte minden szerzőnél, s minden korban felbukkannak Közép-Európa meghatározásakor (Lengyelország, Cseh- és Morvaország, Magyarország – ill. a Kárpát-medence). Magam – s most – nem vállalkozhatom arra a feladatra, hogy Közép-Európa („köztes-Európa”) határait megrajzoljam több időkeresztmetszetben. Ezt a feladatot sikeresen amúgy is a történelemtudomány és a geográfia közösen oldhatja meg. Megkíséreltem viszont néhány vélemény kartografálását, megjegyezvén, hogy többnyire csak szimpla ország-felsorolásra támaszkodhattam, annak rögzítése nélkül, hogy a felsorolás milyen időpontra vonatkozik, következésképp mely határokat kellene a régió kijelölésekor figyelembe vennünk.

IRODALOM

- Beluszky P.* 1988. Az „Alföld-szindróma” eredete (Vázlat). – *Tér és Társadalom*, 4. pp. 3–28.
- Berend T. I.* 1982. Magyarország helye Európában. – *Valóság*, 12. pp. 1–22.
- Gunst P.* 1974. Kelet-Európa gazdasági-társadalmi fejlődésének néhány kérdése. – *Valóság*, 3. pp. 18–29.
- Gunst P.* 1975. Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában. – In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században*. – Szolnok, pp. 9–31.
- Gyáni G.* 1988. Történészviták hazánk Európán belüli hovatartozásáról. – *Valóság*, 4. pp. 76–83.
- Halmos K.* 1990. Keresztstélen körös-körül: Közép-Európa. – *Tér és Társadalom*, 2. pp. 86–96.
- Hanák P.* 1986. Közép-Európa mint történeti régió az újkorban. – In: *Előadások a Történettudományi Intézetben*, 3. – Budapest, pp. 14–25.
- Niederhauser E.* 1958. A kelet-európai fejlődés kérdéseihez. – *Studio Slavica*, pp. 359–371.
- Orosz I.* 1986. Hozzászólás az „Európa régiói a történelemben” c. vitában. – In: *Előadások a Történettudományi Intézetben*, 3. – Budapest.
- Pándi L.* 1995. Köztes-Európa, 1763–1993. – Budapest.
- Ránki Gy.* 1985. Közép-Európa kérdéséhez – gazdasági szempontból. – *Valóság*, 11.
- Szűcs J.* 1981. Vázlat Európa három történeti régiójáról. – *Történeti Szemle*, 3. pp. 313–359.
- Beszélgetés Közép-Európáról. 1994. – *Földrajzi Értesítő*, 3–4. pp. 418–427.

A Magyar Földrajzi Társaság bizottságai

Számvizsgáló Bizottság

Gábris Gyula (elnök)
Kovács Zoltán
Láposi Ferencné
Mari László
Süli-Zakar István

Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU)

Magyar Nemzeti Bizottsága

Kertész Ádám (elnök)
Simon Imre (titkár)
Mészáros Rezső
Pécsi Márton
Probáld Ferenc
Szabó József
Tóth József

Földrajzi Közlemények szerkesztőbizottsága

Nemerkényi Antal (főszerkesztő)
Horváth Gergely (szerkesztő)
Papp Sándor (szerkesztő)
Beluszky Pál
Frisnyák Sándor
Kerényi Attila
Marosi Sándor
Mezősi Gábor
Probáld Ferenc
Somogyi Sándor
Varajti Károly

Földrajzi Közlemények Nemzetközi Szám szerkesztőbizottsága

Pécsi Márton (elnök)
Nemerkényi Antal (főszerkesztő)
Lóczy Dénes (szerkesztő)
Bora Gyula
Bernát Tivadar
Borsy Zoltán
Enyedi György
Jakucs László
Krajkó Gyula
Lovász György
Pinczés Zoltán
Sárfalvi Béla
Tóth József

Oktatási és Közművelődési Bizottság

Varajti Károly (elnök)
Ardai Lajosné
Balogh Béla András
Fábri Miklós
Fügedi Péter
Hevesi Attila
Kormány Gyula
Köves József
Mérő József
Miczek György
Takács Lajos
Tirpákné Juhász Anna

Múzeumi Bizottság

Becsei József (elnök)
Havas Gáborné
Martinovich Sándor

Könyvtári Bizottság

Papp-Váry Árpád (elnök)
Csendes László
Fábri Mihály
Pluhár József
Simonfai Lászlóné

Emlék Bizottság

Somogyi Sándor (elnök)
Dezsényi János
Frisnyák Sándor
Köves József
Kubassek János

*A bizottságoknak – a Számvizsgáló
Bizottság kivételével – hivatalból
tagja a mindenkori elnök, főtítkár
és titkár.*

KÖZÉP-EURÓPA: VALÓSÁG VAGY FÖLDRAJZI FIKCIÓ?

F.W. CARTER*

CENTRAL EUROPE: FACT OR GEOGRAPHICAL FICTION?

Abstract

For four decades the term 'Central Europe' has been struck from the record, but the political revolution of 1989 has meant radical internal change to reform following the demise of communism, combined with moves toward membership of new international organisations to replace the obsolete Council for Mutual Economic Assistance (CMEA) and the outmoded Warsaw Pact. The phrase Central Europe invoked a set of international reactions, almost an attitude to life, that was first discounted by Hitler's rise to power and then destroyed in the war that followed. Between 1945 and 1989 there was just Western and Eastern Europe, but by 1994 the forgotten middle is rapidly being rediscovered. Learned books are being written about 'Mitteleuropa', conferences and exhibitions devoted to it, and institutes established to study it. Gradually it is even taking a political shape, consciously vague and underplayed. In reality, Central Europe has once again become a fact of life on our continent.

The aim of this paper therefore is to review, largely from a geographical viewpoint, the 'state of the art' of Central Europe in its search for a new identity. Further, it is written by one, who has been involved more in the eastern than the western part of our continent over the past quarter of a century, and who believes that Central Europe as a fact has more of a future than as mere geographical fiction expressed in the minds of some antagonists.

Bevezetés

A „Közép-Európa” fogalom négy évtizeden keresztül kikerült a köztudatból, az 1989. évi forradalmak azonban radikális belső váltást jelentettek a reformok irányába, a kommunizmus örökségével szemben. Az önmagát túlélő Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsától (KGST) és a Varsói Szerződéstől való eltávolodás az új nemzetközi szervezetekhez történő közeledéssel párosult. Közép-Európa korábban egész sor nemzetközi kapcsolatot, mondhatni életérzést jelentett, ami először Hitler hatalomra jutásával értékelődött le, majd a II. világháborúval megsemmisült. 1945 és 1989 között csupán Nyugat- és Kelet-Európa létezett, 1994-re azonban az elfeledett Közép-Európát ismét felfedezték. „Mitteleuropa”-ról tudományos könyvek sokasága jelenik meg, konferenciákat és kiállításokat rendeznek, kutatására intézetek alakulnak. A korábban szándékoltnál bizonytalan és alulértékelt régió fokozatosan politikai formát ölt. Közép-Európa a kontinens életének egyik tényezője lett. Mégis akadnak olyanok, akik szerint „Mitteleuropa” nem több földrajzi fikciónál, egy, a valóságban nem, csupán a szovjetek uralta politikai valósággal szemben ellenszenvvel viseltető kelet-európaiak képzeletében létező régiónál. *Peter Handtke* osztrák drámaíró a fogalmat mint „meteorológiai kifejezést” utasította el, *Milan Kundera* cseh író – egyébként Közép-Európa szenvedélyes híve – pedig inkább „kultúrának és sorsnak” nevezte, semmint konkrét területnek. *Aleksander Geysztor*

*Department of Social Sciences, School of Slavonic and East European Studies, London University, Senate, House, Malet Street, London WC1E 7HU, Anglia.

neves lengyel történész szerint Közép-Európa egybeesik azzal a területtel, ahol a G+M+B (Gáspár-Menyhért-Boldizsár) betűket vízkeresztkor, a pap látogatását követően krétával felírják a házak kapujára (tehát főként az egykori Habsburg Birodalom elsősorban római katolikusok által lakott vidékeivel).

A földrajzi meghatározás, tény vagy fikció, végtelen számú érvet sorakoztat fel. Aból a helyzetből fakadóan, hogy Közép-Európa jelenleg inkább politikai, semmint földrajzi fogalom, a régió egészét ill. részeit számos névvel illetik: Kelet-Közép-Európa, Közép- és Kelet-Európa, Közép- és Délkelet-Európa. Egyesek számára Közép-Európa a korábbi Kelet-Németországot, valamint Lengyelországot, Csehszlovákiát és Ausztriát foglalja magában. Mások a megjelölést kiterjesztik Magyarországra és az egykori Jugoszlávia két köztársaságára, Horvátországra és Szlovéniára. Vannak olyanok, akik szerint Észak-Olaszország jogosabban tarthat igényt arra, hogy Közép-Európához tartozzon, mint Németország vagy Lengyelország.

Nyilvánvaló a politikai földrajz elvitathatatlan szerepe a régió újjászületésében, ami felveti a hagyományos határok kijelölésének, a politikai tér lehatárolásának fontosságát és Európa egyéb részeire, valamint a világ más régióira gyakorolt hatásának hangsúlyozását. A helyi politikai, gazdasági és társadalmi változások és kölcsönhatásuk a tágabb térségek folyamataival új és súlyos biztonsági problémákat hoztak a felszínre, mind Nyugat-Európát, mind pedig a szovjet utódállamokat tekintve. Szuverenitásukat visszanyerve és a demokratikus, nyitott társadalom, ill. a piacgazdaság kiépítésének nehéz feladatát vállalva a régió országai új veszélyekkel szembesülnek. Így csak a jövő mutathatja meg, hogy Közép-Európa a kelet és nyugat közötti híd szerepét fogja-e játszani vagy egy rosszul meghatározott és instabil ütközőzóna, esetleg akadály lesz egy kiújult konfliktus esetére (*Kipp, J.* ed. 1993).

A tanulmány témája ezért Közép-Európa jelenlegi helyzetének – elsősorban földrajzi szempontú – vizsgálata, az új identitás keresése közepette. A szerző – aki az elmúlt negyed évszázad során többet foglalkozott a kontinens keleti, mint nyugati részével – azok közé tartozik, akik hisznek Közép-Európa mint valóságos régió jövőjében, szemben azokkal, akik azt pusztán földrajzi fikciónak tartják.

Történelmi és földrajzi dimenziók

Az európai politikai légkör változása az 1980-as években a nyugati sajtó hasábjain élénk vitát váltott ki a közép- és kelet-európai határfelületről és a közelgő népvándorlási lavina baljós előjeleiről. *Schlögel, K.* (1989) német író világosan utalt erre, amikor kijelentette: ha a témáról szóló műveknek csupán a bibliográfiáját kinyomtatnák, az az ő három évvel ezelőtti kiadott könyvének terjedelmével vetekedne.

A rejtély kulcsa Európa bonyolult térszerkezetében keresendő. A kontinens keleti és nyugati része közötti választóvonal – ahol a két egység világosan elkülönül egymástól – vallási, társadalmi vagy politikai kritériumok alapján sokféleképpen vonható meg. Ha azonban egy harmadik, köztes régiót is beiktatunk, saját kritériumokkal, akkor a kapcsolatok nemcsak azon belül, hanem a keleti és nyugati határok felé, sőt azokon túl, a szomszédos területek felé is irányulnak. A helyzetet bonyolítja, hogy a központi terület az ellenségeskedő részek közötti ütközőzóna vagy akadály, ill. az összekötő híd szerepét játssza. Talán ez a magyarázata Közép-Európa tevékeny szerepének a kontinens történelmében, és annak, hogy miért gyökerezett meg annyira a német „Mitteleuropa” kifejezés más európai nyelvek történelmi terminológiájában. Míg a latin–germán nyelvhatár évszázadokon keresztül szilárdnak bizonyult, a német és szláv nyelvek közötti volt a leg-

elmosódottabb. A közép/kelet európai „vízválasztó” mindmáig a legfontosabb európai regionális kapcsolat, amelyet a balti, szláv népek és a magyarok, valamint az erős német szomszéd közötti feszült légkör jellemez (*Okey, R.* 1992).

A földrajzi szempontú meghatározás a múltban közel járt a fikcióhoz. *Sinnhuber, K. A.* 1954-ben írt gondolatébresztő tanulmánya a következő szavakkal indul: „Nem ez az első eset, hogy a bizonytalan ‚Közép-Európa’ fogalom vagy annak megfelelője más nyelveken egy geográfus cikkének témájául szolgál.” Azután áttekintést nyújt arról, hogy a kor 12 elismert francia, német és angol kiadású térképén a régió ábrázolásában csupán annyi volt a közös, hogy Csehszlovákia nagyobbik hányadát mindegyik Közép-Európa részének tekintette, amely egyébként a szomszédos államok kisebb-nagyobb területeit foglalta magában. Mi több, 16 ismert geográfus meghatározása összességében az Ibériai-félszigeten kívüli Európa szinte egész területét lefedte.

Ezen a ponton talán nem haszontalan elmondani, honnan a zűrzavar. A századfordulón a német geográfusok többsége Közép-Európát saját hazájával azonosította. A holtpontra 1904-ben jutottak túl, amikor *Partsch, J.* szélesebb természetföldrajzi meghatározást adott. „Az Alpok, a dombvidékek és síkságok hármasa a közép-európai táj szimfóniájának vezérlő akkordja” – írta. Az ilyen körülírás alapján azonban Németországon és az Osztrák-Magyar Monarchián kívül Németalföld, Dánia, Svájc, valamint Olaszország és Franciaország egyes tájai, és a Balkán egy darabja is a régióhoz tartozik. Sajnos mindez fiktív bizonytalansághoz vezetett, amikor az orosz–német határvidék került szóba, ahol a szerző is elismerte: képtelen a határvonal kijelölésére. A brit álláspontot még ugyanebben az évben találóan fejezte ki *Mackinder, H.* (1904) híres mondása: „akié Kelet-Európa, azé az egész világ” és ezzel Kelet-Európa fogalmát Közép-Európa rovására terjesztette ki. Érdekes módon, fél évszázaddal később *Gottman, J.* (1954) ugyanezre a területre alkalmazta a Közép-Európa elnevezést, míg *George, P.* (1964) a szláv és a Duna menti Közép-Európa földrajzáról írt.

A két világháború közötti időszakban a vita tovább gyűrűzött. Az osztrák *Hassinger, H.* (1923) eleve helytelenítette az ötletet, hogy Közép-Európának bármilyen földrajzi meghatározást adjanak, *Haushofer, K.* (1930) német geopolitikus pedig – aki Kelet-Közép-Európát a franciák kreálta pufferzónának tekintette – kijelentette, hogy „Mitteleuropa a politikai hatalom jegyében fogant és politikai szempontok szerint tetszőlegesen határozható meg, redefiniálható és torzítható”, mivel „annak a Mitteleuropának, amely magában foglalja a Visztulát és a Dunát, de a Rajnát nem, nincs sem múltja, sem pedig jövője”. *De Martonne, E.* (1930–1931) francia földrajztudós szerint Közép-Európához tartozik Németország, Ausztria, Svájc, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia, ami egybeesik *Partsch* eredeti elképzelésével.

A földrajztudósok korai próbálkozásai tehát bizonyos zavart tükröztek, ám a történészek és politológusok sem jártak több sikerrel. A német tudósok véleménye megoszlott az Észak-Olaszországot is magában foglaló „régí Mitteleuropa” és egy „modern Mitteleuropa” között, amely azt már nem tartalmazta, viszont a Balkánt igen. Más változatok között volt az „igazi Mitteleuropa” – ahol a lakosság anyanyelve a német (*von Srbik, H.* 1917) – és a „tágabb Mitteleuropa” (*Jäckh, E.* 1996; *Oncken, H.* 1917); előfordult még az ennél kisebb „Zentraleuropa” és a „köztes Európa” (*Hecker, A.* 1974), amit eredetileg *Penck, A.* használt a Skandináviától Olaszorszáig és a Balkánig tartó terület jelölésére.

E „köztes” területet – valamennyire mind maga, mind pedig környezete számára váratlanul – alapjaiban átformálták és egyben fel is értékelték a nyolcvanas évek végén bekövetkezett politikai változások. A közép-európai gazdaságoknak a központi irányítási rendszerből a piacgazdaságba történő átalakulása nehézségekkel teli folyamat, amely a térség országainak bizonyos differenciálódásához vezethet. Az átmenet kísérő jelensége

egyidejűleg lehet a súlyos infláció, a tömeges munkanélküliség, az ipari termelés drasztikus visszaesése, az életszínvonal csökkenése, a régi nómenklatúra maradványainak térnyerése és a gazdasági bünözés megjelenése. E zavaró jelenségeket olyan külső hatások súlyosbíthatják, amelyekre a közép-európai országok befolyása nem terjed ki, mint pl. a KGST kimúlása, a szovjet gazdaság rohamos hanyatlása, az orosz kőolaj és földgáz világszintre emelkedett ára vagy a kelet-németországi piac kiesése.

Az ilyen centrifugális tényezőket vissza kell szorítani, hogy a közeledéshez szükséges összetartó erők megerősödjének. Az egykori közép-európai szocialista államokban ez egyet jelent az amúgy is ingatag külső fizetési mérleg további romlásának és a súlyos eladósodás megakadályozásával és a stabil belső valuta megteremtésével, amihez elengedhetetlen a külföldi tőke bevonása. A fölös munkaerő elbocsátásával egyidejűleg, a különböző reformlépések során olyan szociális érzékenységre van szükség, amely minimálisan csökkenti a veszteségeket és maximumra emeli a pozitív hatásokat. Itt *Tietze, W.* szavait érdemes felidézni, miszerint Németország számára a közép-európai régió rendkívül vonzó most, amikor a nyugati piacok szinte teljes mértékben telítettek. Mindazonáltal a térségben a privatizációs folyamat és a közös vállalkozások megjelenése számos problémát vet fel. Így pl. jelentős politikai, gazdasági és társadalmi kockázattal jár ott, ahol a magánosítás jelentős vagyonok átcsoportosulásához vezet.

Mindez máris újabb kérdéseket vet fel, nevezetesen: vajon egy konszolidált konvergencia övezetben az egyesült Németország gazdasági, politikai és kulturális túlsúlya érvényesül-e majd? Játsszhatja-e Németország a továbbiakban hagyományos szerepét Közép-Európában, vagy ez ellentmond a német céloknak és meghaladja az ország erejét? (*Deak, I.* 1990.) Továbbá, az újjászületett Közép-Európával kiépített kapcsolatok vajon nem mennek-e a szegényebb dél-európai államok támogatásának rovására?

Világos, hogy a közép-európai demokratizálódás és politikai stabilitás a társadalmi és gazdasági fejlődés sikerének függvénye. Az egyesült Németország pozitív szerepet játszhat ebben a közeledési folyamatban, továbbá hozzájárulhat a liberális demokrácia kialakulásához és a szerkezetváltás sikeréhez a térség országaiban. Ez önmagában is kívánatos, de egyidejűleg az az európai biztonsághoz is hozzájárul és kedvező feltételeket nyújt az új piacokhoz történő csatlakozáshoz. Sajnos, a demokratikus Közép-Európa újjászületése fölött érzett eufória mára alábbhagyott; sötétebb széthúzó erők léptek fel ott, ahol a demokratikus hagyományok hiányoztak. A többszöri hatalomváltások és az új kormányzati erők gyengesége, az életszínvonal csökkenése, egyes országokban a régi nómenklatúra térnyerése és az állandóan jelenlevő etnikai feszültségek politikai nyugtalansághoz vezethetnek.

Újraegyesítésével Németország identitása és szerepe Közép-Európában megváltozott, mivel immár nem egyszerűen „nyugati” nemzet (*Walker, N.* 1990). Viselkedése hirtelen fordulatot vett, jelenléte – mind geopolitikai értelemben, mind pedig érzelmileg – új és sorsdöntő fontosságot nyert. Ezért szükség van történelmi örökségének és közép-európai partnereihez fűződő kapcsolatainak újraértékelésére. Az Európai Unióhoz hasonlóan, Németország különösen érdekelt a Lengyelországhoz, Magyarországhoz, a Cseh Köztársasághoz és Szlovákiához fűződő kapcsolatok ápolásában, mivel ezekben az országokban korábban is voltak autonóm törekvések, élénk intellektuális közeg létezett és a piactudatnak is voltak hívei (*Brada, J. C.* 1991). Mi több, kettővel közülük (Lengyelországgal és a Cseh Köztársasággal) hosszú határszakaszon érintkezik. Németországnak nyilvánvaló érdekei fűződnek ahhoz, hogy mind a négy ország sikeres legyen a piactudat kialakítása során; amennyiben valamelyik sikertelen, a többi is kedvét veszítheti. Úgy tűnik, Németország távolról sem mutat ekkora érdeklődést a délebbre fekvő államok iránt (az egyetlen kivétel talán Szlovénia).

Ebben a helyzetben tehát, amikor a legfontosabb kérdés az, hogy Közép-Európában vajon a konvergencia avagy a divergencia erői kerekednek-e fölül, igen sok múlik a leg-erősebb állam, nevezetesen az egyesült Németország viselkedésén. Az újraegyesülést kísérő eufória kellős közepén **Hans-Dietrich Genscher** ünnepélyes ígéretet tett Bonn aggódó szomszédainak: „A többiek pedig legyenek meggyőződve arról, hogy a jövőben egy európai Németországgal lesz dolguk, nem pedig egy német Európával” (**Boyes, R.** 1994). Reménykedjünk abban, hogy ez így is lesz.

A „vasfüggöny”: határok és határok feletti problémák

A II. világháborút követően a győztes hatalmak az ún. vasfüggöny mentén osztották ketté Európát, amelynek vonala részben Németország területén húzódott keresztül. Emelkezünk kell azonban, hogy ez történelmileg semmi újat nem jelentett, mivel a határok Európában korábban is szinte mindenütt a németek letelepedési területén húzódtak (**Cahnman, W. J.** 1949). A Rajna és a Duna völgyétől északra eső vidékek kívül estek a rómaiak által az ókorban uralt területeken; ennek következtében a germán földek egy romanizált déli és nyugati részre, valamint egy barbárok lakta északi és keleti részre szakadtak (érdekes módon, a kettő közötti határ csaknem egybeesik a szőlőművelés északi határával, a XVI–XVII. században pedig a római katolikus és protestáns régiók közötti határral).

A szlávok és a germánok közötti határ legnyugatibb kiterjedését akkor érte el, amikor a szláv törzsek a Saale és az Elba mentén, a későbbi Bajorországon és Thüringián keresztül a Balti-tenger felé nyomulva, csaknem Lübeckig jutottak. A határ a szláv településtípusok és -nevek elterjedésének köszönhetően mindmáig nyomon követhető; 1939-ig pedig elsősorban az attól nyugatra eső vidékekre a parasztgazdaságok voltak jellemzők, míg a keletre eső területeket a nagybirtokok uralták. A korai középkorban kialakult az észak–déli irányú Rajna–Róma-tengely, a kereskedelmi utak a XIII–XVIII. század között azonban elsősorban a markánsabb, kelet–nyugati Rajna–Duna-tengely mentén húzódtak.

A római határok azután a napóleoni háborúk idején tettek szert új jelentőségre: a császár az akkori keleti hatalmak (Ausztria, Poroszország, Oroszország) ellen a Rajna és a Pó völgyében vezette hadjárait. Hitler a Duna-tengelyt (Bajorország–Ausztria) az észak-német tengellyel (München és Nürnberg központokkal) kombinálva hozta létre a német egységet. A francia terjeszkedésnek minden időben a Berlin–Róma-tengely állta útját (a középkori Rajna–Róma-tengely felújításaként). A vasfüggöny leeresztése tehát a Közép-Európán korábban is keresztülhúzódott észak–déli határ újraélesztése volt.

Ami azonban a vasfüggöny megszűnésével az 1990-es években bekövetkezhet, az a nyugati és keleti kereszténység határának megújulása, az egyetlen olyan határé, amely a német kultúrán kívül létezik Európában, és amely jelenleg jórészt egybeesik a volt Szovjetunió határával, ill. a balkáni országok területén halad keresztül.

A határok és a közvetlenül azok mentén fekvő területek egyaránt lehetnek konfliktusok forrásai és az együttműködés hordozói. Hosszabb-rövidebb időszakokra el is tűnhetnek a térképről, amikor azt egy nagyhatalom úgy diktálja. Közép-Európában ugyanez a helyzet; a térséget hosszú ideig az Habsburg Birodalom uralta. Területe északon kiterjedt a jelenlegi Cseh Köztársaságra és Szlovákiára, Lengyelország déli vidékeire (Galícia), délkelet felé, Magyarországon keresztül, a mai Románia egyes részeire, délnyugaton pedig a jelenlegi Olaszország északi területeire, ill. a mai Szlovéniára és Horvátországra. A birodalmat 1918-ban a népek önrendelkezése szabdalta részekre, a vasfüggöny megjelenése pedig a folyamatot visszafordíthatatlanná tette. Az 1990-es évekre azonban

a Habsburg-birodalommal kapcsolatos történelmi reminiszcenciák azonban ismét teret nyertek.

Ausztria és Magyarország szoros kapcsolatai már a kommunista rendszer idején nyilvánvalóak voltak. Az 1956-os menekültek közül sokan telepedtek le Ausztriában, majd az 1968-ban bevezetett „új gazdasági mechanizmus” idején a határmenti régiók együttműködése fokozatosan bontakozott ki. Az ipar és a közlekedés területén közös fejlesztési programokat dolgoztak ki, a határ menti Fertő-tó vízgazdálkodását projekt keretében szabályozták. Siegendorf és Mörbisch osztrák falvakat jelenleg közút köti össze Magyarországgal. A beutazás megkönnyítése elősegítette az osztrákok bevásárló célú látogatásait Sopronban és rövidebb utazásokat a Balatonhoz. A Magyarország és a Vajdaság közötti szoros kapcsolatok a kereskedelem fellendülését eredményezték Szabadkával, amelyet jelenleg a délszláv háború némileg hátráltat.

Az új változások nem érintették az önállósodott Szlovénia és Olaszország (s azon belül Trieszt) kapcsolatait; az utóbbi felújította hagyományos érdeklődését az Isztriai-félsziget iránt (*Bufon, M.* 1993). Szélesebb összefüggésben vizsgálva, az egykori osztrák–magyar birodalom eszméje éledt újjá az Alpok–Adria együttműködés keretében. Az 1978-ban Velencében kellő körületekintéssel létrehozott félhivatalos szervezet teljes jogú tagjai ausztriai (Burgenland, Karintia, Stájerország és Felső-Ausztria), szlovéniai, horvát- és olaszországi (Friuli-Venezia, Giulia, Trentino-Alto Adige és Veneto) régiók. Társult tagok Salzburg (Ausztria), Győr-Sopron, Vas (Magyarország), Lombardia (Olaszország) és Bajorország (Németország) (*East is east ...,* 1987). A tagság indítékai különbözőek voltak; a korábbi kommunista elemek az európai integráció irányába tett kis lépésnek tekintették, a nyugati partnerek inkább gazdasági és politikai megfontolásokból csatlakoztak. Az Alpok–Adria-koncepció megerősödése nagy kérdés; úttörő jelentősége talán fontosabb, még akkor is, ha végül ki is ábrándíthatja azokat, akik egy jövőbeni közép-európai konföderációról álmodtak.

A közép-európai régióknak még további negatív vonatkozásai is vannak (*Dick, B.–Dunn, R.–Lough, J.* 1992; *Brown, J. F.* 1992). Lengyelországtól északra fekszik az Oroszországhoz tartozó Kalinyingrádi Terület (a korábbi német Königsberg), ahol a nagy katonai létesítmények aggodalomra adnak okot. A lengyelek számára ez – országuk és Litvánia között elhelyezkedő – szigetszerű anomália. Lengyelország nyugati határa (Németországgal) jelenleg ugyan nyugodt, de a jövőben viták tárgyát képezheti (sokan szem előtt tévesztik, hogy Sztálin éppen azért alakította a határt így, hogy a németek és lengyelek közötti viszonyt hűvösen tartsa). Számára igen fontos volt, hogy a lengyelek és németek ne egyesítsék erejüket a szovjet birodalom ellenében. A diktátor öröksége volt a lehetséges ellenségek megosztása, a teutonok és szlávok antagonizmusának fenntartása. A *Gazeta Wyborcza* lengyel napilap 1990. évi közvéleménykutatása alapján a megkérdezett lengyeleknek csaknem fele (46%) félt a német egyesítés következményeitől, alig több, mint egyötöde (22%) vegyes érzelmekkel viseltetett irányában, és csupán alig egy tizedük (7%) helyeselte (*Skalski, E.* 1990). Mindez azt mutatja, hogy a lengyelek több mint kétharmada valamilyen módon aggodalmát fejezte ki Közép-Európa jövőjét illetően. Az ilyen félelmek talán túlzottak és inkább történelmi analógiákon alapulnak, semmint a jelenlegi realitásokon, amikor az európai integrációnak nincs igazi alternatívája. Lengyelországtól délre a Közép-európai Kezdeményezéshez (az egykori Pentagonáléhoz, majd Hexagonáléhoz) tartozó országok helyezkednek el (Lengyelországon kívül tagjai még Ausztria, Magyarország, Olaszország, az egykori Csehszlovákia két utódállama és Jugoszlávia egyes utódállamai).

1993. január 1-én új határ került föl Közép-Európa térképére. Az 1992 júniusi csehszlovákiai választási eredmények a nemzeti újjászületés és a szeparatizmus növekvő

népszerűségéről tanúskodtak (még akkor is, ha a cseh és szlovák szavazók aránya a szétválás igenlését illetően 1:3 volt) (*Mareš, P.–Musil, L.–Rabušic, L.* 1993). Az ezt követő eufória hat hónappal később a „bársonyos válásban” tetőzött. Az új határ, amely meg-egyezik a két korábbi köztársaság közötti határral, mára két különböző demográfiájú és eltérő értékeket hirdető állam között húzódik. Az utóbbi az ellentétes történelmi háttér eredménye; Csehországban a modernizáció sokkal korábban kezdődött és előrehaladt, mint Szlovákiában. Csehország már a század elején elvesztette elsődlegesen mezőgazdasági jellegét, ami Szlovákiában csupán az 1950-es években gyors ütemben végrehajtott szocialista gazdasági átalakulás idején következett be.

A fenti örökség azt jelenti, hogy a cseh iparosítás a XIX. század közepétől kezdődően kapitalista viszonyok között zajlott, ezért az ágazat a régi-új körülményekhez könnyebben alkalmazkodott, míg Szlovákiában a kommunizmus bukása után a központi irányítású, szovjet jellegű rendszer számos haszontalan iparágat és ennek következményeként tömeges munkanélküliséget hagyott maga után örökölni. E modernizációs különbségekből egyenesen következik, hogy Szlovákiában a városiasodás foka, a lakosság képzettsége és politikai kultúrája alacsonyabb szinten áll, a közösségi kötelékek viszont szorosabbak, a családi kapcsolatok erősebbek és a hívők száma jóval magasabb, mint Csehországban.

A szlovák eufória másfél évvel az új határok megjelenése után, a piacgazdaság kiépítése, a pluralista demokrácia megteremtése és az új kulturális azonosságtudat kialakítása együttes kihívásának súlya alatt csökkenni látszik. A szlovák nacionalista retorikát, amely azt hirdette, hogy a függetlenség kivívása már önmagában elegendő a nemzeti energiák felszabadításához, a jövő távlatainak tárgyilagosabb felmérése váltja fel. A két ország közötti határok elfogadtatása nem járt különösebb bonyodalmakkal, ám az állami jelképek használata körül vita alakult ki. Bár a csehszlovák szövetségi parlament által egyik utolsóként elfogadott törvény értelmében egyik utódállam sem jogosult a korábbi nemzeti lobogó használatára, a Cseh Köztársaság a szétválást követően megtartotta a régi zászlót, míg a szlovákok kénytelenek voltak újat alkotni. Az eredményt egy cseh újság nemrégiben (a szlovákok nagy rosszallására) úgy jellemezte, hogy az nem más, mint „orosz zászló, magyar címerrel” (Flutter..., 1994). Ez csak egy apró példa arra, hogy az ilyen „válások” mennyire meggondolatlanul történnek, akár a résztvevők saját szempontjából, akár közép-európai jövőjének szemszögéből vizsgáljuk is azokat.

A különböző formában megjelenő környezetszennyezés talán a leg súlyosabb, határokat nem ismerő probléma a jelenlegi Közép-Európában. Lengyelország délnyugati, a Cseh Köztársaság északi és az egykori Kelet-Németország déli vidékei már régóta jól ismert ökológiai válságrégiók. A területet együttesen – a határokon túlterjedő légszennyeztség kapcsán – a „fekete”, „halál”, vagy „kénes” háromszög néven is emlegetik. Jelen sorok írója a problémával egybeitt már részletesen foglalkozott (*Carter, F. W.–Turnock, D.* eds. 1993), jelen cikkben az újabb eseményeknél érdemes elidőzni, amelyek jelentősége messze meghaladja a lobogók és határállomások problematikáját.

A Közép-Európában 1989-ben megindult politikai változások számos nyugati kormányt arra készítettek, hogy a környezetszennyezés leküzdésére pénzügyi támogatást helyezzen kilátásba. Az ígéreteknek nagyrészt a „fekete háromszög” lakosságának rossz helyzete és felháborodása váltotta ki. A régiót a külföldről érkező segítség elosztása szempontjából rész-projektekre osztották fel: felső-sziléziai; a német, lengyel és cseh határ menti és egy speciális, az ostravai iparvidék rehabilitációját célzó program; mindegyik az Európai Közösség (EC) PHARE projekt keretében. A Világbank és az EBRD a támogatásra egyéb formát talált. Sajnos, a korai jóindulatot nem követte további, megfelelő ütemű környezetvédelmi tevékenység.

A nem-kormányzati környezetvédő szervezetek kritikusan szemlélik a nyugati segítség lassúságát (*Pape, R.* 1994). A helyi zöldek Közép-Európában sokfelé létesítettek monitoring rendszert a környezeti állapot változásának figyelésére. Krakkóban a Lengyel Ökológiai Klub külön egységet hozott létre a világbanki projektek hatékonyságának figyelésére; 1993 októberében a helyi környezetvédők (pl. az EkoMost) képviselői vonták kérdőre az ECPHARE tisztviselőit a fekete háromszög projekt lassú előrehaladását panaszolva. A legsúlyosabb gond a résztvevők érdekeinek különbözősége. A helyi lakosság rövid távú intézkedéseket, gyors beavatkozást, hatékony rehabilitációt kíván, míg a nemzetközi szervezetek külföldi cégek által elkészítendő, költséges megvalósítási tanulmányok és elméleti kerettervek kidolgozását erőltetik, amihez hosszadalmas környezeti megfigyelésekre van szükség.

Ezzel szemben az észak-amerikai és nyugat-európai atomenergetikai ipar Közép-Európára mint lehetséges piacra tekint, mivel a hazai piacok beszűkültek, a lakosság a nukleáris erőművek építésével szemben ellenségesen viseltetik és az ottani környezeti törvények is korlátozzák a nyereségességet. A Westinghouse amerikai cég például 1994 márciusában a csehszlovák kormánnyal egy évvel azelőtt megkötött szerződés alapján megbízást kapott a temelíni atomerőmű befejezésére. Meglepő módon ugyanis egy 1992-ben végzett közvéleménykutatás szerint a megkérdezett csehek négyötöde (81%) volt az erőmű befejezése, háromötödük (60%) a széntüzelésű erőművek visszaszorítása és csaknem egyharmaduk (32%) a nagyobb arányú nukleárisenergia-hasznosítás mellett (České energetické... , 1992).

A nyugat-szlovákiai Mohiban (Mochovce) épülő atomerőmű első blokkjának készenléti állapota 90, a másodiké 70%-os. Európai cégek konzorciuma (Electricité de France, Bayerwerke és Preussen Elektra) megállapodást kötött a Szlovák Energiatörzsztel, hogy a befejezéshez az EBRD-től és az Európai Atomügynökségtől (Euratom) szereznek pénzügyi támogatást. Szerencsére (a csernobili katasztrófa élénk emlékével) az EBRD csak olyan feltétellel hajlandó kölcsönt folyósítani, hogy a szlovákok 2000-re lebontják az Apátszentmihály (Jaslovské Bohunice) mellett üzemelő régi atomerőművet, amelyet Közép-Európa legkevésbé biztonságos ilyen létesítményének tartanak (European... , 1994). A nukleáris és egyéb környezeti problémák tovább rontják a fekete háromszög lakosságának válságra utalóan aggasztó egészségügyi mutatóit. Új egészségvédelmi program kidolgozása szükséges, amelynek egyik pillére lenne a régió környezeti állapotát figyelő, megbízható információs rendszer (Central European... , 1994).

Nemzetiségi és etnikai kérdések

A kommunizmus „szolidaritást” és „proletár internacionalizmust” hirdető ideológiájának összeomlásával Közép-Európában is feltámadt az addig (négy évtizeden keresztül) szunnyadó, de jelenlevő nacionalizmus. A régió korábbi szocialista országainak nem kellett tovább egymásban a „testvéri nemzetet” látniuk; ez a nacionalista ideológia szükségszerű térnyeréséhez vezetett. A széteső társadalmakban a nacionalizmus gyakran a nép biztonságérzetének egyetlen garanciáját jelenti. A hatalmas társadalmi, politikai és gazdasági változások is a nacionalizmus szükségességét hangsúlyozták, mivel alkalmas volt arra, hogy a kommunizmus bukása nyomán keletkezett ideológiai űrt kitöltse. Amikor *Woodrow Wilson* 1918-ban kijelentette, hogy „Európát nemzetiségi alapon kell újjáépíteni” (*Kohn, H.* 1962), ez a politika nagymértékben hozzájárult a közép-európai nemzetállamok legitimálásához és ahhoz, hogy a nemzetállamiságot a demokráciával összekeverjék.

Az évszázadok során Közép-Európa ismétlődő inváziók és hódítások színtere volt, a római birodalom, az ottomán törökök, Oroszország és Németország főszereplésével, ami részben a régió belüli kevés természetes határnak is tulajdonítható. A közép-európai országok rövid tapasztalata a függetlenségről a két világháború között a nemzetállamok közötti rivalizálás története volt. Az 1990-ben kialakult hasonló helyzet nem csupán a politikai szabadságot hozta meg ezekben a nemzetállamokban, de a saját területen és a határon túl élő, azonos etnikumhoz tartozók azonosságtudatának átértékelése iránti lelkesedést is (*Gunn, J.* 1993). A modern világban oly fontos etnikai identitástudatot általában úgy határozzák meg, mint az olyan emberi közösséghez tartozás érzését, amelynek tagjai azonos kommunikációs eszközöket, vagyis kultúrát és nyelvet használnak, közös meggyőződést vallanak és ugyanazon normákat tekintik a magukénak (*Van Amersfoort, H.* 1991; *Auty, R.* 1979; *Hann, C. M.* 1993). Az etnikai identitás legfontosabb kritériuma azonban a nép felfogása az etnikai másságról, amely történelmi vonatkozásban számtalan csapdát rejtget (*Amory, P.* 1993).

Közép-Európa gazdag etnikai képét sok nemzetiségi kisebbség tarkítja, amelyek bizonyos szempontok szerint kategorizálhatók. Vannak köztük olyanok, amelyeket az anyanemzet letelepedési területétől csupán önkényesen megvont határ választ el; mások attól nagyobb távolságra élnek; ismét másoknak pedig nincsenek önálló államisággal rendelkező rokonaik, mint pl. az egykori Kelet-Németország területén, Bautzen környékén élő lausitzi szorboknak. A jelen tanulmányban talán a legegyszerűbb a kisebbségeket politikai erejük alapján kategorizálni. Vannak tehát olyan etnikai csoportok, amelyek gondot okozhatnak a többségi nemzetnek és vannak olyanok, amelyek nem (*Rupesinghe, K.–King, P.–Vorkunova, O.* eds. 1993).

Az előbbi kategóriában Közép-Európában a talán legveszélyesebb konfliktushelyzet a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatban alakult ki. Többségük a Szlovákia déli peremén húzódó, termékeny Duna menti síkságon, egybefüggő blokkot alkotva él már 1100 éve (*Žudel, J.* 1992). A szlovákok és magyarok közötti kapcsolat hagyományosan rossz. A helyzet 1945-ben – egy rövid korszakot (1939–1945) követően, amikor a területek ismét magyar igazgatás alá kerültek – tovább romlott és a csehszlovák–magyar „lakosságcsere” idején (1947–1949) érte el mélypontját (*Kocsis K.* 1989). Az 1948 utáni kommunista kormányzat ellenséges magatartásának eredményeként az 1960-as évek elején – az 1961. évi népszámlálás adatai alapján 541 ezer főt kitevő – magyarság rokonszenvvel viseltetett az 1956-os forradalom eszméi iránt. A szlovák asszimilációs politika további elégedetlenséget váltott ki a magyarokból, így a szlovák többség és a magyar kisebbség közötti ellentét kibékíthetetlennek tűnt.

Az 1980-as évek közepéig Magyarország változatlanul vitában állt Csehszlovákiával a 600 ezres magyar kisebbség helyzete miatt, akik az ellenük alkalmazott diszkriminációról és elkövetett atrocitásokról panaszkodtak (*Carter, F. W.* 1993). Szlovákia 1993 januárjában elnyert függetlenségével a múlt súlyos örökségét hozta magával. A magyar kisebbség úgy vélte, hogy a szövetségi állam keretei között jogait biztosabb garanciák övezték, mint a szlovák államban. Félelmeik arra ösztönözték őket, hogy az új államban speciális státuszra tartsanak igényt, ami több volt annál, amit a szlovákok vártak vagy hajlandók voltak megadni. A másik oldalon a szlovákok attól tartanak, hogy a magyarok az önrendelkezés jogával élve Magyarországhoz csatlakoznának; ez a gondolat ideges és ellenséges reakciót váltott ki az új szlovák államban. Magyarország Szlovákiát a magyar közösség politikai és nyelvi jogainak korlátozásával vádolja; Szlovákia erre azzal a váddal felel, hogy Magyarország a területi revízió igényével lép fel vele szemben.

A két fél között a feszültség nem szűnik. Problémát okozott, amikor Szlovákia a gabóckovo (bős)–nagymarosi vízerőmű építésekor elterelte a Duna vizét (*Ostry, D.* 1988).

Bár ez csak áttételesen kapcsolódik a kisebbségi kérdéshez, jól tükrözi a két ország közötti határ problémáját a gát körzetében. Aggodalomra ad okot az új szlovák alkotmány szövegezése, amely az állam összes polgárát a szlovák nemzethez tartozónak minősíti, és a helyzetet a készülő új nyelvtörvény is bonyolíthatja. A szlovákiai magyarokat irritálja, hogy a helységnévtáblákról el kívánják tüntetni a magyar neveket, valamint korlátozni szándékoznak a magyar személynevek használatát. Miközben a nemzetiségi jogok biztosítása szerepel az új szlovák alkotmányban, még kérdés, hogyan fog ez megvalósulni a gyakorlatban. Összefoglalva, minden attól függ, mennyire képes visszafogni a budapesti kormány a szlovákiai magyar kisebbséget, ill. hogy a szlovák többség milyen mértékben nyúl a nacionalizmus fegyveréhez.

Egy másik olyan közép-európai etnikai csoport, amely elég nagy ahhoz, hogy a többségi nemzeteknek gondot okozzon, a romák (cigányok), akik gyakran a társadalom legszegényebb tagjai. Neheztelés és megvetés az osztályrészük, a szlovákiai magyaroktól eltérően azonban nincs saját államuk, amely ügyüket felkarolná. Őseik mintegy ezer éve vándoroltak el India középső részének északi feléről, és sokan közülük az ottomán birodalomban élő rabszolgákként kerültek Európába. Pontos számuk többnyire ismeretlen, mivel sokan leplezni igyekeznek származásukat vagy a népszámlálás során nem tüntetik fel őket önálló etnikai csoportként. Születési arányszámuk magas, erős közöttük a rokonsági kötelék. Egy részük beépült a befogadó társadalomba, mások mindmáig nomád életmódot folytatnak.

A megváltozott közép-európai gazdasági viszonyok közepette a romák közül sokan elvesztették állandó vagy időszakos munkalehetőségeiket, így közösségeikben magas a munkanélküliség. A régióban a bűnözés is terjed; az ilyen cselekmények több mint egyharmadát cigányok követik el (*Gunn, J.* 1993). A magánvállalkozások körében felmutatott egyes sikereiket a gyűlölet és diszkrimináció újabb hulláma kíséri. Politikai szervezettségük túlságosan alacsony ahhoz, hogy etnikai lobbyt alkossanak, és kevésbé hisznek abban, hogy ügyeiket a kormányzatok hajlandók pártolni.

A cigányok területi eloszlása Csehszlovákiában igen egyenetlen volt; főként az új szlovák államban élnek, ahol arányuk 4% (*Kalibová, K.* 1993). Népsűrűségük a Kelet-szlovákiai-alföldön a legmagasabb, ahol 1980-ban 1000 főre 77,3 cigány jutott. A szlovákiai cigányság kétötöde él városokban. Legtöbbjük kisebb enklávékba tömörül; ezek lakosság száma nem éri el az ezret. Szlovákia viszonya a cigánysághoz ugyancsak aggodalomra ad okot. A romák lakásvizsgálatai szűkösek, egyharmaduk analfabéta, a szakképzés feltételei rosszak (*Ulč, O.* 1988). Jövőjük a jelenlegi politikai helyzetben eléggé bizonytalan; a szlovák miniszterelnököt egy 1993 szeptemberében elmondott beszédéért heves bírálat érte külföldről, mivel az országban élő cigányokat „a társadalomba nehezen beilleszkedőknek és szellemileg visszamaradottaknak” nevezte (*Gypsy... ,* 1993). A romák a Cseh Köztársaságban 1980-ban a hivatalos statisztika szerint a népességnek csupán 0,9%-át alkották. A jelenlegi becslések szórása igen nagy, mivel a statisztika megbízhatatlan, a vándorlás nagyarányú, a születési arányszám pedig igen magas. Számukat 300 és 800 ezer közé teszik (az összlakosság 2–8%-a). Talán ennél is aggasztóbb a cseh jobboldal viszonya a cigányokhoz. A Köztársasági Párt programja szerint (a biztonságáról szóló rész) a nemkívánatos etnikai csoport problémáját (a cigánykérdést) áttelepítéssel (gyakorlatilag az országból való kitelepítéssel) szándékoznak megoldani. A Cseh Tudományos Akadémia által 1994 márciusában készített felmérés szerint a csehek nagy része ellenszenvvel viseltetik a cigányokkal iránt. A közvéleménykutatás azt mutatta, hogy a csehek több mint kétharmada (72%) nem látná szívesen, ha a szomszédságában cigányok laktának és csaknem kilenczedeük (88%) ellenezné, hogy a családban cigány tag jelenjen meg. A gyakran asszimilálatlan és munkanélküli romák beözönlése

Kelet-Szlovákiából valóságos kulturális sokkot okozott a csehek körében (Romany migration... , 1993), az ezzel járó bűnözési hullám pedig az új szomszédok irányában megnyilvánuló nyílt ellenségeségekhez vezetett.

A Lengyelország területén élő cigányok helyzete ugyancsak problematikus. Míg az ország „saját” roma lakossága mindössze 25–35 ezerre tehető, az igazi problémát a Romániából nemrég érkezettek jelentik. Az 1990-es évek elején ezek számára Lengyelország átmeneti lakóhelyül szolgált abban a reményben, hogy azon keresztül könnyen Németországba juthatnak. A sikertelen kísérletet követően a cigányok Lengyelországban maradtak; jelenlegi létszámuk kb. 60 ezer fő. Többségük nagyvárosokban él; az utóbbiak egy csoportja, mintegy 60 ember (fele gyermek, akik egy része már Lengyelországban született) 1993 júliusában a gdański főpályaudvar közelében ütött tábor, nem kis gondot okozva ezzel a helyi hatóságoknak (Rumuni... , 1993).

A Cseh Köztársaságban politikai konfliktus lehetőségét rejtí a Szudétavidék. A II. világháború végén a csehszlovák kormány 2,5 millió szudétanémetet deportált. Csehszlovák állampolgárságuktól megfosztva Ausztriába és Németországba telepítették őket. A kommunista rezsim idején az cseményt (és azt, hogy közben 40 ezer szudétanémetet öltet meg) Csehszlovákiában nagy hallgatás övezte. 1989-től a szudétanémetek ügye azonban ismét napirendre került, amit az is jelez, hogy **Helmut Kohl** kancellár „nyílt kérdésnek” minősítette. A Bajorországban élő szudétanémetek egy csoportja nyílt igényt formál a Cseh Köztársaságban levő, korábban elkobzott vagyona, társaságuk pedig (Sudetendeutsche Landsmannschaft), amely állítólag 100 ezer főből áll, a kiutasítottak visszatérése érdekében kampányol. A cseh pártok elzárkóztak a szudétakérdés bármilyen tárgyalása elől, Németországban viszont a következő tartományi választásokon érdekes lesz megfigyelni, kire szavaznak a szudétanémetek. A fenti probléma is egy a láthatóan végtelen sok, a múlt örökségeként megnyilvánuló, a jelenlegi közép-európai légkört mérgező sérelmek közül (It still... , 1994; **Vaishar**, A. 1992).

Számos egyéb etnikai csoport él még Közép-Európában, azonban ezek egyike sem képes komoly nyomást gyakorolni a többségi nemzetre. A közép-európai zsidóság ma a korábbi létszámának csupán töredéke. Számukat a II. világháború megtizedelte, majd azután sokan Izraelbe vándoroltak ki. A települések zsidó közösségei kis lélekszámúak és elöregedtek, s az antiszemitizmus nem szűnt meg teljesen.

Bár a jövőt illetően igen kockázatos jóslásokba bocsátkozni, amikor a nemzetiségi kérdés kerül előtérbe, az majdnem bizonyosra vehető, hogy számos közép-európai etnikai kisebbség helyzete nem fenyeget konfliktussal. A lengyelországi Bialystok környékén élő beloruszok és a sziléziái németek kérdésében merülhetnek fel külső területi igények (**Ritter**, A. 1992; **Heffner**, K.–**Drobnik**, W. 1993). Az egymás országában élő lengyel és ukrán kisebbségek ügye határvitákhoz vezethet, és nem kizárt, hogy a Lengyelország, Ukrajna és Belarusz területén élő, kb. 1,5 millió poleszjei esetleg saját állam megteremtésében gondolkodik (**Matuśin**, S. 1993). Ugyancsak hiba volna megfeledkezni a Cieszyń (Těšín) környékén élő lengyel kisebbségről, valamint a kelet-szlovákiai ruszinokról. A Lengyel-Kárpátok területén élő lemko etnikai csoport modern értelemben vett identitástudata lassan bontakozik ki, azonban az ő jelenlétükkel is számolni kell (**Hann**, C. M. 1993).

Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia déli peremén is szembe kell nézni esetleges etnikai feszültségekkel. Ausztriában a karintiai szlovén kisebbséget a II. világháború idején erőszakos módon próbálták az osztrák nemzetbe integrálni, sőt kezdetben még a második osztrák köztársaság is az asszimilációs politika folytatását hirdette (**Grafenauer**, B. 1946; **Barker**, T. M. 1984), azonban az utóbbi évtizedben felhagyott azzal (**Župančič**, J. 1993). Az 1990-es években magának Szlovéniaának is hozzá kellett szok-

nia, hogy területére idegen etnikumokat kell beengednie (*Gosar, A.* 1993). Magyarországon pedig – amelynek területe az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés értelmében csökkent és elveszítette korábbi nemzetiségi tarkaságát – ugyancsak élnek idegen etnikumok, pl. horvátok és németek a nyugati határ mentén (*Klemenčič, V.* 1993).

Az „új regionalizmus” (a régiók Európája)

A II. világháború után Európát olyan régiókra szaggatták, amelyek a közös európai örökséget hordozták, de amelyeket egymástól a hírhedt vasfüggöny választott el. A kontinens keleti és nyugati része közötti kereskedelem gyakorlatilag leépült, a szomszédok közötti kapcsolatok megszűntek (*Kára, J.* 1992). Ez a berendezkedés a középkor Európájára emlékeztetett. Nyugaton helyezkedett el a karoling birodalom, amelynek magterületéről (Aachen, Frankfurt, Genf és Párizs központokkal) a politikai, kereskedelmi és kulturális hatások kisugároztak. A keleti területeket a moszkvai térség uralta. E két terület között húzódott a Mackinder-féle „összezúzott övezet”, ahol két világháború is keletkezett.

A közép-európai regionális koncepció nem tűnt el teljesen, mert – miként azt *Sinnhuber, A. K.* (1954) konstataulta – „minden attól függ, miféle Közép-Európáról beszélünk”. A történelmi események topográfiai és fiziográfiai szempontból változatlanul hagyták, politikailag viszont megszűnt létezni. *Sinnhuber* azonban úgy látta, hogy Közép-Európa „itt van velünk, és ... ezt a földrajzi képződményt érdemes egységében tanulmányozni, nem csupán mint államok halmazát, hanem mint tartósabb földrajzi témát: földrajzi régiót”.

A vasfüggöny lehulltával Kelet-Európáról mint önálló társadalmi-gazdasági vagy politikai régióról már nem beszélhetünk. Túl vagyunk a nagy megrázkódtatáson, Európa ismét Európa lett, bár az európai civilizációt egyre inkább az Európai Unióval és Nyugat-Európával azonosítják. Mégis, a hidegháborút követő különböző koncepciókban (a szovjet „közös európai ház”, a francia „európai konföderáció”, a német „európai béke-rend” és az amerikai „szabad és egyesült Európa”) Közép-Európának a közbülső elem szerepe jut. Mi több, az elmúlt évek gyors változásai utat nyitottak a korábban egymással ellenséges viszonyban állott országok szubregionális, regionális és interregionális együttműködése irányába.

Szerencsére Közép-Európa elkerülte azokat az etnikai konfliktusokat, amelyek Kelet- és Délkelet-Európa és a Kaukázus területein robbantak ki és ahol a regionális identitás hangsúlyozása került előtérbe (*Tarhov, S.–Jordan, P.* 1990). Szlovákiában azonban *Mečiar* miniszterelnök, amikor a helyi önkormányzatok rendszerének reformja került szóba, kereken elutasított bármilyen etnikai alapon szerveződő felosztást, mivel azok véleménye szerint „funkció nélküliek” (*Bailey Smith, P.* 1994). Továbbá, amint arra *Eyal, J.* rámutatott, egyes nemzetek nem kívánnak komoly regionális együttműködési kereteket, mivel attól tartanak, hogy azok fékeznek az integrációt a kontinens nyugati részével (*Eyal, J.* 1993; *Capek, A.–Sazama, G.* 1993). Mi több, „Európa” jelenlegi, meglehetősen általános megfogalmazása távolról sem segíti elő az együttműködést és alapot szolgáltat arra, hogy semmi se történjék.

Az európai „új regionalizmus” azonban élő probléma. Hogyan fejlődhet Közép-Európa mint Európa egyik régiója? Az egyik választ a gazdasági szférában kereshetjük. Egy korai elképzelést *Skubiszewski* lengyel külügyminiszter vázolt fel Bonnban, 1992 júniusában. Azt javasolta, hogy a gazdasági központokat a határmenti, ún. Eurorégiók keretében alakítsák ki (*Skubiszewski* erwartet... , 1992). Ezek a gazdasági együttműkö-

dés, a modernizáció és a biztonság céljait szolgáló területek lennének, ugyanakkor tág teret engednének a kulturális identitástudat kibontakoztatásának (*Moritz, M.* 1993); a „Neisse Eurorégió” példa erre (*Rudert, T.* 1993). Az ötlet érdekes, Közép-Európa egészét azonban nem tekinti egységes, új régiónak.

Ez azonban bekövetkezhet a gazdasági élet területén. Ebből a szempontból sorsdöntő a korábbi kommunista államok piacgazdasági átmenetének sikere. Sokat vitatkoznak a folyamat ütemezéséről és lépéseiről, mindeddig azonban csupán kevés érvényes következtetésre jutottak (*Fogel, D. S.–Etcheverry, S.* 1994). Ezek makrogazdasági politikákban, az áruk és szolgáltatások piacainak kialakításában, a vállalati szféra átalakításában, a pénzügyi rendszer átforgatásában és természetesen a nemzetközi kapcsolatokban öltöttek testet. Mindeme változásokat hatalmas szakirodalom kíséri (*Portes, R.* 1993 stb.), azonban még mielőtt Közép-Európa valóságos gazdasági régióvá válna, sok problémát kell leküzdeni. Közülük elsősorban a munkanélküliség magas aránya és a társadalmi hatásai nyomasztóak. Bár a közép-európai gazdaságok gyors ütemben épülnek újjá, a szegénység elvándorláshoz és instabilitáshoz fog vezetni. A külföldi befektetők figyelemmel kísérik a közép-európai magánosítási folyamatokat; Szlovákiában pl. több mint ezer osztrák vállalat működik (*Blum, P.* 1993).

A közép-európai piacgazdaság kialakításának és a régió Európába történő betagozódásának egyik legfontosabb feltétele a megfelelő közlekedési infrastruktúra megerősítése. A vasút- és a közúthálózat sürgős korszerűsítésre szorul, a fenntartás és a megújítás feltételeinek biztosítása, a biztonság növelése és a teherforgalom javítása céljából programok várnak kidolgozásra, amelyekhez a pénzügyi, gazdasági és társadalmi feltételeket ugyancsak meg kell teremteni (OECD... , 1993). Ezenközben a repülőterek, mint pl. bécsi, az új Európába vezető kapunak számít (Vienna International... , 1994; *Busek, E.* 1992).

A földrajzi közelség ellenére az Európai Közösség keleti szomszédai az 1989. évi fordulatig viszonylag ismeretlenek maradtak a nyugatiak számára és jelenleg lelkesedés kíséri Közép-Európa és az Európai Unió közeledését. Az Európa Tanács 1990 áprilisi dublini ülésén megtapsolták a közép- és kelet-európai változások folytonosságát. A Tanács kifejezte reményét, hogy a folyamatok – a korábbi ideológia és ellenségeskedés diktálta természetellenes határok megszűntével – elvezetnek majd egy egységesebb Európához, amely a demokrácia, a pluralizmus, a jogállamiság, az emberi jogok teljes tiszteletben tartása és a piacgazdaság alapján szerveződik meg (The European... , 1990; *Brada, J. C.* 1991). Az egykori közép-európai szocialista országok elsőrendű külpolitikai célja az Európai Közösséghez történő csatlakozás lett; ezt az eszmét a régió lakosságának több mint háromnegyede támogatja (Europe in a changing... , 1993).

A közép-európai államok csatlakozási folyamata során a nemrég kibővített EU-tagországokkal folytatandó nemzetközi együttműködés kiterjed a kormányközi ill. a régiók közötti (decentralizált) kapcsolatokra is. Ezért a regionális szerkezet az átmenet folyamatának fontos szempontja. A szocialista államban a közigazgatási egységek a kihelyezett tőke nagymértékben alárendelt befogadói voltak; az egyenlődsdi uralkodott, ugyanakkor a munkaerő elhelyezkedésére is több lehetőség kínálkozott. Mi lép a központi tervezés helyébe az új regionális fejlesztési folyamatban? Ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetben befektetéseket vonzzanak, a régióknak (megyéknek) „eladhatóvá” kell magukat tenniük és fel kell mérniük lehetőségeiket; jelenleg az önkormányzatok felelősségét és feladatait a központi törvényhozás írja elő. Minden helyi önkormányzatnak a helyi szervekkel együtt elszámolási kötelezettsége van és feladatkörébe tartozik a fejlesztési politika kimunkálása és megvalósítása. Az új közép-európai demokráciák igazi próbaköve lesz ez. A központi kormányzatnak kell kialakítania az új önkormányzati rendszert és

különleges támogatást kell nyújtania egyes régióknak és településeknek. Amennyiben ez a politika kudarcot vall, a szegényebb régiók kimaradnak a vonzóbb területek felé irányuló külföldi befektetési elképzelésekből.

Az új közép-európai régióknak belül feltehetőleg differenciálódás indul meg központi fekvésű területeken elhelyezkedő, ill. a periferikusabb helyzetű egységek között. Míg az EU rendje ezekben az országokban viszonylag könnyebben átvethető az alkotmányozási, jogi és intézményi vonalon, nagyobb ellenállás várható a társadalmi viszonyok, a politikai kultúra és a mindennapi élet területén, továbbá romboló hatással lehet a gazdaságban. Az ilyen átmenet problémái máris jelentkeztek a német „mezzogiorno”, vagyis a volt Kelet-Németország területén és a jövőben könnyen felmerülhetnek az új közép-európai államok határmenti régióiban.

Ezért azután a visegrádi négyek (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia), valamint Szlovénia csatlakozása az EU-hoz aligha várható még ebben az évezredben; *Baldwin, R.* (1994) véleménye szerint pedig a folyamat akár húsz évet is igénybe vehet. Az igazi gond az, hogy mi történik közben? Míg a visegrádi négyek Kelet-Közép-Európa legfejlettebb országainak számítanak, mezőgazdasági jellegük a nyugat-európai két és félszerese, az életszínvonal pedig alig éri el az EU korábbi 12 tagállamának harmadát (*Wolf, M.* 1994; *Vachudova, A. M.* 1993). Az egyik megoldás az, hogy lazítanak a társulási törvényen, az európai egyezmények által biztosított kereskedelmi és befektetési jogok kiterjesztésével. A másik, hogy bizonyos közép-európai országokat másodosztályú EU-tagoknak minősítenek, kizárják őket a központi segélyprogramokból (CAP), a szerkezeti programokból és a munkaerő szabad áramlásából. A harmadik lehetőség az, hogy a legfejlettebb egykori szocialista országokat csak a munkaerő szabad áramlásában korlátozzák. A legradikálisabb elképzelés *Baldwin* javaslata, aki eltörölné a segélyprogramokat, a nagy tökékihelyezéseket, amelyek lehetővé teszik a szegényebb országok felzárkóztatását és a kisebb országok túlsúlyát az EU-szavazásokon. Akkor talán a szervezetet gyorsabb ütemben bővítenék, és ez elősegítené Közép-Európa keleti országainak felzárkózását Németországhoz és Ausztriához, következésképp egy hatékony közép-európai régió kialakulását az EU-n belül.

Közép-Európa az új Európán belül politikai régióként is megjelenhet. Az elképzelés 1991-ben az Európai Földrajzi Társulás (EGEA) budapesti konferenciáján is felmerült (a tanácskozás címe „Közép-Európa – egy régió újjászületése” volt). A konferencián a politikai földrajz a szokásos mezben (határok és geopolitika) lépett fel, s Mitteleuropa mint politikai tér erősödő fontosságát, elkülönülését és hatását is hangsúlyozta. Az ilyen Közép-Európa felé vezető fontos lépés volt, amikor *Václav Havel* csehszlovák elnök 1990 januárjában felvetette a szovjet hegemoniától elszakadt egykori szocialista országok politikai szervezetének lehetőségét, Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország részvételével. Ebben saját elképzelését fogalmazta meg a Mitteleuropa közös örökségét hordozó és sokféle nyelven beszélő nemzetek társulásáról. A közép-európai demokratikus nemzetek közötti szövetség kiszélesítésének fontosságát hangsúlyozva *Havel* egy csehlengyel unióról is beszélt, amely a „... Duna-Adria-csoport északi balti analógja lehetne. Csehszlovákiát Közép-Európa szívében elfoglalt geopolitikai helyzete alkalmassá teszi arra, hogy a két országcsoporthoz köztük a híd szerepét töltsen be” (*Beck, E.* 1990). A jelenlegi legnehezebb és legbonyolultabb kérdés azonban a térség országainak viszonya az egyesült Németországhoz. Bizonyos, hogy a közép-európai politikai régióknak belül Németországnak kulcsszerep jut. Adva van egy mintaértékű jóléti állam, amely megtalálta helyét az EU-n belül, megbirkózik az egyesítés nehéz feladatával és – tudatosan vagy sem – a régió gravitációs központja. Szomszédja, Ausztria, a bonyolult belső politikai rendszerű kis állam modellje, ugyancsak kész a döntőbíró szerepét játszani. Európán be-

lülí helyzete – a nyugati intézményrendszerhez történt csatlakozása után – gyökeres változáson megy keresztül, mindazonáltal azt hirdeti: a szervezeteken belül a közép-európai országok érdekeit fogja képviselni.

Az egykori szocialista országokban az 1990-es évek elejének nagyjából középutas politikáját a populista pártok térnyerése követte. A baloldali lengyelországi és a litvániai siker után Magyarországon is győzött. A Cseh Köztársaságban kiegyensúlyozottabb a viszony a szociáldemokraták és a neokommunisták között, Szlovákiában pedig egy baloldali populista párt és a jobboldali nacionalisták alkotnak koalíciót. Szlovénia politikussainak mindaddig sikerült bizonyítaniuk, hogy országuk stabil hegyvidéki állam és nem tartozik a balkáni érinthetetlenek közé.

A fenti politikai helyzetben a biztonság kérdése is felmerül. A NATO 1994 januári csúcstalálkozóján nyitottságot mutatott újabb tagok felvétele irányában, a koppenhágai EU-csúcson pedig kilátásba helyezték ama országok csatlakozási kérelmének kedvező elbírálását, amelyek csatlakoztak az európai szerződéshez. Európa nem érezheti magát biztonságban, ha bármely régióján belül is a bizonytalanság és kilátástalanság lesz úrrá. Az ilyen kétségeket egyedül a közép-európai régió stabilitásának biztosításával lehet eloszlatni (*Latawski, P.* 1993; *Melescanu, T.* 1993). A kollektív biztonság elve ma Közép- és Kelet-Európa államaira is kiterjed; nem lenne jó azonban, ha a Nyugaton az önelégültség uralkodna el: lám, a megalkuvás jutalma a térség államainak fegyelmezett viselkedése (*Jeszenszky G.* 1994).

(Fordította: Bassa László)

IRODALOM

- Amory, P.* 1993. The meaning and purpose of ethnic terminology in the Burgundian laws. – Early Medieval Europe, 2. No. 1. p. 4.
- Ash, T. G.* 1993. In Europe's name; Germany and the divided continent. – Cape, London. 680 pp.
- Auty, R.* 1979. Language and nationality in East-Central Europe. – Oxford Slavonic Papers, 12. p. 52–83.
- Bailey Smith, P.* 1994. Slovakia: a new state one year later. – East European Studies: Meeting Report, May–June. Woodrow Wilson Center, Washington, D.C. p. 2.
- Baldwin, R.* 1994. Towards an integrated Europe. – Centre for Economic Policy, London.
- Barker, T. M.* 1984. The Slovene minority in Carinthia. – Columbia University Press, New York.
- Beck, E.* 1990. Havel in call for regional summit. – The Times, 27/1. London. p. 3.
- Bidlo, J.* 1934. Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen. – Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale, 6. p. 11–73.
- Blum, P.* 1993. Austrians head the queue. – The Times (Supplement on Slovakia), 2/11.
- Boyes, R.* 1994. Europe under Germany. – The Times, 11/5. p. 18.
- Brada, J. C.* 1991. The European Community and Czechoslovakia, Hungary and Poland. – Report on Eastern Europe. – RFE/RL, 2. No. 49. p. 27–32.
- Brix, E.* 1990. Mitteleuropa als kulturelle Wirklichkeit. – Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 132. Wien. p. 136–143.
- Brown, J. F.* 1992. Crisis and conflict in Eastern Europe. – Report on Eastern Europe, RFE/RL, 3. No. 22. May. p. 3.
- Bufon, M.* 1993. Cultural and social dimensions of borderlands: the case of the Italo–Slovene trans-border area. – GeoJournal, 30. No. 3. p. 235–240.
- Busek, E.* 1992. Austria's new challenge in Central Europe. – Der Donauraum, 1/2. Vienna. p. 3.
- Cahnman, W. J.* 1949. Frontiers between East and West in Europe. – Geographical Review, 39. p. 605–624.
- Čapek, A.–Sazama, G.* 1993. Czech and Slovak economic relations. – Europe–Asia Studies, 45. No. 2. p. 211–235.
- Carter, F. W.* 1993. Ethnicity as a cause of migration in Eastern Europe. – GeoJournal, 30. No. 3. p. 247.
- Carter, F. W.–Turnock, D.* (eds.) 1993. Environmental problems in Eastern Europe. – Routledge, Chapters 4 and 6.
- Central European Health and Environment Monitor, 2. Berlin, 1994.
- Ceské energetické zavody. – Annual Report, 1992. Praha, 1993.
- Davies, N.* 1986. Heart of Europe: a short history of Poland. – Oxford University Press. 536 pp.

- Deak, I.** 1990. German unification: perceptions and politics in East Central Europe. – *German Politics and Society*, Summer. p. 22–30.
- De Martonne, E.** 1930–1931. *L'Europe Centrale*. – Vol. 1. Paris. p. 3.
- Dick, B.–Dunn, R.–Lough, J.** 1992. Potential sources of conflict in post-communist Europe. – CRSC. East is east and west is west, and what is in the middle? – *The Economist*, 26/12/ 1987. London. p. 31–32.
- Europe in a changing world: the external relations of the European Community. – *European Documentation*, Luxembourg, 1993. p. 31.
- European bank reserves judgement on Mochovce. – *Aegis: European Environment Protection Newsletter*, No. 1. London. p. 2.
- Eyal, J.** 1993. A new Europe? – *RUSI Journal*, 138. No. 4. p. 50.
- Flutter and splutter. – *The Economist*, 14/5/1994. London. p. 56.
- Fogel, D. S.–Etcheverry, S.** 1994. Reforming the Economies of Central and Eastern Europe. – Ch. 1 in: *D. S. Fogel* (ed.): *Managing in emerging market economies: cases from the Czech and Slovak Republics*. Westview Press, Boulder–San Francisco–Oxford. p. 16.
- George, P.** 1964. *Géographie de l'Europe centrale Slave et Danubienne*. – (Que sais-je? No. 1123) Presses Universitaires de France, Paris. 126 pp.
- Germany's mezzogiorno. – *The Economist*, 21/5/1994. (Survey Germany) p. 10.
- Gosar, A.** 1993. Nationalities of Slovenia – changing ethnic structures in Central Europe. – *GeoJournal*, 30. No. 3. p. 215–223.
- Gottman, J.** 1954. *A geography of Europe*. – (3rd edit.) New York. p. 387.
- Grafenauer, B.** 1946. Narodostni razvoj na Koroškem od srede 19 stoletja do danes. – *Koroški koledar*, Ljubljana.
- Gunn J.** 1993. Minority issues and nationalism in Central-East Europe – the breakup of the Austro–Hungarian Empire. – *RUSI Journal*, 138. No. 4. p. 42.
- Gypsy slur. – *The Times*, 7/9/1993. p. 4.
- Halecki, O.** 1934. Ce qu'est l'histoire de l'Orient Européen. – *Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale*, 6. p. 82–93.
- Hann, C. M.** 1993. Religion and nationality in Central Europe: the case of the uniates. – *Ethnic Studies*, 10. No. 1–3. p. 201–213.
- Hassinger, H.** 1923. *Mitteleuropa*. – *Lexicon der Geographie*, Band II, Braunschweig. p. 124–127.
- Haushofer, K.** 1930. *Mitteleuropa und der Anschluss*. – In: *F. Kleinwachter–H. Paller* (eds.): *Der Anschluss*. Vienna. p. 151–152.
- Hecker, A.** 1974. *Die Tat und ihr Osteuropa-Bild, 1909–39*. – Cologne.
- Heffner, K.–Drohek, W.** 1993. Ethnic specificity of Upper Silesia in the Polish and European context. – *Geographica Slovenica*, No. 24. Ljubljana. p. 161–166.
- It still hurts. – *The Economist*, 21/5/1994. London. p. 50.
- Jäckh, E.** 1916. *Das grössere Mitteleuropa*. – Weimar.
- Jeszczynski, G.** 1994. The lessons of appeasement. – *RUSI Journal*, 139. No. 1. p. 6.
- Kalibová, K.** 1993. Gypsies in the Czech Republic and the Slovak Republic: geographic and demographic characteristics. – *GeoJournal* 30. No. 3. p. 256.
- Kalinowski, L. et al.** 1991. *The art of the 1920s in Poland, Bohemia, Slovakia and Hungary*. – *Niedzica Seminars*, No. 6. (19–22/10/1989) Cracow. 118 pp.
- Kára, J.** 1992. Regional impact of the reconstructing Europe: the case of Czechoslovakia. – I.B.G. Conference on 'An Integrating Europe', London. p. 7.
- Kipp, J.** (ed.) 1993. *Central European security concerns: bridge, buffer or barrier?* – F. Cass, 201 pp.
- Klemenčič, V.** 1993. National minorities as an element of the demographic and spatial structure of the Alpine–Adriatic–Pannonian Region. – *GeoJournal*, 30. No. 3. p. 211.
- Kocsis K.** 1989. Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai. – *Földr. Közl.* 37. 4. p. 283–305.
- Kohn, H.** 1962. *The age of nationalism*. – Greenwood Press, New York. p. 11.
- Kowalczyk, J.** 1993. L'Europe centrale, région artistique a l'époque du Baroque tardif. – In: *J. Wyrozumski* (ed.): *Régions, régionalismes et conscience régionale face a l'Integration Européenne*. Centre International de la Culture Cracovie, Kraków. p. 91–94.
- Latawski, P.** 1993. NATO's 'near abroad'. The Visegrad group and the Atlantic Alliance. – *RUSI Journal*, 138. No. 6. p. 39–43.
- Lewis, P. G.** 1994. *Central Europe since 1945*. – Longman's Postwar World Series, London. 325 pp.
- Mackinder, H.** 1904. The geographical pivot of history. – *Geographical Journal*, 23. p. 421–437.
- Mareš, P.–Musil, L.–Rabušic, L.** 1993. Vox populi, vox Dei? Trends towards post-totalitarianism. – First European Conference of Sociology, 26–29/8/1992. Wien. p. 7.
- Matyunin, S.** 1993. Jeszcze jeden naród. – *Polityka*, No. 32. 7/8. Warszawa. p.19.
- Melescanu, T.** 1993. Security in Central Europe – a positive sum-game. – *NATO Review* (The UN, NATO and

- Peacekeeping), Brussels. p. 10–24.
- Moritz, M.** 1993. Alte und neue Regionen. – Ch. in: *Regions, regionalisme et... op. cit.* Kraków. p. 63–80.
- Okey, R.** 1992. Central Europe/Eastern Europe: behind the definitions. – *Past & Present*, No. 137. p. 103.
- Oncken, H.** 1917. Das alte und das neue Mitteleuropa. – Gotha.
- Ostry, D.** 1988. The Gabčíkovo–Nagymaros dam system as a case study in conflict of interest in Czechoslovakia and Hungary. – *Slovo*, 1. No. 1. London. p. 11–24.
- Pape, R.** 1994. PHARE program: black triangle still unaided. – *Acid News*, No. 2. April. p. 12.
- Partsch, J.** 1904. Mitteleuropa: die Länder und Völker von den Westalpen und dem Balkan bis an dem Kanal und das kurische Haf. – Gotha. p. 4.
- Podraza, A.** 1993. Ist Mitteleuropa eine historische Region? – In: **J. Wyrozumski** (ed.): *Régions, régionalismes et conscience régionale face à l'Integration Européenne*. Centre International de la Culture Cracovie, Kraków. p. 7–20.
- Portes, R.** (ed.) 1993. *Economic transformation in Central and Eastern Europe: a progress report*. – Brookings Institute, New York. 312 pp.
- Ritter, A.** 1992. Deutsche in Polen: Minderheitenstatus und Regionalstruktur. – *Deutsche Studien*, No. 116. p. 331–341.
- Romany migration causes legal and social problems. – *Research Bulletin (RFE/RL)*, 10. No. 4. 1993. p. 13.
- Rudert, T.** 1993. Euroregion Neisse: einige Überlegungen zur Veränderlichkeit territorialer Grenzen in der Neuzeit. – *Bauern Brief*, No. 42. p. 4–6.
- Rumuni w oliwie. – *Życie Warszawy*, 12/7/1993. p. 4.
- Rupasinghe, K.–King, P.–Vorkunova, O.** (eds.) 1993. *Ethnicity and conflict in a post-communist world*. – MacMillan.
- Schlögel, K.** 1989. Die Mitte liegt ostwärts. – (2nd edit.) Berlin, p. 122.
- Schöpflin, G.–Wood, N.** 1989. Milan Kundera's lament. – In: **G. Schöpflin–N. Wood**: *In search of Central Europe*. – London. p. 140–142.
- Sinnhuber, K. A.** 1954. Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale: an analysis of a geographical term. – *Transactions and Papers of the Institute of British Geographers*, 20. p. 15.
- Skalski, E.** 1990. Why Poland must have a say in Germany's future. – *The Times*, 17/2. p. 3.
- Skubiszewski erwartet deutsche Hilfe. – *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 29/6/1992. p. 4.
- Srbik von, H.** 1917. Mitteleuropa: das Problem und die Versuche seiner Lösung in der deutschen Geschichte. – Weimar. p. 5.
- Suppan, A.** 1990. Der Begriff „Mitteleuropa“ im Kontext der geopolitischen Veränderungen. – *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 132. Wien. p. 192–213.
- Tarhov, S.–Jordan, P.** (é. n.) *Atlas of Eastern and Southeastern Europe: Ethnic structure of Eastern Europe and Caucasia around 1990 (1 : 6 million)*. – Vienna. 96 pp.
- The European Community and its eastern neighbours. – *European Documentation, Periodical* No. 8. 1990. Luxembourg. p. 7.
- Turnock, D.** 1990. Europe reintegrates. – *Geographical Magazine*, May. p. 14.
- Ulč, O.** 1988. Gypsies in Czechoslovakia: a case of unfinished integration. – *East European Politics and Societies*, 2. No. 2. p. 306–332.
- Vachudova, A. M.** 1993. The Visegrad Four: no alternative to cooperation? – *Research Report (RFE/RL)*, 2. No. 34. p. 38–47.
- Vaishar, A.** 1992. Ethnic structure of the Czech Republic in the census of 1991 and its connections. – *Geographica Slovenica*, 23. Ljubljana. p. 385–402.
- Vajda, M.** 1989. Who excluded Russia from Central Europe? – In: **G. Schöpflin–N. Wood**: *In search of Central Europe*. – London. p. 168–175.
- van Amersfoort, H.** 1991. Nationalities, citizens and ethnic conflicts: towards a theory of ethnicity in the modern state. – Ch. 1 in: **H. van Amersfoort–H. Knippenberg** (eds.): *States and nations: the rebirth of the 'nationalities question' in Europe*. *Nederlandse Geografische Studies*, 37. Amsterdam. p. 13.
- Vienna international airport. Gateway to the New Europe. – *Info Donauraum Mitteleuropa (IDM)*, No. 2. 1994. Wien. p. 12–13.
- Walker, N.** 1990. West Germany and Eastern Europe: prospects and challenges. – *German Politics and Society*, Summer. p. 31–40.
- Wandycz, P. S.** 1993. *The price of freedom: a history of East-Central Europe from the Middle Ages to the present*. – Routledge, London/New York. 330 pp.
- Wolf, M.** 1994. Why the European Union will enlarge eastwards slowly. – *The Financial Times*, 25/4. London.
- Žudel, J.** 1992. Národnostná štruktúra obyvateľstva na južnom slovensku v 1 polovici 18 storočia. – *Geograficky Casopis*, 44. No. 2. p. 140–148.
- Župancic, J.** 1993. Socialgeographic transformation and national identity – the case of the Slovene minority in Carinthia (Austria). – *GeoJournal*, 30. No. 3. p. 231–234.

A Társaság által adományozott érmek és kitüntetések tulajdonosai

A Lóczy-érem tulajdonosai (alapítási év: 1922)

A) Hazaiak:

1922. *Stein Aurél* orientalista
 1924. *Kövesligethy Radó* egy. tanár
 1926. *Erődi Harrach Béla* főigazgató
 1930. *Cholnoky Jenő* egy. tanár
 1934. *Teleki Pál* egy. tanár
 1939. *Prinz Gyula* egy. tanár
 1962. *Bulla Béla* egy. tanár
 1962. *Radó Sándor* egy. tanár
 1965. *Mendöl Tibor* egy. tanár
 1971. *Kádár László* egy. tanár
 1971. *Pécsi Márton* MTA tud. int. igazgató
 1982. *Bernát Tivadar* egy. tanár
 1982. *Marosi Sándor* tud. int. ig.-h.
 1982. *Rónai András* főosztály. geológus
 1983. *Udvarhelyi Károly* főisk. tanár
 1984. *Balázs Dénes* szakíró
 1984. *Becsei József* tanácselnök-helyettes
 1985. *Borsy Zoltán* egy. tanár
 1985. *Jakucs László* egy. tanár
 1985. *Mérő József* főisk. tanár
 1985. *Sárfalvi Béla* egy. tanár
 1985. *Somogyi Sándor* tud. tanácsadó
 1985. *Székely András* egy. docens
 1987. *Kretzoi Miklós* egy. tanár

1987. *Pinczés Zoltán* egy. tanár
 1991. *Göcsei Imre* középisk. tanár
 1993. *Miklós Gyula* felelős szerkesztő
 1995. *Schweitzer Ferenc* ig. helyettes

B) Külföldiek:

1922. *Hedin, Sven*
 1925. *Drigalski, Erich*
 1930. *Dawis, William Morris*
 1931. *Daniell, Giotto*
 1933. *Geer, Gérard de*
 1936. *Andrews, Roy Chapman*
 1947. *Byrd, Richard Evelyn*
 1947. *Obrucsev, Vladimir A.*
 1960. *Papanyin, Ivan D.*
 1960. *Markov, Konsztantyin K.*
 1966. *Dresch, Jean*
 1966. *Lehmann, Edgar*
 1971. *Nunez, A. Jimenez*
 1971. *Tricart, Jean*
 1982. *Szalistyev, Konsztantyin A.*
 1982. *White, F. Gilbert*
 1992. *Kozarski, Stefan*
 1994. *Richter, Gerold*

Kőrösi Csoma Sándor-emlékéremmel kitüntetettek (alapítási év: 1967)

1968. <i>Chatterjee, Shiba P.</i> (India)	1983. <i>Pécsi Márton</i> (Bp.)
1971. <i>Harris, Chauncy D.</i> (USA)	1983. <i>Journaux, André</i> (Franciaország)
1971. <i>Leszczycski, Stanislaw</i> (Lengyelország)	1986. <i>Enyedi György</i> (Bp.)
1976. <i>Geraszimov, Innokentyij Petrovics</i> (Szovjetunió)	1988. <i>Balázs Dénes</i> (Érd)
1980. <i>Kádár László</i> (Debrecen)	1988. <i>Le Calloc'h, Bernard</i> (Franciaország)
1980. <i>Wise, Michael John</i> (Nagy-Britannia)	1989. <i>Liu Tung Sheng</i> (Kína)
1983. <i>Ligeti Lajos</i> (Bp.)	1992. <i>Verstappen, Herman Th.</i> (Hollandia)
	1995. <i>Berényi István</i> (Bp.)

Teleki Sámuel-éremmel kitüntetettek (alapítási év: 1990)

1991. Magyar Tudományos Afrika-expedíció:
<i>Gábris Gyula</i> expedícióvezető
<i>Füssi Nagy Géza</i> afrikanista
<i>Galács András</i> geológus
<i>Juhász Árpád</i> geológus
<i>Kubassek János</i> geográfus
<i>Lerner János</i> térképész
<i>Pócs Tamás</i> botanikus
<i>Pokoly Béla</i> térképész
<i>Sáfrány József</i> tv-operatőr | <i>Sárkány Mihály</i> néprajzos
<i>Varga József</i> orvos
<i>Voinits András</i> zoológus
1992. <i>Móga János</i> főisk. adjunktus
<i>Székely András</i> egy. docens
1993. <i>Balogh János</i> akadémikus, zoológus
<i>Less Nándor</i> botanikus
1994. <i>Somogyi Sándor</i> td. tanácsadó
1995. <i>Jakucs László</i> emeritus professzor
<i>Kutasi Kovács Lajos</i> író |
|---|--|

KÖZÉP-EURÓPA: ÚTKERESZTEZŐDÉS ÉS ÉLŐ PARADOXON – CSEHORSZÁG, MINT MAGTERÜLET PÉLDÁJÁN ÁT

KAREL BAYER*

CENTRAL EUROPE: A CROSSROAD AND A LIVING PARADOX — THE CASE OF BOHEMIA,
AS A CORE

Abstract

Usage of Central Europe as a descriptive term has always implied an ambiguity of meaning; yet, numerous authors have never doubted its existence. In a study published by the Institute of British Geographers, *Sinnhuber* found, that sixteen differing geographical definitions of Central Europe were utilised over a 40 year period. Comparison of these definitions revealed a consensus in only two areas: (1) the Iberian Peninsula was excluded in all definitions of Central Europe; (2) the small Bohemia–Moravia and Austria core region was included in all definitions of Central Europe, while leaving other regions in dispute (*Haggett*, 1975; *Sinnhuber*, 1954).

After World War II., the 'Iron Curtain' came to divide Europe into East and West, and Central Europe completely disappeared from the map. Now, forty-five years later, as the 'Iron Curtain' has been removed and the totalitarian regimes of the East have collapsed, Central European as well as Eastern European nations have appeared once again, though in an economic and cultural vacuum.

This paper will discuss three questions:

- (1) Why revitalize the name; i.e. does the identity of the region called Central Europe exist?
- (2) What is Central Europe; i.e. how was Central Europe formed and how did it persevere?
- (3) What is the meaning of the region at the present time and what will be its role in the future?

Bevezetés

Bár Közép-Európa, mint leíró fogalom használata mindig bizonytalanságot rejtett magában, a szerzők nagy része sohasem kételkedett létezésében. *Sinnhuber, K.* egyik tanulmánya szerint 40 év alatt 16 földrajzi definíciót használtak Közép-Európa leírására, melyek csupán két területen mutattak egyezést: egyrészt az Ibériai-félsziget mindegyikből hiányzott, másrészt a kis Cseh- és Morvaország, valamint Ausztria által alkotott magterület mindegyikben szerepelt; más területek Közép-Európához tartozása felől a vélemények megoszlottak (*Haggett, P.* 1975, *Sinnhuber, K.* 1954).

A II. világháborút követően, amikor a „vasfüggöny” a kontinenst Kelet- és Nyugat-Európára osztotta, Közép-Európa teljesen eltűnt a térképről. Most, 45 év elteltével a „vasfüggöny” lehullt és a keleti totális rendszerek összeomlottak; minden közép- és kelet-európai nemzet (ismét) saját államában él, bár egy gazdasági és kulturális vákuumban.

Ebben a helyzetben érdemes három kérdést megvizsgálni:

- szükség van-e az elnevezésre, létezik-e a közép-európai régió, mint identitás?
- mi valójában Közép-Európa, hogyan alakult ki és őrződött meg?
- mit jelent a régió ma és mi lesz a szerepe a jövőben?

*University of Wisconsin, Department of Geography, PO Box 413, Milwaukee, WI 53201, USA.

Közép-Európa helyzete Európán belül

Tisztán természetföldrajzi szempontból vizsgálva Európa különleges kontinens: Ázsia szabálytalan partvonalú, szigetekkel övezett félszigete. K-i határa elmosódott, az elhatárolás itt önkényes. Közép-Európa fiziográfiai azonosítása még nehezebb. Ellentétben más kontinensekkel, amelyek fizikai központja könnyen meghatározható (Közép-Amerika pl. Észak- és Dél-Amerika között helyezkedik el), Közép-Európa mint természetföldrajzi fogalom legalábbis megkérdőjelezhető. Közép-Európa jellegzetességét az adja, hogy az emberiség történelme során ebben a régióban népek mozaikszerű sokasága jelent meg és egy kulturális „olvasztótégely” alakult ki.

Közép-Európa kitörölhetetlen kulturális és irodalmi hagyományai alapján élő szervezetnek tekinthető. Bár Közép-Európa fogalma a világ földrajzi tárgyú írásaiból és az irodalomból egy időre eltűnt, ez az időszak csupán a szendergés, nem pedig a megsemmisülés kora volt. A Szovjetunió által a II. világháború után kreált útközözőna a nyugati szemlélő számára talán alig jelentett többlet politikai változásnál. Lehetséges lett volna, hogy a nyugat-európaival közös történelem, a kulturális hagyományok és a keresztény gyökerek ezekben a társadalmakban feledésbe merüljenek? A keleti önkényuralmi berendezkedés befolyása a népek és nemzetek számára lényegük és identitásuk elvesztését jelentette. A tételt **Milan Kundera** 1984-ben szenvedélyesen így fogalmazta meg: „a nemzet ekkor megszűnt európai lenni – vagyis már nem volt nyugati –, történelméből kitalasztva saját sorsára hagyták”.

Közép-Európa ma a gazdasági megújódás lehetőségeit keresi. Az átalakulást megnehezítheti, hogy ha eközben a hagyományok szellemi, kulturális és történelmi gyökereiről megfeledkezünk, vagy azokat figyelmen kívül hagyjuk.

A közép-európai kulturális tradíció kialakulása

Amennyiben Közép-Európa alapvető jellegzetességei népeiben, nem pedig természetföldrajzi vonásaiban keresendők, akkor szükségszerűen a régió etnikai sokszínűségének részletes vizsgálata kerül előtérbe. Nincs egyetlen nép sem, amely „a” közép-európai nemzet lenne (tehát a közép-európaiságot kizárólagosan reprezentálná) és nincs olyan természetföldrajzi jellegzetesség, amellyel a régió leírható lenne. Közép-Európa azonban különleges kulturális egység, melynek magterületére legjobban az „útkereszteződés” meghatározás lehet jellemző!

Két ókori kulturális határvonal kereszteződése

Az első határ Ny–K-i irányban, a Duna felső folyása mentén húzódik (**Filip, J.** 1963). Ez volt az a határvonal, amely az ókori római civilizációt választotta el egyrészt a kelta törzsektől, amelyek a Kr. e. I. évezredben jelentek meg az Alpoktól É-ra elterülő vidéken, másrészt a germán törzsi társadalmaktól, amelyek valószínűsíthető származási területükről, a mai Svédország D-i vidékeiről és Dániából a Kr. e. 5. és 4. század során vándoroltak a Balti-tengertől D-re eső területekre és Közép-Európába.

A második határ, amely az elsőre közel merőlegesen húzódik, a Kr. u. I. évezred végére kialakult germán–szláv etnikai határ. A germánok már berendezkedtek Közép-Európában, amikor megindult a szláv népek nyugati irányú vándorlása a régió felé származási területükről, a Dnyeper, Dnyeszter és Pripjaty folyók között elhelyezkedő pingszki mocsaraktól.

A két határ kereszteződésében lévő területet először a kelta bojok, majd a germán markomann és kvád törzsek lakták. A későbbi Csehország területére irányuló szláv bevándorlás (nevezetesen az Elba-völgy benépesítése) nyomán, az 5–6. század során alakult ki az a kulturális útkereszteződés, amely mediterrán, nyugat-európai és kelet-európai hatásokat egyaránt magán viselt. A kultúrák kölcsönhatásának ez a területe a Duna felső folyása mentén helyezkedett el, és a jelenlegi Bajor-, Szász-, Cseh- és Morvaországot, valamint Sziléziát foglalta magában.

Az Elba alsó folyása mentén megtelepedett szlávok asszimilációja, illetve megsemmisítése áthatolhatatlan határt emelt az egymással igen ellenséges viszonyban álló germánok és a lengyelek közé a Balti-tengertől D-re eső alföldi területeken. Más volt a helyzet azonban az „útkereszteződés” vidékén, amely egyre inkább a kulturális kölcsönhatások területe lett a cseh és német nyelvet beszélő népesség körében. Marobud markomann királysága, Samo törzsszövetsége, a Keleti-Frank és a Nagy-Morva Birodalom egyaránt hozzájárultak egy intenzív etnikai és vallási kölcsönhatással jellemezhető terület megjelenéséhez a Felső-Duna- és Elba-völgyben.

A közép-európai régió nyitott volt a D-i irányú hatások felé is; a Földközi-tenger Ny-i és K-i medencéjében kialakult kultúrák találkoztak itt. Így a Nagy-Morva Birodalom a nyugati római és a keleti bizánci kereszténységnek a mediterrán térségen kívüli találkozási helye lett. Konstantin (Cirill) és Metód hatása elsősorban vallási volt, de ők alakították ki a szláv ábécét (a glagolita, illetve a cirill betűs írásmódot) is, ami a szláv nyelvű irodalom megjelenését jelentette (*Novák, A.* 1932, 1946, 1976).

Közép-Európa határai

Braudel, F., a földközi-tengeri térség ismert kutatójának elmélete (1949, 1966, 1972) szerint a kultúrrégiók külső határai pontosan nem állapíthatók meg. Nézete szerint a Mediterráneum elektromos vagy mágneses térhez hasonlítható, egyszerűbben szólva egy kisugárzó központ körüli tér, amely a központtól távolodva veszít erejéből és a fényből fokozatosan megy át árnyékba.

A közép-európai kultúrrégió meghatározásához a braudeli modellt igyekszem alkalmazni, mindazonáltal bizonyos különbséget téve. Hasonló fizikai példával élve Közép-Európát inkább hangforrásnak tekintem. A hang erőssége is a forrástól távolodva csökken, de kissé bonyolultabb módon. Kritikus távolságban a hang elhalkul, de tovább haladva újra felerősödhet. Ez a tüzéségi tűz esetében megfigyelt jelenség a közép-európai kultúrrégióra teljes mértékben alkalmazható. A magterületen gyakori kulturális jellegzetességek (pl. barokk építészet) a közép-európai „útkereszteződéstől” távolodva elenyésznek, hogy azután egészen távol újra felerősödjének (mint pl. a litvániai Vilnius barokk építészetében).

Ha Közép-Európa kulturális határvonalát nem is sikerül megvonni, a fenti modell segítségével a magterület azonosítható.

Közép-Európa, mint paradoxon

Azt várhatnánk, hogy egy kultúrrégió nagy fokú homogenitást mutat. Ha Nyugat-Európa mozaikszerűsége ezt nem is támasztja alá, azt gondolhatnánk, hogy a tétel legalább a kontinens szívére, Közép-Európára vonatkoztatható. Azonban nem ez a helyzet.

A kulturális határok korábbi leírásakor felmerült, hogy a közép-európai „útkereszteződés” konfliktustérség volt, éppen ezen jellegénél fogva. A szélrőzsa különböző irányából érkezett kultúrák, népek és vallások összeapása dacára az „útkereszteződésben”

élő népek között keveredési folyamat indult meg. Az állandó pusztítás rideg határok megjelenésével fenyegetett, a régióban élő sok nép azonban egységesült sokféleségében. De megerősítették különbözőségüket is. Valahányszor pedig egy bizonyos kulturális irányzat vagy egy népcsoport felülkerekedett, az mindig tragédiához vezetett. Közép-Európa német, de nem csupán német; szláv, de nem kizárólag szláv; magyar, de nem csak magyar. Közép-Európa egyveretűségét éppen a homogenitás hiánya adja.

Ezért nevezem én Közép-Európát élő paradoxonnak. *Jordan, T.–Rowntree, L.* (1990) inkább funkcionális kultúrrégióknak neveznék, amely, bármilyen furcsán is hangzik, csupán addig funkcionál, amíg megőrzi sokféleségét. *Chesterton, G.* (1959, pp. 99–100.) „a keresztény Európa ösztönének” tartaná. *Kohák, E.* (1978) azt hangsúlyozná, hogy a régió etikai erejét éppen saját sokszínűségének elviselése bizonyítja. Az etnikai tisztogatás, amely a hatalom hanyatlásának és gyengeségének jele, távol áll Közép-Európa filozófiájától.

A magterület középpontja: a csehek földje

A betelepült etnikumok magukkal hozták kulturális és társadalmi jellegzetességeiket a térségbe. A szláv és germán népek találkozási vonala az Elba, a Vltava (Moldva) és a Felső-Duna völgyeiben végzett régészeti feltárások alapján követhető nyomon; a legkorábbi szláv erődített települések az 5–6. sz.-ból származnak (*Klanica, Z.* 1986, p. 166. és 188.). A szláv törzsek a 7. sz. elejére elérték a mai Lübecket és Triesztet összekötő képzeltbeli vonalat (*Čornej, P.* 1992, p. 24.).

A „közép-európai útkereszteződés” magterülete mint külön kulturális egység a 9–10. század folyamán alakult ki, ha a tárgyalt etnikai–kulturális elméletet vesszük figyelembe. Míg a germán–szláv érintkezési vonal a ma Német–Lengyel-alföldnek nevezett területen politikailag antagonisztikusnak bizonyult, addig a morva földeken és az erdők és mocsarak övezte Cseh-medencében a fejlődés egyedi vonásokat mutatott. A Nagy-Morva Birodalom szétesését követően és a cseh Přemysl dinasztia trónra kerülésével a Cseh Hercegség a Német-Római Császárság ellenlábasa lett. Csehország a latin kultúrát örökölte, a cseh uralkodók szuverenitása és függetlensége azonban fennmaradt. „A közép-európai útkereszteződés” kialakulása a 11. század elején itt, a kis Cseh Hercegség és a morvák földjén kezdődött.

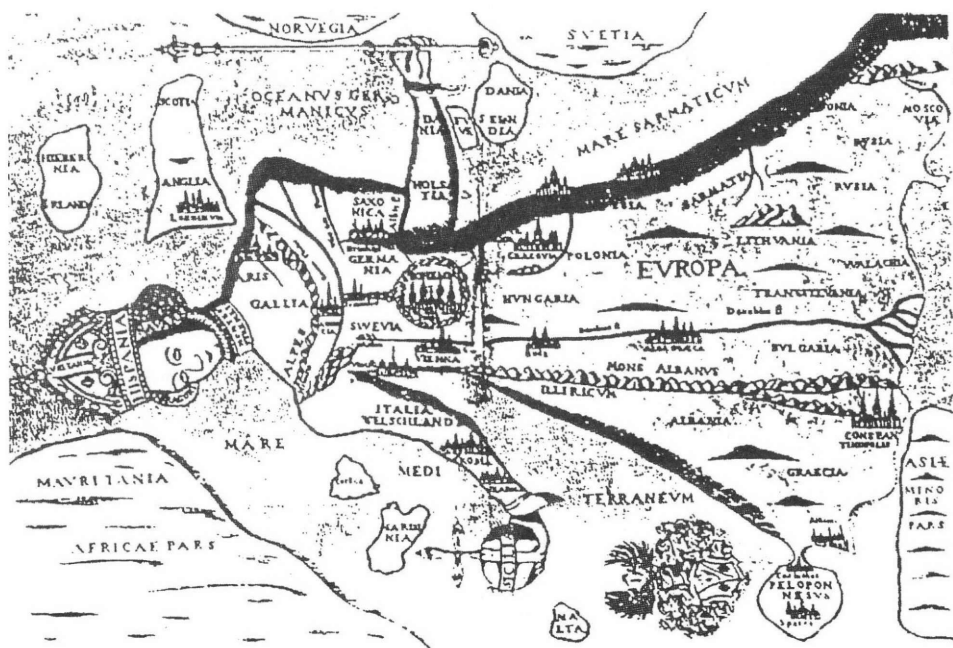
A „közép-európai magterület” sajátos fejlődési útja

A „cseh tartományok” (Csehország és Morvaország) nem képezték annak a határvidéknek a részét, amelyet a római birodalomban a keleti betörések megfékezésére hoztak létre. A barbárok és a rómaiak, valamint a germánok és szlávok találkozási helyén, a „cseh földeken” zajlott a pogány és keresztény hagyományok, valamint a latin és bizánci kereszténység küzdelme.

A 11–13. század között Csehországból királyság lett, Morvaországból pedig a Német-Római Császárság őrgrófsága. Ebből alakult ki az egyre önállóbbá vált cseh állam különleges helyzete. Reális lehetősége nyílt arra, hogy politikailag függetlenedjen a császárral való hagyományos szövetségtől, mint ahogyan az a Lengyel és Magyar Királyság esetében be is következett. Azonban nem ez történt, a Přemysl dinasztia geopolitikai érdekei különböztek a lengyel és magyar királyok érdekeitől. A cseh területek a szomszédos német földek között helyezkedtek el és a városok, monostorok és kolostorok biztosították az emberek, áruk, jogi struktúrák és eszmék szabad áramlását. A cseh uralkodók a Német-Római Császárság választófejedelmeként megerősítették tekintélyüket. A kirá-

lyi jogokat, ide értve a cseh és morva püspökök kinevezési jogát (invesztitúra), a cseh uralkodók gyakorolták (Čornej, P. 1992, p. 69.). Ebből a bonyolult helyzetből, valamint a lengyel és magyar királyokkal kötött átmeneti szövetségből eredt a cseh királyok kivételezett helyzete. A nyugat- és dél-európai kulturális áramlatok irányába nyitott közép-európai magterület a középkori cseh államban, a 14. században érte el csúcspontját, különösen amikor Luxemburgi János fia, Vencel, IV. Károly néven német császár (I. Károly néven cseh király) lett.

A Cseh Királyságban a gótika – melynek eszménye és művészete a keresztény felfogást és világképet tükrözte – és a gótikus hagyományok jelentették a „közép-európai magterület”, mint kulturális egység alapjait. Ez idő tájt Prága lett a (német-római) birodalom fővárosa és a (cseh és német etnikumból kialakult) „egy nemzet” fogalma Csehország és Morvaország egész területén uralkodóvá vált. (Ilyen értelemben párhuzam vonható a svájci konföderációval, bár vannak jelentős különbségek is). Csehország és Morvaország az egész cseh nép szülőföldjének számít, míg a németek bevándorlása a cseh királyok ösztönzésére a 10. és 14. század között folyamatosan zajlott. A német betelepülők a cseh királyok alattvalói lettek.

1. ábra. Európa királynő (1592) (a prága-strahovi premontrei kolostor gyűjteményéből)
Fig. 1. Europe as a Queen (1592) (from the collection of the Premonstratensian Monastery, Praha Strahov)

Néhány elszigetelt vidéktől eltekintve a királyság belső részei cseh etnikumúak maradtak, míg a határmenti területek német nyelvűek lettek. A német kézművesek és bányászok a gyors városiasodásban is alapvető szerepet játszottak; a városi polgárságot nagyrészt német elemek alkották. A cseh–morva kultúra kialakulásában tehát mindkét etnikum (a cseh és a német) részt vállalt. A cseh királyok alattvalói két nyelvet beszéltek és egy nemzetiségek feletti struktúra volt kialakulóban a svájci nemzethez hasonlóan,

amelyben az alkotó etnikumok megőrizhették egyéni sajátosságait. Csehország IV. Károly idején a császárság új politikai központjává fejlődött. Maga a császár prágai udvarában a cseh és a német nyelvet egyaránt használta, és ezzel nyelvi–kulturális egyensúlyt sikerült kialakítania. Az etnikai sokszínűségben személyes példával is elől járt, megtanulta a cseh nyelvet és elsőként francia, majd háromszor német nőt vett feleségül. A prágai központú Német Császári Hivatalban pedig ekkor rakták le a német irodalmi nyelv alapjait (amelyet azután Luther fejlesztett tovább).

Német-római császárként IV. Károly számos reformot vezetett be a birodalomban, és a Cseh Királyságot annak sarokkövévé, továbbá Luxemburgot is magában foglaló birtokai magterületévé tette. A lépés logikus volt, mivel a Cseh Királyság volt a birodalom leginkább konszolidált területe. A császárt államépítő tevékenysége, műveltsége, személyisége és széles látóköre az európai politikai és kulturális élet központi alakjává tette. Cola di Rienzo és Francesco Petrarca benne látták Itália lehetséges újraegyesítőjét. Kérték, költözzön Rómába, és hozza vissza az „örök város” régi dicsőségét (*Čornej, P.* 1992, pp. 116–117.).

Prága – az útkereszteződés központja

Világosan látni kell, hogy koncepciómnak, mely a cseh korona országait tekinti a „közép-európai útkereszteződés” magterületének, nincs a legszorosabb értelemben vett geopolitikai jelentése, bár akár úgy is értelmezhető, amennyiben Európa egy 1592-ben kiadott térképét vesszük alapul (*1. ábra*). A térkép (amelynek eredetije Prágában, a premonstreiek strahovi kolostorában található) Európát királynői formájában ábrázolja. Feje Spanyolország, karjai Dánia és Itália, a királynői mellűz pedig Csehország. A csehországi magterületet szintetikus módon, szimbolikus jelentését hangsúlyozva, mint a különböző kultúrák keveredési területét tárgyalom és – az előző fejezetből logikusan következően – a továbbiakban rá kívánok mutatni arra, hogy Prága, a birodalmi főváros még hangsúlyozottabban szimbolizálja a közép-európai jellegét.

Ez a város Csehország hatalmi központjaként a 14. sz. és a 17. sz. első fele között két ízben is a Német-Római Császárság székhelyeként a kultúra felvirágzásának színhelyévé vált. Az európai kereskedelemben játszott fontos szerepét már a 10. sz.-i zsidó–arab kereskedő, Ibrahim Ibn Jakub is említi. Ő „a termés- és mészkőből épített” város kivételes helyzetéről ír Európának ebben a részében. A Prágát birodalmi főváros szintjére emelő IV. Károly, majd II. Rudolf a várost európai politikai centrummá is tették. Mi több, az etnikai, vallási, művészeti és filozófiai mozgalmak „olvasztótégelye” lett. A kulturális és politikai áramlatok találkozása formálta a prágaiak és az egész régió lakosainak élet-szemléletét.

A cseh korona országainak két etnikumát említettük az előzőekben: a cseh és német nyelvűeket. A Praha–Prag–Prága szimbolikus fókuszpont harmadik, hasonlóan fontos szerepet játszó etnikuma a zsidó. Jelenlétük Prágában és hagyományaik a 10. sz.-ig nyúlnak vissza (*Beller, S.* 1992) és a zsidók a város, a magterület, sőt egész Közép-Európa fejlődésére erős befolyást gyakoroltak. Mind a történeti feljegyzések, mind pedig a városkép Prága kettős (kozopolita és cseh) jellegéről tanúskodnak. Prága cseh város, de több annál; német, de nem csupán német; katolikus, de nem csak katolikus; zsidó, de nem kizárólag zsidó; protestáns, de nem egyedül protestáns. Ebből a szempontból Párizshoz hasonlítható. Párizs az egész világ része, mégis olyan francia, mint egy palack pezsgő.

Az Európa más részeire is jellemző vonások Közép-Európában – és különösen Prágában – új jelentőséget és dimenziót nyernek. Prága első püspöke a szász Detmar volt,

abban az időben, amikor a kereszténység a legfontosabb politikai és kulturális tényezővé vált. Az első csehországi kolostort a prágai várban alapították a 10. sz. második felében; a rendház főnökeasszonya, Mlada, I. Boleszláv cseh uralkodó lánya volt. A szerzetesrendek fontosságát az ország más területei is mutatják; az első férfi szerzetesek a benedekrendiek voltak Břevnovban (11. század első fele), a szláv ritus szerinti sázavai kolostor pedig a 10. század végétől származik.

Csehország etnikai „olvasztótégely” jellege is erőteljesen megnyilvánul, különösen Prágában. IV. Károly, a csehek szeretett királya, a luxemburgi és a cseh dinasztiák le származottja 1348-ban alapította az első egyetemet Európának az Alpoktól É-ra eső felében. Ugyancsak ő alapította a szláv benedekrendiek kolostorát Prágában. A 17–19. sz.-ban a monostorban spanyol benedekrendiek éltek, 1880-tól pedig a bajorországi Beuron szerzetesei. A Károly Egyetem fontos alakja volt a becsületes és szókimondó sebész és pap Jan Jesenius, akit 1621-ben az Óváros főterén végeztek ki; apja szlovák volt. Még sokáig lehetne sorolni a közép-európai „olvasztótégely” példáit: a mannheimi zeneiskolát cseh zenészek (Jan Václav Stamic, Antonín Fils, F. X. Richter és mások) alapították; az osztrák Wolfgang Amadeus Mozart, aki Salzburgban született, leghűségesebb közön ségére a cseh Prágában lett; Matyáš Bernard Braun, a cseh barokk egyik kiemelkedő személysége eredetileg tirolai volt; egy másik barokk építész, Jan Blasius Santini Aichel (1677–1723) valószínűleg zsidó–olasz származású volt stb.

A közép-európai „olvasztótégely” nem korlátozódott a hírességekre; a falvak, a kis- és nagyvárosok népe is osztotta ezt az életfilozófiát. Az egyszerű emberek nem törekedtek arra, hogy nemzetiségekre osztódjanak (*Černý, V.* 1982. pp. 43–44.). Különbözőségükben is egységet alkottak. A szegény csehek egy jobb élet reményében, a porosz király hívására települtek a sziléziai Kladko-Glatz vidékére. A csehek és németek közötti antagonisztikus és ellenséges viszony a 18. sz.-ban a lakosságnak csupán kisebb csoportjait érintette, igazán jelentőssé csak a II. világháború idején és azt követően vált.

Van-e Közép-Európa, és ha igen, fennmarad-e?

Cseh- és Morvaország IV. Károly uralkodása idején érte el a gótika csúcspontját és ekkoriban egy virágzó kultúrtáj alakult ki. A huszita forradalom kezdetekor a nép a szellemi integritás és az igazságosság megvalósítására törekedett, nem sokkal később azonban a hanyatlás korszaka következett. A huszita reformáció a vallási, társadalmi és etnikai választóvonalak mentén kialakult belső harc és széthúzás csupán egyik oka volt. A radikális huszita forradalmárok irreális követeléseit nem sokkal később vereségük követte; az új kompromisszumok nyomán azonban a királyság egész szerkezete átalakult. 1458-ban cseh királyt választottak, tekintet nélkül a dinasztikus eredetre, miután a belső harc és a háború következtében a királyság erősen meggyengült; becslések szerint a népességszám 40–50%-kal csökkent és a cseh állam megszűnt az Angliához, Franciaországhoz és Spanyolországhoz hasonló európai nagyhatalom lenni (*Čornej, P.* 1992).

A Prágai Egyetem ugyancsak hanyatlásnak indult, mivel etnikailag és felekezetiileg elszigetelt intézménnyé, a huszita értelmiség felsőoktatási központjává vált. A cseh és morva katolikus értelmiség kivonult az országból, és a bécsi, krakkói, bolognai, páduai egyetemek, valamint a birodalom német területein művelte magát. Az egyszerű tömegek a hadjáratokban való részvételnek köszönhetően megismerkedhettek a közép-európai régiónak a magterülettől távolabb eső vidékeivel. A kialakult központban tulajdonképpen a parasztok és városi polgárok maradtak (*Čornej, P.* 1992, pp. 194–195).

Prága a 16. sz. második felében – miután II. Rudolf császár a birodalom székhelyét Bécsből ide helyezte át – másodszor lett Európa kulturális fővárosa. Később, a 17. sz.

elején a cseh protestáns rendek és az udvar közötti konfliktus kiújult, majd nyílt felkelésbe csapott át. A protestánsok a fehér-hegyi csatában vereséget szenvedtek, a három évtizeddel később véget ért harmincéves háború pedig a cseh koronához tartozó területeken a katolikusok döntő győzelmét hozta.

A cseh határvidéken ezután a német etnikum számszerűen megerősödött. A Habsburg udvarban és a katolikus egyházi körökben olaszok és spanyolok jelentek meg. A harmincéves háború okozta pusztulás ellenére Közép-Európában is megjelent a Spanyolországban és Itáliában kialakult új szellem, amely itt a későbarokk kultúrában tetőzött. Az élet minden területét átható új és erőteljes kulturális áramlat formái a vallás, az építészet és a barokk művészet voltak. A papok cseh nyelven beszéltek a cseh hívekhez és németül a németekhez; eseményekről tudósítottak és a mindennapi élet területén gyakorlati tanácsokat adtak. Az egyház a kultúra és az oktatás központi intézménye lett. Miközben a cseh kulturális élet az országból eltávozott protestánsokkal jelentős veszteségeket szenvedett, a hazafias érzelmű cseh- és morvaországi jezsuiták soraiból új nemzedék nőtt fel. A kezdetben kényszerített, majd szabadon elfogadott új gondolkodásmód a vallásos-hazafias kultúra új hullámát hozta magával. A „visszatérés Európába” gondolata a cseh területek római katolikus hitre térített összes társadalmi rétegét áthatotta. A huszita időkben fennmaradt befelé fordulás a katolikus Európa kulturális hagyományainak elfogadásával egyre veszített erejéből.

A barokkra jellemző, a táj- és városképhez illeszkedő építészeti megoldások Közép-Európa meghatározó jellegzetességévé váltak. A cseh barokkot különösképpen uralja a művészeknek a társadalomban uralkodó életfilozófiával történő azonosulása (*Bayer, K.* 1986). Az „istenes” környezet, amelyet az utak mentén elhelyezkedő számtalan névtelen, kőből emelt kegyhely, valamint neves építészek nagyszabású alkotásai fémjeleznek, alapvetően befolyásolta a társadalom gondolkodását. A dinasztiaiknak nem jutott szerep az ilyen, formálásában döntő „közvet(it)ett felfogás” kialakulásában. A szülőföldre kapcsolódó sajátos identitástudatot és hazafiságot jól érzékelteti Thun Leo gróf gyakran idézett mondása: „nem vagyok sem cseh, sem pedig német, bohémiai vagyok” (*Bayer, K.* 1984, *LeCaine Agnew, H.* 1992, p. 71.).

Pekařnak a „romantikus korokról” szóló megállapítása (*Pekař, J.* 1928, 1977, p. 391.) nyomán a gótikus „romantika” kora történeti és kulturális szempontból a középeurópai magterület virágkorának tekinthető. A második „romantikus” korszakra, a barokkra a cseh és csehországi kulturális hagyományok és hazafias értékek újjászületése a jellemző. A „nemzeti újjászületés” ezen két korszakát a „nemzeti” és a keresztény vallási célok összekapcsolódása jellemezte. A gótikus és barokk korokban élt középeurópaiak egyaránt meg voltak győződve arról, hogy megtalálták a helyes életformát, országuk a helyes úton jár és egész Európa fejlődésére hatással van, továbbá hogy Európa is meg van győződve az út helyességéről és Közép-Európa példáját kívánja követni. A cseh újjászületés harmadik „romantikus” korszaka, a 19. századi romantika azonban gyökeresen különbözött a fentebb tárgyalt két korszaktól. Ekkor ugyanis a vallási tényező – Európa többi részéhez hasonlóan – hiányzott. A II. József korából származó németesítési intézkedések a csehekben az önrendelkezésre és a Bécsből való függetlenedésre irányuló törekvéseket ébresztettek. Minthogy a csehországi németek nem támogatták a csehek függetlenségi mozgalmát, ez a nacionalizmus fokozatosan egy negatív ideológiába, a németek elleni gyűlöletbe csapott át. A múltbéli vallási tényező hiányzott, Cseh- és Morvaország immár kizárólag a cseh nemzet fejlődésének színtere lett. Ez a filozófia különösen az I. világháborút követő időkben vált meghatározóvá. A lélekszámát tekintve második legnagyobb nemzetiség, a németek igényeit az első Csehszlovák Köztársaságban teljesen figyelmen kívül hagyták. A náci Németország a szudétánémetek sérelmeit ké-

sőbb agresszív céljainak megvalósítására használta fel. A II. világháborút követő etnikai tisztogatás a németajkú lakosságot a kitelepítés áldozatává tette az újjászületett Csehszlovák Köztársaságban. Miután a nemzeti függetlenség ügye győzelmet aratott, a németellenes gyűlölet többé már nem működött a nemzeti újjászületés ideológiájaként. Minthogy a negatív ideológia elvesztette értelmét, vákuum keletkezett, amit a kommunizmus importált eszméje töltött ki.

A kommunizmus képtelennek bizonyult arra, hogy a nép által oly igen áhított és ígért jólétet és bőséget megvalósítsa. A lakosság széles tömegében egyre erősödött az elutasítás. Az elnyomó rendszer iránti gyűlölet gyorsan terjedt, miközben a kommunista rezsim a Szovjetunió belől is egyre gyengült. A Varsói Szerződés agresszív katonai lépéseivel is félmjelzett évtizedek után, a totális rendszerek összeomlásával a nacionalizmus hulláma söpört végig Közép- és Kelet-Európán. A nemzeti lobogók felvonásával a korábbi negatív ideológiák is gyorsan a felszínre kerültek. Az újjászületett csehországi magterület sem kivétel ez alól. A gyűlölet célpontja ezúttal a Szovjetunióból importált tehetetlen és elnyomó rezsim volt. Miután 1989-ben létrejöttek a szabad demokráciák, és a szólásszabadságot visszaállították, a negatív filozófia ismét eltűnt. Negyven évnyi diktatúra után ismét szabadon hirdethető, hogy... – de tulajdonképpen mit is kellene hirdetni?

A „közép-európai útkereszteződés” magterülete – a Cseh Köztársaság, mint demokratikus állam megszületésével – valóban rátalált az Európába visszavezető útra. A szükséges gazdasági reformok megvalósítása folyamatban van, tehát minden jel arra mutat, hogy megvalósulhat egy szabad ország kialakulása Közép-Európa szívében. Akkor hát miért van az, hogy „egy korábbi disszidensekből álló csoport – köztük van Havel elnök fivére, Jan Havel is – egy prágai belvárosi sörözőben minden szerdán összegyűlik, hogy arról keseregjen: amit mi forradalomnak hittünk, tévágányra csúszott. Amikor megkérdezik őket, vajon hogyan történt ez, azt válaszolják: „Ezt mi is szeretnénk tudni. Azt hittük, a dolgok jobban fognak alakulni. Hála Istennek, hogy mindez megtörtént. De a dolgok sokkal jobban is mehetnének.” (Burke, J. 1994, pp. 11-13.).

Mi a gond? A közép-európai magterületen a folyamatok kedvezően alakulnak (Perlez, J. 1994). Természetesen sokan szeretnék, ha a gazdasági fejlődés gyorsabb és az életszínvonal magasabb lenne ebben a régióban. „Korábban optimista voltam. Ma úgy vélem, évek telnek el, de lehet, hogy két nemzedék is felnő addig, amíg normálisan élhetünk.” (Burke, J. 1994, p. 12.). Az ehhez hasonló vélemények sokfelé hallhatók. A probléma azonban nem gazdasági jellegű, azt a technokraták nem képesek megoldani! A „közép-európai magterület” ismét elérte közvetlen célját, az újjászületés első célkitűzése megvalósult: a Kelet gyűlölt tekintélyuralmi rendszere bábkormányaival együtt a múlté; a szabad piaccgazdaság felé a kapu tárva; Prága és az egész Cseh Köztársaság hamarosan megkülönböztethetetlen lesz a szabad Európa többi részétől. Az 1946. évi etnikai tisztogatás után a kvázi-nemzetállam végre 1993-tól igazi nemzetállammá alakult. Az újjászületés utolsó negatív célja is megvalósult azzal, hogy az antiindividualista kommunista eszme vereséget szenvedett. Ami megmaradt, az egyénnek a legtöbb nyugati országban is jellemző önálló létfenntartásra irányuló igénye. A materialista életfilozófia ugyanis a nyugati kultúra közös nevezője a kommunizmussal.

A szilárd gazdasági alapok kialakítása nélkül egy modern társadalom felépítése ugyan elképzelhetetlen, a jelenlegi „legsúlyosabb hiba” mégis ott van, amikor a gazdasági jólétet végcélként kívánják megjelölni. A modern társadalmak az anyagi jólétet a személyes boldogság mércéjének tartják. Az ilyen életfilozófia teljesen idegen a kereszténységtől és az összes nemzetek feletti (szupranacionális) erőttől is, amelyek az egyes társadalmak szerkezetének szellemi tartalmát igyekeznek közvetíteni; idegen a történelem

„romantikus” korszakaitól, amelyek során Közép-Európa és az egész európai kontinens pozitív filozófiája kialakult.

A „közép-európai magterületet” mint a kultúrákat befogadó régiót határoztuk meg, amely nemzetek feletti szervezeteken belül, az egyetemes zsidó–keresztény hagyományon alapulva fejlődött. Ezen alapszerkezet megszűnése Közép-Európát és az összes európai társadalmat létében fenyegeti. A problémát világosan fogalmazza meg az Egyesült Európa esélyeit taglalva az „Európa, egy formát nélkülöző eszme” című írás szerzője, leszögezve, hogy szinte hihetetlen, de jelenleg nincsenek világos elképzelések – és viták sem folynak – Európa jövőbeni céljairól; végkövetkeztetése pedig az, hogy Európa belső változatosság nélkül képtelen lesz létezni (*Seibt, G.* 1992).

Mínhogy a fenti problémát Nyugat- és Közép-Európában egyaránt érzékelik, kell hogy legyen megoldás, és azt ismét a „koncentrált” Európában, a „közép-európai magterületen” belül kellene keresni. A Habsburg Birodalom soknemzetiségű állama ugyan távol állt attól, hogy ideálisnak nevezzük, mégis valami elképzelést nyújt arról, hogyan munkálkodhatnak együtt különböző nemzetiségek. Az I. világháború után a nemzet-államok létrehozása a térségben problémákhoz és tragédiákhoz vezetett. Kialakulásuk nem jelentette az etnikumok közötti békét. A nemzetiségek jelenlegi elkülönülése kis, etnikailag „tisztá” államokra a társadalmak új integrációjának alapjául szolgálhat. A „közép-európai magterület”, amelyet ma Cseh Köztársaságnak neveznek, már felismerte, hogy az elszigetelődés nem lehet perspektíva a 21. sz. fordulóján. A gótikus és barokk virágkorban uralkodó szellemi értékek felújítása a „közép-európai magterületen” belül olyan utat mutathatna, amely nyomán „kialakulhatna a német acélmunkás szolidaritása a munkanélküli portugál mezőgazdasági munkással” (*Seibt, G.* 1992).

(Fordította: *Bassa László*)

- Bayer, Karel** 1984. Mediated Landscape Perception. A paper presented at the 25th International Geographical Congress of the International Geographical Union in Paris (France). Lásd az **Otto Fränzle, John R. Gold and Alain Meton** által készített áttekintést. Congress Proceedings (Comité International d'Organisation du 25e Congrès de Geographie, Caen, France), pp. 130.
- Bayer, Karel** 1986. The Man-Made Environment as a Reflection of the Philosophy Dominating a Society. Az 'Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie' által rendezett nyilvános előadás a University of Frankfurt am Main-ben (Németország), Április 22.
- Beller, Steven** 1992. Central Europe: Birthplace of the Modern world? Minneapolis: Austrian History Yearbook, Vol. XXIII, pp. 72–90. Center for Austrian Studies, University of Minnesota.
- Braudel, Fernand** 1949, 1966, 1972. The Mediterranean. Vol. I. New York: Harper & Row, 1972. pp. 168–169.
- Burke, Justin** 1994. Americans Bring Bohemian Lifestyle to Czech Republic. The Christian Science Monitor, Március 7. pp. 11–13.
- Černý, Václav** 1982. Knížka o babičce a její autorece (Könyv a nagymamáról, és a szerzőről). 2. kiadás Toronto, Ont.: Sixty-Eight Publishers Corp.
- Čornej, Petr** ed. 1992. Dějiny Zemí Koruny České (A cseh korona tartományainak történelme). Vol. 1. Praha: Paseka.
- Chesterton, Gilbert Keith** 1908, 1959. Orthodoxy. Garden City, New York: Image Books, Doubleday & Co.
- Filip, Jan** 1963. Keltská civilizace a její dědictví (A kelta civilizáció és öröksége). Prága: A Cseh Tudományos Akadémia Kiadója.
- Haggett, Peter** 1975. Geography: A Modern Synthesis. New York, London: Harper & Row, Publishers. pp. 31–33, Fig. 2–6.
- Hilf, Rudolf** 1992. Němci a Češi – Konfliktní sousedství (Németek és csehek – egy viharos szomszédság). Respekt, No. 7. pp. 7–8.
- Jordan, Terry G. and Lester Rowntree** 1990. The Human Mosaic. New York: Harper & Row.
- Kalista, Zdeněk** 1983. Tvář baroka (A barokk arcúlat). Purley, Surrey, England: Rozmluvy.
- Kalista, Zdeněk** 1986. Počátky slovanského osídlení našich zemí (A szláv megtelepedés kezdetei hazánkban). Praha: Academia.
- Kohák, Erazim** 1978. Národ v nás. (A bennünk élő nemzet). Toronto: Sixty-Eight Publishers. pp. 119–120.
- Kundera, Milan** 1984. The Tragedy of Central Europe, New York: The New York Review, Április 26.
- LeCaine Agnew, Hugh** 1992. Noble Natio and Modern Nation: The Czech Case. Minneapolis: Austrian History Yearbook, 23, pp. 50–71. Kiadja az Osztrák Kutatások Intézete, University of Minnesota.
- Novák, Arne** 1932, 1946, 1976. Czech Literature. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Pekař, Josef** 1929. Smysl českých dějin (A cseh történelem lényege). In: **Pekař, J.** 1977. O smyslu českých dějin. Rotterdam: Stojanov, edice Akord. pp. 388–389.
- Perlez, Jane** 1994. Czechs Thrive Under Capitalism, Unlike some of Their Neighbors. The New York Times, Január 31.
- Ripellino, Angelo Maria** 1994. Magic Prague. Berkeley: University of California Press.
- Seibt, Gustav** 1992. Europa, Idee ohne Gestalt. Frankfurter Allgemeine Zeitung, No. 167, Július 21. p. 23.
- Sinnhuber, K.** 1954. Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale. Transactions of the Institute of British Geographers, London No. 20. pp. 15–39.
- Wiesel, Elie and Mark Podwal** 1983. The Golem. New York: Summit Books, Simon & Schuster.

Szakosztályok, területi osztályok vezetősége

Természetföldrajzi Szakosztály

Elnök: Székely András

Titkár: Miczek György

Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Szakosztály

Elnök: Dövényi Zoltán

Titkár: Kocsis Károly

Oktatásmódszertani Szakosztály

Elnök: Simon Dénes

Titkár: Makádi Mariann

Térképészeti Szakosztály

Elnök: Klinghammer István

Titkár: Török Zsolt

Orvosföldrajzi Szakosztály

Elnök: Dési Illés

Titkár: Farkas Ildikó

Hegymászó Szakosztály

Elnök: Kunos Gábor

Titkár: P. Dezsényi Ágota

ifj. Kalmár László

Karlócai Miklós

Szegedi Osztály

Elnök: Jakucs László

Titkár: Keveiné Bárány Ilona

Dél-dunántúli Osztály

Elnök: Vuics Tibor

Titkár: Aubert Antal

Debreceni Osztály

Elnök: Borsy Zoltán

Titkár: Korompai Gábor

Nyírségi Osztály

Elnök: Frisnyák Sándor

Titkár: Boros László

Körösvidéki Osztály

Elnök: Béres István

Társelnök: Simon Imre

Titkár: Tímár Judit

Kisalföldi Osztály

Elnök: Göcsei Imre

Társelnök: Szörényiné Kukorelli Irén

Titkár: Jáki Katalin

Közép-dunántúli Osztály

Elnök: Kopec Annamária

Titkár: Tölgyesi József

Mátravidéki Osztály

Elnök: Bodnár László

Titkár: Pozder Péter

Borsodi Osztály

Elnök: Porkoláb Albert

Titkár: Farkas Gyula

Nyugat-magyarországi Osztály

Elnök: Csapó Tamás

Társelnök: Kikindai Kristóf

Titkár: Kocsis Zsolt

Kiskunsági Osztály

Elnök: Klingerné Végh Irén

Társelnök: Csatári Bálint

Titkár: Csordás László

Székelyföldi Osztály

Ügyvez. elnök: Eigel Tibor

Magyar Földrajzi Múzeum (Érd)

Igazgató: Kubassek János

ÚJ KÖZÉP-EURÓPÁRA VÁRVA

VIOLETTE REY*

WAITING FOR NEW CENTRAL EUROPE

Abstract

How can we individualise a centre of Europe, that has been suppressed and it is desirable to delineate it? To evaluate the present and the near future in the central part of Europe it is necessary to comment on the long term spatial processes using the concepts of proximity, connection and identity.

Firstly, in the area of "between two Europes" the current situation is comparable with the 19th century complex integration model of the Habsburg Empire, allowing for the distance between the memory and the conditions, that were prevalent, when this central model was flourishing.

Secondly, the current situation underlines the paradox of small countries without any of the strong factors of integration, what would be favourable for the emergence of a functional and independant geographical entity.

Thirdly, some essential (but not sufficient) conditions which would insure the existence of a Middle European centrality are suggested to counterbalance the huge attraction of Western Europe – and mainly Germany.

Közép-Európa új identitás-keresésének kérdése ugyanolyan magától értetődő, mint amennyire nehéz e kérdésre egyértelmű választ adni. Miképpen határozhatjuk meg az eddig a megosztottságtól szenvedő Európa közepét? Lehetséges-, ill. egyáltalán szükséges-e a gyakran „Köztes Európa” néven emlegetett Közép-Európa meghatározása és elkülönítése? Miért tesszik, tesszük fel ezeket a kérdéseket újból és újból, és kinek?

Földrajzi szempontból két tényezőt kell figyelembe venni: az egyik a közelség, a szomszédság kérdésköre; a másik a kapcsolatok kérdése. A földrajzi közelség közös tapasztalatokat, hasonló viselkedésformákat eredményez, egészen az amúgy közös gyökekek nélküli nyelvek azonos jelenségeiről árulkodó izoglösszáig! Az azonosság-érzet főként ilyen tapasztalatokon, élményeken alapul.

Az identitás másik összetevője a közvetlen földrajzi szomszédságtól kevésbé függő hasonló tevékenységek és kapcsolatok csoportja, amelyek – jellegzetes, pillérszerű csoportok közvetítésével – távoli területek között is képesek fölerősíteni az együvé tartozás érzését.

Napjainkban Közép-Európa még mindig inkább elérendő cél, mintsem realitás. Jelenét és jövőjét csak hosszútávú térbeli folyamatokba ágyazva értékelhetjük valójában. Járjuk azonban előbb körül a „közép” fogalmát, amit háromféleképpen is meghatározhatunk. A „közép” eszerint:

- valamilyen térség közepén fekvő terület, és éppen ebből fakad egyedi volta;
- északhoz és délhez, ill. kelethez és nyugathoz viszonyítva elhelyezhető terület;
- irányt szabó, vonzerőt kifejtő és integráló szerepkört betöltő terület.

*ENS Fontenay Saint-Cloud, Equipe P.A.R.I.S., 13, rue du Four, 75006 Paris, Franciaország.

A „köztes” Európában jelenleg ható folyamatok tárgyalásakor az alábbiakat fontos szem előtt tartani:

- a Habsburg-kori Közép-Európa kortársi és jelenlegi megítélése közötti különbséget, távolságot;
- a mostani államszervezetek ellentmondását, sőt dilemmáját, azt, hogy a kicsiny államokra felosztott Közép-Európában hasztalan keressük a funkcionális és független földrajzi egység kialakulását elősegítő erős integráló tényezőt;
- végül azokat a szükséges, de nem elégséges feltételeket, amelyek megteremthetik Közép-Európa valóban középponti szerepkörét.

Közép-Európa mint örökség: a 19. század végi komplex integráció modellje

A „Közép-Európa” kifejezés érzelmekkel, tapasztalatokkal és vágyakkal van tele, éppen ezért hiányzik belőle bármely olyan képesség, amely egységet teremthetne abban a kaotikus régióban, amelyet megpróbál körvonalazni. Ha a fogalom csupán Európa mértani közepére utalna, akkor valahol Nyugat-Belorussziában kellene keresnünk. Közép-Európa valójában egy nagyon emberi és nagyon bizonytalan térbeli-időbeli képződmény. Sok szerző olyan definíciókat javasolt, amelyek csupán a Rajna-vidék és Pannónia közötti hegyvidékeket és medencéket, vagyis Ausztriát, Cseh- és Morvaországot sorolják e fogalom alá (*Sinnhuber, K.* 1954).

Az 1980-as években több tudományos konferenciát szenteltek a „Mitteleuropa” ill. „Közép-Európa” fogalmaknak, főleg Csehországban, Ausztriában és Németországban. E tanácskozások egyfajta kulturális háttérrel biztosítottak a vasfüggöny lebontásáért vívott harchoz és kialakítottak egy privilégizált hivatkozási modellt: a 19. sz. végi közép-európai rendszert.

Ahhoz, hogy meghatározhassuk a most kialakuló régió új vonásait, érdemes előbb végignézni e múlt század végi rendszer jellemzőit. Abban az időben az összes, németnyelvű ország jelentős gazdasági fejlődésen, főként iparosodáson ment keresztül. Történelmi szempontból „Közép-Európa” nem választható el a „germániságtól”, akár a 13. sz.-i „Drang nach Osten” hosszú távú és legkeletibb szigeteivel nagy területet lefedő hatására, akár a Habsburgok birodalmi geopolitikájában megnyilvánuló változatra gondolunk. Tanulmányomban ez utóbbi alkotja a kiindulópontot, leginkább központi helyzete miatt (amennyiben Csehországot, Morvaországot, ill. Ausztriát tekintjük), valamint mivel egészen 1918-ig a politikai realitás, ill. a gazdasági és kulturális funkcionalitás kiteljesegett formáját adta.

A 19. sz. vége felé a Habsburgok uralta Közép-Európában volt egy olyan pillanat, amikor a földrajzi értelemben vett központi helyzet egybeesett, kiegészült a hatalmi központi helyzettel. E pillanat fejeződött ki az – egészen Bosznia-Hercegovináig hatoló – területi, politikai és katonai terjeszkedésben. A Habsburg terjeszkedés a 18. sz. kezdete óta látványos lépésekben nyilvánult meg. Ennek egyes állomásait jelzik az ausztriai erődök, a Mária Terézia-féle kolonizáció falvai, a katolikus templomok és – az előbbieknél is általánosabb értelemben – az az urbanizációs keret, amelyet a királyi paloták hatalmasságát jól kiegészítő püspöki paloták barokk építésze tett teljessé.

Az esztétikai jellemzők is megerősítik, hogy ez a hatalom ideológiai és vallási területi szerkezeten alapult: az ellenreformáción. Ez hivatott ellensúlyozni a protestáns befolyást, a birodalmon belüli ortodoxoknak pedig az „uniate” változatot javasolta. Ebben az ideológiai és vallási tekintetben Bécs központi szerepet töltött be a katolicizmus ÉK-Európába nyúló tengelye mentén, Róma, Krakkó és Vilnius között.

A 19. sz. vége felé Közép-Európa erős adminisztratív hatalommal rendelkező politikai szerkezetként is létezett, amely a legkülönbözőbb népeket fogta össze, nyugati és déli szlávokat, akik vagy katolikusok vagy rekatolizáltak voltak, valamint magyarokat, románokat és ruszinokat. Ez az etnikai-politikai szerkezet sokban különbözött a rivális Német (Porosz) Birodalométól, amely etnikailag sokkal egyveretűbb volt. Ebben a Habsburgok kialakította, nemzetek feletti birodalmi modellben a császárhoz való hűség és a birodalmi hadseregbeli szolgálat sajátos módon került meg az etnikai identitás kérdését és ebből a sokféleségből egységet hozott létre. A zsidó közösségeket szintén belefoglalták a birodalmi identitástudat e komplex folyamatába.

Ezt a korszakot a kulturális presztizs és felerősödött intellektuális, tudományos és művészeti kreativitás jellemezte, amelyben a birodalom különböző régiói demonstrálták k. u .k.-kötődésüket. E boldog békeidőkből, a Birodalom összes „elitje” arról álmodott, hogy Bécsben tanulhasson és érezhesse a város kulturális lüktetését. Gazdasági fejlődésük ellenére sem Prága, sem Budapest nem rendelkezett a birodalmi főváros pénzügyi erejével és presztizsével.

Ugyanakkor ezen idealisztikus kép mellett jelentkezett egy másik – „a népek börtöne” – is, amely jól jelezte a birodalmi bürokrácia és a belső világ társadalmi realitásai közötti mély egyensúlyzavart: a gazdaságilag fejlett nyugati részek és az elmaradt keleti vidékies területek közötti ellentéteket, ill. a nemzettudat ébredése nyomán a történelemmel rendelkező és a „történelem nélküli” népek között föllángoló ellenségeskedéseket.

Ami a boldog békeidőkből megmaradt a 20. sz. végére, az egyrészt egy sajátos kulturális atmoszféra, amely a hasonló életmódból fakad, másrészt az „univerzalitás” és „grandeur” közös kulturális álma. De már alig élnek Közép-Európa-szerte német anyanyelvű népcsoportok, hiányoznak a zsidók, a német nyelv már eleve nem annyira elterjedt, mint ahogy az a 19. sz. végén volt, és hiányoznak azok a történelmi tényezők, amelyek ennek az etnikailag sokszínű világnak a konvergenciáját adták.

Mit jelent 1994-ben az új Közép-Európa?

Az 1990-es évek elején Nyugat-Európa képtelen volt megfelelően reagálni a korábbi Kelet-Európa integrációs kérdéseire; valójában ez a korábbi Kelet-Európa vált Közép-Európává, mivel Nyugat-Európa és Oroszország között elhelyezkedvén ma nincsen más választása.

A terület államainak száma, amely tizenkettőt tett ki az első világháborút követő békekötések idején, napjainkra, elsősorban a keleti határok mentén bővülve, tizenhétre nőtt. De valóban „új Közép-Európát” jelent-e, ez a Balti-, Fekete- és Adriai-tenger között fekvő terület? 1989 óta három alcsoportot különböztethetünk meg: a balti országok, Német- és Lengyelország; a balkáni országok, amelyek részben a mohamedán vallás befolyása alatt állnak, és amelyeket a jugoszláviai krízis és háború feldarabol; valamint a központi terület országai, amelyeket eddig Közép-Európának tekintettünk.

A Cseh Köztársaság, Szlovákia, Magyarország és Ausztria fekszenek azon a központi területen, amely valaha a birodalom központját is alkotta; és ezek valószínűleg meg az egy nemzet lakta kis állam modelljét. Ezt a modellt – amelyet az első világháborút követő békeszerződések mesterséges eredményének tekintenek –, erősítette meg politikailag a korábbi Csehszlovákia 1993. január 1-én történő szétválása. Európa középső része mára erősen feldarabolódott és ugyanakkor – 19. sz. végével összevetve – sok közös vonást mutat: az államterületek etnikai egyveretűségét (Szlovákiát nem számítva – a Szerk. megjegyzése), ortodox keresztény felekezetek és a mohamedán vallás híján a nyugati

kereszténység, elsősorban a katolicizmus térnyerését, provinciális bájú, alapvetően kontinentális beállítódást, amelyből egyértelműen hiányzik a tengerparttal is rendelkező országok potenciális ereje. Mindebből kiindulva adódik az első téma: a kicsiny, szárazföldi államok problematikája. Ez két sor kérdést vet fel: az egyik az államok kicsiny volta, a másik kapcsolataik egymással és tágabb környezetükkel.

Haszontalan azonban a polarizálódó Közép-Európa új, lehetséges politikai-földrajzi felállásáról beszélni anélkül, hogy meghatároznánk azokat a társadalmi csoportokat, amelyek ezekben a folyamatokban szerepet játszanak. Mert ki is akar egy ilyen Közép-Európát? Mintegy a szocializmus örökségeként ránkmaradt a bérből és fizetésből élő népes rétege, amely a második világháború utáni időszakban a parasztságból alakult ki; ez az a csoport, amelynek semmi köze a nyugati demokráciák középosztályához, amely nagyon igényli az erős és védő államot, és amelyet könnyen elcsábíthatnak a nacionalista szíréhangok. S bár nagyon ígéretesen kezdődött a Visegrádi-együttműködés, ha a politikai indíttatású projekteket realizálni kell, akkor már szükség van egy „gyakorlati elitre”, amely vállalkozókból és döntéshozókból áll. E csoport viszont nem túl népes, és nem helyettesíthető a „szellemi elittel”, amelyet részben vagy elpusztítottak, vagy emigrált.

A kicsiny területű államok problémája – funkcionalitás vagy identitás

A kis területű országok esetében mindig két probléma merül fel: a. az emberi- és természeti erőforrások csekély volta egy meghatározott területen; b. az általában beszűkült és kevésbé önellátó helyi piac, amely viszont a nemzetközi nyitottságot és a gazdasági, politikai és kulturális csoportok közötti nagyobb egymásrataltságot vetíti elő. Ez utóbbi vonásokat újabban a technológiai szakosodás és az árucseré nemzetközivé válása jóformán ki is kényszeríti. Ezért a kis országoknak nagy kihívásokkal kell szembenéznük, olyanokkal, amelyekkel olyan, korábban ugyancsak Közép-Európához sorolt országok, mint pl. Svájc, vagy Hollandia már szembesültek.

A kis terület okozta hatásoknál jóval lényegesebb azonban a területi hovatartozás szerepe. A Cseh Köztársaság és Szlovákia között meghúzott jelenlegi határ megfelel a Német-római Birodalom keleti határának, valamint a korábbi Cseh Királyság Magyarország felé meghúzott határának. Így 1918 előtt a cseh és szlovák közösség nem osztozott ugyanabban a politikai sorsban, amely részben megmagyarázza a mostani különválást is. Egy másik példa Ausztria esete: a történelmi Közép-Európa egykori központja, amelyet a vasfüggöny elvágott korábbi szerves részeitől, egyedül tart az Európai Unióba – ahe-lyett, hogy csatlakozna „természetes” szomszédaihoz.

A központi mag határvonalánál?

Ha a közvetlen szomszédság is csupán nagyon kevés interakciót hoz létre a kulturális hasonlóságok (szokások, építészet, esztétika) és néhány új politikai kísérlet ellenére, vajon milyen kölcsönhatásokat várhatunk el a távolabbi (külső) szomszédsággal és szomszédságtól?! Vizsgáljunk meg három, lengyel, román és szlovén–horvát esetet.

Minek alapján határoljuk el Lengyelországot a szűkebben értelmezett Közép-Európától? Talán mérete, jobb demográfiai helyzete, Balti-tenger menti és a Berlin–Moszkva tengely mentén való elhelyezkedése miatt Lengyelország más, mint a tipikus közép-európai országok. Mindennek ellenére Lengyelországot Közép-Európa részeként kell ke-

zelni, amely a Visegrádi csoporthoz való csatlakozásában is megnyilvánult. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Lengyelország katolikus. A német hatás, amely a 13. sz.-ban kezdődött, Közép-Európához csatolta ezt az országot is. A 15. sz. során Krakkó ugyanolyan fontos egyetemi központ volt, mint Prága. De sokkal fontosabb az a tény, hogy a lengyelek közép-európainak érzik magukat, akik a kelet, az ortodoxia nyugati határán helyezkednek el. Ez a helyzet ismételten az identitástudat fontosságát erősíti meg, amely azon múlik, ki mely csoporthoz rendeli, ill. mely csoporttól különbözteti meg magát.

Románia Közép-Európához tartozásának érzete már sokkal bizonytalanabb, elsősorban földrajzi háttérének egyéni volta miatt. Az országot gazdasági lemaradottsága, valamint a románság latin nyelvi és ortodox-keresztény kultúrális kötődése a Balkán, Közép-Európa és a keleti szlávok határvonalára helyezi. A korábbi térbeli, Erdély és Moldova-Havasalföld közötti törésvonal most már kevésbé fontos (némileg hasonló problémával szembesülhettünk Lengyelországban is). Emellett, csakúgy, mint Lengyelország, Románia szintén nem kis területű és népességű ország.

Délen, a háború miatt a kapcsolat megszakadt Közép-Európa és a Balkán között. Az a terv, hogy elhagyni Jugoszláviát, és belépni Nyugat-Európába, Szlovénia esetében – amely új állam Európa politikai térképén – valósággá vált. 1918-ig mindig a Német-római Birodalomhoz, illetve a Habsburg Birodalomhoz tartozott. Ez tovább gyarapítja az új Közép-Európa „kis államok” kategóriáját és egyben tengeri kijáratot biztosít. Az új Közép-Európa Horvátországra való kiterjesztése még marginálisabb, bár Zágráb tipikusan közép-európai város.

A 19. sz. végétől a következő század végéig Közép-Európa belső szerkezete teljesen megváltozott szervezeti szempontból, az ittlévő összes ország mind hasonló genetikai folyamaton ment keresztül. A sok nemzetiségű, de hatalmas területű birodalom helyébe a sok, kis területű, de etnikailag jóval egyveretűbb nemzetállam lépett. Ez utóbbiak etnikai homogenitása sokkal nyilvánvalóbb a központi részekben, mint a korábbi Kelet-Európa többi részén. Talán a Nyugat-Európában lezajló erőteljes gazdasági válság is sajátos szerepet játszott Közép-Európa politikai felszabdalódásában. Amennyiben a poszt-szocialista átmenet az 50–60-as évek gazdasági fejlődése alatt mehetett volna végbe, akkor az erősen etnikai identitáson alapuló kis államokra való politikai széthullás nem játszódott volna le, és a mindent elvesztés tudata nem alakult volna ki. Ez az a kis államoktól való félelem, amit *Bibó I.* (1986) „politikai hisztériaként” határozott meg? Ebben a tekintetben a nyugat és kelet közötti régió „köztes területként” viselkedik (*Rey*, 1992), ami azt jelenti, hogy:

- a felszabdalódást okozó külső, kívülről ható erők eredményeként a belső erőhatások rosszabbodtak;
- a múlt tapasztalatai negatívan befolyásolják a minden tapasztalat nélküli kezdetet;
- ezeken a „köztes területeken” eredeti megoldások születnek, de ezek nem képesek számba szökkeni és prosperitást adni. Mi lesz e nemzetállam-modell sorsa, amely olyannyira különbözik Nyugat-Európa államnemzet modelljeitől? Vajon e, az Európai Unió keleti határai mentén fekvő kis államok csupán az Unió keleti periferiát alkotják-e majd, vagy egy megfelelő, regionális kapcsolatokkal rendelkező autonóm közép-európai területet? Ellenez-e majd a vezető gazdasági hatalom, Németország, egy különálló új Közép-Európát? E kérdésekre csak a jövő adja meg a választ.

A jövő Közép-Európája

A nemzetközi szervezeteket érintő kérdések

Hogyan tudja áthidalni a kis területű államok hátrányát és a katonai biztonság területén jelentkező vákuumot egy szövetségi szerkezet? A biztonságra való törekvés elengedhetetlenül fontos, de a régió megértésekor ez mindmáig alárendelten jelentkező probléma. A szövetségi rendszert már kipróbálták a háború előtt, ilyen volt pl. a Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia közötti „kis antant”. Igaz, akkortájt minden európai stratégiát elsősorban a Német Birodalom figyelembevételével alakítottak ki.

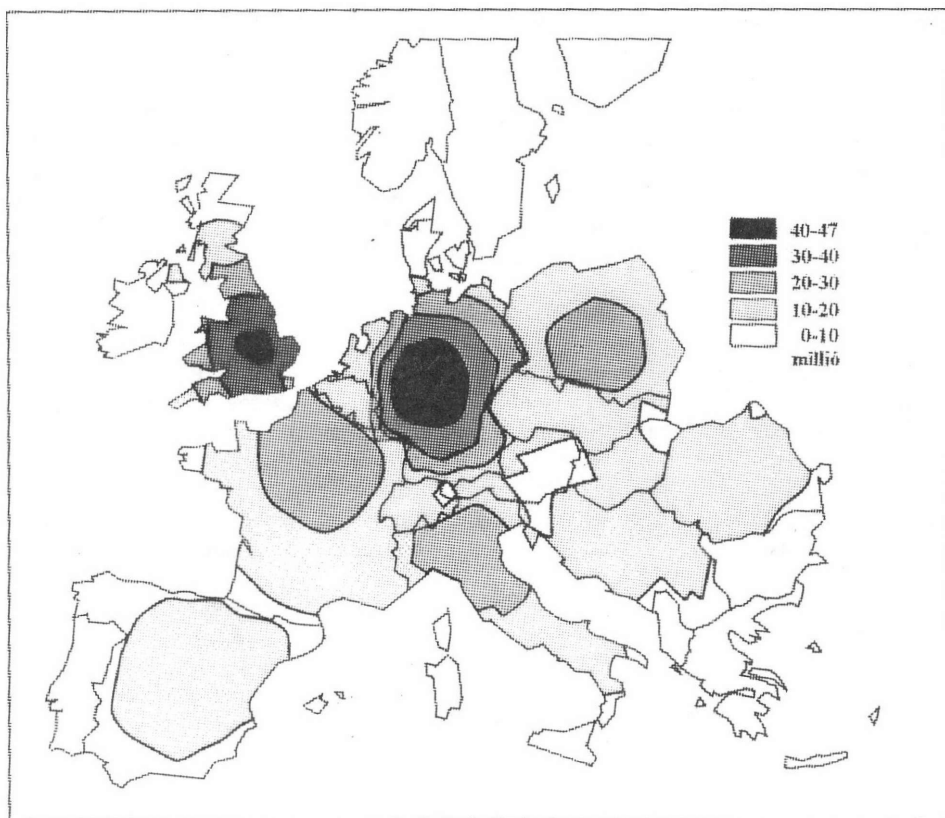
Az 1990-es fordulópontonál mindenütt kiemelték a kapcsolatok fontosságát, és több ezek közül meg is született. A Balti-, a Fekete-tenger, Bécs és Észak-Olaszország közötti térségben számos ilyen kapcsolat teremtdött, amelyek közül a Lengyelország, a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Magyarország alkotta Visegrádi-csoport tűnik legartórsabbnak, és mostanság már a szabadkereskedelmi egyezmény keretein belül is ténykedik (1993). Ugyanakkor a spontán diplomáciai stratégiák közvetlen nyugati partnereket keresnek, mielőtt kapcsolatot teremtenének a közvetlen szomszédokkal. Ez az eljárás két szempontból is érthető. Itt most korábbi kényszer-testvérországok, ill. számos kölcsönös előítéllettel (kételkedés egymás politikai kulturáltságában és demokráciájában; kisebbségi kérdések) megvert államok között kell jól működő kapcsolatokat kialakítani. Emellett pedig a kis országok közötti szövetségek amúgy is speciális problémákkal küzdenek, mivel nincs valós összehasonlítás vagy mivel a kialakult „közép-méretű” szövetségek nem járnak látványos teljesítmény-összegződéssel, sokszorozással.

A nagyhatalmak játéka is kétértelmű, és tisztázása speciális politikai vitát igényelne. A NATO-val kialakított új viszony fejlődik ugyan, de ez nem választható el az orosz birodalmi érzékenységtől. Az Európai Unió szintén számba veszi az egész poszt-szocialista térséget, ahelyett, hogy a behatárolt magterületekre koncentrálna. Ez intézményi szinten segít, de a gyakorlatban ezen országok nem nyitják meg határaikat a keleti export előtt. A Schengeni-egyezmény, amely fékezni kívánja az EU területére irányuló bevándorlást, Közép-Európa kényes helyzetbe került; (minden állam, amely határos a közösséggel maga döntheti el, hogy elfogadja vagy visszautasítja az emigránsok áthaladását).

A demográfia és a térbeli kapcsolatok prózai tendenciái

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy milyen hatalmas az a demográfiai sokk, amellyel a korábbi évszázadokban ezeknek a népeknek szembe kellett nézniük. Kelet-Közép-Európa csak most érte el azt a népsűrűséget, amely méreteiben összehasonlítható a nyugat-európaival. Emlékeztetbe kell idéznünk a térbeli kapcsolatok demográfiát érintő néhány funkcionális jellemzőjét, mivel ezek hatással vannak egy sokkal globálisabb dinamikus tendenciára. Egy, az egész Európa „potenciális lakosságát” feltüntető térkép alapján készített elemzés (amely a határokat figyelmen kívül hagyva különített el egységeket), néhány komplex kérdést világít meg az aggregáció–diszaggregáció tekintetében Közép-Európában (1. ábra).

- Az általános kép kiemeli Európa polarizálódását Németország Rajna menti területein. Ez a terület kiterjed magára Csehországra is, de hatása érzékelhető Szlovákia és Magyarország térségében is. A korábbi évtizedekben végzett kutatások azt mutatják, hogy a népességpotenciál ezeken a területeken elsősorban a perifériákon növekedett; ezt erősíti meg a demográfiai depressziós folyosó kialakulása a Duna tengelye men-

1. ábra. Népsűrűségkoncentrációk Európa nyugati és középső térségében.
(A térkép a népsűrűséget nem országkeretekben tünteti fel)
Fig. 1. The concentration of the population in the western and central parts of Europe.
(The population is not depicted within country boundaries)

tén. Ezt a folyosót – országhatárokra fittyet hányó érvénnyel – egész Közép-Európában a demográfiai erőforrások csekély volta és az előregedő népesség jellemzi. Ez magyarázatul szolgálhat egyrészt a mérsékelt dinamikára és kezdeményezőkézségre, másrészt a külföldiek befogadására is. (Jó példa erre a Német Szövetségi Köztársaság, amely alacsony demográfiai potenciálját megnövelendő, a 60-as és 80-as években számos bevándorlót fogadott be.)

- A határok visszafogó szerepét jól mutatja az a demográfiai „lyuk”, amely a térség közepe táján, Bécs, Pozsony és Budapest körül „tátong”. E térségben minden, a határok hatását csökkentő nemzetközi kapcsolat jelentős fejlődést indíthat el.

Néhány megjegyzés Közép-Európa földrajzi polarításához

Úgy tűnik, hogy három földrajzi jelenség játszik döntő szerepet Közép-Európa polarizálásában.

1. A kommunikációs infrastruktúra (nagysebességű vasúti, közúti vonalak és új repülőterek építése) várható változása, amelynek hatására a közép-európai keresztutak elsődlegesen É–D irányúakká válnak, és a Balti- és Földközi-tenger térségét összekötve egyenlítik ki a Ny–K irányú tengelyt. Pillanatnyilag a K–Ny-i vonal még mindig prioritást kap a Rajna–Duna-sáv mentén, amely amint a Balkánon a háború és a nyomában elrendelt embargó végetér, további jelentőséget nyer. Annak ellenére, hogy a skandinávok lépéseket tettek a lengyel kikötők, illetve az olaszok a közép-európai és lengyel területek bevonására, ideértve az Alpok–Adria kezdeményezést is, a Trieszt–Szentpétervár-vonal olyan több évszázados törésvonal, amely inkább elválaszt, mintsem összeköt.
2. Másodszor, a jövőt a nagy közép-európai városok határozzák meg, különösen Bécs, Budapest és Pozsony, és így ezek a közeljövőben egymás vetélytársaiként jelennek meg. Kétségtávol Budapesten lelhetjük meg az igazi közép-európai életérzést, lelkiületet, azt amely mentes minden, a német térségre utaló jegyeiktől, és amelyben leginkább kifejeződik az erős akarat a Pannón-medence központi földrajzi helyzetének kiaknázására, ill. hogy ablakot nyisson egy tágas nemzetközi horizontra. Igaz ugyanakkor, hogy a „közép-európai” identitás magyar megközelítése nem egyértelmű. Mire is irányul ez? A közép-európai nemzetközi együttműködés perspektíváinak megvalósítására vagy inkább arra, hogy – amúgy svájci módra – privilegizált helyet követeljen magának egy világméretű hálózat szigetdarabjai között?
Mindenesetre a Bécs és Budapest közötti, hosszú múltra visszatekintő rivalizálás egyáltalán nem gyengült az utóbbi időben.
Mindemellett a telematika, amely nagyon gyorsan terjedt el a közép-európai térségben, a kontinensek közötti kapcsolatokat részesíti előnyben. Ez az új lehetőség, amely a kapcsolatteremtésre helyezi a hangsúlyt, a közelségen alapuló regionális integrációs folyamatok ellenében hat.
3. A földrajzi környezet közös „menedzselése” és a szolidaritáson alapuló együttműködés kifejlesztése a középső Duna-medencében az új Közép-Európa kiépítésének követendő, de bizonytalan irányzata lehet, olyan, amely a szomszédságon és az emlékek, igények és realitások jól kiegyensúlyozott rendszerén alapul. De vajon olyan terület-e az új Közép-Európa, amely újszerű kapcsolatokat gerjeszt társadalom és természet között Európában? Amennyiben igen, minden bizonnyal ez lesz a leginnovatívabb és legvonzóbb földrajzi képződmény. Ennek azonban még nincsen előzménye seholsem. Megvalósításához hatalmas változásokra lenne szükség az egyének és csoportok fel fogásában, beállítódásában egyaránt, olyanokra, amelyek túllépnek a helyi kereteken.

Következtetések

Az egyik század végétől a másik végéig ugyanazt az elnevezést használták a „köztes Európa” belső szerveződésének két teljesen eltérő formájára ott, ahol eddig sem a területi közelség, sem pedig a alá-fölérendeltség nem vezetett integrációhoz. Várható-e új helyi modell kialakulása a közeljövőben? Válaszunk: az akadémikus megközelítést le számítva, nem.

Továbbra sem tisztázott Európa közepének a Kelettől történő lehatárolása. Ugyanakkor a Nyugat csak a nyugati együttműködésben harminc év óta kialakult ötleteket tudta felajánlani. Ezek adaptálása viszont, a sajátos közép-európai politikai kultúra miatt, korántsem egyszerű vagy lehetséges. Még Nyugat-Európában is szükség van új területi szerveződésekre, olyanokra, amelyek kevésbé függnek a centrum-periféria modelltől, és

amelyek mentesek lesznek a központi magbéli koncentrációtól és a peremek menti marginalizációtól. Ebben a történelmi pillanatban lehetősége nyílna Közép-Európának arra, hogy létrehozza, kialakítsa saját gravitációs centrumát. De hogyan tehetné ezt meg? Milyen politikai erőkkkel és milyen politikai személyiségekkel? A földrajzi és geopolitikai, valamint a társadalmi és gazdasági környezet csupán lehetőség, és a feladat a szereplőkre vár, hogy formába öntsék a terveket. A jövő kialakításában a képzelet ugyanolyan fontos szerephez jut, mint a kőkemény realitások.

Véleményem szerint rossz irányba vezetne, ha az új Közép-Európa csak liberális gazdasági kapcsolatokon és öröklött kulturális vonásokon alapulna, amelyek végeredményben a nyugati kereszténységet elkülönítik az ortodoxiától. Úgy gondolom, a jövőbeli hipotétikus Közép-Európának sokkal inkább a Keletet és Nyugatot összekötő központtá kellene válnia, amely a két civilizáció hatásait kombinálja és központi identitás-tudatot alakít ki, mintsem olyan „zsákmány-területnek”, amely egyszer a keletnek, egyszer a nyugatnak van alárendelve.

(Fordította: Nemerényiné H. Krisztina)

IRODALOM

- Bartosek, K.** ed. 1987. La renaissance de l'Europe Centrale. La Nouvelle Alternative 8.
- Berend T.,–Ranki G.** 1974. Economic development in East-Central Europe. Routledge, London.
- Bibo I.** 1986. Misère des petits États de l'Europe de l'Est. L'Harmattan, Paris.
- Cattan, N. et al.** 1994. Le système des villes européennes. Economica, Paris.
- Cattan, N.–Grasland, C.** 1994. Migrations et effets de barrière en Tchécoslovaquie 1960–1989. In: **Rey, V.** La Tchéco-slovaquie de 1992. Editions de l'ENS Fontenay-St Cloud, Paris.
- Danek, P.** 1994. Emerging boundaries of the past: some cultural and political aspects of the territorial differentiation in Czechoslovakia. In: **Rey, V.** La Tchéco-slovaquie de 1992. Editions de l'ENS Fontenay-St Cloud, Paris.
- Decroly, J.M.–Vanlaer, J.** 1991. Atlas de la population européenne. Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles.
- De Martonne, F.** 1930. L'Europe Centrale. Géographie universelle. Vol. IV. Armand Colin, Paris.
- Fassmann, H.** 1993. Suche Arbeit. Eine empirische Analyse über Stellensuchende aus dem Ausland. ISR Forschungsbereichte, 10, Wien.
- Foucher, M.** 1993. Fragments d'Europe. Fayard, Paris.
- Grasland, C.–Decroly, J.M.** 1992. Frontières systèmes politiques et fécondité en Europe. In: Espace, Populations et Sociétés. 2. pp. 135–152.
- Higounet, C.** 1989. Les Allemands en Europe Centrale et Orientale au Moyen-Age. Aubier, Paris.
- Lacoste, Y.** 1988. Europe médiane? Hérodote, No. 8.
- Le Rider, J.** 1993. La Mitteleuropa. P.U.F., No. 2846. p. 128.
- Loughlin, O'J.** 1992. The new political geography of Eastern Europe. Belhaven Press, London.
- Lowy, M.** 1988. Rédemption et utopie, le judaïsme libertaire en Europe Centrale. P.U.F., Paris.
- Patocka, J.** 1991. L'idée de l'Europe en Bohême. J. Millon, Paris.
- Radványi, J.–Rey, V.** 1989. Régions et pouvoirs régionaux en Europe de l'Est et en URSS. Masson, Paris.
- Rey, V.** 1985. L'Europe de l'Est. La Documentation Française, No. 60.
- Rey, V.** 1991. Après l'Europe de l'Est? Espace géographique, No. 1. pp. 79–90.
- Rey, V.** 1992. De l'Europe de l'Est à l'Europe de l'entredeux. In: Encyclopédie de la géographie. Economica, Paris. pp. 827–838.
- Rey, V.** (sous dir.) 1994. La Tchéco-slovaquie de 1992, transition, fragmentation, recomposition. Editions de l'ENS Fontenay-St Cloud, Paris.
- Rupnik, J.** 1990. L'Autre Europe. O. Jacob, Paris.
- Schultz, H.D.** 1989. Fantasies of Mitte, Mittelage and Mitteleuropa. In: German geographical discussion in the 19th 20th centuries. – Political Geography Quarterly, pp. 315–339.
- Sinnhuber, K.** 1954. Central Europe, Mitteleuropa, Europe Centrale: an analysis of a geographical term. – Institute of British Geographers, No. 20. pp. 15–39.
- Szőcs J.** 1985. Les trois Europes. L'Harmattan, Paris.
- Turnock, D.** 1989. Eastern Europe, an historical geography 1815–1945. Routledge, London.

Pécsi Márton: NEGYEDKORÉSLÖSZKUTATÁS

*kb. 400 oldal 139 ábrával, 39 táblázattal,
1 térképmelléklettel*

*Kiadó: MTA Földrajztudományi Kutató Intézet
Elmélet – Módszer – Gyakorlat 54.*

Szerkesztette: Marosi Sándor

A 10 fejezetre tagolódó könyv részletes bevezető (1.) fejezete a jégkorszak kialakulásának okait, körülményeit, jelentőségét és a kutatásmódszereket mutatja be a löszképződés szempontjából.

Három fejezet (2–4.) összehasonlítható módon elemzi és értékeli a löszök elterjedését, fizikai, kémiai és ásványos összetételét, litológiai tulajdonságait, a löszrétegek közé eltemetett őstalajok, homokrétegek és a szerves életmaradványok szerepét a löszös rétegsorok kronológiai tagolása szempontjából.

Az 5. fejezet a löszök és löszszerű képződmények osztályozásával, és a lösz-, ill. kvarcsemcsék keletkezését magyarázó főbb elméletekkel és azok kritikájával foglalkozik.

A lösz és a benne eltemetett őstalajok egymással való ciklikus váltokozása kétségtelenül a jégkorszaki klímaváltozásokat tükrözi vissza. A ciklusok számáról, időtartamáról, a paleoökológiai körülményekről különböző magyarázatok, eltérő elméletek születtek. Ezek kritikája és felhasználási lehetőségük elemzése, értékelése a könyv visszatérően sarkalatos témája (6–8. fejezet).

Két esettanulmány (9–10. fejezet) a Kínai-löszfennsík és a Középső-Duna-medence löszzeit, többek között a lösz és a negyedkor kronológiai tagolási lehetőségeit veszi számba a legújabb elemzések eredményei alapján.

A könyvben foglalt sokoldalú ismeretek korszerű szintézisét az oktatók, a témakört kutató geográfusok, geoökológusok, pedológusok, a környezetváltozás rekonstruálását elemző szakemberek és az egyetemi hallgatók is jól hasznosítják.

HORVÁTORSZÁG ÉS KÖZÉP-EURÓPA MÚLT ÉS TÁVLATOK

MLADEN KLEMENČIĆ*

CROATIA AND CENTRAL EUROPE: PAST AND PROSPECTS

Abstract

The concept of Central Europe is examined briefly and Croatia's position in it or out of it in the past and present explained. Croatia's close links with Central Europe-based states were traditional and long-lasting. In a „new” Central Europe, that might re-emerge after the break-up of bipolar Europe, Croatia would be once again a country along the margin of the region. In spite of that fact, Central Europe is very important as a part of continent which Croatia traditionally belonged to and whom it would like to share the future with.

Közép-Európáról röviden

Közép-Európa a legvitatottabb nagyrégió-fogalom Európában. Sok szerző foglalkozott területiségével és számos koncepció létezik. Erről, továbbá a különböző definíciókról és a felfogások közötti eltérésekről *Sinnhuber, R.* 1954-ben írt cikke tanúskodik. A megközelítéstől és a kritériumoktól függetlenül a szerző véleménye hasonló a tekintetben, hogy Közép-Európa átmeneti régió és mint ilyen, éles határai nem is lehetnek. A szerzők ugyancsak egyetértenek abban, hogy Közép-Európa inkább meghatározható a környezetében található és jobban lehatárolható régióktól való különbözősége, semmint belső homogenitása alapján. A neves magyar író, *Konrád György* kijelentése: „Mi közép-európaiak vagyunk, sem nem nyugatiak, sem nem oroszok” – jellemző példa. A régió hasonlóan szemléletes meghatározása volt az *Penck, A.* által 1915-ben javasolt „Köztes-Európa”. Közép-Európa elhatárolásakor a szempontok is változatosak lehetnek. Eredetileg a XIX. század elején mint természetes régiót, a domborzati viszonyok alapján határozták meg. A földrajzban később felülkerekedő dualista szemlélet alapján a társadalmi tényezők is számításba jöttek. Ezen az alapon Közép-Európa mint német érdekszféra jelent meg (Mitteleuropa). Politikai szempontból két birodalom, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia területét foglalta magában. Az így meghatározott Közép-Európa a német politikai befolyási területet jelentette, azt a régiót, ahol a német volt a közös nyelv. További markáns jellemzője volt az etnikai és kulturális sokszínűség (ide értve a zsidóság jelenlétét), különösen a Habsburgok uralta területeken.

Az I. világháborút követően a terület politikailag kisebb részekre esett szét, majd az újabb világegyezés után a Közép-Európa elnevezés az Európát ábrázoló legtöbb térképről eltűnt. Az ideológiai jellegű hidegháború idején Közép-Európa csupán a vasfüggönyig terjedt. Sorsát paradox módon jellemezte a régió egyik hagyományos központját, Berlint kettéosztó fal. Ez az állapot többé-kevésbé 1989-ig, a Szovjetunió és a kommunizmus felbomlásáig fennállt. A történelmi változásokat követően Közép-Európának újjá kell élednie, bár létezését néhány éve csupán az ún. disszidensek hangoztatták.

*University of Zagreb, Department of Geography, Marulice trg. 19., Zagreb, Horvátország.

Mégis, mit jelent Közép-Európa a kontinens új politikai térképén, és hol húzódnak határai? Vajon ismét német érdekszféra lett-e, mint azt számosan hangoztatják, vagy kis nemzetek halmaza Németország és Oroszország között, ahogyan a régiót *Milan Kundera* látja? Végül pedig – amennyiben a lehatárolás kritériumait sikerül meghatározni – helye van-e Horvátországnak Közép-Európán belül?

Horvátország és Közép-Európa a múltban

Társadalmi-politikai szempontból Horvátország Közép-Európa-hoz tartozik; 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig mindenképpen annak integráns részét alkotta. A „fekete-sárga” birodalom egyik tartományaként több évszázadon keresztül hatottak rá a Közép-Európa politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatai és áramlatai. A horvát társadalmat ugyanaz a vegyes nemzetiségi összetétel és sokszínűség jellemezte, mint Közép-Európa egészét. Magyarok, németek, csehek, zsidók és más, kisebb lélekszámú nemzetiségi közösségek éltek a horvátokkal együtt és kivették részüket az ország fejlesztésében. A birodalom délkeleti peremén elhelyezkedő ország ugyanakkor az oszmán birodalommal szembeni ütközőterület volt. Ez a határhelyzet egyáltalán nem nevezhető kedvezőnek, azonban nem a horvátok választották; a földrajzi helyzet kényszerű következménye volt. Ennek ellenére a horvát táj „közép-európai” képet mutat. A városok arculata mai szemmel nézve is igencsak „közép-európai”, ennek jellegzetes példái Zágráb, Eszék, Varasd és természetesen Vukovár. A horvátok tehát történelmileg kialakult közép-európai identitástudattal rendelkeznek.

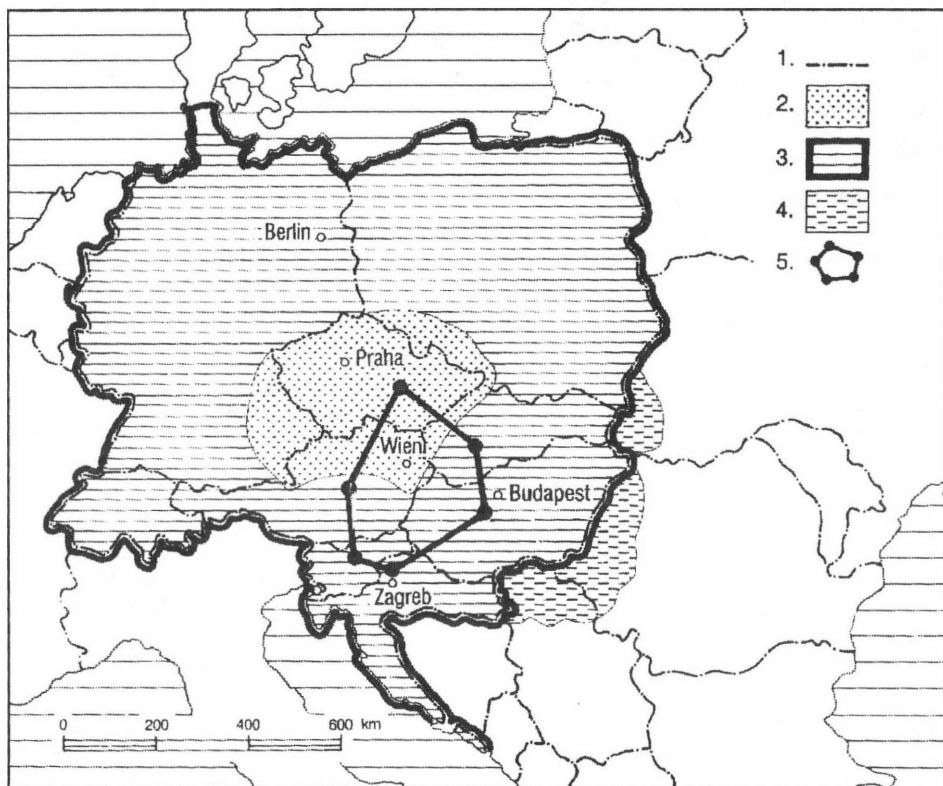
Horvátország helyzete 1918 után azonban gyökeresen megváltozott. Olyan állam része lett, amely bizonyos közép-európai területeket (Szlovénia, Vajdaság és természetesen Horvátország), de más civilizációs örökségű területeket is magában foglalt. A történelmi folyamatok Jugoszlávia sikertelenségére mutattak rá: az ország mintegy 70 éves fennállás után felbomlott. A bizonyos (pl. nyelvi) hasonlóságok ellenére a volt Jugoszlávia nemzetei és köztársaságai között túl nagy volt a különbség, ami a közép-európai, ill. balkáni örökséget illeti.

Amikor Horvátország kinyilvánította elszakadását Jugoszláviától, a „visszatérés Európába” volt az egyik fő jelszó. Horvát szempontból ez egyet jelentett a Közép-Európába való visszatéréssel, minthogy az egyetlen, Zágrábból is belátható európai perspektíva a közép-európai volt. A jelszó tehát az 1918-ban elvesztett horizont és a halványuló identitás visszaszerzésére irányuló igyekezetet tükrözte.

Horvátország és Közép-Európa: realitás és távlatok

Felvetődik a kérdés: vajon Horvátország visszatérése Közép-Európába csupán jámbor óhaj, vagy reális alapokon nyugszik? A híres cseh író, *Milan Kundera* „Közép-Európa tragédiája” című esszéjében az országot nem sorolta a régióhoz. Bár elképzelése elsősorban nem a területi szempontokat vette figyelembe, az író Közép-Európát Lengyelország, Magyarország, az akkori Csehszlovákia és Ausztria területére korlátozta. Horvátország továbbá nem tagja a visegrádi négyeknek. Az Európai Unió, amikor a jövőbeni csatlakozásról van szó, Horvátországot nem sorolja a közép-európai államok közé. Az elemzők és tudósok, amikor az európai régiókról esik szó, Horvátországot inkább a Balkán, semmint Közép-Európa részének tekintik. Láthatóan a legtöbb mentális térkép szerint Horvátország nem tartozik Közép-Európához.

Más részről viszont Horvátország a Közép-európai Kezdeményezés tagországa. A szervezetet 1989-ben még akkor alapították, amikor Jugoszlávia létezett, később azonban – a bekövetkezett politikai változások hatására – átszervezték. Jelenleg Szlovénia és Horvátország teljes jogú tagok. A másik fontos, a közép-európai régiók (megyék) közötti együttműködés előmozdítására létrehozott szervezet az Alpok–Adria munkacsoport. Még Jugoszlávia korlátozott szuverenitása idején is, Szlovénia és Horvátország az Alpok–Adria együttműködés tagja, sőt 1980-ban annak alapítója volt. Az elmúlt évtizedben ez a szervezet volt szinte az egyetlen szál, amivel Horvátország ahhoz a területhez kötődött, amelyhez szinte teljes történelme fűződött.

1. ábra. Közép-Európa mentális térképe, Horvátországból nézve (R. Pavić szerint).

1 – Jelenlegi államhatárok; 2 – Közép-Európa földrajzi magterülete; 3 – az államhatárok közötti (politikai) Közép-Európa; 4 – Közép-Európa történelmi részei (civilizációs Közép-Európa); 5 – „kis” Közép-Európa

Fig. 1. Mental map of Central Europe as seen from Croatia (following Pavić, R.)

Key: 1 – present international boundaries; 2 – geographical core-area of Central Europe; 3 – Central Europe within the international boundaries ("political" Central Europe); 4 – historical parts of Central Europe presently beyond the political boundaries ("civilizational" Central Europe); 5 – "small" Central Europe

Szerencsére, néhány kiváló politológus Horvátországot Közép-Európa részének tartja. **Foucher, M.** (1992) francia politikai geográfus jelentős művében a nagyrégióhoz csatolja Jugoszlávia és Csehszlovákia utódállamait, valamint egy sor egykori kommunista országot (Lengyelország, Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia). Horvátország tehát **Foucher, M.** szerint Közép-Európa egyik „fragmentuma”. **Pavić, R.** (1990)

horvát geopolitikus szerint Közép-Európa civilizációs, illetve politikai szempontból más és más jelent. A politikai Közép-Európa Németországra, Svájcra, Ausztriára, Lengyelországra, Magyarországra, a Cseh Köztársaságra, Szlovákiára, Szlovéniára és Horvátországra terjed ki. A civilizációs, kulturális vagy történelmi Közép-Európa részei a politikai nagyrégió államain kívül még az egykori Ausztria–Magyarország más területei is, nevezetesen a Vajdaság (jelenleg Szerbia része), Erdély (Románia része), valamint a történelmi Ruszínföld (Ukrajna nyugati része). **Pavić, R.** szerint létezik egy harmadik, ún. „kis” Közép-Európa, amely csak a Cseh Köztársaságból, Szlovákiából, Ausztriából, Magyarországból, Szlovéniából és Horvátországból áll. Milyen alapon alakult ki ez utóbbi, amelyben nincs helye Németországnak? Az ok nyilvánvalóan Németország Európai Unió belti tagsága. Ha az Európai Uniót – a tagállamok földrajzi helyzetétől függetlenül – Nyugat-Európa szinonímájának fogadjuk el, Közép-Európa definíciója alapvetően megváltozik. Németországnak Közép-Európában, mint „szellemi államban” **Kundera** véleménye szerint sincs helye. **Foucher, M.**-nek is ez az álláspontja, sőt ennél tovább megy. Az integrációs folyamatot látva már 1992-ben kizárta Ausztriát Közép-Európából. Ismerve, hogy Ausztria azóta teljes tagságot nyert az Európai Unióban, nehéz lenne ezzel vitatkozni. De vajon elképzelhető-e Közép-Európa Ausztria nélkül?

Nyilvánvaló, hogy nincsen egyetértés sem Közép-Európát, sem pedig Horvátország hovatartozását illetőleg. A Közép-európai Kezdeményezésen kívül egyetlen szervezet sincsen, amely a régió belüli együttműködés és integráció számára intézményes kereteket biztosítani. Egy másik hiányzó elem a vezető állam. Németországon kívül, amelyet lefoglalnak az Európai Unió belüli ügyek, a Balti- és az Adria-tenger között egyetlen állam sincs, amely vállalhatná azt a szerepet, hogy vezetésével egy nemzetközileg versenyképes közép-európai integrációt szerveződjön. A gazdagodás és erőegyensúly szempontjából a szervezett Nyugat és az Oroszországtól függő kontinentális Kelet között fekvő Közép-Európa nem számít kedvező terepnek.

Horvátország elsőrendű célja a konszolidáció és stabilizáció – nemzetközileg elismert határain belül. Az ország gazdasága nagyon megsínylette Nagy-Szerbia agresszióját, és újjáépítésre szorul. A két célkitűzés elérése céljából a horvát állam az északra és nyugatra elhelyezkedő térségek felé, nem pedig a Balkán irányába fordul. A kérdés az, hogyan talál partnereket, különösen akkor, amikor az ország részben megszállás alatt áll. A közös közép-európai térség és érdekek történelmi tudata kétségkívül létezik, de nyilván nem eléggé hatékony ahhoz, hogy termékeny talajt biztosítson a gazdasági kapcsolatok fejlődéséhez. A történelmi identitástudat mellett ott van a földrajzi tényező. A tengertől elzárt országokból a tengerpart felé Horvátországon keresztül vezet az út. Mint egykor, Horvátország ismét a „tengeri kapu” szerepét játszhatja Ausztria és Magyarország, a Cseh Köztársaság és Szlovákia, sőt még Szlovénia számára is. A közép-európai együttműködésben tehát az idegenforgalom, valamint a közlekedés és szállítás számít a kiemelt ágazatok közé Horvátország szempontjából. A jövőben, amely a jelennél remélhetőleg jobb lesz, Délkelet-Európa felé is a híd szerepét játszhatja. A lehetőséget említve azonban rá kell mutatni, hogy ez csak hosszantartó, spontán folyamat eredménye lehet és teljesen elfogadhatatlan egy, az országra kívülről ráerőltetett politikai megoldás részeként. Az 1990 óta lejátszódott események tükrében Horvátország számára semmilyen Jugoszláviához hasonló politikai unió sem fogadható el.

Az Európa térképén új területi egységnek számító Horvátország keresi helyét és identitását. Nincs azonban sok kétség Horvátország jövőbeni orientációját illetőleg. A közép-európai kapcsolatrendszer az új állam létérdekeit szolgálja.

(Fordította: **Bassa László**)

- Foucher, M.** 1993–94. Croatia, a new geography of the European continent. In: Croatia – A new European state. Proceedings, pp. 32–37. Zagreb.
- Foucher, M.** 1992. Fragments d'Europe. Paris.
- Konrad, G.** 1985. Dobro je putovati (It's good to travel). Gordogan, No. 17–18. pp. 273–288. Zagreb. (Az autonómia kísértése című horvát nyelvű könyvből fordítva, Párizs, 1980.)
- Klemenčić, M.** 1993. Croatia – Past and present. Acta Geographica Croatica, Vol. 28. pp. 23–38. Zagreb.
- Kundera, M.** 1985. Tragedija Srednje Europe. Gordogan, No. 17–18. pp. 289–305. Zagreb.
- Pavić, R.** 1990. Razlozi za Mitteleuropu. Kulturni radnik, Vol. XLIII. No. 4. pp. 55–75. Zagreb.
- Rogić, V.** 1993–94. Geopolitical retrospect of Croatia. – A new European state. Proceedings, pp. 9–31. Zagreb.
- Sinnhuber, K.** 1954. Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale. Transactions and papers, Institute of British Geographers, Vol. I. pp. 15–39. London.

ÉLETEM – UTAZÁSAIM

*Balázs Dénes emlékiratai
a földrajzi ismeretterjesztés szolgálatában*

„Elérkezett a számvetés ideje” – áll a sajnos már csak posztumusz megjelenő könyv bevezetőjében. „Amikor az ember túljut a statisztikailag várható élettartamon, ösztönösen magába száll, s elkapja valami sóvárgó érzés, hogy visszatekintsen megtett életútjára.”

Hetvenhez közeledve ezt tette a szerző is, aki élete céljával a Föld bejárását és az összegyűjtött földrajzi ismeretanyag továbbadását tűzte ki. Két tucat megjelent könyve és a sok száz cikke szolgálta ezt a hivatást. A külső körülmények, a politikai és gazdasági keretek többször megakadályozták, hogy írásai megjelenjenek, közkinccsé váljanak.

Most, az időskori visszapillantásnál előkerültek a kiadatlan kéziratok, a sárguló naplójegyzetek, amiket a szerző időrendi sorba rendezett és magyarázó szövegekkel közrebocsát. Megelevenedik a változatos, színes életpálya: a gyermekkori utazásoktól kezdve – az ifjúkori barlangfelfedezéseken át – a világ legjáratlanabb tájaira vezetett expedíciókig.

A tízennégy nagyobb utazás többsége „egyszemélyes expedíció” volt, sok nélkülözéssel és életveszéllyel, egyetlen fillér állami támogatás nélkül. A szerző több mint 130 országban járt, közel egymillió kilométert tett meg, és az európai utakat nem számítva, összesen kilenc évig volt távol hazájától, főleg a trópusokon. Saját földrajzi kutatási programján kívül zoológiai és botanikai gyűjtést is végzett, ezek feldolgozásakor a tudomány számos új növény- és állatfaj megismerésével gazdagodott.

Balázs Dénes sok-sok élménnyel fűszerezett, tanulságos könyvét a szerző mintegy 200 saját rajza és fényképe díszíti. A mű anyagi gondok miatt – az igényektől eltérően – csak igen kis példányszámban, az író illetve özvegye szerkesztésében és kiadásában jelent meg. Bolti árusításra nem került. Megvásárolható **Balázs Dénesné** címen (2030 Érd, Sárd utca 45.), avagy érdeklődni lehet a Magyar Földrajzi Társaság titkárságán.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

SZÁMÍTÓGÉPES FÖLDRAJZOKTATÁSI PROGRAMOK NÉMETORSZÁGBAN*

DR. HORVÁTH GERGELY

A számítógépes oktatási programokról általában

Az, hogy a számítógépek alkalmazása új korszakot nyitott a tudományos kutatások történetében, aligha igényel különösebb bizonyítást. Használatuk ma már a földrajztudomány terén is mind szélesebb körű, különösen a földrajzi információs rendszereké (FIR, közismert angol rövidítéssel GIS). Kevesebb figyelem fordítódik azonban a számítógépek oktatásban való alkalmazására. Ez főleg azért sajnálatos, mert – mint az eléggé közismert – tudományunk a közoktatásban folyamatosan visszaszorulóban van, és a hosszabb ideje tapasztalható pozícióvesztés megállításához nagy szükség lenne új módszerek bevezetésére. Márpedig napjainkban különösen a számítógépek rohamos elterjedése teremt óriási lehetőséget új és rendkívül hatékony oktatási formák elterjesztéséhez!

Nem tagadható ugyanakkor, hogy a számítógépek alkalmazása komoly kihívás elé is állítja az oktatás minden szereplőjét. Nagyon hiányoznak a témával foglalkozó módszertani tanulmányok, ezért ma még a pedagógusnak magának kell kidolgoznia, kikísérleteznie azokat a módszereket, amelyek révén a gépek használata nem válik öncélúvá, bár némi segítséget jelent, hogy a számítógépekkel való munkáltatás és a csoportmunka között sok rokon vonás mutatkozik. A számítógéppel támogatott oktatás egyik fő előnye, hogy játékosan nyújt új, ill. gyakoroltat már megszerzett ismereteket, ugyanakkor a hatékonyság szempontjából veszélyt jelent, hogy könnyű beleesni a játékoság csapdájába és bizony a tanulóktól is rendkívül fegyelmezett munka kívántatik meg. Végül, de nem utolsósorban a tanárnak magának már némi számítástechnikai gyakorlattal is kell rendelkeznie (bár ezt nem szabad misztifikálni,

az alapvető ismeretek könnyen elsajátítható!) Mégis, mindezek alapján nem csodálható, hogy ezen oktatási forma iránt ma még bizonyos idegenkedés figyelhető meg.

Természetesen szólni kell arról is, hogy a számítógépes oktatáshoz jelentős technikai felszereltségre is szükség van. Komoly programok csakis jelentős memóriával rendelkező IBM-kompatibilis számítógépen futtathatók, régebbi gépeken, egyszerűbb monitorokon az oktatóprogramok legtöbbje nem is jeleníthető meg. Legalább 6-8 gépre szükség van, hiszen három tanulónál több nem ültethető egy gép elé. Jó, ha a gépekbe CD-meghajtó is be van építve, mert számos programot ma már eleve csak CD-n dobnak piacra. Kellenek továbbá olyan printerek, amelyek segítségével minden képernyőrészlet kinyomtatható. Rendkívül hasznos segédeszköz egy ún. LCD-panel, amely segítségével a számítógép képernyőjén látható kép frásvetítő közbeiktatásával kivetíthető. Hogy mindez mibe kerül, le sem merem írni. Nyilvánvaló, hogy a szorító pénzhány napjainkban aligha kedvez ilyen roppant drága eszközrendszer beszerzésének. És hát ne felejtjük el azt sem, hogy nemcsak a gépek, hanem a megvásárolható programok is roppant drágák! Mégis, legalább azokban az iskolákban, melyek már rendelkeznek komoly számítástechnikai laboratóriumokkal, érdemes lenne a földrajztanárnak a lehetőséget kihasználnia.

Az is nagy probléma, hogy szoftverek szinte alig állnak rendelkezésre. Míg más tantárgyakban már történtek kísérletek magyar nyelvű oktatóprogramok tervezésére, előállítására, addig a földrajz terén – noha tárgyunk erre óriási lehetőséget kínál – alig van kínálat. (A létező magyar fejlesztésű programok egyikéről, egy elektronikus atlaszról folyóiratunk 1995. évi 1. számában olvashattak részletes ismertetést). Külföldön viszont nagy számban készültek és

*DAAD-ösztöndíjas tanulmányút alapján.

készülnek ilyen anyagok. Ezért szeretném tanulmányomban bemutatni e téren Németországban szerzett tapasztalataimat.

Előbb azonban meg kell említeni, hogy a témával hazánkban néhány rövid közleményben már több szerző foglalkozott. **Szarka Gy.** (1985) Commodore 64-en futtatható, Basic nyelvben írt egyszerű programokat ismertetve cikke végén összefoglalásul felsorolta azokat a fő előnyöket, amelyeket a számítógép nyújt. Részletesebben tárgyalta ugyanezt **Kormány Gy.** (1987), már arra is rámutatva, hogy a video- és computertechnika összekapcsolása milyen új távlatokat nyújthat. **Erdős L.** (1992) is főként az alkalmazás előnyeit taglalta, egyrészt általánosságban, másrészt az egyik legismertebb program, a PCGlobe egy részletének konkrét bemutatásával. Legújabbán **Mezősi G.** (1993) foglalkozott a számítógépek oktatásban betöltött szerepével, többek között ismertette a szoftverek felépítési jellemzőit, kiemelte a szimulációs programok szerepét, és cikkében azt is hangsúlyozta, hogy a computernek alkalmazása növelheti tárgyunk „piacképességét”.

Ezek a tanulmányok azonban viszonylag szerényebb terjedelmük okán csak felvillantottak valamit a téma hihetetlen gazdagságából. Bár teljességre e sorok írója sem vállalkozhat, részletes módszertani elemzésre pedig e keretek végképp nem nyújtanak lehetőséget, mégis, az eligazodás megkönnyítésére szükségesnek látszik a Németországban használt szoftverek bemutatása előtt a programtípusok valamilyen rendszerezése, hiszen léteznek nagyon egyszerű és rendkívül bonyolult programok is. Milyen típusú lehet, milyen célt szolgálhat tehát egy oktatási szoftver?

Némileg leegyszerűsítve négy típus különíthető el.

(a) Az első csoportba azok a programok sorolhatók, amelyek a tanuló – mint befogadó fél – számára csak információforrásként szolgálnak, kreatív alkotómunkára gyakorlatilag nem, vagy csak jelentős pedagógusi közreműködéssel adnak lehetőséget. Ezek a – nevezzük talán így – „passzív” programok is többfélék lehetnek.

– A legegyszerűbbek lényegében adatbázisok. Az adatok, mint alapanyagok, előhívhatók, csoportosíthatók, és a legkülönbözőbb formában megjeleníthetők, ábrázolhatók; a meglévő adatok grafikonná, diagrammá, térképpé stb. szerkeszthetők. (Ilyen pl. a már említett PCGlobe, amely a Föld országainak

adatait tartalmazza, azokat a legváltozatosabb alakban – pl. diagramok formájában – képes ábrázolni, de meg tudja jeleníteni térképeket, zászlajukat, sőt a himnuszukat is eljátszsa!)

– Valamivel gazdagabb tartalmúak azok a programok, amelyek grafikák, szövegek, állóképek, táblázatok stb. segítségével fogalmakat, jelenségeket ismertetnek, mutatnak be. Szintén csak információforrások, de az egyszerű adatbázisoknál jóval több ismeretet nyújtanak; tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy képernyőn megjelenített tankönyvek. Hasonlóképp „egyszerű” (bár az eredeti „alapanyagnál” megjelenítésben többre képes) információforrásnak tekinthetők a digitalizált atlaszok is.

– Már sokkal jobban kihasználják a számítógépben rejlő lehetőségeket a modellező programok, melyek a földrajzi jelenségeket folyamatukban mutatják be, mozgó ábrák, szemléletes grafikus ábrázolás segítségével (melyek gyakran a jelenség „lépésről lépésre” való bemutatását is lehetővé teszik), az ábrák, képek kíséretként megjelenő szöveges magyarázatokkal. Az előző hasonlatnál maradva ezek képernyőn megjelenített tankönyvek és oktatófilmek valamiféle együtteseként foghatók fel.

(b) A második csoportba a munkáltató szoftverek sorolhatók. Ezek interaktívak, azaz a velük való munka során a tanuló már nem csak passzívan befogad, hanem be is avatkozhat a programba, azt akár irányíthatja is. Pl. választhat, hogy melyik problémakörrel kíván foglalkozni, vagy ismeretei alapján átugorhat lépéseket stb. Ennek is vannak különböző nehézségi fokú változatai. Egy viszonylag egyszerű, igen gyakori módszer, hogy a tanulóknak korábbi ismeretei (vagy pl. egy előzetesen már futtatott oktatóprogram) alapján válaszolnia kell feltett kérdésekre; a válasz minősége, jó vagy rossz volta alapján a program bizonyos irányokba elágaztathat, esetleg visszatérhet egy korábbi anyaghoz. Az ilyen kérdéseket többnyire feleletválasztó technikával kell megválaszolni, ritkábbak a zárt végű kérdések. Gyakori megoldás az is, hogy a kérdés megjelenése előtt a nehézségi fok megválasztható. Más egyszerű – főként topográfiai jellegű – programok lényegében csak gyakoroltatásra alkalmasak.

Könnyen belátható, hogy az ilyen egyszerű programok a munkáltatva tanítás mellett kiváló lehetőséget nyújtanak az ellenőrzésre is, pl.

tesztet vagy topográfiai feladatok formájában. Nagy előnyük, hogy gyorsak, gyakorlatilag kizárják mind a csalás lehetőségét, mind a tanári szubjektivitást. Ha mindez valamilyen játékos keretbe ágyazódik – pl. társasjáték, versenyzés a számítógéppel vagy egy iskolatárssal stb. –, akkor fel sem tűnik, hogy „számonkérésről” van szó.

Természetesen ennél bonyolultabb feladatsorok is vannak. Pl. bizonyos kérdések helyes megválaszolásához a képernyőn megjelenített ábrán/képen/szövegben „mozogni” kell, vagy egyéb – számítógéptől független – feladatot is meg kell oldani, esetleg valamilyen szükséges adat vagy ismeretanyag megszerzéséhez a programban „lapozgatni” kell stb. A lényeg mindenesetre abban foglalható össze, hogy a tanulónak nem csak befogadni, hanem alkalmazni is kell ismereteit.

(c) A harmadik csoportba a szimulációs szoftverek sorolhatók, amelyek az ismereteket és a feladatokat integrált rendszerbe ágyazzák és a tanulók számára igen nagyfokú interaktivitást, azaz beavatkozási lehetőséget biztosítanak. Felépítésük lényeges vonása, hogy létezik egy megoldandó probléma, melyhez adottak és/vagy választhatók bizonyos kiindulási feltételek és bizonyos tevékenységek. A tanuló maga dönti el, milyen lépést választ. A választott megoldás nyomán a képernyőn lejátszódik, „szimulálódik” egy folyamat, kirajzolódik-kiíródik az eredmény, így a választott megoldás hasznos vagy káros következményei, netán helyessége vagy helytelensége közvetlenül láthatók. Ez a módszer természetföldrajzi jelenségek hatásvizsgálatára épp úgy alkalmas nyújt, mint a társadalomban lejátszódó folyamatok okainak és következményeinek elemzésére.

Kétségtelenül ehhez a típushoz tartoznak a legnehezebb, legbonyolultabb, de ugyanakkor legintelligensebb és legszórakoztatóbb szoftverek. Természetesen a problémák megoldásában a széles körű tudás, alapismeret előnyt jelent, de a feladatsorok végigvitele (pl. évenkénti szimulációk esetén a sokéves „túlélés”) nemcsak tudást, hanem logikus gondolkozást, gyors döntést, az egyes szimulációs lépések eredményeinek azonnali feldolgozását, tapasztalatainak lesumázását is igényli.

(d) A negyedik, lényegében már önállóan tekinthető ágazat a multimédia, amely nem más, mint különböző információs források (szöveg, kép, film, hang) számítógép vezérelte összekapcsolása, amely igen magas fokú inter-

aktivitást biztosít, sőt igényel. Természetesen ennek technikai feltételei – és ennek megfelelően költségigényei – még az előljáróban említetteket is jóval meghaladók. Egyrészt ez a tény, másrészt a multimédiázás robbanásszerű fejlődése indokoltá teszi, hogy a témával egyszer majd egy külön tanulmány is foglalkozzon; mindenesetre részletesebb ismertetésétől itt eltekintünk.

Földrajzoktatási célú szoftverek Németországban

Mint már említettem, tanulmányom elsődleges célja, hogy beszámoljak a számítógépes szoftverek németországi helyzetéről. (Itt és a továbbiakban kizárólag csak földrajzoktatási célú programokról lesz szó; ezt ezentúl nem fogom külön jelezni). Előljáróban le kell szögezni, hogy Németországban az alkalmazásnak leginkább csak pénzügyi akadályai lehetnek (és sajnos vannak is, hiszen az oktatásra fordítható összegek – noha fényévnyi távolságra vannak az ithoniaktól – ott sem korlátlanok), mivel a kínálat számottevő. Több szoftvergyártó műhely létezik, de szinte kizárólag az ún. régi tartományokban. Termékeik a taneszköz-katalogusokból bárhol kikereshetők, megrendelhetők, de gyakran reklámozzák őket szórólapokkal is. Nem ritkák a pedagógusnak személyesen címzett reklámok sem; e sorok írója pl. maga is besegített több száz ilyen névre szóló reklám borítékolásába.

Legalább ilyen fontos, hogy a számítógépek földrajzoktatásban betöltött szerepéről, az alkalmazásukhoz szükséges módszerekről a pedagógus szaktanulmányokat olvashasson. Németországban – ahol az oktatási rendszer, a tantervek, a tankönyvek stb. tartományonként erősen eltérők – rengeteg szak módszertani folyóirat van, s mivel ezek meglehetősen nagy terjedelemben rendszeresen meg is jelennek, a tanárok szinte a bőség zavarával küzdenek. Természetesen így gazdagon állnak rendelkezésre módszertani útmutatók az egyes számítógépes programok órai alkalmazásának kérdéseiről (pl. *H. Schrettenbrunner, D. Neukirch, B. Pohl, A. Koller, P. Hartleb* és mások tollából). Több egyetemen (pl. Nürnbergben, Frankfurtban, Gießenben) a földrajzmódszertan oktatásának keretében külön kurzusok foglalkoznak a számítógépek földrajzórái alkalmazásával. Talán némi előnyt jelent az is, hogy a

magasabb életszínvonal következtében sok család és főként sok gyerek maga is rendelkezik számítógéppel, ezáltal számítógépes tapasztalattal, ami racionálisabbá, gyorsabbá teszi a számítógépes órai munkát.

Mindennek ellenére azonban ne higgyük azt, hogy Németországban már reggeltől estig és minden órán számítógépek segítségével oktatnak. Korántsem! Ezt állítani a tények eltorzítása lenne. Hiszen egyrészt ez is csak egy módszer a sok közül, másrészt ott is vannak az újtól idegenkedő pedagógusok, harmadrészt ott sem állnak mindenhol rendelkezésre a feltételek, végül, de nem utolsósorban, ott is csak tizedannyi idő áll rendelkezésre, mint amennyit a pedagógus szeretne céljai teljes megvalósításához. Márpedig a számítógépes programok alkalmazásának egyik legjelentősebb korlátja éppen a nagy időigény.

Ami a programgyártó műhelyeket illeti, ezek méretükben, kibocsátott termékeik számában, minőségében stb. jelentősen különböznek egymástól. Mivel a programkészítés nagyon drága, szinte szükségszerű, hogy az előállítás egyszerre szakmai és üzleti célú is legyen. Nem szabad elfelejteni, hogy még a leg-egyszerűbb „kérdéss-felelek” típusú rajzos-grafikus tesztprogramok készítése is hónapokat igényelhet, és persze egy programozó és egy geográfus összehangolt munkáját, hiszen az még Németországban sem gyakori, hogy valaki egy személyben mindkettőhöz értsen (bár persze van rá példa, pl. *G. Heß* vagy *E. Rack*), ehhez pedig álláshely(ek)e)t kell biztosítani. Igen-csak tökéletes az elkészült munka sokszorosítása, reklámozása, terjesztése is. Ha nincs finanszírozó tőkés, akkor mindezekre pénz csak külön központi vagy helyi forrásokból igényelhető, vagy pályázaton nyerhető el – mindezek nyilván esetlegesek. Így érthető, hogy az anyagi feltételek döntően meghatározzák egy műhely kibocsátó-képességét és évi „termését”.

A németországi műhelyekben készülő oktatási célú szoftverek természetesen nehézségi fokukat illetően is jelentősen különböznek egymástól. Ez elsősorban attól függ, melyik korosztály számára készültek, bár megállapítható, hogy gyakran még az azonos korosztályt megcélzó programok között is hatalmas színvonalbeli különbségek lehetnek. Nyilván alapvető a különbség a közoktatás és a felsőoktatás számára készített anyagok tartalma, stílusa, megjelenítési módja stb. között. Mindkét kategória szoftvereinek, a teljes kínálatnak áttekintése ir-

reális célkitűzés lenne, jóval meghaladná a tanulmány kereteit (és érthetően e sorok írójának sem lehetett alkalmá az összes program megismerésére), néhány fontosabb műhelyt és néhány jellegzetes szoftvertípust azonban szeretnék a továbbiakban részletesebben is ismertetni.

A műhelyeket sorra véve ki kell emelni a Nürnberg–Erlangeni Egyetem *Dr. Helmut Schrettenbrunner* professzor vezette Földrajz-módszertani tanszékének munkásságát. A professzor és munkatársai (főként *Dr. Günter Heß* programozó geográfus) már hosszabb ideje számos kiváló programsomaggal gazdagítják a kínálatot mind a közoktatás, mind a felsőoktatás területén. Ami az utóbbiakat illeti, az egyetemi oktatás számára készített programok egy társintézményekkel (Amsterdam, Bari stb.) közösen megvalósított, a nürnbergiek (és itt említjük meg a *W. Ritter* professzor vezette Gazdaságföldrajzi tanszékét is) által koordinált ERASMUS-projekt eredményeképpen születtek és főként társadalom-, ill. szűkebben település-földrajzi témákat, telephely-elméleteket dolgoznak fel, mint pl. *Christaller*, *Burgess*, *Harriss*, *Ullmann*, *Thünen* és más neves tudósok munkásságát. Részei egymástól független, eléggé didaktikusan felépített oktatóprogramok, lényegében nagyon jól „gépbe írt” tananyagok, viszonylag egyszerű grafikákkal, elég kevés mozgó ábrával, ahol a fejezet- és alfejezet-választást, néhány kérdés megválaszolását és az esetleges kislexikon- és irodalomjegyzékhasználatot kivéve interaktivitásra szinte semmi lehetőség nem nyílik.

Sokkal változatosabbak a közoktatás számára készült programok. Közülük első helyen kell említeni a *G. Heß* által programozott, a 7–9. osztályoknak ajánlott Golfstrom und Vegetation (Golf-áramlat és növényzet) című, három részből álló szoftvert, amely az oktatóprogramok legklasszikusabb típusát képviseli, ezért érdemes részletesen jellemezni.

(a) Az első rész ismeretközlő oktatóprogram. Térképekkel, rajzokkal, keresztmetszettel és sok – de nem terjedős – szöveges leírással részletesen jellemzi a Golf-és az Észak-atlanti-áramlat fogalmát, Európa éghajlatára és növényzetére gyakorolt hatását. A program a képernyő lehetőségeit kihasználva következetes kiemelésekkel különíti el az alapvető tudnivalókat és lehetőséget nyújt egy kislexikon még részletesebb ismereteket nyújtó szócikkeinek (pl. áramlási sebesség, Kanári-áramlás, éghaj-

lati övezetek, sztyep, tajga stb.) előhívására. A programban lehet előre- és hátralapozni és bár ábrázolásmódja kicsit statikus (alig van benne mozgó ábra), megtanítandó ismeretanyaga nagyon gazdag; aki ezt nem jegyzi meg, az lényegében nem tud a programban továbblépni!

(b) A második rész egy játékos ellenőrző program. Az oktatóprogramban szerepelt ismeretanyag alapján feltett kérdésekre kell válaszolni, feleletválasztásos módszerrel (általában négy megadott válasz közül kell a helyest kiválasztani) és megfelelő mennyiségű jó válasz esetén hajóskapitányi oklevél szerezhető. Ez egyrészt motivációs hajtóerő, másrészt feltétele a harmadik részt alkotó társasjátékban való részvételnek. A kérdéseket a kínálatból a gép véletlenszerűen generálva, össze-vissza teszi fel, néha még ugyanazt kétszer is, ez talán a program egyetlen gyengéje. A válaszokat a gép „Richtig (helyes)!” vagy „Falsch (téves)!” kiírással értékeli, helytelen válasz esetén kiírja a jó válasz sorszámát is.

(c) Végül a harmadik rész elvileg egy kockadobásos társasjáték, a frissen „diplomázott” kapitány és hajójának versenye a számítógép képviselte Sarkcsillag nevű hajóval. Bizonyos mezőkre lépve azonban a kapitánynak kérdésekre kell válaszolni – a kérdések megegyeznek az előzőben szerepeltekkel – és helyes válasz esetén még előbbre léphet, rossz válasz esetén viszont vissza kell lépnie. Így ez a harmadik rész valójában egy „rejtett” ellenőrző program.

Tipikusnak tekinthető a Wega című program is, csak épp más tekintetben. Ez egy viszonylag egyszerű topográfiai feladatsor, melynek több változata (és azon belül is több generációja) van, pl. Wega Németországról, annak egyes részeiről, Európáról stb. A program 5–7. osztályosoknak való, és kedvcsináló keretjáratként itt a kapitányok úrhajót vezetnek, melynek sikeres landolásához természetesen jó válaszokat kell adni. A kapitányok háromféle nehézségi fok közül válogathatnak. A feladatok megjelenítése elég egyszerű, pl. a Wega über Deutschland c. változatban a képernyőn Németország (vagy egy része) kontúrtérképe jelenik meg, tartományhatárokkal, esetleg – a kérdésektől függően – a folyó-, hegy- vagy úthálózat leegyszerűsített rajzával. A képernyőn egy tartomány (vagy város, folyó, hegység, útvonál) képe „villog”, és megjelenik 9 név, amelyek közül ki kell választani az éppen „villogó” nevét, vagy meg kell becsülni két villogó pont távolságát. A nehezebb változatnál olyan feladat is

van, hogy a képernyőre kiíródik 3–8 iparág neve, és ki kell választani azt a várost, amelyre ezek az ágazatok jellemzők. Mint látható, ezek a feladatok meglehetősen mechanikus és lexikális ismeretek begyakoroltatására, ill. alkalmaztatására szolgálnak, amellet a helyesnek gondolt megoldás kiválasztásán kívül a tanuló semmiféle más módon nem is irányíthatja a programot.

Hasonló (5–6. o.) korosztálynak szól az alapvető térképészeti ismeretek gyakoroltatására szolgáló Kartofix c. program. Ennek legújabb (1994-es) átdolgozott változata két részből áll. Az első, a Kartofix 1 alkalmat ad a térképészeti alapfogalmainak gyakoroltatására. Először fejezete a világtájakkal foglalkozik: oktatórésze irányrőzsák segítségével ismerteti meg a 16 fő- és mellékvilágtájjal, majd ellenőrzésként bizonyos kijelölt világtájakat meg kell nevezni, pontosabban a megjelenő 16 lehetőségből a helyeset ki kell választani. Ez később annyiban bonyolódik, hogy egy várostérkép jelenik meg, rajta 25 pont, A, B, C stb. betűkkel jelölve, és most arra kell választ adni, milyen irányban van pl. N ponttól A pont. A válasz megadása után a kép jobb alsó sarkában egy közlekedési lámpa jelenik meg: jó válasz esetén zölden, rossz esetén pirosan villog. Itt a feladatsor legelőjén, az alapfogalmaknál a program még kényszeríti a tanulót, hogy rossz válasz esetén a válaszadást megismételje – későbbi feladatoknál már csak kiírja, hogy „falsch”, és megadja, mit kellett volna választani. A Kartofix 1 további – itt most nem részletezendő – fejezetei a térképjelekkel, a méretaránytal, ill. távolságméréssel és a szintvonalakkal foglalkoznak, hasonló felépítésben, a rövid oktató részeket követően sok feladattal. A program egyetlen hibája, hogy a képernyőn megjelenő térképrajzok grafikai módon meglehetősen gyengécskéek. Végül ezt az első részt egy „detektívlencse” megszerzésére irányuló feladatsor zárja, immáron az összes témakörből vett kérdésekkel; Ha nem sikerül a tanulóknak jól megoldania a feladatokat, akkor a program szépen felhívja a figyelmét, melyik fejezetben kellene még egyszer átrágnia magát; megfelelő %-os eredményt elérve viszont elnyeri a „licenct” és akkor (de csak akkor!) hozzákezdhet a Kartofix 2 programhoz.

A Kartofix 2 bonyolultabb, valójában 11 különböző és egymástól lényegében független programból áll. Közülük egy („Hecceld a tolvajt!”) elég gyengécske, csak egy világtájakat

gyakoroltató feladatsor, de a többi 10 szellemes, jó alapötletekkel. Ezek mind munkáltató programok, egymásra épülő feladatokkal. Lényegében mindegyikhez tartozik egy nagy méretarányú térkép, gyakran fényképekkel és szöveges leírásokkal, melyek alapos tanulmányozása nélkül a programban megírt feladatsor nem oldható meg. Ezenkívül mindegyik programhoz tartozik egy keretjáték, pl. ipari kémeket kell üldözni vagy kincset kell keresni stb. Kár, hogy a megoldandó feladatok színvonala nagyon különböző, néha túlzottan is egyszerűek (gyakoriak az olyan kérdések, mint pl. „milyen épület van a templomtól ÉK-re 650 m-re?”). De vannak igényesebb feladatsorok is. Példaként nézzük a Nürnberg c. játékot, melynek kerettörténete szerint Izabella, az olasz kislány Nürnbergben járt, fényképeket és naplójegyzeteket készített; a képernyőn megjelenik a naplórészlet, a térkép pedig – hátoldalán a fényképekkel – a tanuló rendelkezésére áll. Mindezek segítségével ki kell találni, fel kell ismerni a naplóban jellemzett nevezetességeket és az egérrel rá kell kattintani felkínált 16 lehetőség közül a helyes megoldásra. Jó válasz esetén új naplórészlet jelenik meg, rossz esetén pedig nemcsak kiérődik a helyes válasz, hanem megjelenik a képernyőn Nürnberg térképe is és egy piros nyíl mutat arra a pontra, amit a tanulóknak a térképen magának kellett volna megtalálnia. Egy másik, Mittelfranken c. programban különböző földrajzi – főleg gazdasági – jellemzők (pl. megadott ipari ágazatok) alapján frankföldi települések nevét kell kitalálni. A Harz és a Teneriffa c. programokban is egy-egy térképen szereplő földrajzi nevet kell kitalálni, de itt úgy, hogy a program lépésről lépésre mind több információt ad róla. A feladatok megoldásához mindegyik esetben rendkívül alaposan el kell olvasni, meg kell tanulni a programhoz mellékelte térkép szöveges ismertetőjét, jelmagyarázatát stb. is, így a Kartofix 2 az alapvető térképészeti tájékozottságon túl másféle ismeretek elsajátítását is nagyban elősegíti.

A Nürnbergben készült programok közül feltétlenül meg kell még említeni két sokkal bonyolultabb, részben rokon programot, ezek a Hunger in Afrika (Éhség Afrikában) és a Landwirtschaft im Sudan (Mezőgazdaság Szudánban). Tipikus szimulációs programok, amelyek a Száhel-övezetben lejátszódó folyamatokat modellezik. Ismertetésük tulajdonképpen egy külön tanulmányt is megérdemelné. Lényege, hogy a tanuló által megteendő „lépések” segít-

ségével el kell kerülni az éhhalált, az afrikai család kihalását. Ilyen lépések lehetnek pl. a teraszosítás, kútásás, kecskevásárlás vagy eladás, családtervezés stb. Emellett felléphetnek véletlen generált folyamatok (pl. heves felhőszakadás és azt követő erős erózió) is. A megteendő lépéseknek persze az anyagi lehetőségek korlátot szabnak (elvéileg a képzeletbeli család egy „alaptőkével” indul, amit bizony könnyű rossz lépésekkel gyorsan elveszteni); de épp az a feladat, hogy jó lépéseket választva, apránként előrehaladva évenként javuljanak a feltételek, több legyen a betakarított termés, több pénz álljon rendelkezésre újabb és újabb lépések finanszírozására. A évente javasolt lépések „beadása” után jön a szimuláció, és a gép kegyetlenül kiírja, javult vagy romlott-e a helyzet. Ez a „túlélési” keretjáték önmagában is hallatlan informatív, ismeretközlő, ám az igazi oktatási cél persze a megtett lépések hatásának elemzése, a helyes következtetések levonása révén az ismeretek gazdagítása Afrikáról, a Száhel-övezetről, a száraz területek mezőgazdasági hasznosításáról, az ökológiai problémákról, a környezeti kockázatokról stb.

Végül még másik három programról is essék szó, melyek közös vonása, hogy többé-kevésbé kapcsolódnak a területi tervezéshez. Nagyon hasznos városföldrajzi modellt nyújt a 6–9. osztályok számára a viszonylag egyszerű Standard City című program, amely főként arra keres választ, hogy bizonyos üzlettypusok hol helyezkednek el a városban belül, és miért éppen ott. Az idősebbeknek (11–13. osztály) komoly várostervezésre ad lehetőséget a Stadtplanung Karberg (Várostervezés Karbergben) című szimulációs program, ahol már „szerepek” is vannak és kökemény üzleti döntéseket kell hozni. A viszonylag legújabb, 7–13. osztályokban egyaránt alkalmazható Simuland nevű program során pedig egy négyzethálón egy komplett táj tervezhető meg és a természeti feltételek, az ipari és mezőgazdasági hasznosítás, bizonyos „értékcsomók” megadása, valamint a Monte Carlo-módszerrel generált véletlen alapján nyomon követhető a települések változása.

A frankfurti Goethe Egyetem Földrajzmódszertani Intézetében **dr. Volker Albrecht** professzor és **Eduard Rack** programozó geográfus vezetésével készülnek igen gazdag tartalmú, igényes programok. Legérdekesebb talán a Geolab, egy természetföldrajzi szimulációs program, amely raszteres (négyzethálós) felbontásban ábrázol különböző tájtypusokat (mo-

delleket). A raszterháló oldalhossza általában 100 m, és megjelenítése ki- és bekapcsolható. Egy modell előhívásakor a képernyőn egy nagyobb és két kisebb ablak jelenik meg, ezekben a legördülő menük segítségével tetszés szerint előhívhatók a modellek tematikus térképei vagy háromdimenziós tömbszelvényei, valamint a hozzájuk tartozó jelkulcsok. Az ábrázolás sokrétű: pl. magasság (100 m-es szintvonal-közzel), lejtőszög (8 kategóriával), kitettség (16 világtájjal), felszínalkotó kőzetek, növényzet, talaj, lefolyás, területhasznosítás stb. A háromdimenziós ábrázolásnál változtatható a rálátás iránya és szöge, valamint a nézet szöge. A vonalas elemek (pl. eróziós árok, természetes patakok, kerítés stb.) ábrázolása is ki-bekapcsolható, akárcsak a kétdimenziós térképi ábrázolásnál a szintvonalaké. A teljes modell helyett egy akármekkora méretű kivágot is megjeleníthető, és mind az egész modelltől, mind annak részektől még sok más – itt most nem részletezhető – információ és adat is elnyerhető. A Geolab azonban elsősorban szimulációs program. A szimuláció végrehajtásához a Vezérlés menüpont Csapadék és Módosítás c. almenüiben változtathatók az évi csapadékmennyiség, csapadékkintenzitás, hóvastagság, felszíni lefolyás, árvíz, lavinaveszély stb. értékei, a Földhasználat menüpontban pedig az emberi beavatkozások módosíthatók, ill. modellezhetők hasonlóképpen, majd az így megváltoztatott feltételek hatására bekövetkezett változások rövid- és hosszútávú hatásai a Szimuláció menüpont alkalmazása esetén figyelhetők meg. Mindezekből hihetetlenül sok következtetés vonható le. A program főként az egyetemi–főiskolai földrajzoktatás terén hasznosítható, de középiskolások tanításakor is eredményesen lehet alkalmazni. (E programnak egyébként már magyar nyelvű változata is elkészült a JATE Természetföldrajzi tanszékén.)

A másik frankfurti program, a Mobit a városi közlekedést mutatja be, ill. az ebben bekövetkező változásokat szimulálja. A képernyő itt is három részre osztható. A legnagyobb ablakban a „modellek”, azaz különböző városok generalizált alaprajzai jeleníthetők meg, hatszögű képelemekre bontott raszterháló formájában, ahol a közlekedési hálózat legfontosabb elemei vonalas formában, tipizálva és kategorizálva ábrázolhatók. (A méretek, azaz a hatszög oldalhossza csak attól függ, milyen méretet választott a térkép számítógépes „szerkesztője”). A város egységekre osztható, és ezekről az egy-

ségekről, valamint közlekedési viszonyairól rengeteg adat lekérdezhető, a jelmagyarázat mellett ezek is megjeleníthetők a két kis ablakban. A program lehetőséget nyújt arra, hogy a közlekedési változásokat szimuláljuk, pl. hogy egy új metróvonal „megépítésével” hogyan változik a forgalmi terhelés, az elérési idő, hogyan módosulnak az izokróonok stb. Kiváló a program abból a szempontból is, hogy új modellek, új várostérképek tetszés szerinti számban szerkeszthetők, azt maga a program felhasználója is képes elkészíteni; ehhez persze hozzá kell tenni, hogy eredményes szimulációhoz az adatbázisokat is fel kell tölteni!

Egy harmadik műhely, a *dr. Peter Hartleb* professzor vezette Geoprogramm Hartleb munkáiból is érdemes néhányat bemutatni. Egyik említésre méltó munkája a Wetterpaket, amely címének – Éghajlatcsomag – megfelelően valójában négy, egymástól független programból áll. A főleg 5–7. osztályok számára ajánlható programok nagyon leegyszerűsítve, de hallatlanul lényegre törően és szemléletesen mutatják be a víz körforgását, a konvektív és orografikus eredetű csapadék képződésének jelenségét, valamint a ciklonokat. Nem interaktív – legfeljebb a kislexikon szerepét betöltő „Info” előhívásához kell a tanulónak magának tennie valamit –, sőt más programokkal szemben még kilépni sem lehet belőle (ha valaki elkezdte, végig kell játszani...), de nagyon didaktikus, rengeteget lehet tanulni belőle. Szinte szó szerint ugyanez mondható el a szintén négy önálló programra különülő Geotektonik c. programról, mely teljesen hasonló stílusban, felépítésben, formai kivitelben a szubdukció és a hegységképződés folyamatait, az Atlanti-óceán kialakulását és (a Hawaii-szigetek példáján) az ún. forrópontok térségében lezajló folyamatokat mutatja be. Ezek a programok – éppen egyszerűségük és rövidségük okán – még azzal az előnnyel is rendelkeznek, hogy több korábban ismertetett és meglehetősen nagy időigényű programmal szemben akár egy 45 perces órába is beépíthetők! És érdemes megemlíteni a Hartleb-szoftverek még egy nagy előnyét: több programjukhoz – természetesen file-ba írva – egy-egy, a program órai feldolgozását elősegítő teljes módszertani cikk is hozzátartozik!

Egy további jelentős programkészítő műhely a Verlag Jutta Pohl Karlsbadban. Itt készült többek között *Bruno Pohl* bp-Prognose című oktatási szoftverje, amely elsősorban demográfiai adatok (népesség száma, nemek és

korok szerinti megoszlása, szaporodás, mortalitás) ábrázolására, összehasonlítására, grafikus megjelenítésére (pl. korfák) szolgál. A program lehetőséget kínál friss adatok bevitelére révén rendszeres felújításra is. Ehhez a főprogramhoz több alprogram is tartozik, köztük pl. egy érdekes extrapolációs program, amely megadott (tetszés szerint bebillentyűzhető) alapadatokból kiindulva megmutatja, mekkora népesség lesz x év múlva; megjegyzendő, hogy az algoritmus „negatív szaporulattal” is számol, ill. időben „hátrafelé” való számítást is lehetővé tesz. Igen hasznos másik két alprogram is: egyikük egy kislexikont, a másik a témához kapcsolódó nagyon gazdag irodalomjegyzéket tartalmaz.

A Westermann Schulbuchverlag kiadásában jelent meg **Roland E. Schmid** és **Hans-Christian Boos** Klimagraph névre hallgató tipikus adatrendszerző programja, mely éghajlati adatok tárolására és többféle grafikus megjelenítésére szolgál. Egyszerű program, azon kevesek közé tartozik, amelyek nem igényelnek színes monitort. Legördülő menüi viszonylag könnyen kezelhetővé teszik és előnye még, hogy a menük betűkombinációkkal, kurzormozgatással és funkciógombokkal egyaránt elérhetők. A program 44 éghajlati mérőállomás – pl. Frankfurt, Niamey, Omszk, Alice Springs, San Francisco, Ushuaia stb. – adatsorait tartalmazza. Fő menüpontja a kívánt állomás(ok) kiválasztása után bemutatja az ottani napok hosszát, hőmérsékleti és csapadékadatait, az állomás Walter–Lieth-diagramját (mely számszerű adatokkal kiegészítve, ill. lépésről lépésre is előhívható), vízháztartási görbéjét, ill. akár egyszerre mind a négy görbét. Nagyon mutatós az Összehasonlítás (Vergleichen) menüpont, amelynek

keretében több (akár négy), a Föld legkülönbözőbb pontjain levő állomás adatsorai egyetlen grafikonon ábrázolhatók és így szemléletesen rajzolódnak ki a különbségek; sőt, még az az ötlet is beépült a programba, hogy két különböző féltekén fekvő állomás összehasonlítása során a januári adatok a másik félteke júliusi adataival legyenek párhuzamosíthatók. A program egyébként „házállig” továbbfejleszthető, hiszen a Betöltés (Eingabe) menüpont lehetőséget ad új adatsorok bevitelére – pl. **Péczely Gy.** A Föld éghajlata c. könyve alapján akár több száz állomás adatával kiegészíthető!

Hasonló adatbázis a dortmundi Geo-Soft E.V. Rudi című programja is, mely sokban rokonítható az előbb említett programmal, pl. egyszerű fekete–fehér kivitele, menürendszere stb. alapján. A program a Ruhr-vidék összes településének adatait tartalmazza és jeleníti meg. A menüpontok során választhatunk a terület földrajzi egységei közül, kiválaszthatjuk az előhívandó adatsort, bevihetünk új adatokat, és megjeleníthetjük, ill. kiértékelhetjük a kívánt adatokat (pl. összehasonlíthatjuk több település, ill. több év adatait, azokat kirajzoltathatjuk grafikusan – pl. hisztogramokkal), meglevő adatokból szerkeszthetünk, ill. kiszámíthatunk új adatokat is stb.

Bár még számos program megérdemelné, hogy legalább röviden említés történjék róla, a terjedelmi korlátok miatt ettől most el kell tekinteni. Remélhető, hogy ez a kis ismertetés felkeltette az érdeklődést a földrajz ismeretanyagának eme új terjesztési módja iránt és talán előbb–utóbb megszületnek a magyar szoftvergyártó műhelyek is. Társaságunk szívesen koordinálná az ilyen irányú munkálatokat és várja a téma iránt érdeklődők jelentkezését.

IRODALOM

- Albrecht, V.** et al. 1990. GeolabAmvenderhandbuch. – Frankfurt am Main, 136 p.
Computer im Erdkundeunterricht 1987. A Praxis Geographie tematikus különszáma. 17. évf. 5. füzet.
Erdős L. 1992. A számítástechnika által kínált lehetőségek felhasználása a földrajz tanításában – In: Hogyan tovább? (A Győr–Moson–Sopron megyei pedagógusok lapja) 2. pp. 14–15.
Haubrich, H. et al. 1988. Didaktik der Geographie konkret. – München, 444 p.
Informationstechnische Grundbildung 1994. A geographic und Schule tematikus különszáma, 16. évf. 88. füzet.
Kormány Gy. 1987. A video és a számítógép a földrajz tanításban. – Földrajz tanítás 30. 5–6. pp. 162–168.
Mezősi G. 1993. Számítógép alkalmazása a földrajzoktatáshoz. – A földrajz tanítása 3. 1. pp. 10–12.
Neukirch, D. 1992. Wie Schüler am Computer Geographie erleben und arbeiten. – Kézirat. Gießen, 25 p.
Pohl, B. 1993. Computereinsatz im Geographunterricht. – Karlbud, 87 p.
Schrettenbrunner, H. (szerk.) 1992. Software für den Geographunterricht. – Nürnberg, 156 p.
Szarka Gy. 1985. A számítógép alkalmazása a földrajzórán. – Földrajz tanítás 28. 3. pp. 75–79.

Van bizony, hiszen 1995. október 5-én a kormány elfogadta a Nemzeti Alaptantervet. Mintegy 6 évig tartó munka, pedagógiai, oktatáspolitikai és társadalmi vita előzte meg ezt – a magyar közoktatás története szempontjából történelmi jelentőségű – eseményt. Az elmúlt évek alatt folytonosan formálódott, így mai célja, koncepciója és tartalma kompromisszumok eredménye. Ezért ha az olvasó azt mondja, nem érdekli már, hiszen mindent tud róla, akkor téved. Ez a NAT nem az a NAT. Az alábbi írás megkísérlő összefoglalni a jövő közoktatásának tartalmát meghatározó dokumentum lényegét, az azokból adódó feladatokat, természetesen földrajzi szemszögből.

Mire jó a Nemzeti Alaptanterv?

A Nemzeti Alaptanterv hagyományos értelemben nem tanterv, hanem egy olyan dokumentum, amely alapján új tantervek születhetnek az iskolákban. A közoktatás tartalmi szabályozása ugyanis immár kétpólusúvá vált: az egyik pólust a NAT jelenti, a másikat pedig a helyi szabályozás, mely az iskolákban készül és ott használt helyi tantervekben valósul meg. Az alaptanterv az általános műveltség továbbépíthető alapjait tartalmazza az iskolakötelezettség teljes időszakára. A benne lévő követelményeket az adott életkori szakaszban minden gyereknek el kell sajátítania. Ez alapján az iskolákban helyi tantervek és tantárgyi programok készülnek majd, melyek meghatározzák az iskolai oktatás tartalmát és tantárgyi szerke-

zetét. A helyi tantervek az iskolai pedagógiai programok részei, az iskola teljes képzési idejére szóló oktatási és képzési tervek. Többek között ezek tartalmazzák azt, hogy az adott iskolában az egyes évfolyamokon milyen tantárgyakat, milyen óraszámban tanulnak majd a gyerekek. A helyi tantervekhez tantárgyi programok kapcsolódnak. Ezek hasonlóan leginkább a korábban tantervnek nevezett dokumentumra. Csakhogy ezt már nem készen kapjuk, nem valamely központi szervezet állítja össze, hanem kimunkálása az iskolák pedagógusainak feladata. Természetesen ehhez kapnak majd segítséget, pl. oly módon, hogy egy tantervi bankban összegyűjtött tantárgyi programok közül válogathatnak, azokat átvehetik, iskolájukra formálhatják. A NAT-ban megfogalmazott követelmények alapján kell majd készülniük a tankönyveknek és egyéb taneszközöknek, az alpműveltségi (és majd az érettségi) vizsgakövetelményeknek.

Hogyan használható a NAT?

Az alaptanterv életkori szakaszokra megfogalmazott követelményrendszer. Műveltségi területenként foglalja össze azokat az általános fejlesztési követelményeket, melyeket a 6. és a 10. évfolyam végére teljesítenie kell a gyerekeknek, bármelyik iskolatípusban is tanuljanak. A részletes követelményeket három részre bontva táblázatba rendszerezve tartalmazza az 1. táblázat.

A részletes követelmények elrendezése a Nemzeti Alaptantervben

1. táblázat

Tananyag	Fejlesztési követelmények	Minimális teljesítmény
Mindenki számára szükséges tartalmak (adatok, tények, fogalmak, gondolatmenetek, információk, műveletek, összefüggések, törvények alapjai)	Kialakítandó jártasságok, készségek, képességek	Mindenki számára lehetséges a továbbhaladáshoz elengedhetetlen
↓ Mindenhol tanítani kell	↓	↓ Vizsgakövetelmények alpműveltségi vizsga
↓ Helyi tantárgyi programok		↓ „Megmértetés”
↓ Tanórai tevékenység		

A helyi tantárgyi programokat a táblázat 1. és 2. oszlopa, vagyis a tananyag és a fejlesztési követelmények alapján kell összeállítani. Az itt szereplő követelmények általában a műveltségi terület tanítására fordítható idő 70–80 %-a alatt teljesíthetők. A helyi tantárgyi programokban a NAT-ban megadott követelményeknek teljes egészében szerepelniük kell, ám azok az iskola célja és lehetőségei alapján kiegészíthetők. A dönt betűkkel szedett fejlesztési követelmények csak példák, melyek érzékelteni kívánják, hogy milyen típusú tevékenységekkel érhetők el a követelmények (pl. gyűjtsön szemelvényeket a trópusi esőerdők kiirtásáról, vagy mélységi adatok gyűjtése az atlasz térképeiről). A minimális teljesítmények (3. oszlop) a gyerekek továbbhaladásához elengedhetetlen ismereteket, képességeket foglalják össze, melyek alapján készülnek a vizsgakövetelmények is, tehát ezek a „megmérettetés” alapjai.

Az alaptanterv a közoktatás tartalmát és tevékenységrendszerét műveltségi területekbe rendezi. Ezekből tetszőlegesen szervezhetők tantárgyak. Földrajzi ismeretek az 1–6. évfolyamon az Ember és természet, valamint az Ember és társadalom; 7–10. évfolyamon a Földünk és környezetünk műveltségi területben szerepelnek. A helyi tantervek készítésében kíván segítséget nyújtani a dokumentum azzal, hogy megadja a műveltségi területek hozzávetőleges arányait. A Földünk és környezetünkre minden évfolyamon 4–7 % szerepel, mely nyilvánvalóan kevés. A megfogalmazott követelmények teljesítése ennél több időt kíván. Jól jelzi ezt a földrajzi követelmények terjedelme (7–10. osztályban 20 oldal, míg az Ember és természet 20 és fél oldalán ugyanezen évfolyamokon a fizika, a kémia, a biológia és az egészségtan osztozik). A földrajznak a korszerű műveltségben betöltött megnövekedett szerepét mutatja az is, hogy a NAT oktatási követelményei között kitüntetett szerepét hangsúlyozza a hon- és népismeret, az Európához és a nagyvilághoz való kapcsolódás oktatásának, valamint a környezeti nevelésnek. Mi ez, ha nem földrajz (is)?

Ha e műveltségi területből majd önálló földrajz tantárgyat kívánunk tanítani, akkor annak heti 2 óránál kevesebb órászáma nem lehet! Természetesen 5–6. évfolyamon is szervezhető (sőt, több szempontból kívánatos) földrajz tantárgy több műveltségi terület ismeretanyagából. S van még egy figyelemre méltó dolog: 1998. szeptemberétől kezdve, amiktől ér-

vénybe lép a Nemzeti Alaptanterv, 9–10. évfolyamon minden iskolában (tehát nem csak a gimnáziumokban és egyes szakközépiskolákban!) kell földrajzi ismereteket tanítani!

Mindezeket használjuk fel érvként a helyi tantervek összeállításakor, a tantárgyi rendszer kialakításakor és az óraszámokért vívott harcban!

Milyen a földrajzi ismeretek logikája a NAT-ban?

A földrajzi ismeretanyag kiválasztása és elrendezése a térszemlélet fokozatos fejlesztésén alapul, fő rendező elve a tér. Alapfokon lineárisan tárgul a tér, közvetlen lakóhelyüktől a gyerekek eljutnak hazánk Európában és Földön elfoglalt helyének megismeréséig. Eközben a tanítás során az alapkészség-fejlesztésen, a megfigyeléseken van a hangsúly. A 7–9. évfolyamon a tényszerű ismeretek kerülnek előtérbe, miközben egyre szűkül a tér, hiszen a Naprendszerrel, a Földdel mint égitesttel, majd kontinenseivel, tájaival, országaival, végül Magyarország földrajzával és környezeti állapotával ismerkednek. A 10. évfolyamon pedig az összefüggések kibővülése, elmélyítése a fő cél, mellyel kialakulhat tanítványainkban a földrajz-környezeti szintézis (1. ábra).

A térszemlélet fejlesztését a topográfiai fogalmak is segítik. Ezek körét a NAT térkép-vázlatokon adja meg. A 6. évfolyam végéig el-sajátítható egyedi fogalmak a 8.-os és a 10.-es szinten már nem ismétlődnek. Összeállításuk az Európa Tanács ajánlásait, névhasználatuk pedig a földrajzi névbizottság véleményét is tükrözi. A legminimálisabb követelményeket nagybetűs szedés különíti el. Természetesen a helyi tantárgyi programokban a topográfiai fogalmak köre is bővíthető, ha azokat az iskola céljai, lehetőségei indokolják.

Hogyan épülnek egymásra a fejlesztési követelmények?

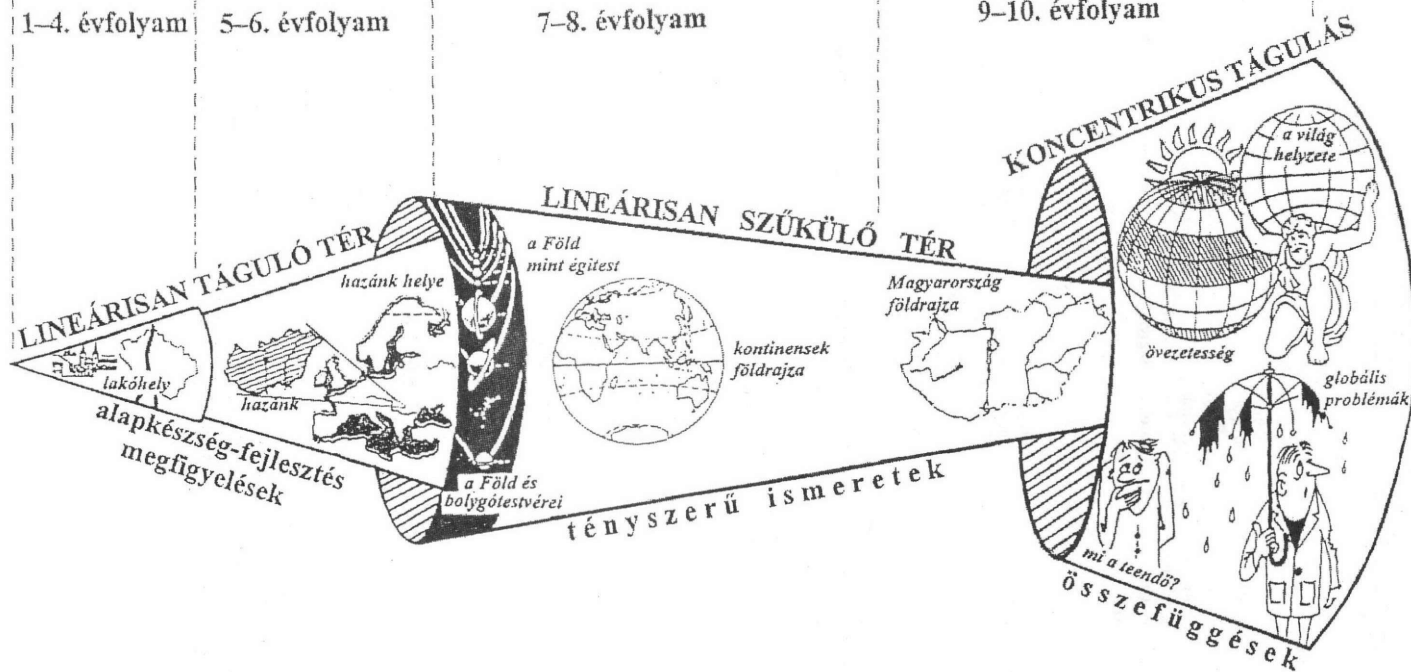
Az ismeretek köre mellett a fejlesztési követelményeket is figyelembe kell venni a tantárgyi programok kidolgozásakor. Az életkori sajátosságoknak megfelelően az oktatás alapszakaszában az irányított tevékenységeké a fő szerep, majd fokozatosan növelni kell az önállóságot. Rendszerét a 2. táblázat foglalja össze.

1–4. évfolyam

5–6. évfolyam

7–8. évfolyam

9–10. évfolyam

Makádi M. ©

1. ábra. A földrajzi ismeretek egymásra épülése a Nemzeti Alaptantervben

A fejlesztési követelmények egymásra épülése a Nemzeti Alaptantervben

1–4. évfolyam	5–6. évfolyam	7–8. évfolyam	9–10. évfolyam
<i>irányított megfigyelés</i> felszínformák felismerése	<i>irányított és önálló megfigyelés</i> felszínformák, felszíni vizek felismerése, tulajdonságaik	<i>önálló és irányított megfigyelés</i> modellekkel (nap- és holdfogyatkozások); víztípusok felismerése	
<i>mérés</i> hosszúság, magasság	időjárási elemeket mérő műszerek leolvasása; mérés a térképen; méretek összehasonlítása	<i>számítás</i> népsűrűség, éghajlati jellemzőszámok, statisztikai adatok nagyságrendje	<i>számítás</i> (prognóziskészítés)
<i>irányított vizsgálódás</i> a környezet anyagai	<i>irányított vizsgálódás</i> kőzetek, élővilág, talaj	<i>önálló vizsgálódás</i> ásvány- és közetvizsgálat	
<i>térbeli tájékozódás</i> világtájakkal, iránytűvel, térképvázlattal	<i>szemléletű térképolvasás</i> (domborzati térkép leolvasása), földgömb-használat	tájékozódás a csillagos égen <i>szemléletű és logikai térképolvasás</i> tematikus térképeken; űrfelvételek	<i>logikai térképolvasás</i> tematikus térképek összehasonlító elemzése; alaprajzok
<i>időbeli tájékozódás</i> napszak, évszak		időszámítási gyakorlat (helyi- és zónaidő); földtörténeti időszak készítése	
<i>ábrázolás</i> lerajzolni a lakóhely környékének környezeti állapotát	térképvázlat készítése	táj lerajzolása leírás alapján; tájleírás készítése	ághajlati diagram készítése
<i>irányított gyűjtés</i> képek, a környezet anyagai	<i>irányított és önálló gyűjtés</i> képek, cikkek, szemelvények	<i>önálló gyűjtés</i> leírásokat (földrengésekről, vulkáni működésről), (erdőtűzés, erőzión, savas eső) <i>elemzés</i> éghajlati diagram keresztmetszetek <i>értelmezés</i> kőzetlemezek mozgása földtani szerkezet – ásványkincsek előfordulása időjárás-jelentés <i>irányított kiselőadások</i> <i>adatgyűjtés</i> (levegőszennyezés) <i>viták</i> (éghajlatváltozás) <i>szituációs játékok</i> (természet és a gazdasági élet kapcsolata)	<i>önálló gyűjtés</i> cikkek, beszámolók, jelentések <i>elemzés</i> korfák, folyamatábrák <i>önálló kiselőadások</i> <i>riport</i> (idegenforgalom) <i>esetelemzések</i> (környezeti változások) <i>beszámoló készítése</i> (bányászati környezeti hatásai) <i>viták</i> (gazdasági fejlettség) <i>szituációs játékok</i> (környezeti döntéshozatal)
<i>irányított ismeretszerzés</i> valóság-megfigyelésekkel	<i>irányított ismeretszerzés</i> vizsgálódásokkal, könyvekből, térképekről, statisztikákból	<i>önálló ismeretszerzés</i> lexikonokból, évkönyvekből, statisztikákból, kézikönyvekből, filmekből	<i>önálló ismeretszerzés</i> szakirodalomból, almanachokból, atlaszokból, tömegkommunikációból

Oldás vagy kötés?

Nemzeti Alaptanterv tehát van. Az elkövetkező három évben kell minden feltételt megteremteni annak érdekében, hogy ne csak legyen, hanem hasson is. 1998. szeptember 1-jétől ugyanis már minden iskolában a Nemzeti Alaptanterv alapján kell tanítani. A NAT-ban összefoglalt kötelezettségek azt a kötetést jelentik, mely megpróbál – legalább 2 éves életkori

szakaszonként – gondoskodni arról, hogy minden gyerek hasonló műveltség tartalmakat sajátítson el a közoktatásban töltött évei alatt. Ugyanakkor teret enged a helyi kezdeményezéseknek, a tanári személyiséget és szemléletet tükröző elképzelések megvalósításának, újszerű megközelítéseknek. Így oldás is egyben a korábbi tantervekkel szemben.

A NAT sikere tehát elsősorban rajtunk, tanárokon múlik.

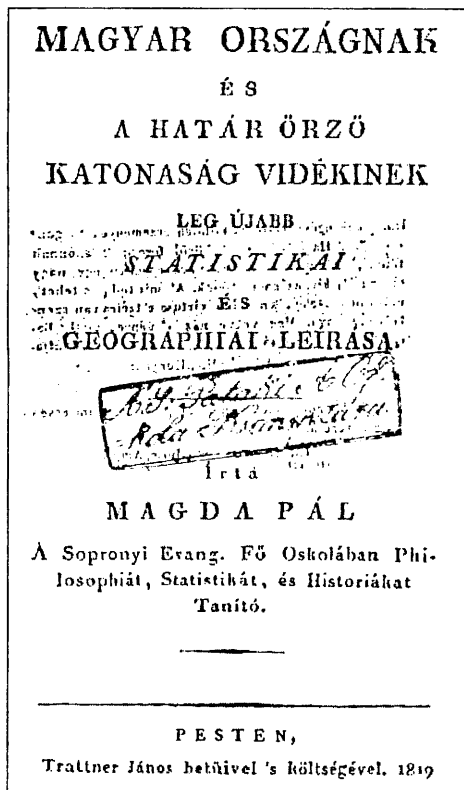
DR. FAZEKAS ÁRPÁD

Magda Pál (1770–1841) a reformkori Magyarország kiemelkedő tudósa, a statisztikai földrajz tudományának hazai úttörője volt. Rozsnyón született 1770. január 29-én, Magda Márton tímármester és kereskedő, valamint Cházár Mária házasságából. Elemi iskolai tanulmányait Dobsinán az evangélikusok és Rozsnyón a jezsuiták iskoláiban, középiskoláit Késmárk és Pozsony evangélikus tanodáiban végezte, majd 1792-től két éven át a jénai egyetemen tanult filozófiát. Itt ismerkedett meg az ebben az időben német földön már nagy fontossággal bíró statisztika tudományával; ez életre szóló nagy hatással volt rá.

Hazatérve a tanári hivatást választotta. Ő maga így foglalta össze 43 és fél éves működését: „nem kis fáradtsággal tanítottam nyolc iskolában”. Pedagógusi pályafutását Gömörben kezdte: 1797–99 között Csetneken, majd 1809–ig Sajógyömörön tanított. Utána egy-egy tanévet Lőcsén, ill. Besztercebányán oktatott, 1812–1821 között pedig a soproni „Evangélikus Fő Oskolában” tanított „Philosophiát, Statistikát és Historiákat”. 1821–24 között a szerémségi Karlóca görögkeleti gimnáziumának igazgatójaként tevékenykedett, majd tíz éven át a sárospataki kollégiumban tanított. Patakról 1834-ben Szarvasra költözött, ahol 1840-ig működött tanárként. Tudását kiterjedt levelezése és nagy olvasottsága révén állandóan fejlesztette. Munkássága eredményeként 1834 novemberében elnyerte a Magyar Tudós Társaság Filozófiai osztályának levelező tagságát.

Két fő műve közül a „Magyar Országnak és a határ őrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geographiai leírása” című munkája soproni főiskolai tanári tevékenysége idején jelent meg, **Trattner János** felkérésére (és ugyanő kiadásában) 1819-ben, Pesten. Könyvének megírását így indokolta: „csak a magát, erejét s hazáját esmérő Nemzet jobbíthatja meg állapotját”. A kitűnő könyv az 1830-as évek elején két német kiadást is megért. Másik jelentős műve, „A mezei gazdaság philosophiájának szabásai szerint okoskodó, és munkálkodó gazda” című könyve – a Széchenyi István által írt híres „Hitel” mellett – korának egyedülálló agrártudományi és gazdaságpolitikai szakműve.

Tanári és tudományos munkássága során kifejlesztett nézetei – így pl. már 1819-ben, Széchenyit jóval megelőzve követelte a jobbágyfelszabadítást – és szabadgondolkodása miatt a hatalom és egyes egyházi körök részéről üldöztetésben is része volt. Élete során személyes tragédiák is érték. 1818-ban meghalt egyetlen fia, aki akkor alig hatéves volt, és ez búskomorrrá tette. Békétlen volt mind önmagával, mind a világgal szemben, örökös vándorlásaiban nyugtalan természete is szerepet játszott. Sok, kevésbé művelt kollégája is irigykedett rá, és betegségek is gyötörték. Mindezek miatt 1840 májusában benyújtotta állásáról való lemondását és Júlia lányához, a híres evangélikus lelkész, **Miklóssy (Mikus) Sámuel** feleségéhez –

1819-ben megjelent fő művének címlapja

négy lánya közül az egyikhez – költözött Nyíregyházára és ott élt 1841. július 23-án bekövetkezett haláláig.

Díszes vörösmész-kő sírköve, rajta egy 14 soros, szinte lexikális életrajznak és jellemzésnek is tekinthető sírfelirattal („igazság tüzes védője/a hon szerető polgára/ev. oktatók nesz-

tora...”) ma is megtalálható a nyíregyházi Északi temetőben.

Az idén 225 éve született tudós, **Magda Pál** emlékét és munkásságát kegyelettel megőrzi és a jövőben is ápolni fogja a Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete.

Az 1912-ben született *Giuseppe Vedovato* Olaszország, valamint az Európa Tanács Ex-Parlamenterei Szövetségének elnöke, az olasz politikatudomány és közélet jelentős alakja. 1953–1976 között öt alkalommal volt kereszténydemokrata képviselő, majd szenátor. 1972–75 között az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének elnökeként ténykedett, alapítója és egyben névadója az Európa Tanács strassbourgi könyvtárának. Hosszú évekig volt az Olasz Földrajzi Társaság elnöke. A neves tudós hatvan éve szerkeszti – feleségével, *Maria Luisa Sternini* jogásznővel együtt – a negyediként megjelenő *Rivista di Studi Politici Internazionali* című folyóiratot. Műveit 12 vas-kos kötetben publikálták.

Giuseppe Vedovato összegyűjtött műveinek VI. kötete a tudós szerző 1953 és 1991 között megjelent 108 írását tartalmazza. A 916 oldalas kötet címe, „A nemzetközi és az európai közösség javára”, talán túlságosan általánosnak és patetikusnak tűnik, de jól tükrözi szerzője elkötelezettségét a címben jelzett nemes ügy mellett. A kötet kronológiai sorrendben közli *Vedovato*-nak a jelzett 38 évben megjelent cikkeit, kommentárjait és tanulmányait a nemzetközi élet eseményeiről, gondolatait, markáns vonásokkal megrajzolt visszaemlékezéseit jelentős kortársairól, *Dag Hammarskjöldtől Robert Schumannon és Alcide de Gasperin* keresztül *Aldo Moróig*. Az olvasó így mintegy rövid összességét kapja az elmúlt négy évtized legfontosabb politikai történéseinek. A kötet fő mondanivalója, hogy „világfaluvá” szűkülő planétánkon minden összefügg mindennel. Az írások ebben a szellemben tárgyalják a nemzetközi együttélés alapvető kérdéseit. A legtöbb cikk az európai egységesülés folyamatáról szól, amelynek *Vedovato* egyik élharcosa volt és maradt, de számos írást találunk a világ egyéb régióinak helyzetéről is.

Giuseppe Vedovato életművének fontos részét alkotják a magyar tudományos élethez fűződő kapcsolatai. A *Vedovato* szerkesztette folyóirat régi évfolyamai között kutakodva ismerős névre bukkantam: *Stefano Bibó*. Az 1946–47-es összevont számban közölt tanul-

mány – „La crisi della democrazia in Ungheria”, azaz „A demokrácia válsága Magyarországon” – minden bizonnyal *Bibó István* első olasz nyelvű publikációja. Az élő klasszikust felfedező frappáns bevezetőben *Vedovato* a cikket „az elegáns, meggyőző, világos politikai próza nem akármilyen példája”-ként állítja az olasz olvasó elé, „amelyet az egymást láncszerről követő logikus következtetések jellemeznek... a kegyetlen és becsületes igazságkeresés szellemében”. Valószínű, hogy ez a '47-es tanulmány *Bibó* művének első külföldi publikálása. *Vedovato* tette közzé elsőként olaszul teljes terjedelemben 1957-ben az ENSZ Különbi-zottságának jelentését az 1956-os magyar forradalomról. A későbbi években is számos magyar vonatkozású anyagot közölt folyóiratában. 1994. június 20-án a Római Magyar Akadémián nyújtotta át *Teleki Pálnak* a nagy olasz geográfushoz, *Giotto Dainelli*hez, az Olasz Tudományos Akadémia egykori elnökéhez írt 18 levelének másolatát, amelyeket *Dainelli*, sok más magyar vonatkozást tartalmazó levelezésével együtt, rá hagyományozott. A nagysikerű esten elmondott beszéde mindennél jobban jellemzi *Vedovato* érdeklődését és kötődését a magyar közélet, tudományosság és azon belül is a geográfia iránt. Ime beszédének néhány részlete*: „Magyarország Európával kialakult, napjainkban már sűrű együttműködési hálózata az, amelyben megtalálhatjuk és elhelyezhetjük a mi országunkkal fennálló, sokoldalú történelmi, politikai és kulturális kapcsolatokat is. ... Ebben a keretben alakult – a két világháború közötti években – *Teleki Pál* Itáliával kapcsolatos, a magyar miniszterelnök 1939. és 1940. évi két olaszországi látogatásával is fémjelzett politikája is. ... *Teleki Pál* nem csupán jelentős államférfi, de a földrajztudomány kiváló tudósa is volt, aki inkább megvált életétől, ... semhogy lemondjon emberi és államférfiúi méltóságáról. *Teleki* tudományos tevékenységének következménye volt az a hosszú és mély barátság, amely a nagy firenzei földrajztudóshoz és felfedezőhöz, számos alapvető természetföldrajzi és felfedezés-történeti mű szerzőjéhez, *Giotto Dainelli*hez fűzte.

*A Szerző fordítása.

(*Dainelli* 1929-től az Olasz Királyi Akadémia harminc tagjának egyike volt, majd később annak elnöke lett.**) A hosszú évekig tartó személyes barátság számos írásos emléke maradt meg *Dainelli* levéltárában. (Ezt a levéltárat *Dainelli* rám hagyományozta, én pedig a közelmúltban a római Olasz Földrajzi Társaságnak adományoztam.)

Ebben a levéltárban található az a 18 eredeti levél is, amelyet a magyar miniszterelnök barátjához, *Dainelli*hez írt. A levelezés az 1920-as évek közepén kezdődik, majd 1939-től 1941-ig tartott, amely utóbbi Olasz- és Magyarország sorsa számára is a legdöntőbb és legszörnyűbb időszak. Örömemre szolgál, hogy itt és most bemutatathatom és másolatban átnyújthatom Önöknek ezeket a leveleket.

A *Dainelli* Archivumban található *Teleki*-levelek megszólítása – ‘Cher collègue et ami’ vagy ‘Kedves *Dainelli* barátomnak’ – mély ba-

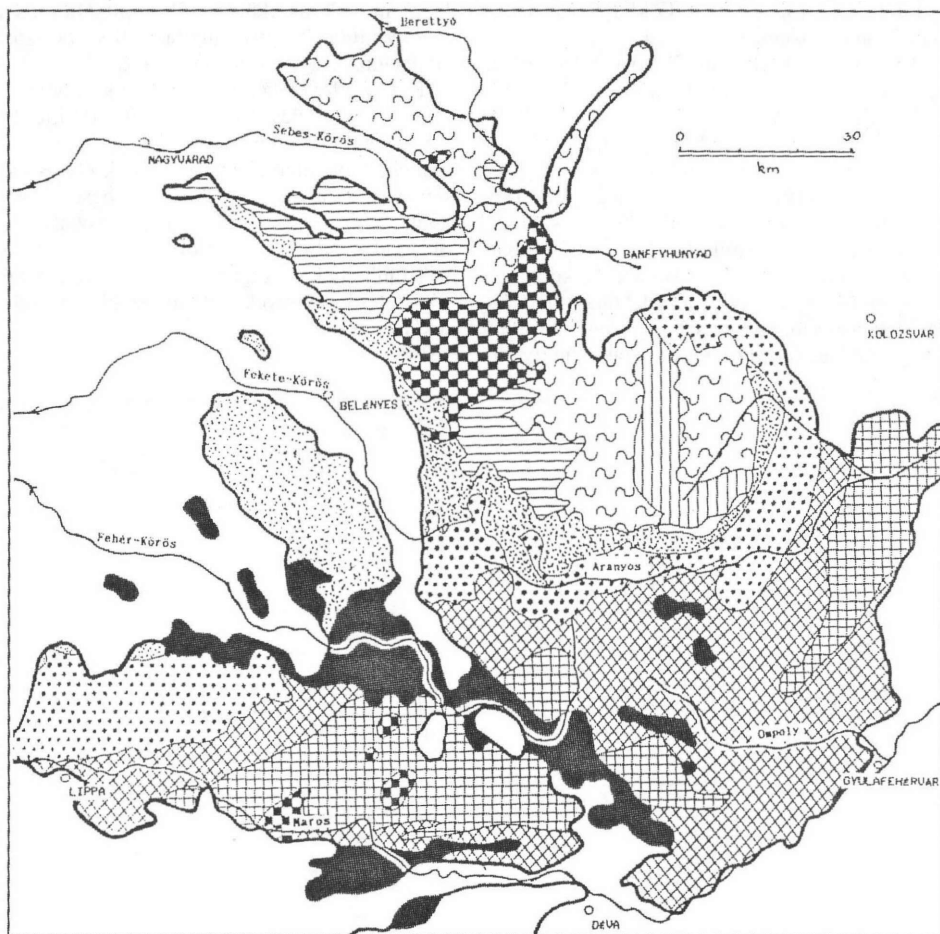
rátágot és kulturális összhangot tükröz a két tudós és kolléga között. Szólnak földrajzi művek cseréjéről, etnikai kutatásokról, dokumentumok és cikkek küldéséről, *Teleki* diszkrét kéréséről, hogy *Dainelli* kövesse figyelemmel Géza fia itáliai geológiai tanulmányait, különleges művek megküldéséről, mint amilyen a *Dainelli* tudományos irányításával szerkesztett ‘Itália gazdasági-természeti atlasza’.

E magánleveleket gondolatilag könnyű összekötni a 60 éves ‘Rivista di Studi Politici Internazionali’ más magyar vonatkozású publikációival. Úgy vélem, e folyóiratnak különös szerepe volt nemzeteink kulturális kapcsolatainak ápolásában. ... Köszönöm, hogy beszélhettem olyan történelmi távlatokról, amelyek krónikának tűnhetnek és olyan dokumentumok tanúságtételéről, amelyek méltóak ezekhez a távlatokhoz.”

**A Magyar Földrajzi Társaság 1931-ben Lóczy-éremmel tüntette ki.

A Földrajzi Közlemények 1995. 2. számának 108. oldalán, Az Erdélyi-középhegység c. cikkhez mellékelt 3. ábra alatt hiányosan jelent

meg a jelmagyarázat. A hiányzó jelmagyarázatot ezúton pótoljuk, a hibáért a szerző és olvasóink elnézését kérjük.

3. ábra. Az Erdélyi-középhegység szerkezete (Bleahu, M.-Lupu, M. szerint, in: Fülöp J. 1989).

I. Északi-Erdélyi-középhegység: Bihari „autochton”: 1 – metamorf képződmények; 2 – ópaleozóos granitoid intrúziók;

3 – mezozoós üledékek; 4 – Kodru takarórendszer; 5 – Nagy-bihari (Bihariai) takarórendszer;

II. Déli-Erdélyi-Középhegység: 6 – bedellői takarórendszer; 7 – körösi takarórendszer;

III. Poszttectonikus képződmények: 8 – paleocén banatitok (s.l.); 9 – neogén vulkanitok

Fig. 3. The structure of the Apuseni Mountains (according to Bleahu, M.-Lupu, M., in: Fülöp J. 1989).

I. Northern Apuseni Mountains: the Bihar “autochton”: 1 – metamorph forms; 2 – opaleozoic granitoid intrusions;

3 – mesozoic sediments; 4 – Kodru nappe-system; 5 – the Great Bihar nappe-system;

II. Southern Apuseni Mountains: 6 – Bedellő cover system; 7 – Körös nappe-system;

III. Posttectonic forms: 8 – Paleocene banatits; 9 – Neogene volcanits

KRÓNIKA

DR. SÁRFALVI BÉLA 70 ÉVES

„Humanizmus és pedagógia történelmi összefüggése bizonyítja a kettő lélektani összefüggését. Nem szabad a humanistát megfosztani nevelő hivatásától... nem is lehet megfosztani tőle, mert az ember méltóságának és szépségének hagyománya csakis a humanitásban él tovább.”

(Thomas Mann: A varázshegy)

A 70 esztendő *Sárfalvi Béla* köszöntése nem egykönnyen megoldható feladat. *Sárfalvi Béla* ugyanis nem szíveli, ha őt bármi okból ünneplik, visolyog az évfordulós megemlékezésektől, és kiváltképp nem szeret 70 évesnek lenni. Mindenfajta formáság és szépen kicirkalmazott szóvirág teljességgel idegen tőle. Ezért ha most áttekintést kell adnunk eddigi életútjáról, illő azt tényszerűen és a lehető leg-
rövidebben tennünk.

Sárfalvi Béla 1925. december 1-jén született Mosonmagyaróváron. A győri Bencés Gimnáziumban 1944-ben érettségizett, majd Budapesten kezdte meg egyetemi tanulmányait, melyeket a háború és az amerikai hadifogság közel két esztendőre félbeszakított. Az ELTE történelem–földrajz szakos diplomájának megszerzése után 1950-ben az egyetemi Földrajzi Intézet tanársegéde lett. Tudományos pályája 1953-tól az MTA Földrajztudományi Kutató Csoportjában (később Intézetében) bontakozott ki. Egy éves Ford-ösztöndíjas amerikai tanulmányútját követően (1965–66: Ann Arbor, Chicago, Berkeley) már elismert szaktekinélként tért vissza az egyetemre. Itt közel negyed évszázadon át (1967–90) vezette a Regionális Földrajzi Tanszéket. 1978-ban három hónapot vendég-kutatóként Bajorországban töltött, ahol a Münchener Földrajzi Társaság már korábban levelező tagjává választotta. 1979-ben megbízták az ELTE újonnan létrehozott Földrajzi Tanszékcsoportjának vezetésével; e tisztségre kollégái két ízben ismételtlen megválasztották (1984–92). Egyetemi tanárrá 1988-ban nevezték ki. 1993 óta az ELTE Doktori Iskolájának földrajzi alprogramját irányítja.

Az elmúlt évtizedekben *Sárfalvi Béla* témérdek tudományos közéleti feladatot vállalt,

és nem tért ki az időt, energiát emésztő hálátlan megbízatások elől sem. Szinte nem volt szakterületünkön olyan miniszteriális, akadémiai vagy egyetemi bizottság (pedig igencsak sok létezett belőlük mindig), amelynek rövidebb-hosszabb ideig tagja vagy tisztségviselője ne lett volna. Széles látókörét, emberismeretét, logikus érveit és kompromisszumkészségét a legkülönbözőbb fórumokon igyekezett a geográfia és általában a közoktatás, közművelődés javára kamatoztatni.

Gyakran emelte fel szavát a jó ügy érdekében – de nem volt példa arra, hogy a hangját felemelte volna. E sorok írója – akárcsak többi közvetlen munkatársa – három évtized alatt sem látta őt soha ingerülni, bosszúnak vagy haragosnak. Kimagasló szakmai felkészültségén kívül az egyéniségeből sugárzó bölcs derű, higgadság és végtelen türelem, tolerancia azok a tulajdonságok, amelyek miatt hallgatói és kollégái körében nemcsak tisztelet, hanem ennél jóval több: általános szeretet övezi.

Sokféle elfoglaltsága mellett *Sárfalvi Béla* mindig talált időt arra, hogy a hallgatók, bel- és külföldi aspiránsok alapos szakmai felkészítésén túl ügyes-bajos dolgaikkal, egyéni gondjaikkal is törődjön. Humanizmus: ez a fogalom oktató és tudományos kutató tevékenységének vezérmotívuma. Témaválasztásában – midőn az Alföld mezőgazdaságával, hazánk népesség- és településföldrajzával foglalkozott, vagy egyetemi és gimnáziumi tankönyveket írt – mindig kitapintható fogékonysága az emberek életét érintő problémák iránt. Nem egyszerűen társadalom- vagy emberföldrajz, hanem a szó szoros értelmében vett *humán(us) földrajz* az, amelyet mindmáig a legmagasabb színvonalon művel.

Sárfalvi Béla sohasem vágyott semmiféle titulusra, formális elismerésre. (Jellemző, hogy doktori címét egyáltalán nem használta, és még azt is nehezen viseli, ha olykor professzor úrnak szólítják.) Néhány kitüntetés azonban mégiscsak „utólerte” őt: a Magyar Földrajzi Társaság – amelynek 1968–73 között főtitkára volt – tiszteleti tagjává választotta, és 1985-ben a Lóczy Lajos emlékérmet adományozta neki. Az

ELTE 1992-ben Pro Universitate emlékérmel ismerte el egyetemünk érdekében kifejtett tevékenységét; a budapesti agglomerációra vonatkozó kutatásait pedig „Budapestért” díjjal jutalmazta a fővárosi önkormányzat (1993). E szép sorozat eddigi betetőzését az 1995. évi Apáczai Csere János-díj jelentette.

Dr. Probáld Ferenc

DR. SZÉKELY ANDRÁS 70 ÉVES

Számomra is tévedésnek tűnt – már rögtön a leírás után – ez a mondat! Hát még annak, aki régóta ismeri nyughatatlan, dinamikus egyéniségét, s nincs napi kapcsolatban a soha nem fáradó, mindig lobogó **Székely András**sall.

Pedig a sors különös akarata folytán egyszerre ünnepelehtük hetvenedik születésnapját, s azt is, hogy ötven éve lépett először diákok elé a pásztói gimnáziumban. S a tanári pálya rengeteg idejéből negyvenkét tanévet egyetemi katedrán töltött.

A jeles évfordulók kapcsán fölmerül a kérdés, vajon mi marad meg abból a sok előadásból, az órákon kívüli foglalkozásokból, a kirándulásokból, a kutatómunkából, a bizottságokban, az adminisztráció labirintusaiban eltöltött időből, a sok hasznosult és elfecsérelt energiából? Talán a nyomtatott papír, a diaképek celuloidja, vagy a hangszalag őriz meg valamit a tanárból, a kutató eredményeiből, a tanszékvezetőből?

Nem hiszem, hogy a holt anyagban, a tárgyakban, a dolgokban kell keresni a marandóságot. Bennünk, az élőkben rostálódik, őrződik meg vagy veszik el a múlt. Azokban, akik egy közösségben tovább visznek egy feladatot, egy ügyet, egy hivatást.

Eltávoztokról jó vagy semmit! Alkalmazkodva a régi mondáshoz egyszerű tényként csupán leszögezem, hogy volt egy adott személyi összetételű Természeti Földrajzi Tanszék az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, valamikor a hatvanas években. Vezette egy jó szándékú, tudós ember, akit – éppen azért, mert ember volt – felfaltak az ordasok. Azonban az élet törvényei szerint az idő lassan kikezdte ezt a társaságot. De mi lehet a biztosíték arra, hogy nem hasonlóak kerülnek a helyükre, körforrásban újraterehtve önmaguk minőségét?

Egy főnök kell, aki tud és mer válogatni, építeni, s a lehetőségekhez képest lassanként átalakítani egy társaságot, amely csapattá, a saját lábán megállni képes közösséggé kovácsolódhat össze, s tovább viszi a feladatot, az ügyet, a hivatást.

Székely András ezt a munkát végezte el, amikor alapot teremtett egy másfajta jövőnek. S ha mást nem is mutatott volna föl ennyi idő alatt – pedig sorolhatnánk könyveit, tudományos cikkeit, tanulmányait, konferencia előadásait –, ez önmagában is elég lenne arra, hogy beírja nevét egyetemünk, s még inkább a magyar földrajztudomány nagykönyvébe.

Dr. Gábris Gyula

Jelentős évfordulót ünnepelhetünk idén: 125 éve, 1870. július 23-án született Veszprémben a magyar földrajztudomány egyik legnagyobb, legsokoldalúbb és legszínesebb egyénisége, **Cholnoky Jenő**. A szülővárosához – valamint a város tágabb környezetéhez, a Balatonhoz és az egész Balaton-felvidékhez – egész életében hűségesen ragaszkodó fiatalembert korán megnyilvánuló földrajzi érdeklődése ellenére ügyvéd édesapja a műszaki pályák felé irányította. A Műegyetem vízépítő mérnöki szakának elvégzése után azonban 1894-től már **Lóczy Lajos** tanársegédéként a földtudományok művelésében jeleskedett. 1896–1898 közötti kínai expedíciójának eredményei – főként a Jangce és a Sárga-folyó hidrogeográfiai viszonyainak feltárása – révén nemzetközileg is ismert lett. 1903-ban már egyetemi magántanár, 1905-től pedig a kolozsvári egyetem tanszékvezető professzora; a trianoni tragédiáig, a megszálló románok által Erdélyből való 1919-es kiűzetéséig számtalan tanulmánya, könyve foglalkozik Erdély földrajzának tudományos leírásával éppúgy, mint varázslatos földje szépségeinek bemutatásával. De résztvesz a Balaton tudományos feltárásában, 1912-ben amerikai tanulmányutat tesz századunk másik kiemelkedő geográfusával, **gróf Teleki Pállal**, és már ekkor vezető szerepet játszik a tudományos közéletben.

Budapestre „száműzése” után – már mint az MTA levelező tagja – 1921-től a Pázmány Péter Tudományegyetem professzoraként folytatja azt a munkát, amit Erdélyben kénytelen volt megszakítani. Leendő kiváló tanárok és kutatók százait indítja el a tudományos pályán. Szaktudományi munkássága – amely főként a Kárpát-medence földrajzának vizsgálatára, de túl ezen az általános természetföldrajz szinte minden területére kiterjedt – mellett az oktatást, a széles értelemben vett művelést élete egyik fő céljának tekintette. Ragyogó előadó volt, óráit a földrajzot egyébként szakként fel nem vevő hallgatók is nagy számban látogatták, népszerűsítő előadásain pedig minden mé-

retű terem megtelt. A földrajz népszerűsítéséért sem előtte, sem azóta nem tett nála többet senki. Hallatlanul termékeny volt, didaktikusan felépített, olvasmányos stílusban megírt könyvei – mintegy 50 könyve jelent meg! – akkoriban minden középosztálybeli értelmiségi polcán megtalálhatók voltak; olvasásuk még a mai generációk számára is élvezetet nyújt. Ehhez jelentősen hozzájárult, hogy ragyogóan rajzolt, műveit maga illusztrálta; tömbszelvényei nélkül még a mai földrajzkönyvek is elképzelhetetlenek. Ha szakmai munkássága nem tette volna világhírvé, művészi festményei, akvarelljei talán akkor is ismertté tették volna nevét. Persze művészi tehetségben a család egyébként sem szűkölködött; két testvére, Viktor és László a kor ismert írói voltak, akiknek „újralfedezése” éppen most zajlik napjaink irodalmi közéletében.

Cholnoky kiemelkedő szerepet játszott a Magyar Földrajzi Társaság életében is. 1905–1911 között főtitkára, 1911–1913 között társelnöke, 1914-től 1945-ig, tehát több mint harminc éven át elnöke, majd 1949-ig tiszteletbeli elnöke volt Társaságunknak. (E hosszú munkásság hatalmas eredményeit **Marosi S.** elnökünk foglalta össze folyóiratunknak 1994. évi 1. számában.) Mi pedig elődünként tisztelhetjük annyiban is, mint lapunk korábbi szerkesztőjét, akinek igényessége, a magas szintű tudományosságon kívül a szakma és a Társulat népszerűsítésére, valamint a nyelvi gazdagságra is való törekvése példaként állnak a mai utódok előtt is.

E hatalmas tudományos pályafutás 1950. július 5-én ért véget. Emlékét Érden, a Magyar Földrajzi Múzeumban állandó kiállítás őrzi, mint ahogy munkásságának tárgyi emlékeit is. Olvasóink közül pedig, aki arra jár, ne felejtse el egy pillantást vetni a tudós professzor Gyulai Pál utcai – a Rókus kórházzal szemben levő – egykori lakásának falán nem is oly rég felavatott emléktáblájára.

Dr. Horváth Gergely

*Cholnoky J. életművével részletesen foglalkozunk folyóiratunk következő számában.

Két év kemény szervezőmunka és készülés után 1994. január 12-én indultunk el Tanzániába, hogy ott négy héten keresztül tudományos megfigyeléseket, méréseket végezzünk és közetmintákat gyűjtsünk. Közvetlen célunk a Kelet-afrikai-árokban fekvő Eyasi-tó és környékének vizsgálata volt, melyhez később – ahogy időnk engedte – más területeken végzett munkálatok is kapcsolódtak. Utunkat, melyet elsődleges célpontjáról neveztük el Eyasi-expedíciónak, az ELTE Természetföldrajzi Tanszékéről *dr. Gábris Gyula* tanár úr vezetésével az akkori IV. éves évfolyamból négyen (*Kecskeméti Kinga, Mjazzovszky Ákos, Szalai Zoltán és Tőzsér Pál*) szerveztük, s hatodikként kapcsolódott csoportunkhoz *dr. Elek Jenő* orvos, aki a velünk való bajlódás mellett a filmforgatás nehézségeit is magára vállalta.

Kenya fővárosán, Nairobin keresztül érkezünk a Kilimandzsáró déli lábánál fekvő Moshi városkába, ahol öt napot szántunk arra, hogy a forró és akkor szerencsére száraz afrikai klímához hozzászoktassuk magunkat, illetve felkészüljünk a 15 napos terepgyakorlatra.

Ez alatt az idő alatt többször kirándultunk a Kilimandzsáró déli lejtőjének kb. 1800–2000 méteres magasságáig. A hegy lábánál, majd a kevésbé meredek hegyoldalokban a csagga törzs ültetvényei díszlenek, a meredek lejtésű, ezért hasznosíthatatlan területeken és az egyre magasabb régiókban pedig már a hegyi esőerdő növényvilágának rendkívüli gazdagságával találkozunk. Kelet-Afrika, s benne Tanzania éghajlata – annak ellenére, hogy az Egyenlítő közelében fekszik – nem nedves egyenlítői, hanem ennek egy szárazabb változata: ez a terület is a kétszakaszos esők övébe tartozik, de a fennsík elhelyezkedés miatt kevés a csapadék összmennyisége, s ez csak a szavannára jellemző növényzet kialakulását teszi lehetővé. A buja növényzetű trópusi esőerdőfoltok csak a délkeleti passzát által bőséges esővel öntözött délkeleti országrészben, illetve a magas hegyek csapadékos lejtőin találhatók. Ezekről és az árokrendszer aljától eltekintve a füves, bokros és erdős szavanna az uralkodó növényzet.

Itt a hegy lejtőin Tanzánia történelmének egy eddig kevésbé ismert emlékére bukkantunk, mégpedig olyan földalatti alagutakra és lakásokra, melyeket a múlt század közepe táján

az itt élő csaggák vájtak ki, hogy a harcias maszájak támadásai és megszárlásai elől családjukkal és állataikkal együtt elbújjanak. Ezek a járatok, föld alá rejtett lakások ma már beomlottak, feledésbe merültek, s csak a véletlennek köszönhetően találtak egyet, hogy létével a történelemnek erre a korszakára emlékeztessen.

Az akklimatizáció és az összecsomagolás után egy Land Rover terepjáróval indultunk nyugati irányba, az Eyasi-tó felé. Hamarosan a Rift Valley, a Kelet-afrikai-hasadékvölgy meredek falával álltunk szemben, mely nagyjából észak-déli irányban szeli keresztül Kelet-Afrika ősi kristályos kőzetekből felépülő testét. A hasadékvölgy falának megmászása után feljutottunk a tengerszint felett 1100–1300 méter magasságban elterülő, nagy kiterjedésű fennsíkra, majd Karatu településen keresztül elértük utunk várva várt célpontjához, az Eyasi-tó északkeleti partvidékéhez. Itt egy forrás mellett táboroztunk, s reggelenként innen indultunk a környék bejárására, megismerésére. A tónak ez a része az 1993-as és 1994-es évek rendkívüli aszályossága miatt teljesen ki volt száradva, így a sós és agyagos rétegek szabályos váltakozását mutató tavi üledékrétegeket is vizsgálni tudtuk. A tó szárazsága olyan felfedezést is lehetővé tett, melyről eddig a környékről készült geológiai térkép sem tudott információt szolgáltatni, ugyanis kihült, oszlopos elválású bazalt nyomait fedezték fel az egykor vízzel borított tófenéken. Ez vagy az Eyasi-tó árkának a harmadidőszakban történt keletkezésével magyarázható vagy pedig a geológiaiilag gyorsan változó terület egyik későbbi magmatizmusának eredménye lehet.

A tó a Kelet-afrikai-árok délnyugati irányba haladó oldalágában helyezkedik el, s ez az oldalág a riftképződés szákcúkjának egyik szép példája. Az árok alján az Eyasi-tó vize nemcsak a csapadékvizekből, hanem egykori hévforrások vizéből is táplálkozott, melyek szintén a riftképződés következményeként nyomulhattak a felszínre, s melynek nyomait, a forrásműszkövek pados elválású rétegeit több helyen megtaláltuk a parton, illetve a kiszáradt tófenéken.

Földtani, geomorfológiai, megfigyelések mellett mikroklimatológiai méréseket is végeztünk: két helyen állítottunk fel mikroklimamé-

rő állomást, s 25 órán keresztül óránként mérünk különböző magasságokban hőmérsékletet, párolgást és szélsébséget.

Az Eyasi-tó mellett töltött napok alatt nemcsak földrajzi, hanem néprajzi jellegű kutatásokat is folytattunk, s így bepillantást nyerhetünk a koisan népek közé tartozó tindiga (hasza, hadzapi) etnikum életébe. Láthattuk, hogyan őrzik ősi vadászó és gyűjtögető életformájukat, hogyan készítenek gyöngyöket, hogyan gyűjtanak fél perc alatt gyufa és öngyújtó nélkül tüzet, és hogyan élnek ilyen egyszerű, de rendkívül nehéz életkörülmények között boldog életet.

Az Eyasi-tó vidékének föltárása után utunkat a Kelet-afrikai-árok elágazásánál fekvő „Óriáskráterek földje” felé vettük, ahol a Ngo-rongoro 16–22 km átmérőjű kaldérájának csodálatosan megőrzött, gazdag állatvilágát láthattuk.

Az „Óriáskráterek földje”-t elhagyva a Föld egyik leghíresebb nemzeti parkjába, a kb. három magyarországi megyényi területen fekvő Serengeti Nemzeti Parkba érkezünk, ahol a szintén gazdag állatvilág fotózása mellett a trópusi mállás nyomait őrző, gránitból felépülő szigethegyek, az ún. kopjek (ejtsd kopik) formakincsét is tanulmányoztuk. A Serengetiből K-i irányba vettük utunkat, hogy időnk hátralevő részét már a fennsíkrol leereszkedve, a Nátiron- és a Manyara-tavak mellett hasznosítsuk.

A Nátiron-tónál is több napot töltöttünk, miáltal a tó üledékeit és a tó medrében is több helyen magasodó egykori hamukúpok szerkezetét vizsgáltuk. Itt is fölállítottuk mikroklímamérő állomásainkat, s az Eyasi-tóhoz hasonló környezetekben végeztünk méréseket. A mérésorozat adatai alapján az Eyasi-tó parti mikroklímáját vetettük össze a Nátiron-taviéval, s arra a kérdésre vártunk választ, hogy a hasonló természeti környezet – lefolyástalan tó, tektonikus árok, száraz szavannaéghajlat, Na_2CO_3 -tartalmú tóvíz, a tótól való távolság, növényzet, talaj stb. – hasonló mikroklímát eredményez-e?

Mindezek mellett itt-tartózkodásunk egyik legnagyobb vállalkozása az árok fala mellett, a Nátiron-tótól kb. 15 km-nyire délre magasodó, 2895 méter magas, rendkívül meredek oldalú Oldoinyo Lengai vulkán ma is aktív kúpjának megmászása volt. Napjainkban ez a tűzhányó a Föld egyetlen aktív karbonátos vulkánja.

A rendkívüli erőfeszítést igénylő, több óras mászás után a kráter peremére érve hihetetlen látvány fogadja az embert. A tűző napsütésben

szinte meg lehet vakulni a kráter belsejében található fehéres színű anyagok által visszavert fények keresztttüzében. Laikus szemlélő számára úgy tűnhet, hogy a csúcsrégiót hó fedi, pedig a távolról hónapok látszó fehér anyag a vulkán termelte láva és hamu, melyek a felszínre kerülésükkor még sötétszürke, fekete színűek, később azonban a bennük lévő Na_2O -, K_2O - és CaO -tartalom miatt kifehérednek.

Korábban a vulkán csúcsrégiójában kettős kráter helyezkedett el. A két krátert egy K–Ny-i irányú gerinc választotta el egymástól. Az 1993 júniusában bekövetkezett kiterős következtében azonban a korábbi kettős kráter egyseges, egyetlen krátert alkot. Erről az eseményről elsőként számolhattunk be.

Az Oldoinyo Lengai és a Nátiron-tó tágabb környezetében él Kelet-Afrika egyik legismeretesebb etnikuma, a maszaik. Magas, vékony testfelépítésükről, arcvonásaikról még a kevésbé hozzáértők számára is felismerhetők. Ez a pásztorkodásból élő nép még ma is ősi ruháiba öltözködik, megőrizték sajátos települési és egyéb szokásaikat. Míg a férfiak legömbölyített végű, hosszú botot vagy két méter hosszú lándzsát tartanak a kezükben, addig a nők legkisebb gyermeküket vagy a vízesedényt hordják a hátukon.

Utunk utolsó állomása a Nátiron-tótól délre fekvő Manyara-tó volt, ahol a tó és a Rift Valley között kialakított nemzeti parkban ismét szép zsiráfokat, elefántokat és vastag torzszú baobabfákat fotóztunk.

Két hét terepi tartózkodás után visszatértünk Moshiba, majd az utolsó tanzániai napon a Meru vulkán 4565 méter magas csúcsa alatt elterülő Arusha Nemzeti Parkot barangoltuk be. Feljutottunk a tűzhányó kaldérájában felépült hamukúp tövébe, majd a környéken az egykor kirobbant vulkáni anyag dimbes-dombos mélyedéseit kitöltő Momella-tavak vidékét jártuk be. A következő napon pedig búcsút intve Tanzániának, autóbusszal visszautaztunk Nairobi-ba, ahonnan február 8-án indultunk haza, majd Afrikát és 8000 km-t magunk mögött hagyva még aznap este landoltunk Budapesten.

Azóta folyamatosan dolgozunk a kb. 50–60 kilogrammnyi begyűjtött kőzetminta és a mikroklímamérési adatok feldolgozásán, illetve a filmfelvételek összevágásán, s közben mindig fülünkben cseng Gábris tanár úr egy mondata: „Kétféle ember van: az egyik szereti Afrikát, a másik még nem járt ott”.

Tózsér Pál

ÚJ ELNÖK A PÁRIZSI FÖLDRAJZI TÁRSASÁG ÉLÉN

A párizsi Földrajzi Társaság 1995. májusában tartotta tisztújító közgyűlését. A rendezvényt szomorú esemény, **Jacqueline Beaujeu-Garnier** professzor-asszony elhunyt árnyékolta be, aki 1983-tól látta el az elnöki teendőket. A párizsi Société de Géographie a világ legrégebbi földrajzi társasága, amelyet még 1821-ben alapítottak. Mint elsőként alakult társaság büszkén viseli máig jelző és hovatartozás nélkül nevét, hiszen a később alakultaknak kellett megkülönböztetniük magukat hozzá képest.

A tisztújító közgyűlés **Jean Bastié**t, a Sorbonne emeritus professzorát választotta a Társaság új elnökéül. **Bastie** professzor korábban

1965 és 1975 között kincstárnokként, majd 1975 és 1995 között alelnökként dolgozott a Társaságban. **Jean Bastié** a Société de Géographie 69. elnöke. Elődei között olyan tudományos és közéleti személyiségeket találunk, mint **Laplace**, **Chateaubriand**, **Humboldt**, **Ferdinand de Lesseps**, **Franchet d'Esperey** marsall vagy **Emanuel de Martonne**.

Az elnökön kívül megválasztották a Társaság új vezetőségét is. A névsorban örömmel fedezhetjük fel tiszteleti tagunk, **Bernard Le Calloc'h** nevét.

Az 1996-ban fennállása 175. évfordulóját ünneplő Társaság új tisztségviselőinek ezúton kívánunk eredményes munkálkodást.

A MAGYAR KARSZT- és BARLANGKUTATÓ TÁRSULAT 1995. ÉVI KÜLDÖTTKÖZGYŰLÉSÉRŐL

A Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat 1995. évi küldöttközgyűlésén Kadič Ottokár-érmet adományozott a karszt- és barlangkutatás területén végzett kiemelkedő munkásságáért **dr. Dénes György** nyugalmazott tudományos főmunkatársnak, aki jogtanácsosként immár hosszú évek óta áll Társaságunk szolgálatára. Ugyanez a közgyűlés **dr. Dénes György**t egyúttal tiszteletbeli elnöké, a leköszönt **dr. Zámbo László** egyetemi docens tagtársunk – akinek

sikeres munkáját Társaságunk karsztok iránt érdeklődő tagjai nevében ezúton köszönjük meg – helyett pedig **dr. Hevesi Attila** egyetemi docens tagtársunkat az MKBT elnökévé választotta.

Neves geográfus kollégáink kitüntetéséhez, illetve megtisztelő megbízatásaikhoz jó egészséget és további sikeres alkotómunkát kívánva ezúton gratulálunk!

TERMÉSZETFÖLDRAJZI OKTATÓK ÉS KUTATÓK TALÁLKOZÓJA PÉCSETT

Mintegy két éve, az MTA Földrajztudományi Bizottsága Geomorfológiai Albizottságának újjáalakulásakor hangzott el az a javaslat, hogy a geomorfológia, ill. a tágabb értelemben vett természetföldrajz művelői évenként egyszer jöjjenek össze és ismerkedjenek meg az egyes műhelyekben folyó munkával. Az ilyen összejövetelek egyúttal kiváló lehetőséget nyújthatnak kötetlen beszélgetések keretében szakmai tapasztalatcserékre, a pályakezdő fia-

tal kollégák megismertetésére, terepbejárásokra stb. is. És egyáltalán – különösen mai szét-szórattatásunkban, megalázó helyzetünkben – minden alkalmat, ami a szakma összetartását elősegítheti, meg kell ragadni!

A nagy egyetértést kiváltó javaslatot ezúttal tettek is követték. Elsőként 1994-ben Debrecenben sorra került ilyen nagy sikerű összejövetelre, majd 1995-ben a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi

Karának Természetföldrajz tanszéke vállalta a házigazda szerepét. Előljáróban is köszönetünket kell kifejeznünk a rendezőknek, leginkább a tanszék munkatársainak, hiszen kiváló vendéglátóknak bizonyultak. A jól szervezett, szakmailag számos új ismeretet nyújtó és hangulatossá rendezvényről alighanem minden résztvevő elégedetten távozott. Márpedig résztvevőben nem volt hiány! Az egyetemi és főiskolai tanszékek, a közeli és távolabbi kutatóhelyek 3–6 fős küldöttségekkel jelentek meg, és a szakma „nagy öregjei” – reméljük, nem neheztelnek e jelzőért – éppúgy képviseltették magukat, mint a legfiatalabb doctorandusok, sőt **Volker Albrecht**, a frankfurti Goethe Egyetem professzora személyében még külföldi vendég is megtisztelte a rendezvényt.

A program október 6-án, pénteken délután kezdődött a tanszéken. **Lovász György** tanszékvezető egyetemi tanár köszöntője után elsőként **Pécsi Márton** akadémikus kért szót és hívta fel a figyelmet az IAG, a Geomorfológusok Nemzetközi Szövetsége 1996. áprilisi, Magyarországon megrendezendő Európai Regionális Konferenciájára, melyről részletesebben **Lóczy Dénes** tájékoztatót. Majd **Lovász György** ismertette tanszéke és az azon oktató 6 főállású, 3 másodállású és 4 óraadó (ebből 2 tudományok doktora, 2 kandidátus) kolléga tevékenységét. A képzés sajátosságaként kiemelte a IV. évesek urbanisztikai, környezetvédelmi és idegenforgalmi irányú specializációját, valamint a doctorandusképzést (a 3 földrajzi tanszéken együttvéve 13 nappalis és 7 levelező PhD-jelölt tanul). A fő kutatási területek közül a löszmorfológiai és kronosztratigráfiai kutatásokat, valamint a természeti és társadalmi folyamatok kölcsönhatásának vizsgálatát emelte ki. Ezt követően sorra bemutatkoztak a vendéglátó tanszék tanárai. Néhányan oktató–kutató tevékenységük ismertetése mellett elmondták szakmai ars poeticájukat is. Így pl. **Schweitzer Ferenc** a geomorfológia tanítása során a felszínfejlődés dinamikus és gyakorlati szemléletű komplex vizsgálatát tartja fontosnak. **Majeros György** a földtan fejezeteinek oktatása mellett céljának tekinti a tanszék környezetvédelmi bázissá fejlesztését. **Geresdi István** a meteorológia, számítástechnika és statisztika magasabb szintű elsajátíttatásához a FEFA-5 pályázaton elnyert pénzből informatikai laboratórium kiépítésére és egy Földrajzi Információs Rendszer létrehozására készül. **Fodor István** főként a környezetvédelmi témák kiemelését tartja

fontosnak oktatott tárgyai keretében. **Sikó Ágnes** a módszertan oktatásán belül igen lényegesnek tartja a környezet- és természetvédelemre nevelést. **Rayber Imre** a modern gazdasági folyamatok megismertetéséhez üzemek meglátogatását, kutatóintézetek felkeresését tartja szükségesnek és rendszeresen szervez is ilyen programokat. **Pozsár Vilmos**, aki ásvány–közettant és regionális földrajzot tanít, igen szűkszavúan beszélt munkájáról – viszont egész este fáradhatatlanul dolgozott a vendégek kiszolgálásán, köszönet érte! Bemutatkozott **Gyuricza László** és **Hermann József** is, előbbi Európa földrajza, utóbbi a térképészet oktatásának helyzetéről beszélt. A doctorandusokat **Vilhelm Zoltán** képviselte, aki a természeti tényezők településekre gyakorolt hatását vizsgálja a Duna mentén. Megtudhattuk azt is, hogy a tanszéknek 2 demonstrátora van; közülük **Czigány Szabolcs** már szemináriumot is vezet. Végül **Lehmann Antal**, a mai tanszék elődjének kiemelkedő tagja, ma a Dél-dunántúli Természetvédelmi Igazgatóság vezetője, aki a talajtant és a biogeográfiát tanítja, szenvedélyes hangú beszédében tett hitet az egységes és átfogó földrajzoktatás mellett, hiszen ahogy elmondta, „a falak között mindig is a sokoldalúan képzett földrajztanárok képzése volt a cél” és „a földrajzot a hallgatókkal a maga komplexitásában kell megszerettetni”. Ennek szellemében vetített le egy videofilmet a különleges beremendi kristálybarlangról. Végül az első napi program zárásaként **Varga István** mutatta be a tanszék frissen felavatott, a mai anyagi körülményekhez képest jól felszerelt 18 férőhelyes laboratóriumát, ahol főként hidrogeográfiai és talajtani gyakorlatok folynak és amely óriási segítséget jelent a természetföldrajzi kutatásokhoz kapcsolódó anyagvizsgálatok terén.

Másnapra a vendéglátók terepbejárást szerveztek, melynek során **Majeros György** és **Schweitzer Ferenc** többek között a bejárt terület földtani felépítéséről, felszínfejlődéséről és felszínalakтанáról, ezen belül kiemelten a vörösgyagok indikátor-szerepéről, a Mecsek és a Villányi-hegység kialakulásáról, a dél-dunántúli löszök sajátosságairól, **Lehmann Antal** pedig a természetvédelem gondjairól, feladatairól és eredményeiről adott tájékoztatást. A szakmai program részletes ismertetése sajnos meghaladná e beszámoló kereteit, így a továbbiakban csak néhány érdekesség felvillantására nyílik lehetőség.

Az első jelentősebb megálló a bátaszéki tég-

lagyárnál volt, ahol az ősföldrajzi környezetben lejátszódott jellegzetes változások nyomai igen plastikusan rajzolódnak ki. Hiszen itt a kb. 7,5 mó éve kezdődött sümegiumban még a Pannon-beltől terült el, jellegzetes „congeriás” szintet hagyva hátra, majd a rátelepülő terresztrikus – korábbi hagyományos nevén „unio wetzleris” – szint a béraltaváriumból már szárazulatot jelez, globális jellegű szélsőségesen száraz klímával (a híres, 4,8–5 mó éves, a Földközi-tenger kiszáradását eredményező „sókrízis” időszaka ez); ekkor hegylábfelszínnek képződtek és mintegy 30–40 m vastag futóhomokrétegsor alakult ki. Ezt váltotta fel a ruscinium, majd csarnótánium, nedves, szubtrópusi jellegű éghajlattal, utóbbi során, mintegy 4,2 millió éve felerősödött a mindent befedő vörösagyagok képződése. E három, erősen elütő rétegsor – melynek faunáját *Szónoky Miklós* feldolgozása alapján ismerjük – összehasonlítására és a változások bemutatására nyújtott tehát kiváló alkalmat a téglagyár megtekintése.

Másik nagyobb megállónk a „beremendi rög” volt, melyet szinte már teljesen lefejtettek. A Villányi-hegység pikkelysorozatának legdélibb kibukkanását alkotó, eredetileg 174 m-es alsó-kréta mészkőrögöt ugyan a 19. szd. óta bányásszák, de a kitermelés az 1974-ben felépített új cement- és mészmű – melynek mészköigénye most évi 1,7 millió t – átadása után gyorsult fel (megjegyzendő, hogy mivel a még rendelkezésre álló készletek csak 15–17 évre elegendők, fokozódik a közeli Szársomlyó Ny-i peremén, a nagyharsányi bányában folyó kitermelés is). Említésre méltó, hogy 1984-ben egy robbantást követően különleges szépségű, később kemény harcok árán védetté nyilvánított barlang nyílása tárult fel; az a kis mészkö-tömeg, melyben ez a barlang található, ma szigetként emelkedik ki a környező letermelt bányaudvarból. A fúrások nyomán az is kiderült, hogy a mészkőrétegek és a prekambriumi csil-

lámpalákból álló aljzat között egy műre való, mintegy 500 m vastag karbon szénréteg is található. A fedő rétegeket tekintve megemlítendő a bányaudvar K-i végén található breccsás réteg, ahol a szinte már bauxitos jellegű vörösagyagba – feltehetően inszolációs eredetű – mészkö-törmelék ágyazódott, és melynek ősmaradványai a *Kretzoi Miklós* által a közeli Csarnótahegyen leírt faunasukcesszióval párhuzamosíthatók; ősföldrajzi vizsgálata érdekes kutatási témának ígérkezik.

A harmadik nagyobb megállóhoz, a villányi Templom-hegyhez érve sajnos már erősen sötétedett, pedig az itteni – földtani alapszelvény szerepét is betöltő – bánya számtalan érdekességet tartalmaz. Főként középső-jura ammoniteszes rétegei világhíresek, de a pannon–pleisztocén ősföldrajz szempontjából az itt kijelölhető villányium–biharium határ, a hasadékrendszerben felhalmozódott törmelékekből kikerült, 2,5–1,7 millió évvel ezelőtti száraz-meleg és nedves-meleg időszakok váltakozását jelző villányi fauna, valamint az alsó-bihariumban fellépett lehűlésre utaló, mintegy 1,7–1,2 millió éves legidősebb löszök is kiemelkedő tudományos jelentőséggel bírnak.

A sikeres és tartalmas tudományos programot követően a természetföldrajz művelőinek kétnapos találkozója a kiváló siklói Vasúti Vendéglőben zárult, ahol a kulináris élvezetek, bormorfológiai vizsgálatok mellett elhangzottak ünnepi köszöntők és szakmánk jövőendő feladatait összegző felszólalások is, továbbá kisebb körökben alkalom nyílt szakmai problémák megvitatására, információk cseréjére, vagy egyszerűen csak oly régóta várt, és a mindenkor elfoglaltságok miatt örökké elhalasztott baráti beszélgetésekre. A résztvevők végül azzal váltak el egymástól, hogy „találkozunk jövőre is”; a most már hagyományossá nemeseedett találkozónak folytatódnia kell!

Dr. Horváth Gergely

TÁRSASÁGI ÉLET

BESZÁMOLÓ A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG 48. VÁNDORGYÜLÉSÉRŐL ÉS 119. KÖZGYÜLÉSÉRŐL

DR. HORVÁTH GERGELY

Immár hagyományosan összekapcsolt vándor- és közgyűlésünknek ez évben Sárospatak adott otthont. Köszönet illeti a város önkormányzatát a vendéglátásért, valamint a Magyarok Világszövetségét és a Művelődési és Közügyügyi Minisztériumot a rendezvény anyagi támogatásáért. A támogatás lehetővé tette, hogy hosszú-hosszú idő óta először a mai határokon kívül élő kollégáink egy kis csoportja (Erdélyből, a Felvidékről és Kárpátaljáról) is részt vehessen a háromnapos rendezvénysorozaton. A Comenius Tanítóképző Főiskola vadonatúj kollégiuma biztosította a kényelmes szállást és az étkezést, míg a vele szemben megépült, rendkívül látványos Művelődés Háza volt az előadói és a közgyűlés színtere.

Maguk a rendezvények már június 30-án este megkezdődtek. **Dr. Roncz Béla** és kollégái az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Földrajz tanszéke által szervezett „Kína '94” expedícióról számoltak be, gyönyörű diáképek kíséretében, mások eközben a „hely szellemének” adóztak a híres Rákóczi pince meglátogatásával és a nem kevésbé híres hegyaljai borok kóstolgatásával.

A tudományos ülésszak másnap, július 1-jén reggel **dr. Nemerikényi Antal** főtitkárunk megnyitó beszédével kezdődött, majd **dr. Jánosdeák Gábor**, Sárospatak polgármestere köszöntötte a megjelenteket. Sajnos, a véletlenek úgy hozták, hogy a köszöntőket követő előadások közül éppen az a kettő maradt el, melyek a rendezvénynek otthont adó várost és annak híres Kollégiumát mutatták volna be, a többi tervezett előadásra azonban sor került.

Dr. Süli-Zakar István tanszékvezető egyetemi docens (KLTE) a Kárpátok-Euróregió kiemelkedő fontosságát vázolta ebben a meglehetősen elmaradott térségben. **Dr. Pinczés Zoltán** egyetemi tanár (KLTE) a Tokaji-hegység – ő így nevezte – kialakulását és formakincsét vázolta fel sok évtizedes kutatásait összegző előadásában. **Dr. Kerényi Attila** tanszékvezető

egyetemi docens (KLTE) tájökológiai szempontból vizsgálta Hegyalja adottságait. **Dr. Frisnyák Sándor** tanszékvezető főiskolai tanár (BGYTF) a Zempléni-hegység – ő viszont így nevezte – történeti földrajzáról beszélt, sajnos, a korlátozott időkeret miatt csak némi ízelítőt adhatott a hatalmas témából. **Dr. Boros László** főiskolai docens (BGYTF) ígéretes témát, a hegyaljai szőlő- és borgazdaság földrajzát választotta előadása tárgyául, ám hamar kiderült, hogy a helyzet korántsem rózsás, a borok királyának fénye igencsak megfakult. **Dr. Borsos Balázs** egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem) a Bodroghöz neveinek vizsgálata ürügyén egy kis kultúrantropológiai ismertetést adott hazánk e kevésbé ismert kistájáról, melynek felszínalaktani képét **dr. Borsy Zoltán** egyetemi tanár (KLTE), vízföldrajzi sajátosságait pedig **dr. Lóki József** egyetemi docens (KLTE) ismertették, ugyancsak sok-sok éves kutatási eredményeket összegezve.

A diákepekkel gazdagon illusztrált előadások révén tagjaink rendkívül sok ismerettel gazdagodhattak. Az előadások közti szünetben **dr. Marosi Sándor** elnökünk hivatalosan is megnyitotta a már említett Kína-expedíció által készített fotók kiállítását. A művészi felvételek a lunani „Kőerdő” hatalmas karmezőitől a pekingi utcaképekig, a Li-csiang menti kúpkarcsuktól Hongkong és Macau villódzó fényözönéig, a rizsaratás fárasztó munkájától a tibeti lámakolostorokig és a Potala-palotáig széles keresztmetszetet adtak a Föld e legnépesebb térségének szépségeiről és mindennapjairól.

A folyosón egy másik kiállítást is megtekinthettük, mely iskolásgyermekek helyenként bájosan naív, másutt fantáziadús térképrajzainak legjobbjait mutatta be. Szóköz szerint tanácskönyveket, oktatási segédleteket, térképeket kiadó cégek is képviseltették magukat széles árukínálattal, az alkalmi vásárlóknak jelentős árengedményeket nyújtva; e lehetőséggel sok tagtársunk élt is.

Délután elnökünk nyitotta meg 119. Közgyűlésünket, majd főtitkárunk beszámolójára került sor (ezt e lapszámunk teljes terjedelmében közli). Az eredmények mellett veszteségeink is jelentősek voltak tavaly; tagságunk egy perces néma felállással adózott számos elhunyt tagtársunk emlékének. Hasonlóképp lehangoló volt siralmas anyagi helyzetünk ismertetése, mely ismételtén arra kényszerítette vezetésünket, hogy tagdíjmelésre tegyen javaslatot; az új 900 Ft-os összeget végül is ellenszavazat nélkül, két tartózkodás mellett a Közgyűlés elfogadta.

A legörömtelibb bejelentés viszont az volt, hogy új területi osztályként megalakult a Székelyföldi Osztály (erről e számunkban ugyancsak külön cikkben számolunk be). A beszámoló vitája során **Laki Ilona**, a Fővárosi Pedagógiai Intézet földrajzi részlegének vezetője bejelentette, hogy 1995. január 16-án megalakult a Földrajztanárok Egylete, melyet április 13-án a Cégbíróság hivatalosan be is jegyzett. Bár **Laki Ilona** ismét nehezményezte a tavalyi Közgyűlésnek az Egyletre vonatkozó határozatát, mégis úgy vélte, együtt kell dolgoznunk és nem konkurálnunk. Felidézte első sikeres rendezvényüket, a március 18-i oktatási napot, melynek közeli folytatását ígérte és beszámolt a NAT terén elért eredményekről is. Több érdemi hozzászólás nem lévén elnökünk a vitát lezárta, ezt követően a Közgyűlés a főtitkári beszámolót egyhangúan elfogadta.

Következő napirendi pont a kitüntetésekre javasoltak ismertetése volt. Az Erembizottság nevében **dr. Kovács Ferenc** ismertette a javaslatokat, melyeket a Közgyűlés többnyire egyhangúan, legfeljebb 1–2 tartózkodással rendre elfogadott. Ennek alapján a Közgyűlés:

- belöldi tiszteleti taggá választotta **Fügedy Pétert**, a Fővárosi Pedagógiai Intézet korábbi vezetőjét és (posztumusz) **Kristó András** erdélyi tanárt és kutatót;
- külföldi tiszteleti taggá választotta **Gregory Ashworth** professzort, a Groningeni Egyetem tanárát és **Giuseppe Vedovato** professzort, az Olasz Földrajzi Társaság volt elnökét;
- Kőrösi Csoma Sándor emlékéremmel tüntette ki **dr. Berényi Istvánt**, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet igazgatóját;
- Lóczy Lajos emlékéremmel tüntette ki **dr. Schweitzer Ferencet**, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet igazgatóhelyettesét;
- Teleki Sámuel emlékéremmel tüntette ki **dr.**

Jakucs Lászlót, a szegedi József Attila Tudományegyetem egyetemi tanárát és az Angliában élő neves Dél-Amerika-kutatót, **Kutasi-Kovács Lajost**;

- Pro Geographia oklevéllel tüntette ki **Gerhardtné Rugli Ilonát**, a Nemzeti Tankönyvkiadó felelős szerkesztőjét, **dr. Horváth Gergelyt**, az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának docensét, a Földrajzi Közlemények szerkesztőjét; **Kovács Károly** hatvani tanárt, szaktanácsadót; **dr. Rechnitzer Jánost**, az MTA Regionális Kutatások Központja Észak-Dunántúli Osztálya, és **dr. Tölgyesi Józsefet**, a Veszprémi Egyetem adjunktusát, a Természetismeret tanítása c. szakfolyóirat főszerkesztőjét.

(A kitüntetettek méltatására lapunk külön is kitér). A kitüntetettek nevében **dr. Berényi István** köszönte meg a megítéztetést, köszöntőjét az alábbi reményt keltő gondolattal zárván: „a geográfia örök, míg ember és környezet létezik, földrajz is lesz”.

Az ünnepélyes pillanatok után került sor a Választmány megüresülő nyolc helyének betöltésére. A Jelölőbizottság 16 jelölt nevét terjesztette tagtársaink elé, közülük titkos szavazással az alábbiak kaptak 4 évre bizalmat: **dr. Kerényi Attila** 62, **dr. Papp-Váry Árpád** 59, **dr. Lóczy Dénes** 53, **dr. Tóth József** 51, **Balla Benjámin** 48, **dr. Kürti György** 46, **dr. Fábri Miklós** 44 és **dr. Schweitzer Ferenc** 44 szavazattal, míg póttag lett **Szörényiné dr. Kukorelli Irén** 43 szavazattal. A szavazatok összeszámlálása alatt **dr. Gábris Gyula**, a Számvizsgáló Bizottság elnöke részletesen is ismertette a főtitkárunk beszámolójában már röviden érintett pénzügyi helyzetet (jelentését lapunk a továbbiakban részletesen is ismerteti). A Közgyűlés a beszámolót egyhangúan elfogadta.

Ezt követően **Eigel Tibor** Hargita megyei tanfelügyelő számolt be a Székelyföldi Osztály – melyet vele együtt a Közgyűlésen összesen négyen képviseltek – megalakulásáról, terveiről (mint már említettük, folyóiratunkban erre még részletesebben is kitérünk), és köszöntésképpen egy gyönyörű hatalmas természetkristályt nyújtott át elnökünknek, aki meghatottan köszönte meg az ajándékot és ígéretet tett arra, hogy a Társaság minden lehetséges módon támogatni fogja az új területi osztályt.

Végezetül főtitkárunk bejelentette, hogy az idén 80. évét betöltött **Göcsei Imre** tagtársunk sok évtizedes áldozatos tevékenységéért Győr városa önkormányzatától Szent László-díjat

kapott. Távollevő tagtársunk – akinek ezúton is jó egészséget és további sikeres munkálkodást kívánunk – kitüntetését a jelenlévők nagy tapsal üdvözlötték. Ugyancsak nagy tapsot kaptak azok a tanárok, akik az idei OKTV első tíz helyezettjéből többit is felkészítettek (így *Kiss Attila* Monorról). Elnökünk innen kívánt gyors felépülést a nemrég súlyosan megbetegedett *dr. Sárfalvi Béla* egyetemi tanárnak, Társaságunk korábbi főtitkárának, majd hivatalosan is bezárta a 119. Közgyűlést.

Este került sor a Bodrog Szálló éttermében a szokásos baráti vacsorára. A jó hangulatú találkozon elnökünk meleg szavakkal köszöntötte a jelenlévőket, örömmel állapítva meg, hogy a tagtársainkat is súlyosan érintő nehézségek ellenére milyen sokan vállalták a részvétel anyagi terheit. Reményét fejezte ki, hogy az érdeklődés a Társaság és rendezvényei iránt a jövőben is töretlen marad, végezetül kellemes együttlétet és a hátralévő napokra sikeres szakmai tanulmányokat kívánt a jelenlévőknek.

Másnap, július 2-án a vándorgyűlés résztvevői két különböző tanulmányút közül választhattak. A „Bodrog” nevű túrán *dr. Borsy Zoltán*, *dr. Kerényi Attila* és *dr. Lóki József* szakavatott vezetésével a Hegyalja és a Bodrogköz érdekességeivel ismerkedhettünk meg.

Első állomásunk a Bodrogkeresztúri-félmencede volt, ahol a KLTE oktatói és hallgatói két évtizede végeznek kutatásokat és felméréseket; számtalan tudományos közlemény és szakdolgozat, valamint diákkori dolgozat tanúskodik az eredményekről. A kezdetektől eltelt hosszú idő kiváló lehetőséget nyújt annak bemutatására is, milyen jelentős változások zajlottak le a térségben, hogyan alakult át a félmencede területhasznosítása, milyen természetföldrajzi és ökológiai változásokkal járt mindez stb. Hiszen egykor itt kisparaszti parcellákon változatos termelés folyt, szőlő csak a meredek hegyoldalakokat borította; a nagyüzemi gazdálkodás azonban az alacsonyabb térszíneket – a „szoknyát” – homogén szőlőterületté tette. A felszín mesterséges elegyengetése, az eróziós árkok betemetése, a teraszosítás azonban rengeteg kárral járt, a kőtörmelékes, vékony talaj tápanyaghiányos, a mesterségesen pótolta tápanyag pedig leöblítődve elszennyezte a talajvizet: Bodrogkisfalud kútjaiban a nitráttartalom már a normális 10 mg/l értékkel szemben eléri a 700 mg/l-t! Másik szomorú következmény, hogy mivel a „szoknyán” termő szőlő gyenge minőségű, az innen előállított

bort összepancsolták a jó minőségű nedűkkel – a következmény az egykori híres borok értékének rohamos csökkenése lett...

Tovább Tokaj felé haladva megálltunk egy típusos löszmelyűtnél, bár a szűnyogok hamar visszafordulásra készítettek, majd Szabolcs községben – ahol Szent László királyunk idején még országgyűlést is rendeztek – a gyönyörűen helyreállított Árpád-kori templomot *Barcza Gyuláné* mutatta be. Sajnos, az eltelt évszázadok sok pusztítást okoztak, tornya pl. a II. világháború alatt dőlt le. Szentélyének architektúrája, freskómaradványai, keresztelőmedencéje azonban árulkodnak egykori szépségről. A falu másik híressége a földvár, melyet még a honfoglalók építettek. *Dr. Borsy Zoltán* ismertetéséből megtudtuk, hogy korának egyik legjelentősebb erődtípménye lehetett. Építéséhez 5000 ha erdőt irtottak ki, melynek faanyagát beépítették az 500 000 m³-nyi falakba. A stratégiaiul fontos helyen fekvő földvár még évszázadokon keresztül fontos szerepet játszott és formáját lényegében napjainkig megőrizte.

Dombrádon a hangulatos Tisza-parton költöttük el ebédünket, majd Cigándot elhagyva *dr. Borsy Zoltán* ismertette a Bodrogköz és a Rétköz futóhomokformáit, kialakulásuk történetét. Megtudhattuk, hogy a futóhomok fő képződési ideje a würm végén az ún. felső pleniglaciális volt, kb. 28 000–22 000 éve, majd az idősebb és ifjabb dryas idején újra megmozdultak a 0,2 és 20 m közötti vastagságú homokrétegek. Később azonban erre – sokfelé akár másfél m vastagságot is elérő – agyagos rétegek települtek, s ma már csak apró foltokban, egymástól teljesen elszigetelve találhatók kisebb futóhomokos felszínek. A futóhomok anyaga a környező hegyvidékekből lehordódott üledékekből helyben képződött, jellegzetessége, hogy a kvarc mellett igen sok egyéb ásványi elegyrész is található benne. A felszínformákat illetően a félig kötött formák, a deflációs mélyedések, garmadák, maradékgerincek uralkodnak. Persze ma a térség arculatát a holocén eleji süllyedést követő elvizenyősödés határozza meg, számtalan folyóág szelte át a területet, és az itt élő emberek megélhetését is a víz biztosította. Ezt már *dr. Lóki József* részletezte, rámutatva, hogy a szabályozások, lecsapolások újabb döntő fordulatot eredményeztek, a térség lakóinak teljes életforma-változtatást kellett végrehajtanuk, s mire a halászbokból jó földművesek lettek, jött a trianoni diktátum, mely a térséget mesterségesen elzárta északabbi ter-

mészetes felvevőpiacától. Nem csoda, hogy a Bodrogköz déli – mai magyarországi – része szinte elnéptelenedett. Zemplénagárd felé haladva magunk is számtalan elhagyott, üresen álló portát láthattunk.

Következő állomásunk Pácín volt, ahol szépen helyreállították az 1581-ben épített várkastélyt, amely ma a gazdagon berendezett Bodrogközi Kastélymúzeumnak ad otthont. A Mágochy család által épített reneszánsz kastély falfelületeit gazdag sgraffitók díszítették, ezeket nagyrészt sikerült rekonstruálni, és a 16. század végén épített külső várfalait is felújították. A gyönyörű kastélyt elhagyva Karcásra értünk, ahol *Iszlay Jenő* tiszteletes úr mutatta be az Árpád-kori templomot. A legújabb kutatások szerint már 1120 körül állhatott itt a Bodrogköz legmagasabb pontján, a 114 m magas Karcasai-dombon az a hatfülkés körtemplom, amelyet később egy hosszanti hajóval kiegészítettek. A szép román főkapu, az oszlopok rejtélyes tartalmú reliefjei, az eredeti formáját megőrzött szentély mind átvészelték az évszázadok viharát. Méltó záróakkordja volt ez tanulmányutunknak.

A „Zemplén” nevű túrát ugyancsak a KLTE oktatói, *dr. Pinczés Zoltán* és *Martoné dr. Erdős Katalin* vezették. A résztvevők először Végárd határában az utóvulkáni tevékenység közetátalakító hatását tanulmányozhatták és hallhattak a Sátor-hegyek kialakulásáról. Sátoraljaújhelyen áthaladva felidéződött a város egykori fénykora – midőn még megyeszékhely is volt – és a magyar történelemben betöltött szerepe. Felsőregmec közelében a buszok elhaladtak hazánk egyik legidősebb földtani képződménye, az ún. Zempléni-szigethegység mellett, melynek korához képest a Zempléni-hegységnek is nevezett Eperjes–Tokaji-hegység szinte csecsemőnek számít. Majd Pálházán a résztvevők megismerkedhettek a perlitel, ezzel a furcsa riolitváltozattal, amelynek legnagyobb bányája épp a falu határában található. A parányi gömböcskékből álló perlit fontos exporttermékünk, többek között kiváló szigetelőanyag, és a könnyűbeton-gyártás legfontosabb nyersanyaga. Ezt annak a tulajdonságának köszönheti, hogy hevítve megduzzad, miközben víztartalma eltávozik, így a víznél is kisebb faj súlyúvá, tehát egy hallatlanul könnyű anyaggá válik.

A következő megálló a füzéri Vár-hegynél volt. A dácitkúpot koronázó festői vár már a tájárjárás előtt állt, de csodálatos szépségű góti-

kus részletei – melyek ma főként a viszonylag leginkább megmaradt várkápolnában láthatók – 1430 után épültek, amikor a vár a Perényiek tulajdonába került. Híressége, hogy a mohácsi csatavesztés után évekig itt rejtegették a Szent Koronát. Sajnos, a későbbi háborúzások sok pusztítást okoztak, a kegyelemdőfést pedig a vár 1683-as felrobbantása adta meg. Azért még ma, romjaiban is lenyűgöző, és figyelemre méltók a környező Füzéri-medence riolituffaképződményei is. A medencéből É-on magasra emelkedik a Nagy-Milic, a „Zempléni”-hegység legmagasabb pontja (896 m), mely talán egy kaldéra része.

Hollóházánál is érdemes volt megállni, hiszen ez a kis falu több nevezetességgel is dicsekedhet. Kőedénygyárából – mely már a múlt században is neves volt – hazánk egyik legjelentősebb porcelángyára fejlődött ki, mely főleg egyszerűbb használati eszközöket és dísz tárgyakat állít elő. Tagtársaink egy része ki is használta az alkalmat szép porcelánok vásárlására. A falu másik nevezetessége modern temploma, amelynek építése a hivatalos ateizmus uralma idején elég nagy kuriózumnak számított. A templomot olyan neves alkotások is díszítik, mint Kovács Margit kerámiai és Varga Imre Krisztusa.

A Hollóházáról Kékedre vezető új út megépülte lehetővé tette a hegység teljes körbejárását. E régi, fürdőjéről és kastélyáról híres Árpád-kori településen volt az ebéd, majd tovább a buszok már a Hernád völgyében haladtak

Göncnél a pliocén-pleisztocén heglábfel-színeket láthattuk és fűrásszelvényeket, majd Vizsoly felé haladva különleges érdekesség volt egy ártufafeltárás tanulmányozása; jól látható volt, hogy az ártufa leülepedése után a magas gáztartalom kis csövecskéken át távozott az izzó kőzetből.

A következő állomás, Vizsoly fő látnivalója gyönyörű román eredetű gótikus református temploma, melynek magja a karcasaihoz hasonlóan egy körtemplom lehetett. Fő értékét a 12–15. századból származó freskói jelentik, kultúr-történeti hírért pedig az 1590-ben itt nyomtatott első teljes magyar nyelvű Károli Gáspár-féle Bibliának köszönheti, melynek egy példánya a templomban ma is megtekinthető.

Majd a boldogkőújfalui kőtenger következett, melynek keletkezését korábban periglaciális hatásokkal magyarázták, *dr. Pinczés Zoltán* szerint azonban inkább vulkáni breccsával van dolgunk, amelyből a csapadék és a szél

pusztító hatása eltávolította a finomabb szemcséjű részecskéket. Végül a túra utolsó állomása az erdőbényei andezitlakkolit volt, ahol a szarmatában a feltörő magma nem érte el a felszínt, csak felpúpozta, tehát ún. szubvulkáni képződményként rekedt meg a mélyben; később a fedő agyagos-tufás rétegek lepusztultak róla, így a lakkolit felszínre bukkant, miközben a Holt-patak epigenetikusan bevágódott a felszínébe és két önálló részre, a Mulató-hegyre és a Barnamájra osztotta. E szakmailag rendkívül tanulságos programmal zárult a „zempléni-ek” tanulmányútja.

Másnap, július 3-án délelőtt ismét két program között lehetett válogatni. Az egyik városnéző túra volt Sárospatakon, *Halász Magdolna* könyvtárigazgató és *Páldi Ildikó*, a református gimnázium földrajztanára vezetésével a történelmi emlékekben gazdag vendéglátó városban. A csoport megtekintette a híres várat, a talán még híresebb, nemzetünk oly sok nagyjának életre szóló útravalót adó Református kolégiumot és főként annak rendkívül értékes könyvtárát, a gótikus plébániatemplomot és a város sok-sok egyéb szép látnivalóját.

A másik csoport ismét autóbusszokkal indult útnak Sátoraljaújhely felé. Elsőként szép gyalogtúrára indultunk a híres Sátor-hegyekbe *Kiss Gábor*, a KLTE PhD-ösztöndíjasa vezetésével. Utunk a Magyar Kálvária 30-as években kiépített szerpentínútján vezetett mind feljebb és feljebb. A 345 m magas Kis-Szár-hegyre vezető sétaút nevét onnan kapta, hogy 14 stációja a trianoni diktátummal elszakított területekre emlékeztet; egykor minden kanyarban az elcsa-

tolt területek nagyvárosainak címereit ábrázoló emlékművek övezték, ma azonban csak az oszlopok állnak, a címerek és feliratok megsemmisültek. Útközben gyönyörű kilátás nyílt Sátoraljaújhelyre és az egész Bodrogközre, ahol részletes ismertetést hallottunk a város történetéről és földrajzáról. Fenn a csúcson a Szent István-kápolnánál jól beláthattunk a *Cholnoky Jenő* által feltételezett kaldérába, a hosszas szakmai vitában azonban elhangzott, hogy a méretek, az abszolút kormeghatározások eredményei, a kőzetek szövete és kristályosodási foka, valamint a felszínalakítási jelek inkább ellentmondanak a kaldéraelméletnek.

Visszasétálva a buszokhoz Széphalom felé indultunk tovább; bár a Kazinczy-mauzóleumban nem jutottunk be, a szép parkban számtalan, a neves reformkori író családjára emlékeztető látnivalóval találkozhattunk. Végül utolsó állomásunk – már ismét Sárospatak határában – a Nagy- és Kis-Bot-kő gejziritűpja volt; az erős utóvulkáni működés során a törésvonalak mentén forró oldatok törtek fel, melyek átkovásiolták a riolittakarót. A kemény, kipreparálódott riolitsziklák igen látványosak lennének, ha nem lenne az egész környék oly végtelenül mocskos és gondozatlan. Ezt a kovásodott riolitot egyébként fejtették is, főként díszítő- és malomkőnek; utóbbi leghíresebb bányája a Megyer-hegyen volt, ahol az összegyűlt esővíz egy kis tóban duzzadt fel, melyet a helyiek „Tengerszemnek” neveznek. Végül a Bot-kőtől visszabuszoztunk szálláshelyünkre, és ezzel a vándorgyűlés szakmai programja véget ért.

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 48. Vándorgyűlését követő szlovákiai és lengyelországi tanulmányútról

Július 4-én reggel indult két autóbuszunk Sárospatakról és a sátoraljaújhelyi határátkezelést követően először Borsiban (Borša), II. Rákóczi Ferenc szülőhelyén a szülőház, a gyalázatos állapotban leledző várkastély bejáratánál álltunk meg. A vitézlő fejedelem Mayer Ede által készített szobra előtt Társaságunk elnöke emlékezett, felidézve korábbi főtitkárunk, *dr. Somogyi Sándor* szinte napra kerekén 20 éve ugyanitt elmondott meghatározó beszédét, majd elnökünk és főtitkárunk elhelyezték a Társaság emlékkoszorúját. A szobor sorsa – mint cseppben a tenger – egy kis közép-európai 20. századi történelem: eredetileg 1907-ben Zólyom fő-

terén avatták fel, de ott ledöntötték, a füleki várban elásták, majd hosszú pihenés után Dubček idején sikerült itt Borsiban újra felállíttatni. A várat, melyet 1284-ben már mint földszintes vízivári említenek oklevelek, *Kázmér István*, a fejedelem emlékének ápolására alakult Emlékbizottság ügyvezető igazgatója szakértő vezetésével tekintettük meg. A gyönyörű márványtábla – „Itt született II. Rákóczi Ferenc 1672 márczius 27-én...” – a barbár csákányütések nyomaival ma is látható, mint ahogy néhány eredeti ajtókeret, címer, feliratos kő is, de egészeben szomorú látványt nyújtanak a tátongó ablakkeretek, a csupasz falak. Némi reményit

nyújt, hogy a változások óta a vár a helyi önkormányzat és az Emlékbizottság tulajdonába került, de hát Magyarországon sincs esély az összedőlőben levő várak és kastélyok megmentésére, hogy lenne erre pénze a létéért küzdő szlovákiai magyarságnak! Tagjaink, többnyire kifizetésű tanárok mindenestre szerény összegű téglajegyek vásárlásával igyekeztek hozzájárulni a felújítási költségekhez, miközben arra gondoltunk, hogy egy bankvezér mesés jövőelméből legalább a tetőzetet helyre lehetne állítani...

Következő állomásunk Töketerebes (Trebišov), ez a mintegy 15 000 lakosú mezővároska, az Andrásyok egyik ősi fészke volt, ahol a kastély mögötti parkban először a leghíresebb családtag, id. Andrásy Gyula 1893-ban emelt neogótikus mauzóleuma előtt *dr. Bora Gyula*, Társaságunk társelnöke emlékezett az Erdélyből idetelepült család tagjainak jeles tetteire. A történelemből jól ismert tények mellett – hogy az idősebb Gyula gróf aktívan részt vett az 1848/49-es szabadságharcban, hogy ezért 1852-ben „in effigie felakasztották”, hogy emigrációban szolgálta a magyar szabadság ügyét, hogy 1867-ben Magyarország miniszterelnöke, majd 1871-ben a Monarchia külügyminisztere lett – arra is felhívta a figyelmet, hogy az ún. Közmunkatanács elnökeként milyen hatalmas szerepe volt Budapest modern európai nagyvárossá váló fejlesztésében. A hatalmas fák árnyékában tett séta után benéztünk a felújított kastélyépületbe is, mely ma múzeumként szolgál.

Töketerebest elhagyva Nagymihályon (Michalovce) át a Vihorlát felé indultunk, útközben elgyönyörködtünk a Zempléni-Széles-tó (Zemplínska šírava) kék víztükrében; a hatvanas években felduzzasztott, 33 km² területű tó ma kedvelt üdülőhely. Majd rövid kapaszkodó után szinte besétáltunk buszainkkal a Vihorlát 618 m magasán fekvő, 400 m átmérőjű kaldérájába, melyet a 25 m-ig mélyülő aprócska Szinnai-tó (szlovákul Morské Oko, azaz „Tengerszem”) tölt ki. Főitkárunk rövid előadásából megtudtuk, hogy a Vihorlát az ÉK-i-Kárpátok vulkáni sorozatának tagja, főként piroxénandezitből épül fel, és fő működési időszaka a szarmata végére (mintegy 10,7 millió évvel ezelőttre) tehető. A kitorést követően a kráter kalderává alakult, mely ma D felől nyitott, hiszen itt az Akna-pataknak sikerült átréselnie; ezt tölti ki a Kárpátok egyetlen igazi kaldératava. A tó fölé magasodó Szinnai-kő (1005 m) ked-

velt kirándulóhely, de ezúttal idő hiányában csak távolról nézhettük, miközben örömmel tapasztaltuk a gyors zápor elvonulását. Kicsit irigykedve néztük a jó állapotban lévő, részletes földtani és vízföldrajzi ismertetést nyújtó táblákat; vajon miért oly ritkák az ilyen ismertetőik mifelénk? És ha helyenként vannak is, miért esnek azonnal barbár pusztítás áldozataivá? Ezután ismétlődő heves felhőszakadások közepette hosszú buszozás várt ránk, de Bártfára (Bardejov) érve kiderült az idő. Szerencsénkre, mert ennél búbajosabb középkori városmag talán az egész történelmi Magyarországon nincs több, és – váljék az egykori csehszlovák állam dicséretére – mindez korhűn helyreállítva és felújítva várja a látogatókat. A tatárjárás után ide letelepített százok által épített városka széles főterét középkori arculatukat többé-kevésbé megőrzött polgárházak övezik, középen kis ékszerdobozként emelkedik az 1505–1508 között emelt késő gótikus városháza, míg a teret É-on a 11 csodálatos szárnyas oltárral ékített Szt. Egyed-templom 1415 körül épített, az 1878-as tűzvész követően Steindl Imre által helyreállított hatalmas gótikus épülete zárja le. Kár, hogy a rövidke idő a belső városmagot körülvevő városfalak, bástyák megtekintését már nem tette lehetővé, ezekre csak a buszból vethettünk rövid pillantást.

É felé haladtunk tovább a Kárpátok legalacsonyabb (502 m) hágójához, a Duklai-hágóhoz, melyen ősidők óta fontos kereskedelmi útvonalak vezettek keresztül, igazán híressé azonban – stratégiai fontossága miatt – a két világháborúban vált. Óriási csaták zajlottak itt le, rengeteg áldozatot követelve. Erre emlékeztettek a szlovák oldalon útközben látható emlékművek, tankok, repülőek. Majd a bántóan hosszadalmas újabb határátkelés után – régi lengyel-magyar barátság, hová lettél?! – már szinte végig sötétben szeltük át a Beszkidéket, és majdnem éjfél lett, mire Przemyślbe értünk.

Másnap, július 5-én a Bieszczady, azaz a Keleti-Beszkidék felé vittük utunkat. A keskeny utakon „hullámasutazva” bizony csak lassan haladtunk előre, bár a dimbes-dombos táj bájos képe, a kis hegyi falvak, a népi faépítészet buszból látható remekei némileg kárpótoltak a fárasztó döcögésért. Az aprócska Brzezi Górné üdülőhelyről indulva vállalkozóbb kedvű tagtársaink hosszabb gyalogtúrára is indultak, melynek során először több mint 600 m szintet kellett a meredek lejtőn végig folyamatosan felfelé haladva megtenni; nem csoda,

hogy a kis csapat erősen szétszakadozott... De még az „utóvéd” is „megérte” kiáltásokkal üdvözölte a Polonina Caryńska 1297 m-es csúcsának elérését, hiszen valóban gyönyörű volt a kilátás a Beszkidek párhuzamos flisgerinceire, közelről tanulmányozhattuk a hegység aszimmetrikus szerkezetét, érdekes volt látni a kibilent, szinte élére állított rétegsorokat és a függőleges övezetek kis területen is szépen kirajzolódó változását. Persze a könnyebb gerincszakasz után az út lefelé a kis Ustrzyki Górne üdülőhelyig sem volt egyszerű, hiszen sokhelyütt alig lehetett biztos támaszra lelni a csúszós és a felfelé úthoz hasonlóan meredek hegyoldalon.

Sajnos, az idő nagyon elszaladt, így a délutáni iparművészeti városnézészt másnapra kellett halasztani. Visszafelé buszozva még megálltunk a San és a Solinka folyók vizével felduzzasztott Solinai-tó (Jezioro Solińskie) partján, megbámulva a kék víztükörön tovaáró vitorlásokat, ahol **dr. Gábris Gyula** felhívta a figyelmet, milyen szép kényszermeanderek jellemzik a San futását és ennek kapcsán rámutatott a vízhálózathoz kikövetkeztethető szerkezeti és felszínalakítási sajátosságokra. Ezt követően Średnia Wieś falucskában egy eredetileg 16. századi, 1959–1968 között felújított római katolikus fatemplomnál álltunk meg, melyet ki nyitottak a kedvünkért. A Kárpátokban sokfelé, de főként az Árvától Máramarosig terjedő részen igen gyakoriak a fatemplomok, leginkább a különböző ruszin népcsoportok (bojkok, lemkek, huculok) által lakott területeken. A görög-keleti, római katolikus és görög katolikus fatemplomokat egyaránt festett falak, gazdag belső díszítés, zsindelytetőzet és kisebb-nagyobb tornyocska jellemzik. Külön érdekeségként ebben a faluban a templom melletti hirdetőtáblán egy – II. János Pál pápát egyik püspökével együtt ábrázoló – fényképet is láttunk; nos, a püspök neve Tadeusz Rakoczy...

Estére visszaértünk szállásunkra, ahonnan másnap, július 6-án reggel Przemyśl megtekintésére indultunk. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia e keleti végvárában írták 1914-ben a magyar történelem egyik legszomorúbb fejezetét, amikor a több évtizedes munkálatok során bevehetetlen erősségé kiépített várost az orosz csapatok körbezárták, és bár katonailag elfoglalni nem tudták, az élelmiszerkészletek elfogytával a város védői mégis megadásra kényszerültek. Mintegy 100 000 katonát hurcoltak innen szibériai fogolytáborokba, túlnyomó

többségükben magyarokat, akiknek csak töredéke élte túl a megpróbáltatásokat. Mindezt az egyik egykori erőd helyén, a Tatár-dombon **dr. Bora Gyula** szakavatott előadásából tudhattuk meg. Társelnökünk elmondta, hogy a várost övező dombokon annak idején több gyűrűs, 80–90 km átmérőjű védőrendszer alakítottak ki, az erődrendszert föld alatti alagutak kapcsolták egybe, melyben keskenyágányú vasutak szállították az embereket és a muníciót, és az erődítményhez többek között saját vízmű és repülőtér is tartozott. Ezeket azonban a város feladása előtt sorban felrobbantották. És bár a híres gorlicei áttörést követően a központi hatalmak csapatai 1915-ben egy időre visszafoglalták a várost, a „mintaerőd” Przemyśl eleste és a vele járó véráldozat már előrevetítette a háború elvesztését. Itt a Tatár-dombon némi ízelítőt is nyerhettünk az egykori erődrendszer monumentalitásából, ahogy az egyik felrobbantott kupolaboltozatos folyosó maradványain végigsétáltunk.

Innen a közeli katonai temetők felé vettük utunkat. Elhaladtunk a gyönyörűen rendben tartott osztrák és német temetők mellett, hogy megkeressük a magyar katonák sírjait. Megdöbbenésünkre ott, ahol a térképek és leírások a magyar áldozatok nyughelyét jelölik, kopár, rendezetlen pusztaságot találtunk, sehol egy fejfa, sírkő, sírhalom, vagy egyáltalán bármi, ami a magyar áldozatokra emlékeztetne. Arcunk égett a szégyentől. A temető bejáratánál most felállítandó nagy kereszt tövébe helyeztük el koszorúnkat, elénekeltük a Himnuszt, és **Dojcsák Győző** tagtársunk tolmácsolásában elhangzott pár verssor a przemysli borzalmakat átélő Gyóni Géza költőnk „Csak egy éjszakára...” című verséből is. Csendben, szinte lopakodva léptünk ki a nemcsak a történelmi múlt miatt nagy szomorúságot okozó temetőből.

Most már hazafelé indulva először Kraszczinban álltunk meg, egy felújítás alatt álló reneszánsz várkastélynál, melynek helyén eredetileg kora középkori vár állott. Ezt építtette át Marcin Krasicki podolini vajda 1602–1618 között Lengyelország egyik legszebb várkastélyává, ahol számos neves uralkodó is megfordult. Később tűzvészek, háborúk pusztították. A részben helyreállított külső részek gyönyörű sgraffitóikkal már idézik egykori szépségét, a várudvarra belépve azonban látható, bizony még rengeteg munkára lesz szükség ahhoz, hogy az épület régi fényében ragyogjon. Az egykor csodálatos parkra is ráférne egy kis

gondozás... Ezután Sanokban a San folyó partján fekvő Falumúzeumnál álltunk meg. Sajnos az idő hiánya miatt csak futó áttekintést nyerhettünk a kárpáti faépítéset remekeiről, az ide áttelepített lenk és bojok parasztházakról, malmokról és templomokról. Mondanom sem kell, hogy legnagyobb érdeklődéssel az egykori falusi iskola berendezését szemléljük. Vajon a mai nyurga iskolások hogy férnének el ezekben

a szinte törpékre méretezett padokban?

És ezzel a tanulmányút szakmai része lényegében véget ért, hiszen Sanok városát elhagyva (az ismét nyűgös lengyel–szlovák határátkelést leszámítva) már szinte megállás nélkül haladtunk hazafelé. Esteledett, mire fárasztó, de élményekben és új ismeretekben gazdag utunk végeztével visszaértünk Sárospatakra.

FŐTITKÁRI JELENTÉS (BETERJESZTETTE: DR. NEMERKÉNYI ANTAL)

Elnök úr, tisztelt Közgyűlés!

Idei főtitkári jelentésem az 1993. évi közgyűlésen megválasztott tisztikar tevékenységének második évéről szól. E „második” esetünkben azt jelenti, hogy egyszerre tudok beszámolni folyamatosságról, olyan ügyekről, amelyeket már tavalyi jelentésemben is említettem, és amelyek közül néhány szerencsés módon megoldódott – egy-kettőt azonban még tovább kell görgetnünk –, illetve olyan témákról, amelyek új kérdésként, kihívásként merültek fel az elmúlt esztendő folyamán. S miközben jelentésemet összeállítottam, derült ki számomra is, mennyire átfedik egymást, mennyire összefüggnek egymással a látszólag különböző részekhez, fejezetekhez tartozó események.

Mielőtt rátérnék az éves beszámolóra, ismét fel kell ütnünk a szomorú „Veszteségeink” rovatot. Sajnos nem tudtunk úgy Közleményeket szerkeszteni, nem tudtunk úgy választmányi ülést tartani az év folyamán, hogy ne kelljen elhunytakról megemlékeznünk. A tavalyi közgyűlés óta távozott körünkől **Balázs Dénes**, Társaságunk társelnöke, akinek életművét épp a hetekben megjelent emlékiratai tárják elénk. Tavaly ősszel hunyt el, életének 101. évében Társaságunk nesztora, **Adler-Rácz József**, és második legidősebb tagunk, **Kirsch Bertalan**; **Kakas József** meteorológus, **Csépány Lóránt** orvos, **Ajtay Ágnes** térképész, **Varga Lajosné** Tiszafüredről, **Simonyi Irma**, aki számtalan vándorgyűlésen vett részt, és – épp váratlansága miatt tán legmegdöbbentőbb veszteségként – elhunyt békéscsabai választmányi tagunk, **Hankó Ilona**, aki a 60-as évektől kezdve jóformán egyetlen vándorgyűlésről sem hiányzott. Mostantól valamennyien hiányozni fognak, ám

munkásságukat, alakjukat kegyelettel megőrizzük. Adózzunk emléküknek néma felállással!

Tisztelt Közgyűlés!

A Társaság hat szakosztálya és tizenegy területi osztálya az 1994–95-ös esztendőben több mint 80 egyedi előadást, valamint több konferenciát, több napos továbbképzést tartott. A számtalan rendezvény közül hadd emeljek ki három, épp a műfaji sokszínűség bizonyítására. A Dél-dunántúli Osztály közreműködésével megvalósult, határainkon túli földrajztanárok számára rendezett tavaly augusztusi továbbképzését, a Kőrösvidéki Osztály lelkes elnöke szervezésében lebonyolított kárpátaljai tanulmányutat, illetve a Nyírségi Osztály tisztségviselői, tagjai által jegyzett – természetesen több tudományos műhely és intézmény támogatásával megvalósított – rendkívül sokrétű, többek között új periodikák megindításával is jeleskedő publikációs tevékenységet. A szakosztályi, területi osztályi munkához kapcsolódik egy-két személyi jellegű csemény is. **Bokor Péter**, a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola docense a Társaság elnökéhez írt levélben lemondott osztályelnöki tisztéről. A személyes okokkal magyarázott döntést sajnálattal fogadtuk, **Bokor Péter** tevékenységéért pedig ezúton is köszönetet mondunk. A Nyugat-magyarországi osztály **Csapó Tamás** személyében választott új elnököt. Továbbra is megoldatlan a Borsodi Osztály helyzete, ahol remélhetőleg az őszi hónapokban sikerül, az ottani Regionális Kutatások Központja, illetve a város oktatási intézményeiben dolgozó geográfusok segítségével újból beindítani a társasági életet. (A kérdés több választmányi ülésen is

felmerült. A területi osztályok szuverén egységekként működnek, amelyek életébe a választmány nem akar, nem is lenne ildomos, hogy beleszóljon, ugyanakkor mindannyiunk érdeke, hogy minden szak- és területi osztály aktívan tevékenykedjék.)

A területi osztályok száma az év folyamán eggyel gyarapodott. Hogy ez mennyire öröndetes, és egyben szokatlan esemény az abból derül ki, hogy e területi osztály Csíkszeredában jött létre...

A Társaság – most már a Kárpát-medencén túltekintő – kapcsolatai közé tartozik, hogy tavaly, az IGU prágai kongresszusán Társaságunk is csatlakozott a Prague Network elnevezésű kezdeményezéshez, amely – jelenleg az Olasz Földrajzi Társaság koordinálásával – számos európai földrajzi társaság információáramlását hivatott biztosítani.

A magyar geográfiát pedig Társaságunk képviseli a földrajzi információk rendszerekkel kapcsolatos tevékenységek hazánkbeli összefogására életre hívott HUNGIS Alapítványon belül.

A Társaság tevékenységének kiemelten fontos területe a földrajzoktatás támogatása. Ha nem lenne annyira szomorúan komoly, mármár mosolyoghatnánk, hogy még mindig nincs NAT-unk, amelyen belül a földrajz számára sajnos az elmúlt évben sem sikerült minden tekintetben megnyugtató megoldásokat elfogadtatni. A NAT-tal kapcsolatos tevékenységből csupán két momentumot ragadnék ki. A Társaság képviselőjében háromtagú küldöttség járt az év folyamán **Báthory Zoltán** helyettes államtitkár úrnál, aki a földrajzoktatás ügyének felkarolását a továbbiakban is fontosnak nevezte, és hosszas, többszöri és több órás vitát folytattunk a Föld mélyebb rétegeivel foglalkozó szaktudomány oktatási ügyekben illetékes képviselőivel, akikkel talán végül sikerült számukra is elfogadható, és az iskolai földrajzoktatást sem csorbító kompromisszumot kötni.

Lezártul egy, éppen a tavalyi Közgyűlésen, részben információhiány okán kedélyeket felborzoló ügy. A Földrajztanárok Egyesületéről van szó, amely – mint emlékszünk rá – a tavalyi Közgyűlésen nem kapta meg a Társasághoz kapcsolódáshoz elegendő szavazatot. Az Egyesület azóta önálló jogi személyiségű szervezatként létrejött, és azt kell mondanom – saját egy évvel ezelőtti kijelentésemet is revidiálva, midőn úgy fogalmaztam: „Véleményem szerint többet nyerünk azzal, ha Társaságunkhoz kap-

csolódva fejt ki tevékenységét” –, egyre inkább bízom benne, hogy nem fogja megosztani a földrajzos társadalmat, sőt együttműködésünk is épp ezáltal lehet jó és gyümölcsöző. Bizonyíték erre az idén márciusban közösen megrendezett Földrajzi Nap, amelyen az ország majd’ minden részéből vettek részt tanárok, kiállítók, könyvkiadók. Emiatt mondhatjuk ki, hogy bár más szervezeti keretek között, mint amiként én is tavaly még gondoltam, de megvalósul tavalyi jelentésem azon kitétele, miszerint „Nagyon remélem, ha ketten harcolnak ugyanazon célokért, akkor azok előbb-utóbb elérhető közelségbe kerülnek”.

Tisztelt Közgyűlés!

A Társaság tisztségviselői – a tagság nevében – az elmúlt hónapokban is számos, elődeink méltatására rendezett emlékülésen, avatáson vettek részt. Ezek közül sokat mi magunk szerveztünk, de még nagyobb öröm az, hogy számos tudományos egyesület, testvérszervezet, megemlékezéseket tartván polihisztor elődökről, nem feledkezett meg e neves személyek geográfiai kötődéséről, ill. Társaságunkról. Így vett részt Elnök úr, az Emlékbizottság elnöke, vagy a főtitkár számos ilyen rendezvényen. Koszorút helyeztünk el az év folyamán **Hopp Ferenc** emlékére, **Xantus János** sírján a Nemzeti Pantheonban, **Teleki Pál** emléktábláján a Közgazdasági Egyetemen. Az elődökről való megemlékezésben természetesen élenjár az érdi Földrajzi Múzeum, amelynek szoborkertje az év folyamán **Reguly Antal** mellszobrával gyarapodott. Az elődök emlékének ápolásához tartozik az is, hogy – más intézményekkel együtt – lépéseket tettünk **Prinz Gyula** farkasréti sírjának védetté nyilvánítása ügyében, valamint az, hogy **Miklós Gyula** hagyatékát: fényképeket, cikkeket, kéziratokat átadtuk az érdi Magyar Földrajzi Múzeumnak megőrzésre.

Bevezetőmben azt mondtam, hogy a társasági tevékenységek egyes részei gyakran összefüggnek egymással. Így van ez most is, hiszen a fenti eseményeket önök a Közlemények Krónika rovatának hasábjairól részben már ismerhetik. Szándékunk szerint a továbbiakban is be akarunk számolni a hasonló eseményekről tagjaink tájékoztatása, megamiatt is, hogy e rendezvények évek, évtizedek múltán is visszakereshetők, fellapozhatók, maradandó események lehessenek. És ezzel át is tértem kiadványaink ismertetésére, ami pedig átvezet majd ahhoz a

témához, amelyet idén sem kerülhetünk meg, Társaságunk anyagai helyzetének taglalásához.

Az illetménylapként megjelenő Közlemények nemcsak az említett Krónika rovattal kívánja a tagok közötti „információáramlást” elősegíteni, hanem például azzal is, hogy a megjelenés alatt lévő idei 2. számunkban, és terveink szerint minden egyes évfolyam 2. számában közöljük a Társaság tagjainak előző naptári évi publikációinak jegyzékét. Természetesen ez csak akkor lehet teljes, ha minél többen eljuttatják cikkeik, tanulmányaik könyvészeti adatait a Titkárságra. Az idei év még csak próbálkozásnak számít, bízom benne, hogy jövőre még teljesebb jegyzéket tehetünk közzé. (Ha cinikus akarnék lenni, azt mondanám, főleg, ha lesz még jövőre Közlemények!)

Az anyagi gondokról már a Közlemények idei 1. számában szóltam, most csupán csak annyit, az akadémiai támogatás – az idei évre egyszeri többlet összeggel együtt is – csak végeredményben 2 lapszám kiadását teszi lehetővé. Az 1. szám megjelenése óta történt örvendetes fejlemény, hogy a Soros Alapítványhoz benyújtott pályázatunkra 300 ezer forintnyi támogatást kaptunk, ami nélkül az évfolyam további füzetének megjelentetése rendkívül kritikus lett volna.

Sajnos egyértelműen anyagi problémák miatt szűnt meg az év folyamán önálló periodikaként az Orvosföldrajzi Szakosztály kiadványa, a Geographia Medica, amely azonban egy Oxfordban megjelenő szakfolyóirat önálló rovataként mégiscsak fennmaradt.

A Soros Alapítványhoz beadottn kívül természetesen több egyéb pályázatot is benyújtottunk (bizonyára sok pedagógus ismeri ezt a kevéssé lélekemelő tevékenységet – volt tavasszal pár hét, amikor jóformán csak pályázatokat fogalmaztunk), amelyek részben a Közlemények, részben könyvtárunk támogatását célozták – eddig kevés sikerrel. Annál örvendesebb, hogy – és ezért ezúton is újfent köszönetet mondunk – a Művelődési és Köznevelési Minisztérium, a Magyarok Világoszövetsége támogatást nyújtott a vándorgyűlés megszervezéséhez, illetve az, hogy ismét együttműködési szerződést sikerült kötni a Nemzeti Tankönyvkiadóval, amely a Társaság tevékenységét immáron már második éve támogatja.

A Társaság vigasztalan anyagi helyzete az év folyamán egy régóta napirenden lévő, ám mégis fájdalmas döntést hozott előtérbe. Idén május 1-jével meg kellett szüntetnünk az eddig

főállásként jegyzett titkári munkaviszonyt. Így a Társaság fizetett alkalmazottainak száma kettőre csökkent – gazdasági vezető és könyvtáros –, ami mindkettőjükre, főként a Társaság előadójára számos plusz terhet ró. Egyúttal hadd mondjak itt köszönetet **dr. Lerner János**nak eddigi munkájáért, akinek azonban – bízom benne – „csak” a munkaviszonya szűnt meg, de segítségére, szervezőkészségére a továbbiakban is számíthatunk.

Azonban az utóbbi esztendő – gondolom mindenki előtt ismert – rendelkezései, a kiadványainkat súlyosan érintő papírárak emelkedése stb. arra kényszerítene, hogy – a legutóbbi választmányi ülés határozata alapján – a tagdíj emelését legyenek kénytelen a közgyűlésnek javasolni. A jelenlegi 600 forintos tagdíjat, mint emlékezznek két éve, a Közlemények illetménylappá válása idején szavazta meg a közgyűlés. Az azóta végbement infláció részleges követése miatt javaslom a Közgyűlésnek a tagdíjak 900 forintra, és így értelemszerűen az ifjúsági és nyugdíjas tagsági díj 450 forintra való emelését, amely bár 50 %-os emelkedést jelent, de még mindig csak a Közlemények egy kötete önköltségének részét teszi ki. Beszámolómat követően kérem e kérdésről tagtársaink szavazását.

Az anyagi jellegű, de személyi ügyeket is érintő – és a tavalyi beszámolóhoz képest örvendetes – fordulat, hogy sikerült megoldani a könyvtárosi állás betöltését. Tavalyi jelentésemben erről azt mondtam, hogy az állás, első sorban a felhalmozódott „hagyatékok” feldolgozásának emberfeletti munkája miatt betöltetlen. Nos, sikerült a jelenleg is körünkben tartózkodó **Pétervári László** személyében olyan könyvtárost találni, aki ezt az emberfeletti munkát olyan elhivatottsággal, lelkesedéssel végzi, amelyért itt most a Közgyűlésen is hadd mondjak megkülönböztetett köszönetet. Hogy mi minden változott e röpke pár hónap alatt a könyvtárban, azt csak az tudja, aki látta az ottani állapotokat egy évvel ezelőtt.

Az anyagi kérdésekhez tartozón számolok be arról a Közgyűlésnek, hogy a Társaságunkhoz kapcsolódó Teleki Alapítvány az idén is több geográfus expedíció megrendezéséhez nyújtott tanácsokkal, a szponzoroktól befolyt összeg kezelésével és saját forrásokkal támogatást. A rendkívül sokrétű expedíciók sorából hadd emeljek ki – megintcsak a műfaji sokrétűség miatt – csupán kettőt. Az egyik **Biki Attila** 34 éves nyomdász merész vállalkozása, aki az

Ázsiát járó korábbi magyar utazók nyomába szegődött. Tervei szerint napi átlagosan 30 km-es szakaszokat gyalogolva Románián, Bulgárián, Törökországon, Iránon, Azerbajdzsánon, Türkmenisztánon, Üzbegisztánon és Kazahsztánon keresztül éri el Kínát, és hosszú vándorlását Tibet érintésével Darjeelingban, **Kőrösi Csoma Sándor** sírjánál fejezi be. A másik pedig az Első Magyar Déli-sark Expedíció, amelynek résztvevői a tervek szerint az Antarktiszi pereméről indulva gyalog, felszerelésüket szánon maguk után húzva, mintegy 1500 km-es távolságot leküzdve érik majd el a Déli-

sarkot, hogy magyar állampolgárként elsőként tűzzék ki nemzeti lobogónkat – valamint a Magyar Földrajzi Társaság zászlaját – a Föld déli pólusán...

Tisztelt Közgyűlés!

Beszámolóm végén jelentem a Közgyűlésnek, hogy Társaságunk taglétszáma összesen 1333 fő, ebből 938 rendes, 86 ifjúsági, 277 nyugdíjas és 32 tiszteleti tag.

Befejezésül megköszönöm szíves figyelmüket, és kérem jelentésem tudomásulvételét.

KITÜNTETÉSEK A 119. KÖZGYŰLÉSEN

(A) Tiszteleti tagok

Fügedi Péter

ny. fővárosi vezető szaktanácsadó

Több évtizede vesz részt a földrajzoktatás irányításában, a minisztérium, az Országos, illetve a Fővárosi Pedagógiai Intézet vezető munkatársaként. Gyakorlógimnáziumi vezetőtanárként, fővárosi területi szakfelügyelőként, szaktanácsadóként egyaránt sokat tett a földrajzoktatás érdekében, a biztos elméleti alapokra épülő módszertani kultúra fejlesztéséért.

Kristó András

tanár, geográfus (posztumusz kitüntetés)

A csíkszeredai Márton Áron Gimnázium tanára, geomorfológusként a Keleti-Kárpátok vulkáni vonulatával foglalkozott, azon belül elsősorban a Hargita felszínalaktani kérdéseit vizsgálta. Az anyaországi geográfusokkal több mint négy évtizedes szakmai kapcsolat, barátság fűzte össze. A debreceni egyetemen készítette doktori disszertációját, amelynek befejezésében és megvédésében 1994. decemberi váratlan halála akadályozta meg.

Gregory Ashworth

egyetemi tanár (Groningeni Egyetem, Hollandia)

Cambridge-ben végezte tanulmányait. Tizenöt éve a Groningeni Egyetem Tértudományi Karán tanít, 1994-ben nevezték ki professzorrá. Szoros kapcsolatot tart fenn több magyarorszá-

gi egyetem földrajzi tanszékével. A Tempus-program keretében több magyarországi hallgató tanult tanszékén. Tudományos munkája a városmarketing elméletének és módszertanának kidolgozására irányul. Módszereit számos országban tanítják, illetve a gyakorlatban is alkalmazzák.

Giuseppe Vedovato*

az Olasz Földrajzi Társaság volt elnöke

Politikusként is jelentős személyiség, volt szenátor, az Európa Tanács Közgyűlésének tiszteletbeli elnöke. Több évtizede áll kapcsolatban a magyar tudományos és kulturális közélettel, rendkívül sokat tett a magyar kultúra olaszországi megismertetéséért, terjesztéséért. Átadta Társaságunknak Teleki Pálnak az Olasz Földrajzi Társaság egykori elnökével, Giotto Dainellivel folytatott levelezésének másolatait, illetve Dainellit és Telekit ábrázoló értékes fényképfelvételeket bocsátott rendelkezésünkre.

(B) Kőrösi Csoma Sándor-emlékérem

Berényi István

az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete igazgatója, az MFT társelnöke

A KLTE elvégzése után hét évig Kiskőrösön tanított és ott kezdte meg tudományos pályafutását is. 1965-ben készítette el egyetemi dokto-

*Lásd **Réti Gy.** cikkét a 294. oldalon.

ri disszertációját. Aspiránsként került az MTA FKI-hoz 1965-ben, ahol később főként agrár-földrajzi kutatásokkal foglalkozott. 1970-ben védte meg kandidátusi értekezését, utána két évet töltött Humboldt-ösztöndíjasként Bonn-Bad Godesbergben, ahol megismerkedett az akkor új irányzatként jelentkező szociálgeográfia vizsgálati módszereivel. 1984-től a Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály vezetőjeként tevékenykedett. 1988-ban védte meg akadémiai doktori értekezését. 1991-ben választották meg az MTA FKI igazgatójának, amely megbízatását 1994-ben újabb három évre meghosszabbították.

(C) Lóczy Lajos-emlékérem

Schweitzer Ferenc

az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet igazgatóhelyettese

Három évtizedes természetföldrajzi kutatói tevékenység áll mögötte, amelynek főbb területei: a negyedidőszaki képződmények geomorfológiai, geokronológiai és ökológiai problémái, az édesvízi mészkőösszletek vizsgálata. Kutatási eredményeit száznál több tanulmányban, félszáznál több szakvéleményben, geomorfológiai térképben összegezte. Akadémiai doktori értekezését a Kárpát-medence miocén végi, pliocén eleji elsivatagosodásának témájában védte meg. 1987 óta tanít a pécsi JPTE Természetföldrajzi Tanszékén is tanít.

(D) Teleki Sámuel-emlékérem

Jakucs László

emeritus professzor

Elsősorban a karsztvidékek kutatójaként ismerik, tisztelik itthon és külföldön egyaránt. Kutatásai során a trópusi, szubtrópusi, mérsékelt övezeti és a magashegységi karsztokat is tanulmányozta. Számtalan külföldi kutatóúton vett részt, többek között Csehország, Jugoszlávia, Németország, Olaszország, Kína és Kuba területén. Elméleteinek helyességét számos hazai és külhoni barlang felfedezésével igazolta. Kutatóútjairól művészi színvonalú diaképeket és videofelvételeket készített, amelyek segítségével nagyhatású ismeretterjesztő tevékenységet végzett. Társasági rendezvények keretében számtalan, nagy népszerűségnek örvendő előadást tartott. Több száz publikációja között

számos alapvető, részben több külföldi kiadást megért szakkönyv is szerepel.

Kutasi Kovács Lajos

író, újságíró, festőművész

Az idén 75 éves Kutasi Kovács Lajos Veszprém szülöttként már diákkorában kapcsolatba került *Cholnoky Jenő*vel, és több cikket is publikált a tudós geográfusról.

1949 és 1970 között São Pauló-ban élt, ahol a Dél-Amerikai Magyar Hírlap, majd a Dél-Amerikai Magyar Újság szerkesztőjeként tevékenykedett. Jelentős önerős tanulmányutakat valósított meg a dél-amerikai indiánok között, később pedig az észak-amerikai indián közösségekre is kiterjesztette utazásait. Elsősorban az indián törzsek kultúráját vizsgálta. Megfigyeléseit, tapasztalatait élményszerű rádióműsorokban, újságcikkekben tette közzé. Amerikai utazásairól hét könyvet jelentetett meg. Számos értékes indián tárgyat adományozott a Magyar Földrajzi Múzeumnak, a múzeum tevékenységéről több ízben adott tájékoztatást a nyugati magyar sajtóban. Kifejezte szándékát, hogy gazdag indián néprajzi gyűjteményét és könyvtárát a Magyar Földrajzi Múzeumnak adományozza.

E szám szerkesztése közben kaptuk a szomorú hírt, hogy *Kutasi Kovács Lajos* 1995. november 3-án londoni otthonában váratlanul elhunyt.

(E) Pro Geographia oklevél

Gerhardtné Rugli Ilona

szerkesztő

A Nemzeti Tankönyvkiadó munkatársa másfél évtizedes szerkesztői tevékenysége során számtalan különböző szintű földrajzkiadvány, általános és középiskolai, illetve egyetemi tankönyv megjelenése, kiadása körül bábáskodott. Munkáját, amelynek a földrajzoktatás igen sokat köszönhet, nagy körültekintéssel, magas színvonalon végzi. Az általa szerkesztett kiadványok a földrajzoktatás nélkülözhetetlen bázisát alkotják.

Horváth Gergely

főiskolai docens

1974-ben végzett az ELTE Természettudományi Karán. Oktatóként főiskolások egész hadába oltotta be a földrajz szeretetét. Több alkalommal vett részt vándorgyűlési kirándulások vezetésében. A *Földrajzi Közlemények* lelkiismeretes, alapos szerkesztője. Geomorfoló-

giai, regionális földrajzi és oktatási kérdésekről jelentek meg tanulmányai, kandidátusi értekezését a nógrádi tájak domborzattípusainak témakörében védte meg.

Kovács Károly

ny. általános iskolai tanár, Heves megyei szaktanácsadó

A Társaság rendezvényeinek lelkes propagátora. A vándorgyűlések szakmai tapasztalait rendre megosztotta munkatársaival, diákjaival. Tanítványain keresztül a szülők figyelmét is felhívta az országjárások földrajzi látnivalóira, segítséget nyújtott kirándulások útvonalának megtervezéséhez. Szaktanácsadóként jelentős eredményeket ért el a földrajztanítás módszertani kultúrájának fejlesztésében.

Rechnitzer János

az MTA RKK Észak-dunántúli Osztálya intézeti igazgatója

1975-ben végzett a JPTE Közgazdaságtudo-

mányi Karán. 1985-ben védte meg kandidátusi disszertációját, 1994-től a földrajztudomány doktora. 1991-től a győri Széchenyi István Főiskola Regionális és Településgazdaságtan Tanszéke tanszékvezető főiskolai tanára. Nyolcvan tanulmány, két önálló és két társszerzős könyv fémjelzi publikációs tevékenységét. A Kisalföldi Osztály munkájának lelkes támogatója.

Tölgyesi József

egyetemi adjunktus

A Társaság Közép-dunántúli Osztálya újjászervezőjeként, majd titkáráként tevékenykedik évek óta a földrajz érdekében. Közel száz publikációja látott napvilágot. Az általa alapított „A természetismeret tanítása” c. módszertani folyóiratban mind a földrajzoktatás ügyének, mind pedig a Társasággal kapcsolatos eredményeknek folyamatosan teret ad, megszólalási lehetőséget biztosít.

MEGALAKULT A TÁRSASÁG SZÉKELYFÖLDI TERÜLETI OSZTÁLYA

A határokon túl élő tanár- és tudóstársaink egyik legnagyobb fájdalma volt évtizedeken át a magyarországi tudományos közélettől való szinte teljes elzártság. Úgy tűnik, hogy a diktatúra kegyetlen éveinek elmúltá és a falak legalább részleges leomlása után áttörés következhet ezen a téren is. Ennek egyik legújabb jeleként Társaságunk 119. Közgyűlésén főtitkáruk örömmel jelenthette be a Székelyföldi Területi Osztály megalakulását. Az új területi osztály – melyet a hivatalos választásokig egyelőre **Eigel Tibor** földrajz-filozófia szakos tanár, Hargita megyei tanfelügyelő irányít – megalakítása a megye földrajztanárainak kezdeményezése nyomán történt, elsősorban abból a célból, hogy az eddigi rendezetlen kapcsolatok helyett végre szervezett együttműködés alakulhasson ki tudományunk művelői között, lehetővé téve határokon túl élő kollégáink bekapcsolódását a szakmai közéletbe.

Mivel új osztályunk tagjai rendszeresen részt vesznek a Román Földrajzi Társaság munkájában, vándorgyűlésein és egyéb rendezvényein is, ez lehetőséget nyújt arra, hogy a két társaság és ezáltal a két ország között azt a sokat emlegetett híd-szerepet betöltsék. Ezért fontos feladatuknak tekintik közös vándorgyű-

lések, tanulmányutak szervezését, a szaklapokban megjelent és megjelenő tanulmányok fordítását, melyek lehetővé tennék a szakmai kapcsolatok bővülését. Teszik ezt abban a reményben is, hogy a két társaság közti kapcsolatok erősítése, egymás jobb megismerése és megbecsülése oldhatja azokat a feszültségeket, amelyeket pl. éppen a földrajz anyanyelven való oktatásának kérdése manapság Romániában kivált, és amelynek terén román kollégáiktól eddig meglehetősen kevés megértést tapasztaltak.

Az osztály másik fontos feladatának a földrajztanárok ismereteinek folyamatos fejlesztését tekinti. Pl. Hargita megyében kb. 80 oklevéles és 60 helyettesítő tanár oktat földrajzot, akik számára már eddig is rendszeresen, havonta kétszer, valamint a nyári szünetben voltak továbbképzések, de ezt bővíteni szeretnék. Ebben számítanak Társaságunk támogatására. Már két évvel ezelőtt kapcsolatba léptek anyországi intézményekkel, elsősorban a szegedi Juhász Gyula és az egeri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolák szaktanszékeivel, melyek távoktatás formájában jelenleg is 65 földrajz-biológia és földrajz-angol szakos tanárjelölt képzését segítik, valamint a Balaton Akadémiával. A képzéshez, ill. a kapcsolattartáshoz

anyagi támogatást eddig a Soros Alapítványtól és a Gödöllői Agrártudományi Egyetem „Pro Agricultura Hungariae” alapítványától kaptak, melyet ezúton is köszönnek. Remélhető, hogy a képzésben részt vevő fiatalok eredményesen be is fejezik tanulmányaikat és végzésük enyhíthet a súlyos tanárhiányon.

Eddig 52 Hargita megyei földrajztanár és geológus jelezte, hogy szeretne az osztály munkájában részt venni, és hamarosan sor kerül a Kovászna megyei kollégák bekapcsolódására is. Ezenkívül más tudományterületek már kialakult együttműködéséhez hasonlóan kapcsolatokat szeretnének kiépíteni a felvidéki kollégák szakmai szervezeteivel is. A tagok vállalták, hogy önkéntes befizetésekkel teremtik meg a működés anyagi feltételeit, de remélik, hogy a Magyarok Világszövetségétől is kapnak támogatást.

A jövőbeli együttműködést illetően az új osztály felajánlja szakmai rendezvények, vándorgyűlések megszervezését, beleértve a szállások és az étkezési lehetőségek biztosítását,

valamint a szakmai vezetést is. Szeretettel fogadnának a területtel foglalkozó kutatókat és hallgatókat, és szorgalmazták közös kutatási programok lebonyolítását is. Amit pedig kérnének az anyaországiaktól, az elsősorban tárgyi támogatás. Szeretnének ugyanis Csíkszeredán a Magyar Pedagógusok Háza keretében egy szerény dokumentációs központot létrehozni és ezért kérik, hogy ha intézmények vagy magánszemélyek birtokában van olyan könyv, folyóirat vagy egyéb kiadvány, esetleg oktatási segédeszköz, amelyről le tudnának mondani, akkor azt ajánlják fel a megvalósulóban lévő központ számára. Minden apró támogatást előre is hálásan köszönnek. (Az ajánlatokat kérjük Társaságunk titkárságára eljuttatni.)

A Székelyföldi Területi Osztály megalakulását szívből köszöntve munkájukhoz sok sikert kívánunk és reméljük, hogy példájuk ösztönzően fog hatni újabb területi szervezetek megalakulására.

Dr. Horváth Gergely

TALLÓZÓ

TALLÓZÁS FÖLDRAJZI MÓDSZERTANI FOLYÓIRATAINKBAN

A környezetünkkel, annak hétköznapijaival is foglalkozó tantárgyak tanítóinak sok nehézséggel kell szembenéznük, hiszen társadalmi-gazdasági életünk átalakulóban van, nemzetközi környezetünkben jelentős változások zajlanak. Vajon ebben a helyzetben milyen segítséget adnak a földrajztanároknak a módszertani folyóiratok? Tallózásunk az 1994. június–1995. augusztus között megjelent folyóiratok írásaiból válogat (helyenként, a kései megjelenés miatt, ezek 1993-as keltezésűek).

A tartalom

„Minden tudomány kimeríthetetlen, azért tanulni kell folyvást, az egész életen át, különösen a tanárnak kell szünet nélkül tanulnia.” (Hunfalvy J.)

Változó világunk bemutatására sok tanulmányt közölnek folyóirataink. A hazánk körül létrejött új államok földrajzának tanításához nagy segítséget nyújtanak az Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda *Földrajztanítás* c. lapjának 1993/2., 3–4. számában közzétett írások: *Hajdú-Moharos Józseftől* Ukrajnáról, *Vuics Tibortól* Horvátországról és Szlovéniáról. Történelmi áttekintést adnak, bemutatják a népesség összetételét, gazdasági életük jelentős változásait. *Karceva V.* Balti-államok című cikkéből jól kirajzolódnak ezen államok gazdasági-társadalmi hasonlóságai és különbségei, amelyek alapján könnyen taníthatók az általános és a középiskolákban. Az 1993/3–4. számban indított „Változó világunk” rovat a Pécsért létrehozott Földrajzi Információs Központ adatbázisára építve tervezi aktuális adat- vagy hírszerű információk közreadását a folyóirat hasábjain, ezúttal az Alpok–Adria Munkaközösségről és a CEFTA-ról ír. A MOZAIK Oktatási Stúdió *A földrajz tanítása* c. folyóiratában Szibériát (1995/1. sz.), Dobrudzsát (1994/4. sz.), Kínát (1995/2., 3. sz.) és Spanyolországot (1995/5. sz.) bemutató a írók segítik a naprakész tájékozottságot. Figyelemre méltó *Kozma Gábornak* a multinacionális vállalatok

földrajzi jellegzetességeit bemutató, hiánypótló írása. Sajnálatos módon egyik folyóirat sem foglalkozik hazánk gazdasági-társadalmi változásaival, ebben a nehéz témában magukra maradtak a földrajztanárok! Mindössze az *Iskolakultúra* (az Országos Közoktatási Intézet lapja) 1995/3–4. száma közli *Kocsis Károly*: Magyarország etnikai szerkezete című kitérő összefoglaló jellegű munkáját. A földrajztudomány mai irányzatainak bemutatására *A földrajz tanítása* c. folyóiratban *Süli-Zakar István* a társadalomföldrajz vagy gazdaságföldrajz dilemmáiról ír (1995/3. sz.). Megfogalmazza a földrajz tantárgy szemléletváltásának igényét is, közelítve a történelemhez, a néprajzhoz, sőt a szociológia és a politológia felé is. *Kerényi Attila-Pinczés Zoltán-Csorba Péter* pedig a táj kutatás céljairól, módszereiről és eredményeiről közöl rövid tanulmányt. A németországi Baden-Württemberg tartomány környezetgazdálkodási problémáinak bemutatása (*Keveiné Bárány Ilonától*, 1994/5., 1995/2. sz.) a környezeti szemlélet alakításában hasznos segítőnk. Az *Iskolakultúra* (1995/3–4. sz.) az emberi tevékenységek és magatartás, ill. ezek hatásait vizsgáló humángéográfiai irányzat bemutatásának (*H. J. Blij-P. O. Muller*), adott helyet. *Kozák Miklós-Filep Miklós*: Földtan – földrajz – földtudomány c., ismételt megjelentetett írása (1995/3–4. sz.) megkérdőjelezi a földrajz tantárgy közoktatásban elfoglalt helyét, a geológiai ismeretek önálló tantárgyként való tanításáért harcol.

A módszer

„Kutassuk ki és találjuk meg azt a módszert, amellyel a tanítók kevesebb munkája mellett a diákok mégis többet tanulnak az iskolákban... Kevesebb legyen a zúgolódás, undor és hiába való küszködés, annál több a szabadidő, az öröm és a szilárd előrehaladás...” (Comenius)

Örvendetes, hogy egyre több tényleges didaktikai segítséget is nyújtanak folyóirataink, különösen a szegedi, *A földrajz tanítása*.

„Műhely” címmel sorozatot indított, amelyben **Farsang Andrea** gondolatébresztő frásokat közöl a földrajzi övek tanításához: az egyenlítői és az átmeneti övről, a sivatagokról, ötleteket adva a középiskolai tanórai munkához (1994/4., 1995/1., 3. sz.). Kár, hogy nem következetesen használja az elnevezéseket, fogalmakat. **Bene Kálmánné–Vízvári Albertné:** Milyen legyen a jó tankönyv? c. írása (1995/2. sz.) méltán ajánlható a tankönyvíróknak és az azokból tanítóknak egyaránt. Olvashatunk a vizsgákra való felkészítésről (1995/1. sz.) és a Nemzeti alaptanterv földrajzi koncepciójáról (1995/3. sz.) is. **Kormány Gyula** az iskolai gyakorlatból – időhiányra hivatkozva – egyre gyakrabban kiszoruló földrajzi kísérletek oktatásban betöltött szerepével foglalkozik (1994/5. sz.). A Nemzeti alaptanterv szellemét komolyan véve, újra fel kell vennünk „eszköztárunkba” a méltatlanul háttérbe került kísérletezést. Az *Iskolakultúrában* is megjelent két elméleti-módszertani írás, mely méltán tarthat nagy érdeklődésre számot (1995/13–14. sz.). **Németh Károly** „A földtudományok szerepe” címmel a Montessori Kozmikus Nevelést mutatja be, érzékeltetve a komplex látásmód és a szélesebben értelmezett tudományok oktatásának létjogosultságát a hazai alapiskolákban. **Kormány Gyula** arról ír, hogyan lehet értelmezni és megvalósítani A Földrajztanítás Nemzetközi Chartájában is megfogalmazott nemzetközi megértésre való nevelést. A *Földrajztanítás* c. lap **Teleki Pál** földrajzi és műveltségi örökségét eleveníti föl **Kőrösi Mária** tollából. „A földrajz

– tudomány és tantárgy” c. írása (1993/2. sz.) az emberarcú földrajzról, a másik (1993/3–4. sz.) a földi jelenségek összefüggéseiről szól, felidézve egy olyan szellemiséget, amely napjainkban is nagyon aktuális, s irányt mutathat minden magyar földrajztanárnak, minden pedagógusnak. Földrajzi módszertani folyóirataink hírt adnak a földrajzi versenyekről. A *földrajz tanítása* c. lap újszerű vállalkozásba kezdett: folyamatos, feladatmegoldó Cholnoky Jenő Földrajzversenyt hirdetett a 13–14 éves korosztály számára. A lapban tette közzé a feladatokat, majd a következő lapszámban mindig azok megoldásait is. Az éves versenyben legjobb eredményt elért tanulók az elmúlt tanév végén szóbeli versenyen mérték össze tudásukat.

Mindkét módszertani szakfolyóirat könyv- és lapszemléi a szaktanárok számára megkönynyítik a sokirányú irodalom nyomon követését, új tankönyvekről, folyóiratokról tájékoztatnak.

Bízunk abban, hogy az OKSZI által megjelentett *Földrajztanítás* rendszeresebben jelentkezik majd a jövőben és pótolja a már csaknem két éves lemaradását. Várjuk, hogy nagyobb segítséget kapnak a földrajztanárok Magyarországon társadalmi- és gazdaságföldrajzi ismereteinek tanításában, s szaporodnak a műhely jellegű rovatok és írások.

Reméljük, hogy a fenti tallózás kedvet ébreszt földrajzi módszertani folyóirataink rendszeres olvasására.

Makádi Mariann

IRODALOM

Dr. Balázs Dénes:

Életem – utazásaim

Érd, 1995. Szerzői kiadás, 504 pp.

Számos térképpel, metszettel, tömbszelvénnel, fekete-fehér és színes fényképpel

Rendkívüli ember, rendkívüli pályafutásának különleges könyvével gazdagodott a földrajzi ismeretterjesztő irodalom. **Balázs Dénes** személyiségét, hátizsákos utazásait már életben legendák övezték.

Világviszonylatban egyedülálló az a mód, ahogyan utazott, s tiszteletreméltóak azok a megfigyelések, tudományos eredmények, amelyeket többnyire egyszemélyes expedíciói során végzett, ill. elért. A jeles geográfus halálós ágán, gyógyíthatatlan betegen vonta meg páratlan életútja mérlegét, példát adva és erőforrást nyújtva mindazoknak, akik szeretnék megismerni a Földet, s az egyéni áldozatvállalástól sem riadnak vissza.

Az életmű súlya tekintélyes, értéke önmagában is megbecsülést keltő. Összesen több mint egymillió példányban megjelent, 28 önálló könyve, 159 tudományos dolgozata, és 168 ismeretterjesztő cikke után ez az utolsó könyv foglalja össze a nagyívű életpálya legfontosabb mérföldköveit. Emlékirataiban **Balázs Dénes** élvezetes stílusban elveníti fel ifjúkorát, első alföldi barangolásait, kerékpáron megtett erdélyi és felvidéki útjait, a Szabadság-barlang feltárása során szerzett élményeit, majd 14 nagy expedícióját, amelyek során öt világ rész 130 országában, csaknem egymillió kilométert tett meg, s több mint 22 ezer kilométert gyalogolt.

Utazásai soha nem öncélú barangolások voltak. Érdeklődésének középpontjában a mészkőterületek, a karsztjelenségek és a barlangok álltak. Önjelölt, rendkívüli erőfeszítések árán a Föld szinte valamennyi jelentős karsztvidékére eljutott és személyes tapasztalatokat szerzett. Nemzetközi összehasonlításban is példa nélkül álló pályafutása során rengeteg munkával sikerült megteremtenie szakmai függetlenségének anyagi feltételeit. Könyveinek, írásainak, előadásainak szerény honoráriumából, nagyon egyszerű körülmények között, de hivatali kötelemektől mentesen élt. Céljai megvaló-

sításáért bármilyen erőfeszítésre képes volt. Fílleres gondokkal küszködve, gyakran nélkülözve utazott. Könyve címlapján is látható, kopott, piros hátizsákjában mindig mérhetetlen szellemi kincsekkel tért haza.

Az értékfeltáró, értékmentő és értéktéremtő ember megszállottságával fűrészte a természet titkait, kutatta távoli világ részek magyar vonatkozású emlékeit. 1958–1959-ben Dél-Kínában alapvető és úttörő geomorfológiai tanulmányokat végzett a Föld legkiterjedtebb karsztvidékén, s elsőként hívta fel a figyelmet azokra a barlangokra, amelyek idegenforgalmi hasznosítása éppen az ő kutatásai nyomán, a közelmúltban kezdődött meg.

A Közel-Keleten, Indonéziában, majd Afrikában, Amerikában, Madagaszkáron, Amazóniában, Pápua Új-Guineában megvalósított expedícióiról számos lenyűgöző könyvében számolt be az olvasóknak. A most egységes gondolati láncra fűzött kötetben olyan összefüggések is napvilágot látnak, amelyek a sok-sok új földrajzi információn kívül fényt vetnek azokra a szervezési gondokra és háttérproblémákra, amelyeket a szerző mindig sikeresen leküzdött. E kötetből tudhatjuk meg, hogy az 1967–1968-as afrikai expedíció második felének anyagi feltételeit a WODECO Vállalat Atlanti-óceánon található fúrótornyán végzett kemény munkával sikerült előteremtenie.

Balázs Dénes nemes célja, a Föld megismerése érdekében képes volt kitörni egy olyan kényszerkoordináta-rendszerből, amit a történelem mért ránk. A barlangok kutatása ifjúkori, elmúlhatatlan szerelemként kísérté végig a szerző életútját. Honfitársainak közül elsőként, és mindmáig egyedülként kereste fel Óceánia és a Délkelet-Ázsia legjelentősebb karsztjait. Számos kutató és feltáró munkában személyesen vett részt. Indonézia és Pápua Új-Guinea karsztjairól írt cikkei széles körű szakmai visszhangot váltottak ki.

A Föld karsztjainak szinte valamennyi geo-

morfológiai jelenségéről szerzett személyes tapasztalatokat. Szpeleológiai különlegességek Galapagos és a Fudzi San vulkáni kőzetekben keletkezett lávabarlangjai, amelyeket a helyszínen volt alkalma kutatni. **Balázs Dénes** a Föld összes klímazónájában megfordult; utazott, kutatott Grönlandtól a Kalahári-sivatagig, Patagoniától Ausztráliáig. Vérbeli geográfus volt, aki a földrajz szinte minden ágában otthonosan eligazodott és maradandót alkotott. Figyelme a természetföldrajzi jelenségeken túlmenően kiterjedt a földrajzi környezethez alkalmazkodó növény- és állatvilágra, az emberek életkörülményeire, a néprajz, a művészettörténet, a kultúrtörténet, a gazdaság, a közlekedés kérdéseire. Azt utóbbi gyakorlati szempontból különösen fontos volt számára. Nincs még egy olyan kolléga, aki utazásaihoz annyiféle közlekedési eszközt vett volna igénybe, mint ő. Utazott személy- és tehervonatokon, gépkocsival, kamionnal, terepjárón, buszon, motorkerékpáron, kerékpáron, riksán, dzsippen, óceánjárón, indián kenun, bambusztutajon, teherhajón, halászhajón, folyami uszályon, vitorlás felukkán és motorcsónakon. Az úrhajó kivételével nincs olyan közlekedési eszköz, amelyet ne vett volna igénybe céljai eléréséhez.

Életeleme, értelmet és feladatokat adó, tudományos megfigyeléseket eredményező hivatása volt az utazás, ami az ő esetében mindig közügyeket szolgált. **Balázs Dénes** nem részesült állami támogatásban, útjaihoz nem kapott ösztöndíjakat, napidíjakat. Egyéni erőforrásokból, esetenként külföldön élő honfitársaink segítségével teremtette elő utazásai anyagi feltételeit.

Memoárjában lebilincselő stílusban eleveníti fel Alaszkától a Tűzföldre, Izlandtól Bomeóig, Japántól Sri Lankáig szerzett élményeit, amelyek eddig megjelent könyveiben nem szerepeltek. Utolsó kötetében nemcsak kopár sivatagok, hófedte magashegységek, füstölő vulkánok, napfényes korallszigetek és párás esőerdők jelennek meg, hanem emberi sorsok is megelevenednek, találóan utalva a világban szétszórtnak élő magyarság megpróbáltatásaira.

Megfigyelései elsősorban a geomorfológiát gazdagították. Eljutott a Föld legváltozatosabb lepusztulásformáihoz, az argentinai Andok gombaszikláihoz, az izraeli Negev-sivatag sziklaíveihez, a Jünnani-fennsík karsztos ingóköveihez, és Új-Zéland tengerparti abrázió hatására kialakult, ún. Palacsinta-szikláihoz.

A sivatagok természetföldrajzi kutatásában életre szóló tapasztalatokat adott számára az

1967–1968-as afrikai expedíció, aminek során É–D-i irányban, három társával, terepjárón átszelte a Szaharát.

Balázs Dénes kedves kutatási területe volt a vulkánmorfológia. Egyedülálló megfigyeléseket végzett Indonézia, a Fülöp-szigetek, Japán, Kelet-Afrika, Galapagos, a Húsvét-sziget, és a Tibeszi-hegység vulkáni krátereit, utóvulkáni működését és lávaterületeit tanulmányozva.

Első ízben olvashatunk 1990-es utazásáról, aminek során feleségével kereste fel Észtország természetvédelmi területeit és az Ural-hegység karsztját. Első magyarként jutott el Borneo feltáratlan mészkővidékére, a Gunong Mulu Nemzeti Park óriásbarlangjaiba.

Balázs Dénes szerteágazó tapasztalatokat szerzett a természeti népek életéről. Első ízben Dél-Kína törzseivel került kapcsolatba, majd eljutott Indonézia törzseihez. Hosszabb időt töltött az Amazonas és az Orinoco mellékén élő indiánok között. Megfordult a kecsuák és a waikák falvaiban és bepillantást nyert Afrika törzsi világába is. Eljutott a gaboni fangok közé, részt vett szertartásaikon, ünnepeiken. Sokáig együtt élt a Kalahári-sivatag busmanjaival. A körükben gyűjtött néprajzi tárgyak Érdem, a Magyar Földrajzi Múzeum kiállításán láthatók.

Balázs Dénes önzetlenségét, széles látókörét jellemzi, hogy földrajzi megfigyelései mellett szakított időt a társudományok gyarapítására is. Őt földrésze kiterjedő növény- és állattani gyűjtemekkel gazdagította a Természettudományi Múzeumot. A több ezer, általa hazahozott, 45 országból származó mohamintához számos új faj felfedezése kötődik (Lombok, Nusa Barung és Szumátra szigetén gyűjtött példányok). A bűvópatakok és a barlangóriások kutatásakor a Föld számos vidékén, így Pápua Új-Guineában, a Lavani-völgyben ő végzett elsőként biológiai gyűjtemeket. A barlangi és talajfauna gyűjtése terén is elismerésre méltó szorgalom jellemezte. Számos új talajlatka begyűjtésével járult hozzá az entomológia fejlődéséhez. A Dél-Amberikában és Madagaszkáron általa gyűjtött új fajok holotípusait a Természettudományi Múzeum Állattára őrzi Budapesten.

Balázs Dénes értékmegőrző munkássága a Magyar Földrajzi Múzeum megalapításában teljesedett ki. Könyvének utolsó fejezetében írja le azt a gyötrelmes, nehéz utat, amelyet sikerrel járt végig, hogy „édes gyermeke”, a múzeum megszülethessen.

A *Teleki Pál* által 1911-ben felvetett ötlet sok-sok próbálkozást követően mindig megfenneklelt, hol pénzügyi, hol bürokratikus akadályok miatt. S ami a gazdag arisztokratának, nagyhatalmú miniszterelnöknek, majd később rangos, tekintélyes egyetemi tanároknak nem sikerült, azt a szegény, rang és cím nélküli érdeogeográfus, magát szerényen földrajzi szakírónak tekintő tudós sikeresen megvalósította. A maga pénzéből senki nem áldozott arányaiban oly sokat a földrajztudományért, mint **Balázs Dénes**.

Gazdagon illusztrált, szép megjelenésű, fekete-fehér és színes fényképekben, térképekben, ábrákban, tömbszelvényekben bővelkedő munkája a szerző és odaadó felesége, *Sprincz Vilma* áldozatkészségének bizonyítéka. A szerzői kiadásban, Érd város Önkormányzata, és a KTM Természetvédelmi Hivatala támogatásával mindössze kétezer példányban megjelent kötetet írója már nem vehette kezébe. Hetvenedik születésnapján, erős fájdalomtól szenvedve már tudatában volt annak, hogy hamarosan

elérkezik az utolsó, nagy utazás ideje, oda, ahonnan nem lesz többé visszatérés, ezért kis, beragasztható cédulákon készítette el a személyesen aláírt dedikációt.

Könyvének befejezését, a Föld bejárása során szerzett ismereteinek megosztását, életútja tanulságainak összegezését mindennél fontosabbnak tartotta. Karjában infúziós csővel, ágyon fekvve is dolgozott, írt, rajzolt, képeket válogatott, ábrákat és térképeket tervezett. Könyve lebilincselő olvasmány, amely gördülékeny stílusával lenyűgözi az olvasót. A kötet egy magányos, szerény, de mindig a közért cselekvő földrajztudós síron túli üzenete, szakmai értékein túl a magyar művelődéstörténet és útirajzirodalom egyedülálló és meghaladhatatlan alkotása. A hűséges feleségének, utazásait önfeláldozóan segítő hitvesének ajánlott könyv ars poeticája megszívlelendő tanulság: „Messzi földrészekre utazni, csak értelmesen, hasznosan, csakis úgy érdemes!”

Dr. Kubassek János

Köztes-Európa 1763–1993

(Térképgyűjtemény)

Összeállította: *Pándi Lajos*

Osiris-Száadvég, Budapest, 798 pp.

A közelmúltban látott napvilágot *Pándi Lajos* összeállításában és *Bárdi Nándor* közreműködésével, eme terjedelmében és tartalmában is lenyűgöző, több mint hatszáz térképet és magyarázóját tartalmazó, közel nyolcszáz oldalas, vaskos kötet. Ez a megjelenését követő rövid idő alatt már nagy szakmai elismerést kiváltott – tulajdonképpen nem rendszerezett történetírássra törekvő, de hagyományos történelmi atlasznak sem tekinthető – térképgyűjtemény 89 etnikai–vallási és 242, főként politikai földrajzi jellegű főtérkép segítségével kalauzolja el az olvasót a vizsgált területen kibontakozó nemzetállami mozgalmak és a térség (pl. orosz, osztrák, porosz–német, török) birodalmi közötti, szűnni nem akaró, negyed évezredes küzdelemben.

A vizsgált balkáni, kelet-közép európai, baltikumi területeket a könyv jelenleg nemzetközi szinten is alig használt – de el kell ismerni rövid, frappáns – megnevezéssel, Köztes-Európának (Zwischen-Europa, Europe-Between)

nevezi. A finnországi Lappföld és a görögországi Kréta, illetve Csehország és Moldova között elterülő sávot Oroszország és más európai hatalmak (pl. Németország) közötti ütközőzónaként és az itteni 2–40 milliós „kisnemzetek” régiójaként értelmezi. Ez utóbbi szempontokat figyelembe véve a nagy orosz, török, olasz, német nyelvi–etnikai tömbök között elhelyezkedő vizsgált régióból a szerkesztők a svéd, norvég, dán „kisméretű” nemzetet vélhetően eltérő történelmi múltja és földrajzi fekvése, míg eddigi történelme során többnyire orosz befolyás alatt élt, milliós ukrán nemzetet pedig főként nagy demográfiai mérete és hatalmas etnikai területe miatt vették ki a szerkesztők.

A hallatlanul nagy etnikai–vallási térszerkezet által is jellemzett, Szentpétervár (Moszkva), Berlin, Bécs és Isztambul birodalmi központok irányítása ellen folytonosan tiltakozó, kisnemzeti régió változó etnikai–vallási–politikai arculatát a hétéves háború (1756–1763) végétől, Poroszország megerősödésétől és az

Orosz Birodalom megnövekedett „európai” szerepvállalásának kezdetétől (1763) 1993-ig ismerhetjük meg. A vizsgált időszak a fontosabb történelmi sorsfordulók (pl. 1815, 1878, 1914, 1945, 1989) alapján nyolc fejezetre tagolódik: Köztes-Európa (KE) és a birodalmak (1763–1815), A nemzeti mozgalmak európai győzelme (1815–1878), Az európai nemzetállamok megszilárdulása (1878–1914), KE-i útközözóna kialakulása (1914–1926), KE nemzetállamai az első világháború után, KE és a modern birodalmak (1926–1945), KE mint szovjet védőzóna (1945–1989) és a KE-i útközözóna restaurálása (1989–1993). A fentiek szerint taglalt, 230 évre jellemző etnikai és politikai földrajzi tények bemutatását megelőzően sor került a régió 15 államalkotó nemzetének és az itteni német, zsidó nemzeti kisebbségeknek, valamint a cigány etnikumnak a 19. századi és „jelenlegi” (közelmúltbeli) bemutatására is. Az utolsó nagy fejezet pedig – mintegy összefoglalásként – kiváló áttekintést nyújt Köztes-Európa 20 jelenlegi állama 1763 és 1993 közötti területi változásairól.

A kötet a 331 fő térkép mellett több mint 300 – azok tematikájához kapcsolódó, rendkívül informatív – ún. bélyeg térképet is magában foglal. A gyűjtemény, amelynek kb. 1/4-e saját szerkesztésű, másrészt pedig közel kétszáz atlaszon, térképen és több mint 700 monográfián, könyvön, statisztikai kiadványon illetve egyéb publikáción alapuló tematikus térképet tartalmaz, az etnikai és a politikai viszonyok, államhatárok összefüggéseinek bemutatásakor – néhány tucat községet, tematikailag nélkülözhetetlen térkép mellett – nagy hangsúlyt fektet a témakörhöz tartozó, számos „szakmai csemege feltárlására” is (Pomákföld, Dodekanézosz, Lausitz, Thesszália, Bukovina, Memel-vidék, Szandzsák stb.).

A kiadvány tartalmi részét illetően az olvasóban néhány, nem különösebben jelentős kifogás is felmerülhet. Annak ellenére, hogy a szerkesztők törekedtek az adott időpontban, az adott állam területén érvényes, államnyelven írt, hivatalos nevek – még a számunkra oly fontos magyar földrajzi nevek rovására történő – feltüntetésére, a nem kevés névelírás mellett, számos esetben lehettünk a térkép és magyarázója közötti gyökeresen eltérő (pl. magyar és idegennyelvű), következetlen névmegírásnak tanúi. A térképek tetemes része megyei, régió szintű információkat hordoz, sajnos még olyan esetekben is, ahol sokkal részletesebb (pl. tele-

pülési szintű) információk, térképek is napvilágot láttak már. Ugyanakkor három tucat térkép és magyarázója (pl. 5a, 9a, 12a, 13a, 14a, 15a, 16a) esetében viszonylag régi információk táruznak élénk, ami csak részben magyarázható azzal, hogy a szerkesztés és térképraíztatás túlnyomó része 1993/94-ben zárult le.

A térképek egy részével kapcsolatban elvi jelentőségű, bár a kötet egésze szempontjából teljesen elenyésző jelentőségű kifogás is felmerülhet. Az 1a. térkép a modern európai államok magterületeit ábrázolja, néhány esetben vitatható módon. A horvát magterületet helyesen kissé délebbre, az észak-dalmát területen (Knin, Nin, Biograd na Moru) a szerbet kissé nyugatabbra, Montenegró (Dukla, Zeta, Hum), Szandzsák (Raska) és Koszovó háromszögében kellett volna feltüntetni. Kissé meglepődve vehetjük észre, hogy a román államnak a térkép szerint és a történelmi tényekkel ellentétben lett volna Hunyad és Alsó-Fehér megyék területén is egy magterülete, nemcsak Curtea de Argeș és Tîrgoviște övezetében. Itt, a török hódoltság idején a magyar államiságot fenntartó, hajdani Erdélyi-fejedelemség területén legfeljebb a Gyulafehérvár–Torda–Kolozsvár közötti, ideiglenes (másodlagos) magyar állami magterületet lehetett volna feltüntetni.

A 315a térkép I. (Vitéz/Bátor) Boleszláv (992–1025) lengyel államának a lengyel, cseh, szlovák és délszláv történelmi térképek által hosszú évtizedek óta propagált, kárpát-medencei viszonylatban meghökkentően hatalmas kiterjedéséről tájékoztat félre. A magyar történettudomány kutatási eredményein nyugvó történelmi térképeink – de más nyugat-európai, történelmi tényeken alapuló térképek – nem tudnak arról, hogy 1001–1018 között Szent István magyar és Boleszláv lengyel királyságának határát a Miskolc–Esztergom–Pozsony vonal jelölte volna ki! Ez időszakban csupán egyes Zsolna környéki, vág- és morvamelléki területek ideiglenes, rövid lengyel birtoklása mutatható ki. Hasonló problémával szembesülhetünk a 325a. térkép („A középkori Horvátország”) esetében is. A térkép „felülvizsgálat” nélkül, horvát történelmi atlaszokból került ide és Petar Kresimir 1070 körüli horvát királyságának a horvátok szerint feltételezett kiterjedését mutatja, magyar viszonylatban eltúlzott mértékben. A magyar történettudomány szerint a horvát államiság ez időszakban nem terjedt túl a Szávától északra elterülő, szlavóniai részekre, amelyek a magyar honfoglalás óta, az itáliai te-

rületekre való felvonulási terepként a magyar gyeprendszeren belül helyezkedtek el, mint a magyar állam részei. Tehát az 1070 körüli magyar–horvát határnak a Mura és a Dráva vonalán való történelmietlen feltételezése nem kellene, hogy eme magyarországi kiadványban is népszerűsítve legyen.

A mű tartalmi részét a közel ezer tételt tartalmazó irodalomjegyzék, a térképek forrásait feltüntető fejezet és a térképek névanyagát felölelő, hatalmas névmutató követi.

Összességében ezt a maga nemében és ilyen formában egyedülálló, szakszerű magyarázókkal ellátott térképgyűjteményt nemcsak a kérdéskörrel foglalkozó kutatók és oktatók, hanem a téma iránt érdeklődő egyetemi hallgatók, diákok és a napjaink többé-kevésbé véres etnikai–vallási–politikai konfliktusaiban eligazodni vágyó nagyközönség is nagy haszonnal forgathatja.

Kocsis Károly

Új környezetismereti és földrajzi atlasz általános iskolásoknak

Az 1995–96. tanév kezdetét a STIEFEL Falitérkép Kiadó Kft. két új kiadvánnyal köszöntötte: egy-egy környezetismereti és földrajzi atlasssal. Mindkét taneszköz az alapfokú földrajztanításhoz készült: a *Környezetismereti atlasz* a 9–11 évesek és a *Földrajzi atlasz* a 11. éven felüliek földrajzi tanulmányait segítheti.

E taneszközök felépítésükben megtartották az iskolai atlaszok hagyományait. Tartalmukban a jelenleg érvényes általános tantervekhez igazodnak, ugyanakkor a Nemzeti alaptanterv oktatási és képzési követelményeit is figyelembe veszik.

Modern szemléletű, színvonalas kivitelű, esztétikus segédeszközök. Térképeik domborzatábrázolása igen szemléletes, tematikus térképek színei szépek. Így ezek az atlaszok hozzájárulhatnak a térképek, ezeken keresztül a földrajz tantárgy megszerettetéséhez.

Didaktikai szempontból nagyszerű újdonságuk, hogy a térképjelek nem csak az atlasz elején levő jelmagyarázatból kereshetők ki, hanem minden oldal alján, a térkép keretén kívül ott szerepelnek a térképlapon megtalálható jelek. Ezáltal az atlasz könnyebben kezelhető. Szükség is van erre, hiszen új jelrendszert alkalmaz. Ha az iskolai falitérképeken és tankönyvekben is azonos jelek szerepelnek majd, akkor ez különösebb problémát nem jelenthet a gyerekek számára. Nagy kár azonban, hogy a jelek grafikai megoldása nem mindenkor szerencsés. Az ásványkincsek többnyire fekete háromszög vagy trapéz alakú befoglaló formában vannak, ami egyfajta logikai rendszerezést is ad. Az iparágak jelei azonban fekete négyzet alapon olykor alig láthatók.

A *Környezetismereti atlasz* 8 térképlappal, 5

térképi és 1 csillagászati földrajzi alapismereti oldallal a térképpel való ismerkedés eszköze. Megmutatja, hogyan lehet a valóságtól eljutni a térképig és hogy a méretarány változásával hogyan változik az ábrázolt területek nagysága. Megismerteti a legfőbb természet- és társadalomföldrajzi fogalmak térképi jelölésével, a tájékozódás alapjaival. Mivel a környezetismeret tantárgy logikája is úgy kívánja, az atlasz az egyre táguló környezetet mutatja be a közvetlen környezetből kiindulva. A fő hangsúlyt Magyarországra helyezi, a domborzat és az ásványkincsek, a közigazgatás, közlekedés és az ipar kapcsolatrendszerének ábrázolásával, valamint 6 tematikus térképpel. A földrajzi tájak neve mellett a néprajzi, történelmi elnevezések is szerepelnek, amelyek segíthetnek a kultúrtörténeti eligazodásban. Európa és a Föld domborzati térképe segít elhelyezni lakóhelyünket a világban, majd a Naprendszerben is a Föld mint égitest témájú lap révén.

A *Földrajzi atlasz* a *Környezetismereti atlasz*ra épül. 3 lap térképészeti ábrázolási fogalmakat, településtípusokat mutat be, 2 oldal kozmikus környezetünkről ad áttekintést. Mintegy 40 térképlapja a regionális földrajzi ismeretek tanulásának eszköze.

Magyarország földrajzi adottságainak, természetvédelmi és táji értékeinek megismerésében nagy segítséget nyújthatnak az országrészek térképei. Külön térképen tanulmányozhatók a Kárpát-medence domborzati, vízrajzi jellemzői. Ez régóta hiányzott iskolai atlaszainkból, de sűrű feliratozása miatt nehezen a térkép áttekinthető. Európa hagyományos térképei mellett az Európai Unió országainak gazdasági fejlettségét 2 térkép is mutatja. Az egyes konti-

nensek térképeinek tartalmában oktatásmódszertani szempontból több dolog vitatható. Afrikáról, Ausztráliáról, Észak- és Dél-Amerikáról olyan domborzati térképeket tartalmaz az atlasz, amelyek alkalmasak az ásványkincsek és a felszín közötti kapcsolatok észrevételére. Ugyanakkor a természeti adottságok és a feldolgozóipar közötti összefüggéseket és a gazdasági életet nem ábrázolják. Az egységes szemléletű tematikus térképek elhelyezése megnehezíti azoknak a domborzati térképpel való együttes szemlélését. A Föld egészét is

több tematikus térkép ábrázolja. A gazdasági fejlettség területi különbségeit és a szövetségi rendszereket bemutató térképek újszerűek, a mai földrajztanításban már nélkülözhetetlenek.

A két új atlasz tartalma segít a világ természetföldrajzi adottságainak, erőforrásainak megismerésében, a gazdasági és politikai problémák megértésében. A STIEFEL Falitérkép Kiadó Kft. környezetismereti és földrajzi atlaszát mind a tanárok, mind a földrajz iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk.

Makádi Mariann

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

A Földrajzi Közlemények a Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata, egyszersmind hivatalos közlönye, amely tájékoztatja olvasóit szaktudományunk eredményeiről, fontosabb eseményeiről, valamint a Társaság működéséről.

A folyóirat korlátozott terjedelme miatt 15 oldalnál hosszabb terjedelmű kéziratokat nem áll módunkban elfogadni.

Formai követelmények:

a) A kéziratot két gépelt példányban kell leadni; minden oldal (az ábraalírások, lábjegyzet-szövegek és az irodalomjegyzék is!) kettes sorközzel, 30 sorral, soronként 60 betűhellyel (leütéssel) készüljön.

b) A szerkesztőség elfogadja – sőt szorgalmazza – az IBM-kompatibilis személyi számítógépen, szövegszerkesztővel készített anyagokat (természetesen Apple Macintosh formátum is elfogadható). Kérjük, hogy a lemezen beküldött szövegben csak az alap-betűkészlet szerepeljen, kiemelések – Bold, Italic – nélkül. Semmiféle formázást nem kérünk, csak minden bekezdés, cím, alcím, ábraalírás stb. mint új bekezdés szerepeljen. (A konvertálás folyamán a gép az új bekezdéseket felismeri, ha a nyomtatott verzió ezen ezek nem is túl könnyen felismerhetők. Ha szükséges, a megjegyzéseket az egyik nyomtatott kéziratot piros golyóstollal fel lehet tüntetni.) Ez esetben azonban a mágneslemezen kívül két példányban kinyomtatott kéziratot is kérünk.

Alkalmazható programok:

Acta Advantage Import 1.0	MS Word 6*	Word for Windows 6*
ASCII Text Import	MS Works 2.0	XY Write III
DCA Export filter	RTF Export filter (MS Rich Text Format)	Word PC
MS-Dos	WordPerfect 5.1	Wordstar stb.

További formai követelmények:

Címrész: Tartalmazza a tanulmány címét, a szerző(k) nevét, munkahelyét és postai címét.

Összefoglalás: Csak értekezés jellegű dolgozatokhoz kérünk összefoglalást, amely tartalmazza a kutatás célját, módszereit és a kapott eredményeket. Terjedelme a tanulmánytól függően 1–3 oldal lehet; magyar és angol nyelven készüljön. A szerző tegyen javaslatot a tanulmány úgynevezett kulcsszavainak (keywords) kiemelésére.

Szövegrész: Alcímekkel értelemszerűen fejezetekre tagolandó; a szerző által kiemelni szándékozott szavakat, mondatokat ceruzás aláhúzással, illetve a kisbetűvel (petit) szedhető (pl. magyarázó jellegű) részeket-bekezdéseket – ugyancsak ceruzával – a margón kell megjelölni.

Irodalmi hivatkozások: Szövegben a hivatkozás tartalmazza a szerző(k) nevét (kétszer aláhúzva) és a publikálás évét: pl. Kis P. (1980); két vagy több szerző esetén: Kis P. és Nagy J. (1987), ill. Kis P. et al. (1986). Ha a szerző neve a szövegbe nem illeszthető be: (Kis P., 1980).** Ha adott szerző(k) ugyanazon évben publikált több cikkére hivatkozunk, akkor az évszámhoz /a, /b stb. betűk írandók. Az irodalom felsorolása a tanulmány végén a szerző(k) neve szerinti betűrendben; folyóiratcikkek esetében az évszám, a cikk címe, a folyóirat neve, a kötetszám, a kezdő és befejező oldalszám; könyv esetében pedig az évszám, a könyvcím, a kiadó, a megjelenés helye feltüntetésével történjen.

Ábrák: A tisztázati rajz készítéséhez szükséges eredeti ábrák egyértelműen másolható minőségben a kézirat első példányához csatolandók. Az ábraalírásokat külön lapo(ko)n kell mellékelni magyar és angol nyelven. Illusztrációként fekete-fehér fényképek fényes papíron, kontrasztos minőségben nyújthatók be. A fényképek hátoldalán ajánlatos feltüntetni a kép sorszámát és a szerző nevét.

Táblázatok: A táblázatokat arab számozással, szövegükkel együtt, külön lapo(ko)n kell mellékelni. Az ábrákra és táblázatokra a szöveg megfelelő helyein hivatkozni kell.

Formulák és jelölések: A nem latin és a magyartól eltérő betűket, valamint a kézzel írott jeleket a lap szélén ceruzával írt magyarázattal kell ellátni.

Név- és számrírás: A földrajzi nevek és számadatok helyesírására vonatkozóan az érvényben levő akadémiai helyesírási szabályzat az irányadó.

A kéziratokat a szerkesztőbizottság lektoráltatja és javasolhatja annak átdolgozását vagy rövidítését. Mellékelt lektori véleményt nem veszünk figyelembe. Megjelent tanulmányukért a szerzők 50 különlenyomatot kapnak.

* A legmegfelelőbb formátum a nyomdai előkészítés szempontjából.

**Az aláhúzás csak fróggéppel készített kézirat esetében szükséges, számítógépes file-nak ezt nem szabad tartalmaznia.

Kiadja a Magyar Földrajzi Társaság
Felelős szerkesztő: dr. Nemerikényi Antal

A szedés és a tördelés a MICROTOLL KFT. munkája
1028 Budapest, Patakegyi út 3. Tel./fax: 176-9816
Ügyvezető igazgató: Éva Penney

Készült az ANTIKVA KKT. nyomdájában
1600 példányban
1032 Budapest, Vályog u. 10.
Felelős vezető: Várkonyi Mátyás

HU ISSN 0015-5411

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

1872

TISZTIKAR

Tiszteletbeli-elnök: **Pécsi Márton** Széchenyi-díjas akadémikus, kutató professzor
Elnök: **Marosi Sándor** Széchenyi-díjas, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó
Társelnökök: **Berényi István** Széchenyi-díjas, a földrajztud. doktora, kutatóintézeti igazgató
Bora Gyula, a földrajztud. kandidátusa, egyetemi tanár
Főtitkár: **Nemerkényi Antal** egyet. adjunktus
Jogtanácsos: **Dénes György** ny. tud. főmunkatárs
Könyvtáros: **Péternári László**
Társ. előadó,
gazd. vez.: **Katona Józsefné**

VÁLASZTMÁNY

Balla Benjámín tanár (Dunabogdány)
Béres István ny. vez. szakf. (osztályelnök, Békéscsaba)
Berta Bálint gimn. igazg. (Dombóvár)
Bodnár László, a földrajztud. kandidátusa, főisk. tanár (osztályelnök, Eger)
Boros László főisk. docens (Nyíregyháza)
Borsy Zoltán, a földrajztud. doktora, egy. tanár (osztályelnök, Debrecen)
Csapó Tamás, a földrajztud. kandidátusa, főisk. docens (osztályelnök, Szombathely)
Csatári Bálint, a földrajztud. kandidátusa, int. igazgató (Kecskemét)
Dési Illés, az orvostud. doktora, tszv. egy. tanár (szakosztályelnök, Szeged)
Dövényi Zoltán, a földrajztud. kandidátusa, tud. osztályvezető (szakosztályelnök)
Erdősi Ferenc, a földrajztud. doktora, tud. tanácsadó (Pécs)
Fábrí Mihály szaktanácsadó (Gödöllő)
Fábrí Miklós szaktanácsadó (Balassagyarmat)
Frisnyák Sándor, a földrajztud. kandidátusa, tszv. főisk. tanár (osztályelnök, Nyíregyháza)
Fügedi Péter ny. f. vez. szaktanácsadó
Göcsei Imre, a földrajztud. kandidátusa, állami díjas ny. középisk. tanár (osztályelnök, Győr)
Hajdú Lajos középisk. tanár (Debrecen)
Hajdú Zoltán, a földrajztud. kandidátusa, tud. főmts. (Pécs)
Hevesi Attila, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Miskolc)
Horváth Gergely, a földrajztud. kandidátusa, főisk. docens
Jáki Katalin megyei szaktanácsadó (Győr)
Jakucs László, a földrajztud. doktora, emeritus professzor (osztályelnök, Szeged)
Kerényi Attila, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Debrecen)
Kevei Ferencné, a földrajztud. kandidátusa, egy. docens (Szeged)
Klingerné Végh Irén szaktanácsadó (osztályelnök, Kecskemét)
Klinghammer István, a földrajztud. doktora, tszv. egy. tanár (szakosztályelnök)
Kocsis Károly, a földrajztud. kandidátusa, tud. főmunkatárs
Kovács Ferenc gimn. igazgató (Balassagyarmat)
Kubassek János múzeumigazgató (Érd)
Kunos Gábor villamosmérnök (szakosztályelnök)
Kürti György középisk. tanár (Cegléd)
Litkei József szaktanácsadó (Pécs)
Lóczy Dénes, a földrajztud. kandidátusa, tud. főmunkatárs
Makádi Mariann főisk. adjunktus
Miczek György egyet. adjunktus
Papp-Váry Árpád Széchenyi díjas, a földrajztud. doktora, a Cartographia Kft. igazgatója
Porkoláb Albert megyei főoszt.-vez. (osztályelnök, Miskolc)
Probáld Ferenc, a földrajztud. doktora, egy. tanár
Rakonczai János, a földrajztud. kandidátusa, egyetemi docens (Szeged)
Simon Dénes tszv. főisk. docens (szakosztályelnök)
Schweitzer Ferenc, a földrajztud. doktora, kutatóintézeti igazgatóhelyettes
Szabó József, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (Debrecen)
Székelly András, a földrajztud. doktora, egy. tanár (szakosztályelnök)
Szekecs Zoltán gimn. tanár
Szlankó István múzeumigazgató (Tiszaöldvár)
Szörényiné Kukorelli Irén, a földrajztud. kandidátusa tud. főmts. (Győr)
Timár Judit tud. mts. (Békéscsaba)
Tóth József, a földrajztud. doktora, egyetemi tanár, dékán (Pécs)
Tölgyesi József egy. adjunktus (Veszprém)
Veress Márton, a földrajztud. kandidátusa, tszv. főisk. docens (Szombathely)
Vuics Tibor, a földrajztud. kandidátusa, tszv. egy. docens (osztályelnök, Pécs)

A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság választmányának örökös tagjai.

Társasági élet

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 48. vándorgyűléséről és 119. közgyűléséről – dr. Horváth Gergely	305
Főtitkári jelentés (beterjesztette dr. Nemerikényi Antal)	312
Kitüntetések a 119. közgyűlésen	315
Megalakult a Társaság Székelyföldi Területi Osztálya – dr. Horváth Gergely	317

Tallózó

Tallózás földrajzi módszertani folyóiratokban – Makádi Mariann	319
---	-----

Irodalom

Dr. Balázs Dénes: Életem – utazásaim – dr. Kubassek János	321
Köztes Európa 1763–1993 – dr. Kocsis Károly	323
Új környezetismereti és földrajzi atlasz általános iskolásoknak – Makádi Mariann	325

CONTENTS

Studies

Dr. Beluszky Pál: Central Europe – where are you?	223
Francis W. Carter: Central Europe: fact or geographical fiction?	233
Karel Bayer: Central Europe: a crossroad and a living paradox – the Czech Republic as the case of the core	251
Violette Rey: New Central Europe: waiting for convergence	263
Mladen Klemenčić: Croatia and Central Europe: past and prospects	273

Short papers

Dr. Horváth Gergely: Computer based geographical training programs in Germany	279
Makádi Mariann: Is there anything new in the National Basic Curriculum?	287
Dr. Fazekas Árpád: Magda Pál (1770–1841) – a forgotten academician from Nyíregyháza	292
Dr. Réti György: Giuseppe Vedovato, a Hungarofil Italian scientist	294
Erratum	296